

**KARADENİZ
BLACK SEA – ЧЁРНОЕ МОРЕ**

Bahar / Весна / Spring 2020 ▪ Yıl / Год / Year 11 ▪ Sayı / Номер / Issue 45

**ÜÇ AYDA BİR YAYINLANAN ULUSLARARASI HAKEMLİ SOSYAL
BİLİMLER DERGİSİ
ЕЖЕКВАРТАЛЬНЫЙ МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ ОБЩЕСТВЕННЫХ
НАУК
AN INTERNATIONAL QUARTERLY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE**

ISSN: 1308-6200 - <http://www.dergikaradeniz.com>

Sahibi / Учредитель / Owner

Hayrettin İVGİN

Konur Sokak 66/7 Bakanlıklar- ANKARA (+90) 312 4259353 – hayrettinivgin@gmail.com

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü / Ответственный редактор

Saliha Sinem İVGİN

Editörler / Editors / Редакторы

Prof. Dr. Erdoğan ALTINKAYNAK (Baş Editör)

Prof. Dr. Bahattin ÇELİK (Arkeoloji)

Prof. Dr. Bayram DURBİLMEZ (Aşık Edebiyatı)

Prof. Dr. Ceval KAYA (Eski Türk Dil)

Prof. Dr. Elfina SIBGETULLİNA (Tatar Dili ve Edebiyatı)

Prof. Dr. Enver SARI (Psikoloji)

Prof. Dr. Enver TÖRE (Tiyatro)

Prof. Dr. Ercan ALKAYA (Çağdaş Türk Lehçeleri)

Prof. Dr. Günay KARAAĞAÇ (Dilbilim)

Prof. Dr. Harun DEMİRKAYA- (Yönetim ve Strateji)

Prof. Dr. İbrahim TELLİOĞLU (Tarih)

Prof. Dr. İhsan BULUT (Coğrafya)

Prof. Dr. Jabbor ESHONKUL (Özbek Dili ve Edebiyatı)

Prof. Dr. Kadir GÜLKAYRAN - (İran-Azerbaycan Dili ve Edebiyatı)

Prof. Dr. Mustafa ÜNAL (Dinler Tarihi)

Prof. Dr. Natalie KONONENKO (Slav Dilleri ve Edebiyatları)

Prof. Dr. Nurullah ALTAŞ (İlahiyat)

Prof. Dr. Remzi DEVLETOV (Rus Dili ve Edebiyatı)

Prof. Dr. Remzi KILIÇ (Tarih)

Prof. Dr. Roin KAVRELİSHVİLİ (Kafkasya – Yakıncağ Tarih)

Prof. Dr. Sibel CENGİZ (İktisat)

Prof. Dr. Süleyman KAYIPOV (Kırgız Dili ve Edebiyatı)

Prof. Dr. Şefika Şule ERÇETİN (Eğitim Bilimleri)

Prof. Dr. Yakup ÇELİK (Yeni Türk Edebiyatı)

Prof. Dr. Yusuf ŞAHİN (Alman Dili ve Edebiyatı)

Prof. Dr. Kürşat ÖNCÜL (Halk Bilimi)

Doç. Dr. Ahmet İÇLİ (Eski Türk Edebiyatı)

Doç. Dr. Alptürk AKÇÖLTEKİN (Beden Eğitimi)

Doç. Dr. Ergali ESBOSUN (Kazak Dili ve Edebiyatı)

Doç. Dr. Gönül KONAKAY (Muhasebe)

Doç. Dr. Mehmet TEYMUR (Felsefe)
Doç. Dr. Nadya TIDIKOVA (Sibirya Halkları)
Doç. Dr. Ranetta GAFAROVA (Kırım Tatar Dili ve Edebiyatı)
Doç. Dr. Rezzan KARAKAŞ (Halk Edebiyatı)
Doç. Dr. Semra ÇEVİK (Resim)
Doç. Dr. Sönmez ABBASLI (Azerbaycan Dili ve Edebiyatı)
Doç. Dr. Vedi AŞKAROĞLU (Karşılaştırmalı Edebiyat)
Doç. Dr. Zafer AYKANAT (İşletme)
Dr. Öğretim Üyesi Arif Cem TOPUZ (Öğretim Teknolojileri Eğitimi)
Dr. Öğretim Üyesi Arif KALA (Sosyoloji)
Dr. Öğretim Üyesi Hürriyet ÇİMEN (Turizm)
Dr. Öğretim Üyesi Kutay ÜSTÜN (Uluslararası İlişkiler)
Dr. Öğretim Üyesi Sami PATAÇI (Sanat Tarihi)
Dr. Öğretim Üyesi Ali Haydar SOYSÜREN (Siyasi Tarih ve Türk Siyasal Hayatı)
Dr. Öğretim Üyesi Sedat TAMAY (Müzik)
Uzman İlya İVANOVA (Çuvaş Dili ve Edebiyatı)

Yayın Kurulu / Редакция / Editorial Board

Prof. Dr. Ramazan KORKMAZ (Maltepe Üniversitesi) ▪ Prof. Dr. Ahmet BURAN (Fırat Üniversitesi) ▪ Prof. Dr. Anatoly A. BURTSEV (Ammasov Adına Yakutistan Devlet Üniversitesi) ▪ Prof. Dr. Tuncer GÜLENSOY (Emekli) ▪ Prof. Dr. Bayram DURBİLMEZ (Nevşehir Üniversitesi) ▪ Prof. Dr. Ceval KAYA (Ardahan Üniversitesi) ▪ Prof. Dr. Sulayman KAYIPOV (Çuy Üniversitesi) ▪ Prof. Dr. Faruk ÇOLAK (Niğde Üniversitesi) ▪ Prof. Dr. Prof. Dr. Hikmet KORAŞ (Niğde Üniversitesi) ▪ Prof. Dr. Dmitry D. VASİLYEV (Rusya Bilimler Akademisi) ▪ Prof. Dr. Elfina SİBGATULLİNA (Rusya Bilimler Akademisi) ▪ Prof. Dr. Yakup ÇELİK (Yıldız Teknik Üniversitesi) ▪ Prof. Dr. Victoria V. KRASNYKH (Kiev Bilimler Akademisi) ▪ Prof. Dr. Fikret TÜRKMEN (Emekli) ▪ Prof. Dr. İhsan BULUT (Akdeniz Üniversitesi) ▪ Prof. Dr. Mustafa ÜNAL (Erciyes Üniversitesi) ▪ Prof. Dr. Mambetturdu Mambetakun (Şincan Pedagoji Üniversitesi) ▪ Prof. Dr. Layli ÜKÜBAYEVA (Manas Üniversitesi) ▪ Prof. Dr. Remzi KILIÇ (Erciyes Üniversitesi) ▪ Prof. Dr. Enver TÖRE (Artvin Üniversitesi) ▪ Prof. Dr. Şefika Şule ERÇETİN (Hacettepe Üniversitesi) ▪ Prof. Dr. Tina GELASHVİLİ (Samtskhe - Cavakheti Devlet Üniversitesi) ▪ Prof. Dr. Elena ARABADJİ (Melitopol Devlet Üniversitesi) ▪ Prof. Dr. Nikoloz AKHALKATSİ (Samtskhe - Cavakheti Devlet Üniversitesi) ▪ Prof. Dr. Natalie KONONENKO (Alberta Üniversitesi) ▪ Prof. Dr. Aleksandre MGHEBRİSHVİLİ (Gori Devlet Eğitim Üniversitesi) ▪ Prof. Dr. Betül KARAGÖZ (Giresun Üniversitesi) ▪ Prof. Dr. Gous Khan, (Jawaharlal Nehru University) ▪ Doç. Dr. Nadya TIDIKOVA (Altayistik Enstitüsü) ▪ Doç. Dr. İbrahim TÜZER (Yıldırım Bayazıt Üniversitesi) ▪ Doç. Dr. Vasil MOSİASHVİLİ (Samtskhe - Cavakheti Devlet Üniversitesi) ▪ Doç. Dr. Ahmet İÇLİ (Batman Üniversitesi) ▪ Prof. Dr. Giorgi SOSİASHVİLİ (Gori Devlet Eğitim Üniversitesi)

Redaksiyon / Редакция / Redaction

&

Yabancı Dil Danışmanları / Советники по иностранным языкам / Foreign Language Consultants

Prof. Dr. Roin KAVRELİSHVİLİ / Doç. Dr. Vedi AŞKAROĞLU

Uluslar Arası İlişkiler / Международные отношения / International relations expert

Doç. Dr. VediaŞKAROĞLU : vaskaroglu@gmail.com

Yazışma Adresi / Адрес для корреспонденции / Correspondance Address

Prof. Dr. Erdoğan ALTINKAYNAK

Ardahan Üniversitesi İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi

Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü-Ardahan/TÜRKİYE

Tel.: (+90) 5308852928 E-mail: dergikaradeniz@gmail.com

Baskı / Издательство / Press

Taha Kırtasiye (Gazi Mustafa Kemal Bulvarı No: 64/A Maltepe/ANKARA)

Bu dergi International Scienctific Indexing (ISI Database), Index Copernicus (ICI World of Journals), Central and Eastern European Online Library (CEEOL), Google Akademik tarafından indekslenmektedir.

This journal is indexed by International Scienctific Indexing (ISI Database), Index Copernicus (ICI World of Journals), ULAKBİM TR Dizin, Central and Eastern European Online Library (CEEOL), Google Scholar.

Hakem Kurulu / Совет рецензентов

İLÂHİYAT

- Prof. Dr. Harun GÜNGÖR, 0000-0002-5821-6838 – gharun@erciyes.edu.tr (Türkiye)
- Prof. Dr. Mustafa ÜNAL, Erciyes Üniversitesi, munal@erciyes.edu.tr, (Türkiye)
- Prof. Dr. Kenan Has, Erciyes Üniversitesi, @erciyes.edu.tr, (Türkiye)
- Prof. Dr. Nurullah ALTAŞ, Marmara Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Obayev Nikolay VYACESLAVOVIC (Tuva Devlet Üniversitesi - Rusya Federasyonu)

İKTİSAT

- Prof. Dr. Betül KARAGÖZ YERDELEN, 0000-0002-9997-8898, Giresun Üniversitesi, drbetulkaragoz@gmail.com (Türkiye)
- Prof. Dr. Harun DEMİRKAYA, 0000-0003-0260-7538 – Kocaeli Üniversitesi, harundemirkaya@hotmail.com (Türkiye)
- Prof. Dr. Tofiq ABDÜHASANLİ ABDÜLAZİZ OĞLU, Devlet İktisat Üniversitesi (Azerbaycan)
- Prof. Dr. Kerem KARABULUT, 0000-0002-3159-3289, Atatürk Üniversitesi, kerem@atauni.edu.tr (Türkiye)
- Prof. Dr. Sibel CENGİZ, , 0000-0002-3582-5454, Ardahan Üniversitesi sibelcengiz@ardahan.edu.tr, (Türkiye)
- Dr. Öğretim Üyesi Ömer BİLEN, 0000-0001-7198-8421, Bursa Teknik Üniversitesi omer.bilen@btu.edu.tr (Türkiye)
- Макаров Михаил Юрьевич, 0000-0002-0130-2030, ЧОУ ВО "Санкт-Петербургский университет технологий управления и экономики", mikemakarov@mail.ru

İŞLETME

- Prof. Dr. Erdoğan KAYGIN, 0000-0002-2125-5032, Kars Kafkas Üniversitesi, erdogankaygin@hotmail.com (Türkiye)
- Doç. Dr. Zafer AYKANAT 0000-0003-3160-933X Ardahan Üniversitesi zaferaykanat@ardahan.edu.tr (Türkiye)
- Doç. Dr. Ali Kemal Çelik Ardahan 0000-0002-2605-6526 Üniversitesi alikemalcelik@ardahan.edu.tr (Türkiye)
- Doç. Dr. Gönül Konakay, 0000-0002-4113-8992 Kocaeli Üniversitesi, gkonakay@kocaeli.edu.tr (Türkiye)
- Dr. Öğretim Üyesi Alper TAZEGÜL, 0000-0001-8658-3814, Kars Kafkas Üniversitesi, alpertazegul@gmail.com (Türkiye)
- Dr. Öğretim Üyesi Savaş DÜRMUŞ, 0000-0003-4156-4526, Kars Kafkas Üniversitesi, sdurmus_75@hotmail.com (Türkiye)
- Dr. Öğretim Üyesi Ceyda YERDELEN, 0000-0001-9544-9991, Kars Kafkas Üniversitesi, ceydayerdelen@gmail.com (Türkiye)

ULUSLARARASI İLİŞKİLER

- Prof. Dr. Kadir GÜLKAYRAN, 0000-0003-3801-7989- Yakın Doğu Üniversitesi, ghadir.golkarian@neu.edu.tr (KKTC)
- Prof. Dr. Cemalettin TAŞKIRAN, <https://orcid.org/0000-0002-8854-1527>, Hacı Bayram Veli Üniversitesi, taskiranc@yahoo.com (Türkiye)
- Prof. Dr. Yalçın SARIKAYA, 0000-0002-4164-8028, Giresun Üniversitesi, yalcinsarikayagiresun.edu.tr (Türkiye)
- Doç. Dr. Çağatay BENHÜR, 0000-0002-0962-9038 – Selçuk Üniversitesi, cbenhur@selcuk.edu.tr (Türkiye)
- Doç. Dr. Murat Önsoy, 0000-0002-8990-1547, Hacettepe Üniversitesi, muratonsoy@hacettepe.edu.tr, (Türkiye)
- Doç. Dr. Elnur Hasan MİKAİL, 0000-0001-9574-4704 Kars Kafkas Üniversitesi, emikail@turansam.org, (Türkiye)
- Doç. Dr. Atıl Cem ÇİÇEK, 0000-0001-9859-182X, Kars Kafkas Üniversitesi, atilcemcicek@yahoo.com (Türkiye)
- Doç. Dr. Murat ÖNSOY, 0000-0002-8990-1547 Hacettepe Üniversitesi (Uluslararası İlişkiler) muratonsoy@hacettepe.edu.tr (Türkiye)
- Dr. Öğretim Üyesi Abbas KARAAĞAÇLI, 0000-0002-4476-6572, Giresun Üniversitesi, kara_agacali@yahoo.com (Türkiye)
- Dr. Öğretim Üyesi Kutay ÜSTÜN, <https://orcid.org/0000-0003-2572-2264>; Ardahan Üniversitesi, kutayustun@ardahan.edu.tr (Türkiye)

TURİZM

- Dr. Öğretim Üyesi Hürriyet ÇİMEN, 0000-0001-6107-2444, Ardahan Üniversitesi, hurriyetcimen@ardahan.edu.tr (Türkiye)
- Gonca KILIÇ, 0000-0002-8221-4808 , Afyon Kocatepe Üniversitesi, kilicgonca@aku.edu.tr (Türkiye)
- Doç Dr Özlem ALTINÖZ, 0000-0001-6593-8364 Hacı Bayram Veli Üniversitesi, ozlem.surucu@hbv.edu.tr (Türkiye)
- Doç. Dr. Rahman TEMİZKAN, 0000-0002-9750-1543 eskişehir osman gazi üniversitesi (Türkiye)

COĞRAFYA

- Prof. Dr. İhsan BULUT, 0000-0002 4873-3479 - Akdeniz Üniversitesi
ihsanbulut@akdeniz.edu.tr (Türkiye)
 - Prof. Dr. Mehmet Zaman, 0000-0002-1833-6501 – Atatürk Üniversitesi
mzaman@atauni.edu.tr (Türkiye)
 - Prof. Dr. Gülşınar AKBULUT, 0000-0002-5943-7747, Cumhuriyet Üniversitesi,
gakbulut58@gmail.com (Türkiye)
 - Doc. Dr. Alexandr N. DUNETS, 0000-0002-3804-6800, Altai State University,
dunets@mail.ru (Russian Federation, Barnaul); – география, экология
 - Prof. Dr. Ülkü ESER ÜNALDI, 0000-0003-1282-7024, Gazi Üniversitesi
unaldi@gazi.edu.tr (Türkiye)
 - Prof. Dr. Duran AYDINÖZÜ, 0000-0003-2777-0024, Kastamonu Üniversitesi
daydinozu@kastamonu.edu.tr (Türkiye)
 - Prof. Dr. Duran AYDINÖZÜ, 0000-0003-2777-0024, Kastamonu Üniversitesi
daydinozu@kastamonu.edu.tr (Türkiye)
 - Prof. Dr. Mücahit Coşkun, 0000-0002-7881-6742, Karabük Üniversitesi
ncoskun@karabuk.edu.tr (Türkiye)
 - Prof. Dr. Zeki BORAZ, 0000-0002-3333-2402, Fırat Üniversitesi zboyraz@firat.edu.tr
(Türkiye)
 - Prof. Dr. Mustafa ERTÜRK, 0000-0001-7172-7133 Akdeniz Üniversitesi
mustafaerturk@akdeniz.edu.tr (Türkiye)
 - Prof. Dr. Salih CEYLAN, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi sceylan@mehmetakif.edu.tr
(Türkiye)
 - Prof. Dr. Bayram ÇETİN, 0000-0002-8237-1360- Uludağ Üniversitesi
bayramcetin@uludag.edu.tr (Türkiye)
 - Prof. Dr. Serhat ZAMAN, 0000-0003- 4300-9382 Uludağ Üniversitesi
serhatzaman@uludag.edu.tr (Türkiye)
- Dr. Öğretim Üyesi Kaan KAPAN, 0000-0003-2979-5057, İstanbul Üniversitesi, Coğrafya
(Türkiye)

DİL - DİLBİLİM

- Prof. Dr. Ahmet BURAN – 0000 0002-8430-1008 – Fırat Üniversitesi
buran.ahmet@gmail.com (Türkiye)
- Prof. Dr. Necati DEMİR, 0000-0003-0762-410X, Gazi Üniversitesi,
necatidemir@gazi.edu.tr (Türkiye)
- Prof. Dr. M. Fatih KİRİŞÇİOĞLU – 0000-0003-6969, Hacı Bayram Veli Üniversitesi
mfatihkr@gmail.com (Türkiye)
- Prof. Dr. Günay KARAAĞAÇ – 0000-0002-7020-3220 Ardahan Üniversitesi
gunaykaraagac@gmail.com (Türkiye)
- Prof. Dr. Ceval KAYA - Ardahan Üniversitesi, 0000-0002-6872-6145
cevalkaya@ardahan.edu.tr (Türkiye)
- Prof. Dr. Ferruh AĞCA, 0000-0002-8784-9095, Eskişehir Osman Gazi Üniversitesi,
ferruhakca@gmail.com (Türkiye)
- Prof. Dr. Yusuf ŞAHİN, 0000 0002 7701 0077, Giresun Üniversitesi,
sahin113@hotmail.com (Türkiye)

- Prof. Dr. Mustafa ÖNER - ORCID: 0000-0002-2875-8409 - Ege Üniversitesi mustafa.oner@ege.edu.tr (Türkiye)
- Prof. Dr. Ercan ALKAYA, 0000-0002-9618-5614, Fırat Üniversitesi ealkaya16@gmail.com (Türkiye)
- Prof. Dr. Marika JİKİA – İvane Cavakhishvili Tiflis Devlet Üniversitesi (Gürcistan)
Prof. Dr. Hülya Arslan Erol. 0000-0003-4291-732X Gaziantep Üniversitesi, herol@gantep.edu.tr (Türkiye)
- Prof. Dr. Gous Mashkoor Khan, Jawaharlal Nehru University, gousgkhan@gmail.com (Delhi – Hindistan)
- Doç. Dr. Vedi AŞKAROĞLU, 0000-0002-7060-4139 Giresun Üniversitesi vaskaroglu@gmail.com, (Türkiye)
- Doç. Dr. Mustafa ŞENEL, 000-0001-7641-163X, Ardahan Üniversitesi mustafasanel@ardahan.edu.tr (Türkiye)
- Doç. Dr. Akartürk KARAHAN, 0000-0002-9117-6356, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi akartrk@yahoo.com (Türkiye)
- Dr. Öğr. Üyesi Abdullah ELCAN, 0000-0002-5635-9448, Mersin Üniversitesi, abdullahelcan@gmail.com, a_elcan@hotmail.com

HALK BİLİM / HALK EDEBİYATI

- Prof. Dr. Erdoğın ALTINKAYNAK, 0000-0003-1105-0479 Ardahan Üniversitesi, erdoganal tinkaynak@ardahan.edu.tr (Türkiye)
- Prof. Dr. Muhtar Kazımoglu, 0000-0001-8837-6536, Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi Folklor mukhtarkazimoglu@gmail.com (Azerbaycan)
- Prof. Dr. Ali DUYMAZ, 0000-0002-2890-2749. Balıkesir Üniversitesi ali_duymaz@hotmail.com (Türkiye)
- Prof. Dr. Bekir ŞİŞMAN, 0000-0002-5252-9657 Samsun 19 Mayıs Üniversitesi, bsisman@omu.edu.tr, (Türkiye)
- Prof. Dr. Bayram DURBİLMEZ, 0000-0002-6682-8455, Nevşehir Üniversitesi, bayramdurbilmez@gmail.com. (Türkiye)
- Prof. Dr. Özkul ÇOBANOĞLU, Hacettepe Üniversitesi, ozkul@hacettepe.edu.tr, (Türkiye)
- Prof. Dr. Mehmet Erol :0000-0001-8513-024X Gaziantep Üniversitesi, merol@gantep.edu.tr (Türkiye)
- Prof. Dr. Cabbar Işankul, 0000-0002-3382-5389 Özbekistan Bilimler akademisi, Alişer Nevaiy Devlet Edebiyat muzesi muduri jabbore@yandex.ru, cabbare@yahoo.com (Özbekistan)
- Doç. Dr. Sedat BAHADIR, 0000-0002-1018-016X Atvin Üniversitesi, drsedatbahadir@hotmail.com (Türkiye)
- Doç. Dr. Adem BALKAYA –0000-0002-1309-6406, Kafkas Üniversitesi, adembalkaya81@hotmail.com (Türkiye)
- Doç. Dr. Sönmez ABBASLI, 0000-0003-0309-8640, Azerbaycan Milli Elmler Akademiyası, sonmezabbasli@gmail.com, (Azerbaycan)
- Doç. Dr. Rezan Karakaş, 0000-0001-9138-3825, Siirt Üniversitesi (Türkiye) rezankarakas@hotmail.com (Türkiye)
- Doç. Dr. Necdet TOZLU, 0000-0002-0466-1290 Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Eğitim Fakültesi, necdettozlu@hotmail.com, ntozlu@erzincan.edu.tr (Türkiye)

YENİ ve ÇAĞDAŞ TÜRK EDEBİYATI

- Prof. Dr. Yakup ÇELİK, 0000-0001-9252-8221, İstanbul Kültür Üniversitesi, yacelik@yildiz.edu.tr, (Türkiye)
- Prof. Dr. Enver TÖRE, 0000-0002-2074-3608, Artvin Üniversitesi, entor@artvin.edu.tr (Türkiye)
- Prof. Dr. Nazım ELMAS, 0000-0003-4758-8801 , Giresun Üniversitesi, nazim.elmas@giresun.edu.tr (Türkiye)
- Doç. Dr. Mutlu DEVECİ, 0000-0002-2473-053X , Fırat Üniversitesi, Elazığ (Türkiye)
- Doç. Dr. Veysel ŞAHİN, 0000-0003-3265-0481 , Fırat Üniversitesi, vsahin68@gmail.com, vsahin@firat.edu.tr (Türkiye)
- Doç. Dr. İbrahim TÜZER, 0000-0002-2725-1550, Yıldırım Bayazıt Üniversitesi (Türkiye)
- Doç. Dr. Fatih KANTER, 0000-0003-0754-6930, Kilis 7 Aralık Üniversitesi, fatih.kanter@hotmail.com (Türkiye)
- Doç. Dr. Gökay DURMUŞ, 0000-0002-8602-1130, Kars Kafkas Üniversitesi, gokaydurmus36@hotmail.com (Türkiye)
- Dr. Öğretim Üyesi Taylan ABİÇ, 0000-0001-9240-0949, Ardahan Üniversitesi, taylanabic82@gmail.com, (Türkiye)

ESKİ TÜRK EDEBİYATI

- Prof. Dr. Mehmet Fatih KÖKSAL 0000-0003-1056-9957. İstanbul Kültür Üniversitesi, mfkoksal@gmail.com (Türkiye)
- Prof. Dr. Asiye Mevhibe COŞAR, 0000-0001-9972-9763 Karadeniz Teknik Üniversitesi, mevhibecosar@hotmail.com. (Türkiye)
- Prof. Dr. Ali Yıldırım, 0000-0001-9228-6111,Fırat Üniversitesi, ayildirim@firat.edu.tr (Türkiye)
- Prof. Dr. Bahir SELÇUK, 0000-00019915-3100Fırat Üniversitesi, bahirsalcuk@firat.edu.tr (Türkiye)
- Doç. Dr. Ahmet İÇLİ - 0000-0002-7478-7518, Batman Üniversitesi, ahmet.icli@batman.edu.tr (Türkiye)
- Doç. Dr. Hasan Şenel, Fırat Üniversitesi, @firat.edu.tr (Türkiye)
- Dr. Öğretim Üyesi Serkan DERİN 0000-0003-3740-6365, Ardahan Üniversitesi, serkanderin@ardahan.edu.tr (Türkiye)
- Dr. Öğr. Üyesi Hanzade Güzeloğlu, 0000-0002-1678-4765, Ardahan Üniversitesi, hanzadeg@yahoo.com (Türkiye)

AZERBAJCAN DİLİ VE EDEBİYATI

- Prof. Dr. İsa HABİBBEYLİ, 0000-0003-1957-0778, Azerbaycan Bilimler Akademisi, isa.habibbeyli@science.az (Azerbaycan)
- Prof.Dr. Muhtar Kazımoğlu, 0000-0001-8837-6536, Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi Folklor mukhtarkazimoglu@gmail.com (Azerbaycan)
- Doç. Dr. Sönmez ABBASLI, 0000-0003-0309-8640, Azerbaycan Milli Elmler Akademiyası, sonmezabbasli@gmail.com, (Azerbaycan)

TATAR DİLİ VE EDEBİYATI

- Prof. Dr. İsmail KERİMOV - Kırım Devlet Pedagoji Üniversitesi (Kırım)
- Prof. Dr. Elfina SİBGATULLİNA, 0000-0001-5755-8687, Rusya Bilimler Akademisi Şarkiyat Enstitüsü alfina2003@yandex.ru (Rusya Federasyonu)
- Prof. Dr. Ercan ALKAYA, 0000-0002-9618-5614, Fırat Üniversitesi ealkaya16@gmail.com (Türkiye)

KIRGIZ DİLİ VE EDEBİYATI

- Prof. Dr. Sulayman KAYIPOV, CHUI Üniversitesi (Kırgızistan)
- Doç. Dr. Samet AZAP, 0000-0002-4047-1443, Kastamonu Üniversitesi sametazap@hotmail.com (Türkiye)

KAZAK DİLİ VE EDEBİYATI

- Prof. Dr. Ayabek BAYNİYAZOV, 0000-0002-9603-1332, Ahmet Yesevi Üniversitesi, ayabek67@mail.ru (Kazakistan)
- Prof. Dr. Alva BERİKBAYKIZI TEMİRBOLAT, 0000-0002-7888-8957, El-Farabi Üniversitesi, alua_t@mail.ru (Kazakistan),
- Prof. Dr. Baltabay ABDIKAZİULI, 0000-0002-4191-0831, Abay Üniversitesi, b.abdigaziuli@mail.ru (Kazakistan),
- Prof. Dr. İslam JEMENEY, 0000-0002-5782-4014, Al Farabi Kazakh National Universty, jemeneyislam@yahoo.com (Kazakistan)
- Doç. Dr. Ergali ESBOSUN, 0000-0002-5477-2116 Abay Adına Kazak Devlet Pedagoji Üniversitesi, ergaliesb@mail.ru , (Kazakistan)
- Doç. Dr. Aigulim Aitbayeva, 0000-0001-7024-6602, Al Farabi Kazakh National Universty, aba-abd@mail.ru., (Kazakistan)
- Doç. Dr. Kenan KOÇ, 0000-0002-9603-1332, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, kenankoc2030@hotmail.com (Türkiye)

RUS DİLİ VE EDEBİYATI

- Prof. Dr. Remzi DEVLETOV, 0000-0002-1521-0305, Kırım İki Dillik İnovasyon Enstitüsü, remzidevletov@mail.ru (Kırım)
- Prof. Dr. Natalie KONONENKO, 0000-0002-5161-9511 Emerita University of Alberta, nataliek@ualberta.ca (Kanada)
- Doç. Dr. Ranetta GAFAROVA, 0000-0001-8096-2143, Evraziskiy İnstitut Razvitiya İmena İ. Gaspirinskogo (Kırım)
- Dr. Öğretim Üyesi Shalala RAMAZANOVA, 0000-0002-3252-6504, Ardahan Üniversitesi shalaramazanova@ardahan.edu.tr (Türkiye)

ÖZBEK DİLİ VE EDEBİYATI

- Prof. Dr. Jabbor ESHONKUL Bilimler Akademisi (Özbekistan)
- Prof. Dr. Batır Matyakubov, 0000-0003-1561-2969, batir.matyakubov@mail.ru (Özbekistan)
- Prof. Dr. Nizomiddin Mahmudov, 0000-0003-1786-6073, Özbekistan Bilimler akademisi, Dil, edebiyat ve folklore institutu , nizomiddinmahmudov17@gmail.com (Özbekistan)
- Prof. Dr. Sarigul Bahodirova, 0000-0001-5720-4125, Karakalpakistan Bilimler akademisi, Dil ve Edebyat insitüsü, sbahodirova@yandex.ru (Özbekistan)

TARİH - KÜLTÜR

- Prof. Dr. Remzi KILIÇ, 0000-0002-2815-6360 Erciyes Üniversitesi, kilicremzi@gmail.com (Türkiye)
- Prof. Dr. Roin KAVRELISHVILI – 0000-0001-5829-8557, Samtskhe-Javakheti State University, rainkav@gmail.com (Gürcistan)

- Prof. Dr. Kaharamon Rajabov 0000-0002-8098-9861 Özbekistan Bilimler akademisi, Tarih Enstitüsü, kahramon-62@mail.ru (Özbekistan)
- Associate Professor Vasil Mosiashvili, 0000-0002-3975-2723, Samtskhe-Javakheti State University, vasilmosiashvili@gmail.com, (Georgia)
- Prof. Dr. Nikoloz Akhalkatsi, 0000-0001-7814-2103 Samtskhe-Javakheti State University nikoaxal@gmail.com, (Georgia)
- Prof. Dr. İbrahim TELLİOĞLU, 0000-0002-6211-8114 Samsun 19 Mayıs Üniversitesi, telliogluibrahim@gmail.com (Türkiye)
- Prof. Dr. Ferhad Turanly, 0000-0003-4637-7121, Faculty of Humanites at the National University, ferhadturanly@gmail.com, (Ukraine)
- Prof. Dr. Hasan BAHAR, 0000-0002-3456-9188, Selçuk Üniversitesi (Tarih/Eskiçağ Tarihi) hbahar@selcuk.edu.tr (Türkiye)
- Doç. Dr. Ahmet ATALAY, 0000-0002-5293-0942, Artvin Çoruh Üniversitesi ahmetatalay@artvin.edu.tr. (Türkiye)
- Doç. Dr. Levent KÜÇÜK, 0000-0001-8819-7933 Ardahan Üniversitesi, leventkucuk@ardahan.edu.tr (Türkiye)
- Doc. Dr. Elena POLYAKOVA, 0000-0002-8754-4056, Altai State Institute of Culture, elena2873@mail.ru (Russian Federation)
- Doc. Dr. Irina KUPRIYANOVA, 0000-0002-7686-242X, Altai State Institute of Culture, Barnaul, irinak-63@mail.ru (Russian Federation)
- Doç. Dr. Nurhan AYDIN, 0000-0001-5192-6346 Kars Kafkas Üniversitesi, z.nurhanaydin@hotmail.com (Türkiye)
- Dr. Öğretim Üyesi Mehmet KILDIROĞLU, 0000-0002-7467-939X, Ardahan Üniversitesi mkildir oglu@kastamonu.edu.tr, (Türkiye)
- Dr. Fatma Rezzan ÜNALP, 0000-0003-1728-046X, Ufuk Üniversitesi, rezzanunalp@gmail.com , rezzan.unalp@ufuk.edu.tr (Türkiye)
- Dr. Mübariz Ağalarlı, 0000-0002-0697-6130, Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi Tarih Enstitüsü, Mubariz.aqalar@gmail.com (Azerbaycan)
- Проф. Др. Макаров Юрий Николаевич, ORCID 0000-0002-5589-4449, ФГБОУ ВО "Сочинский государственны университет" , yurymakarov61@yandex.ru

ARKEOLOJİ

- Prof. Dr. Bahattin Çelik - 0000-0001-8386-0062, Iğdır Üniversitesi bahattin.celik@igdir.edu.tr , c.bahattin@gmail.com (Türkiye)
- Prof., Dr. Alexey A. TISHKIN, 0000-0002-7769-136X, Altai State University, tishkin210@mail.ru (Russian Federation, Barnaul); – археология, история.
- Doç., Dr. Toğrul Halilov 0000-0002-3703-8315 D Azerbaycan Bilimler Akademisi Nahçıvan Bölümü, x.toqrul@gmail.com (Nahcivan /Azerbaycan)
- Dr. Öğretim Üyesi Sami Patacı, 0000-0003-1840-6562, Ardahan Üniversitesi samipataci@hotmail.com (Türkiye)
- Dr. Öğretim Üyesi Deniz Sevmen, 0000-0003-2077-2158, Selçuk Üniversitesi, dselcuk@selcuk.edu.tr (Türkiye)
- Dr. Öğr. Üyesi Deniz SEVMEN, 0000-0003-2077-2158, Selçuk Üniversitesi (Arkeoloji), dsevmen@selcuk.edu.tr (Türkiye)
- Dr. Öğr. Üyesi

SANAT TARİHİ

- Doç. Dr. Semra ÇEVİK, 0000-0001-5291-243X Ardahan Üniversitesi (Türkiye)
- Ph.D. Svetlana G. Batyreva, 0000-0003-4268-0705 Kalmyk Scientific Center of the RAS, sargerel@mail.ru (Russian Federation)

MÜZİKOLojİ

- Prof. Dr. Bülent KURTİŞOĞLU, 0000-0001-9550-9712, @ Ardahan Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Türker EROĞLU, 0000-0002-5943-209X, @ Gazi Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Botirbek MATYAKUBOV, 0000-0003-1561-2969, batir.matyakubov@mail.ru (Özbekistan)
- Prof. Dr. Nino Maisuradze, Tarih, Din, Etnoloji İnceleme ve Propaganda Merkezi, Etno muzikolog, Tiflis
- Dr. Öğretim Üyesi Sedat Tamay, 0000-0003-1797-5210, Ardahan Üniversitesi, sedattamay@ardahanedu.tr (Türkiye)

PSİKOLOJİ

- Prof. Dr. Enver SARI, 0000-0002-7623-6832, Giresun Üniversitesi enversari@hotmail.com (Türkiye)
- Prof. Dr. Dmitry V. KASHIRSKY, 0000-0002-8251-2653, Federal Science-Clinical Center of Rheumatology and Rehabilitation , psymath@mail.ru (Russian Federation, Moscow)
- Prof. Dr. Дубовицкая Татьяна Дмитриевна, 0000-0002-9604-2672, ФГБОУ ВО "Сочинский государственный университет", tatdm@mail.ru
- Doç. Dr Jigitbekova Bakıt Dastankızı, 0000-0003-3060-7359 Abay Adına Kazak Devlet Pedagoji Üniversitesi (КазНПУ им Абая), bakhtydastan@mail.ru (Kazakistan)
- Dr. Öğretim Üyesi Volkan DURAN, 0000-0003-0692-0265, Iğdır Üniversitesi, volkan.duran@gmail.com , (Türkiye)

PEDAGOJİ

- Doç. Dr. Alptürk AKÇÖLTEKİN, 0000-0001-6694-1346, Üniversitesi alpturkakcoltekin@ardahan.edu.tr (Türkiye)
- Doç. Dr. Mehmet TEYFUR, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi teyfur1965@mail.com (Türkiye)
- Воронин Сергей Владимирович, 0000-0002-3530-1001, ФГБОУ ВО "Сочинский государственный университет", voronin.sochi@mail.ru
- Dr. Öğretim Üyesi Rahman ÇAKIR, 0000-0003-1752-3855 rahmancakir@hotmail.com Giresun Üniversitesi (Türkiye)
- Dr. Öğr. Üyesi, Arif Cem TOPUZ 0000-0002-5110-5334 Ardahan Üniversitesi, arifcemtopuz@ardahan.edu.tr (Türkiye)
- Dr. Öğr. Üyesi, Can EKİZ, 0000-0003-0516-1674, Giresun Üniversitesi, bondcan007@hotmail.com, (Türkiye)
- Dr. Öğr. Üyesi, Beytullah DÖNMEZ, 0000-0003-3544-0391, Giresun Üniversitesi, donmez2876@hotmail.com, beytullah@donmezgiresun.edu.tr ,(Türkiye)

FELSEFE

- Prof. Dr. Mikhail Yurevish SHISHIN, 0000-0002-2148-5233, Polzunov Altai State Technical University, shishinm@gmail.com, (Russian Federation)
- Prof. Dr. Aktolkın TURLUKANOVNA KULSARİYEVA, 0000-0002-7867-430X, Abay Üniversitesi, aktolkyn777@mail.ru, (Kazakistan)

- Prof.Dr. Füzuli QURBANOV, 0000-0002-2906-9218
Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi fqurbanov2005@rambler.ru (Azerbaycan)
- Prof. Dr. Hakan POYRAZ - Gazi Üniversitesi (Türkiye)
- Doç. Dr. Irina ZHERNOSENKO, 0000-0002-8571-6205, Altai State Institute of Culture, Barnaul, irina.jernosenko@gmail.com (Russian Federation)
- Проф. Др. Макаров Юрий Николаевич, ORCID 0000-0002-5589-4449, ФГБОУ ВО "Сочинский государственны университет ", yurymakarov61@yandex.ru

SOSYOLOJİ

- Prof. Dr. Ahmet TAŞĞIN, 0000-0002-2751-9924, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, ahmettasgin65@gmail.com (Türkiye)
- Doç. Dr. Gürcan Şevket AVCIOĞLU, 0000-0003-2065-5808, Selçuk Üniversitesi (Sosyoloji) gsavcioglu@selcuk.edu.tr (Türkiye)
 - Doç. Dr. Abdullah MOHAMMADİ, 0000-0002-5123-3643, Ardahan Üniversitesi (Sosyoloji) abdullahmohammadi@ardahan.edu.tr (Türkiye)
 - Dr. Öğretim Üyesi Arif KALA, 0000-0002-6417-4151, Munzur Üniversitesi, kalaarif@hotmail.com (Türkiye)
 - Dr. Öğretim Üyesi Hasan BİÇİM, 0000-0002-9013-7806, Iğdır Üniversitesi, hsnbicim@hotmail.com (Türkiye)

ANTROPOLOJİ

- Prof. Dr. Hande BİRKALAN-GEDİK - Yeditepe Üniversitesi (Türkiye)

İLETİŞİM – GAZETECİLİK – YAYINCILIK

- Doç. Dr. Gayana Yüksel, 0000-0002-0894-7544, Volodımır Vernadskiy Tavriya Milli Üniversitesi, gayanayuksel@gmail.com

TEMSİLCİLİKLER / REPRESENTATIONS / ПРЕДСТАВИТЕЛЬСТВА

YURT İÇİ / ВНУТРИ СТРАНЫ / DOMESTIC

Prof. Dr. Zekeriya KARADAVUT – ANTALYA * Dr. Öğretim Üyesi Bilşen İNCE ERDOĞAN – AYDIN * Doç. Dr. Salim ÇONOĞLU – BALIKESİR * Dr. Öğretim Üyesi Ali ATALAY – BOLU * Halis TEKİN – BURDUR * Dr. Öğretim Üyesi Rahman ÇAKIR – GİRESUN * Dr. Öğretim Üyesi Fatma Sibel BAYRAKTAR – EDİRNE * Prof. Dr. Davut KILIÇ – ELAZIĞ * Dr. Öğretim Üyesi Hilal OYTUN ARSLAN – İSTANBUL * Prof. Dr. Özkan ÖZTEKTEN – İZMİR * Prof. Dr. Bayram DURBİLMEZ – KAYSERİ / NİĞDE * Prof. Dr. Cengiz GÖKŞEN – KARS * Osman KABADAYI – KIRŞEHİR * Dr. Erkan KALIPÇI - KONYA-NEVŞEHİR * Dr. Öğretim Üyesi Adnan Menderes KAYA – MALATYA * Dr. Öğretim Üyesi İbrahim Ethem ÖZKAN – NEVŞEHİR * Prof. Dr. Hikmet KORAŞ – NİĞDE * Prof. Dr. Ergin AYAN – ORDU * Prof. Dr. Bekir ŞİŞMAN – SAMSUN * Dr. Öğretim Üyesi Doğan KAYA – SİVAS * Prof. Dr. Kemal ÜÇÜNCÜ – TRABZON * Doç. Dr. Rezzan KARAKAŞ – SİİRT / DİYARBAKIR * Dr. Öğretim Üyesi Turgay KABAK – BAYBURT * Dr. Ramazan ERGÖZ – SİİRT * Prof. Dr. Mehmet EROL – GAZİANTEP

YURT DIŞI / ЗА РУБЕЖОМ / ABROAD

Mehmet Akif KORKMAZ – ALMANYA ▪ Jale İSMAİLOV – AZERBAYCAN ▪ İlya İVANOV – ÇUVAŐIŐTAN ▪ Serpil KUP – FRANSA ▪ Maria CİKİA – GÜRCİŐTAN ▪ Prof. Dr. Tacide HAFİZ – KOSOVA ▪ Prof. Dr. Hamdi HASAN – MAKEDONYA ▪ Lübov ÇİMPOYEŐ – MOLDOVA ▪ Eden MAMUT – ROMANYA ▪ Doç. Dr. Miryana MARİNKOVİÇ – SIRBİŐTAN ▪ Prof. Dr. Elfina SİBGATULLİNA - RUSYA FEDERASYONU ▪ Hakan KARAKOÇ - RUSYA FEDERASYONU – YAKUTİŐTAN ▪ Doç. Dr. Nadya TIDİGOVA – ALTAY ▪ Murat TOYLU - TATARİŐTAN M.C. ▪ Doç. Dr. İrina KAYAN - POKROVSKAYA – UKRAYNA ▪ Prof. Dr. İngeborg BALDAUF – ALMANYA ▪ Prof. Dr. Ramesh DEOSARAN - TRİNİDAD-TOBAGO ▪ Prof. Dr. Tursun GABİTOV – KAZAKİŐTAN ▪ Prof. Dr. Kadir GOLKAYRAN – İRAN ▪ Doç. Dr. Ergali ESBOSUNOV – KAZAKİŐTAN ▪ Prof. Dr. Ebulföz AMANOĞLU – NAHÇIVAN ▪ Dr. Kızıl Maadır SİMÇİT, RUSYA FEDERASYONU – TUVA. ▪ Ertuğrul KULAÇ - RUSYA FEDERASYONU – BURYATİA ▪ İrina JERNOSENKO – RUSYA FEDERASYONU – ALTAY KRAY. Prof. Dr. Ruslan KADİROV, (Dağıştan Cumhuriyeti, RUSYA FEDERASYONU) Doktorant Nursuale AKHATOVA (Oral Şehri KAZAKİŐTAN) ▪ Prof. Dr. Gous KHAN, (Delhi – Hindistan) ▪ Doç. Dr. Sönmez ABBASLI (BAKU – AZERBAYCAN ▪ Prof. Dr. Jabbor ESHONKUL (ŐZBEKİŐTAN)

DERGİ KARADENİZ EDİTÖRLÜĞÜNDE

Dergimizde yayınlanan “*Hamza-Nâme Adlı Eserin 72. Cildinin Atasöz, Deyim, İkileme ve Beyitlerin Anlam ve Görev Yönünden İncelenmesi*” adlı makale, Asos Journal dergisinde Mart 2016’da yayınlanmış, aynı çalışmanı Dergi Karadeniz’e de yazar tarafından yüklenmiştir. Yazar, mükerrer yayının tarafından sehven yüklendiğini bildirmiştir. Editör kurulumuz tarafından oy birliği ile Harran Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü öğretim üyesi Osman Türk’e ait “*Hamza-Nâme Adlı Eserin 72. Cildinin Atasöz, Deyim, İkileme ve Beyitlerin Anlam ve Görev Yönünden İncelenmesi*” adlı çalışma, dergimizin dijital sayfalarından kaldırılmasına karar verilmiştir.

Prof. Dr. Erdoğan Altınkaynak
Baş Editör

İÇİNDEKİLER / СОДЕРЖАНИЕ / CONTENTS

SİNOPE ANTİK KENTİ'NDEN BİR GRUP İON BAŞLIĞI

A GROUP OF IONIC CAPITALS FROM ANCIENT SİNOPE

ГРУППА ИОНИЧЕСКИХ КАПИТЕЛОВ ИЗ ДРЕВНЕГО СИНОПА

Nazlı YILDIRIM.....1

MOĞOLLAR, ALTIN ORDA VE İLHANLI DEVLETLERİ DÖNEMİNDE ORTAÇAĞ'DA KARADENİZ TİCARETİ

BLACK SEA TRADE IN THE MIDDLE AGES IN THE PERIOD OF MONGOLS, GOLDEN HORDE AND İLKHANİD STATES

ЧЕРНОМОРСКАЯ ТОРГОВЛЯ В СРЕДНИЕ ВЕКА В ПЕРИОД МОНГОЛОВ, ЗОЛОТОЙ ОРДЫ И ИЛЬХАНИДОВ

Önder GÜLER23

KÛTÛ'L AMÂRE ZAFERİ ÖNCESİ VE SONRASINDA İRAK-İRAN CEPHESİ GELİŞMELERİ

DEVELOPMENTS ON THE İRAQI-İRANIAN FRONT BEFORE AND AFTER THE KÛTÛ'L AMÂRE VICTORY

СОБЫТИЯ НА İRAK-İRANСКОМ ФРОНТЕ ДО И ПОСЛЕ ПОБЕДЫ В КУТЮЛ АМАРЕ

Levent ÜNAL36

RÛHÎ'NİN DÛVÂZNÂMESİ

RUHÎ'S WORK ON AHL-İ BEYT İMAMS: DUVAZNAME

РАБОТА РУХИ -АХЛИ-БЕЙТ-İМАМА- ДУВАЗ-НАМЕ

Ahmet İÇLİ.....64

SATIŞ GELİŞTİRME ARACI OLARAK İNSERTLER VE TÜKETİCİLERİN SATIN ALMA DAVRANIŞINA ETKİSİ

İNSERTLES AS A SALES DEVELOPMENT AND THE EFFECT OF CONSUMER PURCHASING BEHAVIOR

İNSERT KAK СПОСОБ ВЛИЯНИЯ НА РАЗВИТИЕ ПРОДАЖ И ПОТРЕБИТЕЛЯ

Filiz ASLAN ÇETİN.....85

ERKEN DÖNEM SOVYET PROPAGANDASI: SİNEMA, SERAMİK VE AFİŞ

EARLY PERIOD SOVİET PROPAGANDA: CINEMA, CERAMICS AND POSTERS

РАННЯЯ СОВЕТСКАЯ ПРОПАГАНДА: КИНО, КЕРАМИЧЕСКА И АФИША

Mustafa Cebrail SADAKAOĞLU.....112

DOĞU KARADENİZ BÖLGESİNDE YAŞAYAN LAZ TOPLULUKLARININ DİLİ, GELENEKLERİ VE MUTFAK KÜLTÜRÜ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

A STUDY ON THE COUSINE, TRADITIONS AND LANGUAGE OF LAZ COMMUNITY LIVING IN THE EASTERN BLACK SEA REGION

ЯЗЫК, ТРАДИЦИЙ И КУХНЯ ЛАЗОВ ИЗ ВОСТОЧНО-ЧЕРНОМОРСКОГО РЕГИОНА ТУРЦИИ

Dilek ÇOŞAN - Yılmaz SEÇİM.....129

İNŞACILIK VE İNGİLİZ OKULU PERSPEKTİFİYLE ULUSLARARASI TOPLUM TARTIŞMASI: BİRLEŞMİŞ MİLLETLER-MİLLETLER CEMİYETİ ÖRNEĞİ
THE DISCUSSION OF INTERNATIONAL SOCIETY WITH THE PERSPECTIVE OF CONSTRUCTIVISM AND ENGLISH SCHOOL: EXAMPLE OF UNITED NATIONS-LEAGUE OF NATIONS

ОБСУЖДЕНИЕ ПОНЯТИЯ МЕЖДУНАРОДНОГО ОБЩЕСТВО С ПЕРСПЕКТИВЫ АНГЛИЙСКОЙ ШКОЛЫ И ТЕОРИИ ПОСТРОЕНИЯ: ПРИМЕР ОРГАНИЗАЦИЯ ОБЪЕДИНЕННЫХ НАЦИИ-ЛИГА НАЦИЙ

Yunus KOÇ.....143

TEKNOLOJİK İLERLEMENİN İSTİHDAM YARATMADAKİ ROLÜ VE ÖNEMİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

IMPORTANCE AND ROLE OF TECHNOLOGICAL PROGRESS ON JOB CREATION: AN EVIDENCE FOR TURKEY

ЗНАЧЕНИЕ И РОЛЬ ТЕХНОЛОГИЧЕСКОГО ПРОГРЕССА В СОЗДАНИИ РАБОЧИХ МЕСТ: ПРИМЕР ТУРЦИИ

Sibel CENGİZ – Afşin ŞAHİN.....160

PAZARI ŞEKİLLENDİREN DAVRANIŞLARA GÖRE REKLAMA YÖNELİK ŞÜPHE: AKTİVİST TÜKETİCİLERE YÖNELİK ÖLÇEK UYARLAMA

AD SKEPTICISM DEPENDING ON MARKETPLACE SHAPING BEHAVIOURS: SCALE ADAPTATION FOR ACTIVIST CONSUMERS

РЕКЛАМНЫЙ СКЕПТИЦИЗМ ЗАВИСИМЫЙ ОТ РЫНКА И ФОРМИРОВАНИЯ ПОВЕДЕНИЙ: РЕКОМЕНДАЦИИ АКТИВНЫМ ПОТРЕБИТЕЛЯМ

Çağla P. BOZOKLU - Erkan YILDIZ.....173

JUSTINO DA LIVORNO'S LETTER DATED BACK TO 1687 YEAR AS THE SOURCE FOR THE HISTORY OF GEORGIA

ПИСЬМО ДЖУСТИНО ДА ЛИВОРНО ОТ 1687 ГОДА КАК ИСТОЧНИК

GÜRCİSTAN TARİHİ AÇISINDAN BİR KAYNAK OLARAK 1687'DE CUSTİNO DA LİVORNO TARAFINDAN YAZILAN MEKTUP

Eldar MAMISTVALISHVILI.....189

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA TÜRKİYE'NİN SAVAŞ DIŞI KALMA POLİTİKALARI VE SONUÇLARI

POLICIES TURKEY PURSUED TO STAY OUT OF THE WAR AND CONSEQUENCES IN WORLD WAR II

ПОЛИТИКА ТУРЦИИ ОСТОВАТСЯ ВНЕ ВОЙНЫ ВО ВРЕМЯ ВТОРОЙ МИРОВОЙ И ЕГО ПОСЛЕДСТВИЯ

F. Rezzan ÜNALP.....201

ЕСТЕСТВЕННЫЕ И ИСКУССТВЕННЫЕ ФАКТОРЫ КАВКАЗСКИХ ЭТНОКОНФЛИКТОВ

KAFKASYA'DAKİ ETNİK ÇATIŞMALARININ DOĞAL VE YAPAY FAKTÖRLERİ

NATURAL AND ARTIFICIAL FACTORS OF CAUCASIAN ETHNO- CONFLICTS

İoseb ALIMBARASHVILI.....222

**AZERBAJCAN'DA TİYATRO SANATININ GELİŞMESİNDE ÖNCÜ BİR İSİM:
ABDURRAHİM BEY HAKVERDİYEV**

A LEADING NAME ON THE DEVELOPMENT OF DRAMATURGY IN AZERBAIJAN:

ABDURRAHİM BEY HAKVERDİYEV

ВЕДУЩЕЕ НАИМЕНОВАНИЕ ПО РАЗВИТИЮ ДРАМАТУРГИИ В
АЗЕРБАЙДЖАНЕ: АБДУРРАХИМ БЕЙ ХАКВЕРДИЕВ

Huseyn AHMEDOV.....243

**İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ VE KENTSEL ALANDA SELLER: BEŞİKDÜZÜ SELİ (2016)
ÖRNEĞİ**

CLIMATE CHANGE AND URBAN FLOODS: THE CASE OF BEŞİKDÜZÜ FLOOD
(2016)

ИЗМЕНЕНИЕ КЛИМАТА И НАВОДНЕНИЯ В ГОРОДСКИХ РАЙОНАХ: ПРИМЕР
НАВОДНЕНИЕ БЕШИКДУЗУ (2016)

Levent MEMİŞ - Sönmez DÜZGÜN.....252

İSLAM MEDENİYETİNİN TEMELLERİ VE TARİHİ GELİŞİM SÜRECİ

FOUNDATIONS OF ISLAMIC CIVILIZATION AND PROCESSES OF HISTORICAL
DEVELOPMENT

ОСНОВЫ ИСЛАМСКОЙ ЦИВИЛИЗАЦИИ И ПРОЦЕССЫ ИСТОРИЧЕСКОГО
РАЗВИТИЯ

Vesile ŞEMŞEK.....280

**SOSYAL MEDYADA ADALET KAVRAMI: KADINA VE ÇOCUĞA YÖNELİK
ŞİDDETİN SOSYAL MEDYADAKİ YANSIMALARI**

THE CONCEPT OF JUSTICE IN SOCIAL MEDIA THE REFLECTIONS OF VIOLENCE
AGAINST WOMEN AND CHILDREN ON SOCIAL MEDIA

КОНЦЕПЦИЯ ПРАВОСУДИЯ В СОЦИАЛЬНЫХ СМИ: ОТРАЖЕНИЯ НАСИЛИЯ
ПРОТИВ ЖЕНЩИН И ДЕТЕЙ В СОЦИАЛЬНЫХ СМИ

Elif Başak SARIOĞLU.....291

**DIŞ TİCARET-EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİNDE BİR
NEDESELLİK ANALİZİ**

FOREIGN TRADE-ECONOMIC GROWTH RELATIONSHIP: A CASUALTY
ANALYSIS IN TURKEY CASE

ВЗАИМОСВЯЗЬ МЕЖДУ ВНЕШНЕТОРГОВО-ЭКОНОМИЧЕСКИМ РОСТОМ: НА
ПРИМЕРЕ ТУРЦИИ

Celal KIZILDERE318

SÖZ BAŞI

Saygı değer okuyucular,

Bu sayımız ile dergimizin 11. Yaşını tamamlamış, 12. yaşının ilkinin yayınlamış bulunuyoruz. Bilim alemine hayırlı olsun.

Dergimizin 45. Sayısında Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun, Prof. Dr. Erden Kazıbek, Prof. Dr. Nodar Şengeliya, Prof. Dr. İsa Habıbbeyli tanıtılmıştır. armağan edilmiştir. Her sayımızda sosyal bilimler alanında 5 kişi tanıtılacaktır. 46. Sayımız ise, Kazakistan'ın modernleşmesinde önemli katkıları olan Abay Kunanbayev özel sayısı olacaktır. Yazılarınızı bekliyoruz.

Geleneksel olarak düzenlediğimiz sosyal bilimler sempozyumlarına önümüzdeki günlerde Gürcistan'ın Batum şehrinde ve Özbekistan'ın Taşkent şehrinde, Azerbaycan'ın Qazah veya Gence şehirlerinde yapmayı düşünüyoruz.

Posta adresimize gelen makalelerin kabul edilmediğini daha önce ilan etmiş, sayfamıza da koymuştuk. Makalelerinizi lütfen sistem üzerinden gönderiniz. Dergi Park projesi kapsamında yüklenen makaleler editörlerimiz tarafından uygunluğu kontrol edildikten sonra hakemlere gönderilerek değerlendirmeye alınmaktadır. Hakemlik durumu "Akademik Performans"tan çıkarıldığı için gecikmeler meydana gelmektedir. Gecikmeleri önlemek ve hakemliğe teşvik için 43. Sayımızdan itibaren her hakeme belirli bir ücret ödemekteyiz.

Yayın kurallarımıza dergimizin internet sayfasından ulaşabilirsiniz. Yayın kurallarına uymayan hiçbir makale yayınlanmayacaktır. Ön incelemeden sonra size kabul edildiğine dair bir yazı geldiğinde, makalenizin hakem sürecine girdiğini ve bu işlemin de en geç bir ay içinde sonlanacağını bilmelisiniz. Hakem sürecinden geçen her makale sıraya konularak yayınlanacaktır.

Dergimiz doçentlik başvuru kriterlerine uygundur. Bizler, hiçbir yerden maddi destek almadan bugünlere geldik. Yazarlarımızın yapmış oldukları katkı için teşekkür ederiz. Yayınlanacak her makale için, yayın ve diğer masrafları gidermek adına dergimizin posta çeki hesabına veya Halkbank IBAN TR67 0001 2009 6780 0001 0179 88 hesaba ön kontrol için 20 TL, hakemler için 50+50 = 100 TL, yayın katkısı için 200 TL, yabancı dil tercüme desteği için her birine 50 TL veya karşılığında döviz yatırılması ve ödeme dekontunun dergikaradeniz@gmail.com adresine gönderilmesi gerekmektedir. Anlayışla karşılayacağınızı umuyoruz.

Siz değerli okurlarımız dergimizin yayınlanmış sayılarına, arşivlerimizdeki makalelerine www.dergikaradeniz.com internet adreslerinden erişebilirsiniz.

Akademik yükselme sağlayanlara başarılarının devamı, aramızdan ayrılan bilim insanlarına Tanrıdan rahmet diliyoruz. Çalışmalarınızda kolaylık ve başarılar dilerim.

Prof. Dr. Erdoğan ALTINKAYNAK
Editör

PRESENTATION

Dear Readers;

With this issue, we have completed the 11th year of our journal and published the first of the 12th year. We submit our best wishes to the scientific world.

In the 45th issue of our journal, Prof Dr. Ahmet Bican Ercilasun, Prof. Dr. Erden Kazıbek, Prof. Dr. Nodar Şengeliya and Prof. Dr. Jesus Habıbbeyli have been introduced, and this issue has been dedicated to them. In every issue, 5 academicians will be introduced. Our 46th issue will be a special issue dedicated to Abay Kunanbayev, who made important contributions to the modernization of Kazakhstan. We are expecting your articles.

We are planning to hold the international social sciences symposiums we organize traditionally in the coming days in Batumi, Georgia; Tashkent, Uzbekistan; and Qazah or Ganja, Azerbaijan.

We had previously declared that the articles sent to our mailing address would not be accepted, and we also placed this declaration in the website. Please send your articles through the system. The articles uploaded within the scope of Dergi Park project are sent to referees after being checked by our editors for evaluation. Delays occur because the work performed as referees is removed from "Academic Performance". In order to prevent delays and encourage referee work academically, we have been paying a certain fee to each referee from our 43rd issue onward.

You can find our publication rules on the website of our journal. No articles that do not meet the publication rules will be published. When you receive a letter that you have been accepted after the preliminary examination, you should know that your article has undergone the referee process which will end within one month at the latest. Every article that goes through the referee process will be put in order for publication.

Our journal complies with the application criteria for associate professorship. We have come to these days without financial support from anywhere. We thank our authors for their contributions. For each article to be published, the following fees should be paid to the postal check account of our journal or to Halkbank IBAN TR67 0001 2009 6780 0001 0179 88 to meet publication and other expenses; 20 TL for pre-check, 50 + 50 = 100 TL for referees, 200 TL for publication contribution, 50 TL each for foreign language translation support (or exchange). Payment receipt should be sent to dergikaradeniz@gmail.com. We hope you will meet this with understanding.

You, our esteemed readers, can access the published issues of our journal and the articles in our archives at www.dergikaradeniz.com.

We congratulate those who have received new titles, and pay tribute to those who have passed away. We wish you a bright period of success in your academic studies.

Prof. Dr. Erdoğan ALTINKAYNAK
Editor

ПРЕДИСЛОВИЕ

Уважаемые читатели,

Этим номером мы отметили 11 летие существования нашего журнала и начали 12 –й год. Поздравляю всему научному сообществу. 45-й номер нашего журнала посвящается профессорам Ахмеду Биджану Эрджиласун, Эрдюну Казыбеку, Нодару Шенгелия, Ису Хабиббейлы. В каждом номере будем ознакомливать вас с 5 представителем из социальной науки. 46-й номер будет посвящаться знаменитому казахскому модернисту Абаю Кунанбаеву. Ждём ваших статей.

Традиционный симпозиум, организованный нашим журналом, планируется в одном из следующих городов: Батуми (Грузия), Казах или Гянджа (Азербайджан), Ташкент (Узбекистан). В предыдущих номерах мы оповещали вас о том, что доклады, высланные по электронной почте не будут приниматься. Пожалуйста, пришлите доклады пользуясь системой по докладам. Оформление докладов, высланных в рамках проекта Dergipark, проверяются нашей редколлегией. Затем они они высылаются рецензентам. Поводом задержки публикаций статей послужило исключение статуса рецензента из формата “Академического перформанса”. Для предотвращения задержки и поощрения рецензентов с 43-го номера каждому из них оплачивается определённая сумма. Требования к оформлению статей проставлены на нашей

электронной веб. странице. Статьи, не соответствующие требованиям не будут опубликованы. После предварительного контроля статей вы будете уведомлены о принятии статьи. Рецензирование и другие формальности продлятся в течении одного месяца. Статья, получившая положительную рецензию, будет опубликована с соблюдением очерёдности.

Наш журнал соответствует к критериям научно-педагогического звания – доцент. Наш журнал никогда не получал материальной или финансовой поддержки. Редколлегия благодарит всех авторов за вклад в выходе в свет журнала. В целях покрытия канцелярских расходов и для публикации статьи в журнале, необходимо перечислить турецкую денежную единицу (Лира): для преворительного контроля 20 (Лир), для рецензентов 50+50 = 100 (лир), для публикации 200 (Лир), для перевода аннотации и заглавия на два иностранных языки на каждый перевод 50 (Лир) или валюту по соответствующему курсу на денежный счёт (см. dergikaradeniz@gmail.com) журнала. Надеемся на Ваше понимание. Архив журнала содержится по адресу: www.dergikaradeniz.com Учёным желаем высоких научных достижений и чтим память коллегам, покинувших нас. Желая вам успехов в вашей научной работе. С уважением.

Профессор Эрдоган Алтынкайнак
Редактор

Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun

Ahmet Bican Ercilasun, 1943 yılında İzmir'de dünyaya geldi. Babası Mehmet Bey; annesi, Cemile Hanım'dır. İlk, Ortaokul ve lise eğitimini İzmir'de tamamladıktan sonra (1955- 1962) fark imtihanını verdiği Edremit Lisesi'nden mezun olmuştur (1963). Daha sonra 1963'te İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'ne girdi. 1967'de Atatürk üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi'ne asisitan oldu.

Kars'tan derlediği metinlere dayanarak hazırladığı “Kars İli Ağızları - Ses Bilgisi” adlı teziyle 1971'de “doktor” unvanını aldı. 1976 Haziran'ı ile 1977 Ağustos'u arasında Amerika Birleşik Devletleri'nin Seattle şehrinde University of Washington'da misafir araştırmacı olarak bulundu. 1979 yılında “Kutadgu Bilig'de Fiil” adlı teziyle doçent oldu.

1983'te ek görevli Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi'nde Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nün başkanlığına getirildi. 1986'da Gazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Faktültesi'ne

profesör olarak tayin edildi ve bu fakültenin Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nü kurdu. 1992'de Gazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü kurulunca bu bölümün başkanlığına getirildi. 1993 yılında Yüksek Öğretim Kurulu'nda "Türk Dünyası Müşaviri" olarak görev yaptı. 03. 11. 1993 tarihinde "vekâleten"; 24. 04. 1994 tarihinde ise, "Üçlü Kararname" ile "asaleten" Türk Dil Kurumu Başkanı olarak atandı. 06.11.2000 tarihinde Türk Dil Kurumu başkanlığından kendi isteğiyle ayrılır. 20.01.2001 – 20.01.2002 tarihleri arasında Türkiye-Kırgızistan Manas Üniversitesi'nde öğretim üyeliği yaptı; fakültenin dekanlığını ve Türkoloji Bölümü'nün başkanlığını yürüttü. Hâlen Gazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde öğretim üyesi olarak görev yaptı

Türk Cumhuriyetleri'ni, ata dede Türk yurtlarını araştırma, inceleme, belgeleme ve görüntüleme amacıyla defalarca dolaşan, İngilizce ve Türk lehçelerinin birçoğunu bilen, akademik çalışmalarını Türk dilinin, Türk edebiyatının, Türk dünyasının problemleri üzerinde yoğunlaştıran, bunların dışında şiir, deneme, hikâye, roman yazan Prof. Dr. Ahmet Bican ERCİLASUN, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Türk Ocağı, Aydınlar Ocağı ve Azerbaycan Kültür Derneği üyesidir. Çok sayıda kitap, makale, tebliği vardır. Çeşitli TV ve Radyo programlarına katılmış, panel ve konferanslar vermiştir. Çok sayıda öğrenci yetiştirmiş ve akademik yükselmelerinde danışmanlıklar yürütmüştür.

Hacettepe Üniversitesi'nde Yeni Türk Edebiyatı profesörü olarak görev yapan Bilge Ercilasun'la evlidir; iki çocuğu vardır.

Prof. Dr. İsa Habıbbeyli

Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Meclisi üyesi, Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi Birinci Başkan Yardımcısı, Nizami Gencevi Adına Edebiyat Enstitüsü Müdürü, Akademisyen İsa Akbaroğlu Habıbbeyli, 16 Ekim 1949'da Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Şerur ilçesinin Danzik köyünde doğdu. 1971 yılında Nahçıvan Devlet Üniversitesinin filoloji bölümünü bitirmiş, 1974-1978'de Edebiyat Enstitüsü'nde doktora yapmıştır. 1980'de doktor, 1996'da profesör ünvanını almıştır.

2001 yılında Azerbaycan Milli Bilimler Akademisinin aday üyesi, 2003'te gerçek üyesi seçilmiştir.

Akademisyen İsa Habıbbeyli, 12 monografi, 3 ders kitabı, 27 broşür, 46 derleme kitabı, 276 makalesi yurtdışında olmakla 1000'den fazla bilimsel makalenin yazarıdır.

Akademisyen, 30'dan fazla doktor ve profesörlerin bilimsel çalışmalarına danışmanlık yapmıştır. Eserleri İngilizce, Fransızca, Rusça, Türkçe, Almanca, Arapça, Farsça, Urduca, Bulgarca, Macarca, Litvanca, Özbekçe, Gürcüce, Tacikçe ve diğer dillerde yayınlanmıştır. 2013 yılından bu yana Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi Başkan Yardımcısı, 2019'un Birinci Başkan Yardımcısı ve Nizami Gencevi Adına Edebiyat Enstitüsünün Müdürüdür.

Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Ödül Komisyonu Üyesi (2000), Dünya Azerbaycanlılar Koordinasyon Konseyi (2006), Birleşmiş Milletler Uluslararası Bilişim Akademisinin Asil Üyesi (2006), Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Enstitüsü'nün Aday Üyesi (1999), Uluslararası Cengiz Aytmatov Akademisi'nin Asil Üyesidir (2019).

2015-2019 yılları arasında Milli Meclis Bilim ve Eğitim Komitesine ve Toponomi Komisyonu'na başkanlık etmiştir, Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi Tüzük Komisyonu Başkanıdır.

Akademisyen İsa Habibbeyli, 1999'da Azerbaycan Cumhuriyeti Fahri Bilim Adamı, 2007'de Zafer Nişanı, 2009'da Onur Ödülü ve 2019 yılında I. Sınıf Vatana Hizmet nişanları ile taltif edilmiştir. Eğitim Bakanlığı, Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Yüksek Meclisi'nin, Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi'nin Fahri Kararnamesi ile ödüllendirilmiştir. 2001 yılında Amerikan Biyografik Enstitüsü tarafından "Yılın Adamı", 2004 yılında Türk Dil Kurumu'nun "Üstün Hizmet Ödülü", 2009 yılında Uluslararası Bilişim Akademisi'nin "Bilgi Dünyasının Eliti" diploması ve "Bilimsel Yön Başkanı" madalyası, 2015 yılında Tebriz Üniversitesinin "Şehriyar" madalyası, 2016 yılında "Mahmud Kaşgari" madalyası, 2017 yılında TÜRKSOY'un "Molla Penah Vagif" madalyası, 2018'de "Azerbaycan Ordusunun 100. Yıldönümü" madalyası, Kazakistan Milli Üniversitesinin "Al Farabi" madalyası, 2019 yılında "Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin 100. Yıldönümü (1918-2018)" madalyası, "Bakü Devlet Üniversitesi 100. Yıl" madalyası, "Uluslararası Türk Akademisi Altın Madalyası", Avrasya Yazarlar Birliğinin "Onur" madalyası, Azerbaycan Yazarlar Birliği "Resul Rıza", Azerbaycan Basın Konseyi'nin "Gazetecilik Hizmetleri İçin" özel ödülü almıştır.

Prof. Dr. Erden Kajibek Zadauli,

9 Şubat 1955'te Kazakistan'ın Jezkazgan şehrinde doğdu. 1972-1977 yıllarında Karaganda Devlet Üniversitesi filoloji fakültesinde lisans eğitimini gördü. 1977-1980 yılları arası Türkoloji üzerine Sovyetler Birliği Dönemi Kazakistan'ın Bilimler Akademisine bağlı

Dil Bilimi Enstitüsünde araştırma görevlisi oldu. 1981 yılında doçentlik tezini savunup doçent ünvanını aldı. 1981-1982 yılları aynı enstitüde bilim uzmanı, 1989 yılında da enstitünün bilimsel masası sekreteri olarak atandı. 1986-1988 yıllarında SSCB Bilimler Akademisi'ne bağlı Sovyet Türkologları Komitesi'nde Doktora öğrencisi ve 1989 yılında Türkoloji alanından doktora tezini savundu. 1989-1992 yıllarında Kazakistan Bilimler Akademisi Dil Bilimi Enstitüsü Türkoloji ve Kazak Dili Tarihi Bölümü Başkanı oldu. 1992-1998 yılları arası Kazakistan Cumhuriyeti Bilimler Akademisi Doğu Bilimler Enstitüsü müdürlüğünü yürüttü. 2006-2009 yıllarında Kazakistan Kültür ve Enformasyon Bakanlığı Diller Komitesi Başkanı görevini yürüttü. 1998-2005 yıllarında Oljas Süleymen'in Hayırseverlik Akademisinin Başkanı, 2005-2006 Satbayev Kazak Teknik Üniversitesi Kazak Dili Bölümü Profesörü, 2008 yılından günümüze kadar Uluslararası Türkoloji Merkezi Başkanı, 2012 yılından itibaren Uluslararası Kazak Dili Derneği Başkan Yardımcısı, 2020 yılında Başkan Vekili olarak atandı. 2015-2016 yıllarında Al-Farabi Kazak Devlet Üniversitesi Doğu Bilimler Fakültesi, Türksöy-Türkoloji Bölümü Başkanı görevinde bulundu.

2016 yılından beri Kazakistan Eğitim Bakanlığı Kazakistan Bilimler Akademisi'ne bağlı Ahmet Baytursınlı Adına Dil Bilimi Enstitüsü Müdürüdür.

SSCB Bilimler Akademisi Oryantalistleri Derneği (Moskova), Sovyet Türkologları Komitesi (Moskova), Uluslararası "Sovyet Türkolojisi" Dergisi'nin Yayın Kurulu Üyesidir (Azerbaycan).

Hollanda Oryantalistler Derneği (Utrecht), Kazak-İran Dostluk ve Kültürel İlişkiler Derneği Yönetim Kurulu Üyesi, Kazakistan-Türkiye Dostluk ve Kültürel İlişkiler Derneği Yönetim Kurulu Üyesi, Kazak-Libya Dostluk ve Kültürel İlişkiler Derneği Başkanı görevinde bulunmuştur.

Akademik hayatı içerisinde çok sayıda kitap, makale, tebliğ, ansiklopedi maddesi yazmıştır. Çok sayıda radyo ve televizyon programlarına katılmış çeşitli ülkelerde alanı ile ilgili konferanslar vermiş, panelist olarak katılmıştır.

ABD, KKTC, Türkiye, Azerbaycan, Çin, Rusya Federasyonu, Kırgızistan gibi çeşitli ülkelerdeki Uluslararası kurum, dernek ve bilimsel yayım kurumlarının üyesi ve başkanıdır.

SİNOPE ANTİK KENTİ'NDEN BİR GRUP İON BAŞLIĞI

A GROUP OF IONIC CAPITALS FROM ANCIENT SİNOPE

ГРУППА ИОНИЧЕСКИХ КАПИТЕЛОВ ИЗ ДРЕВНЕГО СИНОПА

Nazlı YILDIRIM*

ÖZ

Söz konusu bu çalışmada Paphlagonia Bölgesi'nde yer alan Sinope Antik kenti içerisinde tespit edilmiş olan bir grup İon başlığı incelenmiş olup tüm bu başlıkların tipolojilerinin belirlenmesi, hangi tür yapılara ait olabileceği ve tarihlendirilmesi gibi konulara yer verilmiştir. Bu çalışma içerisinde değerlendirmeye alınan ve zengin bezeme çeşitliliğine sahip olan 17 İon başlığının A/B yüzleri abakus, volüt, kymation ve palmetlerin düzenlenişi açısından tipolojik olarak aynı özellikleri göstermektedir. İon başlıklarının yan yüzlerinde yer alan pulvinus ve balteuslar da oldukça zengin bezeme çeşitliliğine sahiptirler. Başlıkların yan yüzlerinde iki pulvinusu, derin bir oygu profili ile tam ortada birbirinden ayıran ve pulvinusun belirginleşmesini sağlayan yalancı balteus tekniği kullanılmış örnekler de söz konusudur. Başlıklar arasında gözlemlenen tipolojik ve stilistik ayrıntılar, genel olarak Anadolu'nun Roma İmparatorluk Dönemi'nde özellikle M. S. 2. yüzyıla işaret etmektedir. Thyateira, Pergamon Asklepion ve Perge Sütunlu Cadde örnekleriyle olan yakın benzerlikler, benzer ölçülere sahip olan özellikle 10 başlığın (Katalog no. 7-17, Resim 7-17) bir stoa ya da sütunlu cadde ile bağlantılı olabileceğini düşündürmektedir. Örnekler aynı tipolojik özelliklere sahip olsalar da detaylarda gözlemlenen işçilik farklılıkları ve bezeme zenginliği, kentte önemli bir yerel atölyenin ya da en azından dönemin popüler mimari uygulamalarını ve bezemelerini bilerek ve takip ederek uygulayabilen yetenekli ustaların varlığı konusunda önemli ipuçları barındırmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Karadeniz, Paphlagonia, Sinope, İon Başlığı, Mimari Bezeme*

ABSTRACT

In this study, a group of Ionic capitals identified in Sinope Ancient City in Paphlagonia Region were examined and determination of the typology of all these capitals, what kind of structures they belong to and dating. The A/B sides of the 17 Ionic capitals, which are evaluated in this study and have a rich variety of decoration, show the same typological features in terms of the arrangement of abacus, volute, kymation and palmettes. Pulvinus and balteus on the side faces of the Ionic capitals also have a rich variety of decoration. There are also pseudo-balteus techniques, which separate the two pulvinus on the sides of the capitals,

* ORCID: [0000-0002-2924-5111](https://orcid.org/0000-0002-2924-5111). Dr. Öğretim Üyesi. Sinop Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, 57000 Kampus/SİNOP, nazliyildirim@sinop.edu.tr

Sinope Antik Kenti'nden Bir Grup İon Başlığı

with a deep groove profile in the middle and allow the pulvinus to become prominent. Typological and stylistic details observed between the capitals generally indicate the 2nd century during the Roman Imperial Period of Anatolia. The close similarities with Thyateira, Pergamon Asklepiion and Perge Column Street examples suggest that especially 10 capitals (Catalog no. 7-17, Picture 7-17) with similar dimensions may be associated with a stoa or colonnaded street. Although the samples have the same typological characteristics, the differences in workmanship and the richness of decoration observed in the details provide important clues about the presence of an important local workshop or at least the skilled craftsmen who can knowingly apply the popular architectural practices and ornaments.

Keywords: *Black Sea, Paphlagonia, Sinope, Ionic Capital, Architectural Decoration*

АННОТАЦИЯ

В нижеследующей статье исследуются группа ионийских капителей в районе Пафлагонии древней части города Синоп, определяется типология названий, структура и дата их строения. В исследовании оцениваются А/В фасады 17-и капителей, которые имеют богатое разнообразие украшений и с точки зрения расположения типологически демонстрируют традиционные особенности абаки, улитки, кимации и пальметт. Пулвины и балтеи, расположенные по бокам ионической столицы, также имеют очень богатое разнообразие украшений. Имеются, также, примеры по бокам головы, в которых использована техника т.н. ложного балтея. Она отделяет два пулвина друг от друга в середине с глубоким профилем полости и делает их кажущимися. Типологические и стилистические детали, наблюдаемые среди названий, обычно указывают на 2-й век нашей эры, особенно период Римской империи в Анатолии. Учитывая их близкое сходство с примерами Тьятейры, Пергама Асклепиона и колоннами Перге и их одинаковые размеры (Каталог № 7-17, фото 7-17) предполагается, что 10 голов могут быть связаны с колонной улицей. Хотя образцы имеют одинаковые типологические особенности, однако имеется различия в мастерстве и отделке, наблюдаемые в деталях. Всё это содержит подсказки о наличии важной местной мастерской в городе или, по крайней мере, умелых мастеров, которые могли применять и следовать популярным архитектурным практикам и декорациям того времени.

Ключевые слова: Черное море, Пафлагония, Синоп, ионские капитель, архитектурный декор.

Bu çalışmada, Paphlagonia Bölgesi'nde yer alan Sinope Antik kentinde, farklı yıllarda gerçekleştirilen günümüz temel kazıları, bahçe düzenleme çalışmaları ya da satın alma yoluyla ele geçen ve şuan Sinop Arkeoloji Müzesi'nde korunan 17 İon başlığı incelenmiştir. Tümü üç yumurtalı kymationa sahip olmalarıyla belirgin bir grup oluşturan bu başlıkların hem А/В yüzleri hem de yan yüzleri değerlendirilerek, başlıkların ayrıntılı tanımlamaları, stilistik ve tipolojik benzerlerinin tespiti, hangi tür yapılara ait olabilecekleri ve tarihlendirme önerisi gibi konulara yer verilmiştir.

1-Tanımlama

A- А/В Yüz Tanımlama: Katalog no. 1-17, Resim 1a-17a.

Değerlendirilmeye alınan İon başlıklarının tümünde abakus düz, bezemesiz ve ince plakalar şeklinde düzenlenmiştir. Kanalislerin tümü, düz ve bezemesizdir. Astarsız olan volütler, ince bir bant şeklinde düzenlenmiştir. Volütler üç sarmalıdır. Volüt gözleri, düz bir nokta şeklinde biçimlendirilmiştir. Volüt kanalları düzdür. Başlıkların tümünde ekinus, üç yumurta bezemesi ile oluşturulmuştur. Yumurtaların etrafını saran kabuklar, yuvarlak kenarlıdır. Kabukları birbirinden ayırmak için kullanılmış olan ok ucu bezemeleri, tek bir

örnek dışında (**Resim 15a**) kanatları vurgulanmadan, yukarıdan aşağıya doğru düz uzanan ince şeritler biçimindedir. Volütlerin üzerinden uzanarak, yumurta bezemelerini her iki köşede sınırlandıran palmetlerin tümü, üç yapraklıdır ve köşe yumurtalarının üstten geniş bir bölümünü kapatmaktadır. Çanak yaprakları sade ve oval bir bölüm şeklinde, basitçe düzenlenmiştir. En altta küçük bir astragal profili ile sonlanan bu başlıkların tümü sütun tambursuzdur yani sütun üst parçası olmaksızın, ayrı bir bölüm olarak şekillendirilmiştir.

B-Yan Yüz Tanımlama: Katalog no. 1-17, Resim 1b-17b.

B1-Pulvinus

İon başlıklarının yan yüzlerinde ortaya doğru giderek daralan silindir şeklindeki pulvinuslar, farklı yapraklar şeklinde düzenlenmiştir. Sinope pulvinus örneklerini genel olarak aşağıdaki şekilde ana gruplara ayırmak mümkündür:

a-Birbirine Bağlı Çizgisel Yapraklar: Bu gruba giren örneklerde (**Resim 8b-9b**) pulvinus, çizgisel ve sade yapraklar şeklinde biçimlendirilmiştir. Detayları ince çizgisel hatlarla belirtilmiş olan yapraklar, merkezden yuvarlak hatlarla başlamakta ve iki yana açılarak ilerlemektedir. İki yana açılan yaprakların ortalarında küçük bir yaprak biçiminde düzenlenmiş olan tomurcuk bezemesi yer almaktadır. Pulvinus, bu haliyle bir yaprak buketini andırmaktadır.

b-Birbirine Bağlı Düz Yapraklar: Bu gruba giren örneklerde pulvinus, uzun ve düz yapraklar biçiminde düzenlenmiştir (**Resim 1b. 2b. 3b. 4b. 7b. 10b. 11b. 12b. 13b. 14b. 17b**). Örneklerde büyük ana yaprakların aralarında, yine düz yapraklar şeklinde biçimlendirilmiş ara yapraklar yer almaktadır. Yapraklarda düz bir çizgi şeklinde belirtilen ana damarlar dışında sap, dal, yan damar ya da yaprak kenarları gibi detaylar vurgulanmamıştır. Bu uygulamanın dışına çıkarak yan damarları vurgulanan tek bir örnekte (**Resim 7b**) ana ve yan damarlar, derin olmayan oldukça ince çizgiler halinde belirtilmiştir. Bu grup içerisinde birbirine bağlı olarak kesintisiz devam eden yaprak sıraları şeklinde bir görüntüye sahip olan pulvinus örnekleri de söz konusudur (**Resim 12b**).

c-Pullu Yatay Yapraklar: Bu gruba giren tek bir örnekte pulvinus yanyana dizilen yaprak sıralarının, üst üste sıralar oluşturacak şekilde yerleştirilmesiyle oluşturulmuştur (**Resim 5b**). Küçük ve sade yaprakların, ince bir şerit şeklinde vurgulanan ana damarları dışında sap, yan damar ya da yaprak kenarları gibi detaylar vurgulanmamıştır.

d-Yatay Palmet Yapraklar: Bu gruba giren tek bir başlıkta pulvinus, düz ve kıvrık palmet yapraklarının birlikte kullanılmasıyla oluşturulmuştur (**Resim 6b**). Alt bölümlerde yer alan palmetler, düz yaprak şeklinde düzenlenmiş iken, abakusa doğru uzanan üst yaprakların uçları yukarı doğru hafifçe kıvrılarak sonlanmaktadır. Ana palmet yapraklarının arasında, uçları yukarı doğru hafifçe kıvrılan daha hacimli ara yapraklar yer almaktadır.

e-Yatay Akantus Yapraklar: Toplam iki örnekte (**Resim 15b-16b**) tespit edilmiş olan bu pulvinus tipi, yatay olarak yanyana yerleştirilmiş büyük boyutlu akantus yapraklarından oluşmaktadır. Ana akantus yaprakların damarları, ince ve çizgisel hatlarla vurgulanmıştır. Büyük akantus yapraklarının arasındadaha küçük boyutlu ara akantus yaprakları yer almaktadır.

B2- Balteus

Sinope İon başlıklarının yan yüzlerini oluşturan pulvinuslar, tam ortada belirgin balteuslarla birbirlerinden ayrılmaktadır. Kentte balteus tipolojisi, oldukça zengin bezeme çeşitliliğine sahiptir ve örnekleri aşağıdaki şekilde ana gruplara ayırmak mümkündür:

a-Yuvarlak Düz Bantlar: Bu gruba giren tek bir örnekte (**Resim 13b**) balteus yuvarlak hatlı, düz bir bant şeklinde düzenlenmiştir.

Sinope Antik Kenti'nden Bir Grup İon Başlığı

b-Kalın Düz Bantlar: Kalın düz bantlar şeklinde düzenlenmiş olan bu balteus tipinde örnekler, birbirinden farklı bezeme öğelerine sahiptir. İlk örnek ortada yer alan dışbükey kalın bantın, iki yanda yuvarlak bantlar tarafından sınırlandırılmasıyla oluşturulmuştur (**Resim 5b**). Bu örnekte balteusun her iki ucunda, iki yana doğru açılan küçük yapraklar yer almaktadır. Kalın bir bant şeklinde düzenlenmiş olan ikinci örneğin merkezinde üst üste yerleştirilmiş yarım ay şeklinde, iç bükey profiller yer almaktadır (**Resim 12b**). Yanyana iki düz bant şeklinde düzenlenmiş olan son örnek, iki yanda dönmüş bantlarla sınırlandırılmıştır (**Resim 16b**).

c-Yaprak Motifleri: Bu grupta balteus, farklı biçimlere sahip büyük bir yaprak motifinin her iki pulvinusu ortada dikey olarak sarmasıyla oluşturulmuştur (**Resim 2b. 6b. 11b. 15b. 17b**). Örneklerde yaprak kenarları ve ana damarlar, çizgisel hatlarla belirtilmiştir.

B3-Yalancı Balteus

Sinope İon başlıklarının yan yüzlerinde balteus bulunmayan örnekler de söz konusudur. Bu tür örneklerde iki pulvinusu, derin bir oygu profili ile tam ortada birbirinden ayıran ve pulvinusun belirginleşmesini sağlayan yalancı balteus tekniği (*pseudobalteus*: Bingöl, 1980, s. 56) kullanılmıştır. Sinope örneklerinde, kullanıldığı başlığın yan yüzüne daha yalın ve zarif bir görüntü kazandıran bu teknik, bu anlayışa paralel olarak genellikle yatay yapraklar şeklinde biçimlendirilmiş yalın pulvinuslar ile birlikte kullanılmıştır (**Resim 1b. 3b. 4b. 7b. 8b. 9b. 10b. 14b**).

2- Tipolojik ve Stilistik Değerlendirme

Konumuz kapsamında değerlendirmeye alınan 17 İon başlığında gözlemlenen bezemesiz abakus ve kanalisler, üç sarmallı ve astarsız volütler, üç yumurtadan oluşturulan kymationlar, köşe yumurtalarının üstten geniş bir kısmını kaplayan üç yapraklı palmetler ve başlıkların sütun üst parçası olmadan işlenmesi gibi uygulamalar, bu başlıkların tipolojik olarak ortak özelliklere sahip olduğunu göstermektedir. Sinope başlıklarının ekinus bölümünde yer alan yumurta, kabuk ve palmet bezemeleri stilistik olarak ayrıntılı, kabarık, canlı ve kaliteli bir işçiliğe sahiptir. Uzun ve oval bir forma sahip olan yumurtalar, doldurduğu kabuklardan belirgin ve derin bir oyguyla ayrılmaktadır (Karaosmanoğlu, 1996, s. 35-51) ancak iki başlık örneğinde zeminden büyük oranda ayrılmış olan yumurta bezemeleri kabuklardan bağımsız, plastik ve daha canlı bir görüntüye sahiptir (**Resim 16a-17a**). Yumurtaları çevreleyen yuvarlak kenarlı kabuklar, zeminden kabarık ve yumurtalarla paralel şekilde oval bir forma sahiptir. Kabuklar ve ok ucu bezemeleri birbirlerinden ince bir oygu ile ayrılmıştır ve bu görüntüleriyle bir bütün halindedirler. Genel olarak canlı ve plastik bir işçiliğe sahip olan geniş palmet yapraklarının uçları, kanalise doğru hafifçe dalgalanmaktadır. Tek bir örnekte ince yapraklar şeklinde düzenlenen palmetlerin uçları, içe doğru belirgin bir biçimde kıvrılarak sonlanmaktadır (**Resim 12a**).

Başlıkların sahip olduğu bu tipolojik ve stilistik özellikler genel olarak Anadolu'nun Roma İmparatorluk Dönemi İon başlık tipolojisine paralel bir görüntü içerisinde. Sinope başlıkları, konu hakkında ayrıntılı çalışmalar gerçekleştiren Orhan Bingöl'ün yapmış olduğu sınıflandırmalardan "E.2.a" grubuna dahil edilebilir (Bingöl, 1980, s. 37-38). Bezemesiz abakuslu, astarsız volütlü, üç yumurtalı kymationlu, iki palmet yapraklı ve sütun tambursuz örneklerden oluşan bu başlık grubu Herakleia Pontike, Pergamon, Ephesos, Thyateira, Hierapolis, Laodikeia, Pessinus, Yalvaç ve Side gibi kuzeyde Bithynia Bölgesi'nden başlayarak Mysia, İonia, Phrygia, Pisidia ve Pamphyliya Bölgesi'ne uzanan Anadolu'nun geniş bir coğrafyasında, Trajan Dönemi'nden başlayarak M. S. 5. yüzyıla kadar kullanılmışlardır (Bingöl, 1980, s. 37-38). Söz konusu grup içerisinde yer alan ve M. S. 2. yüzyıla tarihlendirilen Thyateira Sütunlu Cadde (Bingöl, 1980, Kat. no. 7-10, Taf. 17), İzmir

Basmane Müzesi'nden başlık (Bingöl, 1980, Kat. no. 154, Taf. 18), İzmir Kültürpark Müzesi'nden başlık (Bingöl, 1980, Kat. no. 163, Taf. 17) ve Side kentinden başlık (Bingöl, 1980, Kat. no. 291, Taf. 19) örnekleri, Sinope başlıklarıyla stilistik olarak en yakın karşılaştırma örneklerini sunmaktadır.

Bu karşılaştırma örneklerinin yanı sıra Orhan Bingöl'ün sınıflandırmasında "C.3.a" grubunda yer alan ve genel olarak M. S. 2. yüzyıla tarihlendirilen örnekler, ekinusu oluşturan yumurta sayıları dışında Sinope başlıkları ile yakından ilişkili görünmektedir (Bingöl, 1980, s. 33-34). Bezemesiz abakuslu, astarsız volütlü, beş yumurtalı kymationlu, üç palmet yapraklı ve sütun tambursuz örneklerden oluşan bu başlık grubu içerisinde özellikle Hadrian Dönemi'ne tarihlendirilen Pergamon Asklepion Sütunlu Cadde başlıkları (Bingöl, 1980, Kat. no. 54-55, Taf. 8, 11; Kat. no. 72, Taf. 8; Kat. no. 72-76, Taf. 12; Koçel-Erdem, 1995, s. 65-67, Lev. 40-1, 2) ile Perge Sütunlu Cadde başlıkları (Bingöl, 1980, Kat. no. 233-261, Taf. 13-14; Mansel, 1958, s. 15, Resim 1-9; Özdzibay, 2012, s. 80-99) stilistik açıdan en yakın karşılaştırma örneklerini sunmaktadır. Örneğin astarsız üç sarmallı volütler, yuvarlak kenarlı kabuklardan belirgin bir oyuğu ile ayrılan üstten düz kesilmiş uzun formlu yumurtalar, kabuklar arasında kanatları vurgulanmadan yukarıdan aşağıya doğru düz inen ok ucu bezemeleri, birbirlerinden yüzeysel bir hatla ayrılarak bir bütün halinde olan kabuk ve ok ucu bezemeleri ile uçları yukarı doğru dalgalanan üç yapraklı palmetlerin işleniş büyük oranda benzerdir.

Sinope başlıklarının pulvinus ve balteus bezemelerinde de Roma Dönemi Anadolu'sunun genelinde görülen hemen her tipten örnek kullanılmıştır. Örneğin başlıklarda kullanılmış olan birbirine bağlı yatay yapraklar (**Resim 1b. 2b. 3b. 4b. 7b. 10b. 11b. 12b. 13b. 14b. 17b**) (Bingöl, 1980, s. 111-113, Taf. 36-38), pullu yatay yapraklar (**Resim 5b**) (Bingöl, 1980, s. 89-90, Taf. 27-28), yatay palmet yaprakları (**Resim 6b**) (Bingöl, 1980, s. 104-109, Taf. 34-36) ve yatay akanthus yaprakları (**Resim 15b-16b**) (Bingöl, 1980, s. 100-101, Taf. 32-33) şeklinde düzenlenmiş olan pulvinus örnekleri M.Ö. 1 yüzyıldan başlayarak Roma İmparatorluğu'nun sonlarına kadar geniş bir tarih aralığında, Anadolu'nun pek çok kentinde, çok farklı tip ve biçimde kullanılmış popüler bezemelerdir. Sinope örnekleriyle tipolojik ve stilistik açıdan benzerlikler tespit etmiş olduğumuz Thyateira Sütunlu Cadde (Bingöl, 1980, Pullu yatay yapraklar şeklinde pulvinus: Kat. no. 7-11, Taf. 27), Asklepion Sütunlu Cadde (Bingöl, 1980, Yatay yapraklar şeklinde pulvinus: Kat. no. 54, 76, Taf. 37; Yatay palmet şeklinde pulvinus: Kat. no. 55, 74, 75, Taf. 34; Pullu yatay yapraklar şeklinde pulvinus: Kat. no. 72, Taf. 27) ve Perge Sütunlu Cadde (Bingöl, 1980, Yatay yapraklar şeklinde pulvinus: Kat. no. 233, 234, 235, 237, 241, 242, 253, 255, 258, 309, Taf. 38; Yatay palmet şeklinde pulvinus: Kat. no. 238, 240, 247, 249, 251, 251, 254, 256, 259, 261, Taf. 35-36) başlıklarının yan yüzlerinde de zengin bezeme çeşitliliğine sahip pulvinusların tümü, birbirinden farklı şekilde düzenlenmiştir. Örneklerin tümünde yaprakların şekli, sayısı, diziliş biçimi, yaprak damarlarının ya da tomurcuklarının belirtilmesi gibi ayrıntılarda farklılıkların söz konusu olduğu gözlemlenmektedir. Bu nedenle pulvinus bezemelerinin tipolojik ve stilistik açıdan kesin benzerlerini tespit etmek, zengin bezeme çeşitliliği nedeniyle oldukça zordur.

Benzer bir durum balteus düzenlemeleri için de geçerlidir. Hellenistik Dönem'den başlayarak Roma İmparatorluğu'nun sonuna kadar Anadolu'da geniş bir coğrafyada kullanılmış olan; çiçek, tomurcuk, palmet, sarmaşık, üstüste yerleştirilmiş yapraklar, kanat motifleri, örgü ve düğüm bantları gibi birbirinden farklı tipe ve biçime sahip, sayısız balteus tipi bulunmaktadır (Bingöl, 1980, s. 57-77). Sinope başlıklarında yuvarlak düz bantlar (**Resim 13b**) (Bingöl, 1980, s. 72-73), kalın düz bantlar (**Resim 5b. 12b.16b**) (Bingöl, 1980, s. 61-62) ve yaprak motifleri (**Resim 2b. 6b. 11b. 15b. 17b**) (Bingöl, 1980, s. 64-65) şeklinde

Sinope Antik Kenti'nden Bir Grup İon Başlığı

düzenlenmiş olan birbirinden farklı balteus bezemeleri de benzer şekilde zengin bezeme çeşitliliğine sahiptir.

Sinope başlıklarında sıkça kullanılmış olan yalancı balteus tekniği ile oluşturulan yan yüz düzenlemesi (**Resim 1b. 3b. 4b. 7b. 8b. 9b. 10b. 14b**) ise Roma Dönemi'nde M. S. 2. ile M. S. 4. yüzyıllar arasında Pergamon, Ephesos ve Side gibi pek çok kentte karşılaşılabilen bir balteus uygulamasıdır (Bingöl, 1980, s. 56, 77, Kat. no. 54, 87, 112, 158, 220, 263, 293, 304).

3- Genel Değerlendirme ve Sonuç

Bu çalışma içerisinde değerlendirmeye alınan ve zengin bezeme çeşitliliğine sahip olan 17 İon başlığının A/B yüzleri abakus, volüt, kymation ve palmetlerin düzenlenişi açısından tipolojik olarak aynı özellikleri göstermektedir. Tipolojik olarak aynı özelliklere sahip olsalar da başlıkların stilistik olarak farklılıklar gösterdikleri de gözlemlenmektedir. Başlıkların ekinus bölümünde yer alan yumurtalar, etraflarını çevreleyen kabuklardan farklı derinlikte oygularla ayrılmaktadır. Örneğin yumurtaları derince bir oyuğu ile kabuklardan ayrılarak bağımsız ve plastik bir görüntüye sahip olan iki başlık (**Resim 16a-17a**), stilistik açıdan diğer örneklerden belirgin bir şekilde farklıdır. Benzer şekilde başlıkların palmet yaprakları da stilistik açıdan farklılıklar içermektedir. Örneğin uçları, içe doğru belirgin bir biçimde kıvrılarak sonlanan palmet örneği (**Resim 12a**) diğerlerinden belirgin bir biçimde farklı bir düzenlemeye sahiptir. Bu durum başlıkların farklı ustalar tarafından çalışılmış olduğuna ve atölyede çalışan her ustanın bezemeye kendi özgün yorumunu kattığına işaret ediyor olmalıdır.

Kent mimari heykeltıraşlığı konusunda gözlemlenen tipolojik ve stilistik benzerlikler, kentte dönemin popüler mimari uygulamalarını takip ederek uygulayabilen ustalara sahip, yerel bir mimari heykeltıraşlık atölyesinin varlığı konusunda da önemli ipuçları sunmaktadır. Karadeniz kıyısı boyunca coğrafi ve stratejik olarak önemli bir konuma sahip olan Sinope kentinin (Akurgal ve Budde, 1956, s. 3-11; Akurgal, 1956, s. 47-61; Erzen, 1956, s. 69-72; Boysal, 1959, s. 23-29; Barat, 2012, s. 25-64) M. Ö. 6. yüzyılın başlarından M. Ö. 4. yüzyılın sonlarına kadar pışmış toprak mimari bezemeler ürettiği de göz önüne alındığında (Billot, 2012, s. 217-359); Arkaik Dönem'den başlayarak Roma Dönemi içerisine kadar faaliyet göstermiş önemli bir atölyenin bulunduğu; bu çalışma içerisinde değerlendirilmeye alınan örnekler ışığında bu atölyenin Roma Dönemi Anadolu'sunun popüler mimari uygulamalarını takip ettiğini ortaya koymaktadır. Söz konusu atölyenin Anadolu'nun diğer hangi sanat atölyeleri ile (Aphrodisias, Ephesos, Pergamon, Pamphilya vb) birebir etkileşim içerisinde olup olmadığı konusunda kesin bir yargıya varmak şu an için oldukça zordur çünkü İon başlıklarındaki tipolojik ve stilistik uygulamalar kesin bir atölyeye atfedilemeyecek, pek çok bölge ve kentte tercih edilebilen dönemin sevilen ve yaygın bezemeleridir.

Sinope kentinde var olan bu yerel atölye, olasılıkla çok geç dönemlere kadar faaliyet göstermiştir. Konu ile ilgili olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun geç yıllarında adı "Palatia" olan Saraylar (Prokonnesos) yerleşiminde yaşayan ve ocaklarda çalışan Yunan kökenli ustalar 1923'ten sonraki nüfus mübadelesinde Yunanistan'a gönderilmiş, yerlerine Sinop-Ayancık'tan getirilen ustalar yerleştirilmiştir. Anadolu'daki taş ustalarının hemen tümünün Sinop'tan gelmesi nedeniyle taş ustaları genellikle *Sinoplular* olarak anılmışlardır. Bu durum bölgede uzun süren bir taş işçiliği geleneği olduğunun ipuçlarını ayrıca vermektedir (Albustanlıoğlu, 2006, s. 8 Dipnot 19; Asgari, 1978, s. 469).

Sinope kentinin farklı noktalarında günümüz temel kazıları, çevre düzenleme çalışmaları ya da satın alma yolu ile ele geçen İon başlıklarının orijinal kullanım alanlarını kesin olarak tespit etmek; başlıklar sistemli bir kazı ya da araştırmadan elde edilmediği için

oldukça zordur ancak tipolojik, stilistik ve boyut olarak aynı özelliklere sahip olan özellikle 10 başlığın (**Katalog no. 7-17, Resim 7-17**) kaliteli işçiliği de göz önüne alındığında bu başlıkların kentin önemli bir kamu yapısında kullanılmış olduklarını düşünmek mümkün görünmektedir. Bu başlıklar arasında gözlemlenen tipolojik ve stilistik ayrıntılar, genel olarak Anadolu'nun Roma İmparatorluk Dönemi'nde özellikle M. S. 2. yüzyıla işaret etmektedir. Thyateira, Pergamon Asklepion ve Perge Sütunlu Cadde örnekleriyle olan yakın benzerlikler, başlıkların bir stoa ya da sütunlu cadde ile bağlantılı olabileceğini düşündürmektedir.

Roma İmparatorluğu'nun siyasi ve ekonomik olarak oldukça güçlü olduğu M. S. 2 ve 3. yüzyıllarda anıtsal kamu yapıları inşa edilmiş, başkent Roma ve Hellenistik Dönem geleneklerini devam ettiren Anadolu yerel atölyelerinin karşılıklı etkileşimi ile mimari bezemelerde belirgin ve karakteristik özellikler oluşturulmuştur (Başaran, 1990, s. 232-238; Koçel-Erdem 1995, s. 1-8; Karaosmanoğlu, 1996, s. 35-51; Mert, 2002, s. 257-258; Can, 2005, s. 89-90). M. S. 2. ve 3. yüzyıllarda zengin mimari bezemelerle süslenmiş sütunlu caddelerin inşası artmış ve özellikle Doğu Roma eyaletlerinde yer alan kentlerin en önemli mimari yapılarından biri haline gelmişlerdir (Gülbay, 2009, s. 185-193; Vandeput, 1997, s. 64-82; Thomas, 2007, s. 127-149). Mysia, İonia, Pamphylia ve Kilikia Bölgeleri'nde yer alan kentler başta olmak üzere Anadolu'nun Roma Dönemi kent peysajında önemli bir yere sahip olan sütunlu caddeler, etraflarında sıralanan kamusal ve ticari yapılarla kentin en anıtsal ve prestijli alanını oluşturmuşlardır (Ward-Perkins, 1974, s. 32; Ward-Perkins, 1981, s. 282-286; Güven, 2003, s. 41-47). Bu yüzyıllarda yaygın bir şekilde inşa edilen sütunlu caddelerde kullanılan İon sütun başlıklarının yan yüzleri de hepsi birbirinden farklı şekilde biçimlendirilmiş zengin pulvinus ve balteus düzenlemelerine sahiptir (Bingöl, 1980, s. 131).

Konu ile ilgili olarak Sinope'nin ana caddesinin yer alabileceği tek alan, günümüz modern kentin en merkezi caddesini de oluşturan Sakarya Caddesi'dir. Anakaradan adaya geçişin sağlanabildiği doğu-batı doğrultulu bu tek aks üzerinde (**Resim 18**) olasılıkla Antik kentin sütunlu caddesi (Decumanus) yer almaktadır (Bryer ve Winfield, 1985, s. 75-76) ve söz konusu 10 başlık (**Katalog no.7-17, Resim 7-17**) Anadolu'da görülen mimari uygulamalarla paralel şekilde kentin ana caddesinde kullanılmış olabilirler. Ölçüleri ile farklılaşan diğer başlıklar, kentte İon düzeninde inşa edilmiş başka kamu yapılarının varlığına işaret etmektedir (**Katalog no. 1-6, Resim 1-6**).

M. S. 2 ve 3. yüzyılda Anadolu'nun genelinde görülen yoğun imar faaliyetlerinin Sinope kentini nasıl etkilediği konusunda bilgilerimiz sınırlı olsa da kentte ele geçen yazıtlı bir arşitrav-friz bloğu konu hakkında önemli bilgiler sunuyor olabilir. Arşitrav ve friz bölümü tek bir blokta yer alan bu mimari parça üzerinde İmparator Marcus Aurelius'u onurlandıran bir yazıt yer almakta; türü belirtilmese de yapının İmparatora armağan edildiği belirtilmektedir. Yazıtı ile M. S. 175-180 yıllarına tarihlendirilen bu mimari parçanın konumuz kapsamında incelenen başlıklarla birlikte kullanılmış olduğu konusunda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır ancak gırland kuşağı bezemeli frizi ve fascialarşitravı ile bu mimari parçanın İon ya da Korinth düzeninde inşa edilmiş bir yapıya ait olduğu kesindir (French, 2004, s. 57-60, Pl. 14, No. 90).

Kentte inşa edilmiş olan kamu yapıları konusunda antik yazarlar da önemli bilgiler vermektedir. Örneğin Antik yazarlardan Strabon kent yapıları hakkında şu bilgileri vermektedir: "*Kent surlarla, güzel bir şekilde çevrili olup, ayrıca gymnasium, agora ve sütunlu caddelerle gösterişli bir şekilde süslenmiştir.*" (Strabon, çev. 2000. XII. 3. 11). 1826 yılında kenti gezen Fransız coğrafyacı Verneur da çizmiş olduğu plan üzerinde agora, stoa, tiyatro, nymphaion, gymnasium ve çok sayıda tapınağa işaret etmektedir ancak günümüzde bu yapılar modern yerleşim nedeniyle tespit edilememektedir (Verneur, 1826, s. 257-263).

Sinope Antik Kenti'nden Bir Grup İon Başlığı

Söz konusu çalışma ile tanıtılmaya ve aydınlatılmaya çalışılan Sinope antik kentinin mimarisi, heykeltıraşlık atölyeleri ve Anadolu'nun diğer önemli sanat atölyeleri ile ilişkileri konusunda bilgilerimiz hem kent hem de bölgede konu ile ilgili yapılan bilimsel çalışmaların azlığı nedeniyle şimdilik sınırlıdır ancak önümüzdeki dönemlerde gerçekleştirilecek sistemli kazı ve araştırmalarla kentin ve bölgenin Antik Dönem mimarisi ile heykeltıraşlık atölyeleri konusundaki bilgilerimizin artması mümkün olacaktır.

KATALOG

Katalog No. 1 (Resim 1a-b)

Müze Env. no.	4.1.1993
Buluntu Yeri:	Sinop Merkez
Abakus Uz.- Gen.- Yük.:	0.365 x 0.36 x 0.025m
Ön Bölüm Gen.:	0.49m
Yan Bölüm Gen.:	0.33m
Başlık Yük.:	0.12m
Volüt Gen. - Yük.:	0.145 x 0.15m
Kymation Gen. - Yük.:	0.19 x 0.07m

A/B Yüz Tanımlama: Başlığın, abakus ve volütlerinde kırılma ve aşınmalar söz konusudur. Abakus ile kanalis, düz ve bezemesizdir. Volütler, üç sarmallı ve astarsızdır. Volüt gözleri, düz bir nokta şeklinde biçimlendirilmiştir. Başlığın ekhinusunda üç yumurta bezemesi yer almaktadır. Uzun formlu yumurtalar doldurduğu kabuklardan belirgin bir hatla ayrılmaktadır. Ok ucu bezemeleri, ince şeritler biçimindedir. Palmetler, üç yapraklıdır ve köşe yumurtalarının üstten geniş bir bölümünü kapatmaktadır.

Pulvinus: Pulvinus birbirine bağlı uzun ve düz yapraklar şeklinde düzenlenmiştir. Yapraklarda ana damar, dal, sap, yan damar ya da yaprak kenarları gibi detaylar vurgulanmamıştır.

Balteus: Yalancı balteus tekniği ile oluşturulmuştur.

Katalog No. 2 (Resim 2a-b)

Müze Env. no.	11.1.1997
Buluntu Yeri:	Meydan Kapı Mah.
Abakus Uz.- Gen.- Yük.:	0.365 x 0.35 x 0.035.
Ön Bölüm Gen.:	0.50m
Yan Bölüm Gen.:	0.33m
Başlık Yük.:	0.12m
Volüt Gen. - Yük.:	0.15 x 0.165m
Kymation Gen. - Yük.:	0.20 x 0.06m

A/B Yüz Tanımlama: Başlığın, abakus, ekhinus ve volütlerinde kırılma ve aşınmalar söz konusudur. Abakus ile kanalis, düz ve bezemesizdir. Volütler, üç sarmallı ve astarsızdır. Volüt gözleri, düz bir nokta şeklinde biçimlendirilmiştir. Başlığın ekhinusunda üç yumurta bezemesi yer almaktadır. Uzun formlu yumurtalar doldurduğu kabuklardan belirgin bir hatla ayrılmaktadır. Ok ucu bezemeleri, ince şeritler biçimindedir. Palmetler, üç yapraklıdır ve köşe yumurtalarının üstten geniş bir bölümünü kapatmaktadır.

Pulvinus: Pulvinus uzun ve düz yapraklar şeklinde düzenlenmiştir. Büyük ana yaprakların aralarında, yine düz yapraklar şeklinde biçimlendirilmiş ara yapraklar yer almaktadır.

Balteus: Balteus büyük bir yaprağın dikey olarak yerleştirilmesiyle oluşturulmuştur. Kenarları derince oyulmuş olan yaprağın, ana damarı dışında herhangi bir detay vurgulanmamıştır.

Katalog No. 3 (Resim 3a-b)

Müze Env. no.	6.1.1984
Buluntu Yeri:	Eski Vali Konağı Bahçesi
Abakus Uz.- Gen.- Yük.:	0.38 x 0.38 x 0.025m
Ön Bölüm Gen.:	0.51m
Yan Bölüm Gen.:	0.335m
Başlık Yük.:	0.12m
Volüt Gen. - Yük.:	0.15 x 0.16m
Kymation Gen. - Yük.:	0.21 x 0.08m

A/B Yüz Tanımlama: Başlığın, abakus ve volütlerinde kırılma ve aşınmalar söz konusudur. Abakus ile kanalis, düz ve bezemesizdir. Volütler, üç sarmallı ve astarsızdır. Volüt gözleri, düz bir nokta şeklinde biçimlendirilmiştir. Başlığın ekhinusunda üç yumurta bezemesi yer almaktadır. Uzun formlu yumurtalar, doldurduğu kabuklardan belirgin ve derin bir oyuyla ayrılmaktadır. Ok ucu bezemeleri ince şeritler biçimindedir. Palmetler, üç yapraklıdır ve köşe yumurtalarının üstten geniş bir bölümünü kapatmaktadır.

Pulvinus: Pulvinus birbirine bağlı uzun ve düz yapraklar şeklinde düzenlenmiştir. Ana yaprakların aralarında yine düz yapraklar şeklinde biçimlendirilmiş ara yapraklar yer almaktadır. Yapraklarda kazıma tekniğinde ince bir çizgi şeklinde belirtilmiş ana damar dışında dal, sap, yan damar ya da yaprak kenarları gibi detaylar vurgulanmamıştır.

Balteus: Yalancı balteus tekniği ile oluşturulmuştur.

Katalog No.4 (Resim 4a-b)

Müze Env. no.	12.3.1986
Buluntu Yeri:	Çevre Araştırması
Abakus Uz.- Gen.- Yük.:	0.395 x 0.37 x 0.02m
Ön Bölüm Gen.:	0.52m
Yan Bölüm Gen.:	0.34m
Başlık Yük.:	0.13m
Volüt Gen. - Yük.:	0.15 x 0.16m
Kymation Gen. - Yük.:	0.21 x 0.08m

A/B Yüz Tanımlama: Başlığın, abakus ve volütlerinde yoğun kırılma ve aşınmalar söz konusudur. Abakus ile kanalis, düz ve bezemesizdir. Volütler, üç sarmallı ve astarsızdır. Volüt gözleri, düz bir nokta şeklinde biçimlendirilmiştir. Başlığın ekhinusunda üç yumurta bezemesi yer almaktadır. Uzun formlu yumurtalar doldurduğu kabuklardan belirgin bir hatla ayrılmaktadır. Ok ucu bezemeleri ince şeritler biçimindedir. Palmet motifleri üç yapraklıdır ve köşe yumurtalarının üstten geniş bir bölümünü kapatmaktadır.

Pulvinus: Pulvinus birbirine bağlı uzun ve düz yapraklar şeklinde düzenlenmiştir. Uzun ana yaprak motiflerinin aralarında yine düz yapraklar şeklinde biçimlendirilmiş ara yapraklar yer almaktadır. Yapraklarda ana damarlar dışında dal, sap, yan damar ya da yaprak kenarları gibi detaylar vurgulanmamıştır.

Balteus: Yalancı balteus tekniği ile oluşturulmuştur.

Katalog No. 5 (Resim 5a-b)

Müze Env. no.	12.1.1999
Buluntu Yeri:	Güzelkent Helaldi
Abakus Uz.- Gen.- Yük.:	0.395 x 0.39 x 0.02m
Ön Bölüm Gen.:	0.54m
Yan Bölüm Gen.:	0.35m

Sinope Antik Kenti'nden Bir Grup İon Başlığı

Başlık Yük.:	0.13m
Volüt Gen. - Yük.:	0.16 x 0.16m
Kymation Gen. - Yük.:	0.21 x 0.075m

A/B Yüz Tanımlama: Başlığın abakus ve volütlerinde aşınma ve kırılmalar söz konusudur. Abakus ile kanalis, düz ve bezemesizdir. Volütler, üç sarmallı ve astarsızdır. Volüt gözleri, düz bir nokta şeklinde biçimlendirilmiştir. Başlığın ekhinusunda üç yumurta bezemesi yer almaktadır. Uzun formulu yumurtalar, doldurduğu kabuklardan belirgin ve derin bir oyuyla ayrılmaktadır. Ok ucu bezemeleri, ince şeritler biçimindedir. Ekhinusta yumurtaları her iki köşede sınırlandıran palmetler, üç yapraklıdır ve köşe yumurtalarının üstten geniş bir bölümünü kapatmaktadır.

Pulvinus: Yanyana dizilen yaprak sıralarının, üst üste üç sıra oluşturacak şekilde yerleştirilmesiyle oluşturulmuştur. Küçük ve sade yaprakların, ince bir şerit şeklinde vurgulanana ana damarları dışında sap, dal, yan damar ya da yaprak kenarları gibi detaylar vurgulanmamıştır.

Balteus: Ortada yer alan dışbükey kalın bantı, iki yanda sınırlandırılan yuvarlak bantlar şeklinde düzenlenmiş olan balteusun her iki ucunda, iki yana doğru açılan küçük yaprak motifleri yer almaktadır.

Katalog No. 6 (Resim 6a-b)

Müze Env. no.	2.1.1994
Buluntu Yeri:	Cumhuriyet İlköğretim Okulu Bahçesi
Abakus Uz.- Gen.- Yük.:	0.445 x 0.45 x 0.025m
Ön Bölüm Gen.:	0.61m
Yan Bölüm Gen.:	0.40m
Başlık Yük.:	0.165m
Volüt Gen. - Yük.:	0.20 x 0.215m
Kymation Gen. - Yük.:	0.21 x 0.09m

A/B Yüz Tanımlama: Başlığın, ekhinus ve volütlerinde kırılma ve aşınmalar söz konusudur. Abakusu ile kanalis, düz ve bezemesizdir. Volütler, üç sarmallı ve astarsızdır. Volüt gözleri, düz bir nokta şeklinde biçimlendirilmiştir. Başlığın ekhinusunda üç yumurta bezemesi yer almaktadır. Uzun formulu yumurtalar, doldurduğu kabuklardan belirgin ve derin bir oyuyla ayrılmaktadır. Ok ucu bezemeleri, ince şeritler biçimindedir. Palmetler üç yapraklıdır ve köşe yumurtalarının üstten geniş bir bölümünü kapatmaktadır.

Pulvinus: Pulvinusun alt bölümlerde yer alan palmetler, düz yaprak şeklinde düzenlenmiş iken, abakusa doğru uzanan üst yaprakların uçları yukarı doğru hafifçe kıvrılarak sonlanmaktadır. Ana palmet yapraklarının arasında, uçları yukarı doğru hafifçe kıvrılan daha hacimli ara yapraklar yer almaktadır.

Balteus: Balteus büyük bir yaprağın dikey olarak yerleştirilmesiyle oluşturulmuştur. Kenarları derince oyulmuş olan yaprağın alt bölümü, yanyana yerleştirilmiş yuvarlak formulu tomurcuklarla sınırlandırılmıştır.

Katalog No. 7 (Resim 7a-b)

Müze Env. no.	13.12.1970
Buluntu Yeri:	?
Abakus Uz.- Gen.- Yük.:	0.59 x 0.59 x 0.04m
Ön Bölüm Gen.:	0.83m
Yan Bölüm Gen.:	0.69m
Başlık Yük.:	0.16m
Volüt Gen. - Yük.:	0.24 x 0.26m

Kymation Gen. - Yük.: 0.32 x 0.08m

A/B Yüz Tanımlama: Başlığın, abakus ve volütlerinde kırılma ve aşınmalar söz konusudur. Abakus ile kanalis, düz ve bezemesizdir. Volütler, üç sarmallı ve astarsızdır. Volüt gözleri, düz bir nokta şeklinde biçimlendirilmiştir. Başlığın ekhinusunda üç yumurta bezemesi yer almaktadır. Üstten düz bir biçimde kesilmiş olan uzun formlu yumurtalar, kabuklardan belirgin ve derin bir oyuyla ayrılmaktadır. Ok ucu bezemeleri, ince şeritler biçimindedir. Palmetler, üç yapraklıdır ve köşe yumurtalarının üstten geniş bir bölümünü kapatmaktadır. **Pulvinus:** Pulvinus birbirine bağlı uzun ve düz yapraklar şeklinde düzenlenmiştir. Yapraklarda ana ve yan damarlar, derin olmayan ince çizgiler şeklinde biçimlendirilmiştir. **Balteus:** Yalancı balteus tekniği ile oluşturulmuştur.

Katalog No. 8(Resim 8a-b)

Müze Env. no. 5.3.2013
Buluntu Yeri: ?
Abakus Uz.- Gen.- Yük.: 0.59 x 0.59 x 0.04m
Ön Bölüm Gen.: 0.79m
Yan Bölüm Gen.: 0.52m
Başlık Yük.: 0.18m
Volüt Gen. - Yük.: 0.24 x 0.26m
Kymation Gen. - Yük.: 0.32 x 0.08m

A/B Yüz Tanımlama: Başlığın, abakus ve volütlerinde küçük kırılma ve aşınmalar söz konusudur. Abakus ile kanalis, düz ve bezemesizdir. Volütler, üç sarmallı ve astarsızdır. Volüt gözleri, düz bir nokta şeklinde biçimlendirilmiştir. Başlığın ekhinusunda üç yumurta bezemesi yer almaktadır. Uzun formlu yumurtalar, doldurduğu kabuklardan belirgin ve derin bir oyuyla ayrılmaktadır. Ok ucu bezemeleri, ince şeritler biçimindedir. Palmetler, üç yapraklıdır ve köşe yumurtalarının üstten geniş bir bölümünü kapatmaktadır. **Pulvinus:** Pulvinus birbirine bağlı çizgisel yapraklar şeklinde düzenlenmiştir. Yaprak motifleri ve detayları, çizgisel hatlarla belirtilmiştir. Yaprakların balteusa yakın merkez bölümlerden yuvarlak hatlarla başlayan yapraklar, yukarıya doğru iki yana açılarak ilerlemektedir. Yaprak merkezinde küçük bir yaprak motifi şeklinde biçimlendirilmiş tomurcuklar yer almaktadır. Pulvinus bu haliyle küçük bir buketi andırmaktadır. **Balteus:** Yalancı balteus tekniği ile oluşturulmuştur.

Katalog No. 9 (Resim 9a-b)

Müze Env. no. 5.13.1984
Buluntu Yeri: Alaadin Cami Avlusu
Abakus Uz.- Gen.- Yük.: 0.59 x 0.59 x 0.04
Ön Bölüm Gen.: 0.70
Yan Bölüm Gen.: 0.48
Başlık Yük.: 0.18
Volüt Gen. - Yük.: 0.24 x 0.26
Kymation Gen. - Yük.: 0.32 x 0.08

A/B Yüz Tanımlama: Başlığın, abakus ve volütlerinde yoğun kırılma ve aşınmalar söz konusudur. Abakus ile kanalis, düz ve bezemesizdir. Volütler, üç sarmallı ve astarsızdır. Volüt gözleri, düz bir nokta şeklinde biçimlendirilmiştir. Başlığın ekhinusunda üç yumurta bezemesi yer almaktadır. Uzun formlu yumurtalar, doldurduğu kabuklardan belirgin ve derin bir oyuyla ayrılmaktadır. Ok ucu bezemeleri, ince şeritler biçimindedir. Palmetler, üç yapraklıdır ve köşe yumurtalarının üstten geniş bir bölümünü kapatmaktadır.

Sinope Antik Kenti'nden Bir Grup İon Başlığı

Pulvinus: Pulvinus birbirine bağlı çizgisel yapraklar şeklinde düzenlenmiştir. Yaprak motifleri ve detayları, çizgisel hatlarla belirtilmiştir. Yaprakların balteusa yakın merkez bölümlerden yuvarlak hatlarla başlayan yapraklar, yukarıya doğru iki yana açılarak ilerlemektedir. Yaprak merkezinde küçük bir yaprak şeklinde biçimlendirilmiş tomurcuklar yer almaktadır. Yapraklarda ana damarlar, derin olmayan ince çizgiler şeklinde biçimlendirilmiştir. Pulvinus bu haliyle küçük bir buketi andırmaktadır.

Balteus: Yalancı balteus tekniği ile oluşturulmuştur.

Katalog No. 10 (Resim 10a-b)

Müze Env. no.	3.1.1992
Buluntu Yeri:	Tersane Mevki
Abakus Uz.- Gen.- Yük.:	0.59 x 0.59 x 0.04
Ön Bölüm Gen.:	0.81
Yan Bölüm Gen.:	0.52
Başlık Yük.:	0.28
Volüt Gen. - Yük.:	0.24 x 0.26
Kymation Gen. - Yük.:	0.32 x 0.08

A/B Yüz Tanımlama: Başlığın, abakus ve volütlerinde küçük kırılma ve aşınmalar söz konusudur. Abakus ile kanalis, düz ve bezemesizdir. Volütler, üç sarmallı ve astarsızdır. Volüt gözleri, düz bir nokta şeklinde biçimlendirilmiştir. Başlığın ekhinusunda üç yumurta bezemesi yer almaktadır. Uzun formlu yumurtalar, doldurduğu kabuklardan belirgin ve derin bir oyuyla ayrılmaktadır. Ok ucu bezemeleri, ince şeritler biçimindedir. Palmetler, üç yapraklıdır ve köşe yumurtalarının üstten geniş bir bölümünü kapatmaktadır. Palmet çanakları belirgindir.

Pulvinus: Pulvinus uzun ve düz yapraklar şeklinde düzenlenmiştir. Büyük ana yaprakların aralarında yine düz yapraklar şeklinde biçimlendirilmiş ara yaprak motifleri yer almaktadır. Yapraklarda kazıma tekniğinde ince bir çizgi şeklinde belirtilmiş ana damar dışında dal, sap, yan damar ya da yaprak kenarları gibi detaylar vurgulanmamıştır.

Balteus: Yalancı balteus tekniği ile oluşturulmuştur.

Katalog No. 11 (Resim 11a-b)

Müze Env. no.	47.1.1977
Buluntu Yeri:	Temel Kazısı (?)
Abakus Uz.- Gen.- Yük.:	0.56 x 0.60 x 0.04m
Ön Bölüm Gen.:	0.79m
Yan Bölüm Gen.:	0.52m
Başlık Yük.:	0.29m
Volüt Gen. - Yük.:	0.24 x 0.26m
Kymation Gen. - Yük.:	0.32 x 0.08m

A/B Yüz Tanımlama: Başlığın, abakus ve volütlerinde küçük kırılma ve aşınmalar söz konusudur. Abakus ile kanalis düz ve bezemesizdir. Volütler, üç sarmallı ve astarsızdır. Volüt gözleri, düz bir nokta şeklinde biçimlendirilmiştir. Başlığın ekhinusunda üç yumurta bezemesi yer almaktadır. Uzun formlu yumurtalar kabuklardan belirgin ve derin bir oyuyla ayrılmaktadır. Ok ucu bezemeleri, ince şeritler biçimindedir. Palmetler, üç yapraklıdır ve köşe yumurtalarının üstten geniş bir bölümünü kapatmaktadır. Palmet çanakları belirgindir.

Pulvinus: Pulvinus uzun ve düz yapraklar şeklinde düzenlenmiştir. Büyük ana yaprakların aralarında yine düz yapraklar şeklinde biçimlendirilmiş tomurcuk yapraklar yer almaktadır. Yapraklarda kazıma tekniğinde ince bir çizgi şeklinde belirtilmiş ana damar dışında dal, sap, yan damar ya da yaprak kenarları gibi detaylar vurgulanmamıştır.

Balteus: Üst üste yerleştirilmiş yalın iki büyük yaprağın dikey olarak yerleştirilmesiyle oluşturulmuştur. Balteusun tam ortasında ana damarlar çizgisel hatlarla belirtilmiştir.

Katalog No. 12 (Resim 12a-b)

Müze Env. no.	13.11.1970
Bulutnu Yeri:	?
Abakus Uz.- Gen.- Yük.:	0.59 x 0.59 x 0.04m
Ön Bölüm Gen.:	0.58m
Yan Bölüm Gen.:	0.52m
Başlık Yük.:	0.24m
Volüt Gen. - Yük.:	0.24 x 0.26m
Kymation Gen. - Yük.:	0.32 x 0.08m

A/B Yüz Tanımlama: Başlığın, abakus ve volütlerinde küçük kırılma ve aşınmalar söz konusudur. Abakus ile kanalis, düz ve bezemesizdir. Volütler, üç sarmallı ve astarsızdır. Volüt gözleri, düz bir nokta şeklinde biçimlendirilmiştir. Başlığın ekhinusunda üç yumurta bezemesi yer almaktadır. Uzun formlu yumurtalar kabuklardan belirgin ve derin bir oyguyla ayrılmaktadır. Ok ucu bezemeleri, ince şeritler biçimindedir. Palmetler, üç yapraklıdır ve köşe yumurtalarının üstten geniş bir bölümünü kapatmaktadır. Uçları belirgin şekilde yukarı ve içe doğru kıvrılan palmet yaprakları, ince yapraklı ve plastik görünümlüdür. Palmet çanakları belirgindir.

Pulvinus: Pulvinus birbirine bağlı olarak kesintisiz devam eden yaprak sıraları şeklinde düzenlenmiştir. İki yana açılan düz yaprakların aralarında, yine uzun ve düz yapraklar şeklinde düzenlenmiş ara yapraklar yer almaktadır.

Balteus: Kalın bir bant motifi şeklinde düzenlenmiş olan balteusun merkezinde üst üste yerleştirilmiş yarım ay şeklinde bir görüntüye sahip, iç bükey profiller yer almaktadır.

Katalog No. 13 (Resim 13a-b)

Müze Env. no.	21.1.1977
Bulutnu Yeri:	?
Abakus Uz.- Gen.- Yük.:	0.52x 0.52 x 0.04m
Ön Bölüm Gen.:	0.79m
Yan Bölüm Gen.:	0.56m
Başlık Yük.:	0.24m
Volüt Gen. - Yük.:	0.24 x 0.26m
Kymation Gen. - Yük.:	0.32 x 0.08m

A/B Yüz Tanımlama: Başlığın, abakus ve volütlerinde küçük kırılma ve aşınmalar söz konusudur. Abakus ile kanalis, düz ve bezemesizdir. Volütler, üç sarmallı ve astarsızdır. Volüt gözleri, düz bir nokta şeklinde biçimlendirilmiştir. Başlığın ekhinusunda üç yumurta bezemesi yer almaktadır. Uzun formlu yumurtalar kabuklardan belirgin ve derin bir oyguyla ayrılmaktadır. Ok ucu bezemeleri, ince şeritler biçimindedir. Palmetler üç yapraklıdır ve köşe yumurtalarının üstten geniş bir bölümünü kapatmaktadır. Uçları yukarı doğru kıvrılan palmet yaprakları kalın yapraklı ve plastik görünümlüdür. Palmet çanakları belirgindir.

Pulvinus: Pulvinus uzun ve düz yapraklar şeklinde düzenlenmiştir. Büyük ana yaprakların aralarında yine düz yapraklar şeklinde biçimlendirilmiş ara yapraklar yer almaktadır. Yaprakların ana ana damarları derin olmayan oldukça ince ve çizgisel hatlarla belirtilmiştir.

Balteus: Balteus yuvarlak hatlı düz bir bant şeklinde biçimlendirilmiştir.

Katalog No. 14 (Resim 14a-b)

Müze Env. no.	13.13.1970
----------------------	------------

Sinope Antik Kenti'nden Bir Grup İon Başlığı

Buluntu Yeri:	?
Abakus Uz.- Gen.- Yük.:	0.59 x 0.59 x 0.04m
Ön Bölüm Gen.:	0.79m
Yan Bölüm Gen.:	0.52m
Başlık Yük.:	0.18m
Volüt Gen. - Yük.:	0.24 x 0.26m
Kymation Gen. - Yük.:	0.32 x 0.08m

A/B Yüz Tanımlama: Başlığın, abakus ve volütlerinde küçük kırılma ve aşınmalar söz konusudur. Abakus ile kanalis, düz ve bezemesizdir. Volütler, üç sarmallı ve astarsızdır. Volüt gözleri, düz bir nokta şeklinde biçimlendirilmiştir. Başlığın ekhinusunda üç yumurta bezemesi yer almaktadır. Uzun formulu yumurtalar kabuklardan belirgin ve derin bir oyuyla ayrılmaktadır. Ok ucu bezemeleri, ince şeritler biçimindedir. Palmetler, üç yapraklıdır ve köşe yumurtalarının üstten geniş bir bölümünü kapatmaktadır. Uçları yukarı doğru kıvrılan palmet yaprakları kalın yapraklı ve plastik görünümlüdür.

Pulvinus: Pulvinus uzun ve düz yapraklar şeklinde düzenlenmiştir. Büyük ana yaprakların aralarında yine düz yapraklar şeklinde biçimlendirilmiş ara yapraklar yer almaktadır. Yaprakların ana damarları derin olmayan oldukça ince ve çizgisel hatlarla belirtilmiştir.

Balteus: Yalancı balteus tekniği ile oluşturulmuştur.

Katalog No. 15 (Resim 15a-b)

Müze Env. no.	6.01.2002
Buluntu Yeri:	Sinop-Merkez
Abakus Uz.- Gen.- Yük.:	0.59 x 0.59 x 0.04m
Ön Bölüm Gen.:	0.79m
Yan Bölüm Gen.:	0.52m
Başlık Yük.:	0.28m
Volüt Gen. - Yük.:	0.24 x 0.26m
Kymation Gen. - Yük.:	0.32 x 0.08m

A/B Yüz Tanımlama: Başlığın, sol yarısı tamamen kırılmıştır. Abakus ile kanalis, düz ve bezemesizdir. Volütler, üç sarmallı ve astarsızdır. Volüt gözleri, düz bir nokta şeklinde biçimlendirilmiştir. Başlığın ekhinusunda üç yumurta motifi yer almaktadır. Uzun formulu yumurta bezemeleri kabuklardan belirgin ve derin bir oyuyla ayrılmaktadır. Yukarıdan aşağıya doğru düz uzanan ince şeritler biçiminde şekillendirilen ok ucu bezemesinin kanatları vurgulanmıştır. Palmetler üç yapraklıdır ve köşe yumurtalarının üst bölümünü kapatmaktadır. Uçları yukarı doğru kıvrılan palmet yaprakları kalın yapraklı ve plastik görünümlüdür.

Pulvinus: Pulvinus yanyana yerleştirilmiş akantus yapraklarının arasına yerleştirilmiş olan daha küçük boyutlu ara akantus yapraklarından oluşmaktadır. Ana yaprakların damarları derin olmayan oldukça ince ve çizgisel hatlarla belirtilmiştir.

Balteus: Büyük bir akantus yaprağının her iki polsteri ortada dikey olarak sarmasıyla oluşturulmuştur.

Katalog No. 16 (Resim 16a-b)

Müze Env. no.	30.1.1977
Buluntu Yeri:	Alaçam Köyü
Abakus Uz.- Gen.- Yük.:	0.57 x 0.54.5 x 0.04m
Ön Bölüm Gen.:	0.76m
Yan Bölüm Gen.:	0.52m
Başlık Yük.:	0.27m

Volüt Gen. - Yük.: 0.24 x 0.26m

Kymation Gen. - Yük.: 0.32 x 0.08m

A/B Yüz Tanımlama: Başlığın, abakus, ekhinus ve volütlerinde küçük kırılma ve aşınmalar söz konusudur. Abakus ile kanalis, düz ve bezemesizdir. Volütler, üç sarmallı ve astarsızdır. Volüt gözleri, düz bir nokta şeklinde biçimlendirilmiştir. Başlığın ekhinusunda üç yumurta bezemesi yer almaktadır. Zeminden büyük oranda ayrılmış olan uzun formlu yumurta bezemeleri kabuklardan bağımsız, plastik ve daha canlı bir görüntüye sahiptir. Ok ucu bezemeleri ince şeritler biçimindedir. Palmetler, üç yapraklıdır ve köşe yumurtalarının üstten geniş bir bölümünü kapatmaktadırlar. Uçları yukarı doğru kıvrılan palmet motifleri kalın yapraklı ve plastik görünümündedir.

Pulvinus: Pulvinus yanyana yerleştirilmiş akantus yapraklarının arasına yerleştirilmiş olan daha küçük boyutlu ara akantus yapraklarından oluşmaktadır. Ana yaprakların damarları derin olmayan oldukça ince ve çizgisel hatlarla belirtilmiştir.

Balteus: Balteus kenarlarda dönmüş bantlarla sınırlandırılmış, yanyana iki düz bant şeklinde düzenlenmiştir.

Katalog No. 17 (Resim 17a-b)

Müze Env. no. 13.10.1970

Buluntu Yeri: ?

Abakus Uz.- Gen.- Yük.: 0.57 x 0.54.5 x 0.04m

Ön Bölüm Gen.: 0.79m

Yan Bölüm Gen.: 0.52m

Başlık Yük.: 0.18m

Volüt Gen. - Yük.: 0.24 x 0.26m

Kymation Gen. - Yük.: 0.32 x 0.08m

A/B Yüz Tanımlama: Başlığın, abakus ve volütlerinde yoğun kırılma ve aşınmalar söz konusudur. Abakus ile kanalis, düz ve bezemesizdir. Volütler, üç sarmallı ve astarsızdır. Volüt gözleri, düz bir nokta şeklinde biçimlendirilmiştir. Başlığın ekhinusunda üç yumurta bezemesi yer almaktadır. Zeminden büyük oranda ayrılmış olan uzun formlu yumurta bezemeleri kabuklardan bağımsız, plastik ve daha canlı bir görüntüye sahiptirler. Ok ucu bezemeleri ince şeritler biçimindedir. Palmetler, üç yapraklıdır ve köşe yumurtalarının üstten geniş bir bölümünü kapatmaktadırlar. Uçları yukarı doğru kıvrılan palmet motifleri kalın yapraklı ve plastik görünümündedir.

Pulvinus: Pulvinus yanyana yerleştirilmiş akantus yapraklarının arasına yerleştirilmiş olan daha küçük boyutlu ara akantus yapraklarından oluşmaktadır. Ana yaprakların damarları derince işlenmiş düz bir çizgi şeklinde belirtilmiştir.

Balteus: Büyük bir yaprağının her iki polsteri ortada dikey olarak sarmasıyla oluşturulmuştur. Yaprak kenarları ve ana damar çizgisel hatlarla derince işlenmiştir.

KAYNAKÇA

Strabon, *Antik Anadolu Coğrafyası. Geographika: XII-XIII-XIV* (Çev. A. Pekman 2000). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Akurgal, E. (1956). Sinop Kazıları. *TAD, VI* (1), 47-61.

Akurgal, E. ve Budde, L. (1956). *Vorläufiger Bericht über die Ausgrabungen in Sinope*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Sinope Antik Kenti'nden Bir Grup İon Başlığı

Albustanlıoğlu, T. (2006). *Dokimeion Işığında Roma İmparatorluk Döneminde Mermer Kullanımı. İmparatorluk Yönetimindeki Anadolu Mermer Ocaklarının İşletme Stratejisi ve Organizasyonu* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.

Asgari, N. (1978). Roman and Early Byzantine Marble Quarries of Proconnesus. E. Akurgal (Ed.). *Proceedings of the Xth International Congress of Classical Archaeology*, 23-30/IX/1973 içinde (s. 467- 480). Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Barat, C. (2012). La ville de Sinope, réflexions historiques et archeologiques. D. K. Tezgör (Ed.). *Sinope. The Results of Fifteen Years of Research Proceedings of the International Symposium, 7-9 May 2009* içinde (s. 25-64). Leiden-Boston: Brill.

Başaran, C. (1990). Mimari Bezemeler Işığında M. S. II. yy. İonia ve Pamphylia'sı. *Türk Tarih Kongresi, X(I)*, 231-238.

Billot, M. F. (2012). Terrescutes architecturales de Sinope de l'époque archaïque à l'époque hellénistique. D. K. Tezgör (Ed.). *Sinope. The Results of Fifteen Years of Research Proceedings of the International Symposium, 7-9 May 2009* içinde (s. 217-359). Leiden-Boston: Brill.

Bingöl, O. (1980). *Das ionische Normalkapitell in hellenistischer und römischer Zeit in Kleinasien*, IstMitt Beiheft 20. Tübingen: Verlag Ernst Wasmuth.

Boysal, Y. (1959). Sinop'un En Eski Buluntuları ve Kolonizasyonu Hakkında. *TAD, VIII* (2), 23-29.

Bryer, A. ve Winfield, D. (1985). *The Byzantine Monuments and Topography of the Pontos*. Washington: Dumbarton Oaks Publication.

Can, B. (2005). Antoninler Dönemi Baroğu Işığında Aspendos Tiyatrosu Bezemeleri. *ADALYA, VIII*, 89-119.

Coulton, J. J. (1976). *The Architectural Development of the Greek Stoa*. Oxford: Clarendon Press.

Erzen, A. (1956). Sinop Kazısı 1953 Yılı Çalışmaları. *TAD, VI* (1), 69-72.

French, D. H. (2004). *The Inscriptions of Sinope. Part I: Inscriptions*. Bonn: Verlag Dr. Rudolf Habelt.

Gülbay, O. (2009). *Anadolu'da İmparator Hadrian Dönemi İmar Faaliyetleri* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.

Güven, S. (2003). Evolution of Colonnaded Avenues in the Roman Cityspace: Role of Cilicia. *OLBA, VIII*, 2003, 39-55.

Karaosmanoğlu, M. (1996). *Anadolu Mimari Bezemeleri. Roma Çağı Yumurta Dizisi*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Koçel Erdem, Z. (1995). *Anadolu Hadrian Dönemi Mimari Bezemeleri* (M.S. 117-138) (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi, İstanbul.

Mansel, A. M. (1958). 1957 Senesi Side ve Perge Kazıları. *TAD, VIII*(1), 1958, 14-16.

Mert, İ. H. (2002). Konya Arkeoloji Müzesi'ndeki İon Başlıkları. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8, 248-269.

Özdizbay, A. (2012). *Perge'nin M. S. 1. - 2. Yüzyıllardaki Gelişimi*. ADALYA Ek Yayın Dizisi 10. İstanbul: MAS Matbaacılık.

Thomas, E. (2007). *Monumentality and the Roman Empire. Architecture in the Antonine Age*. Oxford: Oxford University Press.

Ward Perkins, J. B. (1974). *Cities of Ancient Greece and Italy: Planning in Classical Antiquity*. London: Sidgwick & Jackson.

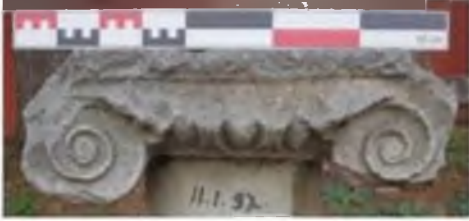
Ward Perkins, J. B. (1981). *Roman Imperial Architecture*. USA: Yale University Press.

Vandeput, L. (1997). *The Architectural Decoration in Roman Asia Minor. Sagalassos: a Case Study*. Leuven: Brepols Publisher.

Verneur, J. T. (1826). *Journal des voyages, decouvertes et navigations modernesou archives geographiques*. Paris.

Resim 1a-b

Resim 2a-b

Resim 3a-b

Resim 4a-b

Resim 5a-b

Resim 6a-b

Resim 7a-b

Resim 8a-b

Sinope Antik Kenti'nden Bir Grup İon Başlığı

Resim 9a-b

Resim 10a-b

Resim 11a-b

Resim 12a-b

Resim 13a-b

Resim 14a-b

Resim 15a-b

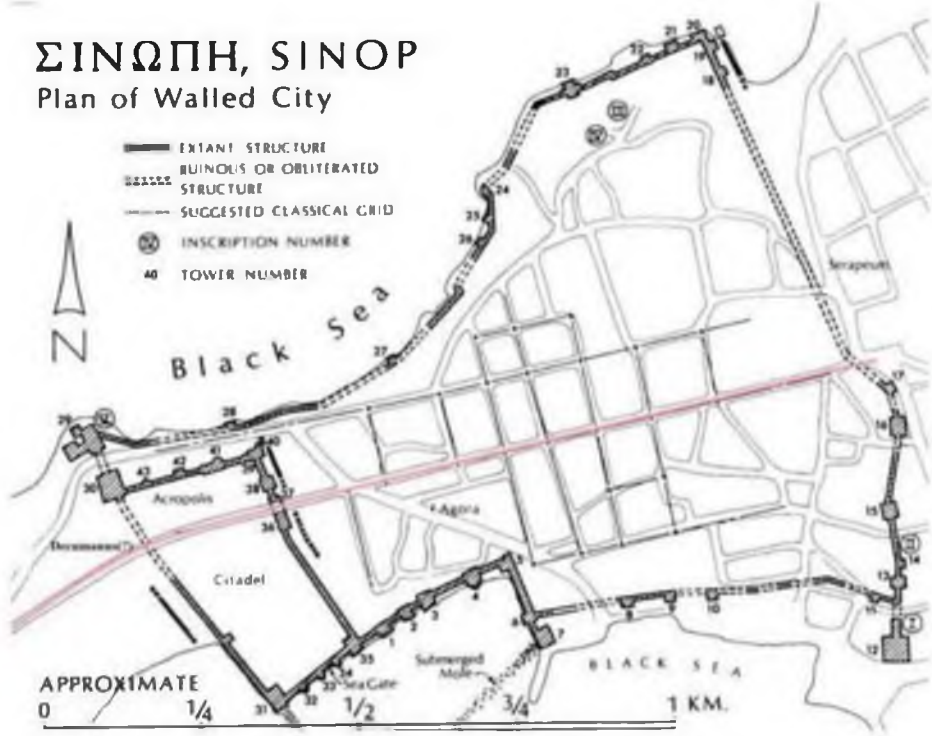

Resim 16a-b

Resim 17a-b

Sinope Antik Kenti'nden Bir Grup İon Başlıgı

Resim 18 (Bryer ve Winfield 1985, 88 Resim 4)

MOĞOLLAR, ALTIN ORDA VE İLHANLI DEVLETLERİ DÖNEMİNDE ORTAÇAĞ'DA KARADENİZ TİCARETİ

BLACK SEA TRADE IN THE MIDDLE AGES IN THE PERIOD OF MONGOLS, GOLDEN HORDE AND ILKHANID STATES

ЧЕРНОМОРСКАЯ ТОРГОВЛЯ В СРЕДНИЕ ВЕКА В ПЕРИОД МОНГОЛОВ, ЗОЛОТОЙ ОРДЫ И ИЛЬХАНИДОВ

Önder GÜLER*

ÖZ

1235 yada 1237 yılında Cengiz Han'ın topladığı Moğol kurultayında alınan karara göre Don nehri ile Karadeniz kıyısındaki bazı toprakların fethi kararlaştırılarak, Tuna nehri aşağısındaki topraklar Cuci ulusu adını alan Orda'ya dahil edildi. Nitekim Cengiz Han'ın ölümünden sonra da oğulları ve torunları tarafından onun fütuhatını devam ettirilerek, hakim olunan topraklar üzerinde çeşitli hanlıkların kurulması ile büyük bir Moğol-Türk Hakanlığı kuruldu. Dolayısıyla Cengiz'in torunlarından Hülagü'nün, merkezi Meraga olmak üzere İran, Gürcistan ve Anadolu topraklarını hakimiyeti altına alarak kurduğu İlhanlılar Devleti, Batu tarafından da merkezi Saray şehri olmak üzere Deşt-i Kıpçak, Kırım, İdil ve Kafkasların kuzeyinde elde ettiği hakimiyetler neticesinde kurulan Altın Ordu Hanlığı, Karadeniz ve çevresinde siyasi ve ekonomik olarak faaliyet gösteren Cengiz'in torunlarının kurduğu önemli devletlerdi. Özellikle de XIII. yüzyılın ortalarına doğru Karadeniz havzasının kuzey ve güneyindeki bazı topraklar, Moğolların bu iki önemli hanlığı tarafından idare edildi. Bu iki hanlık arasında yaşanan toprak anlaşmazlıkları ve bunun Karadeniz ticaretine olan etkisi ile birlikte Altın Orda ve İlhanlıların İtalyan ticaret kentlerinden Venedik ve Cenevizlilerle yaptıkları ticari ilişkiler Karadeniz ticaret tarihi açısından çok önemlidir. Dolayısıyla bizde bu çalışmamızda Cengiz Han'ın Moğol kurultayından çıkan karar neticesinde, Moğollar ve onun soyundan olan grupların Karadeniz kıyılarına inerek, deniz ile tanışmaları ve Karadeniz üzerinden kara ve deniz ticaretine yaptıkları katkılarını incelemeye çalıştık.

Anahtar Kelimeler: *Karadeniz Ticareti, Moğollar, Altınordu, İlhanlılar.*

* ORCID: [0000-0001-8196-532X](https://orcid.org/0000-0001-8196-532X), Dr. Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ortaçağ Tarihi ABD., guleronder100@gmail.com.
Bu makale Doktora tezinden üretilmiştir.

Moğollar, Altın Orda Ve İlhanlı Devletleri Döneminde Ortaçağ'da Karadeniz Ticareti

ABSTRACT

According to the decision taken in 1235 or 1237 Cengiz Khan's Mongolian congress, the conquest of some land on the banks of the Don River and Black Sea was decided and the lands below the Danube River were included in Orda, which was named Cuci Nation. As a matter of fact, after the death of Genghis Khan, his conquest was continued by his sons and grandchildren and a great Mongol-Turkish Khanate was established with the establishment of various khanates on the lands that were dominated. Consequently, Hulagu, one of the descendants of Cengiz, founded the State of Ilkhanians under the domination of Iran, Georgia and Anatolia, the center of which was Meraga, and established by Batu as a result of the domination obtained in the north of the Deşt-i Kıpçak, Crimea, Idil and the Caucasus which The Golden Army Khanate was an important state established by the descendants of Cengiz, who was politically and economically active in and around the Black Sea. Particularly towards the middle of the XIII century, some lands in the north and south of the Black Sea basin were ruled by these two important khanates of the Mongols. The land disputes between these two khanates and their impact on the Black Sea trade, as well as the trade relations between the Golden Horde and Ilkhanians with the Italian trade cities of Venice and the Genoese are very important in terms of Black Sea trade history. Therefore, in this study, we tried to examine the contributions of the Mongols and their descendants to the Black Sea coast, their acquaintance with the sea and their contributions to the land and sea trade over the Black Sea.

Key Words: *Trade of Black Sea, Mongols, Golden Horde, Ilkhanians.*

АННОТАЦИЯ

В соответствии с решением, принятым в 1235 или 1237 году монгольским конгрессом Ченгиза Хана, было принято решение о завоевании некоторых земель на берегах реки Дон и Черного моря, и земли под рекой Дунай были включены в Орду, которая была названа нацией Кучи. Фактически, после смерти Ченгиза, его завоевание было продолжено его сыновьями и внуками, и было основано великое монголо-турецкое ханство с учреждением различных ханств на доминирующих землях. Поэтому государство илханцев, созданное Хулей, одним из внуков Ченгиза, под властью Ирана, Грузии и Анатолии, центром которого была Мерага, было создано Бату как центр города Сарай на севере Дашт-и Кипчак, Крым, Идиллия и Кавказ. Государство - это государство Золотой Армии. Эти два государства были важными государствами, созданными потомками Ченгиза, которые были политически и экономически активными в Черном море и вокруг него. Особенно к середине XIII века некоторые земли на севере и юге Черноморского бассейна управлялись этими двумя важными ханствами монголов. Земельные споры между этими двумя ханствами и их влияние на черноморскую торговлю, а также торговые отношения между Золотой Ордой и илханцами с итальянскими торговыми городами Венецией и геноэзцами очень важны с точки зрения истории торговли Черного моря. Поэтому в этом исследовании мы попытались изучить вклад монголов и их потомков в побережье Черного моря, их знакомство с морем и их вклад в сухопутную и морскую торговлю через Черное море.

Ключевые слова: *торговля Черного моря, монголы, Золотая Орда, илханцы.*

GİRİŞ

Cengiz Han tarafından merkezi Karakurum olarak kurulan Moğol İmparatorluğu, hakimiyetini XIII. yüzyılın ortalarına doğru kuzeyde Sibiryâ

steplerinden başlayıp, güneyde Afganistan, doğuda Kore'den Anadolu içlerine ve günümüz Polonya topraklarına kadar genişlemişlerdi (D'ohsson, 2006: 184). Kendisinin ölümünden sonra oğulları ve torunları tarafından onun fütuhata devam ettirilerek, hakim olunan topraklar üzerinde büyük bir Moğol-Türk Hakanlığı kuruldu (Çelik-Güler, 2010: 140). Bu bakımdan Cengiz Han'ın torunlarından Hülagü (1217-1265), batıda Meraga merkez olmak üzere İran, Gürcistan ve Anadolu topraklarını hakimiyeti altına alarak İlhanlılar Devletini kurmuştu (Spuler, 2011: 59-60, 63-64). Cengiz'in büyük oğullarından Cuci ve onunda oğlu olan Batu Han tarafından merkezi Saray şehri olmak üzere Deşt-i Kıpçak, Kırım, İdil ve Kafkasların kuzeyinde hakimiyet kurarak Altın Ordu Hanlığını kurmuştu (Rasonyi, 1988: 218). Nitekim 1235 ya da 1237 yılında toplanan Moğol kurultayında alınan karara göre Don nehri ile Karadeniz kıyısı bazı toprakların fethi kararlaştırılmış ve çok geçmeden Tuna nehri aşağısındaki topraklar Cuci ulusu adını alan Orda'ya dahil edilmişti. Özellikle de XIII. Yüzyılın ortalarına doğru Karadeniz'in kuzey ve güneyindeki bazı topraklar, Moğolların bu iki önemli hanlığı tarafından idare edilirdi (Çelik-Güler, 2010: 141). Dolayısıyla kurultaydan çıkan bu karar sayesinde Moğollar ve onun hanlıkları, Karadeniz kıyılarına incek ve deniz ile tanışacaklardı.

Moğol terimi başlangıçta kaynaklar tarafından Ono Nehri çevresinde yaşayan birkaç küçük aşiretten bahsetmek için kullanılmış olsa da, 1200'lü yıllara gelindiğinde, büyük bir göçebe kavimler konfederasyonuna atıf yapmak için kullanıldı. Nitekim hem Moğolca hem de Türkçe konuşan bu göçebe kabileler, 1206 yılında Cengiz Han olarak adlandırılan Timuçin tarafından Moğolların çatısı altında birleştirildi. Ayrıca Cengiz han bu kabileleri ele geçirdikten sonra 1209 ve 1215 yıllarında bölgesinde yaptıkları askeri mücadeleler sayesinde kuzeyde önemli bir güç haline gelmişti (Howard, 2011: 81).

1220-1231 yılları arasında Harzemşahları yenerek, Ön Asya'ya saldıran Moğollar burada ilk olarak (Gordlevskiy, 2015: 47) 1221'de Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan'ı ele geçirmiş ve sonrasında kuzeye doğru tekrar sefere çıkarak, Kalka da Kuman ve Rusları ağır bir şekilde yenilgiye uğratmışlardı (Vernadskiy, 1939: 526). Moğolların devam eden bu saldırıları 1225'de Kafkasya ötesine, 1243'de Anadolu'ya ve son olarak da 1258'de Hilafet makamı Bağdat şehrine kadar uzanmıştı (Gordlevskiy, 2015: 47). Fakat sonraki yıllarda Cengiz Han'ın halefleri, Pasifik okyanusundan Karadeniz ve Akdeniz'e buradan Asya sınırlarına kadar uzanan geniş coğrafyada barışı tesis ettiler (Ciociltan, 2012: 32-33).

1. Ortaçağ'da Karadeniz ve Çevresinde Moğolların Ticari Faaliyetleri

XIII. yüzyılın ortalarına doğru Moğol devleti Asya kıtasının tamamına yakını ve Doğu Avrupa'ya kadar uzanan toprakları, kendi hâkimiyeti altına almıştı. Böylece Uzakdoğu'dan gelen ticaret yolları Moğolların kontrolleri altında yeni bir döneme girmiş oldu (Yuvalı, 1990: 235). İlk olarak Baykal gölü çevresinde Yenisey ırmağının yukarı taraflarında ve İrtiş boylarında yaşayan Moğol kabileleri, esas olarak hayvan yetiştiriciliği ve avcılık yaparak geçinirlerdi. Dolayısıyla

Moğollar, Altın Orda Ve İlhanlı Devletleri Döneminde Ortaçağ'da Karadeniz Ticareti

ormanlarda yaşar; maral geyik ve karacaları ehlileştirerek, bunların et ve sütünden faydalanırlardı. Bu bakımdan aktif bir ticari hayatları olmamakla birlikte, ticaretleri takas sistemine dayanmaktaydı. Bu yüzyıllarda ticaret daha ziyade Müslüman tacirler tarafından yapılmaktaydı. Öyle ki kaynaklarda Hasan ismindeki Müslüman bir tacirin sahip olduğu 1000 koç ve 1 deveyi, samur ve sincaplarla takas etmek için Ergüne ırmağı vasıtasıyla Moğol bozkırlarına geldiğinden bahsedilir (Vladimirtsov, 1995: 34, 59). Özellikle ticaretin Uygurlar ve Müslüman tacirler tarafından yapıldığı Moğollarda, yaşadıkları ormanlı bölgelerden ticaret yollarının geçtiği ve bu yollar üzerinden develere yüklenen ve bir takas ürünü olan un'u şimalin öte taraflarına götürdükleri kaynaklarda ifade edilir (Vladimirtsov, 1995: 59). Bu bakımdan kaynaklarda Moğolların özellikle de Cengiz Han'ın daha büyük fetihler yapmasından önce, Moğol iktisadi ve ticari hayatının *doğal ekonomi* olarak adlandırılmasındaki en büyük sebebin; Moğollarda nakit para olmaksızın parayı bilmemesi ve bunun karşılığında takas sistemini kullanması ile birlikte günlük ihtiyaçlarını ilkel ve basit yollarla doğadan karşılamalarından ötürü, bu şekilde adlandırılmıştı. Öyle ki kaynaklarda Cengiz Han'ın günlük yiyecek ihtiyacını karşılamak için tarla ve dağ fareleri avladığıda belirtilmektedir (Vladimirtsov, 1995: 67, 71).

Cengiz Han ve oğlu Ögeday'ın yukarıda ifade etmiş olduğumuz fetih ve seferlerinden sonra Moğolistan ekonomisi muazzam bir değişim göstermişti. Özellikle Moğolistan'a her bölge ve coğrafya'dan çeşitli kıymetli eşya ve ticari ürünler gelmeye başladı. Dolayısıyla artık para kullanılmaya başlanmıştı. Böylece Müslüman tacirler, Moğol coğrafyalarında ticaret yaparak, buralarda zanaat ve hayvancığa dair ticari faaliyetler gerçekleştirirdi. Tüm bunların sonucunda da ticaretlerin yoğun olarak yapıldığı kasabalar ortaya çıkmıştı (Vladimirtsov, 1995: 71-72). Özellikle bu kasabalar içerisinde yiyecek -bilhassa tahıl ticareti yoğun-, büyük ve küçükbaş hayvan ve at satan geniş pazarlar bulunmaktaydı. Öyle ki Ögeday döneminde yiyecek ve içecek ithalatı 500 vagon yüküne ulaştığı ifade edilirken, sonraki yıllarda Kubilay ve Arık Boğa arasında çıkan anlaşmazlıklardan dolayı, ticaret Kubilay han tarafından yasaklanmıştı (Spuler, 2011: 468-69). Ayrıca Moğolistan bir dönem büyük ticaret yollarının birleştiği bir ülke oldu. Fakat kısa bir zaman sonra bu ticaret yollarının güzergâhı değişmişti. Yani Uzak doğu'yu Ön ve Orta Asya'ya bağlayan ticaret yolları güney'e kaymıştı (Vladimirtsov, 1995: 71-72). Nitekim 12. yüzyılın sonlarına doğru Moğolların Asya'da sahip oldukları büyük siyasi düzen Avrupalıları doğu ile alakalı bağlantılarında daha geniş adımlar atmaya yönlendirmişti. Bu da Anadolu'nun transit ticaretteki pozisyonunu daha iyi bir seviyeye getirdi (Akdağ, 1974: 435-36). Özellikle Asya ticari ürünlerini Avrupa'ya ulaştıran en önemli yollardan olan ve Çin'in içlerinden, İran veya Hindistan'dan uzun kervanlar halinde Güney Rusya veya Küçük Asya'dan geçen yoldu. Bu ticari yol tam bu noktada yelpaze gibi açılarak İstanbul'a veya güney Akdeniz'e; kuzeyde Rusya'yı aşarak Vareng yolundan Baltık'a veya Kiev'e ve buradan da Polonya ve Bohemya'dan batıya, veyahut Macaristan ve Avusturya'dan merkezi Avrupa ve Ren bölgesine ulaşmaktaydı (Heaton, 1985: 148).

Ticaretin önemini daha iyi anlayan ve sahip olduğu ticari ağını daha da genişletmek isteyen Cengiz Han; Orta Asya'yı yöneten Harezmi İmparatorluğu ile ticari ilişkiler kurmak üzere Harezmi'ye bir heyet gönderdi. Ancak Otrar kasabasının (şimdi ipek yolu boyunca önemli bir ticaret merkezi olan Kazakistan) valisi, kafile üyelerini infaz ettirdi ve mallarını ele geçirdi. 1220'de bu harekete karşılık misillemede bulunan Moğollar, Harezmi imparatorluğunu istila edip, Başkenti Urgenç'e, sonrasında Buhara ve Semerkant'a götürerek; Harezmi topraklarını kontrol altına almışlardı. Toprakları üzerindeki ticaret yollarını ticari bir ağa dönüştürerek, bu ağın başka sınırlarla büyümesi gerekliliğini savunan Cengiz Han, bu doğrultuda askeri harekâtlara devam ederek, Harezmi imparatorluğunun ele geçirilmesinden sonra ordusunun bir bölümünü Afganistan ve kuzey Hindistan'a gönderirken, diğer kısmını Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan'ı fethetmek üzere Kafkaslara göndermişti. Ayrıca bu süreçte Kefe'deki Ceneviz ticaret kolonilerini de yok ederek, Kiev Rusya'sı ve Volga Bulgarlarını da mağlup etmişti (Howard, 2011: 81-82).

XIII. yüzyılda Batı Asya ve Doğu Avrupa'yı saran göçebe kavimlerin ve onların tek çatı altında toplanmasıyla güçlü bir devlet haline gelen Moğol İmparatorluğunun etkisi birçok bölgede kendisini göstermişti. Özellikle Anadolu coğrafyası da bu durumdan etkilenecek ve doğudan gelen bu tehlike Selçuklu Sultan'ı I. Alaeddin Keykubat tarafından hissedilerek, Moğollarla dost olma politikası güdülecekti. Fakat bu dostane ilişkiler kurma çabası sonuçsuz kalmış ve etkili olmamıştı. Dolayısıyla Anadolu'ya inen Moğollar 1243 yılında Kösedag'da II. Gıyaseddin Keyhüsrev'i mağlup ettiler (Gordlevskiy, 2015: 47-48). Böylece yapılan bu geniş çaplı mücadelelerden sonra Moğol ekonomisi özellikle de ticaret alanında önemli gelişmeler kaydetmiştir. Bunlardan Moğol imparatorluğunun Büyük hanları tarafından, ele geçirilen ve yeni kurulan kasabalarda ticaret yapma isteğini belirten kimselere, Moğol devleti adına işlerini kurabilmeleri için teşvik maksatlı para verilirdi. Tabii bundaki en büyük maksat, Moğol coğrafyalarında alışverişi destekleyerek, para akışını sağlamaktır (Spuler, 2011: 469). Nitekim unutulmamalıdır ki, büyük çapta yapılan bütün ticari girişimler, Cengiz Han'ın o büyük fetihlerinden sonra yapılmıştı. Özellikle de Moğolların Karadeniz ile alakalı ticareti Altın Ordu devletinin Karadeniz'in kuzeyinde var olma sürecinde kendisini göstermişti (Malowist, 1937: 38).

Moğol imparatorluğunun kurulması, bölge ve Moğolistan ekonomisine sağladığı katkının yanı sıra dünyanın ekonomik gelişimi üzerinde büyük bir etkisi olmuştu. Çünkü Kağanlar ya da Moğol hükümdarları, kendi topraklarından geçen ticari yol güzergâhların da önemli hukuk modelleri ve kanuni şartları uygulayıp düzenleyerek; Avrupa, Orta Asya ve Uzakdoğu arasındaki doğrudan ekonomik ilişkilerin kurulması ve istikrarın sağlanmasına yardımcı oldular (Malowist, 1937: 38). Bu bağlamda Moğolların Ortadoğu'ya sahip olmalarıyla da birlikte Batılılar; Doğu Akdeniz, Karadeniz ve Rusya ticaret yolları üzerinden Çin, Hindistan, Orta Asya ve İran ile ticaret yapmak istediklerinde, Moğol yönetimlerinden çeşitli destekler almaktaydılar (Akdağ, 1974: 442). Böylece geleneksel engellerin kaldırılmasından yararlanan ilk kişiler arasında tabii ki tacirler vardı. Bu tacirlerin

Moğollar, Altın Orda Ve İlhanlı Devletleri Döneminde Ortaçağ'da Karadeniz Ticareti

yanı sıra Moğol hanları da ticaret ve takas sürecinde önemli bir faktör ve katılımcı olarak yer aldı. Moğol hanları, profesyonel tacirlerin ticaretlerini yapmak için ihtiyaç duyduğu koşulların sağlanmasında ana aktördü. Kaynaklar, Cengiz hükümdarlarının uzun mesafe ticaret için bir altyapı oluşturmak ve korumak için sürekli çaba sarf ettiklerini ve bir dizi liberal önlem alarak, buraların yabancı ticaret acentaları için mümkün olduğunca cazip hale getirilmesini istediklerini açıkça ortaya koyuyordu. Öyle ki, Moğol hanlarının ticaret politikaları diğer devletlere göre istikrarlı bir ticari hayata sahiptiler (Ciociltan, 2012: 2, 6). Özellikle Ögeday'ın Hindistan ile yaptığı ticaret neticesinde verdiği paraların, düşmanlarının hedeflerine katkı sağladığını bildiği halde Hindistan ile olan ticari bağlarını koparmamıştı (Spuler, 2011: 469). Aynı zamanda Moğol topraklarına gelen tüccarların serbest bir şekilde dolaşmalarına ve dini inançlarına hiçbir şekilde müdahale edilmemesi, Karadeniz'in Avrupalılar tarafından cazip bir ticari nokta haline gelmesini sağladı. Nitekim Akdeniz ticaretinin Karadeniz'e kaymasının bir diğer sebebi de bu olabilir. Bunun en büyük göstergesi de o dönemde bu bölgedeki ticarete adından çokça söz ettiren İtalyanlar; Karadeniz ticaretine yönelmişlerdi (Togan, 1931: 10-17).

Bu ticari yöneliş İtalya'nın önemli ticaret kentlerinden Venedik ve Cenevizli tacirlerin, XIII. yüzyılın başlarında Tatar topraklarında çokça ticaret yapmalarıyla devam etmişti. Nitekim Akdeniz'den Karadeniz'e kayan bu ticaretin diğer sebeplerinden bir diğeri de bölgedeki hükümdar ve yöneticilerin, Karadeniz'in önemli ticaret noktalarına Marco Polo gibi yabancı seyyah, girişimci ve tacirleri çekerek ticari anlamda büyük atılımlar yapmalarıydı. Ayrıca bu dönemde Karadeniz'in önemli ticari noktalarından Kırım; Asya ile Avrupa ticaretinin ağ geçidi olarak görev yapıyordu. Bu bakımdan Venedikliler, Latin İmparatorluğu zamanlarında yarımadanın güney kıyısındaki Soldaia/Sudak'a belli aralıklarla yolculuk yapıyorlardı. Ceneviz ve Venedikli tacirler, Don nehrinin ağzında gelişen bir ticaret merkezi olan Tanais'e yerleştiler. Nitekim kısa bir zaman sonra Pisa tacirleri aynı nehirde Azak Denizine daha yakın olan Porto Pisano'yu (Siniavka) kurdular (Malowist, 1937: 38). Böylece İtalyanların bölgedeki varlıkları Karadeniz ticaret ağını daha da genişletmişti.

Haçlı seferleriyle birlikte Doğu'nun önemini daha iyi anlayan batılılar, Karadeniz üzerinden Mısır'a İtalyanlar tarafından yapılan ticarete ve Mısır'a her türlü ambargo koyulacaktı. Özellikle Papalık, mukaddes bölgelerin Müslümanların elinde kalmasını sağlayan Mısır'ı yıkmak için çeşitli planlar içerisine girmişti. Öyle ki Mısır'a ekonomik bir ambargo uygulamış; kıtlık ve sefaletle sürükleyerek parasızlaştırma politikası yoluna gitmişti (Heaton, 1985: 152-53; Akdağ, 1974: 434). Fakat Mısır'da Memluk devletinin ortaya çıkmasıyla birlikte Haçlılar, Doğu Akdeniz liman ve bölgelerinden çıkartılırken, 1291 yılında Akkanın da fethedilmesiyle birlikte, Haçlılar tamamen Doğu Akdeniz'den çekilmek zorunda kalmışlardı (Tabakoğlu, 1994: 130). Fakat tüm bu yaşananlardan sonra bile papalığın baskı ve ambargoları devam etmişti. Avrupa'dan Mısır'a gelen demir ve kereste gibi önemli ticari ürünlerine ve özellikle de XIII. yüzyılın ortalarında; Memlukların ilk dönemlerinde bölgenin tahıl ihtiyacı çok fazlaydı. Dolayısıyla

İtalyan tacirleri vasıtasıyla Sicilya ya da Apulia bölgesinden Mısır'a gelen çeşitli ticari ürünlerin (Ashtor, 1986: IX-283) papalık tarafından Mısır'a gelmesi engellenirken, Memluk orduları için Karadeniz'in kuzeyinden Kuzey Anadolu kıyılarına özellikle Sinop, Samsun ve Trabzon limanlarına gelen İtalyan ticaret gemi ve onların tüccarları, buradan da kara yolu ile Kastamonu-Çankırı-Sivas üzerinden Konya ve Antalya'ya gelerek, bu limanlardan köle alımına ve taşınmasına engel çıkarma ve Hindistan'dan gelip İskenderiye limanından Avrupa'ya gidecek olan malların gümrük gelirlerinden mahrum etmek gibi çeşitli ambargolar koyan Papalığın tüm engellemeleri karşısında, İtalyanlar kaçak olarak Mısır'la ticaretlerine devam ediyorlardı. Ancak bütün dikkatleri üzerlerine çekmemek için alternatif bir yol olarak; Küçük Ermenistan-Sivas-Tebriz yolunu kullanarak bu yolu canlandırdıkları gibi Karadeniz kıyılarındaki limanlarında ticari potansiyelini zirveye çıkarmıştı. Çünkü Trabzon, Tebriz'den gelen ticari malların yüklenmesi için gayet uygundu (Akdağ, 1974: 434). Ayrıca Moğolların saldırı ve seferleri neticesinde Karadeniz üzerinden kurulmaya mecbur kalınan ticari ilişkiler ise Güney Karadeniz'de Trabzon limanı ve Kuzey Karadeniz'de ise Kefe limanı olmuştu (Nicol, 2000: 203). Özellikle Kefe limanı, Rusya ve Doğu ticareti için önem kazanırken, bu ticaret yolları güneyden kuzeye kaydığı için Anadolu Selçuklu Devleti ve Karadeniz ticareti için büyük bir katkı sağlamıştı (Akdağ, 1974:434). Ayrıca yapılan bu ticari faaliyetlere konu olan en önemli ticari emtialar arasında Küçük Asya'ya yani Anadolu'ya İsfahan'dan çokça meyve gelirken, Gürcistan'dan çivi, kereste, yük hayvanları, elbise, aba, iplik, yün halı ve ipek ürünleri, Türkistan'dan ise misk, sincap, samur, siyah tilki, beyaz tavşan derileri, koyu şahin, akik, at ve köle gönderilirdi (Spuler, 2011: 473).

Cengiz tarihinin ticari anlamda en olumlu başarısı, muazzam bir coğrafi alanda oluşturduğu olağanüstü ulaşım kolaylığı ve transit yollarıdır. Şimdiye kadar farklı coğrafyalardan gelmiş insanlar, ilk kez buralarda başka insanlarla irtibata geçerek, birbirlerini tanımış, maddi, dini veya düşünsel fikir alışverişinde bulunmuşlardı (Ciociltan, 2012: 2). Nitekim Moğollar sonraki yıllarda da Batı ile olan ticaretlerine önem vererek, Venedik ve Cenevizlilerle sıkı ilişkiler içerisine girmişlerdi. Bu ticari ilişkilere İlhanlılar sıcak bakmasa da, diğer Moğollar yani Altın Orda devleti, batı ile olan ticarete önemli bir konuma sahip olduklarını düşündükleri Trabzon ve Küçük Ermenistan'ı bir liman ya da istasyon olarak kullanmaktaydılar (Spuler, 2011: 473). Özellikle Moğolların Yakındoğu'ya gelmeleriyle birlikte, doğu ve batı arasındaki ticari faaliyetler mekânsal olarak bir değişime uğramıştı. Bu değişim Akdeniz ticaretinin Karadeniz'e kaymasıydı. Aslında bu bir nevi Karadeniz'in uluslararası alanda kendini tanıtmaya ve Karadeniz bölgesinin önemli bir ticaret merkezi olmasına da hizmet etmişti (Yuvalı, 1990: 233). Bu bakımdan Moğolların bölgedeki önemli kollarından olan Altın Orda Devleti, Asya ve Avrupa arasında sahip olduğu coğrafya itibarıyla kara ticaretinde önemli bir ticari ağa sahip olan Çin'den Karadeniz'e uzanan ticaret yolları, doğuda Harezm'den başlayıp, başkent Saray'dan Azak'a ve oradan da Kırım limanlarına ulaşan bir güzergâhtan oluşmaktaydı (Rubruk, 2001: 49-50). Dolayısıyla sınırların genişlemesiyle birlikte yapılan ticari faaliyetler Moğollar

Moğollar, Altın Orda Ve İlhanlı Devletleri Döneminde Ortaçağ'da Karadeniz Ticareti

yada onların kolu olan Altın Orda Devleti ticari ağını da genişletiyordu. Özellikle İtalyan tüccarlar tarafından Kırım'dan yüklenen malların Akdeniz ve Batı kıyılarına ulaştırılması ve bu dönemde kuzey yolu yani Baltık denizi ve Novgorod'dan başlayıp İtil nehri üzerinden Saray'a uzanan bu önemli ticaret yolu Altın Orda devletinin ticari ağını genişleterek büyük bir katkı sağlamıştır (Vernadsky, 2009: 87-88).

Ticari ağın genişlemesiyle birlikte Moğolların farklı bölgelerde yaptıkları ticarete zaman zaman hükümdarlar müdahale ediyorlardı. Tabii ki bu müdahaleler, ticareti korumak adına yapılmış olup, özellikle satıcıların, sattıkları ürünlere fahiş paralar isteyerek, şahsi çıkar elde etmelerini engellemek için yapılmış müdahalelerdir. Ayrıca bu mesele Moğol hükümdarlarından Mengü han zamanında çokça gündeme gelmiş ve hükümdar tarafından önemli tedbirler alınmıştı (Spuler, 2011: 469). Aynı zamanda taciri ve ticareti desteklemek adına günümüzdeki bankaların esnafa verdikleri ticaret kredisine benzer şekilde Moğollarda bu işi yapmak üzere kredi birlikleri kurmuşlardı. Özellikle bu birliğe ortak ya da kayıt olan tacirler, paralarını faiz karşılığında ödünç verebileceklerdi. Fakat bu sistem daha sonraları suistimâl edilerek, Mengü han tarafından durdurulmuştu. Ayrıca bu hükümdar döneminde belli sebeplerden dolayı zarar görmüş tacirlerin zararları devlet tarafından tanzim edilmişti (Spuler, 2011: 470).

2. Ortaçağ'da Karadeniz'de Altın Orda ve İlhanlı Devletlerinin Ticari Faaliyetleri

Karadeniz havzasında yapılan ticaret bizzat Moğol imparatorluğunun yanında onun soyundan olan Altın Orda ve İlhanlılar gibi Moğol sülalesinden olan ailelerin kurdukları devletlerinde katkılarıyla önemli bir ticari faaliyete dönüşmüştü. Özellikle dışarıdan Karadeniz havzasına gelen İtalyan tüccarlardan Cenevizliler, İlhanlıları desteklerken, Venedikliler de Altın Orda ve Memluk devleti adına faaliyet göstermekteydiler (Togan, 1931: 16). Fakat tam manasıyla Karadeniz'de var olmaya çalışan Moğol sülalesi; Altın Orda Devleti hanedanlığından olanlardı. Çünkü onlar sahip oldukları coğrafya gereği, Karadeniz'e çok yakın hatta topraklarının Karadeniz'e kıyısı bile vardı. Bu bakımdan genellikle bu dönemde Moğollar, ticari ilişkileri ve faaliyetlerini Altın Ordu Devleti topraklarında yaşayan Müslümanlar sayesinde yapabiliyordu. Nitekim bu Müslüman tacirler, aynı zamanda Rus topraklarından da geçerek sonrasında Novgorod ticaret yoluna ulaşırlardı. Moğollarda bu dönemde bu yolun devamı olarak, Baltık denizine Litvanya üzerinden bir yol açmakla meşguldüler (Vernadsky, 2007: 195). Dolayısıyla Novgorod ve sonrasında Baltık Deniz'ine varılan bu yolda; bal, balmumu, domuz, kürk, köle, deri, samur derisi gibi bazı ürünlerin ticareti yapılmaktaydı (Rubruk, 2001: 51). Bunların yanında Hindistan'dan fil, ilaç, kıymetli taşlar, inci, altın, gümüş işleme ve fildişi gibi ürünler, Moğollarla Hintliler arasında yapılan ticaretin önemli ticari ürünleriydi (Spuler, 2011: 472). Ayrıca Kuzey Buz Denizi ve Baltık Denizi, önemi kaybolan Akdeniz ticaret merkezlerinin yanında bu yeni ticaret yol ağlarına sahip olurken; Avrupa da, Novgorod üzerinden Rusya ve Doğu bölgeleri ile yeni bir irtibat ve

önemli ticari bağlantıların yapılabileceği önemli bir kapıya sahip oluyordu (Akdağ, 1974: 434).

Kara seferlerinde ileri düzeyde bir başarı ortaya koyan Moğol süvarilerinin, karadaki güçleri ile kıyaslandığında deniz gücü neredeyse yok gibidir. Dolayısıyla Moğolların Karadeniz üzerinde özellikle de ticari anlamda uzun bir dönem çok bir katkısı olmamıştır. Fakat Altın Ordu Devleti'nin kurulması ve Karadeniz'in kuzeyinde var olmaları 13 ve 14. yüzyıllar için Karadeniz ticareti adına atalarına göre daha iyi işler başarmışlardı. Özellikle de 14. yüzyılın ilk yarısında ve Canibek han zamanında Altın Orda Devleti ile Venedikliler arasında bir antlaşma yapılmıştı. Nitekim bu antlaşma ile hükümdar, ilk olarak Karadeniz'in kuzey kıyısını, limanları ve ticaret merkezlerini elinde tuttu. Ardından aktif ticarete katılmak isteyen tacirlere destek oldular. Özellikle de Canibek, Müslüman yolcuları taşıyan gemilere saldırmamak şartıyla Venediklilere Karadeniz'de ticaret yapma hakkı vermişti (Ciociltan, 2012: 31). Aynı yüzyılda Cenevizlilerin Bizans'tan ticari tavizler elde etme adına Bizans'ı sıkıştırma ve Moğolların kötü sürecinden faydalanarak, Karadeniz çevresindeki liman ve bölgeleri zapt etmiş olan Rusların; Çin ve İran gibi ülkelerin mallarının sadece kendilerince korunan ve idare edilen bir yapıya bürünmesi durumu, İstanbul'un fethedilmesine kadar devam edecekti (Akdağ, 1974: 439-40). Bu bakımdan Moğol istilalarının, İtalyan tacirlerin Karadeniz'de "dükkân ya da pazar yeri açmak/kurmak" için ilk girişimlerini tetiklediği çeşitli kaynaklarda da ifade edilmektedir. Bu bağlamda Moğol devletlerinin Karadeniz kıyı ve çevresinde ve Karadeniz'in kuzeyindeki varlığı; ticaret merkezlerinin hayatta kalma ve gelişme stratejilerini, Akdeniz piyasalarını Avrasya'nın ötesinde Karadeniz'in büyük topraklarına bağlayan ticari ve siyasi mekanizmanın bileşenlerini şekillendirmede önemli bir konuma sahipti (Cosmo, 2010: 84-85). Nitekim Doğu Akdeniz'de meydana gelen siyasi münakaşa, çeşitli ambargo ve politikaların ortaya çıkardığı boşluğu Karadeniz havzası doldurmuştu. Bu bakımdan Batı Avrupa'nın Asya ticaretine giriş kapısı olarak Doğu Avrupa kullanılmıştı. En nihayetinde bu dönemde Karadeniz havzası Cengiz hâkimiyetinin bir parçası olduğundan tacir ve misyonerlere sınırsız bir şekilde engellenmeden dolaşım ve ticaret yapma hürriyeti sağlanmıştı. Ayrıca kendi tacirlerinin çıkarlarını dış rekabete karşı korumak için mücadele veren Bizans imparatorluğunun ya da doğu'daki Müslüman hükümdarların aksine, Moğol hanlarının hiçbir ticari sınıfları yoktu ve yabancı tacirleri sahip oldukları toprakları dolaşmaya teşvik etmek için her şeyi yapıyorlardı. Özellikle de Cengiz Han ve oğlu Ögeday, hâkim olduğu topraklarından tacirlere seyahat edecekleri yerlerde emniyeti, gümrük vergilerini ve mal alışverişini sağlayarak, mümkün mertebe en yüksek kârları elde edebilmeleri için çeşitli transit kolaylıkları sağlanmaktaydı (Ciociltan, 2012: 34-35).

Moğol imparatorluğunun 1261 yılında birkaç devlet olarak parçalandığını ve bunlardan Avrasya steplerinde yer alanın Altın Orda Devleti ve diğerinin ise İlhanlılar Devleti olduğunu yukarıda ifade etmiştik. Dolayısıyla Moğol sülalelerinden olan bu iki devlet arasında, Moğol topraklarında ve çevresinde iktidar olma mücadele ve anlaşmazlıkları özellikle de ticari anlamda bir dizi

Moğollar, Altın Orda Ve İlhanlı Devletleri Döneminde Ortaçağ'da Karadeniz Ticareti

rekabeti ortaya çıkardı. Beraberinde ticaret yollarının kontrolü üzerindeki çatışmalar ve Altın Orda ile İlhanlılar arasındaki toprak anlaşmazlıkları, Karadeniz bölgesi için büyük bir öneme sahip olan Avrasya ticaret ağında büyük değişikliklere yol açtı (Ciociltan, 2012: 35). Yaşanan bu siyasi olayların, ticari faaliyetlere yaptığı etkinin yanında, aynı zamanda siyasi otoritenin boşluğundan faydalanan Ceneviz ve Venedik devletleri tarafından Kefe ve Tana yerleşimlerinin kurulmasındaki Moğolların rolü, Karadeniz ticaret ve siyasi tarihinin en önemli hadiseleri arasında gösterilmektedir (Cosmo, 2010: 87-88). Öyle ki Moğollardan teşekkül eden İlhanlılar ve Altın Orda devletleri, ipek yolunun kontrolü üzerinde fikir ayrılığına düştiklerinden dolayı, o güzergâhta ticaret yapan tacirler, Aral Denizi bölgesinden hareketle bozkırlar boyunca devam ederek kuzey Karadeniz kıyısındaki önemli limanlara yani Kefe, Tana ve Suğdak'a yönlendirilmişti. Bu bakımdan bu iki Moğol devletinin aralarındaki iktidar kavgası, Karadeniz üzerindeki ticaret limanlarının iktisadi potansiyelinin artırılmasına büyük katkı sağlamıştı (Ciociltan, 2012: 35).

Karadeniz havzası, Karadeniz'in kuzey ve steplerini oluşturan bölgede meydana gelen ticaret trafiği, kültür alışverişi, Avrasya'daki bilimsel, dini ve felsefi fikirlerin aktarılmasında Moğol mahkeme ve aristokrasilerinin önemi dikkate şayandır. Dolayısıyla Moğol İmparatorluğundaki yöneticilerle Karadeniz'deki Avrupalı tacirler arasındaki ilişki, aslında Moğol imparatorluğunu, sadece Avrupa da sahip olduğu topraklarla değil, daha önceki göçebe imparatorluklarla olan ilişkileri üzerinden de bir fikir ortaya koymaktadır. Bu bakımdan Moğol mahkeme ve aristokrasisinin kendi coğrafyalarındaki ticarete ve ticari ilişkilere olan katkıları çok önemlidir (Cosmo, 2010: 85-86). Aynı zamanda İlhanlıların, Memluk Devleti ile olan çatışması ve Doğu Akdeniz'deki Müslüman engelini güçlendirmesi hem ipek yolunun hem de Hint okyanusundan Dicle ve Fırat yolu ile Suriye'ye ve Kilikya Ermenistan'ına kadar olan baharat yolunun Irak bölgesi ucunun abluka altına alınmasına sebep oldu. Bu bakımdan İlhanlı hükümdarı Arghun, sahip oldukları ticareti Irak nehir yolları ve Basra körfezini; Ormuz, Tebriz ve Trabzon yoluyla Karadeniz'e bağlayan İran yolunu kara yolu rotasına kaydırmak için Cenevizli tacirler ile uzun süre çalıştı. Bu gelişmelerden anlaşılacağı üzere Karadeniz bölgesi, muhtemelen tarihin her dönemi ve özellikle de Ortaçağ'da ipek ve baharat yolları bölgedeki önemli ticaret yollarına katkı sağlarken, bu yollar daima kullanılmıştı. Özellikle de 1300'lü yıllardan sonra büyük tacir kervanları ve misyonerlik yolculukları Karadeniz üzerinden gerçekleşmişti. Aslında kaynaklar, 14. yüzyılın ilk yarısında bu güzergâh üzerinde ticaret yapan ve buradan geçen, tacir ve seyyahları ticaretin en önemli sağlayıcıları olarak göstermektedir (Ciociltan, 2012: 35-36). Ayrıca bu bölgenin bir kısmı İlhanlılar yani İran Moğollarının sınırları içerisinde; XIV. yüzyılın başlarında Batum'un güneybatı kısmından Trabzon Rum imparatorluğunun doğusuna yani Karadeniz'e kadar uzanmış olduğundan bu devletin gemileri Karadeniz'de rahatlıkla dolaşabiliyordu. Hatta bu dönemde İlhanlılar ile Cenevizlilerin kendi aralarında yaptıkları ticari antlaşmalar gereğince, Cenevizliler Tebriz'de ticaret kolonileri kurmuşlardı (Spuler, 2011: 474). Bu bakımdan Tebriz bu dönemde Karadeniz ticaretine önemli

miktarda katkılar sunmuştu. Öyle ki, Tebriz; Bağdat, Hindistan, Musul, Hüzmüz ve Avrupa'dan gelen tüccarların toplandığı bir merkez konumundaydı. Özellikle İlhanlı devletinin başkenti olmasının yanında bölgenin önemli ticari merkezleri arasındadır. Trabzon üzerinden gelen ticaret kervanları, Tebriz üzerinden Kazvin, Nişapur, Bâdâşhan'a ulaşmaktadır. Cenevizliler ise Bağdat, Musul, Keşmir ve diğer güney şehirlerinden alınan her türlü ihtiyaç maddelerini Tebriz'den alıp Trabzon'a, buradan da Avrupa'ya ulaştırmaktaydılar (Polo, 2003: 87). Böylece Cenevizliler, İlhanlıların kendilerine sağladıkları güvenli ticaret ortamında, birçok ticari ürünü, Kuzey ile Güney ticaret noktaları arasında önemli bir ithalat ve ihracat merkezi olan Trabzon'dan sevk etmekteydi. Bu bakımdan Venedik ve Cenevizliler, Asya'dan temin ettikleri ürünleri Avrupa'ya nakletmek için Trabzon'u bir istasyon olarak kullanıyorlardı (Rossabi, 2008: 68).

XIII. yüzyılın sonlarına doğru sınırları Batum'un güneybatısından Karadeniz'e kadar yayılan İlhanlıların Karadeniz'deki gemileri sıkıntısız seyrüsefer yapabilmektedir. Ayrıca İlhanlıların, Ceneviz ve Venediklilerle yaptıkları ticari anlaşmalar neticesinde bu coğrafyada çeşitli ticari avantajlar elde etmişlerdi (Spuler, 2011: 473). Özellikle İlhanlıların bölgede sağlamış oldukları güven ve emniyet ortamında Trabzon-Tebriz ticari hattı ön plana çıkmıştı. Dolayısıyla bu hat üzerinde gerçekleştirilen bütün ticari faaliyetler İlhanlı devletlerinin kontrolü altındaydı (Togan, 1931: 17). Ayrıca Cenevizliler aracılığıyla (Erdem, 2003: 63-64) Tebriz üzerinden Trabzon'a buradan da Avrupa'ya ulaştırılan ürünler arasında (Uzun, 2007: 86) gümüş, şap, baharat, balmumu ve ipek gibi ürünler, Avrupa ulaştırılırdı (Erdem, 2003: 63-64).

Moğol imparatorluğundan ayrılan Altın Orda ve İlhanlı devletlerinin dışında Kubilay han tarafından Çin'de kurulan Kubilay imparatorluğu, Moğol hükümdarı ile olan sorunlarına rağmen, zaman zaman kendi Moğol kabileleriyle ittifaklar kurmayı başardı. Özellikle Karadeniz'de önemli bir güce sahip olan İlhanlı hükümdarı yeğeni İlkan Abakha ile ittifak kurmada başarılı oldu. Aslında bu ittifaklar onun uzun mesafeli ticareti teşvik etme isteğinden kaynaklanıyordu. Nitekim bu dönemde ipek yolu bir kez daha nispeten iyi çalışmaya başladı. Aynı zamanda deniz ticaretini de teşvik etti. Dolayısıyla Çin, Güneydoğu Asya, Güney Asya ve Orta Doğu arasındaki deniz yolu boyunca sevkiyat hacmi büyüdü. Yabancılar imparatorluğun içinde ticari faaliyette bulunmayı ve dini vecibelerini yerine getirmeyi kabul ettiler. Kubilay han'ın uluslararası çıkarları onun mahkemelerine yansiyarak; ülkelerindeki ticareti daha iyi bir seviyeye getirmek adına; tacir, seyyah ve çeşitli misafirleri düşünen yasalar yaptılar. Bu mahkemelerde birçok yabancı elçi, tacir (Marco Polo dâhil) ve dini şahıslar sürekli olarak yer aldı. Güneydoğu Asya'dan Chams, Orta Doğu'dan İran Müslümanları ve hatta birkaç Avrupalı Hıristiyan dâhil, nispeten çok sayıda yabancı işadamı Moğol coğrafyalarında ikamet ettiler (Howard, 2011: 84).

Sonuç olarak, Antikçağdaki birçok Yunan kent ve ticaret merkezleri Karadeniz'in her köşesini tek bir ticaret ağına bağlıyordu. Fakat bu ticaret ağı, iç bölgelerdeki siyasi güçlerin daha da güçlenmesi ile birlikte Persler ve Romalılarında ilerlemesiyle sarsıldı. Nitekim sonraki yıllarda Bizans ile kuzeydeki

Moğollar, Altın Orda Ve İlhanlı Devletleri Döneminde Ortaçağ'da Karadeniz Ticareti

göçebe kavimler ve Balkanlar ile Kafkaslardaki Hristiyan krallar arasındaki ilişkiler bu ağı önce güçlendirip, sonrasında ise zayıflatmıştı. Fakat Ortaçağ'a gelindiğinde Moğollar ve onların sülalelerinden olan devletlerin içinde buldukları siyasi ve ticari imtiyazlarla birlikte, Ceneviz ve Venediklilerin denizden kaynaklanan ticaret ve girişimci ruhu Karadeniz dünyasını yeniden canlandırdı (Ardeleanu, 2014: 4-5). Tabii ki Moğollar ve onların sülalelerinden ortaya çıkmış olan Altın Orda ve İlhanlı gibi Karadeniz'e yakın ve kıyısı olan devletler, XIII. yüzyılın ortalarına kadar Karadeniz'in neredeyse tüm Avrupa ve Asya kıyıları doğrudan ya da dolaylı olarak Moğol egemenliği altında olmasına rağmen karada göstermiş oldukları güçlerini denizde gösterememişlerdi (Ciociltan, 2012: 31).

KAYNAKÇA

- Akdağ, M. (1974). Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi, C. 1, İstanbul: Cem Yayınları.
- Ardeleanu, C. (2014). "Nations, Nation-States, Trade and Politics in the Black Sea", *Journal of Euxine Governance and Culture in the Black Sea Region*, Num: 14/2014, University of St.Gallen, Rosenberg- Swiss.
- Ashtor, E. (1986). East-West Trade In The Medieval Mediterranean, London: Variorum Reprints,
- Baron, C. D'ohsson M. (2006). Moğol Tarihi, Çev: Ekrem Kalan- Qiyas Şükürov, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Ciociltan, V. (2012). The Mongols and the Black Sea Trade in the Thirteenth and Fourteenth Centuries, Bostan-Usa: Brill Publishing,
- Çelik A.- Güler, Ö. (2010). "Altın Orda İmparatorluğu", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, C. 95, S. 188- Eylül/Ekim, ss. 139- 162.
- Di Cosmo, N. (2010). "Black Sea Emporia and The Mongol Empire: A Reassessment Of The Pax Mongolica", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, Vol., 53, Issue - January, Leiden, (p. 83-108).
- Erdem, İ. (2003). "Türkiye Selçuklu- İlhanlı İktisadi, Ticari İlişkileri ve Sonuçları", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, S. 33, Ankara.
- Gordlevskiy V. Aleksandroviç (2015). Küçük Asya'da Selçuklular, Çev: Abdulkadir İnan, Ankara: TTK.
- Heaton, H. (1985). Avrupa İktisat Tarihi-I, Çev: Mehmet Ali Kılıçbay- Osman Aydoğmuş, Teori Yay., Ankara.
- Howard, Michael C. (2011). Transnationalism in Ancient and Medieval Societies-The Role of Cross, Border Trade and Travel-, London- England: McFarland & Compony Publisher.
- Malowist, M. (1937). "The Baltic And The Black Sea in The medieval Trade", *Baltic And Scandinavian Countries Journal*, Vol. III, No. 1-[5], Warsaw-Poland.
- Nicol, Donald M. (2000). Bizans ve Venedik -Diplomatik ve Kültürel İlişkiler Üzerine-, 1. Baskı, İstanbul: Sabancı Üniversitesi Yayınları.
- Polo, M. (2003). Dünyanın Hikaye Edilişi: Harikalar Kitabı-I, Çev: Işık Ergüden, İstanbul: İthaki Yayınları.

- Rasonyi, L. (1988). Tarihte Türklük, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Rossabi, M. (2008). Kubilay Han'ın Seyyahı Rabban Savma ve Doğu'dan Batı'ya İlk Yolculuk, Çev: Ekin Uşşaklı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Rubruk, Wilhelm V. (2001). Moğolların Büyük Hanına Seyahat (1253-1255), Çev: Ergin Ayan, İstanbul: Ay Işığı Kitap Yayınları.
- Spuler, B. (2011). İran Moğolları, Çev: Cemal Köprülü, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Tabakoğlu, A. (1994). Türk İktisat Tarihi, 2. Baskı, İstanbul.
- Togan, Ahmet Z. V. (1931). "Moğollar Devrinde Anadolu'nun İktisadi Vaziyeti", *Türk Hukuk ve İktisat Tarih Mecmuası*, C. 1, S. 2, İstanbul: Evkaf Matbaası, ss. 1-42.
- Uzun, E. (2007). "Trabzon-İtalya Ticaret Alâkaları", *Karadeniz Tarihi Sempozyumu-I* (25-26 Mayıs), Trabzon.
- Vernadskiy, G. (1939). "Mihail Paleoloğ Devrinde Altınordu, Mısır ve Bizans Devletleri Münasebetleri", *Ülkü Halk Evleri dergisi*, C. XII, S. 72, Ankara, Şubat-1939.
- Vernadsky, G. (2009). Rusya Tarihi, Çev: D. Mızrak- E. Ç. Mızrak, İstanbul.
- Vernadsky G. (2007). Moğollar ve Ruslar, İngilizceden Çev: Eşref Bengi Özbilen, İstanbul: Selenge Yayınları.
- Vladimirtsov, B. Y. (1995). Moğolların İçtimai Teşkilatı - Moğol Göçebe Feodalizmi-, Çev: Abdulkadir İnan, Ankara: TTK.
- Yuvalı, A. (1990). "XIII. Yüzyılda Karadeniz Ticareti", *On dokuz Mayıs Üniversitesi İkinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri* (1-3 Haziran 1988), Samsun.

KÛTÛ'L AMÂRE ZAFERİ ÖNCESİ VE SONRASINDA IRAK-İRAN CEPHESİ GELİŞMELERİ

DEVELOPMENTS ON THE IRAQI-IRANIAN FRONT BEFORE AND AFTER THE KÛTÛ'L AMÂRE VICTORY

СОБЫТИЯ НА ИРАК-ИРАНСКОМ ФРОНТЕ ДО И ПОСЛЕ ПОБЕДЫ В КУТЮЛ АМАРЕ

Levent ÜNAL*

ÖZ

Birinci Dünya Harbi'nde Irak ve İran cepheleeri birbiriyle ilişkili iki cephedir. Bunlardan büyük çaplı, uzun süreli ve kesintisiz muharebeler Irak cephesinde gerçekleşmiş, İran cephesi Irak cephesini tehdit etmesi bakımından önem kazanmıştır. Türk kuvvetleri Irak cephesinde İngiliz birlikleriyle muharebe ederken, İran cephesinde Rus kuvvetleri ile çatışmıştır.

İran cephesi, Irak'ta muharebelerin gidişatı Osmanlı ordusu lehine gelişirken açılmıştır. Bu cephenin açılmasında, Rus kuvvetlerinin İran'ın kuzeyinden Irak cephesini tehdit eder mahiyette ilerlemesinin de payı olmuştur. Fakat cephe yalnız bu tehdidi bertaraf etmek gayesiyle açılmamıştır. Asıl gayeyi, tüm İran'ı kontrol altına alarak Orta Asya ve Hindistan'a kadar geniş bir bölgede İtilaf Devletleri aleyhine ayaklanmalara öncülük etmek oluşturmuştur. Amaç geniş kapsamlı olunca cephe için, tehdidi önleyecek seviyede savunma kuvveti yerine, İran'daki Rus kuvvetlerini imha etmeye yönelik taarruz kuvveti tahsis edilmiştir. Bunun sonucunda Irak cephesindeki kuvvetlerin yarıya yakını İran cephesine kaydırılmış, böylece Irak cephesi zayıflatılıp İngilizlerin müteakip taarruzlarına açık hale getirilmiştir. Ayrıca İran cephesinde başarılı muharebelere ve İran içlerine kadar ilerlenmesine rağmen herhangi bir somut fayda sağlanamadan birlikler apar topar geri çekilmek zorunda bırakılmıştır.

Bu makalede, her iki cephedeki gelişmeler bir bütünlük içerisinde ele alınacak, Osmanlı Devleti'ni Irak cephesinde muharebe gücünün zayıflamasını göze alarak İran'a kuvvet sevk etmeye zorlayan koşullar incelenecek ve bu uygulamanın sonuçları değerlendirilecektir. Çalışma için literatür taraması metodu ve nitel araştırma modeli kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Birinci Dünya Harbi, Irak Cephesi, İran Cephesi, Kütü'l Amâre, Ali İhsan (Sabis) Paşa.*

* ORCID: [0000-0003-4023-7064](https://orcid.org/0000-0003-4023-7064) Dr. Öğr. Üyesi, Başkent Üniversitesi, unallevant11@gmail.com, lunal@baskent.edu.tr

Kütü'l Amâre Zaferi Öncesi ve Sonrasında Irak-İran Cephesi Gelişmeleri

ABSTRACT

In the First World War, the Iraqi and Iranian fronts are two interrelated fronts. Of these, large-scales, long term and continuous battles took place on the Iraqi front, the Iranian front gained importance in terms of threatening the Iraqi front. While Turkish forces were fighting against British troops on the Iraqi front, they clashed with Russian forces on the Iranian front.

The Iranian front was opened when the course of battles in Iraq developed in favour of the Ottoman army. The opening of this front, the Russian forces from the north of Iran threatened the Iraqi front was also contributed to the progress. However the front was not opened to eliminate this threat. The main objective was to lead the rebellions against the Entente States in a wide region up to Central Asia and India by controlling all of Iran. When the aim was far-reaching, an attack force allocated for the front to destroy the Russian forces in Iran, rather than a defensive force to prevent the threat. As a result, almost half of the forces on the Iraqi front were shifted to the Iranian front, thus the Iraqi front was weakened and made open to the British offensive. In addition, despite successful battles on the Iranian front and advancing into the interior of Iran, the forces were forced to retreat rapidly without any concrete benefits.

In this article, the developments on both fronts will be discussed in integrity, the conditions that compel the Ottoman State to send forces to Iran by considering the weakening of combat power on the Iraqi front will be examined and the results of this application will be evaluated. Literature review method and qualitative research model have been used for the study.

Key Words: *WWI, Iraqi Front, Iranian Front, Kütü'l Amâre, Ali İhsan (Sabis) Pasha.*

АННОТАЦИЯ

В Первой мировой войне иракский и иранские фронты являлись два взаимосвязанными фронтами. Из них крупномасштабные, длительные и непрерывные сражения происходили на иракском фронте. Иранский фронт приобрел важность в угрозе иракскому фронту. Пока турецкие войска сражались с британскими войсками на иракском фронте, они столкнулись с российскими войсками на иранском фронте.

Иранский фронт был открыт, поскольку ход сражений в Ираке развивался в пользу Османской армии. Открытие этого фронта также способствовало прогрессу российских сил, угрожающих иракскому фронту с севера Ирана. Однако фронт не был открыт исключительно для устранения этой угрозы. Его главная цель состояла в том, чтобы вести восстания против союзных держав в широком регионе вплоть до Центральной Азии и Индии, контролируя весь Иран.

Когда цель была далеко идущей, на место оборонительных сил для предотвращения угрозы, на фронт были отправлены наступательные силы для уничтожения российских войск в Иране. В результате почти половина сил из иракского фронта была переброшена на иранский фронт. Таким образом, иракский фронт был ослаблен и сделан доступным для последующих нападений англичан. Но, несмотря на успешные сражения на иранском фронте и продвижении внутри Ирана, войска были вынуждены отступить без какой-либо ощутимой пользы.

В нижеследующий статье события на обоих фронтах рассматриваются как одно целое. Отдельно рассматриваются условия, которые вынудили османское государство направлять силы в Иран с учетом ослабления боевой мощи на иракском фронте. Оцениваются результаты этого действия. При работе над статьёй, были использованы использовался метод обзора литературы и модель качественного исследования.

Ключевые слова: *Первая мировая война, иракский фронт, иранский фронт, Kütü'l Amâre, Али Ихсан (Сабис) Паша.*

1. Giriş

Balkan Harbi ve Birinci Dünya Harbi'nde amaca uygun bir milli savaş hedefi tespit edilemedi. Osmanlı Devleti savaşın kaderini Almanların kaderine bağladı. Alman Silahlı Kuvvetlerinin amaç edindiği hedef etrafında bocalanıp duruldu ve nihayet bütün sevk idare Almanlara bırakıldı (Türk Silahlı Kuvvetler Tarihi, 1996: 168). Irak cephesinden İran cephesine kuvvet kaydırılması da esas itibariyle bölgeye yönelik Alman politikalarının bir sonucu ve Alman menfaatlerine yönelik bir uygulama oldu.

Aslında iki müttefikin İran'a ilişkin hedefleri tamamen farklıydı. Enver Paşa öncelikli olarak Rus nüfuz bölgesindeki Azerbaycan ve Kuzey İran'da hâkimiyet kurarak Rusya'nın saldırılarına karşı bir set çekmeyi amaçlarken, Almanya İngiliz bölgesinde bulunan petrol yataklarını ele geçirmeyi hedefliyordu (Veltzke, 2014: 149-152).

Diğer yandan müttefiklerin İran'daki askeri uygulamaları da birbiriyle uyumlu olmaktan uzaktı. Hatta Almanların kimi zaman, Türk kuvvetlerinin ilerleyişi esnasında bölgedeki aşiretleri Türk birliklerine saldırmaya teşvik edecek kadar akıl dışı ve mantıksız hareket ettikleri de görüldü.

Dolayısıyla yanlış politikalar, gerçek dışı kurgular, çakışan menfaatler ve hatalı kararlarla İran cephesi, zayıflamasına yol açtığından Irak cephesinin çöküşünde anahtar rol oynadı.

2. Savaşa Girerken Irak Cephesinde Tarafların Durumu

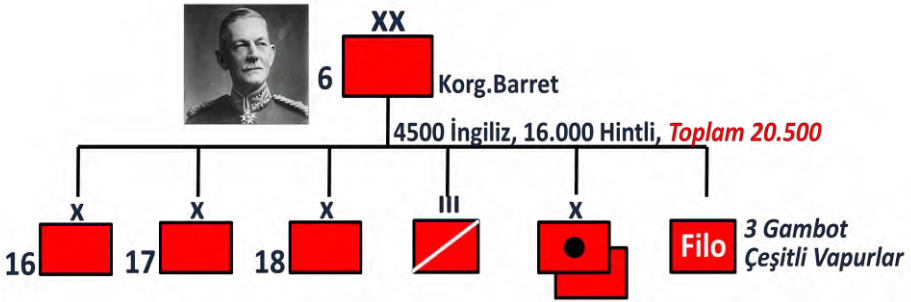
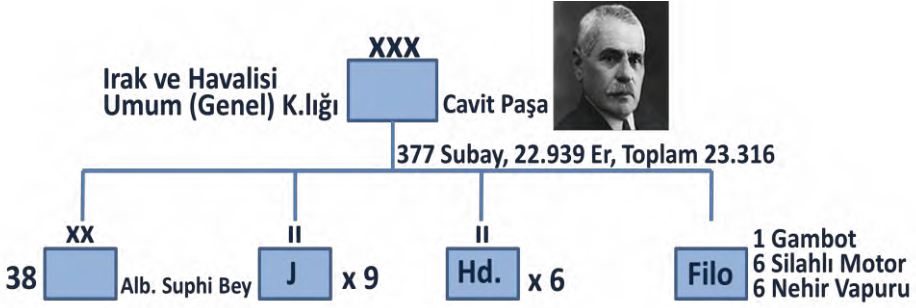
2.1. Osmanlı Ordusu

Seferberlik ilanı öncesinde Irak'ta, karargâhı Bağdat'ta bulunan 4ncü Ordu Müfettişliğine bağlı ve her biri ikişer tümenli 12 ve 13ncü Kolordular vardı (Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, 1979: 31-32).

Birliklerin kadro erleri büyük çoğunlukla Araplardan oluşuyordu. Toplar eski model ve makineli tüfek sayısı çok yetersizdi. Dolayısıyla Osmanlı ordusu içinde nispeten daha zayıf birliklerdi (Belen, 1964: 12-13). Mezopotamya stratejik olarak geri bölge kabul ediliyordu. Bu nedenle buradaki garnizonlarda bulunan birliklerin hiçbirisi Birinci Dünya Harbi öncesi yapılan yenileşme çabalarından yararlanamamışlardı (Erickson, 2009: 145-148).

Başlangıçta Irak'ta bir cephe açılmasını beklemediğinden Osmanlı yönetimi Birinci Dünya Harbine girerken bölgede bulunan bu iki kolorduyu başka cephelerde kullanma kararı almıştı. İngilizlerin bölgeye yönelik niyetleri belirlemeye başlayınca son anda Basra'daki 38nci Tümenin yerinde kalmasına karar verildi. Aynı zamanda Bağdat Valisi de olan Irak ve Havalisi Komutanı Cavit Paşa'nın savaşa girerken emrinde; Basra'da konuşlu 38nci Tümen dışında Basra-Bağdat arasında dokuz seyyar jandarma taburu, hudut hattı boyunca altı hudut taburu ile nehir filosunda bir gambot, altı silahlı motor ve altı nehir vapuru bulunuyordu (Belen, 1964: 14). Kasım 1914 başlarında Irak Komutanlığının personel ve top mevcudu; 377 subay, 22.939 er ile 24 sahra topu, 9 dağ topu idi (Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, 1979: 44-45).

Kütü'l Amâre Zaferi Öncesi ve Sonrasında Irak-İran Cephesi Gelişmeleri

Şema-1: Harbin Başında Irak Cephesinde Tarafların Durumu

2.2. İngiliz Ordusu

İngiltere Irak'ı ele geçirince savaş sonrası buranın yönetimini Hindistan'a bağlamayı planlıyordu. Bu nedenle Irak harekâtı süresince Arapları silahlandırmaktan kaçındı. Kendilerine bağımsızlık verilmeyeceğini anladıklarında Arapların bu silahları kendilerine karşı kullanabileceklerinden endişe ediyordu. Dolayısıyla İngiltere Irak harekâtını İngiliz ve Hint birliklerinden oluşan kuvvetler ile yapmak zorunda kaldı (Bayur, 1979: 888). 16 Ekim 1914'de Hindistan'dan hareket eden İngiliz 6ncı Hint tümeni (4500 İngiliz ve 16.000 Hintli) 23 Ekim 1914'de Bahreyn adasına ulaşarak harp başlayıncaya kadar burada kaldı (Karal, 1996: 486).

3. Savaş Gिरerken İran Cephesinde Tarafların Durumu

1907 Antlaşması gereğince İran'ın kuzeyi Rus ve güneyi İngiliz nüfuz bölgesi idi. Ortada kalan tarafsız bölgede Almanlar faaliyet gösteriyordu. İran Hükümeti İngiltere ve Rusya'nın nüfuz ve etkisi altında bulunmakla beraber İran milliyetçileri durumdan memnun değillerdi. Bundan faydalanan Almanlar evvela propaganda faaliyetine başladılar. Sonra da İsveçli subayların idaresinde bulunan İran jandarmasının büyük kısmını ve İran aşiretlerinden bir kısmını elde ettiler (Belen, 1965: 163).

1914 yılı sonunda Sarıkamış kuşatma manevrası başarı ile gelişirken Rus

komutanlığı Azerbaycan'daki kuvvetlerini hududa doğru çekmişti. Bu fırsattan yararlanarak Musul hududundan ilerleyen Türk müfrezesi Tebriz'i, Van hudut birlikleri de Azerbaycan'ın batısını işgal etti. Sarıkamış muharebesi Türk ordusunun mağlubiyeti ile neticelendikten sonra Ruslar 1915 yılı baharında tekrar Tebriz-Dilman hattına kadar ilerleyerek İran Azerbaycan'ına tamamıyla hâkim oldular. Azerbaycan'ı işgal eden Rusların ayrıca Tahran batısında bir Rus Kazak Tümeni ve Horasan'da da Rus kuvveti vardı. Tahran'daki İran Kazak Tugayı da Rus subayları tarafından yetiştiriliyordu.

Osmanlı Devleti ile Almanya arasında 2 Ağustos 1914 tarihli gizli ittifak anlaşmasının imzalanmasından sonra Almanların da desteğiyle Afganistan'a gitmek için İstanbul'da gizlice bir müfreze oluşturuldu.

Müfreze; İran üzerinden Afganistan'a ulaşmak ve bu ülkeyi cihad-ı ekbere kazandırarak Hindistan sınırında mühim bir müttefik temin etmek ve istiklalci Hint komiteleri ile sınırdaki kabilelere ulaşarak çıkabilecek isyan ve ihtilalden medet beklentisi içinde teşkil edilmişti (Keleşyılmaz, 2002: 89).

Heyette İran ve Afganistan'da senelerce tetkikler yapmış olan Alman istihbarat uzmanları ile Afganlı, İranlı, Hintliler ile gönüllüler de bulunuyordu. Müfrezenin başına Enver Paşa tarafından Hüseyin Rauf (Orbay) Bey getirilmişti. (Orbay, 2004: 19-21). İngilizlerin Hüseyin Rauf Bey'i tanımaları halinde maksadın anlaşılabilceği endişesi ile teşkil aşamasında müfrezeyi oluşturma görevi Binbaşı Ömer Fevzi Bey'e (Metin, 2012: 54-55) verildi. Rauf Bey, Afgan Emir'ine Halifenin kendisini mukaddes cihada davet eden mektubunu götürecekti.

Heyet müştereken teşkil edilse de Almanlar doğuda her türlü hüküm ve nüfuzun Alman İmparatoruna ait olması, Türklerin de yardımcı durumda kalmaları fikrinde idiler. Bu yüzden Seferi Heyet İstanbul Bağdat yolunda ihtilafa düşerek Almanlara başkanlık eden zat geri döndü. Irak'ta İngilizlerin harekete geçmesi üzerine de Seferi Heyetin Afganistan'a gönderilmesinden vazgeçildi.(Bununla birlikte heyetten; Almanya'nın İstanbul Sefaret Müsteşarı, bir Alman Yüzbaşı, Üsteğmen Kazım Bey, Mevlevi Bereketullah Efendi ve 34 kişi olmak üzere küçük bir grup Afganistan'a kadar gitmeye muvaffak oldu.) Heyetteki diğer Alman subay ve uzmanlar da İran'a geçerek orada faaliyette bulunanlara katıldılar. Rauf Bey mahiyetindeki subay ve muhafızlarla küçük bir askeri müfrezenin başına geçirildi.

4. Kütü'l Amâre Zaferine Kadar Olan Sürede Irak Cephesi Gelişmeleri

İngiltere'nin 5 Kasım 1914'de Osmanlı Devletine savaş ilanı ile birlikte de 6ncı Tümeden 16ncı Tugayın ilk kademesi Fav'a çıkarak köprübaşını oluşturdu. Çıkarma bölgesini Irak ve Havalisi Komutanlığının Arap erlerinden oluşan zayıf bir hudut taburu savunuyordu. Donanmanın ateş desteği ile çıkan birliklere karşı hudut taburu varlık gösteremedi. 7 Kasım 1914'de 16ncı Tugay Şattülarap nehrinden Saniye mevkiine nakledildi. Tugay savunmasız bu sahile 8-10 Kasım 1914 günleri çıktı. Bu esnada 38nci Tümenin bir alayı Basra güneyinde savunma mevzi hazırlıyordu. 14 Kasım 1914'de 6ncı Tümen Komutanı General Barret gelerek komutayı aldı ve ileri harekâtı başlattı.

Kütü'l Amâre Zaferi Öncesi ve Sonrasında Irak-İran Cephesi Gelişmeleri

15 Kasım 1914'de Seyhan Muharebesinde İngilizler iki misli üstün kuvvetle taarruz ederek bölgedeki Türk mevziini geri attı. Çekilen Osmanlı kuvvetleri sekiz kilometre kuzeyde Kütüzzeyn'de savunma mevziine girdi. 2200 kişi ile savunulan mevziye General Barret nehir filosunun himayesinde 17 Kasım 1914'de taarruz etti. Taarruzun başında 700 kadar aşiret askerlerinin dağılmasından sonra, akşama doğru kalan 1000 kadar nizami Türk kuvveti de çekildi. Kütüzzeyn Muharebesinde 500 kadar şehit verildi.

Bu muharebeler sonrası 38 nci Tümen Komutanı'nın elinde bir İngiliz tümenine karşı Basra şehrini savunacak kuvvet kalmamıştı. Bu durumda 38 nci Tümen Basra'yı boşaltarak Kurna'ya doğru çekildi. 38 nci Tümen bir kısım kuvvetleri ile Fırat nehri üzerinde Nasriye'de tertiplenirken, 1500 kadar mevcutla da Kurna'da savunma mevziine girdi.

Kurna mevziine İngiliz taarruzu 4 Aralık 1914 günü başladı. İngilizler Kurna'daki Türk birliğini güneyden tespit ederken, Dicle'nin kuzeyinden kuşatmayla bölgeyi ele geçirmeye çalışıyorlardı. İngilizlerin Kurna kuşatmasına Muhammara aşireti de katıldı (Sabis, 1990: 396). 8 Aralık 1914 günü 18 nci İngiliz Tugayının iki taburu Kurna'nın kuzeyinde köprü kurarak nehrin batı yakasına geçmeyi başardı. Böylece kuşatma tamamlanmış oldu. 9 Aralık 1914 günü Tümen Komutanı Suphi Bey 48 subay, 938 er ile teslim oldu. Bu surette Dicle yolu İngilizlere açılmış oldu. Ancak Türklerin bölgeye yeni kuvvetler yolladığının öğrenilmesi sebebiyle daha fazla ilerlenmeden şimdilik bu mevkiye savunmaya geçilmesine karar verildi.

Kroki-1: İngilizlerin Kurna'ya İlerlemesi

Kurna muharebesi sonrası kalan az sayıdaki Osmanlı kuvveti Dicle boyunda kuzeye doğru çekildi. Bu dönemde Irak ve Havalisi Komutanlığına Cavit Paşa'nın yerine Süleyman Askeri Bey atandı. Süleyman Askeri Bey, elinde yeterli nizami kuvvet olmasa da aşiretlerden faydalanarak Basra'yı kurtaracağını düşünüyordu (Belen, 1964: 19-20). Bunun için de Arap aşiretlerinden para ile mücahit toplamaya çalıştı (Sabis, 1990: 396).

Bu dönemde Irak'taki gelişmelerden kaygı duyan Türk Genelkurmayı 35 nci Tümenin konuşlanma emrini değiştirerek Mezopotamya'ya dönme emri verdi (Erickson, 2011: 105).

Süleyman Askeri Bey, 1915 Ocak ayı başında mevcut ve takviye gelen birlikleri üç kol halinde gruplandırdı:

-Sağ kolda; Nasıriye'ye intikalini yeni tamamlamakta olan 35 nci Tümen ile 38 nci Tümenin Nasıriye'de kalan kuvvetleri ile teşkil ettiği Mürettep Tümen ve 10 bin kadar aşiret askeri,

-Merkez kolda; Ammare güneyinde Rota bölgesinde altı piyade taburu ve 5000 aşiret askerinden oluşturduğu Dicle Grubu (38 nci Tümen),

-Sol kolda; Kerhe nehri güneyinde beş piyade taburu ve 6000 aşiret askerinden teşkil edilen Kerhe Grubu vardı.

Kurna muharebesi sonrası Hindistan Genelkurmayı Kurna'da bir süre savunmada kalınmasını düşünse de General Barret, Ammare ve Nasıriye istikametinde ilerlemeye karar verdi (Belen, 1964: 19-20).

Dicle'de Türk mevzileri Rota Kanalı güneyindeydi. Bu mevzilere İngiliz 17 nci Tugayı önce 1 Ocak 1915'de, müteakiben takviyeler alarak 20 Ocak 1915'de ikinci kez taarruz etti. Bu arada muharebeyi öndeki hattan sevk idare eden Süleyman Askeri Bey iki bacağından yaralandı.

Türk kuvvetlerinin İngilizlere geçit vermediği bu muharebe (Birinci Rota Muharebesi) Irak cephesinde başarıyla sonuçlanan ilk muharebe oldu. Rota Muharebesi'nin kazanılmasının morali ile Süleyman Askeri Bey, İngilizleri Irak'tan tümüyle atmak için 10/11 Nisan 1915 gecesi Şuaybe bölgesindeki İngiliz mevziilerine taarruza geçti (Burak, 2004: 124).

Şuaybe mevzilerini yarım ay şeklinde kuşatan sağ kol birlikleri sıklet merkezi ile güneyden taarruz ediyordu. İngiliz topçu birliklerinin yoğun ateşi karşısında ilk taarruz girişiminden sonuç alınmadı. Öğleden sonraki taarruz da başarılı olmadı. İngilizlerin ateş üstünlüğünü dengelemek için gece yapılan taarruz da gelişmedi. Son ve dördüncü taarruz girişimi 13 Nisan 1915 sabahı yapıldı. Verilen zayıatlarla artık birlikler taarruz gücünü yitirmişti.

İngilizler Türk taarruz gücünün kırıldığını anlayınca karşı taarruza geçtiler. İngilizlerin bu karşı taarruzu karşısında Türk kuvvetleri parça parça çekilmeye başladılar.

Taarruza katılan aşiret mücahitleri zaten taarruzun ikinci günü muharebe sahasını terk etmişti. Taarruzun son safhasında muharebe alanında geriye nizami kuvvetler kalmıştı. Bunlar da ardı ardına yaptıkları taarruzda büyük kayıplar vermişti.

Çekilme emrinin verilmesini müteakip, birlikler tüm olumsuz şartlara

Kütü'l Amâre Zaferi Öncesi ve Sonrasında Irak-İran Cephesi Gelişmeleri

rağmen 13 Nisan 1915 akşamı Nasıriye istikametinde çekilmeyi başardılar. Bunda İngiliz kuvvetlerinin günler süren muharebelerde yorgun olması ve ağır zayıyat vermesi sebebiyle çekilen kuvvetleri takip edememesinin etkisi oldu. Muharebenin kaybedilmesi yanında Türk birliklerini moral açıdan olumsuz etkileyen diğer bir gelişme de yaralı olduğu halde birliklerinin başında katıldığı muharebede, yenilgiyi kabullenemeyen Süleyman Askeri Bey'in hayatına son vermesi oldu.

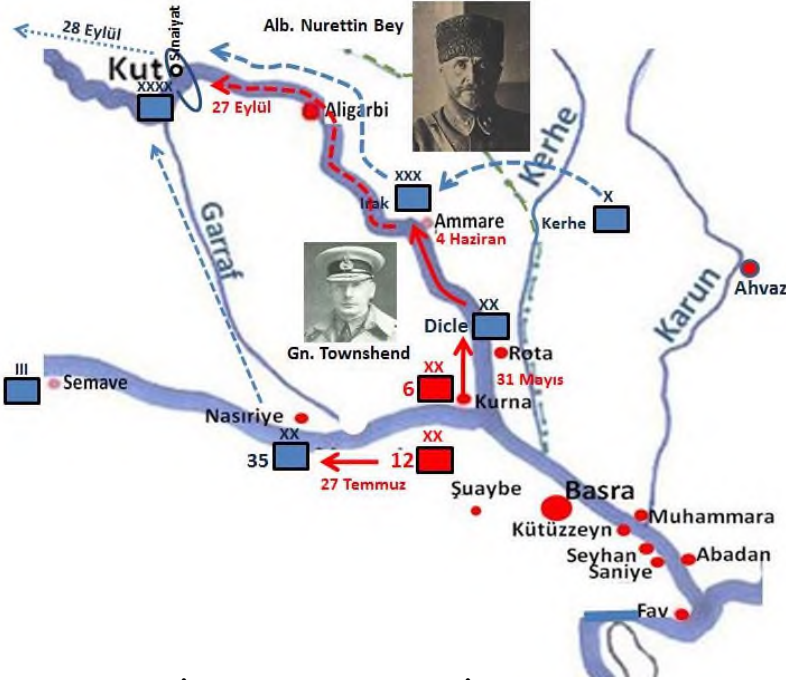
Şuaybe Muharebesi sonrası İngiliz 12 nci Tümeni Fırat vadisine kaydırılırken, Dicle vadisinde de 6 ncı Tümen ileri harekât için hazırlıklara başladı. Hindistan Dairesi, Dicle vadisindeki harekâta Ammare'ye kadar olması koşuluyla müsaade etti.

Bu dönemde 6 ncı Tümen Komutanlığına General Townshend, Irak ve Havalisi Komutanlığına Albay Nurettin Bey tayin edildi. Albay Nurettin Bey (Türk İstiklal Harbine Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri, 1972: 31-33) göreve başlarken Dicle ve Kerhe gruplarını Ammare'de toplayarak burada kuvvetli bir savunma tesis etmeyi planlıyordu. Daha uygun konumdaki Kerhe Grubu Ammare istikametinde emniyetle çekildi. Bataklık bir bölgede, küçük adacıklar üzerinde parça parça tertiplenen Dicle Grubu ise çekilemedi.

İngiliz 6 ncı Tümeni 31 Mayıs 1915'de yoğun topçu ateş desteğiyle taarruza başladı. Kurna kuzeyindeki bataklıkta mevzilenen ve çekilmek için sal bekleyen Dicle Grubu zamanında çekilemeyince İngiliz taarruzu karşısında büyük oranda imha veya esir oldu. Bu durumda, çekilen kuvvetlerle savunma hattını Ammare'de oluşturmayı düşünen Nurettin Bey, Ammare'de toplanan kuvvetleri savunma yönünden daha uygun olan Kütü'l Amâre mevkiine sevk etti. Böylece İngiliz 6 ncı Tümeni taarruza başladıktan üç gün sonra 3 Temmuz 1915'de zorlanmadan Ammare'ye ulaştı. Townshend ileri harekâta devam etmek istese de Irak Seferi Kuvvetler Komutanı, mevcut aşamada daha ileri gitmeyi sakıncalı buldu.

6 ncı Tümeden yaklaşık bir ay sonra 27 Temmuz 1915'de İngiliz 12 nci Tümeni Fırat havzasında harekete geçti. Şuaybe Muharebesi'nin yaralarını sarmaya çalışan 35 ncı Tümenin kendinden çok üstün İngiliz kuvveti karşısında direnmesi mümkün değildi. Bu nedenle Nurettin Bey, bir alayının savunma için Semave'de tertiplenmesini, tümenin kalan unsurları ile Garraf Kanalı istikametinden Kütü'l Amâre'ye hareket etmesini emretti. İngilizlerin Dicle vadisinde ikinci ileri harekâtı öncesi Albay Nurettin Bey ağır zayıyatla lağv aşamasına gelen 35 ve 38 ncı Tümenleri yeniden oluşturmaya muvaffak oldu, yeni bir süvari tugayı teşkil etti. Bu suretle Kütül Amâre'de 6000 mevcutlu bir kuvvet meydana geldi.

Irak'ta bu gelişmeler olurken bölgeyi takviye için Halep'ten 45 ncı Tümen yola çıkmış, Doğu cephesinden 51 ve 52 ncı Tümenler de intikal için hazırlık yapıyordu (Birinci Dünya Harbinde İran-İrak Cephesi, 1979: 363).

Kroki-2: İngilizlerin Kurna'dan İleri Harekâta Geçmesi

Taarruz için takviye edilen 6 ncı Tümen yaklaşık iki ay süreyle Ammare'de taarruz hazırlığı yaptıktan sonra 25 Eylül 1915'de ileri harekete geçti. Sinaiyat'taki Türk mevzilerine 27 Eylül 1915 gecesi başlayan İngiliz taarruzu güçlkle gelişti. Bir gün aralıksız süren İngiliz taarruzları durdurulsa da elde kullanılacak ihtiyat kalmadığından Nurettin Bey 28 Eylül 1915 gecesi çekilmeye karar verdi. Selmanpak'a kadar 150 kilometrelik çekilme muntazam gerçekleşti. Bu Irak cephesinde bozguna uğramadan yapılan ilk geri çekilme hareketi oldu. Selmanpak, Türklerin Bağdat yolundaki son savunma noktası idi (Bayur, 1979: 101). Selmanpak Muharebesine kadar Irak Genel Komutanı'nın emrinde 36 bin kişilik bir kuvvet oluştu. Bunlar 35, 38, 45 ve 51 nci tümenlerle, bir süvari tugayı ile iki aşiret (atlı) tugayı idi.

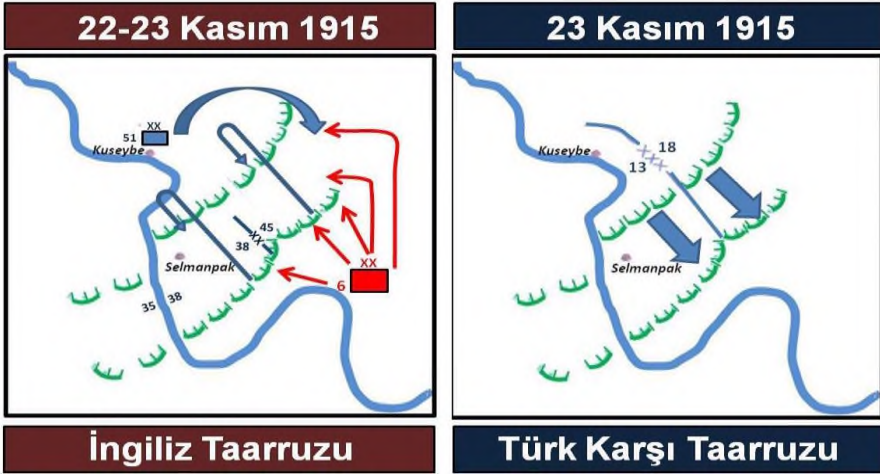
Yorgun ve bitkin durumdaki İngiliz 6 ncı Hint Tümeni, Selmanpak'a çekilen Türk kuvvetlerini takip edemedi. General Townshend Türkleri kovalamaktaki avantajını kaybetmesinden sonra yardım kuvvetlerini beklemek ve gerekli hazırlıkları yapmak üzere işgal ettiği ileri nokta olan Aziziye'de yaklaşık bir ay süreyle emir bekledi (Saygı, 2011: 60). Sonunda İngiltere Savaş Bakanı Lord Kitchener Irak Seferi Kuvvetler Komutanı General Nixon'a harekât için gerekli izni verdi (Bayur, 1979: 102).

17 bin kişilik İngiliz tümeni 11 Kasım 1915'de Aziziye'den ileri harekete geçti. Nehir filosunun desteği ile zorlanmadan 19 Kasım 1915'de Selmanpak doğusuna ulaştı. General Townshend, mevzideki Türk kuvvetlerine cephe taarruzu yaparken, süvari birlikleriyle mevziyi kuzeyden kuşatmayı planlıyordu.

Kütü'l Amâre Zaferi Öncesi ve Sonrasında Irak-İran Cephesi Gelişmeleri

Taarruzun ilk günü 22 Kasım 1915 günü İngiliz 6 ncı Hint Tümenin tüm unsurları ile Dicle Nehri kuzeyinden başlattığı şiddetli taarruz sonucu Türk kuvvetleri birinci hat mevziilerinden gerideki ikinci kademe mevziilerine çekilmek zorunda kaldılar. Bu esnada harekete geçen İngiliz kuşatma kuvvetleri ancak ihtiyattaki 51 nci Tümenin mevziinin kuzeyini takviye etmesiyle durdurulabildi.

23 Kasım 1915'de Irak Genel Komutanı, 35 ve 38 nci Tümenlerle 13ncü Kolorduyu, 45 ve 51 nci Tümenlerle 18 nci Kolorduyu teşkil ederek karşı taarruz emri verdi. Akşam başlayan Türk karşı taarruzu gece de devam etti. Taarruzlar başarılı olup İngilizler nispeten çekilmeye zorlansa da sonunda İngilizlerin kuvvetle direnmesiyle birlikler önceki mevzilerine geri döndüler. Bu karşı taarruzda 4000 zayıat veren General Townshend, Türk birlikleri önceki mevziilerine çekilirken bundan istifade edecek durumda değildi.

Kroki-3: Selmanpak Muharebesi

Muharebenin üçüncü günü 24 Kasım 1915'de iki taraf da verdikleri zayıat nedeniyle büyük çaplı bir taarruza girişmedi. Her iki tarafta da yer yer çekilme emareleri gözlemlendi. 25 Kasım 1915 akşamından itibaren İngilizler tümüyle çekilmeye başladılar. Bu esnada 18 nci Kolordu Komutanlığına atanan Albay Halil Bey de gelerek komutayı devraldı (Belen, 1965: 36-40). 26 Kasım 1915 sabahı süvari birlikleri çekilen İngiliz birliklerini takibe başladı.

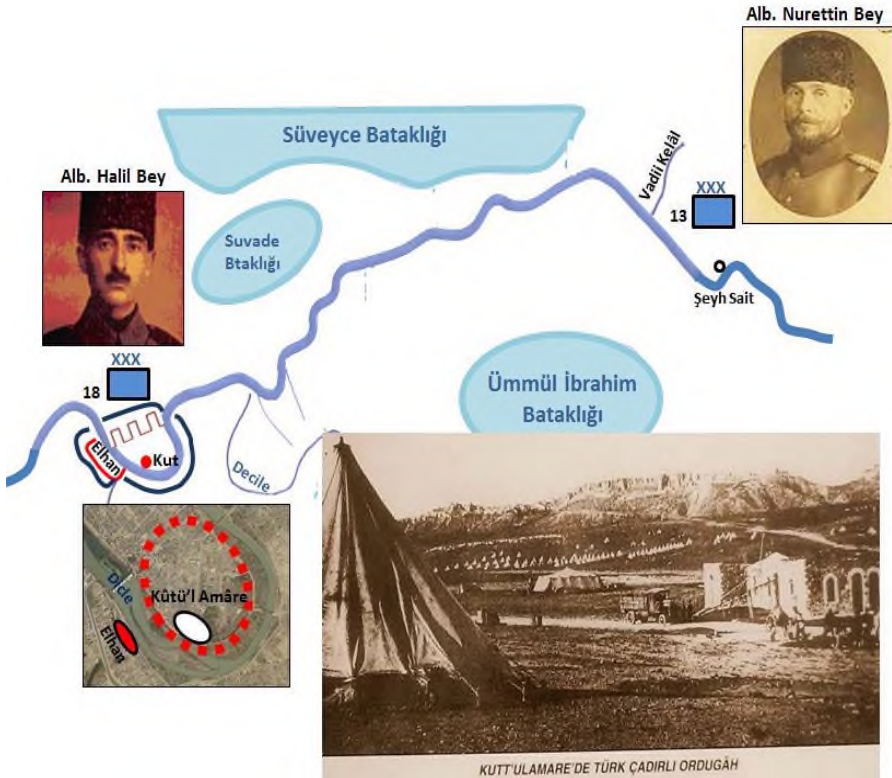
General Townshend takipteki süvari kuvvetlerine karşı oyalama muharebeleri yaparak 3 Aralık 1915 sabahı Kütü'l Amâre'ye ulaştı. Hızlı bir çekilme yapmıştı, çünkü süvari birliklerinin arkasından 18 nci Kolordu ve gerisinde 13 ncü Kolordu da takibi sürdürüyordu.

İngiliz 6 ncı Hint Tümenin sığındığı Kütü'l Amâre nehir devresi 2,5 kilometre genişliğinde, üç kilometre derinliğinde bir bölgeydi. Devrenin açık kısmının doğusunda harabe halindeki Kudeyra Kalesi savunmayı kolaylaştırıyordu. General Townshend zorunlu olarak buraya kapanarak müstahkem ordugâh haline getirmeye karar verdi.

Kasabada, daha önce burada bırakılan kuvvetle beraber 300'ü subay olmak üzere 2.850 İngiliz, 8.250 Hintli asker ile Hintli aşçı, uşak ve sürücülerden oluşan 3.500 Hintli hizmetli vardı. Bundan başka kasabada 5-6 bin yerli nüfus ve Selmanpak Muharebesinde esir alınan 1.500 Türk de bulunuyordu (Townshend, 2007: 215).

Savunmaya uygun olan bu mevkide uzun müddet yetecek yiyecek ve cephane önceden depolanmıştı. Askerler için 60 günlük erzak, 21 günlük yakacak, 30 günlük hububat, 17 günlük yem, 4 günlük bisküvi, 57 günlük odun ve 40 günlük un vardı. Kasabada 5-6 bin nüfuslu ahaliyi 3 ay kadar besleyecek yeterli erzak da mevcuttu. Bununla birlikte Townshend mevcut bütün hububatı satın alması için mevki komutanına emir verdi (Belen, 1965: 42-43). Townshend Kütü'l Amâre'ye sığınırken nasıl olsa çok geçmeden geriden gelecek İngiliz birlikleri kendilerini kurtarır diye düşünmüştü.

Türk birlikleri İngilizlerden iki gün sonra 5 Aralık günü Kütü'l Amâre'ye ulaştı. Bölgede tertiplenme ve taarruz hazırlıkları yaklaşık bir hafta sürdü. Bu sürede İngilizler yarımadaanın doğusundaki açıklığı tahkim ederek Kudeyra Kalesini müdafaaya hazırladığı gibi nehrin güneybatı kıyısındaki Elhan Köyünü de tahkim ettiler (Selçuk, 1979: 211).

Kroki-4: Kütü'l Amâre Muharasası (Kuşatması)

Kûtü'l Amâre Zaferi Öncesi ve Sonrasında Irak-İran Cephesi Gelişmeleri

Irak cephesinin giderek önem kazanması üzerine bu dönemde Irak Genel Komutanlığı 6 ncı Ordu adını alarak komutanlığına Mareşal Colmar von der Goltz Paşa (İlk olarak Abdülhamit döneminde orduyu modernleştirme çalışmalarına katkıda bulunmak amacıyla Türkiye'ye gelmiş, daha sonra iki kez daha gelerek orduda üst düzey görevlerde bulunmuştur. Goltz Paşa, vasiyeti üzerine ölümünün ardından Türk ve Alman bayraklarına sarılı olarak Tarabya'daki Alman Askeri Mezarlığına defnedilmiştir) tayin edildi. Bağdat'a 6 Mart 1916 günü ulaşan Goltz'un karargâhında Kurmay Heyeti Başkanlığı görevine yine bir Alman subay Binbaşı Hans von Kiesling (Kiesling, Goltz'un vefatı sonrasında da karargâhta kurmay heyetinde yer almıştır. Türkiye'de görev yaptığı dönemdeki izlenimlerini 1922 yılında Mareşal von der Goltz Paşa ile Mezopotamya ve İran'da ile 1935 yılında Üç Kitada Asker adlı iki kitapta yayımlamıştır.) (Özden, 2016: 339) atanmıştı.

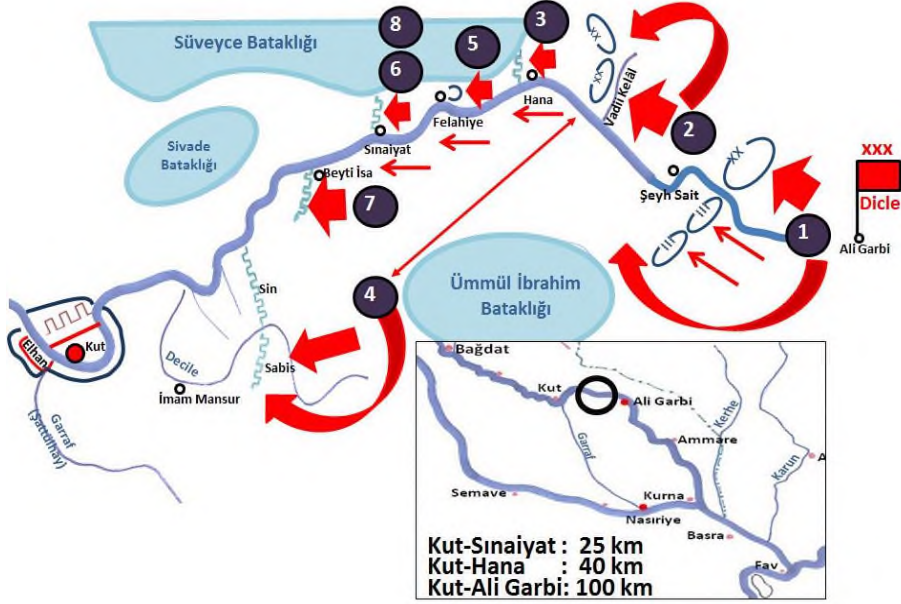
Goltz Paşa aynı zamanda İran'daki Alman faaliyetlerini de idare edeceğinden Nurettin Bey Irak Genel Komutanlığı görevine devam edecekti. Taarruz hazırlıklarını tamamladıktan sonra Nurettin Bey General Townshend'a bir mesaj göndererek birlikleri ile beraber teslim olmasını istedi. General Townshend teslim olmayacaklarını bildirdi. Bunun üzerine önce 10 Aralık, müteakiben 25 Aralık 1915'de olmak üzere iki kez İngiliz mevzilerine taarruz edildi. Ancak yan ateşleriyle fazla zayıt verilince taarruzlar durdurulup muhasaraya karar verildi.

Irak cephesinde bu gelişmeler olurken Goltz Paşa bir yandan da İran'daki gelişmeleri takip ediyordu. Alman çıkarları bakımından İran'a çok önem veriyordu. Bu nedenle Rusların Hemedan'ı işgal ettiklerini öne sürerek cepheden takviyeli bir alayı çekip İran'a sevk etti. Bu alay İran'a gönderilecek kuvvetlerin ilk kademesini teşkil etti. Aralık ayı sonlarına doğru 52 nci Tümen de Kûtü'l Amâre bölgesine ulaştı.

1915 yılı sona ererken güneyde İngilizlerin toplanmakta olduğu haberleri geliyordu. 1916 yılının başında Irak kuvvetleri olası bir İngiliz taarruzunu karşılamak üzere 13 ncü Kolordu ile Şeyhsaid mevziinde, 18 nci Kolordu Kûtü'l Amâre muhasarasında olmak üzere iki gruba ayrıldı (Belen, 1966: 43-44). Nurettin Bey İngilizlere gelecek yardımları engellemek üzere Şeyh Sait'e hareket ederken, Halil Bey kuşatmayı devam ettirecekti (Sorgun, 2010: 124).

İngilizler 1915 Aralık ayında bu cepheye bir tümen ve üç tugay daha getirerek bu kuvvetleri Kurtarma Birliği (Dicle Kolordusu) kuruluşu şeklinde teşkilatlandırdı. Bu kuvvetin komutanlığına da General Aylmer atandı. Kolordunun yaklaşık 30 bin kişilik muharip personeli vardı (Belen, 1966: 113,125). General Aylmer 3 Ocak 1916'da ileri harekât emrini verdi. 13 ncü Kolordu yaklaşık 10 bin kişiyle Şeyhsait'in dört kilometre doğusunda ve nehrin iki tarafında iki kilometre genişliğindeki siperlerdeydi. Türk mevziilerine İngilizler 6 Ocak 1916'da başlamak üzere 22 Nisan 1916 tarihine kadar sekiz büyük çaplı taarruz girişiminde bulundular. (Taarruz istikametleri, sırasına göre Kroki-5'de rakamlarla belirtilmiştir.) Ancak tüm bu taarruzlar 13 ncü Kolordu tarafından başarıyla püskürtüldü.

İngiliz taarruzları başladıktan kısa süre sonra Mareşal Goltz'un emri gereği Halil Bey 13 Ocak 1916 itibariyle Irak Genel Komutanlığını görevini Nurettin Bey'den devraldı. Dicle vadisinde bu muharebeler devam ederken 6 ncı Ordu Komutanı Mareşal Goltz 19 Nisan 1916'da Bağdat'ta vefat etti (Arı, 1997: 197,215). General Goltz'un ölümü sonrası 6 ncı Ordu Komutanlığı görevi Halil Bey'e verildi (Küçükvatan, 2013: 75). Hemen ardından Halil Bey'in rütbesi mirlivalığa (Tuğgeneralliğe) yükseltildi.

Kroki-5: İngiliz Dicle Kolordusunun Kurtarma Girişimleri

Dicle Kolordu Komutanı artık ümidini kesmişti. Irak Komutanı gelinen aşamaya ilişkin Hindistan ve Londra'ya danıştı. Gemiyle yiyecek teşebbüsünde muvaffak olunamadığı takdirde Irak Seferi Kuvvetler Komutanlığına Türklerle müzakereye girmek salâhiyeti verildi. Karadan Kut'a ulaşamayan İngilizler 6 ncı Tümenin dayanma gücünü arttırmak için 24 Nisan 1916 günü Felâhiye'den 270 ton yiyecek taşıyan bir gemiyi hareket ettirdiler. Fakat çok geçmeden açılan ateşler sonucunda karaya oturan gemi Türklerin eline geçti (Belen, 1966: 147-148).

Mukavemeti birkaç gün daha uzatmak ümidiyle İngilizler 15 Nisan 1916'dan itibaren havadan Kut'a yiyecek atmaya çalıştılar. Bu girişim tarihteki ilk havadan atma denemesi olarak tarihe geçti. Deneme Dicle'deki Ora üssünden 3 adet Short 184 tipi deniz uçağı ile gerçekleştirildi (Köylü, 2013: 222). Ancak bu girişim de iki uçağın düşürülmesi ile sonuçlandı (Saygı, 2011: 105-114).

Tüm umutların sönmesi üzerine General Townshend 29 Nisan 1916'da teslim oldu. 5 general, 481 subay, 13.300 kişi teslim alındı. Kut'u kurtarmak için dört ayda İngilizler 23.000 kişi zayı etmişlerdi. Kut'da ölenler ve teslim olanlarla bu miktar 40 bin kişiye yaklaştı. Bu süre içinde 6 ncı Ordunun genel zayıyatı 300 subay ve 10 bin erden ibaretti (Belen, 1966: 43-44).

5. Kütü'l Amâre Zaferine Kadar Olan Sürede İran Cephesi Gelişmeleri

İran'daki Alman konsolosları ve ajanları, İran'ın Rus ve İngiliz kuvveti bulunmayan her tarafında halkı İtilaf Devletleri aleyhinde ayaklandırmaya çalışıyorlardı. Bol para sarf etmek suretiyle aşiretlerden bir kısmını elde etmişlerdi. Birçok yerde ayaklanmalar oldu. İngiliz ve Ruslar Kermanshah'tan tart edildiler. Alman hareketleri daha ziyade tarafsız bölgede ve kısmen de İngiliz kuvveti bulunmayan Güney İran'da muvaffak oluyordu. Sonunda Alman propagandası Basra Körfezi sahiline, Hindistan hududuna kadar yayıldı. 1915 yılı Temmuz ayında Alman taraftarları Basra Körfezinde Buşir Limanına taarruz ettiler. İngilizler tarafından müdafaa edilen liman uzun müddet karadan muhasarada kaldı.

İran'da ücretli ve gönüllü birlikler kurmak işi Alman Askeri Ataşesi tarafından idare ediliyordu. İstifade edilen başlıca kaynaklar şunlardı:

-İran jandarması: 32 kişilik bir İsveç subay grubu İran jandarmasını yetiştirmekte idi. Almanlar İsveçli subayları elde ederek İran jandarma birliklerini kendi taraflarına çektiler. 4.000-5.000 kişi olan jandarmalar İran'daki kuvvetlerin en önemlisi idiler.

-Alman ve Avusturya esirleri: Türkistan'daki esir kamplarından kaçanlardan küçük bir birlik kuruldu. Bunlar milliyetleri itibariyle en itimat edilen unsur olmakla beraber sayıları 300-400 kişiyi geçmiyordu.

-Ücretli ve Gönüllü askerler: Para ile temin edilen bu askerlerden kurulan kuvvet, subay ve silah tedarikindeki zorluklar yüzünden birkaç bin kişiden ibaret kaldı.

-Aşiret kuvvetleri: Almanların kendi taraflarına çektikleri aşiret reisleri büyük kuvvetler temin edeceklerini vaat ediyorlardı. Bu vaatler yerine getirilmediği gibi silâh altına girenlerin sayıları daima değişiyor, çekilme hareketlerinde dağılıyorlardı. Muharebelerde bunların sayıları 5.000 kişiyi geçmedi.

Bu devşirme kuvvetleri idare etmek için paradan başka propagandaya da ehemmiyet veriliyordu. Alman subaylardan bazıları göstermelik Müslüman oldu. Alman İmparatoru İslâm âleminin kurtarıcısı olarak gösterildi, hatta onu hacı yapanlar da oldu (Belen, 1966: 165-166).

Afganistan görevinin iptal edilmesinin ardından 30 Eylül 1914'de Bağdat'a gelen Rauf Bey Müfrezesinin bu bölgede yapacağı görev hakkındaki tartışmalardan sonra Irak ve Havalisi Komutanı Süleyman Askeri Bey 4 Mart 1915'de gönderdiği emirle, müfrezeden Kermanshah'ın Rus ve İngilizlerce Osmanlı Devleti'ne karşı bir üs haline gelmesi sebebiyle işgal edilmesini istedi (Kurtcephe, 1992: 258). Bunun üzerine Rauf Bey Müfrezesi 11 Mart 1915'de Hanikin'den İran hududunu geçti ve 15 Nisan 1915'e kadar hududun 15 kilometre doğusunda olan Seripul mevkiine vardı. Kermenshah'a kadar ilerlemek için bir mani kalmamıştı. Fakat tarafsızlığı ihlal edilen İran Hükümeti Türk Hükümetini protesto ettiği gibi Almanlar da Kermenshah'ta Türk aleyhtarı bir muhit oluşturdu. İran'ı gücendirmek istemeyen Osmanlı Hükümeti, Rauf Bey Müfrezesini hududun 80 kilometre

doğusundaki Kerent mevkiinde durdurdu. Seferi Kuvvet burada 17 ve 25 Haziran 1915'de iki defa İranlıların baskınına uğradı ise de bu baskınları püskürtmeye muvaffak oldu. Alman ve İran Hükümetlerinin tesirleri ile Rauf Bey Müfrezesine 10 Eylül 1915'de Hanikin'e dönme emri verildi. Afganistan'a heyet göndermek gibi Kermensah'a kadar ilerlemek teşebbüsünden de vazgeçildi (Belen, 1966: 164). Müfreze, Hanikin sınırına yakın olan ve Bağdat yolunun güvenliğini sağlama bakımından önemli bir mevkide yer alan Seripul'a çekildi (ATASE Arşivi, K. 3610, D. 297-30, F. 001-04a).

İran harekâtının bir elden idaresi lüzumu kendini gösterdiği için Mareşal Colmar von der Goltz Irak'taki 6 ncı Ordu Komutanlığına tayin edilerek Bağdat'a geldiğinde, Goltz Paşa'nın yanında Albay Boppe ile 30 Alman subayı vardı.

Bu dönemde Ruslar Hazar Denizinde Enzeli Limanına asker çıkarmaya başlamıştı. İran'daki Alman faaliyetleri İngilizlerin de tesiri ile Rusları Kafkasya'dan kuvvet ayırarak İran'a göndermeye mecbur etti. Bakü'den Enzeli'ye nakledilen Rus kuvvetleri Kazvin'de toplanırken İran'da mühim hadiseler oldu. 15 Kasım 1915'de Tahran'da tertip edilen hükümet darbesi, bir Rus birliğinin Kazvin'den Tahran'a doğru yürümesi üzerine muvaffak olamadı. Bunun üzerine Alman yanlısı demokratlar Kum şehrinde geçici bir hükümet kurdular.

1915 yılı Aralık ayı başında İran'daki Rus kuvvetlerinin durumu şöyle idi:

-General Baratof Kolordusu Kazvin'de,

-General Çernozubof kumandasındaki Rus Azerbaycan Kolordusu Rumiye Gölü batısı ve güneyinde tertiplenmişti.

İran'daki Müttefik kuvvetleri; İran jandarmaları, gönüllüler ve aşiret kuvvetleri ile küçük bir Alman ve Avusturya müfrezesinden ibaret 15.000 kişiydi. Bu kuvvet büyük kısmı Hemedan-Kazvin yolu üzerinde olmak üzere Kum-Save-Ave-Bicar hattında 200 kilometrelik bir cepheye dağılmıştı. Rus Azerbaycan Kolordusunun karşısında ise birkaç hudut taburu ile gönüllülerden ibaret olan Türk Musul Grubu vardı. General Townshend Kütü'l Amâre'de mahsur idi. Bunu kurtarmaya tahsis edilen İngiliz kuvvetleri 25 Aralık 1915'de Irak'taki Türk kuvvetleriyle temas etti.

İran'daki derme çatma kuvvetlerin Ruslara karşı mukavemet etmesi mümkün olmadığından 6 ncı Türk Ordusu Hemedan ve Basra üzerinden tesirini gösterecek iki düşman ordusu tarafından tehdit ediliyordu.

Baratof Kolordusu 3 Aralık 1915'de Kazvin'de toplandıktan sonra harekete geçerek birer takviyeli süvari tugayı ile Hemedan ve Kum istikametlerinde ilerledi. Hemedan istikametinde ilerleyen Rus kuvvetleri 1 Ocak 1916'da Hemedan'ı, 24 Ocak 1916'da Gengaver'ı zapt ettiler. Rus Doğu Kolu da 21 Aralık 1915'de Kum şehrini aldı. Bu durumda Geçici İran Hükümeti İsfahan'a çekildi. Bundan sonra, 12 Ocak 1916'da Keşan ve 22 Ocak 1916'da İsfahan sükût ederek buraya çekilen İran Milli Hükümeti dağıldı.

6ncı Ordu Komutanı Goltz Paşa, Rus ileri hareketi üzerine kritik bir durumda olan Irak cephesinden Yarbey Şevket Bey kumandasında takviyeli bir alayı alarak İran cephesine sevk etti.

Kütü'l Amâre Zaferi Öncesi ve Sonrasında Irak-İran Cephesi Gelişmeleri

Kroki-6: İran Cephesinde Baratof Kolordusunun Harekâtı

Baratof'un ileri harekâtı içte ve dışta tesirini gösterdi. İran aşiretleri Almanlardan yüz çevirmeye başladılar. Mağlubiyet Afganistan'a kadar tesir ederek Afgan Emiri Türk-Alman heyetini nezaret altına aldı. Türk Başkomutanlığı Trakya'dan 2 nci Piyade Tümeni ile Müstakil Süvari Tuğayını 6 ncı Ordu emrine sevk etmeye başladı. Goltz Paşa da İran'daki kuvvetleri Bağdat Grubu Komutanlığı adı ile Albay Boppe emrine verdi (Belen, 1966: 166-168).

İleri harekâta devamla Ruslar 24 Şubat 1916 akşamı Kermensah'ı işgal ettiler (Özden, 2016: 355). Bunun üzerine İran'daki Türk müfrezesi 2 Mart 1916'da Paytak Boğazı'nda tertiplendi. Bu sırada İran'daki Türk birliklerinin kuvveti Hanikin'in hudut taburu ile 7 piyade ve bir topçu taburuna ulaştı. Kermensah'ın düşmesinden sonra aşiret kuvvetleri tamamıyla dağıldı. Jandarma dâhil tüm İran kuvveti 3.000 askerdi. Bu birliklerin çoğu Alman subayların idarelerinde bulunuyordu. Artık Ruslar Bağdat-Musul hududuna 40-80 kilometre yaklaşmışlardı. İngilizler de Kut'taki İngiliz Tümenini kurtarmak için Irak cephesine taarruz ediyorlardı (Belen, 1966: 166-168). Ancak Ruslar henüz Kermensah'ta Bağdat yönünde ileri harekât için hazırlık yaparlarken 29 Nisan 1916'da General Townshend tümeni ile birlikte esir oldu. Böylece İngilizlerin kuşatma altındaki tümenlerini kurtarmak yönünde Rusların Bağdat istikametinde yapacağı baskı hesapları boşa çıktı.

6. Kütü'lAmâre Zaferi Sonrası Gelişmeleri

Kut'un tesliminden sonra Irak'taki Türk ve İngiliz kuvvetleri 1916 yılı sonuna kadar nispi bir sükûn devrine girdiler. İran'da baş gösteren Rus tehdidine karşı, 13 ncü Kolordu Karargâhı ile 2 nci Tümen, müstakil süvari tuğayı ve Kolordu erzak ve cephane kolları Kut'tan Hanikin istikametinde harekete geçirildi. Bu suretle Irak cephesinde Albay Kazım (Karabekir) Bey kumandasında 18 ncü Kolordu (35 nci, 45 nci, 51nci ve 52 nci Tümenler) kaldı.

Bununla da yetinilmedi ve 18 nci Kolordunun en seçkin alaylarından 37 nci Alay Süleymaniye Grubuna verildi ve 44 ncü Alay Bağdat'a ordu ihtiyatına alındı. 51 ve 52 nci Tümenler ikişer alaylı kaldı, 35 nci Tümen lağvedildi.

Kütü'l Amâre'nin son günlerini yaşadığı sırada General Baratof, Bağdat istikametinde taarruz emri almış ancak kuvvetleri İran içinde dağılmış durumdaydı. Üstelik bu kuvvetlerin durumları da iyi değildi. İkmal ve iaşe zorlukları, salgın hastalıklar başlamış, çayırların kuruması yüzünden süvari hayvanlarının beslenmeleri güçleşmişti (Belen, 1966: 169).

General Baratof, Kermensah'ta iken aldığı taarruz emrini Kut'daki İngiliz kuvvetinin teslim olmasından dört gün sonra 3 Mayıs 1916'da tatbika başlayabildi. Üç piyade taburu, üç süvari alayı ve sekiz topla Şevket Bey Müfrezesinin (4 piyade taburu, 10 top) tuttuğu Seripul mevkiine taarruza başladı. Paytak Boğazı'nda bulunan bu mevziyi Ruslar yarmaya muvaffak olamadılar. Fakat kuzeyden Kehvar üzerinden ilerleyen bir piyade ve bir süvari alayından oluşan Rus kolunun Paytak Boğazı'nın gerisine doğru ilerlemesi üzerine Şevket Bey Müfrezesi önce Kasr-ı Şirin'e, 6 Mayıs 1916'da Haniki'ne çekilmeye mecbur kaldı. Bu gelişme üzerine Goltz Paşa, Bağdat'a takviye için gelmekte olan 6 ncı Tümeni Hanikin istikametine sevk etti.

Türk-İran sınırında bulunan Hanikin önlerine kadar gelen Rusların Bağdat'ı tehdit etmesi üzerine, ilk aşamada Rusların Kermansah'a geri çekilmesini sağlamak için 13 ncü Kolordunun İran'a gönderilmesine karar verildi. Kütü'l Amâre'de İngilizlere karşı savaşan (Albay) Ali İhsan Bey, 4 Şubat 1916 tarihinde İran cephesinde bulunan ve 6 ncı Ordu'ya bağlı 13 ncü Kolordu Komutanlığına atandı (Metin, 2012: 59).

6 ncı Ordu Komutanı Halil Paşa, 13 ncü Kolordu Komutanlığına gönderdiği 7 Mayıs 1916 tarihli telgrafla kolordunun hareket etmesi için hazırlanmasını emretti. 13 ncü Kolordu 9 Mayıs 1916'da Kütü'l Amâre'den yola çıktı (Sarısaman, 1995: 142).

İran'a yapılacak geniş bir askeri harekâtın esaslarını belirlemek ve durumu cephede görmek için Bağdat'a hareket eden Enver Paşa, henüz 13 ncü Kolordu yoldayken 19 Mayıs 1916'da Bağdat'a ulaştı. Enver Paşa Bağdat'a gelirken muhtemelen İran'a yönelik bir harekâtı zaten tasarlayarak gelmişti. Burada önce Rus ileri harekâtı nedeniyle Bağdat'a çekilmiş olan Nizam üs- Saltana (*İran Meclisinde, yönetime muhalif milletvekilidir. Birinci Dünya Harbi'nin ilk yıllarında daha çok Almanlarla işbirliği halinde olan ve Almanların desteği ile oluşturulmaya çalışılan İran Geçici Hükümeti'nin başındaki kişidir. Almanlar merkezi İran Hükümeti yerine İran'da kendi menfaatlerini savunacak olan Geçici Hükümet ile işleri yürütmeyi planlamışlardır. Ancak zamanla, özellikle Rusların 1916 yılında İran içlerine doğru hareket etmeleri üzerine Almanlar ile Nizam üs Saltana arası açılmaya başlamış ve bu tarihten sonra Osmanlı Devleti ile Nizam üs Saltana arasındaki ilişkiler gelişmeye başlamıştır. Osmanlı Devleti bundan sonra savaşın sonuna kadar kendisini yanında tutmaya ve onun nüfuzu üzerinden İran'da etkili olmaya çalışmıştır*) (Metin, 2012: 97-146) ve İran bölgesinde faaliyetlerini sürdüren Alman subaylarıyla bir durum değerlendirmesi yaptı.

Kütü'l Amâre Zaferi Öncesi ve Sonrasında Irak-İran Cephesi Gelişmeleri

Daha sonra 23 Mayıs 1916 tarihinde Alman General von Lussow ile İran üzerine yapılacak harekâtın esaslarını şu şekilde tespit etti:

- Kütü'l Amâre cephesinde İngilizlere karşı 18 nci Kolorduyu bırakmak,
- 13 ncü Kolorduyu Hanikin'de toplayarak Kermanshah-Hemedan-Kazvin istikametine taarruzla görevlendirmek,
- Süleymaniye ve Musul grupları ile taarruz ederek Kuzey İran'ı ele geçirmek,
- İran'da, Ruslardan kurtarılan yerlerde Nizam üs-Saltana'ya geçici bir hükümet kurdurmak, İranlılardan asker ve jandarma kaydedip bir tümen oluşturmak,
- Nizam üs-Saltana'nın maiyetine ilave bir tümen ve karargâhını organize edecek sayıda subay vererek bütün İran'ı ayaklandırmak,
- Müteakiben İran'daki Rus ve İngiliz tahakkümüne son verilip İran'ın büyük kaynaklarına dayanarak Afganistan'ı da ele geçirmek ve Hindistan isyanını gerçekleştirmek (Sarısaman, 1995: 145-146).

27 Mayıs 1916'da 6 ncı Ordu Komutanı Halil Paşa, 13 ncü Kolordu Komutanı Ali İhsan Bey'i Bağdat'a çağırdı ve buradaki yüz yüze görüşmede Enver Paşa'dan aldığı emir kapsamında İran taarruzunu açıkladı.

Halil Paşa söz konusu görüşme esnasında, Türk ordusunun akaryakıt ihtiyacı olduğunu ifade ederek, İran'da önce Kasr-ı Şirin civarında bulunan Korato'daki petrol bölgesinin ele geçirilmesini istedi (Sabis, 1990: 220).

Bu emir üzerine 8/9 Haziran 1916 tarihinde harekete geçen 13 ncü Kolordu, 11 Haziran 1916'da Korato petrol maden bölgesi ile Kasr-ı Şirin'i, 21 Haziran 1916'da Paytak Boğazını ve 27 Haziran 1916'da Kirind'i ele geçirdi.

Bir sonraki aşamada 13 ncü Kolorduya hedef olarak Kermanshah verildiği için ileri harekâtını sürdüren Kolordu birlikleri 29 Haziran 1916'da Harunabad'ı, 1 Temmuz 1916'da Kermanshah'ı işgal etti (Metin, 2012: 117).

Kroki-7: 13 ncü Kolordunun İran Cephesinde Harekâtı

13 ncü Kolordu Komutanı Ali İhsan Bey, gerek askerlerin yorgun olması, gerekse Rusların Hemedan-Tahran-Kazvin yolunda tahkimat için İran'a yeni birlikler getirdiği yolunda haberler gelmesi üzerine bir müddet Kermanshah'ta kalmak ve burayı tahkim etmek istedi. Ancak Almanların ileri harekâta devam edilmesi konusundaki ısrarları nedeniyle Enver Paşa 13 ncü Kolorduya 28 Temmuz 1916'da taarruza geçme emri verdi (Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, İran-İrak Cephesi 1914-1918, 1979: 215-216).

Hemedan istikametinde ilerlemesine dair baskıların artması üzerine Ali İhsan Bey 5 Ağustos 1916'da Kermanshah'tan Hemedan istikametinde ileri harekâta başladı. Türk kuvvetlerinin sayı bakımından yetersizliği ve uzun süredir savaşta ve yorgun olması sebebiyle Hemedan taarruzunda İran aşiretlerinden de mümkün olduğunca faydalanmayı düşündü. Bunun için civardaki İran aşiretlerini cihada katılmaya davet etti (ATASE Arşivi, K. 4273, D. 495-43, F. 094). 13 ncü Kolordu ve ona bağlı birlikler 10 Ağustos 1916'da Hemedan'ı ele geçirdi. Diğer taraftan Musul Grubu da 17 Temmuz'da Revandiz'e doğru taarruza geçti.

Hemedan'ın ele geçirilmesinden sonra ileri harekâta bir müddet ara verilerek kolordu buraya yerleşti ve bölgede kalan Rus kuvvetlerini kuzeye doğru sürmeye çalıştı. Bu amaçla yürütülen harekâta Bicar ve Devletabad civarında Ruslarla yer yer çarpışmalar sürdü (Metin, 2012: 119-120).

1916 yılı sonbaharında 13 ncü Kolordu asıl kuvvetleri ile Hemedan ve 20 kilometre kuzeyindeki tepelerde, bir müfrezesi Devletabat ve diğer müfrezesi Sine'de idi. Ruslar taarruz hazırlıklarını tamamlamıştı.

İngilizler 1916 ilkbaharında İran'a yeni kuvvetler çıkarttılar, yerlilerden altı taburluk kuvvet kurdular ve aşiretlerden bir kısmını elde etmek suretiyle Güney İran'a yeniden hâkim oldular (Belen, 1966: 191-192).

Beklendiği gibi Ruslar 23 Eylül 1916'da taarruza geçtiler. Aralık ayına kadar Rus taarruzları daha ziyade Hemedan civarındaki müfrezelere yapıldı. Bu süreçte Ruslara kaybedilen arazi kesimleri hemen arkasından yapılan karşı taarruzlarla geri alındı.

Rusların İran'da 13 ncü Kolorduya yönelik taarruzları devam etmesine ve Irak'ta İngilizlerin Kut cephesine taarruz başlatacaklarının bilinmesine rağmen Başkomutanlık, 1916 yılı Aralık ayında 13 ncü Kolordu'yu Hemedan'dan ileriye hareket ettirmek istiyordu.

Kolordu, zayıfatının 6 bin olduğunu, 10 bin ikmal erine ihtiyacı bulunduğunu ve noksanlarını bir ay içerisinde tamamlamayı müteakip ileri harekâta geçebileceğini bildirdi. Ayrıca Kolordu Komutanı, üstün Rus kuvvetleri karşısında Kazvin'e tek başına ilerlemeyi de tehlikeli buluyordu.

6 ncı Ordu Komutanı Halil Paşa da ileri harekâtın, hazırlıklar tamamlandıktan sonra yapılması fikrindeydi. Ordu Komutanı, Nizamül üs Saltana kuvveti hazırlanınca bu kuvvetle Tahran, 13 ncü Kolordu ile de Kazvin istikametinde ilerlemeyi düşünüyordu. Hâlbuki bu sırada İngilizler büyük çaplı taarruz için hazırlıklarını tamamlamış, Hille ve Kerbelâ'da ayaklanmalar başlamıştı.

Kütü'l Amâre Zaferi Öncesi ve Sonrasında Irak-İran Cephesi Gelişmeleri

7. İngilizlerin Yeniden Taarruza Başlamasını Müteakip Gelişmeler

1916 yılı yazında Irak'taki İngiliz ordusunun toplam muharip mevcudu 210 bin kişiydi. Ordu birkaç ay içerisinde evvelkinden daha kuvvetli bir hale gelmişti. Türk 18 nci Kolordu asker sayısı bakımından karşısındaki sadece birinci kademedeki İngiliz kuvvetinin bile üçte-dörtte biri oranına düşmüş oldu.

10.000 Muharip
9.000 İdari
Toplam 19.000 Asker

121.000 Muharip
129.000 İdari
Toplam 250.000 Asker

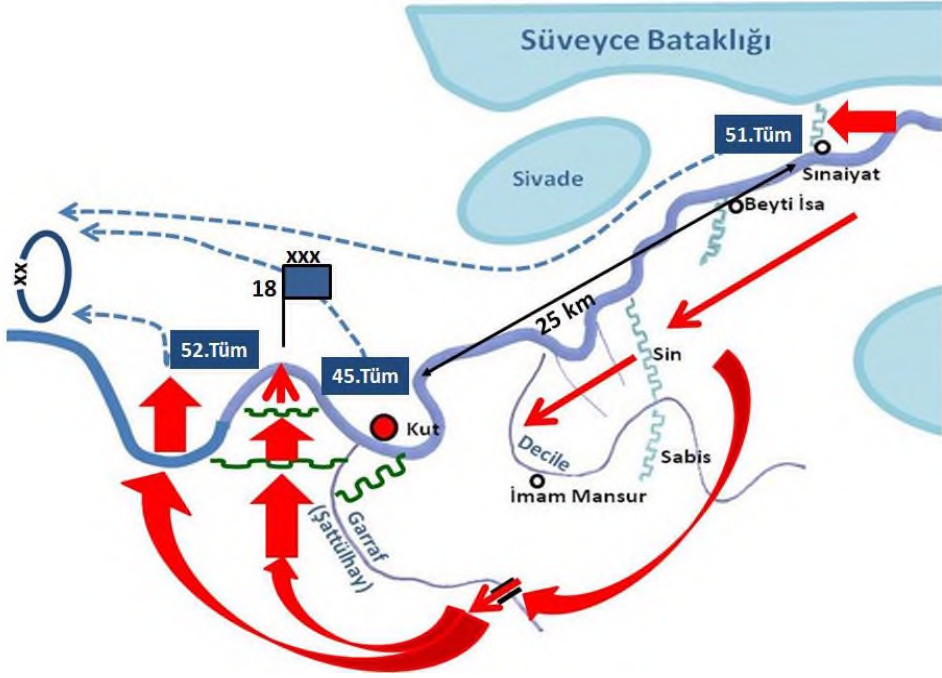

Şema-2: Kütü'l Amâre Zaferi Sonrası Irak Cephesinde Tarafların Kuvvetleri

Taarruz için hazırlıklarını tamamlayan İngiliz ordusu 13 Aralık 1916 gecesi sıklet merkezi ile nehrin güneyinden hücumla geçti. Böylece yaklaşık 2,5 ay sürecek Kut Meydan Muharebesi başlamış oldu (Belen, 1966: 150-158).

Personel, silah, araç, gereç yönünden 18nci Kolordudan çok daha üstün olan İngilizler 1917'den itibaren muharebelerde zırhlı ve motorlu birlikler de kullanmaya başladılar (Boğuşlu, 1990: 147).

25 Şubat 1917'ye kadar süren Kut Meydan Muharebesi süresince dokuz büyük muharebe gerçekleşti. İngilizler asıl kuvvetleriyle güneyden Türk birliklerini kuşatmaya çalıştılar. Bu muharebeler sonrası İngilizler kuvvetlerini Dicle Nehrinin güneyinden kuzeyine geçirmeyi başarmca 18 nci Kolordu 24 Şubat 1917'den itibaren oyalama muharebeleri yaparak Bağdat istikametinde çekilmeye başladı.

Kroki-9: Kut Muharebeleri (14 Aralık 1916-24 Şubat 1917)

İngiliz Irak Ordusu Kut mevziini kuşatacak şekilde taarruza başlayınca General Baratof da İran cephesinde 19-21 Aralık 1916'da Rus genel taarruzunu başlattı. Hemedan ve çevresine yönelik Rus taarruzları 13 ncü Kolordu tarafından geri atıldığı gibi düşman ileri karakollarına başarılı baskınlar da yapıldı. General Baratof, İngiliz genel taarruzunun başlamasına rağmen Türklerin İran'dan kuvvet çekmediğini anlayınca Türk mevziilerine saldırıları durdurdu.

6 ncü Ordu Komutanı Irak'ta İngiliz taarruzuna rağmen İran'dan kuvvet çekip bu cepheyi zayıflatmak istemiyordu. Ancak Kut mevzi düşme aşamasına gelince 23 Şubat 1917'de Hemedan'daki 6 ncü Tümenin Bağdat'a hareket etmesini istedi. İki gün sonra 25 Şubat 1917'de Kut mevzi tümüyle kaybedilip 18 ncü Kolordunun Aziziye istikametinde çekilmeye başlaması üzerine de 13 ncü Kolorduya tekml kuvveti ile İran'ı boşaltarak Hanikin istikametinde çekilmesi emrini verdi (Belen, 1966: 193-195).

Kut cephesi çöktükten sonra Irak cephesinde kuvvet dengesi çok bozulduğundan artık Türk birliklerinin bir mevzide uzun süre savunmada kalması mümkün olmadı. 18 ncü Kolordu oyalama muharebeleri ile Selmanpak mevziine kadar çekildi. Halil Paşa Bağdat önündeki muharebenin burada yapılmasını düşünüyordu. Ancak Kolordu Komutanı Kazım Bey'in mevcut birliklerle Selmanpak'ta yapılacak savunmanın ordunun imhası ile sonuçlanabileceği yönündeki endişelerini haklı bularak 6 Mart 1917'de birliklerin Diyale nehri gerisine alınmasına müsaade etti (Belen, 1966: 32-38).

İngilizler 7 Mart 1917 günü Diyale nehrindeki savunma hattına çattı. 9

Kütü'l Amâre Zaferi Öncesi ve Sonrasında Irak-İran Cephesi Gelişmeleri

Mart 1917'de 3 ncü İngiliz Kolordusu Bağdat'ın 15 kilometre güneyindeki ilk savunma hattına hücumla geçti. Bağdat'ın savunulması tehlikeye düşüncü tahliyesine karar verildi ve 10 Mart 1917 gecesi birlikler Bağdat'ın kuzeyine alındı (Belen, 1967: IX). Böylece İngiliz birlikleri herhangi bir mukavemetle karşılaşmadan 11 Mart 1917'de Bağdat'ı işgal ettiler.

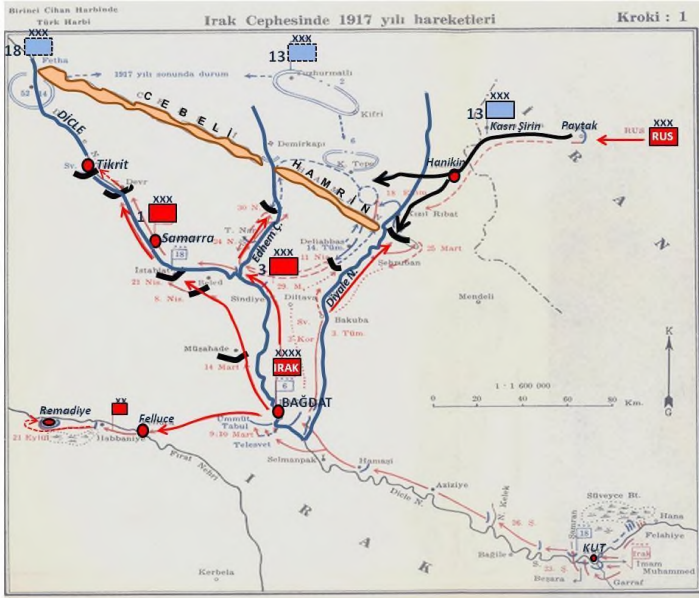
Fotoğraf-1: Türk Birliklerinin Bağdat'ı Tahliyesi (10 Mart 1917)

Bağdat'ın tahliyesinden sonra kuzeye doğru geri çekilme harekâtı on beş gün boyunca İngilizlerin baskısı altında muharebe ederek gerçekleştiğinden oldukça yıpratıcı oldu. 18 nci Kolordu kurtulan birlikleriyle Cebeli Hamrin'de mevziye girdi (Uyar-Erickson, 2017: 526).

13 ncü Kolordu İran'dan 28 Şubat 1917'de çekilmeye başlamıştı. 13 ncü Kolordunun çekilmekte olduğunu fark eden Ruslar 2 Mart 1917'de Hemedan'ı işgal ederek kolorduyu geriden sıkıştırmaya çalıştılar. Fakat çok muntazam çekilen 13 ncü Kolorduya bir tesir yapamadılar (Belen, 1967: IX).

İran'dan çekilen 13 ncü Kolordu Paytak Boğazını artçısı ile tutarak önce Hanikin civarında toplandı. Bu esnada 1 nci İngiliz Kolordusu 18 nci Kolorduyu Bağdat kuzeyindeki Müshade'den Beled istikametinde geriye çekilmeye zorluyordu. İran'dan çekilen 13 ncü Kolordu da Diyale nehrini geçerek 18 nci Kolorduya yaklaşmak ve kuvvetlerini birleştirmek istiyordu.

General Mod, bu birleşmeye mani olmak ve 13 ncü Kolorduyu Ruslarla birlikte çember içine almak için bir tümenini Hanikin istikametine ilerletti. 13 ncü Kolordu neredeyse iki ateş arasında kalacaktı ki artçı kuvvetler Rusları Paytak Boğazında durdurmayı başardığından korkulan olmadı.

Kroki-10: Irak Cephesi 1917 Yılı Hareketleri

Bundan başka 24 Mart 1917'de 13 ncü Kolordudan 6 ncü Tümen Diyale Nehri boyunca ilerlemekte olan İngiliz Tümeninin taarruzunu Şehruban kuzeyinde geri püskürttü. Böylece 13 ncü Kolordu 31 Mart 1917'ye kadar Diyale batısına emniyetle çekilerek, güneyden kendisine katılan 14 ncü Tümenle Cebel-i Hamrin mevziinin doğu kesimini tuttu.

Bu arada Paytak'taki artçıların çekilmesiyle Kızıl Rıbat'a kadar ilerleyen Ruslar, İngilizlerle burada irtibat kurdular. Fakat çok yorgun ve takatsiz olduklarından Rus birliklerinin ciddi bir hareket yapacak durumu yoktu. Rus harekâtı daha sonra yazın Rusya'da ihtilalin baş göstermesi üzerine tamamen durdu. Baratof yavaş yavaş çekilmeye başladı. Ekim 1917'de Bolşevikliğin ilan edilmesiyle beraber Rus askerleri dağıldılar (Çakmak, 2011: 429).

İngilizler Dicle nehri boyunca 1 ncü Kolordu ile 18 ncü Kolorduya taarruz ederek 24 Nisan 1917'de Samarra'ya kadar ilerlediler. Bu kolorduya yardım etmek için Cebel-i Hamrin-Demirkapı üzerinden Ethemçayı boyunca güneye doğru ilerleyen 13 ncü Kolordu Dicle'ye yaklaştığı sırada 18 ncü Kolordu Tikrit'e çekilmiş bulunuyordu. 13 ncü Kolordunun ilerisinde bulunan 14 ncü Tümenin Dehub'e mağlup olması üzerine daha kuzeyde Ethem güneyinde bir mevzi tutan 13 ncü Kolordu 30 Nisan 1917'de 3 ncü İngiliz Kolordusunun taarruzuna uğradı. Bu muharebede kati netice alamadan iki taraf birlikleri de eski mevzilerine çekildiler. Bundan sonra sıcaklar arttığı için İngilizler yaz tertiplenmesine geçtiler.

1917 yılı yaz aylarında Dicle ve Diyale havzalarında önemli bir hareket olmadı. Sonbahar ve kış aylarında İngilizlerin yaptığı mahdut hedefli taarruzlar da püskürtülerek birlikler mevzilerinde tutunmayı başardılar. 1917 yılı sona ererken Ruslar artık savaştan çekilmişlerdi ve Musul'da Osmanlı Devleti ile Rusya arasında ateşkes mütarekesi imzalanmıştı.

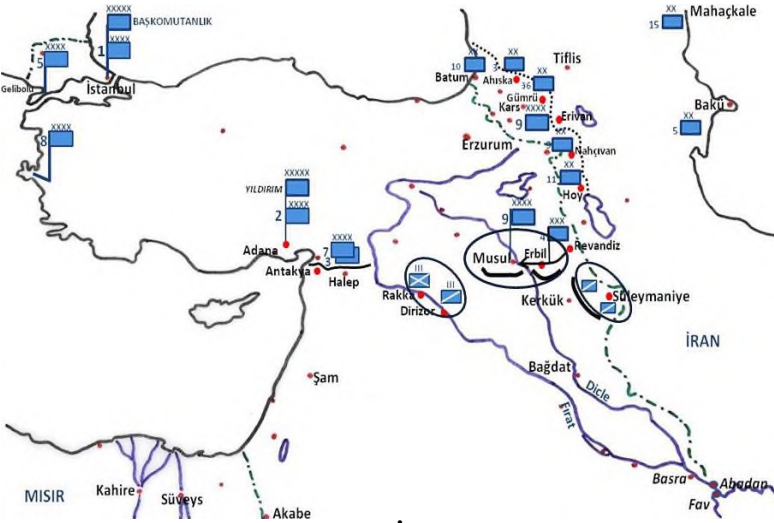
Kütü'l Amâre Zaferi Öncesi ve Sonrasında Irak-İran Cephesi Gelişmeleri

1918 yılı ilkbaharında 13 ncü Kolordunun iki tümeninden 6 ncı Tümen Rumiye Gölü istikametinde taarruz maksadıyla 3 ncü Ordu emrine görevlendirilince, Hanikin güneybatısında taarruz hazırlıklarını sürdüren İngiliz 3 ncü Kolordusu karşısında yalnız 2 nci Tümen kaldı.

İngilizler 1918 yılında ilk olarak da bu istikametten, Diyale havzasından ileri harekâta geçtiler. 13 ncü Kolordu Komutanı üstün İngiliz 3 ncü Kolordusu karşısında kati neticeli muharebeye girmeden oyalama muharebeleri yaparak çekilmeye başladı. Bu suretle İngilizler 8 Mayıs 1918'de Kerkük'ü işgal ettiler. Ancak bu işgal uzun sürmedi. 10 Mayıs 1918'de Kerkük'ün kuzeyinde Altın Köprü Muharebesi'nde İngilizler 2 nci Tümen karşısında başarısız olunca 24 Mayıs 1916'da Kerkük'ün güneyine çekildiler.

29 Haziran 1918'de Başkomutan Vekili Enver Paşa'nın emriyle 6 ncı Ordu yeniden teşkil edildi. Yeni teşkilatlanmada 18 ve 13 ncü Kolordu karargâhları lağvedilerek 6 ncı Ordu 14 ve 2 nci Tümenlerden oluşturuldu. Bu düzenleme sonrası Dicle havzasındaki 14 ncü Tümen ve diğer unsurlar "Dicle Grup Komutanlığı" adını aldı. Irak cephesinde 6 ncı Ordu sürekli kan kaybederek küçülürken İngilizlerin Irak'taki sefer kuvvetlerinin sayısı Ekim 1918'de 414.000'e ulaştı (Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, İran-İrak Cephesi 1914-1918, 1979: 555-565).

1918 yılı ilkbaharında Diyale havzasındaki harekâtı tamamlayan İngilizler, sonbaharda bu kez 11 Ekim 1918'de Dicle havzasında Tıkrıt'ten ileri harekâta başladılar. İngiliz 1 ncı Kolordusunun karşısında savunma için tümen çapında Dicle Grubu tertiplenmişti. Muharebe gücü çok üstün olan İngiliz 1 ncı Kolordusu karşısında zayıflarla sürekli eriyen Dicle Grubu, Mondros Mütarekesi'nin imzalandığı 30 Ekim 1918'de Musul'a kadar çekilmek zorunda kaldı.

Kroki-11: Mondros Mütarekesi İmzalandığında Cephe Durumu

İngilizler mütarekeden sonra ileri harekete devam ederek yapılan protestolara rağmen mütareke hükümlerine aykırı olarak 3 Kasım 1918'de Musul'u işgal ettiler (Türk Silahlı Kuvvetler Tarihi, 1996: 315). Sonra da Kasım ayı sonuna kadar Musul vilayetinin boşaltılmasını istediler (Belen, 1967: 145).

8. Sonuç

İran cephesi gelişmeleri Irak cephesini olumsuz etkilemiştir. İran cephesindeki en önemli gelişme, 1916 yılı ilkbaharında beliren Bağdat istikametindeki Rus tehdidi olmuş, dolayısıyla beliren bu tehdide karşı tedbir alma gereği ortaya çıkmıştır. Ancak alınan tedbirlerin çapına bakıldığında, tehdidi karşılamanın ötesinde büyük hedefler ortaya konarak hareket edilmiştir. Büyük hedef olarak, İran'ı kontrol altına alıp Afganistan ve Hindistan'a ulaşmak ve Hint Müslümanları ile İngiltere'ye, Orta Asya Türkleri ile de Rusya'ya karşı ayaklanmalar başlatmak belirlenmiştir.

Almanların ve Enver Paşa'nın vizyon eksikliği ve dünya gerçeklerinden uzak kalmasının bir neticesi olan iyimser fakat kabili tatbik olmayan bu büyük hedef, hülyadan öte gidememiştir. Üstelik böyle bir hülya için Irak cephesi en kritik dönemde yarı yarıya boşaltılarak, kuzeye ilerlemeleri yönünde İngiliz ordusuna davetiye çıkarılmıştır.

Halil Paşa, hatıralarında İran dâhiline yapılması kararlaştırılan askeri harekât için şu değerlendirmeyi yapmıştır: *"Ne var ki, öteden beri İran'da hayal içinde olan, siyasi ve iktisadi menfaatler peşinde koşan Almanlar, Başkomutanlık karargâhını tesirleri altında bırakmışlardı. Bu tesirin neticesinde de son derece hatalı bir emirle karşı karşıya kaldım. Emir şöyleydi; Dicle cephesinde yeteri kadar kuvvet müdafaada bırakılarak, İran cephesi takviye edilecek, ilk olarak da Kermanşah işgal altına alınacaktır"*.

Halil Paşa, Başkomutanlık Vekâleti'nin bu emrine şu cevabı verdiğini ifade etmiştir: *"Bir yıl önce Kut mağlubiyetini unutmayan İngilizler Bağdat'ın 110 kilometre güneyinde yüz bin süngülik bir kuvvet toplamışlardır. Böyle bir durumda ordumun mühim bir kısmını Dicle cephesinden çekip İran ortalarına sevk etmek cahilane ve caniyane bir sergüzeşt teşkil eder. Böyle bir Komutan olmak istemem. Bu şekildeki bir harekete de muvafakatım yoktur."*

Halil Paşa'nın ifade ettiğine göre; İran'a harekât yapılmasına dair emre muhalefet etmesine rağmen ve ısrarın sürmesi üzerine kendisinin 6 ncı Ordu Komutanlığından alınmasını istemiş, fakat cevaben Enver Paşa imzasıyla *"6 ncı Ordu Komutanı olarak kalacaksınız ve Kermanşah'ı işgal edeceksiniz"* emri verilmiştir. Halil Paşa, bu kesin emre itaatsizlik etmeyi kendine yakıştıramadığını ve tasvip etmemesine rağmen 13 ncü Kolorduyu Kermanşah'a sevk ettiğini belirtmiştir (Sorgun, 2010: 194-196).

Yine, 6 ncı Ordu karargâhında kurmay heyetinde yer alan ve Enver Paşa'nın Goltz Paşa'nın ölümünün ardından 1916 yılı Mayıs ortalarında Bağdat'ta İran harekâtına ilişkin yaptığı toplantıya katılan Binbaşı Kiesling, izlenimlerini 1935 yılında yayınladığı ikinci kitabında aktarmıştır (Özden, 2016: 355).

Kütü'l Amâre Zaferi Öncesi ve Sonrasında Irak-İran Cephesi Gelişmeleri

Kiesling, “İran’ın çok içerilerine kadar askeri operasyonlar düzenlenmesi kararının yapmış olduğu itirazlara rağmen kabul edildiğini, kararın genel olarak Enver Paşa’nın isteği doğrultusunda alındığını, Paşa’nın bu girişiminin de 1914 yılında Kafkasya harekâtında olduğu gibi genel stratejik durum açısından büyük bir dezavantaj oluşturduğunu, Halil Paşa’nın siyasi planlarına da aykırı olan bu operasyonlar çerçevesinde 6 ncı Orduyu oluşturan iki kolordunun birbirinden 300 kilometreden fazla ayrılması sonucunda Irak’ta yeniden saldırıya geçen İngiltere’nin 1917 yılında Bağdat’ı ele geçirme imkânına sahip olduğunu” belirtmiştir.

Kiesling, “Türkiye’nin İran’daki operasyonlarının Kermanşah’ın 1916 yılı Temmuz ayında geri alınmasından sonra durdurulmasını gerektiğini, zira bu başarıyla birlikte Bağdat’ın korunmasını sağlayan toprakların geri alındığını, ancak Türk birliklerinin saldırılarını Hemedan alınuncaya kadar devam ettirdiklerini, ele geçirdikleri geniş topraklarda adeta kaybolduklarını ve bunun sonucunda üstünlüğü İngilizlere kaptırdıklarını” ifade etmiştir (Kiesling, 1935: 268).

9. Değerlendirme

Almanları ve Enver Paşa’yı doğrudan İran cephesine, genel olarak Hindistan istikametine yönelik yanlış karar almaya sevk eden başlıca faktör; cihad-ı ekber ilanının bölgede yaratacağı etkiyi yanlış hesaplamaları olmuştur. Onlar kutsal cihadın, İngiltere sömürgesi ve Rus mezalimi altındaki Türk ve Müslüman topluluklar üzerinde, bu coğrafyalara kuvvet sevk edilmesi halinde büyük etki yaratacağını düşünmüşlerdir. Oysa henüz millet olma bilincinin yeşermediği ve kuvvetli aşiret yapısının hakim olduğu bu bölgelerde aşiretler kendi menfaatlerine yönelik değişken politikalar izlediklerinden cihat çağrısı kadük kalmıştır. Aşiretler hâkim güce biat etme eğilimde olduklarından İngilizlerin ve Rusların onlar üzerindeki etki ve baskısını ortadan kaldırmak mümkün olamamıştır.

Almanlar İran cephesine sadece istihbarat uzmanlarından oluşan az sayıda personel ayırdıklarından, onların Avrupa cephelerindeki kuvvetleri bu süreçte herhangi bir şekilde etkilenmemiştir. Oysa Osmanlı ordusu, kendisi için hayati önem taşıyan Irak cephesini zayıflatmayı göze alarak İran cephesine takviyeli bir kolordudan daha fazla kuvvet sevk etmiştir. Almanlar bir yerde Avrupa’da savaştıkları İngilizlerin ve Rusların dikkatlerinin İran’a dağılmasını sağlasa da, Osmanlı yönetimi İran cephesinde iç bölgelere kadar ilerlenmesinin karşılığını hiç bir surette alamamıştır.

Osmanlı yönetiminin İran cephesine yönelik politikası nasıl olmalıydı? Bu sorunun yegâne cevabı; Irak cephesini zayıflatmayacak bir politika olmalıydı. Kütü'l Amâre Zaferi kazanıldığında İran cephesinde ilerleyen Rus Baratof Kolordusuna karşı Paytak Geçidi’nin tutulması yeterli olacaktı. Bu geçidin tutulması halinde, arazinin dağlık yapısı nedeniyle Rusların sınırı geçmesi mümkün olmayacaktı. Geçitlerin savunulması, savunan tarafa büyük kolaylık sağladığından takviyeli alay çapında zinde bir kuvvet geçidin savunulması için yeterli olacaktı. Hâlihazırda sınıra gelinceye kadar Baratof Kolordusu fazlasıyla yorulmuş,

muharebe zayıfatının yanı sıra salgın hastalıklar nedeniyle epey kayıplar vermişti. Coğrafya da düzenli bir muharebe şekline imkân vermediğinden geçit Ruslar tümüyle takatten düşene kadar kolaylıkla savunulabilirdi.

Bu durumda 1917 yılında Kut cephesi İngilizlere karşı iki kolordu, yani iki katı kuvvetle daha etkin savunulabilirdi. İngilizler 1916 yılı sonunda Irak'ta genel taarruza başlarken taarruz kademesinde bire karşı dört üstünlük sağlamışlardı. Bu üstünlük onlara geniş cepheli bir kuşatma olanağı sağladı. Böylece Kut cephesi 2,5 ay süren direnme sonucu çöktü. Eğer cephe iki kolordu ile savunulsaydı, bire karşı iki üstünlükle İngilizlerin cepheyi bir yıla yakın süreden önce yarması mümkün olamayacaktı. Harbin sonunda Mondros Mütarekesi imzalandığında İngilizler Musul'un güneyine kadar ilerlemişti. Cephe iki kolordu ile savunulsaydı, muhtemelen İngilizler harbin sonunda ancak Bağdat'ın güneyine kadar ilerleyebilmiş olacaktı.

Yanlış hesaplar, değerlendirmeler ve uygulamalar sonucu Bağdat, savunulmadan 10 Mart 1917'de İngilizlere terk edildi. Bağdat'ın kaybı tıpkı Kudüs'ün kaybı gibi gerek Osmanlı Devleti, gerek İtilaf Devletleri ve özellikle de Arap topluluklar üzerinde asimetric etki yarattı. Bu kayıplar sonrası halkın ve Osmanlı ordularının savaşma azim ve iradesi kırıldı. Artık olumsuz gidişatı geri döndürecek hamle yeteneği ortadan kalktı ve hızla savaşın sonuna yaklaşıldı.

Tüm bu neden-sonuç ilişkileri kapsamında, İran cephesine yönelik tüm girişimler, yanlış değerlendirmeler ve beklentiler sebebiyle İran cephesi Irak cephesini doğrudan ve derinden olumsuz yönde etkilemiştir.

KAYNAKÇA

Genelkurmay ATASE Arşivi

ARI Kemal, *Birinci Dünya Savaşı Kronolojisi*, Gnkur. Basımevi, Ankara 1997.

BAYUR Yusuf Hikmet, *Türk İnkılâp Tarihi*, c.III, Kısım 3, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1979.

BELEN Fahri, *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, 1915 Yılı Hareketleri*, Gnkur. Basımevi, Ankara 1965.

....., *1916 Yılı Hareketleri*, Gnkur. Basımevi, Ankara 1966.

....., *1917 Yılı Hareketleri*, Gnkur. Basımevi, Ankara 1966.

....., *1918 Yılı Hareketleri*, Gnkur. Basımevi, Ankara 1967.

Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, İran-İrak Cephesi 1914-1918, Cilt III, Gnkur. Basımevi, Ankara 1979.

BOĞUŞLU Mahmut, *Birinci Dünya Harbinde Türk Savaşları*, Kastaş Yayınları, İstanbul 1990

BURAK Durdu Mehmet, *Birinci Dünya Savaşında Türk-İngiliz İlişkileri*, Babil Yayınları, Ankara 2004.

ÇAKMAK Fevzi, *Büyük Harp'te Şark Cephesi Harekâtı*, Yayına Hazırlayan Ahmet Tetik, T.İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011.

Kütü'l Amâre Zaferi Öncesi ve Sonrasında Irak-İran Cephesi Gelişmeleri

ERİCKSON Edward J., *Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu-Çanakkale, Kutü'lAmare ve Filistin Cephesi*, Çeviren: Kerim Bağrıaçık, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2009.

....., *Size Ölmeyi Emrediyorum*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2011.

KARAL Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, C. IX, TTK Yayınları, Ankara 1996.

KELEŞYILMAZ Vahdet, *I.Dünya Savaşı Başlarında Kafkasya ve Çevresine İlişkin Stratejik Yaklaşım ve Faaliyetler*, Türkler, C.XIII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.

KİESLİNG Hans von, *Soldat in drei Erdteilen*, Grethlein, Leipzig 1935.

KÖYLÜ Murat, *Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi 1878-1922*, Kripto Yayınları, Ankara 2013.

KURTCEPHE İsrail, Mustafa Balcıoğlu, *Birinci Dünya Savaşı Başlarında Romantik Bir Türk Alman Projesi-Rauf Bey Müfrezesi*, OTAM, Sayı III, Ocak 1992.

KÜÇÜKVATAN Mahir, *İngiliz Basınında Osmanlının Kut'ül Amare Zaferi*, Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi, Sayı XIII/26, İzmir 2013.

METİN Barış, *Birinci Dünya Savaşında İran Coğrafyasında Etnik, Dini ve Siyasi Nüfuz Mücadeleleri*, Berikan Yayınevi, Ankara 2012.

ORBAY Rauf, *Cehennem Değirmeni, Siyasi Hatıralarım*, Truva Yayınları, İstanbul 2004.

ÖZDEN Kemal, Kutü'l-Amare Zaferi'nin 100.Yılı Münasebetiyle I.Dünya Savaşı'nda Irak Cephesi Uluslararası Sempozyumu Bildirileri içinde *Hans von Kiesling'in Gözünden I.Dünya Savaşı Sırasında Kutü'l-Amare ve İran Operasyonları*, ATAM Yayınları, Ankara 2016.

SABİS Ali İhsan, *Harp Hatıralarım* (Birinci Cihan Harbi), c.II, Nehir Yayınları, İstanbul 1990.

SARISAMAN Sadık, *Golç Paşa ve XIII. Kolordu Harekâtı Dönemlerinde Osmanlı-İran İlişkileri (Ekim 1915-Nisan 1917)*, Erzurum Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1995.

SAYGI Tarık, *İngiliz Generali Townshend ve Türkler*, Paraf Yayınları, İstanbul 2011.

SELÇUK İlhan, *Yüzbaşı Selahattin'in Romanı*, c.I, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1979.

SORGUN Taylan, *Halil Paşa*, 6.Baskı, Destek Yayınevi, İstanbul 2010.

TOWNSHEND Charles, *Irak Seferi ve Esaret*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2007. *Türk İstiklal Harbine Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri*, Gnkur. Basımevi, Ankara 1972.

Türk Silahlı Kuvvetler Tarihi, C. III, 6 ncı Kısım (1908-1920), Genelkurmay Basımevi, Ankara 1996.

UYAR Mesut, Erickson Edward J., *Osmanlı Askeri Tarihi*, 2. Basım, T.İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017.

VELTZKE Veit, *Unter Wüstensöhnen. Die deutsche Expedition Klein im Ersten Weltkrieg*, Nicolai Verlag, Berlin 2014.–

RŪHÎ'NİN DŪVÂZNÂMESİ

RUHÎ'S WORK ON AHL-İ BEYT IMAMS: DUVAZNAME

РАБОТА РУХИ -АХЛИ-БЕЙТ-ИМАМА- ДУВАЗ-НАМЕ

Ahmet İÇLİ*

ÖZ

İnsanoğlu, yazılı ve sözlü ifade araçlarıyla hayata dair birçok olay ve olguyu dile getirmektedir. Edebiyat sanatı da bir yönüyle bu ifade araçlarından biridir. Klâsik Türk edebiyatı, hayatın her alanı ile ilgili birçok konuyu işleyen ve konu yelpazesi geniş olan bir edebiyattır. İnsanlığa ve yaşama dair hemen hemen her konuyu bu edebiyatın içinde bulmak mümkündür.

Türk İslam ve Türk Tasavvuf edebiyatında din büyüklerini özellikle Hz. Peygamber, dört halife ve Hz. Peygamberin ehl-i beytini konu edinen birçok eser bulunmaktadır. Bu eserler manzum veya mensur olabilmektedir. Bunların bir kısmı müstakil birer kitap olabilirken bir kısmı da şairlerin divanlarında farklı nazım şekillerinde yazılan şiir örnekleri olarak görülebilmektedir.

Türk edebiyatında Alevilik ve Bektaşilik geleneğinin tarihi ve kültürel değerleri temelinde kaleme alınmış eserler bulunur. Hz. Peygamberin ehl-i beytini konu edinen bu eserlerin başında *Makel-i Hüseyin* içerikli eserler gelmektedir. Bununla birlikte Hz. Fatıma ve Hz. Ali'yi anlatan eserleri ve metinleri de görmek mümkündür. Ehl-i beyti konu edinen eserlerden bir kısmı *Düvâzdehnâme*, *Düvâznâme* olarak bilinir. Bu tür eserlerde, Hz. Peygamberin ehl-i beytinden olup Şii gelenekte On iki İmam olarak kabul edilen din büyüklerine dair bilgiler bulunur. Bu metinlerde Ehl-i Beyt İmamlarına olan sevgi ve övgülere yer verilir.

Türk edebiyatında *Düvâznâme* kaleme alan şairlerden biri de Rûhî'dir. Metin, bir mecmuada, Rûhî'ye atfen verilmiştir. Kesin olmamakla birlikte mecmuada, şiirin Bağdatlı Rûhî'ye ait olabileceğine dair bazı ipuçları mevcuttur.

Bu çalışmada Arap harflı yazma şiir mecmuasındaki manzum *Düvâznâme* metni Latin harflerine aktarılacak, eserin muhtevası üzerinde değerlendirmede bulunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Düvâznâme, Rûhî, Mecmua, oniki imam, ehl-i beyt, Kasımî Mecmuası*

* ORCID: [0000-0002-7478-7518](https://orcid.org/0000-0002-7478-7518) Doç. Dr., Batman Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, Türk İslam Edebiyatı ve Sanatları Anabilim Dalı, ahmet.icli@batman.edu.tr

ABSTRACT

Mankind expresses many events and facts about life through written and oral expression tools. The art of literature is also one of these means of expression. Classical Turkish literature is a literature that deals with many subjects related to every field of life and has a wide range of subjects. It is possible to find almost every subject related to humanity and life in this literature.

In Turkish Islam and Turkish Sufism literature, there are many works viewing topics of religious elders, especially the Prophet, four caliphs and the Prophet's family, ahl al-beyt. These works can be verse or prose. While some of these works can be an independent book, some of them can be seen as poems written in different verse forms in the *divan* of poets

In Turkish literature, there are works written on the basis of historical and cultural values of Alevism and Bektashism tradition. *Makel-i Huseyn* is one of the most important works among these and it is possible to see works and texts about Fatima and Ali. One of the works written on this subject is twelve imams, named "ahl al-beyt" "Ahl-i beyt imams" or "duvaznâme".

In the Shia tradition, there are information about the religious elders, considered to be twelve imams. In these texts, love and praise are given to the Ahl-i beyt imams.

Rûhî is one of the poets who wrote a *duvâznâme* piece in Turkish literature. The poem was given in a magazine/compile by reference to Rûhî. Although not definite, there are some clues in the compile that poetry may belong to the Rûhî who is known from Baghdad

In this study, the poem of *duvâznâme* will be transferred to Latin letters from Arabic types, and the content of the work will be evaluated.

Keywords: *Duvazname, Ruhi, Compile/Magazine, twelve imams, ahl al-beyt, Kasimi's Compilation*

АННОТАЦИЯ

Человечество выражает многие события и факты из жизни с помощью письменных и устных средств выражения. Литература - как искусство также является способом выражения окружающей действительности. Классическая турецкая литература - это литература, охватывает широкий круг жизненных событий и имеет дело со многими явлениями, связанными с каждой областью жизни. В классической литературе можно найти много разнообразных тем, связанных человеком и его жизнью.

В турецкой суфийской литературе и в турецком исламе можно найти много произведений, связанных со старейшинами ислама, в частности, с жизнью- Пророка и четырех калифов. Эти произведения могут быть написаны и в стихотворной и прозаической форме. В диванах поэтов можно видеть примеры произведений, написанных в разных стихотворных формах или как отдельные книги авторов.

Турецкая литература содержит произведения, написанные на основе историко-культурных ценностей традиции алевизма и бекташизма. В начале произведений из жизни Пророка, даются сведения о Мактел-Гусейне. Наравне с этими произведениями можно видеть и произведения, связанные с жизнью пророка Али и Фатмы. Одна часть тем произведений, связанных с Ахл аль-Байти, известны как Дюваздох-наме и Дюваз-наме. В таких работах, есть информация о старейшинах Пророка, которых в шиитской традиции считают двенадцатью имамами. В темах произведений восхваляется любовь и уважение к пророкам.

В турецкой литературе одним из поэтов, написавших – «Диваз-наме», является Рухи. Текст в журнале, был передан Рухи. Нет достаточных сведений, но можно сказать, что это стихотворение может принадлежать перу Рухи из Багдада.

В этом исследовании текст стиха Дюваз-наме с арабскими буквами, будет передан латинскими буквами, а содержание произведения будет оценено.

Ключевые слова: *дүвазнаме, Рухи, журнал, двенадцать имамов, ахль аль-бейт*

Giriş

Klâsik Türk edebiyatı, hayatın her alanı ile ilgili birçok konuyu işleyen ve konu yelpazesi geniş olan bir edebiyattır. İnsanlığa ve yaşama dair hemen hemen her konuyu bu edebiyatta bulmak mümkündür.

Türk Edebiyatında, Hz. Peygamber hakkında yazılmış birçok eser bulunur. Bunlardan önemli olanlarından ikisi mevlid ve miraciyelerdir. Ayrıca Hz. Peygamber ve ailesi (ehl-i beyti) hakkında yazılmış eserler de söz konusudur.

Peygamberin ehl-i beytini anlatan eserlerden biri de On İki İmamın konu edildiği “dûvâznâme”lerdir. Bu türden eserler, mensur veya manzum olarak kaleme alınabilmektedir.

Klâsik Türk şiirinde manzum *dûvâznâme* yazan şairlerden biri de Rûhî’dir. Bahse konu manzume, bir şiir mecmuasında Rûhî başlığıyla verilmiştir.

Mecmuanın barındırdığı metinler ve kayıtlara bakıldığında bu şiirin 16. yüzyılda yaşamış şairlerden birine ait olduğu anlaşılmaktadır. Bu yüzyılda farklı şehirlerde yaşamış ve şiirlerinde Rûhî mahlasını kullanmış birden fazla şair bulunmaktadır.¹ Bunlardan biri, divanı günümüze ulaşan Bağdatlı Rûhî’dir. Diğerlerine ait şiir örneklerine, çeşitli şiir mecmualarında ve tezkirelerde rastlanabilmektedir.

Dûvâznâme metninin, Rûhî mahlasıyla şiirleri bulunan şairlerden hangisine ait olduğu konusunda fikir beyan etmek güçtür. Bağdatlı Rûhî dışında bu yüzyılda yaşamış aynı mahlaslı diğer şairlerin divanları bugüne ulaşmamış veyahut halen üzerlerinde akademik çalışma yapılmamıştır. Bağdatlı Rûhî’nin yeni yazıya aktarılmış divan metninde de bu şiire rastlanmamıştır.²

Mecmualar, şairlere ait yeni şiirleri barındırması yönüyle önemli derleme eserler sınıfına girer. Bu bağlamda; bahse konu manzumenin, bir şekilde şaire ait divan nüshalarına girmeyen yeni bir şiiri olduğu söylenebilir.

İncelememiz dört bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde manzumenin içinde bulunduğu mecmua hakkında tanıtıcı bilgiler verilecektir. İkinci bölümde *dûvâznâme* hakkında kısa bilgilerle birlikte “Rûhî’nin Dûvâznâmesi” tanıtılacaktır. Üçüncü bölümde manzumenin içeriği üzerinde değerlendirmelerde bulunulacaktır. Dördüncü bölüm olarak, manzumenin Latin harflerine aktarılmış metni sunulacaktır. Çalışmanın sonunda tıpkıbasım olarak, Dûvâznâme metninin *Kâsımî Mecmûasındaki* yazısı verilecektir.

1. Dûvâz-nâmenin İçinde Bulunduğu Mecmua³

İncelemeye esas metin, birçok açıdan kayda değer bilgi barındıran “Kâsımî Mecmûası”nda⁴ geçmektedir. Mecmûada, hem manzum hem de mensur birçok esere ulaşmak mümkündür. *Bahru’l-Maariif* ve *Sandukatı’l-Maariif* olarak da nitelendirilen eser, birçok nazire şiiri ihtiva etmektedir.

Mecmua, kendisi de bir şair olan ve mecmuada şiirleri de bulunan Kâsımî’ye aittir. Kâsımî iki yerde (KM/17a ve KM/127a)⁵ eserin kendisine ait olduğunu ifade eder: “*Sâhibihî ve mâlikihî, min evvelihî ilâ âhîrihî ağ’afu’l-ibâdullahi’l-meliki’s-*

Rûhî'nin Dûvâznâmesi

settâr, Seyyid Kâsım b. Seyyid Abdullâh b. Seyyid Murtażā b. Seyyid Abdu'l-gafûrû'l-Hüseynî, gafarallâhu zunûbehû” (KM/17a)

Kâsımî, temmet/tamamlama kaydında eseri yazanın kendisi olduğunu şöyle belirtmektedir: *Temmet 'alâ yedi'l-fakîri'l-ḥakîr ve'r-râcî şefa'ati'l-ceddihi'l-bedri'l-münîr, ađ'afu'l-'ibādullahi'l-meliki's-Settâr, Seyyid Kâsım b. Seyyid Abdullâh b. Seyyid Murtażā b. Seyyid Abdu'l-gafûrû'l-Hüseynî, gafarallâhu zunûbehû ve setere 'uyûbehû*” (KM/127a)

Yukarıdaki ifadeler ile “li-kâtibihî” başlıklı ve mahlas beytinde “Kâsımî” ibaresi bulunan şiirlerden (KM/6b ve KM/7a) anlaşılacağı üzere mecmuanın mürettibi Kâsımî'dir.

İncelemeye esas mecmua, Erzurum Atatürk Üniversitesi Merkez Kütüphanesi Seyfettin Özege Yazma Eser Salonunda Agâh Sırrı Levend yazmaları arasındadır. Eserin kütüphanedeki kaydı şöyledir: ASL 625 Mec 83.

Gazeller bölümünün sonundaki (KM/127a), ifadelerle bakıldığında, eserin H. 3 Recep 1034'te (M. 11 Nisan 1625) tarihinde tamamlandığı görülmektedir. 270 yaprakтан oluşan mecmuadaki metinler, özellikle *dîvânî* hat ile kaleme alınmıştır. Rûhî'ye atfedilen metin, mecmuanın 16. yaprağındadır.

2. Dûvâznâme Geleneği ve Rûhî'nin Dûvâz-nâmesi

2.1. Dûvâz-nâme Geleneği

İslamî dönem Türk edebiyatında din ve tasavvuf ehli kişileri konu edinen birçok metin bulunur. Bunlar arasında dört halifeyi anlatan, *medh-i çehâr yâr-ı güzîn* ile Hz. Hüseyin'i anlatan *maktel-i Hüseyin'ler* önemli bir yer tutar. Bununla birlikte *On İki İmam*'ı konu edinen çeşitli eserler de bulunmaktadır. “İçinde On İki İmamın adı geçen veya onlara övgü için yazılan bu şiirlere *Dûvazdeh İmam* denir. Daha sonraları bu terim kısaltılmış olarak *dûvâz*, *dûvâzdeh imâm* ya da *Dûvâznâme* şeklini almıştır” (Güzel, 2009: 345).

Dûvâznâmeler, yaygın olarak Alevî-Bektâşî geleneğinde kaleme alınırlar. Bu türden eserler “Alevi-Bektaşî edebiyatıyla Mevleviliğin Şems koluna bağlı şairlerin verimlerinde On İki İmamı meziyetleriyle sayan şiirlerdir. Övgü için bu şiirlere *dûvazdeh imam*, halk deyişiyile *dûvazman* veya yalnız *dûvaz* denir” (Altun, 2010: 148). Tasavvuf Terimleri Sözlüğünde, madde başı olarak verilen terim için “Alevilerde ve Bektaşilerde On İki İmamı öven nefesler” açıklaması bulunur (Uludağ, 2012: 113).

Alevi ve Bektaşî şairlerin nefesleri ve deyişleri bu kültürde önemli kaynak metinler olarak telakki edilir. “Aleviliğin en önemli kaynaklarından biri, bu topluma mensup ozanların tarih boyunca düşünce ve duygularını en yalın, en içten ve en coşkulu yansıttıkları nefes/deyişlerdir” (Üzüm, 2009: 276). Alevi-Bektaşî kültüründe nefeslere konu olan birçok olay ve olgu vardır. Bunlardan biri de hiç kuşkusuz On İki İmamdır. Bu kültüre bağlı şairlerin birçoğunun nefeslerinde On iki İmamı işlediği görülmektedir.⁶

Bu inancı taşıyan veya taşımasın Ehl-i Beyt'e sevgi duyan herkes bu türden eserleri kaleme alabilmektedir. Fakat genel olarak Şiiliğin en büyük kolu olan İsmâaşeriye (İmamiye) unsurlarından etkilenen şairlerin bu türden eserler verdikleri görülmektedir:

“Söz konusu bu hayat tarzı, işaret edilen yüzyılda Şiiliğin en büyük kolu olan İsnâaşeriyeden başka unsurlar yanında Oniki İmam kavramını almış, bu kavram bugüne kadar Aleviliğin olmazsa olmazları arasında girmiştir. Bundan sonra hemen hemen her şair, düvaz imam veya kısaca düvaz denilen oniki imam şiirleri kaleme almış ve cemlerde bunların okunması zaruri görülmüş, gülbanklarda ondört masum ve on yedi kemerbestle birlikte oniki imamın adı mutlaka zikredilir olmuş.” (Üzüm, 2009: 268)

2.2. Rûhî'nin Dûvâznâme'si

Çalışmamızın bu bölümünde Rûhî'ye atfedilen manzum metnin tanıtımı üzerinde durulacaktır. Yazımıza esas düvâznâme, Rûhî mahlasını taşımaktadır. Bahsedilen Rûhî'nin de Bağdatlı Rûhî olması muhtemeldir.

Klâsik Türk (Divan) edebiyatının önemli şahsiyetlerinden biri Bağdatlı Rûhî'dir. Şair, Osmanlı medeniyetinin Irak ve çevresi edebiyat ekolünde 16. yüzyılda yetişmiş, dönemin ünlü şairi Fuzûlî'den sonra adından en çok bahsettiren şahsiyetlerinden biridir.

Rûhî'nin bilinen tek eseri Divan'ıdır. Bu divanda şairin kendi bireysel düşünceleri ve dünyaya bakışının yanı sıra dönemin sosyal, siyasal, ekonomik, psikolojik vb. durumları anlatan şiirleri bulunmaktadır. Rûhî'nin birçok nazım şeklinde yazdığı bu şiirleriyle kendi dönemine ayna tuttuğu da söylenebilir. Fakat şairin daha çok toplumsal eleştiri bağlamında yazdığı şiirleri özellikle “terkib-bend” ve “terci-bend”lerinin olduğu bilinmektedir. Bunun yanı sıra divanındaki bazı mersiyelerinde bireysel algı ve yaşantıları, çevresine olan sorumluluk bilincini de görmek mümkündür.

Şaire ait şiirleri barındıran divanın birçok yazma nüshası bulunmaktadır. Bilinen nüshalardan hareketle şiirleri bugünkü harflere aktarılmıştır (Ak, 2001).

Rûhî'ye atfedilebilecek şiirlerden biri de manzum olarak kaleme alınan bir “dûvâznâme” metnidir. *Kâsımî Mecmuası*'nda geçen bu şiir, Bağdatlı Rûhî'nin divanında yoktur. Kesin olmamakla birlikte şiirin Bağdatlı Rûhî'ye ait olduğunu söylemek mümkündür. Fakat başka bir Rûhî'ye ait olması da uzak bir ihtimal değildir. Zira mecmûa derleyeni veyahut derlemede esas aldığı kaynak eser veya kişi; sırf mahlasından dolayı şiiri, Bağdatlı Rûhî'nin şiirlerinin bulunduğu kısımda göstermiş olabilir.

Kâsımî Mecmûasında Bağdatlı Rûhî'ye ait 155'i gazel olmak üzere diğer nazım şekillerinde yazılmış 200'den fazla şiir bulunmaktadır. Bu şiirlerin neredeyse tamamı Bağdatlı Rûhî'nin divanında da geçmektedir.⁷ Ayrıca mecmûada hangi şaire ait olduğu belirtilmeyen birçok rubai, matla ve müfredin de başka şairlere ait olabileceği gibi Rûhî'ye ait metinlerden parçalar olabileceği de ihtimal dâhilindedir.

Dûvâznâme metninin bulunduğu sayfalarda ve öncesinde Rûhî'ye ait şiirler hakkında değerlendirmelerde bulunmak gerekirse şöyle bir tablo ortaya çıkar:

a. Rûhî'nin Sinan Paşa için yazdığı:

Safâ ol ehl-i zevkündür kim eyler dâyimâ meclis

Rûhî'nin Dûvâznâmesi

Gönülde gam komaz zirâ olunca dil-güşâ meclis

matlalı 9 beyitlik gazel/kaside, mecmuada (KM/15b) Rûhî başlığıyla bulunur. Şiir Rûhî Divan'ında da (Ak, 2001: 61) geçmektedir.

b. Rûhî'nin *meclis* redifli bir diğer gazeli “Velehû” başlığıyla mecmuanın aynı yaprağında (KM/15b) geçmektedir. Şiir onun divanında da aynen görülmektedir (Ak 2001: 535).

Gel ey sâkî ki kesb itsün kudûmünden tarab meclis
Safâ-yı seyr-i didârunla geçsün rûz u şeb meclis

c. Mecmûada (KM/15b-16a) “Der-şân-ı Hazret-i Osman Paşa” başlıklı 17 beyitlik şiir, Rûhî Divan'ında (Ak, 2001: 87) geçmektedir. Başlıkta Rûhî'ye ait olduğu belirtilmeyen şiirin mahlas beytinde şaire ait olduğu görülmektedir. Şiirin matlalı aşağıdaki gibidir:

O dem irişdi ki meyhâne gibi zeyn ola bâğ
Bir ayağ evde olup bâğda ola bir ayağ

d. Aşağıdaki dizeler (KM/16a), Osman Paşa adına yazılan şiirin sonunda “Velehû” başlığıyla verilmiştir. Ahreb kalıbı ile yazılan rubai, Rûhî Divan'ında (Ak 2001: s. 1047) aynen geçmektedir:

Yağmaya giden mâldan ey sâhib-hâl
Âlemde başuñ ki sağdur çekme melâl
Târâc-ı hazândan ağlamaz köhne dıraht
Kim yine olur bahârda mâlâmâl

Yukarıda belirtilen şiirlerin tamamı, Kâsımî tarafından Rûhî'ye ait olarak sunulmuştur. Fakat Kâsımî, şairin Bağdatlı olduğuna dair bir tanımlama ifadesi kullanmamıştır. Kâsımî'nin bu şiirlerin tümünün aynı kişiye ait olduğunu düşündüğü söylenebilir. Bu şiirlerin bir kısmının Bağdatlı Rûhî divanında geçmiş olması ise diğer şiirlerin ona ait olduğunu gösteren önemli bir ipucu özelliği taşır.

3. Rûhî'nin Dûvâznâmesinin Analizi

Bu bölümde, Rûhî'ye ait manzumenin şekil ve içerik yönüyle kısa bir analizi bulunmaktadır.

3.1. Şekil Yönünden Analiz

Dûvâznâme metni mecmûanın 16. yaprağının ön ve arka yüzlerinde geçmektedir. Şiir, divânî hat ile kaleme alınmıştır. Aruzun “Fâilâtün Fâilâtün Fâilâtün Fâilün” kalıbıyla kaside nazım şekli ile yazılan şiirin toplam beyit sayısı 42'dir. Beyitlerin 36'sı Ehl-i Beyt İmamlarının her birine ayrılan 3'er beyit, diğer altısı ise Rûhî'nin giriş ve sonuç için üçü başta üçü de sonda yazdığı beyitlerdir.

3.2. Muhteva Analizi

Bu başlıkta; manzumenin giriş, On İki İmam medhi ve sonuç bölümlerinin değerlendirilmesi yapılacaktır.

Rûhî şiirine, şiir yazma konusunda büyümlü özellikler gösteren bir diğer ifade ile şiirde büyümlü sözler yaratan şaire, On İki İmamı medh etme gibi bir konuyu

işlememişse şairliğin ona haram olması yönündeki görüşleriyle başlar. Bu ifadelerde muhatap kendisi olabileceği gibi başka şairler de olabilir:

1 *Olsun ol sihr-āferīn-i nazma şā'irlik harām
K'olmasa memdūh āna 'ālemde On İki İmām*

İkinci beyitte şair, Ehl-i Beyt'i seven, onları öven ve şiirlerinde onlara yer veren birinin gelecek kaygısı çekmemesini diler. Çünkü İslam ehli olanların varacakları yerin huzur ve barış mekânı olduğunu söyler. Buradaki “gelecek-ferdâ-yarın” ibaresinin açılması dünyadaki gelecek telaşı olabileceği gibi, ahiretteki diğer dünya, hesap da olabilir:

2 *Çekmesün meddāh-ı ehl-i beyt ferdā gūşşasın
Cilvegāhi ehl-i İslāmuñ olur dārü's-selām*

Üçüncü beyitte Rûhî, dinleyici ve okuyuculara seslenerek, dünyada faziletleriyle ün salan Ehl-i Beyt İmamlarının her birini tanıtacağını bildirir:

3 *Gūş tut kim ideyin ism ile resm ile beyān
Her birin kim faẓl ile 'ālemde olmuşlar be-nām*

Şair, yaptığı bu tanıtıcı girişten sonra Hz. Ali'den başlayarak On İki İmamın her birini üçer beyitle tanıtır. İlk beyitlerin ilk dizesinde kaçınıcı imam olduğu ifade edildikten sonra önemli özellikleri sunulur. Anlatımlarda her bir imama bağlılık ve sevgi ifadeleri kullanılmaktadır.

3.2.1. Hz. İmam Ali Övgüsü

Rûhî, Hz. Ali övgüsüne başlarken, şairler için, Hz. Ali'nin zikriyle söz açmanın farz-ı ayn olduğunu belirtir:

4 *Ol imām-ı kāmīl-i evvel ki farz-ı 'ayndur
Şā'ire zikr-i cemīlinden anuñ fetḥ-i kelām*

Rûhî'nin ifadelerine göre Hz. Ali mahşerde Kevser sâkîsidir. Kıyamet gününün hararetinden susuzluk ateşi çekenlere, Hz. Ali'nin kevser suyundan ikram edeceği görüşü dile getirilmektedir. Mahşerde, herkesin onun lutuf-ikrâm elinden bir damla su içmek için can vereceği belirtilir:

5 *Sākī-i kevser o kim mahşerde yarın cān virür
İçmege bir kaçre şu luḫfi elinden ḥāş u 'ām*

Rûhî'ye göre Hz. Ali'nin dergâhının toprağı, ihtişam sahibi kişiler için birer sığınaktır:

6 *Ol Alī İbn-i Ebi Ṭālib ki ḥāk-i dergehin
Eylemiş Haḫ melce-i aḥkām-ı şāḫib-iḫtişām*

3.2.2. Hz. İmam Hasan Övgüsü

Rûhî, Peygamber'in torunu olan ve ikinci imam olarak kabul edilen Hz. Hasan'ı, kadri ve kıymeti yüksek biri olarak niteleyip onun tüm halkın gözdesi olduğunu vurgular:

7 *Ol imām-ı kāmīl-i şānī o 'ālī-ḫadr kim
Luḫfi ile olmuş imāmān içre maḫbūl-ı enām*

Şiirde, onun zehirlendiğine farklı imgelerle değinilmiştir. Onun sersem ve şaşkın dünyanın kahır zehrini tattığı, buna rağmen bu kötü tutumlardan bir an bile rahatsızlık duymadığı ve acı hissetmediği belirtilir:

8 *Ol ki fūrḫat zehr-i ḫahrın yutdı çarḫ-ı kec-revüñ*

Rûhî'nin Dûvâznâmesi

Olmadı bir kez bu fi 'l-i nâ-sezâdan telh-kâm

Şiirde Hz. Hasan'ın davranış ve şekil özellikleri ile adı, anlam sanatlarından olan *istihdam* sanatı ile verilir. Buna göre onun yüzü de ahlakı da adı da Hasan/güzeldir. Yüz güzelliği ile meşhur olanların tümünün onun temizliğine ve güzelliğine vurgun olduğu da Rûhî'nin ifadelerinde görülür:

9 *Kimdür ol vechi hasen hulki hasen nâmi Hasan
Kim olur vech-i hasenler hüsn-i pâkine gulâm*

3.2.3. Hz. İmam Hüseyin Övgüsü

Rûhî, üçüncü imam Hz. Hüseyin'i değerli ve kıymetli insanların komutanı olarak niteler. Onun davası uğruna başını verdiği belirtir. Ona sıkıntı çıkarıp hasım olanlara kıyamet günü Allah'ın hasım olacağını ifade eder:

10 *Ol imâm-ı kâmil-i şâlis o ser-hayl-i havâş
Ol ki ser virdi vü sırrı kılmadı i lâm-ı 'âm*
11 *Ol 'azîz-i pâk-tıynet kim 'adû-yı hâşına
Haşr Haşr dîvânında haşm olur Azîz-i zü'n-tikâm*

Şiirde Kerbela çölünün toprağının onun güzel vücuduna makam oluşu belirtilmiştir:

12 *Ol Hüseyin İbn-i Alî ol ser-firâz-ı 'aşr kim
Hâk-i deşt-i Kerbelâdur cism-i pâkine makâm*

3.2.4. Hz. İmam Zeynelabidin Övgüsü

Hz. Hüseyin'in oğlu olup asıl adı Ali'dir. Kerbelâ olayının canlı şahitlerinden biridir. Şiirde onun, daha çocuk yaşta iken düşmanları ile yaptığı tartışmalarda onlara üstünlük sağladığı, ilimde yüksek bir mertebede olduğu bilgisi verilmektedir:

13 *Ol imâm-ı kâmil-i râbi ' ki bir an şer 'de
Tıfl iken ilzâm kıldı haşmını beyne 'l-enâm*

Rûhî, onun Mervan ve ailesi ile yaptığı mücadeleye değinerek kendilerine sıkıntı çıkararak Mervan'ın soyunun adının anılmadığını da belirtir:

14 *Virmedi nesl-i siyeh-kârına Mervânun vüçüd
Ol ki hâşu 'l-hâşdur olur mı ma 'lüm-ı 'avâm*

Zeynelabidin'in zühd yaşamına dair bilgiler Rûhî tarafından dile getirilmektedir. Ayrıca herkesin kendi derdine çare, sıkıntılardan kurtulmak ve hastalıklarından uzaklaşmak için onun dergâhına gittikleri de vurgulanır. Bir anlamda onun insanlar için bir kurtuluş umudu olduğu belirtilmeye çalışılır. Çünkü Kerbela'dan kurtularak özelde ehl-i beytin ve onu sevenlerin bir umudu olmuştur:

15 *Haşret-i Zeynü 'l-İbâd ol ser-firâz-ı etkîyâ
Kim ider 'âlem gubâr-ı dergehine iltiyâm*

3.2.5. İmam Hz. Muhammed Bâkır Övgüsü

Rûhî, İmâm Muhammed Bâkır'ı, fazilet zirvesindeki güneş olarak niteler. Dünyanın onun önünde iki kat olarak/saygıyla eğilip selama durduğu inancını dile getirir:

16 *Ol imâm-ı kâmil-i hâmis o mihr-i evc-i fażl
Kim önünde çarh iki kat oluban virmiş selâm*

Şair onu, ihsan dağıtan biri olarak sunar. Onun yarım bardak bile olsa ihsan şerbetiyle yaptığı ikramından her kim yararlanırsa kalbinin Allah'ın feyziyle dolup taşacağı savunulur:

17 *Kalbini envār-ı feyz-i Haḫla māl-ā-māl ider
Her kime sākī-i ihsānı şunarsa nīm-cām*

Rûhî, İmam Bakır'ın herkesin ruhunun güzelliğine bakarak, karanlık gönüllerden kötüyü, zulmü ve karanlığı şevk, huzur ve mutluluk güneşiyle kaldırdığını belirtmektedir.

18 *Ḥazret-i Bākır kulüb-ı 'āleme nāzır o kim
Mıhr-i şevki tîre dillerden ider ref'-i zālām*

3.2.6. Hz. İmam Cafer-i Sâdık Övgüsü

Cafer-i Sâdık için şair, emirlerin/uluların/meliklerin önde geleni nitelmesini yapar. Bu sıfat, siyasî anlamda olmayıp, onun dîn ve toplum hayatındaki önderliği içindir:

19 *Ol imām-ı kāmil-i sâdis o ser-tâc-ı mülük
Kim ider ḫāk-i derinden şāh[ı]ar kesb-i merām*

Toplumsal anlamda, yaşamın ve dinin, onun fazilet sunduğu/ikram ettiği bardakla hakiki tertibe ulaştığı, yoluna girdiği inancı paylaşılır. Ayrıca onun şeriat mülküne adalet kılıcıyla nizam/düzen verdiği sembolik bir dille ifade edilmektedir. Bu ifadeler, onun Şia geleneğinin takip ettiği yeni bir yol, mezhep ile olan ilişkisi yönüyledir.

20 *Ol ki bezm-i devr buldı cām-ı fazlıyla nesāk
Ol ki mülk-i şer'e virdi tîg-ı 'adliyle nizām*

Rûhî, güzide imamların başı olduğunu ifade ettikten sonra onun arkasında veyahut ona zıt görüş bildirenlerin, yalan söylediğini ve kötü niyetli kişiler olduğunu belirtir:

21 *Cā'fer-i Şādık o ser-ḫayl-i imāmān-ı güzîn
Kim ḫilâfında ne söylerse yalan söyler liyām*

3.2.7. Hz. İmam Musa Kazım Övgüsü

Şair, yedinci imam olan Musa Kazım tanıtımında yedi sayısı ile farklı anlamlar yakalamaya çalışır. Yedinci imam, yedi iklimde/dünyada/her yerde herkesin onu tanıdığı ve ona hürmet ettiği bilgileri ile sunulur.

22 *Ol imām-ı kāmil-i sâbi' ki heft iklimde
Ḥürmetin vâcib bilürler ger ḫavâş u ger 'avām*

Rûhî, onun makamının/dergâhının tozunun/toprağının akıl ve basiret sahibi kimselerce gözlere sürme olarak telakki edildiğini ifade eder. Ayrıca, ehl-i kelâm/söz ehli, bir anlamda tasavvuf ve kelim ilmi ile ilgilenen kişilerin de onun adını dillerinden hiç düşürmediklerini belirtir. Sembolik ifadelerle, ilim ve irfan ehlinin onun görüşlerinden ve yol açıcılığından faydalandığı anlam örüntüsü kurulmaya çalışılmıştır.

23 *Ḥāk-i dergâhın ulü'l-ebşār kılmış kuḫl-ı 'ayn
Nām-ı pâkin eylemiş vird-i zebân ehl-i kelām*

Musa Kazım'ın adının zikredilmediği bölümde, Bağdat şehrine güzel kokular/anlamlar veren kişi olarak bahsedilir. Kabrinin/mekânının Bağdat'ta olması

Rûhî'nin Dûvâznâmesi

yönüyle de önem arz eden şahsiyetin, cihandaki her burnun/yaşayan her canlının onun lütuf kokusundan bir parça kokladığı görüşü savunulur. Ondandır gelenlerin bir yönüyle onu tanıdığı ve ondan etkilendiği düşüncesi paylaşılır:

24 *Kimdür ol 'aṭṭār-ı burc-ı evliyāullāh kim*
Būy-ı lutfından mu 'aṭṭardur cihānda her meşām

3.2.8. Hz. İmam Rıza Övgüsü

Rûhî, İmam Rıza'yı, kıyamet günü, onun dostlarının makamının cennet olacağı imajıyla tanıtmaya başlar. Böylelikle onu sevenlerin ve benimseyenlerin gideceği/kazanacağı lütfun cennet olacağı üzerinde durulur. Bir yönüyle cennet, mutluluk ve huzur mekânı olarak tanıtılır. Güzellikler ve mutluluklar, huzur hep onun yanındadır; onun dostları da ondan pay almaktadır:

25 *Ol imām-ı kāmīl-i sāmin ki rûz-ı ḥaşrde*
Şahn-ı bāğ-ı heşt-der aḥbābına olur maḳām

Rûhî, İmam Rıza'nın hastalıklarla, zorluk ve sıkıntılarla geçirdiği yaşamına da dikkat çekmektedir. Onun tüm bu olumsuzluklar içinde başkalarının ihtiyaçlarına koştuğu, özellikle geceleri halka yardım için sürekli uyanık olduğu bilgisini sunar:

26 *Şām-ı ğamda ḥaste-i fakra niğebān olmağa*
Çeşm-i bahtın eylemiş bīdār ḥayyun lā-yenām

Şair, İmam Rıza'nın adını tevriyeli olarak kullanıp onu Allah'ın takdirine daima rıza gösteren birisi olarak nitelendirir. Ayrıca onun mihnet ve kederde daima keyif ve mutluluk aradığı da özellikleri arasında sıralanır.

27 *Kimdür ol Ḥaḳḳuñ każāsına viren dā'im Rızā*
Ġuşşada mesrūr olup miḥnetde olan şād-kām

3.2.9. Hz. İmam Takî Övgüsü

Şiirde İmam Takî'nin ömrünü zühd ve takva ile geçirdiği bu yönüyle veliyullah olarak nitelendirildiği görülmektedir:

28 *Ol imām-ı kāmīl-i tāsi' veliyullāh o kim*
Ömri taḳvā ile geçdi şāl u māh u şubḥ u şām

İmam Takî'nin yaşantısının/davranışlarının tümünün güzelliğinden ve beğeni ile takdir gördüğünden bahsedilmektedir. Onun yanında hiçbir işin eksik kalmadığı, problemleri görülen veya olamayacak olarak tanımlanan her işin tamamlandığı belirtilmektedir. Böylelikle onun çözüm odaklı kişiliği ön plana çıkarılmaktadır:

29 *Şādır olan fi'l-i zātından olurdu dil-pesend*
Bāb-ı lutfından tamām olurdu kār-ı nā-tamām

Rûhî onun gönlünün ve dilinin paklığını/temizliğini, saflığını ve irşat sahibi kimliğini belirtir. Bununla birlikte ona düşmanlık yapanların da olduğunu dile getirir. Rûhî'nin anlatımlarına göre, ona karşı duran ve ona düşmanlık edenler, cennete giremeyecek, hayatından huzur ve fayda bulamayacaklardır:

30 *Ol Taḳiyy-i pāk-dil ol şāhib-i irşād kim*
Düşmen-i bed-ḥāhına dārü's-selām olmuş ḥarām

3.2.10. Hz. İmam Nakî Övgüsü

Şair, İmam Nakî'yi tanıtırken onuncu imam oluşuyla birlikte, "on" kavramıyla farklı bir anlam örüntüsü kurmuştur. İmam Nakî'nin lütfunun

öşrü/vergisinin, değersiz bir nesneyi yüksek dereceye taşıdığı dile getirilmektedir. Onun bilgisi, ilmi ve irfanı kişiye değer katar, ondan yararlananların şahsiyetleri ve davranışları; bilgisi ve değeri daha üst boyuta taşınır:

31 *Ol imām-ı kāmīl-i ‘āşir ki ‘öşri lutfinuñ
Zerre-i nāçizi eyler gün gibi ‘ālī-makām*

Rûhî, gönülleri avlamak, yani gönüller kazanmak için lütuf tuzağı kuran bir doğan/kuşu imajı çizmektedir. Ona göre İmam Nakî, insanların ruhsal ve toplumsal yönde ideal bir mevkide olmaları bir diğer anlamda, huzurlu olmaları için sürekli mücadelede bulunmaktadır:

32 *Ol celîl-i himmete şebbâz dirsem vechi var
Kim gönüller şaydına olmuş kemend-i lufti dām*

İmam Nakî, şair tarafından bir güneşe benzetilmiştir. Bu güneş, olgunlaştırıcı ve kıvam verici bir ateştir. Olgunlaşmak için bu ateşte pişmek gerekmektedir. Ayrıca “mihir” merhamet, iyilik ve yardım etme, sevgi ve dostluk anlamına da gelmektedir. Rûhî onun mihrinden/sevgisinden mahrum kalanların veyahut olgunlaştırıcı ateşinden nasibini almayanların dünyada ham/olgunlaşmamış kalacağını belirtmektedir:

33 *Naqd-ı hâşî mürşid-i kāmīl veliyy-i Haq Nakî
Yanmayanlar dâğ-ı mihriyle kalur ‘âlemde hām*

3.2.11. Hz. İmam Hasan Asker Övgüsü

Rûhî, İmam Hasan Asker’i fazilet denizi olarak niteleyip dünya ve içindekileri de bu denize göre bir damla olarak tasvir eder:

34 *Ol imām-ı kāmīl-i ihdâ ‘aşer ol baħr-ı fażl
Kim yanında kıtredür dünyâ vü mā-fi-hā tamām*

Şairin anlatımlarına göre, Hz. Hasan Asker’in bir nefesi, yaşamlarından ümit kesenlere ve ölümler gibi yaşayanlara can verip onlara yaşam sevinci vermektedir. Bu nefes can bahşedici bir özelliktedir. “Dem” kelimesi zaman anlamında kullanıldığında ise, Hz. Hasan Asker’in can bahşeden, ümit ve yaşam arzusu veren bir anlık konuşması veya onunla geçirilen sürenin yaşamdan ümidini kesenleri, yeniden hayata bağladığı ifade edilmektedir. Ayrıca onun bir bakışı veya ilgilenmesi, aynı şekilde mahzun, üzgün ve kırgın binlerce gönlü mutlu etmektedir:

35 *Bir dem-i cān-baħş ile yüz mürde[y]i ihyâ ider
Bir nazarla biñ dil-i mahzûnı eyler şād-kām*

Rûhî Hz. Hasan Asker’i, isminin manasıyla yeni anlam örüntüleri ile tanıtmaya devam eder. Onun adı Hasan’dır, ama adının anlamı güzel olmakla birlikte O, hasen/güzel ahlak sahibidir. Ayrıca isminde Asker ifadesi vardır; o İslam dininin askerlerinin başı olarak nitelendirilir. O öyle bir komutan, öyle bir önde gelen kişidir ki huzur, mutluluk ve asayiş arayanların eli/isteği, onun lütuf dağıtan eteğindedir/çevresindedir. Herkes bu ondan bu konuda yardım beklemektedir:

36 *Mâlik-i hulk-ı hasen ser- ‘asker-i İslām kim
Dâmen-i lutfindadur dest-i taleb-kārân-ı kām*

3.2.12. Hz. İmam Mehdi Övgüsü

Şiirde Hz. İmam Mehdi, muntazar imam olduğu yönüyle açıklanmaktadır. Rûhî, onun gelişini ve önderlik edişini, herkes tarafından hasret içinde beklenildiği

Rûhî'nin Dûvâznâmesi

ifadeleriyle belirtmektedir. Mehdi'nin gelişi, ayak (makdem) sembolü ile verilerek, bu gelişteki ayağın bastığı toprağın değerinden dolayı herkesin onu öpmek için sabırsızlandığı ifade edilmektedir. Bu bekleyiş bir yönde onun düşünceleri ve yaşamıdır:

37 *Ol imâm-ı kâmil-i işnâ 'aşer kim rûz u şeb
Hâk-i bûs-ı maqdemine muntaızırdur hâş [u] 'âm*

Rûhî'nin ifadelerine göre İmâm Mehdî, herkes tarafından beklenen ve sevilen birisidir. Hakikat sırrına erenler, veli kulların tümü, onun cemâlini/ortaya çıkışını/görünmesini arzulamaktadır. Ayrıca önemli, kuvvetli ve kudretliler, saltanat sahibi ve hüküm sürücüler, onun bulunduğu topraktan feyz ummaktadır:

38 *Ârzü eyler cemâlin vâşılân-ı kurb-ı Hâk
Feyz umar hâk-i cenâbından selâtin-i 'izâm*

Şiirde Mehdî, Allah'ın bir rahmeti ve doğru yola götüren bir kılavuz olarak nitelendirilmiştir. "Hâdî" olan Mehdî'nin zuhurunda, şeytanın askerlerinin yenileceği, bozguna ve hezimete uğrayacağı dile getirilmiştir:

39 *Mehdî-i hâdî Hudâ-yı lâ-yezâluñ rahmeti
Kim zuhûrında bulur cünd-i şeyâtîn inhizâm*

Rûhî, on iki imamın her birini üçer beyitle anlattıktan sonra şiirinin sonuç bölümünde üç beyit daha yazmıştır.

Bu beyitlerde kendisinin şiir sanatını ve kabiliyetini övmektedir. O, güzide imamların övgüsünü yaptığı için, *ehl-i suhan*, yani şairlerin ona saygı göstermesi gerektiğini dile getirmektedir:

40 *Rûhîyâ çün eyledüñ medh-i imâmân-ı güzîn
Vâcib oldı zâtuña ehl-i sühandan ihtirâm*

Şair aşağıdaki dizelerde, çaresizlik içinde oluşunu, fakat bundan sonra bu düşünlülükten dolayı gam çekmemesi gerektiğini kendisine öğütler. Çünkü On İki İmamın sevgisi onun elinden tutmuştur. Bu şiir, Rûhî'nin sıkıntılı ve atacağı adımlar konusunda problem yaşadığı bir dönemde yazılmış olabilir. Çünkü çaresizlik içinde, düşünün bir vaziyettir. Ancak ehl-i beytin yaşama bakışı ve duruşu, onu bu zorluklarla başa çıkma noktasında ümitlendirmiştir:

41 *Râhat ol şimdengirü üftâdelükden çekme gam
Dest-gîr oldı saña 'âlemde On İki İmâm*

Rûhî, şiirin sonunda amaç, niyet ve istek kapılarının kendi kalbine açılması ümidini taşıdığını belirttiği bir duada bulunur. Ehl-i Beyt İmamlarının hürmeti için kendisinin niyet ettiği ve hedeflediği bazı isteklerinin gerçekleşmesini talep etmektedir:

42 *Hürmetiyçün ol gürüh-ı pāküñ ümmüdüm bu kim
Rûy-ı kalb-i pāküñe fetğ ola ebvâb-ı merâm*

4. Rûhî'nin Manzum Düvaznâmesi-Metin

[fâ 'ilâtün/fâ 'ilâtün/fâ 'ilâtün/fâ 'ilün]

16a

- 1 Olsun ol sihr-âferîn-i nazma şâ'irlik harâm
K'olmasa memdüh aña 'âlemde On İki İmâm
- 2 Çekmesün meddâh-ı ehl-i beyt ferdâ güşşasım
Cilvegâhı ehl-i İslâmuñ olur dârü's-selâm
- 3 Güş tüt kim ideyin ism ile resm ile beyân
Her birin kim fazl ile 'âlemde olmuşlar be-nâm

DİĞER

- 4 Ol imâm-ı kâmil-i **evvel** ki farz-ı 'ayndur
Şâ'ire zıkr-i cemîlinden anuñ fetḥ-i kelâm
- 5 Sâkî-i kevşer o kim maḥşerde yarın cân virür
İçmege bir kaçre şu luḫfi elinden ḥâş u 'âm
- 6 Ol '**Alî İbn-i Ebi Tâlib** ki ḥâk-i dergehin
Eylemiş Ḥâk melce-i aḥkâm-ı şâhib-iḥtişâm

DİĞER

- 7 Ol imâm-ı kâmil-i **şânî** o 'âlî-ḳadr kim
Luḫf ile olmuş imâmân içre maḳbûl-ı enâm
- 8 Ol ki firḳat zehr-i ḳahrın yutdı çarḫ-ı kec-revüñ
Olmadı bir kez bu fi'l-i nâ-sezâdan telḫ-kâm
- 9 Kimdür ol vechi ḥâsen ḫulḳı ḥâsen nâmı **Ḥâsan**
Kim olur vech-i ḥâsenler ḫüsn-i pâkine ḡulâm

DİĞER

- 10 Ol imâm-ı kâmil-i **sâliḫ** o ser-ḫayl-i ḫavâş
Ol ki ser virdi vü sırrı ḳılmadı i'lâm-ı 'âm
- 11 Ol 'azîz-i pâk-tıynet kim 'adū-yı ḫâşına
Ḥaşr-ı dîvânında ḫaşm olur *Azîzün zü'ntikâm*
- 12 Ol **Ḥüseyn İbn-i Alî** ol ser-firâz-ı 'aşr kim
Ḥâk-i deşt-i Kerbelâdur cism-i pâkine maḳâm

Rûhî'nin Dûvâznâmesi

Dîger

- 13 Ol imâm-ı kâmil-i **râbi**‘ ki bir an şer‘de
Tıfl iken ilzâm kıldı hâşmını beyne‘l-enâm
- 14 Virmedi nesl-i siyeh-kârına Mervânuñ vücûd
Ol ki hâşu‘l-hâşdur olur mı ma‘lûm-ı ‘avâm
- 15 Hâzret-i **Zeynü‘l-İbâd** ol ser-firâz-ı etkiyâ
Kim ider ‘âlem gubâr-ı dergehine iltiyâm

Dîger

- 16 Ol imâm-ı kâmil-i **hâmis** o mihr-i evc-i fazl
Kim önünde çarh iki kat oluban virmiş selâm
- 17 Kâlbini envâr-ı feyz-i Hâkla mâl-â-mâl ider
Her kime sâķi-i ihsânı şunarsa nîm-câm
- 18 Hâzret-i **Bâkır** kulüb-ı ‘âleme nâzır o kim
Mihr-i şevķi tîre-dillerden ider ref‘-i zâlâm

Dîger

16b

- 19 Ol imâm-ı kâmil-i **sâdis** o ser-tâc-ı mülûk
Kim ider hâk-i derinden şâh[l]ar kesb-i merâm
- 20 Ol ki bezm-i devr buldı câm-ı fazlıyla nesâķ
Ol ki mülk-i şer‘e virdi tîg-ı ‘adliyle nizâm
- 21 **Câ‘fer-i Şadıķ** o ser-hayl-i imâmân-ı güzîn
Kim hilâfında ne söylerse yalan söyler liyâm

Dîger

- 22 Ol imâm-ı kâmil-i **sâbi**‘ ki heft iķlimde
Hürmetin vâcib bilürler ger havâş u ger ‘avâm
- 23 Hâk-i dergâhın ulü‘l-ebsâr kılmış kuhl-ı ‘ayn
Nâm-ı pâkin eylemiş vird-i zebân ehl-i kelâm
- 24 Kimdür ol ‘aţţâr-ı burc-ı evliyâ‘ullâh kim
Büy-ı luţfından mu‘aţţardur cihânda her meşâm

Dîger

- 25 Ol imâm-ı kâmil-i **sâmin** ki rûz-ı hâşrde
Şahın-ı bâg-ı heşt-der aķbâbına olur maķâm

26 Şām-ı ğamda haste-i faķra niġebān olmaġa
Çeşm-i baħtın eylemiş bīdār *ħayyun lā-yenām*

27 Kimdür ol Ĥaķķuñ kaźāsına viren dā'im **Rızā**
Ĝuşşada mesrūr olup miħnetde olan şād-kām

Dīger

28 Ol imām-ı kāmīl-i **tāsi'** veliyyu'llāh o kim
'Ömri taķvā ile geçdi şāl u māh u şubħ u şām

29 Şādır olan fi'l zātından olurdu dil-pesend
Bāb-ı luţfindan tamām olurdu kār-ı nā-tamām

30 Ol **Taķiyy-i** pāk-dil ol şāħib-i irşād kim
Düşmen-i bed-ħ'āhına dārü's-selām olmış ħarām

Dīger

31 Ol imām-ı kāmīl-i **'aşir** ki 'öşri luţfinuñ
Zerre-i nāçizi eyler ġün gibi 'ālī-maķām

32 Ol celīl-i himmete şeh-bāz dirsem vechi var
Kim ġönüller şaydına olmuş kemend-i luţfı dām

33 Naķd-ı ħāşı mürşid-i kāmīl veliyy-i Ĥaķ Naķī
Yanmayanlar dāġ-ı mihriyle ħalur 'ālemde ħām

Dīger

34 Ol imām-ı kāmīl-i **iħdā'** aşer ol baħr-ı fażl
Kim yanında ħatredür dünyā vü mā-fi-hā tamām

35 Bir dem-i cān-baħş ile yüz mürde[y]i iħyā ider
Bir nazarla biñ dil-i maħzūnı eyler şād-kām

36 Mālik-i ħulķ-ı ħasen ser-'asker-i İslām kim
Dāmen-i luţfindadur dest-i taleb-kārān-ı kām

Dīger

37 Ol imām-ı kāmīl-i **işnā'** aşer kim rüz u şeb
Ĥāk-i būs-ı maķdemine muntaźırdur ħaş [u]'ām

38 Ārzū eyler cemālin vāşılān-ı ħurb-ı Ĥaķ
Feyz umar ħāk-i cenābından selātin-i 'izām

39 Mehdī-i hādī Ĥudā-yı lā-yezāluñ raħmeti

Rûhî'nin Dûvâznâmesi

Kim zühürında bulur cünd-i şeyâfîn inhizâm

DİĞER

40 Rûhîyâ çün eyledûn medh-i imâmân-ı güzîn
Vâcib oldı zâtuña ehl-i sühândan ihtirâm

41 Râhat ol şimdengirü üftâdelükden çekme gam
Dest-gîr oldı saña 'âlemde On İki İmâm

42 Hürmetiyçün ol gürûh-ı pākūn ümmîdüm bu kim
Rüy-ı kalb-i pākūne fetḥ ola ebvâb-ı merâm

Sonuç

Klâsik Türk edebiyatı, konu yelpazesi geniş olan bir edebiyattır. İnsanlığın dünyadaki yaşam algıları, inanç ve düşünüşlerinin her edebiyatta olduğu gibi Türk edebiyatında da işlendiği görülebilmektedir. Farklı kültürlerle ve medeniyetlere ait dünya görüşlerinin de işlendiği bu edebiyatta, yaşama dair hemen hemen her konu görülebilmektedir.

Divan edebiyatında, İslam dininin peygamberi eksenli yazılmış birçok edebî metin bulunur. Bunların bazılarında Hz. Peygamberin ailesinin (ehl-i beyti) konu edildiği görülmektedir.

Hz. Peygamberin ailesini anlatan eserlerden biri de “dûvâznâme”lerdir. Bu eserlerde Şia geleneğinde Oniki İmam olarak telakki edilen başta (ilki) Hz. Ali olmak üzere, peygamberimizin kızı Hz. Fatıma'nın soyundan gelen diğer on bir İmam tanıtılmaktadır. Anlatımlarda Oniki İmam'a olan sevgi ve bağlılık görülür.

Bir tür olarak beliren bu eserler genellikle Alevî-Bektâşî şairlerin kaleminden çıkmaktadır. Bu eserleri yazarlar, Şiâ'nın İmamiyye koluna mensup olabildiği gibi, Mevleviliğin Şems koluna bağlı şairler de olabilmektedir.

Türk şiirinde manzum *dûvâz-nâme* yazan şairlerden biri de Rûhî'dir. Bahse konu manzume, bir şiir mecmuasında Rûhî başlığıyla verilmiştir. 42 beyitten oluşan manzum metin, aa-xa-xa şeklinde kaside/gazel nazım biçiminde kafiyeleşmiştir. Eserde ilk ve son üç beyit giriş ve sonuç bölümleridir. Eserde On iki İmam'ın her biri için üçer beyit ayrılmış olup her birine olan sevgi ve bağlılık belirtilmiştir.

Kâsımî Mecmûasında Bağdatlı Rûhî'ye ait 200'e yakın şiir bulunur. Bahse konu dûvâznâmenin bulunduğu sayfalar ve öncesinde Rûhî'ye ait dört manzume daha vardır. Bunlardan ikisi “velehû” başlığıyla Rûhî'ye atfen verilmiştir. Söz konusu dört manzume ile diğer 200 civarındaki şiir, Bağdatlı Rûhî'nin basılı divanında bulunmakla birlikte çalışmaya esas *Dûvâznâme* metni, divanda yoktur.

Rûhî başlığıyla verilen *dûvâzdehnâme*'nin yukarıda bahsedilen açıklamalar ekseninde Bağdatlı Rûhî'ye ait olduğu düşünülmektedir. Çünkü Rûhî, Rûhî-i Bağdatî ve bir öncesinde Rûhî'ye ait olduğu belirtilen şiir(ler)den sonra gelen ve Bağdatlı Rûhî'ye atfen “velehû” başlıklı şiirlerin neredeyse tamamı şaire ait divanda bulunmaktadır. Dûvâzdeh İmam metni, küçük bir ihtimal de olsa Rûhî mahlaslı başka bir şaire ait olabilir.

Birçok açıdan önemli kaynak bilgiler içeren mecmûalar, şairlere ait yeni şiirleri barındırması yönüyle önemli derleme eserler arasındadır. Bu bağlamda; bahse konu manzumenin, bir şekilde Bağdatlı Rûhî'ye ait divan nüshalarına girmeyen yeni bir şiiri olduğu söylenebilir.

Bağdatlı Rûhî'nin bu eseri yazmış olması halinde, onun Bektâşî bir şair olduğuna küçük de olsa işaret etmektedir. Veyahut onun Mevlevî belki de de Mevlevîliğin Şems koluna bağlı olduğunu söylemek de ihtimal dâhilindedir. Yukarıda da belirtildiği üzere, genellikle bu türden eserleri kaleme alanlar bu kimliğe sahip olan şairlerdir.

Rûhî'nin incelemeye esas şiiri yeni harflere aktarılan divan nüshalarında görülmemektedir. Bu durum şairin veya başkalarının tasarrufu olabilir. Ayrıca şiirin Bağdatlı Rûhî'ye ait olduğu da kesin değildir. Tüm bilgiler Kâsımî tarafından derlenen mecmuadaki bilgiler eksenslidir. Kâsımî veya onun esas aldığı kaynaktaki bilgilere dayalı olan tüm yorumlamalar, bu çalışma vesilesiyle ilim âleminin dikkatine sunulmaktadır.

Kaynakça

Ak, Coşkun (2001). *Bağdatlı Rûhî Dîvânı (Karşılaştırmalı Metin)*. Bursa: Uludağ Üniversitesi Yayınları. 2 C.

Altun, Erman (2010), *Dini Tasavvufî Halk Edebiyatı*, İstanbul: Kitabevi Yayınları

Güzel, Abdurrahman (2009), *Dinî-Tasavvufî Türk Edebiyatı El Kitabı*, Ankara: Akçağ Yayınları.

İçli, Ahmet, (2018) “Kâsımî Mecmuasının İçerik Analizi” *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi* Volume: 40, Winter-2018, s. (468-499)

Kâsımî (1625), *Bahrü'l-Maarif*, Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi Seyfettin Özege Yazma Eser Koleksiyonu, ASL Mec 625., 270 yk.

Ocak, Ahmet Yaşar (ed.) (2009) *Geçmişten Günümüze Alevi-Bektaşî Kültürü*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Uludağ, Süleyman (2012). *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Kabalcı Yayıncılık.

Üzüm, İlyas (2009). “İnançtan Külte: Alevilikte Oniki İmam İnancı” *Geçmişten Günümüze Alevi-Bektaşî Kültürü (İçinde)*(Ed. Ahmet Yaşar Ocak), s. 268-285

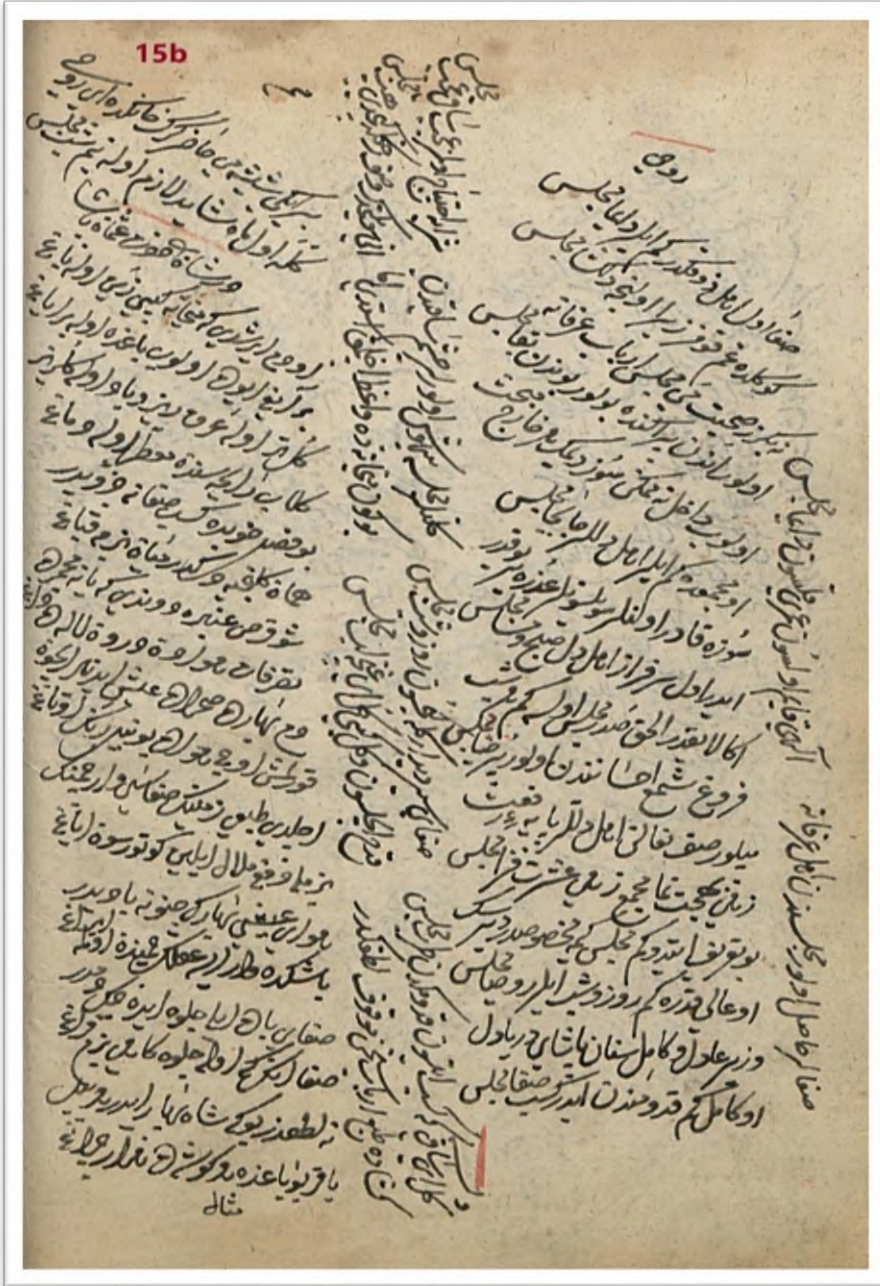
www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com. Erişim tarihi: 03.11.2019

Rûhî'nin Dûvâznâmesi

Ek-Metin: Arap Harfli Tıpkı Basım

Bu bölümde Rûhî'nin Dûvâznâmesinin yanı sıra ona atfedilen diğer dört manzumeye de yer verilmiştir.

Metnin tıpkıbasımında çalışmaya konu olan esas şiir, 16 a'dan başlayıp 16b'de bitmektedir. 15b'deki şiirler, Bağdatlı Ruhî'nin divanında da geçen şiir örnekleridir.

Sonnotlar

¹ Bu şairler: Filibeli Rûhî, Gelibolulu Rûhî, Vardarlı Rûhî, Bağdatlı Rûhî, İstanbullu Mustafa Rûhî Çelebi, Müftüzâde Rûhî, İstanbullu Ömer Rûhî Çelebi, Bu şairler hakkında geniş bilgi için internet ortamında hazırlanmış olan www.turkedebiyatilisimlersozlugu.com. Adresine bakılabilir Ayrıca ilgili yüzyılda yazılmış tezkirelere de bakılabilir.

² Rûhî'nin divanı Coşkun Ak tarafından yeni harflerle yayımlanmıştır. Çalışmamızda Rûhî'nin şiirleri hakkında verdiğimiz bilgiler için bu eserden yararlanılmıştır. Eserin tam künyesi kaynakçada belirtilmiştir.

³ Kâsımî Mecmuası, alıntılarda parantez içinde kısaca KM harfleriyle gösterilmiştir.

⁴ Kâsımî Mecmuası üzerine Ahmet İÇLİ tarafından farklı yayınlar yapılmıştır. Bu çalışmalardan sonuncusu mecmuanın tanıtımı üzerindedir. Geniş bilgi bkz. Ahmet İÇLİ, "Kâsımî Mecmuasının İçerik Analizi" *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi* Volume: 40, Winter-2018, p. (468-499)

⁵ Mecmuadan yapılan alıntılarda yaprak sistemi kullanılmıştır. Buna göre, alıntılanan metnin hangi yaprağın hangi sayfasında/yüzünde olduğu belirtilmiştir. Örnek olarak; 17a: 17. yaprağın a/ön yüzünü ifade etmektedir.

⁶ "Hatta On İki İmam deyişi söylememiş bir ozan düşünülemez, Hangi ozanın şiirlerine bakılsa On İki İmamla ilgili bir şiirine rastlanır" (Üzüm, 2009: 276). Bahse konu çalışmada, birçok şaire ait düvazdeh imam şiiri örnek olarak verilmiş ve tahlil edilmiştir.

⁷ Bağdatlı Ruhî'nin divanında olmayıp Kâsımî mecmuasında Rûhî mahlaslı şiirler üzerindeki çalışmalarımız devam etmektedir.

SATIŞ GELİŞTİRME ARACI OLARAK İNSERTLER VE TÜKETİCİLERİN SATIN ALMA DAVRANIŞINA ETKİSİ

INSERTLES AS A SALES DEVELOPMENT AND THE EFFECT OF CONSUMER PURCHASING BEHAVIOR

INSERT КАК СПОСОБ ВЛИЯНИЯ НА РАЗВИТИЕ ПРОДАЖ И ПОТРЕБИТЕЛЯ

Filiz ASLAN ÇETİN*

ÖZ

Günümüzde perakendecilik hızlı şekilde değişim geçiren ve çeşitli örgütsel şekillerde görülebilen dinamik bir sektördür. Özellikle son dönemlerde perakendecilik sektöründe yaşanan şiddetli rekabet, perakendecinin farklı stratejiler geliştirmesini ve en yüksek düzeyde tüketici memnuniyetini sağlamasını zorunlu kılmıştır. Ancak bunun gerçekleşebilmesi için tüketicinin işletmenin ürün ve hizmetleri hakkında ne düşündüğünü bilmek ve bu bilgiler ışığında işletme ürün ve hizmetlerini tüketiciye doğru yansıtmak önem kazanmaktadır. Son zamanlarda perakendecilik sektöründeki işletmelerin bir satış geliştirme aracı olarak kullandığı insert, ürünler ve hizmetler hakkında tüketicinin bilgi almasını sağlamada alternatif bir mecra olarak yoğun şekilde kullanılmaya başlanmıştır. Bu sektörde faaliyet gösteren pek çok işletme hem çalışanlarıyla hem kurumsal hem de bireysel tüketicileriyle kurduğu ilişkilerde farklı ve yeni mecraları tercih etmektedir. Bu mecralardan tüketiciye en kolay ulaşabilen ve ekonomik olabilen araçlardan biri de insertlerdir. Bu sebeplerden dolayı çalışmada özellikle insertlerin tüketici için ne ifade ettiği ve insert kullanımının ne ölçüde etkin olduğu belirlenmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda veri toplama yöntemi olarak tüketiciye yüz yüze anket uygulanarak tüketicinin insert algısı ölçülmeye çalışılmıştır. Kars şehri merkezinde 385 tüketici ile yapılan bu uygulama sonucunda elde edilen verilere göre; tüketicinin insert içerisinde yer alan bilgileri önemseydiği ve bunun tüketicinin satın alma davranışlarını yönlendirdiği gözlemlenmiştir. Özellikle insertlerin internet aracılığıyla takip edildiği ve güçlü markaların ve yüksek indirim oranlarının insertin farkındalığını artırdığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Satış Geliştirme, Insert, Tüketici Davranışı.*

* ORCID: [0000-0002-8210-799X](https://orcid.org/0000-0002-8210-799X) Kafkas Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü Dr. Öğr. Üyesi (filizaslan79@gmail.com).

ABSTRACT

Nowadays, retailing is a dynamic sector that is rapidly changing and can be seen in various organizational ways. Especially in recent years, the competition in the retail sector has forced the retailer to develop different strategies and ensure the highest level of consumer satisfaction. However, for this to happen, it is important to know what the consumer thinks about the products and services of the enterprise and to reflect the products and services of the enterprise towards the consumer in the light of this information. Recently, the inserts used by retail businesses as a sales development tool have been used extensively as an alternative medium to enable the consumer to get information about products and services. Many companies operating in this sector prefer different and new channels in their relations with their employees and corporate and individual consumers. Inserts are one of the most economical and economical means to reach consumers through these channels. For these reasons, in this study, it is tried to determine what inserts mean to the consumer and how effective the use of inserts are. In this study, it is tried to determine what the inserts mean to the consumer and how effective the use of the inserts are. In this context, a face-to-face survey was applied to the consumer as a data collection method. According to the data obtained as a result of this application made with 385 consumers in the city center of Kars; it is observed that the consumer cares about the information contained in the insert and this directs the buying behavior of the consumer. In particular, it was concluded that the inserts were monitored via the internet and strong brands and high discount rates increased the awareness of the inserts.

Key Words: *Sales Development, Insert, Consumer Behavior.*

АННОТАЦИЯ

В настоящее время розничная торговля является динамичным сектором, который быстро меняется и может рассматриваться различными организационными способами. В последние годы конкуренция в розничном секторе вынудила продавцов по розничной цене разрабатывать различные стратегии и обеспечивать максимальный уровень удовлетворенности потребителей. Однако, для достижения цели полагается знать, что потребитель думает о продуктах и услугах предприятия и представить потребителю продукты и услуги в соответствии его интересов. В последнее время insert, который используется в качестве инструмента развития продаж предприятиями розничного сектора, широко используется в качестве альтернативного средства для предоставления потребителю информации о продуктах и услугах. Многие компании, работающие в этом секторе, предпочитают новые способы в своих отношениях со своими сотрудниками, а также с корпоративными и индивидуальными потребителями. Insert являются одним из наиболее достижимым и экономичным способом для потребителей. В связи с этим, в нижеследующем исследовании делается попытка определить, что insert означает для потребителя и насколько она эффективна. В этом контексте был применен метод прямого опроса респондентов с целью установления уровня восприятия потребителем Insert-а. Согласно данным 385 потребителей из города Карс, полученным в результате опросника было установлено, что потребитель интересуется информацией insert-а, которое направляет инстинкты потребителя по поводу отоваривания.

В частности, были сделаны выводы о том, что insert отслеживались через Интернет, а сильные бренды и высокие ставки дисконтирования повышали осведомленность по поводу insert-ов.

Ключевые слова: *развитие продаж, insert, Поведение потребителей.*

1. GİRİŞ

İşletmelerin günümüzde karşılaştığı şiddetli rekabet ortamı, pazarlama bilimi açısından da yeni stratejilerin ve yöntemlerin geliştirilmesini zorunlu kılmaktadır. Bu anlamda pazarlama karması içerisinde yer alan tutundurma artık karmanın diğer üyelerine göre bu görevi en fazla üstlenmesi gereken üyedir. Pazar payının arttırılması için satışların artması ve dolayısıyla satış geliştirme araçlarının kullanılması gereklidir. Piyasaya yeni sunulan bir ürünün lansmanı, marka imajının yenilenmesi çalışması ya da fiyat indirimlerinin duyurulmaması mümkün değildir, çünkü hedef kitlenin haberdar edilmemesi faaliyetlerin etkinliğini büyük oranda düşürecektir. Bununla birlikte günümüz talebindeki artış ve marka sayısına bağlı olarak bu artışın karşılanma düzeyi işletmeler için tüketicilere farklı yollarla ulaşmak ve seçenek sunmak zorunluluğu getirmiştir.

Diğer yandan dünyanın küreselleşmesi ve iletişim teknolojilerinin hızla değişmesi işletmeler açısından öne sürülen markanın tüketicinin zihninde yer alabilmesini oldukça zor bir hale getirmektedir. Bu amaç doğrultusunda işletmeler edinmesi ve dikkat çekmesi diğer araçlara göre daha kolay olan insertleri yüksek oranda kullanmaya başlamışlardır. Tüketicinin karşısına özellikle perakendecilik alanında çıkan insertler, büyük ölçekli işletmelerden küçük ölçekli işletmelere kadar tercih edilebilir hale gelmiştir. Özellikle nihai tüketiciye ürün ve hizmet sunan perakendeciler açısından insert çok önemli ve kaçınılmaz bir araçtır. Ayrıca, günümüz tüketicisinin satın alma karar sürecinde insert gibi sürekli güncellenen ve kolay ulaşılan araçlardan sıkça yararlandıkları görülmektedir.

Buna göre, çalışma içerisinde öncelikle satış geliştirme kavramı ve bu kavramın pazarlamanın 4P'sinden biri olan tutundurma içerisindeki payının nasıl arttığı açıklanmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda satış geliştirme araçlarından biri olan insert kavramı da detaylı olarak açıklandıktan sonra nihai tüketiciler üzerine yapılan bir uygulamaya yer verilerek tüketici grubunun inserte dair yargılarının satın alma davranışlarına etkisi incelenmiştir.

2. SATIŞ GELİŞTİRME KAVRAMI VE SATIŞ GELİŞTİRMENİN ARTAN ÖNEMİ

Yoğun rekabetin yaşandığı iş dünyasında işletmeler farklılık yaratabilmek, yenilik sunmak, hedef kitlelere hitap etmek için sürekli çaba harcamaktadırlar. Neredeyse her gün yüzlerce hatta binlerce yeni ürün ve hizmetin pazara girdiği bir dönemde hem araçları hem de tüketicileri yeni ürün ve hizmete çekmek ve yeniden satın almasını sağlamak oldukça zordur. Bu noktada satış geliştirme faaliyetleri işletmelere diğer işletmelere nazaran üstünlük sağlamak için değerlendirilmeye başlanmıştır. Aslında satış geliştirme faaliyetleri çoktan tüketicilerin günlük yaşamlarının ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Bir süpermarkette karşılaşılan indirimler, bir markadan bir adet alınan ürünün yanında ikincisinin bedava olarak alınabilmesi ya da satın alınan ürünle verilen hediyeler tüketici için rutin bir hal almıştır (Oyman, 2004: 56).

Satış Geliştirme Aracı Olarak İnsertler Ve Tüketicilerin Satın Alma Davranışına...

Bu bağlamda satış geliştirme; satın almayı teşvik eden ve dağıtım kanalında bulunan aracının etkinliğini fazlalaştıran reklam, halkla ilişkiler ve kişisel satış gibi faaliyetlerin dışındaki bütün faaliyetler olarak tanımlanmaktadır. Aslında bir tutundurma kampanyasının nihai amacı kısa vadede satış gerçekleştirmek ya da uzun vadede bir itici güç oluşturarak satış hedeflerine ulaşmaktır. Satış geliştirme bilinen tutundurma araçlarının dışında kalan teşhir, yarışma, çekiliş, kupon, müşteri programları, ödüller, örnek ürün dağıtımı, insert, ürün gösterimi ya da hediye verilmesi gibi araçları kapsamaktadır. Bir satış geliştirme stratejisi oluştururken öncelikle ürünü sezon içerisinde mümkün olduğunca fazla sayıda satmak ve kalan ürünleri de satış geliştirme araçlarıyla elde çıkararak maksimum karı elde etmektir. Genel anlamda satış geliştirme faaliyetlerinin temel amaçları (Bekoğlu, 2018: 474-475);

- Kısa vadeli satışları artırmak,
- Müşteri sadakati sağlamak,
- Ürün, hizmet ya da uygulanan stratejilerde yapılan yenilikleri vurgulamak,
- Diğer tutundurma araçlarına destek vermektir.

Satış geliştirme; tüketiciyi bir mal veya hizmeti satın almak için motive eden ve kısa dönemli bir etki yaratan araçlardan oluşmaktadır. Reklam ya da kişisel satış gibi tutundurma araçları ürün ya da hizmeti satın almak için neden oluşturmaya odaklanırken, satış geliştirme şimdi satın almak için nedenler oluşturmaya çalışmaktadır. Artık bütün ülkelerde bulunan işletmeler satış geliştirmeye verdikleri önemi artırmışlardır, çünkü satış geliştirme hem endüstriyel pazarlarda hem de tüketici pazarlarında kullanılabilir bir tutundurma aracıdır.

Bununla birlikte satış geliştirmenin öneminin artmasının başlıca nedenleri şu şekilde sıralanabilir (Mucuk, 2017: 209-210);

- Tüketicinin planlanmamış satın alımlarının artış göstermesi,
- Satış geliştirmenin literatürde daha saygın bir yer bulması,
- Reklam maliyetlerinin yükselmesi sebebiyle reklamın maliyet etkinliğinin düşmesi,
- Nihai tüketici ile ilgilenen perakendecinin gücünün artması,
- Bilgisayar destekli araçların perakendecilikte fazlasıyla kullanılması.

Satış geliştirmenin popüleritesini artmasının sebeplerinden biri de işletmelerin reklam ile ilişkisinin değişmesidir. Geleneksel olarak satış geliştirmenin zayıf olduğunu düşünen işletmeler artık reklam ve satış geliştirmeyi birbirlerine alternatif olarak görmektedirler. Örneğin; Heinz, P&G ve McDonalds gibi pazar lideri olan işletmelerin satış geliştirme araçlarının kullanımını artırması satış geliştirme araçlarının “saygınlık” konusunda yeni bir yere sahip olmasını sağlamıştır bununla birlikte artan reklam maliyetleri sebebiyle de işletmelerin reklamlarla ilgili şüpheleri çoğalmaya başlamıştır. Nestle, yakın zamanda pazarlama stratejisi olarak satış geliştirme araçlarına odaklanmak için televizyon reklamlarını terk etmiştir.

Sonuç olarak tutundurma araçlarının hepsi birbirini tamamlayıcı olarak görülse de markalar artık kendilerinden ziyade medya kanallarında satış geliştirme teklifleriyle ilgili mesajlar vermeye başlamışlardır (Peattie, 1998: 286-287).

Bu nedenle yapılan tanımlardan ve satış geliştirmeyi diğerlerinden ayıran özellikleri dikkate alındığında bugünkü pazar koşullarında satış geliştirme faaliyetlerinin vazgeçilmez olduğu anlamak için şunlar söylenebilir (Gülbuçuk, 2007: 60-61);

- Satış geliştirme faaliyetlerinin başarısı zamanlama ile paraleldir.
- Satış geliştirme faaliyetleri kısa dönem özelliği taşıdığı halde pazarlama ve iletişim stratejilerinin başarılı olmasına destek vermektedir.
- Satış geliştirme programları hem araçlarda hem de tüketicilerde hedeflenen satışları artırmaktadır.
- Satış geliştirme aktiviteleri artık satış noktaları ile sınırlı tutulmamaktadır.

Ancak bütün bunlara rağmen satış geliştirmenin başarısını ve etkinliğini sınırlayan noktalar da bulunmaktadır (Odabaşı ve Oyman, 2002: 197);

- Satış geliştirme faaliyetleri geçici ve kısa vadeli, uzun vadeli olarak planlamada yararlı olmadıkları görülmüştür. Özellikle 90 günden az bir zamanda kullanılmalıdır.
- Satış geliştirme araçları tek başına kullanıldığında etkisi düşmektedir. Reklam, kişisel satış ya da halkla ilişkilerle birlikte uygulanmalıdır.
- Satış geliştirme uygulamalarının tamamen tekrar edilmesi oldukça zor olmaktadır.
- Bir ürün üzerinde sürekli yapılan satış geliştirme faaliyetleri ürünün imajını olumsuz şekilde etkileyebilmektedir.
- Genel olarak işletmelerin pazarlama departmanlarında satış geliştirme çalışmaları için düşük statüde kişiler çalıştırılmaktadır, en yaratıcı olan pazarlama çalışanları farklı bölümlerde istihdam edilmektedir.

3. SATIŞ GELİŞTİRME ARACI; İNSERT

Her an birçok mecradan mesaj bombardımanına tutulan günümüz tüketicilerine ulaşmak için işletmelerin kullandığı yöntem, araç ve stratejilerde değişiklik göstermiştir. Bu değişimlerden etkilenen satış geliştirme araçlarına da yeni araçların eklenmesi ya da farklı iletişim ortamlarında satış geliştirme faaliyetlerinin sürdürülmesi ortaya çıkmaktadır. Bu durum için verilebilecek en iyi örneklerden biri de insertlerdir. Yabancı literatürde “free standing insert” olarak karşılık bulan insert kelimesinin Türkçe karşılığı olmamakla beraber, Türkiye’de bulunan perakendecilik sektöründe insert “indirim katalogları ya da broşürleri”ni ifade etmek için kullanılmaktadır. Başka bir deyişle insert; ürün bilgilerinin ve daha çok indirimlerin yer aldığı ve görselle desteklenen katalog olarak ifade edilmektedir.

Yukarıda da belirtildiği gibi insertin tanımı hakkında bir fikir birliği kurulamamıştır. Bir yandan insert; yeni ürün deneme, tekrar satın alma ve sadık müşteri grubu oluşturma adına yapılan satış geliştirme faaliyeti iken diğer bir yandan satış geliştirme araçlarının kullandığı bir iletişim aracıdır. İnsert özellikle Türkçe literatürde ilave sayfa eklemek ya da ilan vermek anlamında da kullanılmaktadır (Doğruyol, 2009: 52).

Satış Geliştirme Aracı Olarak İnsertler Ve Tüketicilerin Satın Alma Davranışına...

Son yıllarda satış geliştirme faaliyetleri arasında öne çıkan insert; ürünün fiyatı ve özellikleri hakkında bilgi verirken aynı zamanda şirketin kurumsal kimliğini de yansıtan bir duyuru aracıdır. İnsertler özellikle tüketicileri şirkete ait ürün ve hizmetleri alma konusunda motive etmektedirler. İnsertlerin kalitesi yüksek kâğıda ve renkli basılmış olması tüketicinin daha çok ilgisini çekmektedir (Mere, 2010: 43). İnsertler büyük oranda süpermarketler tarafından kullanılmaktadır, çünkü belirli tarihler arasında hangi ürünlerin hangi özellikleriyle sunulacağını ve hangi fiyattan satılacağını insertler tüketiciye bildirmektedir. İnsertler gazeteler ile, süpermarketlerde alışveriş öncesi ya da sonrası ve evlere dağıtılmak suretiyle pazara sunulmaktadır (Bulut, 2007: 49).

Özellikle perakendecilik alanında kullanılan bir tür reklam medyası olan insert, daha çok fiyat indirimlerini duyurmak için basılsa da doğrudan postaya da yakın duran bir araçtır. İnsertler haftada bir yayınlanabileceği gibi 15 günlük ya da aylık olarak da yayınlanabilmektedir. Amerika'da ağırlıklı şekilde kupon dağıtımı olarak karşımıza çıkan insert, Türkiye'de fiyat indirimlerini duyurmak için tercih edilmektedir. Bunun en büyük sebebi ise Türkiye'deki işletmelerin kupon kullanmamalarıdır. Ayrıca Türkiye'deki gazete okuma oranlarının düşük olması daha çok insertleri hane girişlerine bırakma yoluna itmektedir (Tıgılı ve Pirtini, 2003: 122).

Bütün bu olumlu yönlerine rağmen insert, maliyet açısından sorgulanmaya aday bir pazarlama aracı da olabilmektedir. Bu yüzden satış geliştirme aracı olarak insert kullanılırken bu aracın başarılı olması bazı temel noktalara bağlıdır. Bunlar (Doğruyol, 2009: 55-56);

- *Düzenli Yerleşim:* İnsertin hangi amaca dönük olduğu ve içeriği alışveriş yapılan nokta ile tutarlı olmalıdır. İnserti mağaza içerisinde edinen tüketici rahat hareket edebilmeli ve tekrar tekrar o mağazaya yönelmelidir.
- *Yeterli Görsellik:* İnsertler doğru görsellik içermeli ve abartılı olmamalıdır, bu yüzden renk ve ölçülere baskı sırasında önem verilmelidir. İnsert içerisinde bulunan görsel ile gerçek ürün ya da hizmet arasında oluşabilecek farklılıklar perakendecinin imajını olumsuz etkilemektedir.
- *İçerik:* Ürünün fiyatı, indirim oranları ya da ek faydalar açık bir biçimde insertte tüketiciye sunulmalıdır.
- *Diğer Maddeler:* İnsertin içinde yer alan servis güzergahları, kart geçerlilikleri, iade koşulları, ödeme alternatifleri ya da dağıtım kanalları ile ilgili bilgilerin açık ve doğru bir şekilde yer alması gerekmektedir.

4. İNsertLERİN TÜKETİCİLERİN SATIN ALMA DAVRANIŞINA ETKİSİNE YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA

Bu kısımda anket çalışması bulguları ve değerlendirmeleri yer almaktadır. Demografik sorular insert kullanımı ile ilgili ifadeler şeklinde hazırlanan anket çalışmasını; katılımcıların bizzat doldurmaları sağlanarak veri toplanmıştır. Elde edilen veriler SPSS 20 istatistik paket programı ile değerlendirilmiştir.

4.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Yapılan araştırmanın temel amacı, insertlerle ilgili temel yargıların ne olduğunu tespit etmek ve bu yargıların müşterilerin satın alma davranışlarını ne yönde etkilediğini belirlemektir. Ayrıca insertlere ilişkin tutumların incelenen hedef kitlenin demografik özelliklerine göre farklılık gösterip göstermediği de sorgulanmaktadır.

Katılımcılara yönelik bu bölgede daha önce benzer bir anketin ve araştırmanın uygulanmamış olması çalışmayı özgün ve önemli kılmaktadır. Elde edilen sonuçların özellikle bölgedeki perakendeciler açısından hedef kitlenin özelliklerini ve seçimlerini belirleme yönünde bir avantaj yakalayacağı düşünülmektedir.

4.2. Araştırmanın Kapsamı ve Sınırları

Araştırma için hazırlanan anket formu gönüllülük esasına dayanarak seçilmiştir. Söz konusu anket formu; Şadıman Mere tarafından 2010'da yazılmış "İnsertlerin Tüketicilerin Satın Alma Davranışları Üzerindeki Etkisi" adlı yüksek lisans tezinden faydalanılarak hazırlanmıştır.

Bilimsel çalışmaların genelinde olduğu gibi bu alan araştırmasında da çeşitli yönlerden birtakım sınırlamalar yer almaktadır. Bunlar;

- Araştırma tasarımının kesitsel nitelikte olması ve belirli bir dönemi kapsamaması, araştırmanın sınırlarından birini oluşturmaktadır. Bu bağlamda zaman kavramına dayanarak, meydana gelebilecek farklılıkları açıklamaktan uzak olduğu için net sonuçların çıkarılması mümkün görünmemektedir.
- Araştırmadan elde edilen verilerin doğruluğu ve geçerliliği; veri toplama yöntemi için kullanılan anket formunda bulunan yargı cümleleri, yargı cümlelerin özellikleri ve kullanılan ölçek ile sınırlı tutulmuştur.
- Araştırma kapsamında tetkik edilen kavramlara bağlı olarak ölçüm araçlarının her ne kadar geçerliliği ve güvenilirliği olsa da sosyal bilimler yönünden bir kesinlik oluşturamadığı için, araştırma sonuçlarının yorumlanabilmesi bakımından önem arz eden diğer bir kısıtı ortaya koymaktadır.
- Araştırmadaki veriler ve ortaya çıkan bulgular, araştırmaya katılanlar ve onların anketteki sorulara katılma düzeyleri ile sınırlı olmaktadır.
- Bu çalışmadaki tüm bilgi, konuyla ilgili varılan yargı ve değerlendirmeler, faydalanılan bilimsel kaynaklar; istatistiksel analizlerin sonuçları, araştırmacının kullandığı bilimsel kaynaklar ve analiz sonuçlarına bağlı ulaştığı yargılar ile sınırlı tutulmuştur.

4.3. Araştırmanın Hipotezleri

Katılımcıların satın alma davranışları sırasında insertlerin etkisini tespit etmeyi amaçlayan bu alan araştırmasında, nitel araştırma yöntemlerinden tanımlayıcı araştırma modeli kullanılmıştır. Tanımlayıcı araştırma; iki değişken arasındaki ilişkiyi göstermekte ve araştırmacının belirli bir zaman dilimi içerisinde

Satış Geliştirme Aracı Olarak İnsertler Ve Tüketicilerin Satın Alma Davranışına...

elde ettiği bilgiler ile araştırdığı konuya ışık tutmaktadır. Bu bağlamda konunun sınırlarını belirlemekte ve görüntüsünü yansıtabilmektedir (Nakip, 2013: 180).

Araştırma için aşağıdaki gibi hipotezler geliştirilmiştir:

H_{1a}: Katılımcıların cinsiyetine ile insert kullanımına dair yargılara katılma düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır.

H_{0a}: Katılımcıların cinsiyetine ile insert kullanımına dair yargılara katılma düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır.

H_{1b}: Katılımcıların eğitim durumları ile insert kullanımına dair yargılara katılma düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır.

H_{0b}: Katılımcıların eğitim durumları ile insert kullanımına dair yargılara katılma düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır.

H_{1c}: Katılımcıların medeni durumları ile insert kullanımına dair yargılara katılma düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır.

H_{0c}: Katılımcıların medeni durumları ile insert kullanımına dair yargılara katılma düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır.

4.4. Araştırmanın Yöntemi

Bilimsel çalışma sürecinde izlenen yöntem, araştırmada elde edilen bulguların ve ulaşılan sonuçların anlamlı ve etkin bir biçimde ortaya konulabilmesi bakımından önemli görülmektedir. Dolayısıyla ilgili çalışmanın bu başlığı altında; araştırmanın ana kütlesi, bu ana küleden yapılan örneklem seçimi, veri toplama yöntemi ve aracı, anketlerin geçerliliği ve güvenilirliği ile verilerin analizinde kullanılan yöntemler hakkında bilgilere yer verilmektedir.

4.4.1. Araştırmanın Ana kütlesi ve Örneklemi

Araştırma için uygun bir örneklem belirlenirken; ana kütle iyi temsil edebilecek bir örneklem büyüklüğüne, örneklemin geçerlilik ve güvenilirlik düzeyinin yüksek olmasına, maliyete, zaman aralığına ve araştırma verilerinin analiz edilme koşullarına dikkat edilmiştir (Padem vd., 2012: 63). Bu bağlamda araştırma örnekleminin belirlenmesinde, olasılıklı örnekleme yöntemlerinden basit tesadüfi örnekleme yöntemi tercih edilmiştir.

Araştırmanın örneklem büyüklüğünün belirlenmesinde, örneklem hesaplama programından yararlanılmış ve örneklem büyüklüğü bu doğrultuda oluşturulmuştur. Örneklem büyüklüğünü hesaplamak için; eğer ana kütle büyüklüğü biliniyorsa, $n = \frac{Nt^2pq}{d^2(N-1) + t^2pq}$ formülü kullanılır (www.istatistiktez-destek.com, 20.08.2019). Örneklem hesaplama programına göre %95 güven aralığında ulaşılması yeterli olan örneklem sayısı 450 adet olup, uygulamanın zaman ve mekân kısıtları olması, bazı anketlerin de değersiz çıkması sonucu 385 adet anket analiz etmeye değer bulunmuştur.

4.4.2. Araştırmanın Veri Toplama Yöntemi ve Aracı

Bu araştırmada, sosyal bilimler alanında yaygın olarak kullanılan ve birincil veri toplama yöntemlerinden biri olan anket yöntemi kullanılmıştır. Anket yöntemi ile araştırmanın hipotezlerini sınamak için seçilen temel veri toplama aracı

ise öğrenciler ile yüz yüze yapılan görüşmelerde kullanılan anket formundan oluşmaktadır.

Araştırmada kullanılan anket formu, iki bölümden oluşmaktadır. Anketin birinci bölümünde, öğrencilerin demografik özelliklerine yönelik yedi soru, kavram bilgisi ile ilgili altı soru, ikinci bölümünde, on beş yargı cümlesi bulunmaktadır.

Anket formunda aralık düzeyinde ölçümlere olanak sağlayan, 5’li Likert tipi ölçek kullanılmıştır. Çünkü 5’li Likert tipi derecelmeli ölçeğin, sosyal bilimler sahasında geniş bir kullanım alanı olduğu bilinmektedir. Ayrıca bu ölçek daha fazla, kişilerin eğilim ve tutumunu ölçmek için kullanılmaktadır (Büyükoztürk, 2010: 4). Dolayısıyla bu ölçek ile araştırmacı; katılımcıların anket formunda bulunan yargı cümlelerine karşı ne derecede eğilim ve tutum gösterdiğini ölçebilmektedir.

Anket formunda bulunan 15 adet yargı cümlesine verilen yanıtların katılma dereceleri; (1) “Kesinlikle Katılmıyorum”, (2) “Katılmıyorum”, (3) “Ne katılıyorum ne katılmıyorum”, (4) “Katılıyorum”, (5) “Kesinlikle Katılıyorum” üzerinden değerlendirme yapılmıştır

Hazırlanan anketin ilk kısmında; katılımcıların yaş, cinsiyet, aylık gelir, hanedeki birey sayısı, alışveriş sıklığı, yaşadıkları konut tipi gibi demografik özellikler ve insert kullanımı ile ilgili genel sorular yer almaktadır. İkinci kısımda ise insertlerle ilgili algı düzeyini ölçmeye yarayan 5’li Likert ölçeği çerçevesinde hazırlanan (5= kesinlikle katılıyorum 1= kesinlikle katılmıyorum) anket formunda 15 adet ifade yer almaktadır.

Ankette yer alan ifadeler için; aralıkların eşit olduğu varsayımıyla, aritmetik ortalamalar için puan aralığı 0,80 olarak hesaplanmıştır (Puan Aralığı = (En Yüksek Değer – En Düşük Değer) / 5 = (5 – 1) / 5 = 4 / 5 = 0,80). Buna göre oluşan değerlendirme aşağıdaki tabloya göre yapılmıştır (Kaplıanoğlu, 2014: 273).

Tablo.1. Aritmetik Ortalamaların Değerlendirme Aralığı

Aralık	Seçenek
1,00-1,80	Kesinlikle Katılmıyorum
1,81-2,60	Katılmıyorum
2,61-3,40	Kararsızım
3,41-4,20	Katılıyorum
4,21-5,00	Kesinlikle Katılıyorum

4.4.3. Anketlerin Geçerlilik ve Güvenilirliği

Araştırma için geçerlilik; bir ölçme aracının amacına uygun, doğru ve yeterli düzeyde yanıtlar alabilme derecesini göstermektedir. Yani bir anket formunun neyi ölçtüğünün ve neyi ne derecede iyi ifade ettiğinin göstergesi, geçerlilik kavramını açıklamaktadır. Bu kavram içerik, yapı ve kapsam geçerliliği olarak üç çeşit geçerlilikten oluşmaktadır (Padem vd., 2012: 63). Bu araştırmada kullanılan anket formunun geçerliliğini sağlamak için bu konuda uzman birçok akademisyen, anket sorularının uygulanabileceği noktada olumlu görüşünü bildirmiştir.

Satış Geliştirme Aracı Olarak İnsertler Ve Tüketicilerin Satın Alma Davranışına...

Ölçme aracı olarak bir anket formunda bulunması gereken önemli bir özellikse anketteki soruların güvenilir olmasıdır. Çünkü güvenilirlik; bir anket formunda bulunan yargıların birbirleriyle olan tutarlılığını ve kullanılan ölçeğin ilgilenele sorunu ne derece yansıttığını ifade etmektedir. Dolayısıyla Cronbach's Alpha katsayısı 0 ile 1 arasında bir değer alıp, kullanılan ölçeğin güvenilirliği; $0.00 \leq \alpha < 0.40$ aralığında ise ölçeğin güvenilir olmadığı, $0.40 \leq \alpha < 0.60$ aralığında ise ölçeğin güvenilirliğin düşük olduğu, $0.60 \leq \alpha < 0.80$ aralığında ise ölçeğin oldukça güvenilir olduğu, $0.80 \leq \alpha < 1.00$ aralığında ise ölçeğin yüksek derecede güvenilir olduğu yönünde yorumlanmaktadır (Kalaycı, 2006: 403-405).

Bu bağlamda anket verilerinin içsel tutarlılığını ölçmek için yapılan güvenilirlik analizinde, Cronbach's Alpha katsayısı testi uygulanmıştır. Araştırma için Cronbach's Alpha katsayısı 0,88 olarak tespit edilmiş olup, bu katsayının $0.80 \leq \alpha < 1.00$ aralığında yer alması ölçeğin oldukça güvenilir olduğu, bu bağlamda ulaşılan araştırma bulgularının da güvenilirlik düzeyinin yüksek olacağı yargısına varılmaktadır.

4.4.4. Analiz Yöntemi

Anket sonucunda elde edilen verilerin analiz edilmesi için SPSS 20 (Statistical Package for Social Sciences) istatistik paket programı kullanılmıştır. Analizlerde frekans dağılımı, aritmetik ortalama, Kruskal Wallis H Testi, Mann Whitney U Testi ve Faktör Analizi yapılmıştır.

Hipotezlerin test edilmesinde, parametrik mi ya da parametrik olmayan (non-parametrik) testlerin mi kullanılacağını belirleyebilmek için verilerin, normal bir dağılım gösterip göstermediği incelenmiştir. Normal dağılım; sürekli bir dağılım olup burada gözlemler çan biçiminde olmakta ve ortalama etrafında simetrik bir dağılım göstermektedir. Bu dağılımda birer ortalama türü olan aritmetik, mod ve medyan (ortanca) birbirine eşit olmaktadır (Nakip, 2013: 241). Nitel ve nicel değişkenlerin normal bir dağılım gösterip göstermediğini test edebilmek için; Z istatistiği, Kolmogorov-Smirnov (K-S) ve Shapiro-Wilks testleri kullanılmaktadır. Buna göre çarpıklık katsayısının standart hatasına bölünmesi sonucunda z- istatistiğinin; $\alpha = 0,05$ için 1,96 ve $\alpha = 0,01$ için 2,58'den küçük çıkması durumunda, dağılımın normalden aşırı sapma göstermediği şeklinde yorumlanabilir. Eğer örneklem büyüklüğü; 50'den küçük olursa Shapiro-Wilks testi, 50'den büyük olursa Kolmogorov-Smirnov testi kullanılmaktadır. Bu iki testte p değerinin 0,05'ten büyük çıkması durumunda, bu anlamlılık düzeyinde puanların normal dağılımdan aşırı sapma göstermediği şeklinde yorumlanmaktadır (Büyüköztürk, 2010: 42).

Bu araştırmada örneklem büyüklüğü 50'den büyük olması nedeniyle Kolmogorov-Smirnov testi kullanılmıştır. Buna göre verilere normal dağılıma uygunluk testi yapılmış olup, sonuçlar aşağıdaki Tablo.1 ile gösterilmiştir.

Tablo.2 Verilerin Normallik Testi Sonuçları

Veriler	Kolmogorov-Smirnov ^a		
	İstatistik	Sd.	P.
1. İnsertü incelemem mağazaya gitmemi teşvik	,246	385	,000

eder.			
2. Mağazaya girdiğimde ilk önce insertü incelerim.	,202	385	,000
3. İntert alışverişimi etkileyen önemli faktörlerdendir.	,233	385	,000
4. Takip ettiğim belirli insertler vardır.	,218	385	,000
5. İntertü dikkate alırsam, normalden daha fazla alışveriş yaparım.	,212	385	,000
6. İhtiyacım olan ürünlerin insertte yer alması satın alacağım ürün miktarını artırır.	,275	385	,000
7. İntertte indirim ilaveten kupon, çekiliş veya hediye olması beni daha çok alışveriş yapmaya teşvik eder.	,268	385	,000
8. İntertte sadece lider markaların ürünlerini satın alırım.	,187	385	,000
9. İntert sayfasının ve ürün sayısının fazla olması kararsız kalmama neden olur.	,207	385	,000
10. Satın alma aşamasında birkaç inserti karşılaştırırım.	,232	385	,000
11. İntertte, indirim oranlarının belirtilmesi satın alma ihtimalimi artırır.	,282	385	,000
12. İntertte yer alan ürünlerin güçlü markalara ait olması inserte yönelimimi artırır	,258	385	,000
13. İntertte sadece indirim oranı yüksek olan ürünleri tercih ederim.	,230	385	,000
14. Alışveriş sonunda en az bir insert ürünü satın almış olurum.	,206	385	,000
15. Yeni bir ürünü insert sayesinde denediğim olmuştur.	,262	385	,000

Tablo.1'de verilerin normallik testi sonuçları bulunmaktadır. Kolmogorov-Smirnov test sonuçlarına göre, yargı cümlelerindeki veriler normal dağılım göstermemektedir. Çünkü test sonuçlarında yer alan anlamlılık düzeyleri her yargı cümlesi için de 0,05 değerinden küçüktür. Başka bir ifade ile $\alpha = 0,05$ anlamlılık düzeyinde $P = 0,000 < 0,05$ olduğu için normal dağılmadığı görülmüştür. Bu bağlamda veriler normal (simetrik) dağılım göstermedikleri için, parametrik olmayan testlerden Kruskal Wallis-H testinin kullanılması uygun görülmüştür.

Kruskal Wallis-H testi, parametrik olmayan testlerden tek yönlü varyans analizi yöntemidir. K bağımsız örneğin benzer ortanca değerli toplamların rastgele örnekleri olup olmadığını test etmekte kullanılmaktadır (Çolak, 2014: 50).

Ayrıca hipotezlerin test edilmesinde kullanılan Kruskal Wallis-H testi sonucuna göre; hipotezlerde belirtilen yargılara katılma düzeyinin gruplar arasında anlamlı bir şekilde farklılaşması durumunda, bu anlamlı farkın kaynağını bulabilmek ve hangi gruplar arasında farklılık olduğunu tespit edebilmek için non-parametrik testlerden Mann Whitney U testi de uygulanmıştır. Mann Whitney U

Satış Geliştirme Aracı Olarak İnsertler Ve Tüketicilerin Satın Alma Davranışına...

testi, iki ilişkisiz örneklemden elde edilen puanların birbirinden anlamlı bir şekilde farklılık gösterip göstermediğini test etmek için kullanılmaktadır. Yani bu test, iki ilişkisiz grubun ilgilenilen değişken bakımından evrende benzer bir dağılıma sahip olup olmadığını test etmektedir. Dolayısıyla bu testte bağımlı değişkenin en az sıralama ölçeğinde, gözlemlerin ise birbirinden bağımsız olmasını ifade etmektedir (Büyüköztürk, 2010: 155).

Katılımcıların demografik özellikleri, betimleyici istatistiklerden frekans ve yüzde olarak açıklanmıştır. Anket formunda bulunan her bir yargı cümlesi için verilen cevapların frekansları, yüzdeleri ve ortalamaları açıklanmıştır.

5.5 Araştırmada Elde Edilen Bulguların Analizi ve Değerlendirilmesi

Bulguların analiz edildiği bu kısımda; ilk olarak ankete katılanların demografik özellikleri aşağıda yer alan Tablo.2 ile sunulmuştur.

Tablo.3 Araştırmaya Katılanların Demografik Özelliklerine Dair Dağılımlar

Cinsiyet	Frekans	%
Kadın	212	55,1
Erkek	173	44,9
Medeni Durumu	Frekans	%
Evli	186	48,3
Bekâr	199	51,7
Yaş	Frekans	%
20 ve altı	25	6,5
21-30	168	43,6
31-40	118	30,6
41-50	56	14,5
51-60	15	3,9
60+	3	,8
Eğitim durumu	Frekans	%
İlköğretim	17	4,4
Lise	43	11,2
Ön lisans	59	15,3
Lisans	179	46,5
Lisansüstü	87	22,6
Aylık gelir	Frekans	%
₺1000 ve altı	85	22,1
1001-2000	41	10,6
2001-3000	62	16,1
3001-4000	55	14,3
4001-5000	44	11,4
5001-6000	27	7,0
6001+	71	18,4
Hane birey sayısı	Frekans	%

1	41	10,6
2-3	121	31,4
4-5	160	41,6
5+	63	16,4
Konut Tipi	Frekans	%
Müstakil ev	50	13,0
Apartman dairesi	216	56,1
Site içi apartman dairesi	45	11,7
Lojman	53	13,8
Yurt	20	5,2
Villa	1	0,3
Toplam	385	100

Yapılan frekans analizi sonucunda, katılımcıların %55,1'i kadın ve %51,7'si bekârdır. Katılımcılar yaş açısından incelediğinde, %43,6'lık kısmı 21-30 yaş arası gençlerden oluşmaktadır ve %46,5'lik kesim lisans mezunudur. Katılımcıların aylık gelir düzeyleri incelendiğinde ise %22,1 ile ₺1000 ve altı ilk sırada yer alırken, ₺6001 ve üzeri gelire sahip olanlar %18,4'lük oran ile ikinci sırada yer almaktadır. Hane birey sayılarına bakıldığında 4-5 kişi %41,6'lık oran ile ilk sırada yer alırken, 2-3 kişi seçeneği %31,4 ile ikinci sırada yer almaktadır. Yine frekans analizi çalışmaya katılan katılımcıların konut tipleri incelendiğinde %56,1 gibi önemli bir kısmı apartman dairesinde ikamet ettiklerini belirtmişlerdir.

Buna göre çalışmanın demografik açıdan incelenen katılımcıların özellikle 21-30 yaş aralığındaki bekâr kadınlar olduğu söylenebilmektedir. Bu kitlenin hane birey sayılarının az olmaması bir aile ortamı içerisinde bulduklarını ve bu yönde satın alımda inserti değerlendirecekleri anlamına gelmektedir. Sonuçta ortaya çıkan gelir farklılığına rağmen insert kullanımının her iki gelir grubu için önem arz ettiği aşağıda verilen diğer bilgilerle uyum sağlamaktadır.

Tablo.4 Araştırmaya Katılanların İntert Kullanımına Dair Dağılım

İnsertlere Ulaşma Şekli	Frekans	%
Mağaza içinde	83	21,6
Arkadaşım veya yakınım aracılığıyla	15	3,9
Elden dağıtımla	46	11,9
Apartman girişinde	96	24,9
İnternet aracılığıyla	126	32,7
Gazete ve dergi ekinde	2	0,5
Diğer	17	4,4
İnsertte En Çok İlgi Çeken Ürün	Frekans	%
Gıda	95	24,7
Temizlik	48	12,5
Kişisel bakım	49	12,7
Ev tekstili	18	4,7
Oyuncak	7	1,8
Giyim	84	21,8

Satış Geliştirme Aracı Olarak İnterterler Ve Tüketicilerin Satın Alma Davranışına...

Elektronik eşya	66	17,1
Diğer	18	4,7
İnterterle karşılaşma sıklığı	Frekans	%
Haftada birkaç kez	146	37,9
Haftada bir	125	32,5
On beş günde bir	56	14,5
Ayda bir	58	15,1
Toplam	385	100

Katılımcılar interterlere %32,7 oranında internet aracılığı ile ulaşmaktadırlar. İnterterlerde katılımcıların en çok ilgisini %24,7'lik oran ile gıda ürünleri çekmektedir ve %21,8'lik oran ile giyim kategorisi ikinci sırada yer almaktadır. Katılımcıların interterlerle karşılaşma sıklıkları incelendiğinde, %37,9 ile haftada birkaç kez seçeneği ilk sırada yer alırken, %32,5 ile haftada bir ikinci sırada yer almaktadır.

Katılımcıların interterlere özellikle internet aracılığıyla ulaşmaları interter uygulaması yapan mağazalar açısından internet üzerinden interter sunmanın ve güncellemenin önemini belirtirken, aynı zamanda fiziki olarak basılan interterlerin apartman girişlerine bırakılması ve mağazada da bulundurulması gerektiğini göstermektedir. Bununla birlikte interterlerin içeriğini hazırlarken özellikle gıda ve giyim ürünlerine daha fazla yer ayırmaları gerektiği anlaşılmaktadır.

Tablo.5 Araştırmaya Katılanların Alışveriş Alışkanlıklarına Dair Frekans Dağılımı

Alışveriş sıklığı	Frekans	%
Her gün	68	17,7
Günaşırı	60	15,6
Haftada 1-3	143	37,1
15 günde bir	57	14,8
Ayda bir	39	10,1
2-3 ayda bir	18	4,7
Alışveriş Şekliniz	Frekans	%
Önceden liste hazırlayarak	91	23,6
Zihnimde tasarlayarak	125	32,5
Sık sık alışveriş	38	9,9
Anlık ve hazırlıksız alışveriş	111	28,8
Az sayıda büyük alışveriş	20	5,2
Alışverişte ödeme şekli	Frekans	%
Nakit	166	43,1
Kredi kartı	203	52,7
Diğer kart ve çekler	13	3,4
Diğer	3	0,8
En çok alışveriş yapılan mağaza	Frekans	%
A 101	63	16,4
BİM	120	31,2
ŞOK	52	13,5

Migros	64	16,6
Yerel marketler	86	22,3
Toplam	385	100,0

Frekans analizi sonucunda katılımcıların alışveriş sıklığı incelendiğinde ilk sırada haftada 1-3 seçeneği %37,1’lik oran ile ilk sırada yer alırken, her gün seçeneği %17,7’lik oran ile ikinci sırada yer almaktadır. Katılımcılar alışveriş şekillerini %32,5’lik oranla zihinlerinde tasarlayarak olarak tanımlamaktadırlar. %28,8’lik kısım ise anlık ve hazırlıksız alışveriş olarak tanımlamaktadırlar. Alışverişte ödeme şekli açısından katılımcılar incelendiğinde; ilk sırada %52,7’lik oran ile kredi kartı yer alırken, %43,1 ile nakit alışveriş ikinci sırada yer almaktadır. Alışveriş esnasında en çok tercih edilen mağaza ise %31,2’lik oran ile BİM yer alırken, %22,3 ile yerel marketler ikinci sıradadır.

Katılımcılarla ilgili sonuçlara bakıldığında alışveriş alışkanlıklarının olduğu ve haftada en az iki günü bu faaliyete ayırdıkları görülmektedir. Özellikle katılımcıların %28,8 oranında anlık ve hazırlıksız alışveriş yapmaları ve bu doğrultuda bir alışveriş alışkanlığı göstermeleri işletmelerin insert kullanımını artırmaları gerektiğine ve bu uygulamanın başarılı olacağına işaret etmektedir. Katılımcıların ödeme yöntemi olarak yoğun şekilde kredi kartı kullanmaları ise satış noktalarının bu ödeme yöntemine göre gereken altyapıyı kurmalarını ve kullanılabilir kart çeşitliliğini artırmalarını göstermektedir.

Tablo.6 Araştırmaya Katılanların İntert Kullanımıyla İlgili İfadelere Verilen Cevapların Değerlendirmesi

İFADELER		Aritmetik Ort.	Standart Sapma	Değerlendirme
İNSERT KULLANIMIYLA İLGİLİ İFADELER	1.İntertü incelemem mağazaya gitmemi teşvik eder.	3,39	1,21	Kararsız
	2.Mağazaya girdiğimde ilk önce insertü incelerim.	3,08	1,23	Kararsız
	3.İntert alışverişimi etkileyen önemli faktörlerdendir.	3,35	1,11	Kararsız
	4.Takip ettiğim belirli insertler vardır.	3,10	1,24	Kararsız
	5.İntertü dikkate alırsam, normalden daha fazla alışveriş yaparım.	3,27	1,18	Kararsız
	6.İhtiyacım olan ürünlerin insertte yer alması satın alacağım ürün miktarını arttırır.	3,46	1,14	Katılıyorum
	7.İntertte indirim ilaveten kupon, çekiliş veya hediye olması beni daha çok alışveriş yapmaya teşvik eder.	3,57	1,17	Katılıyorum
	8.İntertte sadece lider markaların ürünlerini satın alırım.	3,14	1,20	Kararsız

Satış Geliştirme Aracı Olarak İnsertler Ve Tüketicilerin Satın Alma Davranışına...

9.İnsert sayfasının ve ürün sayısının fazla olması kararsız kalmama neden olur.	3,06	1,18	Kararsız
10.Satın alma aşamasında birkaç inserti karşılaştırım.	3,29	1,23	Kararsız
11.İnsertte, indirim oranlarının belirtilmesi satın alma ihtimalimi arttırır.	3,69	1,12	Katılıyorum
12.İnsertte yer alan ürünlerin güçlü markalara ait olması inserte yönelimimi arttırır.	3,60	1,11	Katılıyorum
13.İnsertte sadece indirim oranı yüksek olan ürünleri tercih ederim.	3,37	1,13	Kararsız
14.Alişveriş sonunda en az bir insert ürünü satın almış olurum.	3,15	1,16	Kararsız
15.Yeni bir ürünü insert sayesinde denediğim olmuştur.	3,40	1,19	Kararsız

Araştırmaya katılanların insert kullanımıyla ilgili yargılara katılma düzeyleri ve verdikleri cevapların ortalamaları tabloya göre aşağıdaki gibi açıklanabilir.

1.yargı “İnsertü incelemem mağazaya gitmemi teşvik eder” cümlesine verilen cevapların %55,6’sı (214 kişi) olumludur. Bu yargıya olumsuz yanıt verenlerin oranı %22,6 (87 kişi), ne katılıyorum ne katılmıyorum yanıtını verenlerin oranı ise %21,8 (84 kişi) olmuştur. Ortalama değer 3,39 olduğu görülmektedir. Aritmetik ortalama değerlendirme aralığına göre bu durum “kararsızım “ seçeneğine denk gelmektedir. Katılımcıların bu yargıya katılım düzeyinin görece olarak yüksek olması inserti “teşvik edici” gördüklerini ve satışı arttırmak için kullanımının vazgeçilmez olduğunu belirtmektedir.

2.yargı “Mağazaya girdiğimde ilk önce insertü incelerim” cümlesine verilen cevapların %43,1’i (166 kişi) olumludur. Bu yargıya olumsuz yanıt verenlerin oranı %33,5 (129 kişi), ne katılıyorum ne katılmıyorum yanıtını verenlerin oranı ise %23,4 (90 kişi) olmuştur. Ortalama değer 3,08 olduğu görülmektedir. Aritmetik ortalama değerlendirme aralığına göre bu durum “kararsızım “ seçeneğine denk gelmektedir. Mağaza içerisinde insert bulundurmanın ve özellikle tüketicinin kolay ulaşabileceği noktalar oluşturmanın önemi belirtilmiştir.

3.yargı “İnsert alışverişimi etkileyen önemli faktörlerdendir” cümlesine verilen cevapların %51,4’ü (198 kişi) olumludur. Bu yargıya olumsuz yanıt verenlerin oranı %22,1 (85 kişi), ne katılıyorum ne katılmıyorum yanıtını verenlerin oranı ise %26,5 (102 kişi) olmuştur. Ortalama değer 3,35 olduğu görülmektedir. Aritmetik ortalama değerlendirme aralığına göre bu durum “kararsızım “ seçeneğine denk gelmektedir. Anlık ve plansız yapılan alışveriş

alışkanlıkları olan katılımcıların inserti satın almayı etkileyen bir unsur olarak gördükleri ortaya çıkmaktadır.

4.yargı “Takip ettiğim belirli insertler vardır” cümlesine verilen cevapların %45,4’ü (175 kişi) olumludur. Bu yargıya olumsuz yanıt verenlerin oranı %33,8 (130 kişi), ne katılıyorum ne katılmıyorum yanıtını verenlerin oranı ise %20,8 (80 kişi) olmuştur. Ortalama değer 3,10 olduğu görülmektedir. Aritmetik ortalama değerlendirme aralığına göre bu durum “kararsızım “ seçeneğine denk gelmektedir. Satış geliştirme aracı olan insertlerin takip edilmesi onların güncellenmesi ve dikkat çekiciliğinin artırılması gerektiğini ve bu şekilde daha etkili bir araç olarak kullanılabileceğini göstermektedir.

5.yargı “İnsertü dikkate alırsam, normalden daha fazla alışveriş yaparım” cümlesine verilen cevapların %48,3’ü (186 kişi) olumludur. Bu yargıya olumsuz yanıt verenlerin oranı %25,4 (98 kişi), ne katılıyorum ne katılmıyorum yanıtını verenlerin oranı ise %26,2 (101 kişi) olmuştur. Ortalama değer 3,27 olduğu görülmektedir. Aritmetik ortalama değerlendirme aralığına göre bu durum “kararsızım “ seçeneğine denk gelmektedir. İnsertin plansız alışverişi tetiklediği ve tüketicinin insertten etkilenebileceği anlamına gelen bu sonuç işletme için önem arz etmektedir. İnsertin bu kadar etkili olabileceği düşünülerek görsellik ve içerik açısından zenginleştirilmesi satış oranını artıracaktır.

6.yargı “İhtiyacım olan ürünlerin insertte yer alması satın alacağım ürün miktarını artırır” cümlesine verilen cevapların %59,5’i (kişi) olumludur. Bu yargıya olumsuz yanıt verenlerin oranı %21,6 (82 kişi), ne katılıyorum ne katılmıyorum yanıtını verenlerin oranı ise %19,2 (74 kişi) olmuştur. Dolayısıyla bu durum, yargının kabul düzeyinin oldukça yüksek olduğu ve bu yargıya verilen cevapların oluşturduğu ortalama değer 3,46 olduğu görülmektedir. Aritmetik ortalama değerlendirme aralığına göre bu durum “katılıyorum” seçeneğine denk gelmektedir. Bu sonuca bakarak tüketici ihtiyaçlarının optimal şekilde belirlenmesi ve bunun da insert gibi satış geliştirme araçlarına aktarılması işletme için önemli olmalıdır denilebilir.

7.yargı “İnsertte indirim ilaveten kupon, çekiliş veya hediye olması beni daha çok alışveriş yapmaya teşvik eder” cümlesine verilen cevapların %62,9’u (242 kişi) olumludur. Bu yargıya olumsuz yanıt verenlerin oranı %19,4 (75 kişi), ne katılıyorum ne katılmıyorum yanıtını verenlerin oranı ise %17,7 (68 kişi) olmuştur. Dolayısıyla bu durum, yargının kabul düzeyinin oldukça yüksek olduğu ve bu yargıya verilen cevapların oluşturduğu ortalama değer 3,57 olduğu görülmektedir. Aritmetik ortalama değerlendirme aralığına göre bu durum “katılıyorum” seçeneğine denk gelmektedir. Katılımcıların bu yargıya katılım düzeylerinin önemli oranda yüksek olması işletme açısından insertle birlikte diğer satış geliştirme araçlarını da etkili kullanmanın önemini anlamaya yönlendirmektedir. Tutundurma araçlarının tümünün birbirlerini destekler nitelikte kullanılması ve araçların tutarlılığı her zaman tüketici tarafından kabul görmektedir.

8.yargı “İnsertte sadece lider markaların ürünlerini satın alırım” cümlesine verilen cevapların %42,6’sı (164 kişi) olumludur. Bu yargıya olumsuz yanıt

Satış Geliştirme Aracı Olarak İnsertler Ve Tüketicilerin Satın Alma Davranışına...

verenlerin oranı %32 (123 kişi), ne katılıyorum ne katılmıyorum yanıtını verenlerin oranı ise %25,5 (98 kişi) olmuştur. Ortalama değer 3,14 olduğu görülmektedir. Aritmetik ortalama değerlendirme aralığına göre bu durum “kararsızım” seçeneğine denk gelmektedir. Katılımcıların bu yargıyla ilgili verdikleri olumlu ve olumsuz cevaplar birbirine çok uzak değildir, özellikle insert içeriklerinde lider markaların yer almasını talep etmedikleri ancak lider markalar olursa da etkin olacağı işletme tarafından göz önünde bulundurulmalıdır.

9.yargı “İnsert sayısının ve ürün sayısının fazla olması kararsız kalmama neden olur” cümlesine verilen cevapların %42,1’i (162 kişi) olumludur. Bu yargıya olumsuz yanıt verenlerin oranı %32,7 (126 kişi), ne katılıyorum ne katılmıyorum yanıtını verenlerin oranı ise %25,2 (97 kişi) olmuştur. Ortalama değer 3,06 olduğu görülmektedir. Aritmetik ortalama değerlendirme aralığına göre bu durum “kararsızım” seçeneğine denk gelmektedir. Katılımcılar insertin yoğun şekilde hazırlanması ve sunulmasının işletmeler açısından avantaj yerine dezavantaj oluşturacağını belirterek; insertin içeriğine ve doluluk oranına dikkat edilmesi gerektiğini belirtmektedirler.

10.yargı “Satın alma aşamasında birkaç inserti karşılaştırırım” cümlesine verilen cevapların %51,4 (198 kişi) olumludur. Bu yargıya olumsuz yanıt verenlerin oranı %27,7 (107 kişi), ne katılıyorum ne katılmıyorum yanıtını verenlerin oranı ise %20,8 (80 kişi) olmuştur. Ortalama değer 3,29 olduğu görülmektedir. Aritmetik ortalama değerlendirme aralığına göre bu durum “kararsızım” seçeneğine denk gelmektedir. Katılımcıların büyük oranda işletmelerin sunduğu insertlerin birçoğunu takip ettiği ve satın alma davranışı sırasında bu bilgileri göz önünde bulundurarak satın almayı tamamladığı görülmektedir. Bu bağlamda işletmelerin insert sunan diğer işletmelerden farklı olarak sunum yapması ve tüketiciye ulaşması satış oranını artıracak bir hamle olabilmektedir.

11.yargı “İnsertte, indirim oranlarının belirtilmesi satın alma ihtimalimi artırır” cümlesine verilen cevapların %67,7 (260 kişi) olumludur. Bu yargıya olumsuz yanıt verenlerin oranı %15,8 (61 kişi), ne katılıyorum ne katılmıyorum yanıtını verenlerin oranı ise %16,6 (64 kişi) olmuştur. Dolayısıyla bu durum, yargının kabul düzeyinin oldukça yüksek olduğu ve bu yargıya verilen cevapların oluşturduğu ortalama değer 3,69 olduğu görülmektedir. Aritmetik ortalama değerlendirme aralığına göre bu durum “katılıyorum” seçeneğine denk gelmektedir. Katılımcıların çok büyük ölçüde bu yargıya olumlu cevap vermesi, insertin içeriğinde özellikle indirimli ürünlerin ön plana çıkması gerektiğini göstermektedir. Bu şekilde tüketici satın alma miktarını arttırarak, insertin satın almaya teşvik edici özelliğini tasdiklemektedir.

12.yargı “İnsertte yer alan ürünlerin güçlü markalara ait olması inserte yönelimimi artırır” cümlesine verilen cevapların %62,1’i (239 kişi) olumludur. Bu yargıya olumsuz yanıt verenlerin oranı %18,4 (71 kişi), ne katılıyorum ne katılmıyorum yanıtını verenlerin oranı ise %19,5 (75 kişi) olmuştur. Dolayısıyla bu durum, yargının kabul düzeyinin oldukça yüksek olduğu ve bu yargıya verilen cevapların oluşturduğu ortalama değer 3,60 olduğu görülmektedir. Aritmetik

ortalama değerlendirme aralığına göre bu durum “katılıyorum” seçeneğine denk gelmektedir. Daha önce de belirtildiği gibi insertin güncellenmesi ya da düzenli olarak belirli zamanlarda sunulması ile insertin içeriği katılımcılar açısından yoğun olarak önemsenmektedir. Özellikle lider veya güçlü markaların insert içerisinde yer alması insertin farkındalığını artırarak satın alımı artıracaktır.

13.yargı “İsertte sadece indirim oranı yüksek olan ürünleri tercih ederim” cümlesine verilen cevapların %52’si (200 kişi) olumludur. Bu yargıya olumsuz yanıt verenlerin oranı %22,3 (86 kişi), ne katılıyorum ne katılmıyorum yanıtını verenlerin oranı ise %25,7 (99 kişi) olmuştur. Ortalama değer 3,37 olduğu görülmektedir. Aritmetik ortalama değerlendirme aralığına göre bu durum “kararsızım” seçeneğine denk gelmektedir. Katılımcıların bu yargıya olumlu cevap vermelerinin işletmeler açısından anlamı insert içeriklerini oluştururken lider ve güçlü markalardan başlayarak ürünleri yüksek indirim oranlarına göre ön plana çıkarmaları gerektirir. Bu şekilde oluşturulan içeriğin etkisi daha fazla olacaktır.

14.yargı “Alışveriş sonunda en az bir insert ürünü satın almış olurum” cümlesine verilen cevapların %44,1’i (170 kişi) olumludur. Bu yargıya olumsuz yanıt verenlerin oranı %29,8 (85 kişi), ne katılıyorum ne katılmıyorum yanıtını verenlerin oranı ise %26 (100 kişi) olmuştur. Ortalama değer 3,15 olduğu görülmektedir. Aritmetik ortalama değerlendirme aralığına göre bu durum “kararsızım” seçeneğine denk gelmektedir. İserte verilmesi gereken önem bu yargıya katılım oranının yüksek olmasında da göze çarpmaktadır. İsertten etkilenecek alışveriş sepetine eklenen ürünler olması satış miktarının bu yolla artırılabilceğini açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

15.yargı “Yeni bir ürünü insert sayesinde denediğim olmuştur” cümlesine verilen cevapların %57,2’si (220 kişi) olumludur. Bu yargıya olumsuz yanıt verenlerin oranı %23,4 (90 kişi), ne katılıyorum ne katılmıyorum yanıtını verenlerin oranı ise %19,5 (75 kişi) olmuştur. Ortalama değer 3,40 olduğu görülmektedir. Aritmetik ortalama değerlendirme aralığına göre bu durum “kararsızım” seçeneğine denk gelmektedir. Bu yargıya katılım oranının yüksek olması, işletmelerin pazara sunmak istedikleri yeni ürünleri insert kullanarak duyurabilecekleri anlamına gelmektedir. Hem yeni ürünlerin tanıtımı hem de satış miktarının artırılması gibi iki önemli amaç işletmenin insert gibi bir satış geliştirme aracı kullanmasıyla gerçekleştirilebilmektedir.

5.6. Araştırma Hipotezlerinin Test Edilmesine İlişkin Bulgular

Araştırmaya katılanların insert kullanımına dayanan yargılara katılma düzeylerinin demografik özelliklerine göre bir farklılık gösterip göstermediğini tespit edebilmek için oluşturulan hipotezler ve uygulanan “Kruskal Wallis-H Testi” analizinin sonuçları; elde edilen bulgular ile tablolar halinde aşağıda gösterilmektedir.

H_{1a}: Katılımcıların cinsiyetine ile insert kullanımına dair yargılara katılma düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır.

H_{0a}: Katılımcıların cinsiyetine ile insert kullanımına dair yargılara katılma düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır.

Satış Geliştirme Aracı Olarak İnsertler Ve Tüketicilerin Satın Alma Davranışına...

Tablo.7 Araştırmaya Katılanların İnsert Kullanımına Dair Yargılara Katılma Düzeylerinin Cinsiyete Göre Değişimi İçin Mann Whitney U Testi

Yargılar	Cinsiyet	N	Sıra Ortalamaları	Sıra Toplamı	Ortalama Değerler
Yargı 6	Kadın	212	202,92	43018,00	1,90
	Erkek	173	180,85	31287,00	1,56
Yargı 7	Kadın	212	204,21	43293,50	1,96
	Erkek	173	179,26	31011,50	1,61
Yargı 10	Kadın	212	204,98	43455,50	1,81
	Erkek	173	178,32	30849,50	1,48
Yargı 11	Kadın	212	205,88	43646,50	2,03
	Erkek	173	177,22	30658,50	1,66
Yargı 12	Kadın	212	205,42	44626,50	1,98
	Erkek	173	177,77	29678,50	1,62
Yargı 13	Kadın	212	200,03	42407,00	1,85
	Erkek	173	184,38	31898,00	1,52
Yargı 14	Kadın	212	210,50	43550,00	1,73
	Erkek	173	171,55	30755,00	1,42
	Toplam	385			

H_{1a} hipotezinin kabul edildiği yargılara katılma düzeyleri arasındaki anlamlı farklılığın kaynağını ve grup için anlamlı bir farklılık gösterdiğini tespit edebilmek için, Mann Whitney U testi uygulanmıştır. Mann Whitney U testi sonucuna göre; kadınların sıra ortalaması erkeklerin sıra ortalamasından daha yüksek olduğu görülmektedir. Farklılığın kaynağını kadınlar oluşturmaktadır. Bu durum şu şekilde yorumlanabilir. Araştırmaya katılan çoğunluğun kadın tüketiciler olduğu göz önünde bulundurulduğunda özellikle insert kullanım algısının farklılık gösterdiği noktalar insertin satın alım üzerinde yoğun bir değişiklik yarattığıdır. Kabul edilen yargılara göre kadınlar, insertin satın almalarını etkilediğini ve satın alma miktarlarını artırdığını bildirmişlerdir. Bunun yanında insertte yer alan indirim oranlarının yüksek olması ve ürünlerin özellikle güçlü markalardan seçilmesi kadın katılımcılar için önem arz etmektedir.

H_{1b}: Katılımcıların eğitim durumları ile insert kullanımına dair yargılara katılma düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır.

H_{0b}: Katılımcıların eğitim durumları ile insert kullanımına dair yargılara katılma düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır.

Tablo.8 Araştırmaya Katılanların İnsert Kullanımına Dair Yargılara Katılma Düzeylerinin Eğitim Durumlarına Göre Değişimi

k	Değerle	1.yargı	2.yargı	3.yargı	4.yargı	5.yargı	6.yargı	7.yargı	8.yargı	9.yargı	10.yargı	11.yargı	12.yargı	13.yargı	14.yargı	15.yargı
X ²		2,7	3,0	6,9	1,9	4,4	5,3	15,7	5,0	,39	6,3	13,0	5,8	3,4	12,5	7,4
		51	39	64	92	02	21	64	57	0	24	00	63	98	52	31

S.d.	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4
P.	0,6 00	0,5 51	0,1 38	0,7 37	0,3 54	0,2 56	0,00 3	0,2 82	0,9 83	0,1 76	0,01 1	0,2 10	0,4 78	0,01 4	0,1 15

Tabloda görüldüğü üzere, araştırmaya katılanların insert kullanım algısını ölçen yargılara katılma düzeyinin eğitim durumlarına göre değişiminden elde edilen değerler yer almaktadır.

Analiz sonucuna göre H_{1b} hipotezi 7, 11 ve 14. yargılar için kabul, diğer yargılar için ret edilmektedir. Çünkü katılımcıların eğitim durumlarına göre ilgili yargılara katılma düzeyleri arasında $\alpha = 0,05$ anlamlılık düzeyinde; χ^2 (sd=4, N=385) = 15,764 ve P= 0,003 <0,05 ve χ^2 (sd=4, N=385) = 13,000 ve P= 0,011 <0,05, χ^2 (sd=4, N=385) = 12,552 ve P= 0,014 <0,05, olduğundan istatistikî açıdan anlamlı bir farklılık bulunmaktadır. Bu yüzden H_{1b} hipotezi söz konusu yargılar için kabul edilmektedir. Ancak diğer yargılar için sırasıyla P= 0,600; 0,551; 0,138; 0,737; 0,354; 0,256; 0,282; 0,983; 0,176; 0,210; 0,478; 0,115 > 0,05 olduğundan H_{1b} hipotezi ret edilmektedir.

Tablo.9 Araştırmaya Katılanların Insert Kullanımına Dair Yargılara Katılma Düzeylerinin Eğitim Durumlarına Göre Değişimi Mann Whitney U Testi

Yargılar	Eğitim Durumu	N	Sıra Ortalamaları	Sıra Toplamları
Yargı 7	İlköğretim	17	54,12	920,00
	Lisansüstü	87	52,18	4540,00
Yargı 11	İlköğretim	17	58,74	998,50
	Lisansüstü	87	51,28	4461,50
Yargı 14	İlköğretim	17	67,47	1147,00
	Lisansüstü	87	49,57	4313,00
	Toplam	104		

H_{1b} hipotezinin kabul edildiği yargılara katılma düzeyleri arasındaki anlamlı farklılığın kaynağını ve grup için anlamlı bir farklılık gösterdiğini tespit edebilmek için, Mann Whitney U testi uygulanmıştır. Mann Whitney U testi sonucuna göre; eğitim durumu grupları arasında ilköğretim ve lisansüstü eğitim grupları arasında farklılığın olduğu görülmektedir. İlköğretim eğitim grubunun sıra ortalamaları her bir yargı için daha yüksek görülmektedir.

Araştırmaya katılan çoğunluğun lisans mezunu olmakla birlikte lisansüstü eğitim alanlar ile ilköğretim mezunu olan kişilerin özellikle insert kullanım algısını oluşturan noktalar açısından farklılaştığı görülmektedir. Kabul edilen yargılara göre, insertle birlikte çekiliş, kupon ya da hediye gibi diğer satış geliştirme araçları kullanıldığında daha fazla satın alım yapacaklarını bildirmişlerdir. Ayrıca insertte yer alan indirim oranları da satın alma miktarını arttırarak alışverişi en az bir insert ürünle tamamlayacaklarını belirtmişlerdir. Bu durumda satış noktalarında satış geliştirme araçlarının çeşitlendirilmesi satın alım miktarını arttıracaktır.

Satış Geliştirme Aracı Olarak İnsertler Ve Tüketicilerin Satın Alma Davranışına...

H_{1c}: Katılımcıların medeni durumları ile insert kullanımına dair yargılara katılma düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır.

H_{0c}: Katılımcıların medeni durumları ile insert kullanımına dair yargılara katılma düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır.

Tablo.10 Araştırmaya Katılanların İnsert Kullanımına Dair Yargılara Katılma Düzeylerinin Medeni Durumlarına Göre Değişimi Mann Whitney U Testi

Yargılar	Medeni Durum	N	Sıra Ortalamaları	Sıra Toplamları	Ortalama Değerler
Yargı 1	Bekar	199	176,22	35068,00	1,75
	Evli	186	210,95	39237,00	1,64
Yargı 2	Bekar	199	177,86	35394,00	1,59
	Evli	186	209,20	38911,00	1,49
Yargı 4	Bekar	199	179,06	35633,50	1,60
	Evli	186	207,91	38671,50	1,50
Yargı 5	Bekar	199	182,56	36330,00	1,69
	Evli	186	204,17	37975,00	1,58
Yargı 6	Bekar	199	175,69	34963,00	1,78
	Evli	186	211,52	39342,00	1,68
Yargı 8	Bekar	199	172,04	34235,50	1,62
	Evli	186	215,43	40069,50	1,52
Yargı 12	Bekar	199	167,56	33343,50	1,86
	Evli	186	220,22	40961,50	1,74
Yargı 13	Bekar	199	178,77	35576,00	1,74
	Evli	186	208,22	38729,00	1,63
Yargı 14	Bekar	199	180,05	35829,00	1,62
	Evli	186	206,86	38476,00	1,53
	Toplam	385			

H_{1c} hipotezinin kabul edildiği yargılara katılma düzeyleri arasındaki anlamlı farklılığın kaynağını ve grup için anlamlı bir farklılık gösterdiğini tespit edebilmek için, Mann Whitney U testi uygulanmıştır. Mann Whitney U testi sonucuna göre; medeni durum grupları arasında evli olan grubun farklılığın kaynağını yansıttığı görülmektedir. Evli katılımcıların sıra ortalamalarının her bir yargı için daha yüksek görülmektedir.

Araştırmaya katılan çoğunluğun bekâr tüketiciler olmasına rağmen sıra ortalamaları evli katılımcılar için yüksek olmuştur. Buna göre özellikle medeni durumu evli olan tüketicilerin insert kullanım algısının değiştiği görülmektedir. Kabul edilen yargılara göre evli katılımcılar için insert satın almayı teşvik edici bir araç olarak görülmekte ve mağazaya gitmelerine bir sebep oluşturmaktadır. Bununla birlikte evli katılımcılar birçok farklı inserti takip ettiklerini ve insertlerde özellikle lider ve güçlü markalar olduğunda satın alım miktarlarının artabileceğini belirtmişlerdir.

5.7. Faktör Analizi

Araştırmaya faktör analizi uygulanmıştır. Bir maddenin bir faktöre boyutlanabilmesi için ilgili faktör ile asgari 0,500 ya da daha yüksek düzeyde korelasyona sahip olması seçim için iyi bir ölçüt olarak kabul edildiğinden (Hair vd., 2010: 117) yapılan faktör analizi sonunda 15 madde içerisinde 3 ayrı kategoriye ait faktör oluşmuştur.

Tablo.11 Araştırmaya Katılanların İnsert Kullanımına Tutumların Belirlenmesine Yönelik Faktör Analizi Sonuçları

FAKTÖRLER	Yük	Öz değeri	Açık. Varyans	Ort.
I. İnserte Eğilim (5 Madde)				
1.İnserti incelemem mağazaya gitmemi teşvik eder.	,529	3,789	38,469	3,39
2.Mağazaya girdiğimde ilk önce inserti incelerim.	,640			3,08
4. Takip ettiğim belirli insertler vardır.	,550			3,10
10. Satın alma aşamasında birkaç inserti karşılaştırırım.	,553			3,29
12. İnsertte yer alan ürünlerin güçlü markalara ait olması inserte yönelimimi artırır.	,519			3,60
II. Alışveriş Alışkanlığı (5 Madde)				
3. İnsert alışverişimi etkileyen önemli faktörlerdendir.	,651	0,757	7,694	3,35
5. İnserti dikkate alırsam, normalden daha fazla alışveriş yaparım.	,582			3,27
6. İhtiyacım olan ürünlerin insertte yer alması satın alacağım ürün miktarımı artırır.	,596			3,46
7. İnsertte indirim ilaveten kupon, çekiliş veya hediye olması beni daha çok alışveriş yapmaya teşvik eder.	,619			3,57
14. Alışveriş sonunda en az bir insert ürünü satın almış olurum.	,553			3,15
III. Satın Alma Alışkanlığı (5 Madde)				
8. İnsertte sadece lider markaların ürünlerini satın alırım.	,758	0,714	7,253	3,14
9. İnsert sayfasının ve ürün sayısının fazla olması kararsız kalmama neden olur.	,620			3,06
11. İnsertte, indirim oranlarının belirtilmesi satın alma ihtimalimi artırır.	,596			3,69
13. İnsertte sadece indirim oranı yüksek olan ürünleri tercih ederim.	,566			3,37

Satış Geliştirme Aracı Olarak İnsertler Ve Tüketicilerin Satın Alma Davranışına...

15. Yeni bir ürünü insert sayesinde denediğim olmuştur.	,554			3,40
Açıklanan toplam varyans: % 53,415 Bartlett's küresellik testi: X^2 : 1902,919, s.d.:105, $p < 0,0000$				

Tablo 11'e göre ilk faktör beş maddeden oluşmakta ve toplam varyansın yaklaşık %72'sini açıklamaktadır. Bu faktör; katılımcıların insert inceleme alışkanlıklarını ifade eden maddelerden bir araya gelmiştir. Bu nedenle faktöre, "*İnserte Eğilim*" adı verilmiştir. Buna göre tüketiciler mağazaya gitmeden önce ve gittikten sonra inserti inceleyerek ve birçok mağazanın sunduğu insertleri karşılaştırarak satın alma aşamasına gelmektedir. Literatüre paralel olarak insertin teşvik edici özelliği ve satış geliştirme aracı olarak yoğun şekilde kullanılma özelliği burada ortaya çıkmıştır. Ayrıca, güçlü markaların eklenmesi inserti daha cazip hale getirmektedir.

Beş maddeden oluşan ikinci faktör ise toplam varyansın yaklaşık %14'ünü açıklamaktadır. Bu faktörde katılımcıların insertlere bağlı olan alışveriş etme alışkanlığı düzeylerini ölçmeye çalışan maddeler yer almaktadır. Buradan hareketle faktör, "*alışveriş alışkanlığı*" biçiminde adlandırılmıştır. Bu bağlamda insertin alışveriş alışkanlığına etki eden önemli unsurlardan biri olduğu ve normalin üzerinde alışverişini teşvik ederek daha fazla ürün satın alındığı belirtilmiştir. İnserte ek olarak diğer satış geliştirme araçları olan kupon, hediye ve çekiliş gibi uygulamalara da yer verilmesi satın alınan ürün miktarını çoğaltmaktadır.

Üçüncü faktör, beş ayrı maddeden oluşmakta ve toplam varyansın yaklaşık %13'ünü açıklamaktadır. Bu faktörde, katılımcıların insertlere bağlı olarak doğrudan satın alma davranışı gösterip göstermedikleri ele alınmaktadır. Dolayısıyla faktör "*satın alma alışkanlığı*" şeklinde adlandırılmıştır. Buna dayanarak inserte ilişkin bazı kriterlerin satın alma alışkanlığı üzerinde değişikliğe sebep olduğu görülmüştür. İnsertin içerisinde lider ürünlerin yer alması ve indirim oranlarının belirtilmesi satın alımı olumlu yönde desteklerken insertin sayfa sayısının ayrıca insertin içerisinde yer alan ürün sayısının da gereğinden fazla olması tüketiciyi olumsuz etkileyerek satın alımını engellemektedir. Bununla birlikte insertin piyasaya yeni sunulan bir ürünün denemesini ve akabinde satın alınmasını etkilediği görüldüğü için, yeni ürün sunumunda bu tutundurma araçlarının kullanılması uygun olacaktır.

SONUÇ

Kitle medya reklamlarına dayalı geleneksel pazarlama kampanyalarının istenilen etkinliği gösterememesi, eskiden olduğu gibi yapılan büyük reklamların büyük satışları beraberinde getirememesi, reklama oranla satış geliştirme hedef kitleye daha kolay, daha kısa yol ve sürede ulaşabilmesi, satış artırıcı çaba ve promosyonların etkisini hemen göstermesi ve tüketicilerin büyük bir çoğunluğunun satın alma kararlarını satış noktalarında veriyor olması, satış geliştirme önemini ve kullanımını bir kat daha arttırmıştır. Buna göre satış geliştirme içerisinde

kullanılan birçok araçta işletmeler tarafından gözden geçirilerek tüketiciye en hızlı ve en az maliyetle ulaşan araçlardan biri olan insertler ön plana çıkmaktadır.

Çalışma içerisinde insertlere ilişkin temel yargılar ve satın alma davranışına etkisi analiz edilmiş ve birçok dikkat çekici sonuca ulaşılmıştır;

- Katılımcıların demografik özelliklerine bakıldığında çoğunluğun 21-30 yaş aralığında lisans eğitimi almış, 1000 ve altı gelire sahip, apartman dairesinde oturan ve hane sayılarının 4-5 kişi arasında değiştiği bekar kadınlardan oluştuğu görülmektedir. Özellikle alt gelir grubuna ait genç ve bekar olarak nitelendirilebilir bu topluluğun insert uygulamasına olan ilgisinin yüksek seviyede olduğu söylenebilir. Hedef kitleye göre ürün sunumu, perakendeciler açısından önemli bir husustur.
- Katılımcıların büyük bir bölümünün insertlere internet aracılığıyla ulaştığı görülmektedir. Bunun işletmeler için anlamı özellikle sosyal medya hesapları, akıllı cep telefonu uygulamaları ya da internet siteleri ile tüketicinin 7/24 takibinde olabilmeleridir. İnteraktif bir iletişim şekli olan internet, özellikle tüketicinin hangi markaları, ürünleri ya da hizmetleri ve bütün bunlarla ilgili istenilen indirim oranlarını insert içerisinde görmek istediği bilgisini vermektedir. Bu doğrultuda oluşturulan sanal insertler başarılı olacaktır.
- Katılımcıların diğer büyük çoğunluğu apartman girişlerine bırakılan insertlerin dikkatlerini çektiği bilgisini vermişlerdir. Bu bağlamda sanal insertlerle birlikte basılı insertlerin de kullanılması zorunluluğu ortaya çıkmaktadır. Ancak basılı insertlerde özellikle ürünlerin ayrıntılı bir şekilde verilmesi, ürün görsellerinin gerçeği yansıtmaması ve baskı hatalarının en aza indirilmesi gerekmektedir. Bu şekilde oluşturulan basılı insertler tüketicinin ilgisini daha fazla çekecektir.
- Katılımcılar güçlü ve lider markaları ve bu markaların ürünlerini insert içerisinde görmek istediklerini belirtmişlerdir. Bilhassa bu ürünlerin insertler içerisinde yer alması hem satın alınan ürün miktarını artırmakta hem de insertte bulunan diğer ürünlerinde plansız satın alma davranışı ile satın alınmasını sağlamaktadır.
- Katılımcılar ayrıca insertlerdeki indirim oranlarının yüksek olması ve indirim oranlarının karşılaştırılabilmesi için indirim öncesi fiyatlarında insert içerisinde bulunması gerektiğini ortaya koymuşlardır. Bu durumda ihtiyaç olunan ürünlerin daha fazla miktarda satın alınacağı ve satış noktası içerisindeki satışlara ciddi oranda yansıtacağı görülmektedir.
- Katılımcıların büyük bir çoğunluğu insertlerde görüp satın aldıkları ürünle çekiliş kuponu ya da alışveriş çeki gibi ekstra satın almayı destekleyici araçlar da görmeyi talep etmektedirler. İşletmenin buna dikkat ederek insert uygulamasını zenginleştirdiği ve cazip hale getirdiği durumlarda satın alınan önemli derecede artacağı görülmektedir.
- Katılımcıların belirttiği bir diğer önemli husus; yeni ürün tanıtımlarının insertle birlikte yapılması durumunda yeni ürünün deneme olasılığının yüksek olacağı sinyalini vermeleridir. Bu bağlamda işletmenin yeni

Satış Geliştirme Aracı Olarak İnsertler Ve Tüketicilerin Satın Alma Davranışına...

ürününü piyasaya sunma ve satışını artırma yönünde insertlerden yararlanabileceği ortaya çıkmaktadır.

- Katılımcıların inserti satın almayı teşvik edici bir uygulama olarak görmelerinin yanında insertin gereğinden fazla ürün içermesi ve sayfa sayısının fazla olması da bu olumlu etkiyi azaltacaktır. Bundan dolayı insertleri oluştururken içeriğin tüketicinin kafasını karıştıracak yoğunlukta olmaması önerilmektedir.
- Kurulan hipotezlere ilişkin testlerde elde edilen sonuçlar; insert kullanımıyla ilgili yargılara katılım düzeylerinin cinsiyet, eğitim düzeyi ve medeni duruma göre farklılık gösterdiğini belirtmektedir. Bu noktada yalnızca anlamlı farklılık oluşan özelliklere yer verilmiştir. Oluşan farklılıklar cinsiyette kadınlarda, eğitim düzeyinde ilköğretim mezuniyetine sahip grupta ve medeni halde ise evli olan kesimde oluşmuştur.
- Yapılan faktör analizi ile de yöneltilen 15 yargının 3 faktörde toplandığı görülmüş ve ifadelerin ortak özelliklerine dair isimlendirme yapılmıştır. Buna göre insert kullanımı; inserte eğilim, alışveriş yapma ve satın alma şeklinde alt kategoriler oluşmuştur. Buna dayanarak insertin teşvik edici bir satış geliştirme aracı olduğu ve alışveriş miktarını artırdığı ayrıca satın alma aşamasını da etkilediği ortaya çıkmıştır. Ayrıca diğer satış geliştirme araçlarıyla kullanabileceği sonucuna ulaşılmaktadır.

Sonuç olarak kendilerine insert ulaşan tüketici kitlesinin satış noktalarına yöneldiği ve daha fazla satın alım yapma olasılıklarının bulunduğu görülmüştür. Literatürde daha önce ortaya konan çalışmalarla paralel olarak insertlerin satın almayı teşvik edici bir araç olduğu tasdik edilmiştir. Ancak farklılaşan nokta; insertlerin artık işletme odaklı olmaktan çok tüketici ihtiyaçlarına odaklı olması gerektiğidir.

KAYNAKÇA

Bekoğlu, F. B. (2018). Tutundurma Stratejisi. Çev. Edt. Erol Ustaahmetoğlu. Perakende Yönetimi; Stratejik Bir Yaklaşım. 462-487. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Bulut, Y. (2007). Tüketicilerin Satış Geliştirme Faaliyetlerine İlişkin Tutum ve Yarar Algılamaları. Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Büyüköztürk, Ş. (2010). Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı. Ankara: Pegem Akademi Yayınevi.

Çolak, E. (2014). Varyans Analizi (Anova) Kruskal Wallis H Testi. http://Eczacilik.Anadolu.Edu.Tr/Bolumsayfalari/Belgeler/Ecz2014%2011_20140527094539.Pdf (25.02.2019).

Doğruyol, M. M. (2009). Zincir Mağazalardaki İnsert Çalışmaları ile Tüketicilerin Satın Alma Davranışları Arasındaki İlişki ve Bir Uygulama. Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Gülçubuk, A. (2007). Tüketicilere Yönelik Satış Geliştirmenin Artan Önemi, Uygulanabilirliği ve İzlenecek Stratejilerin İşletmeler Açısından Değerlendirilmesi. *Ege Akademik Bakış*, 7 (1), 57-77.
<http://www.istatistiktez-destek.com/orneklemhesaplama#sampling> (20.08.2019).
- Hair, J. F. Jr., W. C., Black, B. J. Babin, & R. E. Anderson, (2010). *Multivariate Data Analysis* (7th Ed.). Upper Saddle River: Prentice Hall.
- Kalaycı, Ş. (2006). *SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri*. Ankara: Asil Yayıncılık.
- Kaplanoğlu, E. (2014). Muhasebe Stajyerlerinin Meslek Mensuplarından ve Meslek Örgütlerinden Beklentileri: Manisa İli Araştırması. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 28 (4), 265-284.
- Mere, Ş. (2010). *İnsertlerin Tüketicilerin Satın Alma Davranışları Üzerindeki Etkisi*. Yüksek Lisans Tezi. Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Mucuk, İ. (2017). *Pazarlama İlkeleri (ve Yönetimi İçin Örnek Olaylar)*. İstanbul: Türkmen Kitabevi.
- Nakip, M. (2013). *Pazarlama Araştırmalarına Giriş (SPSS Uygulamalı)*. Ankara: Seçkin Yayınevi.
- Odabaşı, Y., & Oyman, M. (2002). *Pazarlama İletişimi Yönetimi*. Eskişehir: Mediacat Yayınları.
- Oyman, M. (2004). Tüketicilerin Satış Tutundurma Etkinliklerine Yönelik Tutumları ve Yarar Algılamaları. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 4 (1), 55-75.
- Padem, H., Göksu, A., & Konaklı, Z. (2012). *Araştırma Yöntemleri*. Saraybosna: International Burch University Publication,
- Peattie, S. (1998). Promotional Competitions As A Marketing Tool In Food Retailing. *British Food Journal*. 100 (6), 286-294.
- Tıǧlı, M. & Pirtini, S. (2003). Satış Özendirmede Etkili Bir Araç Olarak İnsert ve Hiper/Süpermarket Müşterileri Üzerinde Bir Uygulama. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3 (2), 117-144.

ERKEN DÖNEM SOVYET PROPAGANDASI: SİNEMA, SERAMİK VE AFİŞ

EARLY PERIOD SOVIET PROPAGANDA: CINEMA, CERAMICS AND POSTERS

РАННЯЯ СОВЕТСКАЯ ПРОПАГАНДА: КИНО, КЕРАМИЧЕСКА И АФИША

Mustafa Cebrail SADAĞOĞLU*

ÖZ

Birmingham Kültürel Çalışmalar Okulu'nun kurucularından Raymond Williams (1921 – 1988) sadece Britanya'da değil pek çok farklı ülkede etkili bir düşünür ve toplumsal eleştirmen olarak tanınmaktadır. Williams'a ait kapsamlı çalışmalar; sosyal karşıtlıklar, çevrebilim ve iletişim konuları başlığı altında odaklanmaktadır. Bu çalışma; Williams'ın "Advertising: The Magic System in Problems in Materialism and Culture" adlı çalışmasında dikkat çekici bir araç olarak tanımladığı reklam olgusu üzerine yazdığı kısa pasajdan beslenmektedir. Kaleme aldığı pasajda reklam olgusunu kapitalist toplumların resmi sanatı olarak kavrayan yazarın bakış açısını; yirminci yüzyılın politik, ekonomik ve kültürel koşullarını dikkate alarak SSCB (Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği)¹ deneyimi üzerinden tartışmayı amaçlamaktadır. Buna göre; kapitalist toplum ve ekonomik örgütlenmelere özgü bir tür tamamlayıcı olarak kavranan reklam olgusu; tarihsel determinist bakış açısına göre kapitalist olmayan ekonomik örgütlenme ve toplumlarda yaşaması mümkün değildir. Bu yaklaşım, reklam olgusunun başka amaç ve biçimlerde olsa da

* ORCID: [0000-0002-4359-4828](https://orcid.org/0000-0002-4359-4828) Dr. Öğretim Üyesi, İstanbul Aydın Üniversitesi, İletişim Fakültesi Reklamcılık Bölümü, e – e-posta: msadagolu@gmail.com

¹ Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği, 1917 Ekim Devrimi'nde Romanov hanedanı tarafından yönetilen Rusya İmparatorluğu'nun çöküşünden sonra 1922 yılında kurulmuştur. Sovyetler Birliği'nin kurucusu Vladimir Lenin, ülkenin Komünizm ideolojisi altında yönetilmesini sağlamıştır. Bu dönemde tüm ülkede güçlü bir merkezi otorite vardır ve komünizm ideolojisine karşı olan tüm muhalefet bastırılmıştır (Priestland, 2017: 103). 1917 yılında başlayan Rus İç Savaşı'nda, Sovyet yanlısı Kızıl ordu ve milliyetçi güçler tarafından oluşturulan Beyaz ordu çetin bir savaşa girişmiştir. Lenin, savaşın kazanılması ardından tüm ülkede kontrolü ele geçirmiştir. Diğer yandan 1922 yılından itibaren Lenin'in sağlığının bozulmasıyla birlikte Josef Stalin yavaş yavaş baskın bir figür olarak önem kazanmıştır. 1924 yılında Lenin'in ölümünden kısa bir süre sonra da tüm muhaliflerini tasfiye eden Stalin ülke genelinde egemenliği perçinledi. (Riasanovsky,Steinberg, 2011: 536).

Erken Dönem Sovyet Propagandası: Sinema, Seramik Ve Afiş

kapitalist olmayan toplum ve ekonomik örgütlenmelerdeki olası varlığını tartışmaya açık ve incelenmesi gereken bir mesele haline getirmektedir. Bu meseleye odaklanan çalışma; literatür taraması ve somut verilerden faydalanarak alana katkı koymaya yönelik akademik bir çaba olarak görülebilir. Çalışmada reklam olgusu kuramsal düzeyde ele alındığı kadar seçili örnekler üzerinden vakıa analizi yoluyla somutlaştırılmaya çalışılmaktadır. Böylece reklam, kamusal tanıtım ya da propaganda olguları; yirminci yüzyılın önemli bir kısmında siyasal varlık gösteren ve bu varlığını kapitalist üretim ve dağıtım ağı dışında kalacak şekilde inşa ve tarif eden SSCB deneyimi üzerinden tartışılmaktadır. Yaklaşık bir asır süren bir deneyimi sınırlamak ve bu sayede daha fazla derinleşebilmek amacıyla SSCB'nin 1917 – 1925 yılları arasını kapsayan ve çalışmada erken dönem kamusal tanıtım çalışmaları olarak tarif edilen toplam üç üretim alanı; “sinema temsili, bilgilendirme afişleri ve propaganda amacıyla kullanılan seramik objeler” incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Sovyetler, propaganda, reklam, tanıtım, kamusal tanıtım.*

ABSTRACT

Raymond Williams (1921 – 1988), one of the founders of Birmingham School of Cultural Studies, is known not only in Britain but in many other countries as an effective intellectual and social critic. His extensive studies focus on subtitles as social conflicts, ecology, and communication. This study is based upon the short text he wrote on advertisement, he defines as a striking means in his study titled “Advertising: The Magic System in Problems in Materialism and Culture”. This study aims to discuss the point of view of the author, who regards advertisement as the official art of capitalistic societies in his mentioned text, in the light of the experiences of USSR by taking into account the political, economic and cultural developments in the 20th century. In this regard, the concept of advertisement viewed as a complementary confined to capitalistic societies and economic relations cannot live in non-capitalistic societies and economic relations according to historical deterministic standpoint. Such an approach makes the possible existence of advertisement in non-capitalistic societies and economic relations, even if with different purposes and forms, open to discussion needed to be analysed. This study, focusing on this issue, can be seen as an academic attempt with the aim of making contribution to the field, as it makes use of relevant literature and concrete data. In the study, in addition to the theoretical discussion of the issue, case study analysis is also carried out through selected examples. Thus, the public information and propaganda issues will be discussed through the experiences of USSR, which constructed and defined its existence outside the capitalistic production and distribution web, lasting politically for a long period in the 20th century. In order to limit the approximately one century period of experience and thus deepen the study, the three production domains defined as early period public information between 1917-1925 of the USSR are included into the study; “representation in cinema, information posters, and ceramic objects used with the aim of propaganda”.

Key Words: *The Soviet, Propaganda, Advertisement, Information, Public Information*

АННОТАЦИЯ

Раймонд Уильямс (1921–1988), соучредитель Бирмингемской школы культурных исследований, признан влиятельным мыслителем и социальным критиком не только в Британии, но и во многих других странах. Обширные исследования Уильямса, фокусируются на темах социальных конфликтов, экологии и коммуникации. Нижеследующее исследование основывается на коротком пассаже из научной работы Уильямса: “Реклама: магическая система в проблемах материализма и культуры”, в котором он определил рекламу, как замечательный инструмент для пропаганды. В

отрывке, автор рассматривает феномен рекламы, как официального искусства капиталистических обществ. Его цель – растолковать опыт СССР (Союза Советских Социалистических Республик) с учётом политических, экономических и культурных условий двадцатого века. Согласно этому, рекламный феномен, который воспринимается как некое дополнение к капиталистическому обществу и хозяйственным организациям, согласно исторической детерминистской точке зрения, не может существовать в некапиталистических экономических организациях и обществах. Такой подход создаёт почву для того, что явление рекламы в некапиталистических обществах и экономических организациях в виде других форм подлежит к изучению и обсуждению. Нижеследующее исследование можно рассматривать как академическую попытку для внесения вклада по изучению вышеуказанного вопроса. Исследование основывается на многочисленную литературу и конкретные данные. В иём факт рекламы расталкивается путем анализа фактов на отдельных примерах, а также на теоретическом уровне. В нашей статье, реклама как ознакомительный метод и оружие пропаганды, обсуждается на опыте СССР, который политически существовал в значительной части двадцатого века. Советская система применяла рекламу таким образом, что он остался за пределами производства и распределения капиталистической системы, Из Опыта рекламирования в СССР, который длился около столетия, мы ограничили периодом 1917 - 1925 годов и попытались детально рассмотреть его. Полученные итоги показали, что в общей сложности было создано три рекламных участка. Их можно охарактеризовать как ранние общественные шаги для развития СССР. Рекламы того времени можно квалифицировать в следующем порядке: кинопрезентация, информационные плакаты и керамические предметы, используемые в пропагандистских целях.

Ключевые слова: *Советы, пропаганда, реклама, презентация, публичное продвижение.*

1. Giriş

Raymond Williams'ın bakış açısına göre (Williams, 1980: 170 – 195); reklamcılık, endüstriyel üretimin mükemmelleşme evresine tekabül eden kapitalist ekonomik örgütlenme dâhilinde kavranmakta dolayısıyla bu çerçevede ortaya çıkan ihtiyaç ve girişimlerin doğal bir sonucu olarak kabul edilmektedir. Reklam olgusunu determinist ve tarihsel perspektif dahilinde kavrayan bakış açısına göre on dokuzuncu yüzyıl boyunca küçük dükkân sahipleri tarafından dağıtılan küçük el ilanlarıyla gezgin satıcıların yaratıcı ama çoğu kez amatörce ikna çabalarında somutlaşan reklam kronolojisi, yirminci yüzyıla ve nihayet günümüze bağlanmaktadır². Diğer yandan reklam olgusuna milat belirlemek oldukça güçtür hatta reklamların doğada karşılığı olduğu savıyla reklam tarihinin, insanlık tarihi kadar eski olduğunu savlayan yaklaşımlar bulunmaktadır (Vries, 1968: 23 – 25). Ancak yazılı basında ilk kez görülen ilan ya da reklamlar; on yedinci yüzyılın ortalarında

² Üretim ve dağıtım araçlarının hükümetin kontrolünde olduğu Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nde ticari reklamların gereksiz olduğu tezine karşılık, ikinci dünya savaşı sonrası yerleşik geleneksel pazarlama uygulamalarının değişmesi ve ülkede ticari reklamların yükselişe geçmesi üzerine ilginç bir tartışma için bakınız (Markham, 1964: 31 – 37).

Erken Dönem Sovyet Propagandası: Sinema, Seramik Ve Afiş

Britanya’da yayımlanan “Mercuries” adlı haftalık gazeteler aracılığıyla gündelik hayata dâhil olmuştur. Böylece dönemin okuryazar seçkinlerinin ilanlarını ya da reklam mesajlarını iletme üzere bir tür iletişim zemini oluşturularak reklamcılığın kademeli olarak büyümesi ve gelişmesinin yolu açılmıştır. Ancak erken dönem gazete ilanlarının pek çoğu sadece bilgilendiricidir (Elliott, 1962: 22). On sekizinci yüzyılın ikinci yarısından itibaren üretim hacmini arttırarak mükemmelleşen endüstriyel üretimle eşzamanlı mamul meta arzında görülen müthiş sıçramalar ile ürün yelpazesinde kaydedilen çeşitlenmeler; kentleşme ve kitle basınının ortaya çıkışıyla tamamlanarak modern reklamcılığın gelişme sürecine eklenmektedir. Bu dönemde özellikle Avrupa’nın pek çok büyük kentlerinde faaliyet gösteren reklam ve ilan ajansları; gazete ve dergilerde satın aldıkları irili ufaklı sütunlar aracılığıyla reklam verenler adına tüketicileri ikna etmek maksadıyla tanıtım yapılan ürünlere ilişkin resim, çizim ve yazıları düzenli periyodlar halinde yayımlamaya başlamıştır. Dolayısıyla bu dönemden itibaren düzenli olarak faaliyet göstermeye başlayan büyük kentlerde kurulmuş irili ufaklı ajanslar tarafından sunulan ilan ve reklam hizmetlerinin tüketici nezdinde güçlü ve tutarlı bir talep eşiği oluşturduğu ileri sürülebilir. Ajanslar tarafından sunulan hizmetlere karşılık reklam verenlerin ödediği yüksek bedeller ile dönemin yetenekli yazar ve sanatçıların reklamcılığa yönelmesini, yukarıda dile getirilen önermeyi destekleyen öteki tarihsel göstergeler arasında sayabiliriz. Raymond Williams, modern reklamcılığı oldukça ironik bir anıştırmayla “sanatın, kendine yeni bir patron” bulması şeklinde tanımlamaktadır. Ancak sanatçı ile patron arasındaki ilişkiyi, Rönesans’tan bu yana pek çok sanatçının kimi zaman toprak sahibi aristokrasi, kimi zaman ticaret erbabı burjuvazi hatta nüfuz sahibi Kilise ileri gelenleri tarafından desteklenmesi nedeniyle modern döneme özgü bir gerçekliğe indirgemek oldukça güç görünmektedir. Diğer yandan reklam metinleri ile edebi metinler arasındaki farkın ne olduğu konusunda yapılan tartışmalarda da benzer durum söz konusudur. Söz gelimi bir metnin edebi değerinin belirlenmesinde metni ya da okuyucuyu önceleyen iki farklı yaklaşım bulunmaktadır. Buna göre Klasik dönem ya da Rönesans döneminde bir metnin kalitesi “kalıcılığı” üzerinden ölçülürken; okuyucu odaklı görece modern yaklaşıma göre metnin değeri okuyucu nezdinde oluşturabildiği “kabul” üzerinden ölçülmektedir³. Bu durum reklam metinlerini edebi metinlerden düşük ya da kitle kültürüne içkin kabul eden varsayımları güçlendirmektedir. Pek çok edebiyat kuramcısına göre edebi bir tür olarak roman ile basit bir metin olarak reklâm

³ Bir edebi metnin şu ya da bu tanımında kendini hissettiren (öteki sıradan yazılı ifade biçimleri örneğin bir telefon rehberi, çalاکalem yazılmış bir alışveriş listesi, şirketlere ait muhasebe defterleri ya da reklâm metni gibi) sıradan olmayan yazılı bir form oluşuna ilişkin nitelikler şöyle özetlenebilir. Edebi metinler belli bir bütünlük içinde yazılı metinlerdir. Bu metinlerde sıklıkla yaratıcı metaforlar, güçlü ifadeler, zarif bir sözdizimi, ölçü ve kafiye gibi pek çok özellik başta olmak üzere dilin estetik kullanımı söz konusudur. Bu nedenle edebi metinler şiir, düz yazı ya da drama gibi belirgin bir forma sahiptir (Welek, 1997: 16 – 23). Diğer yandan sanat ve edebiyatın estetik ölçütler ihmal edilerek toplumcu (politik) zaviyeden değerlendirilmesi bağlamında “şiir ile gazete” haberlerinin benzeşmesi tehlikesine ilişkin tartışma için bakınız: (Moran, 1972: 90, 91).

arasındaki uzun tarih samimi bir şekilde ortaya konmadığı sürece doğru bir biçimde kavranamaz. Sözgelimi matbaa öncesi kutsal günlerde yapılan el yazmalarında bulunan kimi uyarılarda, kutsal kitaptan alınan bir metnin parayla satılamayacağı vurgulanmaktadır. Matbaanın icat edilmesinden sonraysa bu kez matbaacılar, kutsal kitap alıntılarında -metinden önce- benzer şekilde uyarılar yerleştirmişlerdir. Bu uygulama, esas olarak bildiride yayımlanan metnin sahipliğini açıklamaktadır. Böylece baskı teknolojisi, basılı metinlerde reklamların gelişimini teşvik etmiştir; “Yeni tanıtım tekniklerini kullanan çok az yazar bu konuda başarısız oldu. Övgü sanatı, diğer tanıdık tanıtım araçlarıyla birlikte kullanılarak ürünleri satılması umulan yazarlar ve sanatçıların kamuoyunda tanımak amacıyla reklamcılık alanında saldırgan bir üslubun yerleşmesine neden oldu” (Eisenstein, 1979: 228, 229). SSCB’nin 1917 – 1925 yılları arasında kapsayan ve erken dönem kamusal tanıtım çalışmaları olarak kavranan reklam faaliyetlerinin yoğunlaştığı üç ana mecra; “sinema temsilleri, bilgilendirme afişleri ve baskılı porselen obje üretimi” çalışmanın örnekleri olarak kabul edilmiştir. Anılan dönem; seçili içerikleri üreten sanatçıların bireysel tercihleriyle birlikte sanatçıların içinde yaşadığı kuşatıcı atmosfer tarafından belirlenen ekonomik, politik ve kültürel yönelimlerden de faydalanılarak literatür taraması yöntemiyle incelenmiştir. Böylece reklam olgusunu kapitalist ekonomik örgütlenme dâhilinde kavrayan hâkim bakış açısının irdelenmesi amaçlanmıştır. Bu sayede reklam ile politik propaganda, reklam ile kamusal tanıtım faaliyetleri ve son olarak reklam ile propaganda arasındaki mesafeye ilişkin betimleyici ve nitel öngörüler ortaya koyulmuştur.

2. Erken Dönem Sovyet Basım ve Reklam Olgusu

Siyasal tarih açısından SSCB bir deneyim olmanın yanı sıra yirminci yüzyıl dünya tarihinde politik, ekonomik ve kültürel bakımdan özgül öneme sahip bir döneme tekabül etmektedir. Özellikle ikinci dünya savaşı sırasında Alman totaliter yayımlarına karşı gösterdiği direnç ve savaş sonrası iki kutuplu dünya cepheleşmesinde aldığı rol bakımından yirminci yüzyıl tarihinin en önemli figürlerinden biridir. SSCB, Vladimir İlyiç Ulanov (Lenin) önderliğinde Bolşevik Partisi tarafından 1917 yılında gerçekleştirilen devrimle ülkeyi üç asırdan beri yöneten Romanov hanedanına fiili olarak son veren ve tarihte ilk kez bu denli geniş bir coğrafyada sosyalizmin iktidar olmasıyla hatırlanmaktadır. Yeni rejim, uçsuz bucaksız stepleriyle bilinen Rusya’nın çok kültürlü, çok dilli, farklı din ve mezheplerden oluşan halklarına yeni bir çalışma etiği kadar yeni bir kültür ve yaşam tarzı önermiştir. Devrim sonrası Rusya, pek çok konuda olduğu gibi reklam ve ilan hizmetleri uygulamalarında da köklü bir dönüşüm geçirmiştir. Sovyet hükümeti tarafından uygulamaya geçirilen düzenlemelerle başlayan, reklamcılık alanında kontrol ve katı kısıtlamaların dikte edilmesiyle devam eden süreçte mal ve hizmetlere ilişkin uygulanan reklam rejiminde köklü dönüşümler gerçekleştirilmiştir. Oysa devrim öncesi ülkede faaliyet gösteren reklam ve ilan ajanslarınca yürütülen faaliyetlere kronolojik olarak bakıldığında Avrupa ya da dünyanın herhangi bir ülkesinde olduğu üzere benzer gelişim içinde olduğu görülmektedir. Ancak özel mülkiyet ve serbest rekabeti dışlayan bunun yerine (hatta

Erken Dönem Sovyet Propagandası: Sinema, Seramik Ve Afiş

tam karşısında) yeni bir ekonomik model öneren Sovyet rejiminde bir varsayım olarak ticari reklamlara ihtiyaç duyulmayacağı, bu nedenle ticari reklamcılığın doğal olarak yok sayılması gerektiğini söylemek kestirme bir yargıda bulunmak olacaktır. Sözelimi 1917 yılında Sovyet yazılı basınının durumu şöyle özetlenebilir (Kenez, 1985: 31; Taylor, 1990: 199). Parti yanlısı gazeteler günlük 80.000 baskı sayısına ancak ulaşabilmektedir. Sayı yetersiz olduğu kadar imkânlar kısıtlıdır. Zira partinin ne matbaası ne de yeteri kadar parası vardır. Bu koşullar altında kâğıt alabilmek için okuyucu yardımlarına başvurulur. Nisan ayına kadar en az 75.000 ruble toplamayı hedefleyen bir kampanya sayesinde amaca ulaşılır. Ancak partinin sahip olduğu kaynaklar hiçbir zaman tatmin edici değildir. Bu dönemde Pravda gazetesi, yazılı basının en önemli parçası haline gelmiştir. Öyle ki, ülkenin dört bir yanındaki Bolşevik gazeteleri artık Pravda'nın belirleyicisi olduğu politik çizgiyi takip etmektedir. Ancak yine de gazetenin yaklaşık yarısı ücretsiz dağıtılmaktadır. Diğer yandan Petrograd'da kurulan dağıtım sistemi oldukça iyi çalışıyor olsa da posta yoluyla gönderilen kimi kopyalar karışıklıklar ve yerel otoritelerin engellemeleri nedeniyle tam olarak hiçbir zaman yerlerine ulaştırılamamaktadır. Bu koşullar altında yeni yönetimin eğitim ve kültür komiseri Anatoli Lunacharsky ile halk komiserleri başkanı Vladimir İlyiç Ulanov (Lenin) imzasıyla 21 Kasım 1917 günü Izvestia Gazetesi'nde yayımlanan 219 numaralı bildiri ile yeni rejimin reklam olgusuna bakış açısına dair ilk ipuçları verilmiştir. Bildirinin 5. maddesine göre “ücretli reklamlar yasaklanmış, yasağın delinmesi durumundaysa failin cezai müeyyideye çarptırılacağı” bildirilmiştir.⁴ 21 Kasım 1917 tarih ve 219 numaralı bildiri şöyle özetlenebilir:

“Broşür, afiş ve düzenli yayınlardaki ücretli reklamlar ile gazete bayileri ve yazıhaneler (ilan talebi alan bürolar) aracılığıyla yayınlanan reklamlar, devlet tekeline alınmıştır. Bu tür reklamlar, Petrograd Geçici İşçi ve Köylü Hükümeti ile yerel İşçi, Köylü ve Ordu temsilcilerinden kurulu meclisler tarafından basılabilir. Devlet gazeteleri tarafından teslim alınana kadar reklam ofisleri sahipleri, müdürleri ve çalışanlarının işlerinin başında kalmaları gerekmektedir. Sovyet yayıncılığı içinde özel reklamcılığı daha verimli ve doğru organize edebilmek ve yayıncılık gibi reklamcılığı da kamu yararına düzenlemek, çalışanlara yönelik düzenlemeler yapabilmek için işçiler kendi şehirlerinde buluşmalı ve önce kent sendikalarına sonraysa Rusya sendikalarına katılmalıdır. Belge ya da para gizleyenler ile 3. ve 4. maddelerde yazılı hususları göz ardı edenlerin mülklerine el koyulacak ve üç yıl hapis cezasıyla cezalandırılacaktır. Ödenmiş reklam ücretlerine ait hesapları ve sözleşmeleri gizleyenler de aynı şekilde cezalandırılacaklardır. Reklam ofislerine el

⁴ Moskova Yüksek Ekonomi Okulu Reklam Tarihi ve profesörü olan Svetlana Shomova süreci şöyle tarif etmektedir: “Kasım 1917'de Lenin başkanlığındaki komite reklam ve ilanlarda hükümet tekelinin tanınması konusunda bir kararname imzaladı ve ücretli ilanların süreli yayınlarda yayınlanması o andan itibaren yeni hükümetin kontrolüne geçmiş oldu. Böylece ilan ve reklamlar sadece hükümet ya da Sovyetlerin sahip olduğu gazetelerde yayınlanabilecekti. Bu durum serbest bilgi akışını durdurdu ve yönetim tarafından reklamların kontrolü bütünüyle ele geçirildi” (URL – 1).

koyan hükümet mal sahiplerine geçici yardımla tazminat verilmesi için hazırlıklarını tamamlamıştır. Reklam ofislerinin küçük ortakları, hissedarları ve mevduat sahiplerinin el konulan tüm yatırımları tam olarak tazmin edilecektir. Tüm yayınevleri, bürolar ve genel olarak reklamlarla uğraşan tüm ticari teşebbüsler bir kerede İşçi ve Asker Vekilleri Sovyetlerine buldukları yerle ilgili doğru bilgiler vermeli ve işlerini teslim etmeye devam etmelidir. Bu hususları dikkate almayanlar 5. maddede belirtildiği üzere cezalandırılacaktır” (Bunyan ve Fisher, 1934: 222, 223).

Lenin ve Lunacharsky tarafından imzalanan bildirden anlaşılacağı üzere yazılı basında reklamların tamamen yasaklaması yerine reklamcılık faaliyetlerinin parti tekeline alınması söz konusudur. Böylece merkezi otorite tarafından uygulamaya geçirilecek sözgelimi herhangi bir ekonomik programa benzer şekilde ülke genelinde uygulanması tasarlanan yeni bir reklam rejiminin kapısı aralanmaktadır. Ancak yine de reklam ve ilan faaliyetlerini parti tekeline alarak kontrol etmeyi amaçlayan uygulamayla ücret karşılığı verilen ilanların tamamen yasaklandığı sonucu çıkarılamaz. Bunun yerine reklam ve ilanların, artık yerel konseylerin kontrolüne geçen gazetelerde yayımlanmasına izin verilerek, reklamcılık faaliyetlerinin kontrol altına alınması amaçlanmaktadır. Bu nedenle ilan ve reklam faaliyetlerinin yürütülmesine ilişkin devrim sonrası oluşan somut durumu “kesin yasaklama” yerine “kontrol altına alma” ya da “baskılama” biçiminde değerlendirmek daha doğru olacaktır. Diğer yandan devrim sonrası özel mülkiyet ve rekabetçi piyasa ekonomisine ilişkin dışlayıcı tutumun ardında merkezden planlanan yeni bir ekonomi ve üretim modeli bulunmaktadır. Zira devrimin ilk günlerinden itibaren ticari reklamlar tamamen yasaklanmış olsa da, ilerleyen günlerde reklamcılığın ihmal edileceği daha akla yatkın görünmektedir. Bu sayede ülkenin içinde bulunduğu siyasal çalkantılar ve bütün şiddetiyle devam eden iç savaş nedeniyle ticari reklam üretimine harcanan enerji, siyasal propaganda üretimi ve ideolojiye dayalı devrimci reklamcılığa yönlendirilmiştir.

3. Sovyet Sineması: Aile ve Ev

Anatoli Vasilieviç Lunacharsky (1875 – 1933), sonradan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği adını alacak Kasım 1917’de kurulan Petrograd Geçici Hükümetinin Eğitim ve Kültür İşlerinden Sorumlu Komiseridir. Vladimir İlyiç Ulyanov (Lenin)’un başkanlık ettiği Halk Komiserleri Konseyindeki görevini 1929 yılına kadar sürdüren Lunacharsky; eğitim kurumlarından, basın-yayın organlarından, kültür, sanat, edebiyat çalışmalarından ve halkın siyasi bakımdan bilgilendirilmesi için yürütülen propaganda faaliyetlerinden birinci derecede sorumludur. İç savaş yıllarına tekabül eden Lunacharsky’nin kültür ve eğitim işlerinden sorumlu olduğu dönemde yapılan ilk önemli çalışma Anatoli Dolinov, Donat Pashkovsky ve Aleksandr Perovıç Pantelev’in yönetmenliğinde çekilen “Uplotnenie, Elele Vermek (1918)” adlı kurmaca sinema filminin ülke genelinde dağıtılmasıdır (Graffy, 2001: 41).

Erken Dönem Sovyet Propagandası: Sinema, Seramik Ve Afiş

Resim – 1: Elele Vermek (1918)
Yönetmenler: Anatoli Dolinov,
Aleksandr Panteleyev, Donat Pashkovsky
Senaryo: Anatoly Lunacharsky, Aleksandr Panteleyev.

Lunacharsky, görsel imgeler üzerinden kurgulanan bilgilendirmenin toplum üzerinde yaratacağı derin etkinin bilincindedir (Beumers, 2016: 67). Sovyet yönetiminin henüz birinci yılında çekilen bir sinema filmine senaryo yazarı olarak bizzat katkı koymuş olması; Sovyet eğitim ve kültür işleri ile Sovyet sineması arasında kurulması arzulan ilişkinin “yukarıdan ve gözeten” yerine “içeriden ve katılan” şeklinde tezahür edeceğinin en önemli kanıtıdır. Zira sinemanın kitlelere ulaşmak ve devrim ideallerini yaymak konusunda paha biçilmez değeri; “Sinema, bizim için sanatların en önemlisidir” (Karaganov, 2009: 81, 82) diyen Lenin tarafından şüpheye yer bırakmayacak kadar güçlü bir şekilde kavrandığı bu noktada hatırlanabilir.

Lenin, sinemanın Rus halkının eğitimi ve sosyalist kültürün içselleştirmesinde ne denli etkili olduğunun farkındadır. Zaten devrimin ilk yıllarında göğüs gerilmesi gereken iç savaşın ardından sinema, devrim ideallerini yayma ve yeni yaşam biçiminin yüceltilmesi bakımından başlıca araç olarak kullanılacaktır. 1919 yılından itibaren de sinemanın devletleştirilmesi için adımlar atılır⁵.

⁵ Başta Lenin ve Lunacharsky olmak üzere Sovyet yönetimi açısından sinema; uçsuz bucaksız stepler, ormanlar, yolu bile olmayan dağ köyleri ve bu köylerde yaşayan insanlara ulaşılmasına imkân veren yegâne araç olması bakımından büyük önem taşıyordu. Hatta bizzat Lenin’e göre toplumsal düzen bir tür devrimci bakış açısıyla yorumlanmalı ve filme çekilmeliydi (Lenin, 2003: 69). Batı Avrupa ve Amerika’da toprağın nasıl işlendiği ya da fabrikalarda işçilerin nasıl çalıştığını gösteren filmlerin geniş kitlelere gösterilmesi isteniyordu. Vagonları sinema salonuna dönüştürülmüş sinema trenleri ülkenin en ücra köşelerine bile gidiyor, istasyonu olan her kasabada film gösterimi yapılıyordu. Trenlerdeki görevliler de gittikleri her kasabada belgesel filmleri çekiyordu. Sovyet yöneticilerin devrim ideallerinin halka ulaştırılması konusunda gösterdiği çaba, belgesel ve haber filmlerine öncelik veren bir sinema yönelimine yol açmıştır. 1918 ila 1920 yılları arasında “iç savaş

Sovyet rejiminin bir yıllık uygulamalarından sonra kendini meşrulaştırma çabasına giriştiği ilk sinema filmi olan “Elele Vermek (1918)” olay örgüsü açısından ele alındığında; senaryo yazarı eğitim komiseri Lunacharsky’nin küçük burjuva hassasiyetlerini dışa vurmaktadır. Filmde, devrim sonrası Petrograd şehrinde iki yetişkin oğlu ve eşiyle birlikte yaşayan bir profesörün hikâyesi anlatılır. İlerici bir küçük burjuva olarak gösterilen profesörün evine yeni rejim tarafından bir işçi ile kızından oluşan iki kişilik küçük bir aile zorunlu olarak iskân edilir. Kurmacanın genel akışı, kategorik olarak küçük burjuva hassasiyetlerini temsil eden “konut mahremiyeti” ile yeni rejimin bu hassasiyet yerine ikame etmeyi arzuladığı “paylaşmanın kutsiyeti” arasında gidip gelen kaçınılmaz gerilimden beslenmektedir. Bu nedenle filmin sonunda profesörün küçük oğlu ile işçinin kızı arasında filizlenen gönül ilişkisi, klasik melodram sınırlarını aşan bir derinlikte okunmayı hak eder. Buna göre yeni rejim, küçük burjuva bir aile ile işçi sınıfına mensup bir başka aile arasında kurulmasını arzu ettiği kaynaşmayı “aşkın sınıf ve sınır tanımayan” doğası üzerinden, üstelik bolca melodram imgeleri kullanarak somutlaştırmaktadır. Gerçekten de aşkın büyümlü gücü sayesinde zorunlu iskân gibi can sıkıcı bir uygulama bile sınıflar arası kaynaşmayı handiye bir zorunluluk olmaktan çıkartarak, rızaya dayalı doğal bir süreç olarak kurmacaya dâhil etmektedir.

Küçük burjuva mahremiyetinin ev üzerinden kodlanması ilk bakışta zorunlu iskân uygulamalarının neden olduğu sınıfsal yarılmaları aşmak gibi pratik bir amaca hizmet ediyorsa da, filmin senaryosuna bizzat dönemin kültür ve eğitim işlerinden sorumlu komiserinin açık katkısı nedeniyle dönemin politik liderliğinin de geleceğe dair tahayyüllerinin bu yönde olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla film, “küçük burjuva sınıfı ile işçi sınıfının süreç içinde kaynaşması” (Ferro, 1995: 166), gerektiği konusundaki hâkim anlayış üzerine kurulu yönetsel arzunun, Sovyet sinemasında temsil edildiği şekliyle bir yansımasıdır. Zira bir baba ve kızdan oluşan işçi sınıfı ailesinin yaşadıkları bodrum katındaki rutubet ve sağlıksız koşullar nedeniyle küçük burjuva bir ailenin ikamet ettiği görece geniş bir daireye yerleştirilmesiyle başlayan ve evin hanımının yakınma ve itirazlarıyla devam eden sinemasal çatışmanın düğümü, mülkiyet sistematığının reddi ve ev dâhil paylaşmanın yüceltilmesiyle çözülmektedir. Böylece bir yandan zorunlu iskân uygulamaları meşrulaştırılırken, diğer yandan devrimin doğal bir sonucu olarak gösterilen sınıflar arası kaynaşmanın gerekliliği etkili bir şekilde vurgulanmaktadır. Eğitim ve Kültür Komiseri Lunacharsky tarafından senaryosu yazılan “Elele Vermek (1918)” adlı sinema filmi; erken dönem Sovyet propaganda anlayışının kavranması bakımından yeni rejimin karar vericilerinin başlangıç noktası olarak seçtiği “mekân – ev” ve “toplumsal birim-aile” bağlamında önemli okumalara olanak sağlamaktadır. Buna göre küçük burjuva sınıfı ile işçi sınıfı arasında gönüllü rızaya dayanan bir kaynaşma arzulayan yeni rejim, bu kaynaşmayı temel toplumsal ölçekte ev ve aile metaforları üzerinden

agitki" adı verilen kısa, çarpıcı ve afiş etkisi yaratmayı amaçlayan propaganda filmleriyle; kızıl orduya katılım, düşmana karşı hazır olma ve vergi gibi konularda toplumsal uyarı amacıyla onlarca film çekilmiştir (Teksoy, 2005: 131, 132). Erken dönem Sovyet sinemacıları etkileyen başlıca iki sanat akımı “fütürizm ve konstruktivizm” (Abisel, 2003: 203) olmuştur.

Erken Dönem Sovyet Propagandası: Sinema, Seramik Ve Afis

tanımlamakta ve Sovyet görsel propagandasının erken evresinde “ev ve aile” yeni rejimin yüceltiği değerlerin taşınması bakımından başlangıç noktası olarak kabul edilmektedir.

4. Seramik Tabaklar ve Süs Objeleriyle Propaganda

1744 yılında Rus çaricesi Elizabeth, ince işçilikli dekoratif porselen obje üretimi için Rusya'da ilk fabrikayı kurmuştur. Aslında Elizabeth'in babası Çar Petro'nun 1718 yılında gerçekleştirdiği Dresden ziyareti esnasında temas ettiği göz kamaştırıcı beyazlığıyla ünlü Meissen çinilerinden, Rusya'da kurulacak bir fabrikada porselen objeler üretme çabaları önceden sonuçsuz kalmıştır. Çariçe Elizabeth, maden mühendisi Dimitri Vinogradov'un da çabalarıyla son derece zarif yemek ve çay takımları, dünyaca ünlü paskalya yumurtaları ve seçkin Rus aristokrasisine hatıra tabak üretmek için Petersburg'da İmparatorluk Porselen Fabrikasını faaliyete geçirebilmiştir. Ancak 1917 devrimini takip eden aylarda ülke genelinde Bolşevik iktidarının güçlenmesiyle, eski rejime ait pek çok sembol gibi porselen fabrikasının geleceği de tehlikeye girmiştir. Devrim günlerinde yaşanan karmaşa ve çatışmaların etkisiyle çoğunlukla Ortodoks Hıristiyanlığı kutsayan figürlerle monarşiye dair meşrulaştırmaların işlendiği incelikli porselenler, biblolar ve hatıra objeleriyle fabrika, ilk bakışta işçi sınıfı iktidarı için anlamsız sayılır. Zira yaklaşık iki asır boyunca ürettiği monarşi ve ruhban sınıflı motiflerinden oluşan incelikli dekoratif objelere artık ihtiyaç kalmamıştır. Ancak fabrika, Sovyet yönetimin iş başına geçmesinden sonra da kapatılmayarak Devlet Porselen Fabrikası adıyla (elbette büyük bir dönüşüm geçirdikten sonra) faaliyetlerine devam etmiştir. İşin esnasında porselen fabrikasının yeni Sovyet rejimine uyumlanabilme hatta erken dönem Sovyet propagandasına başarıyla eklenilebilme ihtimali bulunmaktadır. Bu ihtimal, porselen yüzeylerinin istenildiği gibi işlenmeye uygun boş bir tuval olarak kavranması ve dünya tarihinde o güne kadar tanık olunmayan türden bir devrimin, devrimle gelen kazanımların ve devrim ideallerinin tüm ülkeye hatta dünyaya anlatılması bakımından görebileceği işlevdir. Böylece bir zamanlar çarların sarayları dâhil olmak üzere aristokrat sofralarını süsleyen eski rejime ait figürlerle kaplı pahalı porselenlerden bir tür devrimci estetik devşirilmektedir. Sovyet reklamcılığı ve propaganda anlayışının erken dönemine dair özgün bir örnek olarak porselen yüzeylerinin kullanılması yeni bir sanat anlayışına tekabül eden devrimci estetik sayesinde mümkün olabilmektedir. Bu estetik en yalın haliyle şöyle özetlenebilir. Rus insanının inanılmaz sabır ve incelikli el işçiliğinin seçkin birer ürünü olarak dekoratif porselen obje üretiminde biçime ilişkin geleneğin korunması ancak porselenleri süsleyen geleneksel figürlerin yerine devrimci sembollerin geçmesi (URL – 2).

Sovyet devrimi sonrası porselen işçiliği; teknik uygulamada kusursuzluk, biçimde mükemmellik ve içerikte devrimcilik şeklinde tanımlanabilecek üç temel anlayış üzerine bina edilmiştir. Bu sayede; “Bizimle olmayan bize karşıdır”; “Mücadele, kahramanlar doğurur”; “Akıl, köleliği mazur gösteremez” benzeri sıkça kullanılan devrimci sloganlarla klasik aforizmalar porselenlerin beyaz yüzeylerini süslemiştir. Böylece rejimin en bilinen sembolü “orak ve çekiç”,

devrimin tanıdık sembollerinden “kızıl yıldız” ve işçi sınıfını sembolize eden “çark” benzeri figürler ile devrimin önde gelen liderlerinin göz alıcı renkler kullanılarak seramiklere işlenmesiyle sıradan Rus ailelerin evlerine hem de her akşam yemeğinde devrim kahramanlarıyla idealleri konuk olabilmıştır. Petersburg Porselen Fabrikasının dönüşümünün ardında da sinemanın yanı sıra porselen üzerine resmedilen dekoratif imgelerin propaganda gücünü fark edecek kadar derin öngörü sahibi dönemin Kültür ve Eğitim Komiseri Lunacharsky vardır. Lunacharsky’nin parti vizyonu ile devrimci mesajları hem yurtiçi ve hem de yurtdışına taşıyabilmek maksadıyla o güne kadar aristokratların kullanımında olan sanatsal figürlerle bezeli porselenlerden faydalanması dikkat çekicidir.

Resim – 2
Natalia Danko–1919
“Afişe Nakış İşleyen Kadın”

Resim – 3
Rudolf Vilde – 1919
“Kızıl Bayraklı Zafer Tabağı”

5. Propaganda Afişleri

20. yüzyıl başında Rusya, doğu – batı hattında Avrupa’dan Pasifik Okyanusu’na, kuzey-güney hattındaysa kuzey kutup dairesinden Afganistan’a kadar uzanan geniş coğrafyada hüküm süren çok dilli, çok dinli ve çok kültürlü bir imparatorluktu. Ülke genelinde yatay düzlemde ve yaygın bir sanayileşmeden söz etmenin güç olduğu hatta kimi merkezi bölgelerde faaliyette bulunan endüstriyel üretim bir yana bırakılırsa ülke ekonomisi daha çok tarımsal üretime dayalıdır. Romanov hanedanı tarafından hükmedilen ve tam da bir imparatorluğun doğasına uygun yüzden fazla farklı millet ve pek çok farklı dini inançtan oluşan insan topluluğu imparatorluğun tabanını oluşturmaktadır. 1905 yılında Rus – Japon savaşı esnasında imparatorluk ordusunun aldığı onur kırıcı yenilginin yaraları henüz sarılamadan dünya savaşının patlak vermesi, yoksul kalabalıklar tarafından ağır seviyede hissedilen yoksulluğu politik bir sorun haline getirmiştir. Rus-Japon savaşı günlerinde isyan eden yoksul işçiler ve topraksız köylülerin büyük bölümü dünya savaşının ilk yıllarında her şeye rağmen çarlarının yanında saf tutmuşlardır. Ancak kötü yönetilen bir ülkeyle kötü yönetilen bir ordunun toplamından iyi bir sonuç çıkarmak mümkün olmayacağı için savaşın henüz ilk yılı bitmeden Ruslar iki ordu

Erken Dönem Sovyet Propagandası: Sinema, Seramik Ve Afiş

ve on binlerce askerini kaybetmiştir. Artarda gelen kayıp haberleri ülkedeki havayı bir anda tersine çevirmiştir. 1917 yılına gelindiğindeyse tüm şiddetle devam eden savaşın yıkıcı etkileri daralan üretime bağlı gündelik hayatta yiyecek ve yakıt sıkıntısı şeklinde baş göstermiştir. Petrograd Geçici Hükümetinin Kasım 1917'de kuruluşu aynı yıl gerçekleşen ve “Şubat Devrimi” adı verilen bir dizi olaya dayanmaktadır. Şubat devrimi olarak adlandırılan olaylar kısaca şöyle özetlenebilir (Kenez, 1999: 14, 15). 23 Şubat 1917'de Uluslararası Kadınlar Günü nedeniyle tekstil fabrikalarında çalışan ve çoğunluğu kadınlardan oluşan işçiler greve giderek ekmek talebiyle gösteriler düzenledi. İşçiler kentin sadece on günlük buğday kaynağına sahip olduğunu biliyorlardı. Çok geçmeden Petrograd'da bulunan büyük silah fabrikalarının işçileri de gösterilere katıldı. Sıklıkla meydana gelen grev ve gösteriler konusunda olağandışı bir şey yoktu ve başlangıçta yetkililer fazla endişeli değildi. Zira olası bir ayaklanmayı bastırabileceklerini düşünüyorlardı. Ancak gösteriler devam etti, gösterilere katılanların sayıları katlanarak arttı ve sloganlar daha fazla politikleşti. Polis kayıtlarına göre 24 Şubat günü sokaklardaki 150.000 ila 200.000 gösterici, savaşın başlamasından bu yana şehirdeki en kalabalık eylemi gerçekleştiriyordu. Ertesi gün (25 Şubat) sokaklarda daha da fazla insan vardı ve gözlemciler göre otokrasinin geleneksel savunucusu Kazak muhafızlar kalabalığı dağıtmak için pek istekli görünmüyordu.

Mogilev'deki ordusunun başındaki Çar Nikola, General Sergei Khabalov'a gösterilerin durdurulması emrini verdi. 26 Şubat Pazar günü olayların dönüm noktasıydı ve günlerce göstericilerle iç içe olan askerlere ateş emri verildi. Düzinelerce işçi lideri önceden tutuklandığı için şehir kısa süreliğine de olsa sakindi ancak askerlerin monarşiyi savunmaya pek de istekli olmamaları nedeniyle ölümcül bir tereddüt meydana geldi. Birkaç gün içinde Petrograd göstericiler tarafından ele geçirildi. Hatırı sayılır miktarda asker göstericilere katılmıştı. Martın ilk günü şehri savunmakta başarısız olan yaşlı General Khabalov görevden alındı. 2 Mart'ta ordunun destek vermeyeceğini öğrenen Çar tahttan feragat etti. 3 Mart günü Romanov hanedanının üç yüz yıllık iktidarı sona ermiş, geriye hiçbir şey kalmamıştı. Ancak yine de Petrograd Geçici İşçi ve Köylü Hükümeti tarafından 21 Kasım 1917 tarihinde dikte edilen 219 numaralı bildirin yayımlandığı günlerde ülke genelinde tam ve kesin bir Sovyet egemenliğinin varlığı henüz söz konusu değildir. Bolşevik devrimciler o günlerde ticari reklam ve ilan faaliyetlerinin yeni rejimde kimler tarafından ve nasıl yürütüleceğinden çok daha ölümcül sorunlar karşısında adeta varoluş mücadelesi vermektedir (Bakar, 2012: 21 – 25). Zira siyasi ve askeri kontrolü ele alabilmek için monarşi yanlısı beyaz ordu birliklerine karşı girişilen çatışmalar bir iç savaş görünümü verecek şiddet ve yaygınlıkta ülke genelinde devam etmektedir.

Bir tür kamusal tanıtım ve propaganda aracı olarak afişler; devrim ve devrimi takip eden iç savaş yıllarında yeni rejim tarafından yaygın olarak kullanılmıştır. Dmitry S. Moor gibi yetenekli grafik sanatçıları ve ressamlar devrim ideallerini sloganlar halinde örgütleyerek ülke geneline yaymışlardır. Sovyet siyasi afiş tasarımının kurucusu olarak kabul edilen Moor; Pravda ve Izvestia gibi gazeteler ile pek çok dergi için afiş ve resimler yapmıştır. Sovyet yanlısı erken dönem

propaganda görsellerinin pek çoğu Moor tarafından yapılmış ve çoğaltılarak büyük kentlerin meydan ve sokaklarına asılmıştır ⁶. Bu afişlerde vurgulanan temel mesaj şudur; dünyayı farklı yaşıyoruz. Dünyayı farklı yaşamak, ekonomik ya da siyasal tercihlere indirgenemeyecek kadar karmaşık ve gündelik hayata içkin bir söyleme tekabül etmektedir. Dünyayı farklı yaşamak söylemi temel olarak yeni bir yaşam tarzıdır ve Sovyet Rusya, 1920'lerin sonuna kadar birçok Batılı aydın tarafından çürümüş ve itibarsız eski dünyaya karşı öne sürülen ahlaki ve kültürel değerlere sahip gerçek bir alternatiftir. Buna göre Sovyetler pek çok konuda olduğu gibi sözgelimi “moda” konusunda da tarihin dönüm noktası olmalıdır. Seçilmiş küçük bir azınlık için üretilen geleneksel moda anlayışının yeniden inşa edilmesi ve modanın demokratikleşmesi gibi pek çok sorun; “dünyanın ilk sosyalist ülkesi tarafından ortaya konulacak kültür siyaseti aracılığıyla ancak çözülebilir” kanısı yaygındır. Buna göre “yeni moda”, sıradan tüketicilerin pratik ihtiyaçlarına göre yeniden demokratik hale getirilmeli ve yeni bir toplum inşa etme hedefleri doğrultusunda özünde işlevsel yeni bir güzellik ideali ortaya konulmalıdır. Moda konusunda benimsenen yeni tarz neredeyse paradoksal olarak moda karşıtıdır. Stilin hızlı değişmesi gibi tüm moda sistemine yönelik eleştirel ve geleneksel modayı tamamen gereksiz bulan bir bakış açısına sahiptir. Fonksiyonel kıyafet idealini hedefleyen moda karşıtı yeni Sovyet tarzında, farklı durum ve meslekler için cinsiyete veya yaşa göre düzenlenmiş herkese uygun bir biçim (üniforma) benimsenmektedir. Dahası böyle bir üniforma herkesin ihtiyaçlarına cevap vermekle kalmayarak gereksiz bireysel farklılıklardan da özgürleşme vaat etmektedir. Kararlı bir şekilde ortak insani ihtiyaçları başlangıç noktası olarak belirlemek, modanın doğasında bulunan hızlı değişimleri ortadan kaldırabilir ve özellikle kadınları moda köleliğinden kurtarabilir (Gronov ve Zhuravlev, 2016: 41). Her şeye rağmen 1917 ila 1925 yılları arasında yaratıcı reklamcılık alanında gözle görülür bir artış meydana gelmiştir. Sözgelimi Sovyet avangardının iki üyesi; fütürist şair Mayakovsky ve sanatçı Rodchenko “Yapısalcı Reklam ve Ajite Reklam” adında bir ittifak oluşturmuştur. Rodchenko ve Mayakovsky'nin düz ve sert çizgiler ile madeni renklerden oluşan yapısalcı eserleri, uyumlu renkler ve efemine harf ve sembollerden oluşan geleneksel

⁶ Sovyet propagandasının güçlenmesi iç savaş koşullarından bağımsız değildir. Beyaz ordu ile Kızıl ordu arasındaki çatışmayı “ölüm kalım savaşı” olarak gören ve gösteren Sovyet propaganda posterlerinde bu durum sık sık “kanımızın son damlasına kadar” söylemiyle vurgulanmaktadır. Bu maksatla Sovyet yöneticileri tarafından toplumsal kabul görmesi istenen fikir, tutum ve davranışları popülerleştirmek için baştan itibaren Rus sanatçılarla birlikte ülkenin yaratıcı potansiyelini kullanmayı bilmiştir. Aralarında şair Vladimir Mayakovsky, sanatçılar Kazimir Malevich ve El Lissitzky, karikatürcüler Viktor Deni ve Dmitry Moor gibi dönemin önemli sanatçıları bir araya getirerek Sovyet ideallerinin tüm ülkeye yayılmasında işbirliği içinde olmuşlardır. Moor'un “Gönüllü müsünüz?” adlı poster, ilerleyen yıllarda tıpkı Amerika Birleşik Devletleri'nin “Sam amca” figürü gibi kitle kültürünün ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Diğer yandan Kızıl ordunun başarısı propagandayı etkili bir şekilde kullanmalarından kaynaklanmaktadır. Özellikle iç savaşın ypratıcı koşullarında propaganda, en az askeri güç kadar savaşın sonucunu belirlemiştir (Reeves, 2004: 52).

Erken Dönem Sovyet Propagandası: Sinema, Seramik Ve Afiş

modernist reklam tasarımından büyük oranda farklılık göstermektedir (Kiaer ve Naiman, 2006: 133).

Erken dönem Sovyet afiş tasarımında işlenen temaların başında yabancı ülkelerce desteklenen milliyetçi Beyaz Rus kuvvetleri ile kızıl ordu mücadelesi bulunmaktadır. Dimitri Moor'a ait Resim – 4'te gösterilen poster, yeni rejimin göğüs germek durumunda olduğu tehlikeleri özetlemektedir. Afişin odağında bulunan yeşil ejderha küresel emperyalizmi sembolize etmektedir. Afişte küresel emperyalizm tarafından sarılan fakir Rus halkının çalışma azmi ve emeğidir. Ejderha tarafından sarılan fabrika boğulmak istenen ülke ekonomisidir. Diğer yandan afişte sembolik göndermelerle pek çok farklı renk göze çarpmaktadır. Kırmızı, Sovyet rejimini temsil ederken; siyah ise mütecaviz emperyalist güçleri işaret etmektedir. Bolşevik devriminin ilk beş yılı dikkate alındığında iç savaşın kıran kırana yaşandığı cephe hattından başlayarak büyük kentlerin bulvarlarına kadar ülkenin hemen her yerinde propaganda posterlerine rastlamak mümkündür. Dmitry Moor tarafından yayınlanan posterler, dönemin acil sorunlarını ele almak bakımından güçlü görsel ve sözel söylemleri bir araya getirmiştir. Resim-5'te görülen ikonik kızıl ordu askerinin çizimleri de Dmitry Moor'a aittir. Afiş, kızıl orduya katılım çağrısı yapmaktadır. Ancak bu çağrıyı yaparken J. Montgomery Flagg'ın 1916 tarihli ünlü "Sam Amca" portresi ile Alfred Leete'nin 1914 tarihli üzerinde Lord Kitchener'in resmi bulunan Britanya ordusuna asker çağrısı yapılan propaganda afişinden esinlenmeler içermektedir. Dönemin propaganda afişlerinde devrim sürecinde yaşanan hemen her gelişmenin yeni yeni oluşturulan Sovyet geleneğine ithal edilerek parti mirasına dâhil edilmiştir (URL – 3). Beyaz ordu birlikleriyle Sovyet yanlısı kızıl ordu arasında gerçekleşen iç savaş döneminde üretilen propaganda afişlerine bakıldığında vurgulanan konu başlıkları şöyle sıralanabilir. Beyaz ordu yanlılarının ayrıcalıklarını kaybetmemek için ülkeyi savaşa sürüklemek dâhil acımasız tutumlarının vurgulanması. Beyaz ordu yanlılarının aldığı dış desteğin vurgulanması ve bu desteğin sömürgecilerle yapılan iş birliğine kanıt gösterilmesi. Beyaz ordu saldırganlığı ve Kızıl ordunun meşru savunma hakkı. Kızıl orduya gönüllü katılım çağrıları. Okuma – yazma ve eğitimin önemine yapılan vurgular ve bunların ülke geleceğiyle ilgili ideallerle ilişkilendirilmesi.

Resim – 4

Dimitri Moor – 1919

“Uluslararası Emperyalizme Ölüm”

Resim – 5

Dimitri Moor – 1920

“Gönüllü müsün”

6. Bulgular ve Sonuç

Rusya’da Sovyet yöntemine geçilmesiyle birlikte geleneksel reklamcılığın yerini politik ve kamu bilgilendirme bağlamında üretilen propaganda iletileri almıştır. Devrim pek çok şeyi olduğu gibi ülkedeki ticari reklam ve ilancılığı da değiştirmiştir. Zira dönemin yöneticileri propaganda olgusunu bir tür politik gereklilik bağlamında kavrayan geleneğe sahiptir. Bu nedenle propaganda 1917 yılında iktidarın ele geçirilmesinin ardından partinin her üyesinin enerjilerinin çoğunu adanması gereken faaliyet alanına dönüşmüştür (Lasswell,1951:67).

Özel mülkiyet ve rekabeti dışlayan yeni kurallar ve planlı ekonomiyi benimseyen yeni rejimde ticari reklamlara ihtiyaç duyulmamaktadır. Ancak devrimin ilk günlerinden itibaren özellikle iç savaş yıllarında ortaya çıkan ihtiyaçlar kamusal bilgi akışı ile politik propaganda çalışmalarının gelişmesine neden olmuştur. Bir başka deyişle ticari reklamların kaldırılması sonucu oluşan potansiyelin öncelikle ideolojik ve politik alana dâhil edildiği söylenebilir. Geleneksel ticari reklamcılık faaliyetlerine ilişkin giderek artan kısıtlamalar, yeni rejimin askeri gereklilikleri, politik öncelikleri ve ideolojik yüceltmelerinden kaynaklanmaktadır. Bu öncelikler; sinema, afiş ve obje başlıkları altında çalışmada incelenen eserlerin biçim ve içeriklerinde açıkça görülmektedir. Diğer yandan iç savaş döneminde kızıl ordu tarafından kullanılan ve kamu bilgilendirmesi yapmak maksadıyla ülkenin hemen her şehrine gönderilen tren ve gemilerin (agit-trains and agit-ships) isimleri bile bu araçların propaganda maksadıyla kullanıldığını göstermektedir: “V. I. Lenin”, “Ekim Devrimi” ve “Kızıl Yıldız”. Bu araçlar afişlerle, bayraklarla ve sloganlarla kaplı gövdeleriyle son derece renkli seyyar propaganda birimleridir. İçinde yerel parti görevlilerinden oluşan bir heyet, komite temsilcileri, basın bürosu ve kablosuz radyo vericisi ile film projektörlerinden oluşan

Erken Dönem Sovyet Propagandası: Sinema, Seramik Ve Afiş

yaklaşık yüz kişilik insan ve malzemeleriyle yolculuk eden propaganda tren seferlerinden iç savaşın en kötü günlerde bile vaz geçilmemiştir (Taylor, 1990: 202).

Sonuç olarak iç savaş döneminde yeni rejimin en önemli önceliklerinden biri olarak tespit edilen propaganda faaliyetlerine ilişkin bulgular başlıklar halinde şöyle özetlenebilir:

- İç savaş koşullarında hayatta kalma mücadelesi veren yeni rejim ve kızıl ordu; iç ve dış düşmanlarına karşı gücünü koruyabilmek ve taraftarlarını bir arada tutabilmek için önceliğini politik propaganda içeriklerine yönelttiği gözlenmiştir.
- Öncelikle ülke genelinde devam eden iç savaşın bir an önce kazanılması için kızıl orduya katılımın özendirildiği görülmüştür.
- İç savaşın öteki tarafında bulunan beyaz orduya verilen dış yardımların altı çizilerek, beyaz ordunun emperyalizmin emrinde ihanet içinde olduğu vurgulanarak hain olarak etiketlendiği gözlenmiştir.
- Birinci dünya savaşı ve ardından iç savaşın iyiden iyiye yerle bir ettiği ekonominin bir an önce düzeltilmesi amacıyla tahvil alımının özendirildiği gözlenmiştir.
- Ülkenin özellikle kırsal bölgelerinde büyük bir sorun olarak görülen cehaletin yenilmesi için okuma-yazma öğrenmeye ilişkin yoğun çağrılarda bulunulduğu görülmüştür.
- Propaganda çalışmaları bağlamında eldeki tüm olanaklardan faydalanılarak; büyük bir coğrafyada dağılık topluluklar halinde yaşayan halklarla iletişim kurulması konusunda güçlü bir irade ortaya konduğu gözlenmiştir.

KAYNAKÇA

- Abisel, N. (2003). *Sessiz Sinema*. İstanbul: Om Yayınevi.
- Bakar, B. (2012). *Beyaz Ruslar*. İstanbul: Tarihçi Yayınevi.
- Beumers, B. (2016). *A Companion to Russian Cinema*. Oxford: John Wiley & Sons.
- Bunyan, J. ve Fisher, H. (1934). *The Bolshevik Revolution*. London: Milford.
- Eisenstein, E. (1979). *Communications and Cultural Transformations in Early Modern Europe*. New York: CUP.
- Elliott, B. B. (1962). *A History of English Advertising*. London: Business Publications.
- Ferro, M. (1995). *Sinema ve Tarih*, (Çev.: Turan Ilgaz, Hülya Tufan). İstanbul: Kesit Yayınları.
- Graffy, J. (2001). *Bed and Sofa*. London: IB Tauris.
- Gronov, J. ve Zhuravlev, S. (2016). *Fashion Meets Socialism*. Helsinki: Finnish Literature Society.
- Karaganov, A. (2009). *Sinema ve Devrim*, (Çev.: İsmail Yerguz). İstanbul: Sel Yayınları.
- Kenez, P. (1985). *The Birth of the Propaganda State*. New York: Cambridge University Press.
- Kenez, P. (1999). *A History of the Soviet Union from the Beginning to the End*. New York: Cambridge University Press.

- Kiaer, C. ve Naiman, E. (2006). *Everyday Life in Early Soviet Russia*. Bloomington: Indiana University Press.
- Lasswell, H. (1951). The Strategy of Soviet Propaganda. *Proceedings of the Academy of Political Science*, 24 (2), 66-78. doi:10.2307/1173235.
- Lenin, V. (1999). *Ne Yapmalı: Hareketimizin Can Alıcı Sorunları*, (Çev.: Muzaffer Erdost). İstanbul, Sol Yayınları.
- Markham, J. W. (1964). “Is Advertising Important in the Soviet Economy”, *Journal of Marketing*, Cilt: 28, Sayı: 2, ss. 31 – 37.
- Moran, B. (1972). *Edebiyat Kuramları ve Eleştirisi*. İstanbul: Cem Yayınları.
- Priestland, D. (2017). *Kızıl Bayrak Bir Komünizm Tarihi*, (Çev.: A.Çakıroğlu, E. Yılğür). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Reeves, N. (2004). *Power of Film Propaganda*. London: Continuum.
- Taylor, P. M. (1990). *Munitions of the Mind: A History of Propaganda from the Ancient World to the Present Era*. Manchester: Manchester University Press.
- Riasanovsky, V. Steinberg, D. (2011). *Rusya Tarihi*. (Çev.: F. Dereli). İstanbul: İnkılap Yayınları.
- Teksoy, R. (2005). *Sinema Tarihi – I*. İstanbul: Oğlak Yayınları.
- Welek, R. (1997). *What is Literature*. Bloomington: IUP.
- Williams, R. (1980). *Advertising: The Magic System in Problems in Materialism and Culture*. London: Verso.
- Vries, L. (1968). *Victorian Advertisements*. London: William Clowes and Sons.

İnternet Kaynakları

- URL – 1: Dmitry Romandik: How Bolshevik Revolution Changed Advertising, October 28, 2014. https://www.rbth.com/arts/2014/10/28/how_the_bolshevik_revolution_changed_advertising_39341, (Erişim Tarihi: 8 Nisan 2019).
- URL – 2: Crichton-Miller, Emma, The Tale of Russia’s Revolutionary Ceramics, 14 March 2017. <https://www.royalacademy.org.uk/article/magazine-the-tale-of-russias-revolutionary-ceramics> (Erişim Tarihi: 27 Nisan 2019).
- URL – 3: Constructing Revolution: Soviet Propaganda Posters from between the World Wars, September 24, 2017 – February 11, 2018. <https://www.bowdoin.edu/art-museum/pdf/Bowdoin-Constructing-Revolution-checklist.pdf>, (Erişim Tarihi: 13 Mayıs 2019).

Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi

Volume: 45, Spring-2020, p. (129-142)

ISSN: 1308-6200 **DOI:** <https://doi.org/10.17498/kdeniz.658023>

Research Article

Received: September 12, 2019 | **Accepted:** January 21, 2019

This article was checked by intihal.net.

**DOĞU KARADENİZ BÖLGESİNDE YAŞAYAN LAZ
TOPLULUKLARININ DİLİ, GELENEKLERİ VE MUTFAK KÜLTÜRÜ
ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA**

**A STUDY ON THE COUSINE, TRADITIONS AND LANGUAGE OF LAZ
COMMUNITY LIVING IN THE EASTERN BLACK SEA REGION**

**ЯЗЫК, ТРАДИЦИЙ И КУХЯ ЛАЗОВ ИЗ ВОСТОЧНО-
ЧЕРНОМОРСКОГО РЕГИОНА ТУРЦИИ**

Dilek ÇOŞAN*
Yılmaz SEÇİM**

ÖZ

Etnik çeşitlilik toplumların zenginliğini ve farklılığını göstermektedir. Türkiye farklı pek çok etnik yapıyı bünyesinde bulundurmaktadır. Bu etnik yapılar kültürel anlamda Türkiye'nin önemli bir konuma gelmesini sağlamıştır. Türkiye'de yaşayan önemli etnik unsurlardan bir tanesi de Lazlardır. Bu çalışma Karadeniz bölgesinde yaşayan Lazların mutfak kültürü ve geleneklerini ortaya koymak amacıyla hazırlanmıştır. Çalışma sonucunda unutulma tehlikesi bulunan Laz etnik kültürünün kayıt altına alınması ve yaşatılabilmesi temel amaç olarak benimsenmiştir. Araştırmanın örneklemini Rize, Trabzon ve Artvin'de yaşayan ve Laz kökenli olan 8 kişi oluşturmaktadır. Görüşme yapılan kişilerin kesinlikle hiçbir dejenerasyona uğramamış hala kültürünü yaşayan ve gönüllü kişilerden oluşturulmasına dikkat edilmiştir. Bu nedenle hala Lazca konuşabilen ve özel gün etkinliklerini devam ettiren kişilere ulaşılmaya çalışılmıştır. Verilerin toplanmasında yarı yapısal mülakat tekniği kullanılmıştır. Görüşme sonucunda kaynak kişilerin gelenekleri, Laz dili ve yöresel yemekleri hakkında sorular sorulmuştur. Sorulara verilen cevaplara farklı sorular sorularak derinlemesine analiz yapılmıştır. Görüşme sonucunda elde edilen veriler kayıt altına alınmıştır. Yapılan çalışma sonucunda farklı gelenek ve göreneklere sahip olmalarının yanı sıra pek çok yemek çeşitliliğine sahip oldukları ve büyük bir bölümünün hala evlerde yapılmaya devam edildiği görülmüştür. Laz mutfak kültürünün Karadeniz bölgesinde etkin olarak mutfak kültürüne katkıda bulunduğu net bir şekilde

* ORCID: [0000-0002-2331-9132](https://orcid.org/0000-0002-2331-9132), Y. Lisans Öğr, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Gastronomi ve Mutfak Sanatları Bölümü, dilecosan@gmail.com

** ORCID: 0000-0002-9112-7650, Dr. Öğr. Üyesi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Gastronomi ve Mutfak Sanatları Bölümü, ysecim@erbakan.edu.tr

Doğu Karadeniz Bölgesinde Yaşayan Laz Topuluklarının Dili, Gelenekleri...

görülmektedir. Ancak Laz toplumun üzerine yapılan çalışmaların az olması literatür bilgi toplanmasında problem oluşturmuştur.

Anahtar Kelimeler: *Etnik mutfak, Karadeniz mutfak kültürü, Kültür, Laz, Laz mutfak kültürü*

ABSTRACT

Ethnic variety is a sign of a community's difference and cultural richness. Turkey hosts many different ethnic communities, who have made significant contributions to its cultural richness. Laz community is an important one of such communities. This study has been carried out in order to shed light upon the cuisine, language and culture of this community. The main aim here is to record and maintain the cultural elements about this community, which is about to be forgotten. The sources of the study is comprised of eight persons, of Laz origin, living in Trabzon, Rize and Artvin provinces. Special attention is paid in order to do the study with people, who are not degenerated, still maintaining their culture and ethnic characteristics. Therefore, we attempted to find people who still speak the Laz language, and celebrate the special days of the culture. In the collection of data, semi-formal interview technique was used. During the interview, questions about their language, local cuisine and culture were asked. Some questions were generated depending on the answers they gave. The data collected from the interview were recorded. As a result of the study, it was understood that they still have a wide variety of foods, which they keep on making at home, and various cultural practices. It is also discovered that their cuisine practices have influenced the general cuisine of Black Sea region to a large extent. Yet, the number of studies carried out about this community is very small, which has limited the scope of this study.

Keywords: *Ethnic Cuisine, Black Sea Cuisine Culture, Culture, Laz, Laz Cuisine Culture*

АННОТАЦИЯ

Этническое разнообразие является богатством общества. Турецкое общество состоит из разных этнических элементов. Надо отметить, что такой этнический расклад привело турецкое общество к нынешним достижениям. Одним из этнических групп турецкого общества являются лазы. В нижеследующей статье рассматривается кухня лазских общин из черноморского побережья Турции. Было установлено, что этническая культура лазов находится под опасности исчезновения. Наряду с исследованием кухни, ещё одной целью нашего исследования стала фиксация элементов вышеуказанной культуры и его поддержка. Целевая группа состояла из восьми человек лазского происхождения, уроженцев Ризе, Трабзона и Артвина. Респонденты состояли из добровольцев и не были подвергнуты какой-либо дегенерации. Все они по сей день являются продолжителями собственных народных традиции и могут общаться на лазском. Для сбора данных был использован т.н. полупоформальный метод интервью. В конце интервью были заданы вопросы о традициях, лазском языке и кухне. В соответствии полученных ответов были заданы разные вопросы для уточнения ответов. Данные интервью были зафиксированы. В результате исследования выяснилось, что они богаты разными традициями и обычаями, имеют множество видов пищи и большинство из них до сих пор готовят дома. Хорошо видно, что кулинарная культура лазов вносит эффективный вклад в кулинарную культуру Черноморского региона. Однако, недостаток исследований по поводу лазского общества создают своеобразную проблему при составлении соответствующей литературы.

Ключевые слова: этническая кухня, Черноморская кухня, культура, лазы, Лазская кухня.

1. Giriş

Lazca, Güney Kafkas dil ailesi içerisinde yer almaktadır (Kutscher, 2008: 82). Türkiye'nin kuzeydoğusunda konuşulan az sayıda kelimenin kullanıldığı bir dildir (Lacroix, 2009). Laz toplumu içinde özellikle yaşlı kuşak tarafından akrabalar ve aile üyeleri arasında Lazca konuşulmaya devam etmektedir (Kutscher, 2008: 82). Günümüzde Türkiye'de yaşayan Lazların büyük bir kısmı Doğu Karadeniz kıyıları, Anadolu'nun batı kıyıları ve İstanbul gibi büyükşehirlerde yaşamlarına devam etmektedir (Hann,1999: 19). Özellikle Rize ilinin Pazar, Ardeşen, Çamlıhemşin, Fındıklı ve İkizdere ilçelerinde, Artvin ilinin Arhavi, Hopa, Borçka ilçelerinde ve Türkiye- Gürcistan sınırı olan Sarp'ta kalabalık nüfuslar halinde yaşadıkları bilinmektedir. Lazlar 1877' den sonra Kuzeybatı Anadolu'nun Düzce Akçakoca ilçesinde, Sakarya Sapanca ilçesinde, Kocaeli Karamürsel ile Gölcük ilçelerinde, Bartın ve Yalova illerinde de nüfuslarını artırmışlardır (Kavaklı, 2015: 138). Günümüzde Lazca konuşanların sayısının gözle görülür şekilde azaldığı görülmektedir. Bu durumun temel sebebinin farklı bölgelere göç veya farklı topluluklarla akrabalık ilişkileri olduğunu düşünmek mümkündür. Geçmişte daha çok Karadeniz kıyılarında yaşayan Lazlar artık daha çok İstanbul'da hayatlarına devam etmektedir. Kültürün devamının dil ile olduğu düşünüldüğünde bu durum Yakın zamanda Laz dilinin ve etnik kökeninin yok olmakla yüz yüze kalacağını akıllara getirmektedir.

Laz toplulukların dini yapısı incelendiğinde 4. Yüzyılda Hristiyanlığı benimsedikleri görülmektedir. Osmanlı İmparatorluğunun 1461 yılında Karadeniz'i etki alanına almasıyla İslam diniyle tanışmaya başlamışlardır. Yapı ustalığı gelişen Lazlar için yarı kâgir şeklinde yaptıkları mimari evler önemli yer tutmaktadır. Laz kültüründe insanlar arasındaki yardımlaşmaya "Noderi" denilmektedir. "Noderi" günümüzde imece usulünün Lazca karşılığıdır (Aksamaz, 1995). Din insanların beslenme alışkanlığı ve gelenek- göreneklerini değiştiren önemli etkenler arasında gösterilebilir. Lazların dönem içinde Hristiyanlık ardından Müslümanlığı benimsemeleri özellikle yemek alışkanlıkları üzerinde etkiler bırakmıştır. Yemek alışkanlıklarının yanı sıra gelenek ve göreneklerinde değişkenlikler olduğu tahmin edilmektedir.

Laz kültüründe avcılık önemli bir değerlerden biridir. Avcılığa bir tutku gözüyle bakmışlar ve erkek çocuklarını av hikâyeleriyle büyütmüşlerdir. Özellikle atmaca avı, Laz kültüründe bir gelenek haline gelmiştir. Lazlar av sonunda yakaladıkları atmacaları beslemişler, kendilerine yoldaş olarak görmüşlerdir. Ayrıca atmaca yakalayanlara "atmacacı" lakabı verilmektedir (Karahasan, 2013:153-154). İnsanoğlunun beslenme için ilk yaptığı aktivite avcılık faaliyetidir. Avcılık faaliyetleri sonucunda elde edilen ürünler insanların hayatta kalmasına yardımcı olmuştur. Lazlarda avcılık faaliyetlerinin gelişim göstermesinin temel nedeninin Karadeniz bölgesinde ormanlık bir alanda yaşamaları olarak düşünülebilir. Günümüzde yasal sorumluluklarla avcılık faaliyetleri kontrol altına alınsa da, Karadeniz bölgesinde yaşayan pek çok kişi hala avcılık yapmaya devam

Doğu Karadeniz Bölgesinde Yaşayan Laz Topuluklarının Dili, Gelenekleri...

etmektedir. Avcılığın Laz kültürünün bir parçası olduğu unutulmamalı ve başta atmaca ile yapılan av olmak üzere kontrollü bir şekilde avcılık sporuna destek verilmelidir.

2. Araştırmanın Yöntemi

Çalışma gastronomi alanında ve kültürel anlamda alana katkı sağlayacaktır. Bazı etnik grupların yıllar boyu farklı etnik unsurlar ile yaşaması sonucunda kendi öz benliklerini ve kimliklerini kaybettiği görülmektedir. Türkiye’de zaman içerisinde öz benliğini kaybeden gruplar arasında Lazlar ön plana çıkmaktadır. Bu nedenle Laz kültürü üzerine bilimsel çalışmalar yapılması büyük önem arz etmektedir. Çalışmanın yapılmasına ihtiyaç duyulmasının temel sebebi unutilan etnik kültürel alışkanlıkların kayıt altına alınmasıdır. Çalışma sonrasında alana özellikle kültürel anlamda katkı sağlayacağı ve bazı kültürlerin yeniden aktif hale geleceği düşünülmektedir.

Bu araştırma Karadeniz bölgesinde yaşayan Lazların mutfak kültürleri, yemekleri ve geleneklerini tespit etmek amacıyla hazırlanmıştır. Araştırmayı gerçekleştirmek için nitel araştırma yöntemlerinden biri olan yarı biçimsel mülakat tekniğinden yararlanılmıştır. Yarı biçimsel mülakat tekniğinde bazı sorular standart hale getirilirken bazı sorular açık uçlu olarak hazırlanır. Yarı biçimsel mülakat tekniğinde derinlemesine bilgilere ulaşmak mümkündür.

Araştırma evrenini memleketi Rize, Trabzon ve Artvin olan, kökeni Laz olan 8 gönüllü oluşturmaktadır. Bu illerin tercih edilmesinde ki temel etken Laz etnik gruplarının bu bölgelerde yoğun yaşaması ve iletişime geçebilme kolaylığıdır. Çalışma için gönüllü olan kişilerde kimliklerini kaybetmemeleri ve ailelerinde hala Laz kültürünü yaşatma özellikleri dikkate alınmıştır. Çalışmaya katılan kişiler kültürünü yaşatma kabiliyetleri, hala Lazca dilini konuşabilmeleri ve Laz topluluğunu temsil edebilme yetenekleri (STK, vakıf vb) incelenerek belirlenmiştir. Bu nedenle katılımcı sayısı 8 kişi ile sınırlandırılmıştır. Sınırlılıklar dikkate alındığında 8 kişinin yeterli olduğu düşünülmektedir. Bu durum daha net sonuçlara ulaşabilmek açısından önem taşımaktadır. Çalışma 2019’un Eylül- Ekim- Kasım ayları arasında gerçekleşmiştir. Katılımcılara yaptıkları geleneksel yemeklerin neler olduğu, yapımında kullandıkları malzemeler, gelenekleri, özel günlerde tükettikleri yiyeceklerin neler olduğu ve mutfakta kullanılan araç – gereç, meyve-sebze ve yemeklerin Lazca isimleri sorulmuştur. Görüşme sonucunda elde edilen veriler yazılı olarak kayıt altına alınmıştır. Bulgular kısmında Kaynak kişiler (K) ile ifade edilmiştir.

Tablo 1. Kaynak Kişi Bilgileri

No	İsim Soyisim	Doğum Yılı	Mesleği	Yaşadığı Yer
1	H.H	1965	Ev hanımı	Rize
2	R.B	1936	Ev hanımı	Trabzon
3	M.B	1982	Kimyager	Rize
4	T.C	1987	Memur	Trabzon
5	M.T	1993	Öğrenci	Artvin
6	D.H	1959	Eczacı	Rize

7	A.B	1986	Memur	Trabzon
8	M.C	1980	AŞçı	Rize

3. Bulgular

3.1. Laz Gelenekleri ve Mutfak Kültürü

Ayak Bastı Geleneği: Kız istemeden sonra kız tarafı ve oğlan tarafı sırayla birbirlerinin evine misafirlige giderler. Amaç; karŐlıklı birbirlerini tanımak ve dostane ilişkiler kurmaktır (K 5). Düğünden önce kuşak bağlama merasimi olmaktadır. Gelinin babası, baba evinden çıkmadan önce gelinin beline kuşak bağlamaktadır. Ardından damat gelini almaya gelmektedir. Damadın gelini almak için eve ayak basmasına ‘‘Ayak Bastı Geleneği’’ denilmektedir (K 8). Günümüzde hala devam eden gelenekler arasındadır.

Damat Bağlama ve Düğün Gelenekleri: Düğün günü, düğün yerine gidilmeden gelen konuklara pilav, kavurma, Laz böreği ve karalahana orbası gibi çeşitli yemekler ikram edilir. Düğün merasiminde gelen misafirler bir çember oluşturur. Lazca maniler okunur ve alkıŐlar eşliğinde emberdekiler yere melirler. Çemberin ortasında gelin, damat ve komutu ortada ayakta durur. Komutu damadı göstererek Lazca ‘‘bu kim’’ der. emberde melen erkekler Lazca ‘‘damat’’ der. Komutu yüksek sesle tekrar sorar ve erkekler daha yüksek sesle Lazca ‘‘damat’’ derler. Ardından aynı soru gelin için sorulur. Bu seferde çemberde melen kadınlar cevap verir. Son olarak çemberde bulunan herkes hep bir ağızdan maŐallah, Allah mesut etsin gibi güzel dileklerde bulunurlar. Bu geleneğe ‘‘Damat Bağlama Geleneği’’ denilmektedir. Ardından horon oynanır. Erkekler horonda çok teŐiŐtikleri için küçük paketlerde kavrulmuş fındık ikram edilir. Horon sırasında terleyen erkeklere kumaŐ mendil hediye edilir (K5). Düğün bitimine yakın gece 24.00’ı geçtikten sonra gelin ve damadın evine sarma, baklava, su böreği, tavuklu pilav gibi yemekler götürülür. Ardından köye gidilir. Köyde eğlence devam eder. Tulum eşliğinde horon oynanır. Bu eğlence gece 03.00’ a kadar devam etmektedir (K5).

Kuğe TavaŐı ve Mangali Gelenekleri: Düğünden sonra erkek tarafını gelini de alıp kız tarafını ziyarete gider. Yemek masaları kurulur. Erkek tarafı ne isterse kız tarafı bulup getirmek zorundadır. Mangali geleneğinde ise kız tarafı erkek tarafını ziyarete gider. Akıllarına ne gelirse karşı taraftan istenilir. İstenilen eŐyalara örnek olarak tabanca, üzüm pekmezi gösterilebilir (K1, 3). K 1 Ayak Bastı Geleneği ile Kuğe TavaŐı ve Mangali geleneklerinin aynı Őeyler olabileceği varsayımında bulunmuştur.

Canda Geleneği: Bebek doğunca yapılan bebek mevlidine verilen isimdir (K 5).

Yılbaşı Kutlamaları: Yılbaşı, köy hesabıyla miladı yılbaşından 13 gün sonra kutlanmaktadır. Bu tarihte eş-dost bir araya gelir. Bereketli bir yıl geçirebilmek için yılbaşı gecesi balkabağı kesilip fırında pişirilir (K 1, 5).

Bayram Kutlamaları: Ramazan ve Kurban bayramlarında Lazlar bir araya gelir. EŞ dost ziyaret edilerek hal hatır sorulur. Bayramlarda genellikle karalahana sarması, Laz böreği, fındıklı ev baklavası ikram edilir. Yemekler genellikle yer sofrasında yenilir (K 5). Bazı bölgelerde ise iskemle (küçük sandalye) zerine bakar

Doğu Karadeniz Bölgesinde Yaşayan Laz Topuluklarının Dili, Gelenekleri...

sini konularak yemek yenilmektedir. Bu masa çeşidine Suffaşi Or'zo ismi verilmektedir (K 6).

Tablo 2. Laz Mutfağında Bulunan Ürünler

LAZ MUTFAĞINDA BULUNAN ÜRÜNLER

ÇORBALAR YEMEKLER	TATLILAR	APARATIFLER	EKMEKLER
Horhot Çorbası	Pepeçura(Termoni)	Ekmağeşe (Ekmek Aşısı)	Mısır Ekmeği
Huliya	Fındıklı Ev Baklavası	Celançğveri	Vakfikebir
Livaça	Kabak Felisi	Turşu Kavurması	Ekmeği
Siron	Malez	Trakosti	Hamsili Ekmek
Hamsi Kuşu	Laz Böreği	Kaygana	Pileki Ekmeği
Hamsi Köftesi	Hemşin Helvası	Çırahta,	
Hamsi Pilaki	Hamsiköy Sütlaçı		
Hamsi Buğulama	Sütlü (Şekersiz Sütlaç)		
Lahana sarması	Çumur		
Hamsi Tava	Şekerleme		
Malahto	Ekşaşi		
Luncahey			
Dudey			
Lu pirinconi			

Tablo 2 incelendiğinde Laz mutfak kültürünün zengin bir yapıya sahip olduğu görülmektedir. Tablo 2 de verilen bilgiler detaylı olarak aşağıda verilmiştir.

3.2. Laz Mutfağından Bazı Yemekler

Horhot Çorbası, Mısır çorbası olarak da bilinmektedir. Yapımında mısır, dana iç yağı, nohut, fasulye, soğan, yoğurt, tereyağı, su ve tuz kullanılmaktadır. Mısır, nohut, fasulye ayrı tencereelerde haşlanır. Soğan, tereyağı ve iç yağla birlikte kavrulur. İçerisine haşlanan mısır, nohut, fasulye ve su eklenir. Kısık ateşte pişirilir (K 2).

Huliya, Karalahana yemeği olarak da bilinmektedir. Yapımında karalahana, pirinç, bulgur ya da mısır yarması, soğan, sıvıyağ, tuz ve su kullanılır. Karalahanalar yıkanıp doğranır. Soğanlar küp küp doğranıp sıvı yağda kavrulur. Karalahanalar eklenip kavrulur. Tercihe göre içerisine pirinç, bulgur ya da mısır yarması eklenir. Su eklenip pişmeye bırakılır (K 2).

Livaça, yapımında patates, pırasa, maydanoz, sıvı yağ, mısır unu, soğan ve yumurta kullanılmaktadır. Patates ve soğanlar rendelenir. Pırasa ve maydanoz ince ince kıyılır. Tüm malzemeler karıştırılıp fırında pişirilir (K 2).

Siron, yapımında yufka, tereyağı ve kıyma kullanılmaktadır. Yufkalar rulo şeklinde sarılıp kesilir. Fırında pişirilir. Kıymalar tereyağında kavrulur. Fırından çıkan yufkaların üzerine dökülür. Tercihe göre üzerine et suyu dökülebilir ya da şerbet dökülerek tatlı olarak da tüketilebilir (K 3, K 7).

Hamsi kuşu, yapımında hamsi, mısır unu, tuz ve sıvı yağ kullanılmaktadır. Hamsiler kılçıklarından ayıklanıp tuzlanır. İki hamsi sırt sırta gelecek şekilde birleştirilip mısır ununa bulanır ve pişirilir (K 7).

Hamsi köftesi, yapımında hamsi, buğday unu, maydanoz, soğan, yumurta, sıvı yağ ve tuz kullanılmaktadır. Hamsi, maydanoz ve soğan ince ince doğranır. Tüm malzemeler karıştırılıp yoğrulur. Köfte şekli verilip yağda kızartılır (K 7).

Hamsi Pilaki, yapımında hamsi, soğan, sarımsak, zeytinyağı, tuz ve maydanoz kullanılmaktadır. Soğanlar tavada bir miktar kavrulur. Tüm malzemeler ve soğanlar fırın tepsisine dizilir ve fırında pişirilir (K 3).

Hamsi Buğulama, içerisinde hamsi, domates, kuru soğan, biber, tuz, sıvı yağ ve limon kullanılmaktadır. Hamsiler tuzlanır. Fırın kabı sıvı yağ ile yağlanır. Tepsinin alt kısmına halka şeklinde kesilmiş domates ve soğanlar yerleştirilir. Üzerine hamsiler dizilir. En üst katına tekrar domates ve soğanlar dizilir. Tuz ve limon suyu ile soslanıp fırında pişirilir (K 3).

Lahana sarması, üretiminde pirinç, soğan, lahana, maydanoz, zeytinyağı, tuz ve baharat kullanılmaktadır. Lahana haşlanır. Pirinç, soğan, maydanoz ve baharatlar ile iç harç hazırlanır. Haşlanan lahana yapraklarına ince bir şekilde sarılır. Tencereye dizilir. Su, zeytinyağı ve tuz eklenip pişirilir (K 1).

Hamsi tava, yapımında mısır unu, hamsi, sıvı yağ ve tuz kullanılmaktadır. Hamsiler tuzlanır ve mısır ununa bulanır. Tavaya az miktarda sıvı yağ konulur. Hamsiler tavaya dizilir ve pişirilir (K 1).

Luncahey, lahana ezilerek yapılan bir yemektir. Yapımında lahana, mısır unu, tuz ve sıvı yağ kullanılmaktadır. Lahana suda ezilecek duruma gelene kadar haşlanır. Üzerine sıvı yağ, tuz eklenir ve blender ile ezilir. Ardından mısır unu eklenir ve tekrar kaynatılır (K 5).

Dudey, üretiminde lahana, fasulye, sarımsak, tereyağı, patates kullanılmaktadır. Yörede Lu makteyi olarak da bilinmektedir (K 5).

Malahto, yapımında taze fasulye, maydanoz, kişniş, Pul biber, fındık yağı, pırasa, kişniş, fındık, sarımsak, tuz ve nar ekşisi ya da limon suyu kullanılmaktadır. Taze fasulyeler yıkanıp 3 parçaya bölünür. Acı biberli, tuzlu suda haşlanır. Suyu süzülür ve servis tabağına alınır. Üzerine fındık yağı dökülür. Maydanoz, kişniş yaprakları ve pırasa ezilerek harmanlanır. Acı biber ve tuz eklenir. İnce kıyılmış fındıklar, ezilmiş sarımsaklar ve nar ekşisi bir bardak su ile sulandırılır. İçerisine ezilen yeşillikler eklenip karıştırılır. Hazırlanan karışım haşlanmış fasulyelerin üzerine eklenir. Sıcak veya soğuk olarak servis edilebilir. Genelde mısır ekmeği ile birlikte tüketilmektedir (K 6).

Lu Pirinconi, Pirinçli lahana yemeğidir. Yapımında pirinç, lahana, soğan, sıvı yağ, tuz ve su kullanılmaktadır. Lahana ince ince kıyılır. Soğan doğranır ve pembeleşene kadar sıvı yağda kavrulur. İçerisine lahanalar eklenip karıştırılır. Son olarak pirinç, su, tuz eklenir ve kısık ateşte pişirilir (K 5).

3.3. Laz Mutfağından Bazı Tatlılar

Malez, yapımında kara kabak, süt, su ve şeker kullanılmaktadır. Kara kabaklar avuç içi büyüklüğünde doğranır ve suda haşlanır. Üzerine süt ve şeker eklenerek servis edilir (K 2).

Doğu Karadeniz Bölgesinde Yaşayan Laz Topuluklarının Dili, Gelenekleri...

Çumur, yapımında mısır ekmeği, tereyağı ve şeker kullanılmaktadır. Mısır ekmeği, yeni piştiği zaman (sıcaklığını kaybetmeden), tereyağı ve şeker ile ezilerek yenir. Hafif tatlılardan biridir (K 7).

Kabak Felisi, üretiminde kara kabak, tahin ve fındık kullanılmaktadır. Kara kabaklar avuç içi büyüklüğünde kesilir ve tepsiye dizilir. Ardından fırında pişirilir. Tahin ve fındık ile süslenerek servis edilir (K 2).

Fındıklı Ev Baklavası, baklavanın hamuru için un, toz şeker, tuz, su ve fındık içi, şerbeti için su ve toz şeker kullanılmaktadır. Un, şeker, tuz ve su karıştırılarak kulak memesi kıvamında bir hamur elde edilir. Elde edilen hamur bezelere ayrılarak merdane yardımıyla açılır. Aralarına fındık içi serpilerek tepsiye dizilir. Fırında pişirilir. Bir tencerede toz şeker ve su karıştırılarak şerbet hazırlanır. Hazırlanan şerbet, tatlının her köşesine eşit gelecek şekilde üzerine dökülür (K 3).

Hamsiköy Sütlacı, üretiminde süt, pirinç, un, şeker, yumurta ve vanilya kullanılmaktadır. Süt ocakta kaynatılır. İçerisine pirinç eklenir ve pirinçler şişene kadar kaynatılır. İçerisine un, yumurta ve vanilya eklenir. Kâselere doldurularak fırında üzeri kızarana kadar pişirilir (K 3).

Hemşin Helvası, yapımında mısır unu, su, şeker, tereyağı ve fındık kullanılır. Mısır unu tereyağı ile tavada kavrulur. İçerisine fındık eklenip kavrulmaya devam edilir. Şeker ve su ile şerbet hazırlanır ve soğumaya bırakılır. Soğuk şerbet kavrulmuş mısır ununun üzerine dökülür (K 4).

Laz Böreği, içerisinde süt, un, nişasta, yumurta, karabiber, su, tuz, Ayçiçek yağı, fındık içi, tereyağı ve şeker bulunmaktadır. Süt, un, yumurta ve şeker kullanılarak muhallebi yapılır. Kıvam almaya başlayınca içerisine karabiber eklenir ve soğumaya bırakılır. Un, su, tuz, Ayçiçek yağı ve yumurta kullanılarak kulak memesi kıvamında bir hamur elde edilir. Hamur 10 bezeye ayrılır ve oklava yardımı ile tepsi büyüklüğünde açılır. Açılan ilk 5 beze tepsiye her katına fındık içi dökülerek yerleştirilir. Beşinci bezenin üzerine hazırlanan muhallebi dökülür. Geri kalan bezeler ise ilk beş bezede olduğu gibi üst üste yerleştirilir. Üzerine tereyağı eritilip dökülür. Hazırlanan börek kare şeklinde kesilir ve fırında pişirilir. Su ve şekerden şerbet hazırlanır. Fırından çıkan tatlının üzerine dökülür (K 1, 3)

Pepeçura, Termoni ismiyle de bilinmektedir. Yapımı bölgeden bölgeye farklılık göstermektedir. K 3 yapımında siyah üzüm, süt, nişasta, mısır unu ve şeker kullanıldığını bildirmiştir. Bölgede üretilen siyah üzümün suyu çıkartılır. Süt, şeker ve üzüm suyu ocakta kaynatılır. Kaynamaya başlayınca nişasta ve mısır unuyla bağlanır. K 1 üretiminde barbunya, üzüm suyu, mısır unu, süt, şeker ve nişasta kullanıldığını bildirmiştir. Barbunyalar yemeklik pişirilir. Bir tencerede süt, şeker ve nişastadan muhallebi yapılır. Mısır unu, üzüm suyu ile karıştırılıp pişen muhallebinin içerisine eklenir. Son olarak içerisine barbunyalar eklenip sert bir kıvam alana kadar pişirilir. K1 tatlının yapımında bazı yörelerde az da olsa karalahana eklendiğini bildirmiştir (K 1, 3).

Ekşası, termoni (pepeçura) ile hemen hemen aynı tatlılardır. Aralarındaki tek fark termoni tatlısının üzüm suyu, ekşası tatlısının üzüm pekmezi ile yapılmasıdır (K 1).

Sütlü, yapımında süt, pirinç ve tuz kullanılır. Yapımı sütlaç ile aynıdır. Aralarındaki tek fark şeker yerine tuz eklenir (K 5)

Şekerleme, üretiminde un, tereyağı ve şeker kullanılmaktadır. Görünümü helvaya benzemektedir (K 5).

3.4. Laz Mutfağından Bazı Apatifler

Kaygana, yapımında ıspanak, pazı, biber, maydanoz, mısır unu, sıvı yağ, tuz ve yumurta kullanılmaktadır. Tüm malzemeler ince bir şekilde kıyılır. Yumurta bir kâsede çırpılır. İnce kıyılan sebzeler ve tuz eklenip karıştırılır. Tavada az miktarda sıvı yağ koyulup kızdırılır. Hazırlanan yumurtalı harç, krep şeklinde pişirilir (K 7).

Çırahta, üretiminde un, tereyağı, karbonat ve tuz kullanılır. Tüm malzemeler karıştırılır ve krep hamuru kıvamında bir hamur elde edilir. Bir tavada tereyağı kızdırılır ve hazırlanan hamur kaşık yardımıyla istenilen boyut ve şekilde tavada kızartılır (K 4).

Celançğveri, yapımında mısır ekmeği ve yoğurt kullanılmaktadır. Mısır ekmeği yoğurdun içine doğranır ve servis edilir (K 1).

Ekmageşe, üretiminde ekmek, süt ve su kullanılır. Ekmek aşısı olarak da bilinmektedir. Tepsinin alt kısmına ekmekler dizilir. Üzerine süt ve su dökülüp pişirilir (K 1).

Turşu kavurması, yörede Lazca turşu tağaneri olarak da bilinmektedir. Yapımında fasulye turşusu, soğan ve tereyağı kullanılmaktadır. Fasulye turşusu büyük parçalar halinde doğranır. tere yağda soğanlar kavrulur. İçerisine fasulye turşusu eklenir ve pişirilir (K 1, 2).

Trakosti, yapımında ekşimik (minci) ve tereyağı kullanılmaktadır. Ekşimik tereyağında pişirilir ve eritilir. Genellikle kahvaltıda ya da öğün aralarında tüketilmektedir (K 2).

3.5. Laz Mutfağında Ekmekler

Vakfikebir (Trabzon Ekmeği) ekmeği: yapımında ekşi maya kullanılmaktadır. Kolay bayatlamayan bir ekmektir. Yaklaşık 20 gün bozulmadan saklanabilmektedir (K 2).

Mısır ekmeği, üretiminde mısır unu, sıvı yağ, yoğurt, kabartma tozu ve su kullanılmaktadır. Bu malzemelerin karışımıyla elde edilen hamur fırında pişirilmektedir (K 2).

Hamsili ekmek, yapımında mısır unu, hamsi, soğan, tuz, sıvı yağ ve maydanoz, pazı, nane, pırasa gibi yeşillikler kullanıldığı bildirilmiştir. Tüm sebzeler ve hamsiler ince bir şekilde kıyılır. Ardından tüm malzemeler karıştırılıp yoğurulur. Fırında pişmektedir (K 6).

Pileki ekmeği, iki adet çömlek tepsisi ya da çömleğe benzer bir kap içerisinde ateş üstünde pişirilmektedir. Mısır unu ya da buğday unu kullanılarak yapılmaktadır (K 2).

Tablo 3. Mutfakla İlgili Lazca Kelimeler

Lazca Kelime	Türkçe Anlamı	Lazca	Türkçe Anlamı
Angi	Kap, tabak	Gresta	Ekmek yapılan yer
Kuzi	Kaşık	Gayi, kattuk	Yemek

Doğu Karadeniz Bölgesinde Yaşayan Laz Topuluklarının Dili, Gelenekleri...

Hami, Ğami	Bıçak	3kayi, çsari	Su
Koppa	Tahta kaşık	Kopa	Tahta kaşık
Tağani	Tava	Kvali	Peynir
Topri	Bal	Yayla kvali	Yayla peyniri
Sarğa	Derin bakır tepsi	Sağani	Bakır, çelik tabak
Çukali	Bakır kazan	kapça geçveyi	Hamsi tavalama
Xaci ncaxeyi	Dövülmüş fasulye	Lu n caxeyi	Lahana ezilerek yapılan yemek
Mkvali getağaneyi	Tereyağlı peynir tavalama	Gem3xviney	Laz böreğinin çakması
Pirinconi	Pirinçli lahana yemeği	Kamçamçkudi	Hamsili ekmek
Çeşveşi	Krep	Xaci ncaxeyi	Dövülmüş fasulye
Tağaneri	Çökelek tavlama	Lobca	Fasulye
Minci	Çökelek	Kçe lobca	Beyaz fasulye
Turşi tağaneyi	Turşu tavalama	Ğoşka lobca	Taze fasulye
Şmyle, cari	Ekmek	Oşkuri	Elma
Luuzeri	lahana ezmesi	Mşguli	armut
Ekmağese	Ekmek aşısı	Kombala	Mısır
Celançğveri	Mısır ekmeğinin yoğurda doğranıp yenilmesi	Merolca	Maydanoz
Çayi bardağı	Çay bardağı	Omri	Erik
kapça	Hamsi	Makfali	Yumurta
Luu	Karalahana	Urzeni	Üzüm
Prinzi	Pirinç	Sukka	Salatalık
Çayi kuzi	Çay kaşığı	Leri	Sarımsak
Minta	Nane	Mcumu	Tuz
Kromi	Soğan	Mca	Süt
Baldurcan	Pathcan	Meyaperi	Yoğurt
Kandğu	Çilek	Çeşveri	Krep
Çeşkorşe	Doğrama tahtası	Mçveri	Un

Tablo 3 de kaynak kişilerin verdiği bilgiler doğrultusunda mutfakla ilgili bazı araç-gereçlerin, meyve ve sebzelerin, yemeklerin ve ekmeklerin Lazca ve Türkçe anlamları verilmiştir. Fakat Lazca konuşma dili olduğu için kelimelerin yazımı yöreden yöreye farklılık gösterebilmektedir.

4. TARTIŞMA

Laz mutfak kültürü incelendiğinde çeşitlilik bakımından oldukça zengin olduğu tespit edilmiştir. Saatcı (2019: 364), coğrafi işaretler ve yöresel yiyecekler üzerine yaptığı çalışmada Laz mutfağında sıklıkla tüketilen Laz böreği, turşu kavurması, Kaygana, Hamsi kuşu, Mısır çorbası, Hamsiköy sütlacı, Hamsili

ekmek, Hamsi pilaki ve Pepeçura çeşitlerinin Karadeniz bölgesinin yöresel yiyeceklerinden olduğunu bildirmiştir. Bu durum Karadeniz bölgesinde yaşayan farklı etnik gruplar ile Lazların kültürel bir etkileşim içinde olduklarını göstermektedir.

Başaran (2017: 143) Rize yöresel lezzetler üzerine yaptığı çalışmada yörede Laz böreği, Pepeçura, Termoni, Ekşası, Kabak tatlısı ve Çırahta tatlılarının yapıldığını bildirmiştir. Çalışma incelendiğinde bölgede turistlerin tercih ettiği yemeklerin başında Laz böreğinin geldiği görülmektedir. Başaran, Laz böreğinin isminde börek ifadesi geçtiğini fakat yiyeceğin tatlı olarak tüketildiğini vurgulamıştır. Ayrıca pepeçura tatlısının hafif ekşi bir tada sahip olduğunu ve yörede yetişen isabella üzümünden yapıldığını bildirmiştir. Başaran yaptığı çalışmada Pepeçura, Termoni ve Ekşası tatlılarının 3 farklı tatlı olduğunu bildirmiştir. Kaynak kişilerle yapılan görüşmeler sonucunda Pepeçura ve Termoni tatlısının üzüm suyu kullanılarak yapılan aynı tatlılar olduğu sonucuna varılmıştır. Ekşası tatlısının ise bu tatlılardan tek farkı üzüm pekmezi ile yapılıyor olmasıdır.

Demirel ve Ayyıldız (2017: 9-15) yaptığı çalışmada Giresun ilinde un, sıvı yağ, su, tereyağı, süt, mısır ve pul biber kullanılarak mısır çorbası yapıldığını bildirmiştir. Ayrıca çalışmada Siron yemeğinin Laz mutfağından farklı olarak sarımsaklı yoğurt ile tüketildiği görülmektedir. Giresun mutfağında yapılan bir başka yemek ise krep şeklinde yapılan Cıratatta yemeğidir. Laz mutfağında yapılan Çırahta yemeği ile aynı yemekler olduğu görülmektedir.

Gürsoy (2017: 1302) yaptığı çalışmada Giresun ilinde mısır ekmeğinin; mısır unu, sıvı yağ, tuz ve su ile yapıldığını ve sıcakken yoğurdun içine doğranıp tüketildiğini bildirmiştir. Laz mutfağında mısır ekmeğinin yoğurdun içine doğranmasına Celançğveri denilmektedir.

Tekin (2014: 5-6), Rize’de hamsi balığından; hamsi buğulama, hamsili ekmek, hamsi kuşu, hamsi köftesi, hamsi çorbası gibi yirmiyi aşkın yemek yapıldığını bildirmiştir. Bu durum hamsi balığının, çorba, ekmek, yemek olmak üzere her alanda kullanıldığı göstermektedir. Ayrıca Laz mutfağında sıklıkla tüketilen Termoni, Laz böreği, Çumur, Kaygana, Fasulye turşusu kavurması ve Ekşası yemeklerinin Rize’de de yapıldığını bildirmiştir.

Sökülmez ve Uyar (2015: 28), 7- 14 yaş arası çocukların beslenme alışkanlıklarını ve ne kadar aralıklarla beslendiklerini incelemiştir. Araştırma sonucunda Samsun’da yaşayan çocukların bölgeye özgü turşu kavurması, karalahana, mısır ekmeği gibi ürünleri tüketmediklerini ya da çok az tükettiklerini bildirmiştir.

Çoşan ve Seçim (2019: 285) Bartın üzerine yaptığı çalışmada, tahin ve cevizle servis edilen kabak tatlısının ve tuz katılarak yapılan sütlac tatlısının yörede tüketildiğini bildirmiştir. Yapılan çalışmalar sonucunda Bartın ilinde yapılan kabak tatlısı ve tuzlu sütlacın Laz mutfağındaki tatlılarla benzerlik gösterdiği görülmektedir.

5. SONUÇ

Doğu Karadeniz Bölgesinde Yaşayan Laz Topuluklarının Dili, Gelenekleri...

Ülkelerin birçoğunda tek bir etnik unsurdan ziyade birçok etnik unsur bir arada yaşamaktadır. Bu etnik unsurların bir araya gelmesi ülkenin kültürel zenginliğini artırmakta ve çeşitlenmesini sağlamaktadır. Ancak küçük çaplı kalan birçok etnik unsur zamanla yok olarak kültürlerini kaybetmektedir. Bu nedenle yapılan çalışmalarla kaybolmaya yüz tutan gelenek, görenek ve yemek kültürünün yaşatılması önem arz etmektedir. Türkiye’de yaşayan önemli etnik unsurlar arasında bulunan Lazlar hakkında kültürel anlamda yapılan çalışma sayısının az olması bu araştırmanın yapılmasını gerekli kılmıştır.

Türkiye’de yaşayan Laz toplulukları incelendiğinde zengin bir kültürel yapıya sahip oldukları görülmektedir. Yapılan çalışma sonucunda Ayak bastı geleneği, Damat bağlama geleneği, Düğün gelenekleri, Kuçge Tavaşi geleneği, Mangali geleneği, Canda geleneği, Yılbaşı kutlamaları, Bayram kutlamaları olmak üzere 8 gelenek; çorba, yemek, tatlı, aperatif ve ekmek çeşitleri olmak üzere 35 yöresel ürün ve 60’a yakın mutfakla ilgili Lazca kelimelerin anlamları tespit edilmiş ve elde edilen veriler kayıt altına alınmıştır. Kaynak kişilerden alınan bilgilere göre; Laz dilinin konuşma dili olduğu ve bölgeden bölgeye lehçelerinde farklılıklar olduğu tespit edilmiştir. Gelenekler bir bütün olarak incelendiğinde Laz kökenli insanların birbiri ile dostane ilişkiler kurdukları ve eğlenmeyi seven topluluklar olduğu görülmektedir. Bayram, düğün gibi özel günlerde mutlaka tulum eşliğinde horon tepildiği bilinmektedir. Düğünler genelde yemekli yapılmaktadır. Düğün yemeklerinin içeriğinde; Karadeniz bölgesine ait yöresel bir ot olan karalahana ile yapılan çorba, yapımı bir hayli zahmetli olan Laz böreği tatlısı, pilav, kavurma bulunmaktadır. Ayrıca düğün bitiminde damat evine su böreği, baklava, sarma ve tavuklu pilav götürülmektedir. Kendilerine has Damat bağlama geleneğinde yöresel eğlenceler yapılmakta ve Lazca maniler söylenmektedir. Kuçge Tavaşi, Mangali ve Ayak Bastı geleneklerin ise karşılıklı dostane ilişkiler kurmak amacıyla yapıldığı görülmektedir. Lazların dini geleneklerinden biri olan Canda geleneğinde ise yeni doğan bebekler için mevlit okutulup güzel dileklerde bulunmaktadır. Köy hesabıyla yılbaşından 13 gün sonra kutlanan Yılbaşı kutlamalarında tüm yılın bereketli geçmesi adına balkabağı kesilip fırınlanmaktadır.

Laz mutfak kültürü incelendiğinde, zengin bir çeşitliliğe sahip oldukları görülmektedir. Çalışma yapılan yöresel çorbalar ve yemekler, tatlılar, aperatifler ve ekmekler olmak üzere 4 grupta incelenmiştir. Yapılan görüşmeler sonucunda Horhot Mısır) Çorbası, Huliya, Livaça, Siron, Hamsi Kuşu, Hamsi Köftesi, Hamsi Pilaki, Hamsi Buğulama, Ekşaşi, Lahana Sarması, Hamsi Tava, Malahto, Luncahey, Dudey, Lu Pirinconi, Pepeçura (Termoni), Fındıklı Ev Baklavası, Kabak Felisi, Malez, Laz Böreği, Hemsin Helvası, Hamsiköy Sütlaçı, Sütli (Şekersiz Sütlaç), Çumur, Şekerleme, Ekmağeşe (Ekmek Aşı), Celançğveri, Turşu Kavurması, Trakosti, Kaygana, Çırahta, Mısır Ekmeği, Vakfikebir Ekmeği, Hamsili Ekmek ve Pileki Ekmek gibi yöresel ürünlere ulaşılmış ve bu ürünlerin yapımında kullanılan malzemelerin bilgisine ulaşılmıştır. Lazlara ait yöresel ürünlerin içeriği incelendiğinde genellikle üzüm suyu, üzüm pekmezi, yöresel otlar, mısır unu ve hamsi kullanıldığı görülmektedir. Bu malzemeler Karadeniz

bölgesinin genelinde sıklıkla tüketilen malzemelerdir. Ayrıca yapılan yemekler ve ekmeklerin bazıları da Karadeniz kültürünün özelliklerini bünyesinde barındırmaktadır. Bu durum Laz kültürü ile Karadeniz bölgesinde yaşayan etnik grupların etkileşim içerisinde olduğunu göstermektedir.

Yapılan çalışma sonucunda, Laz kültürü hala yaşatılmaya devam edilse de özellikle İstanbul gibi büyükşehirlerle göçlerin artması ve kentleşmenin hızlanması sonrasında birçok gelenek ve görenek unutulmaya başlamıştır. Bu gelenek ve göreneklerin yaşatılması ülke ekonomisine farklı şekillerde katkı sağlayabilme potansiyeli taşımaktadır. Örneğin Laz kültüründe yapılan bir yemeğin Karadeniz'e gelen yerli ve yabancı turiste sunulması veya sahip oldukları kutlamalara yöreye gelen turistlerin dâhil edilmesi gastronomi ve kültür turizmini geliştirmede katkı sunacaktır. Günümüz gastronomi turizminin daha çok yöresel ürünler etrafında geliştiği düşünülürse farklı etnik grupların yemek kültürlerinin yaşatılması büyük öneme sahiptir. Ayrıca etnik gruplar üzerinde yapılacak bilimsel çalışmalar kültürlerin kalıcılığını sağlama açısından önemlidir. Yapılan bu çalışma sonucunda Laz etnik grupları ile ilgili yapılmış bilimsel çalışmaların hayli kısıtlı olduğu ve genişletilmesi gerekliliği görülmüştür.

KAYNAKÇA

- Aksamaz, A.İ.(1995). *Lazlar*. Erişim Tarihi: 05.11.2019, <http://www.birikimdergisi.com/birikim-yazi/4980/lazlar#.XcF51ZlzbIU>.
- Başaran, B. (2017). Gastronomi turizmi kapsamında Rize yöresel lezzetlerinin değerlendirilmesi. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 5(3): 135-149.
- Çoşan, D. ve Seçim, Y. (2019). Bartın mutfak kültürü içerisinde tatlıların yeri ve önemi üzerine nitel bir çalışma. *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, (27): 279-292.
- Demirel, H. ve Ayyıldız, S. (2017). Mutfak kültürü ve değişimi; Giresun ili örneği. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 5(4), 280-298.
- Gürsoy, Y. (2017). Giresun merkez yöresinde gastronomi turizmi üzerine genel bir değerlendirme. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 10(51): 1296-1304.
- Gürsoy, Y. (2017). Giresun merkez yöresinde gastronomi turizmi üzerine genel bir değerlendirme. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10 (51): 1296-1304.
- Hann, I.B. (2000). *Doğu Karadeniz" de efsane, tarih, kültür*. İstanbul : Çivi yazıları Yayınları.
- Karahasan, A. (2013). *Laz Kültüründe oyuna dair örüntüler: Fındıklı ilçesinde yapılan niteliksel çalışma, 2012-2013* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans)..T.C. Maltepe Üniversitesi Sosyal bilimler enstitüsü sosyoloji anabilim dalı, İstanbul.
- Kavaklı, N. (2015). Novus ortus: The awakening of Laz language in Turkey. *İdil Sanat ve Dil Dergisi*, 4(16): 133-146.
- Kutscher, S. (2008). The language of the Laz in Turkey : Contact-induced change or gradual language loss ? *Turkic Languages* 12(1): 82-102.
- Lacroix, R. (2009). Laz relative clauses in a typological and areal perspective. Proceedings of Conference on Language Documentation and Linguistic Theory 2. London: SOAS.

Doğu Karadeniz Bölgesinde Yaşayan Laz Topluluklarının Dili, Gelenekleri...

Saatcı, G. (2019). Coğrafi işaretli yiyeceklerin tanıtım unsuru olarak yöresel yemekler kapsamında değerlendirilmesi. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 7 (1), 358-374. DOI: 10.21325/jotags.2019.367

Sökülmez, P. ve Uyar, E.(2015). Farklı bölgelerde yaşayan preadölesan çocukların beslenme alışkanlıkları ve besin tüketim sıklıklarının belirlenmesi. *Düzce Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 5(3): 23-29.

Tekin, Ö. A. (2014). Kaçarlardan Karadeniz'e uzanan el: Rize. *Standard Ekonomik ve Teknik Dergi*, 621: 103-110.

**İNŞACILIK VE İNGİLİZ OKULU PERSPEKTİFİYLE ULUSLARARASI
TOPLUM TARTIŞMASI: BİRLEŞMİŞ MİLLETLER-MİLLETLER
CEMİYETİ ÖRNEĞİ**

**THE DISCUSSION OF INTERNATIONAL SOCIETY WITH THE
PERSPECTIVE OF CONSTRUCTIVISM AND ENGLISH SCHOOL:
EXAMPLE OF UNITED NATIONS-LEAGUE OF NATIONS**

**ОБСУЖДЕНИЕ ПОНЯТИЯ МЕЖДУНАРОДНОГО ОБЩЕСТВО С
ПЕРСПЕКТИВЫ АНГЛИЙСКОЙ ШКОЛЫ И ТЕОРИИ
ПОСТРОЕНИЯ: ПРИМЕР ОРГАНИЗАЦИЯ ОБЪЕДЕННЫХ
НАЦИИ-ЛИГА НАЦИЙ**

Yunus KOÇ*

ÖZ

Savaş, anarşizm, kaos adına ne denirse densin ulusal ve uluslararası düzensizliğe, kuralsızlığa, umutsuzluğa ve mutsuzluğa sebep olur. Böylesi bir duruma son vermek için ulusal veya uluslararası bir takım sözleşmeler, anlaşmalar ve düzenlemeler yapılır. Tıpkı Modern dönem toplumsal sözleşmecilerden olan Machiavelli, Rousseau ve Locke gibi düşünürlerin ulusal düzeyde kargaşayı nihayete erdirmek üzere önerdikleri toplumsal düzen gibidir. Burada dikkate alınması gereken husus; düşünürlerin, düzenin sağlanması için sözleşmeye toplumun ekseriyetinin katılımı noktasında ortak bir argüman geliştirmiş olmalarıdır. İşte uluslararası düzeyde gerçekleştirilmesi düşünülen örgütlerin de, tüm aktörlerin veyahut ekseriyetinin katılımının sağlandığı, ortak çıkarlar ve değerler üzerine kurulan heterojen bir toplumsal yapı arz etmesi beklenir. Tam bu noktada uluslararası bir örgüt olarak Milletler Cemiyeti'nin ve Birleşmiş Milletler'in mütecanis bir yapıya düşmeden uluslararası bir toplum olarak değerlendirilip değerlendirilemeyeceği önem kazanmaktadır. Bu gerekçeyle Birinci Dünya Savaşından sonra barışın ve nizamın tesisini sağlayacak bir sistem olarak kurulmuş olan Milletler Cemiyeti'nin ve İkinci Dünya Savaşı sonrasında dünyada güveni ve barışı tesis etmek için büyük devletler öncülüğünde kurulmuş olan Birleşmiş Milletler'in uluslararası bir toplum olup olmadığı tartışması çalışmamızın amacını oluşturmuştur. Bu perspektifle ilk olarak, Millet Cemiyeti'nin ve Birleşmiş Milletler'in kuruluş sürecine değinilmiştir. İkinci olarak, İngiliz Okulu ve inşacılık teorisi irdelenmiştir. Son olarak ise, İngiliz Okulu üzerinden Millet Cemiyeti ve

* ORCID: [0000-0001-9453-2910](https://orcid.org/0000-0001-9453-2910), Dr. Öğretim Üyesi, Muş Alparslan Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Muş/Türkiye, (yunuskoc2@hotmail.com).

İnşacılık Ve İngiliz Okulu Perspektifiyle Uluslararası Toplum Tartışması: Birleşmiş...

İnşacılık teorisinin anahtar kavramları ile de Birleşmiş Milletler, uluslararası toplum bağlamında tartışılmaya çalışılmıştır. Çalışmada tarihsel sosyoloji, içerik analizi ve karşılaştırmalı analiz olarak birden fazla yöntem kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Uluslararası Toplum, İnşacılık, İngiliz Okulu, Birleşmiş Milletler, Milletler Cemiyeti.*

ABSTRACT

War, Anarchism, Chaos or whatever you call; it causes national and international irregularity, normlessness, hopelessness, unhappiness. To end such a situation, national or international agreements, contracts, arrangements are made. It is social order has been suggested for ending the chaos at the national level by modern period contractors and philosophers such as Machiavelli, Rousseau and Locke. The point should be considered here; Philosophers, to maintain law and order, have developed a common argument which have been participated by majority of the society in the convention. Organizations which are considered to be realized at the international level, are also need to be expected to provide a heterogeneous social structure based on common interests and values, with the participation of all factors or majority. At this point it becomes important whether the League of Nations and the United Nations can be evaluated or not as a international society without falling into an homogeneous structure. Hereby, the aim of this study is to find out whether the League of Nations has been established as a system to provide peace and order after First World War and United Nations has been established under leadership of major states provide the peace and trust in the world after Second World War, international community or not. By this perspective, primarily, it has been mentioned about the process of establishment League of Nation and United Nations. Secondly, English School and the theory of constructivism have been studied. Lastly, through the English School League of Nations and with the key terms of the theory of constructivism. United Nations has been tried to be discussed in the context of international community. In this study, multiple methods such as historical sociology, content analysis and comparative analysis have been used.

Keywords: *International Society, Constructivism, English School, United Nations, League of Nations*

АННОТАЦИЯ

Война, анархизм, хаос как бы это не называлось, вызывает беспорядок, беззаконие, отчаяние и несчастье на национальном и международном уровнях. Для предотвращения такой ситуации принимается ряд национальных и международных конвенций, соглашений и договоров. Похожее на проект социального соглашения который предотвращает хаос на национальном уровне, предложенными современными мыслителями как Machiavelli, Rousseau ve Locke. Сущность этой идеи заключается в участии большинства общества в соглашении для соблюдения порядка которая есть общая точка зрения мыслителей. Таким же образом, ожидается, что мероприятия, которые, будут реализованы на международном уровне, будут представлять гетерогенную социальную структуру, основанную на общих интересах и ценностях, в которых участвуют все участники или большинство. Как раз в этом этапе возникает важность, можно ли рассматривать Лигу Наций и Организацию Объединенных Наций как международное соединение не превращаясь в однородную структуру. По этой причине цель нашего исследования состояла в том, чтобы обсудить, является ли Лига Наций, которая была создана в качестве системы для установления мира и порядка после Первой мировой войны, и является ли

Организация Объединенных Наций, которая была создана под руководством великих государств для установления доверия и мира на земле после Второй мировой войны, международным сообществом. С этой точки зрения, в начале был рассмотрен процесс основания Национальной Лиги и Организации Объединенных Наций. Далее исследуется Британская Школа и Теория Построения. В конце согласно ключевым концепциям Английской Школы и Теории Построения, Организации Объединенных Наций обсуждается в контексте международного сообщества. В статье использовались различные методы исследования, такие как историческая социология, контент-анализ и сравнительный анализ.

Ключевые слова: *Международное сообщество, Построение, Британская Школа, ООН, Лига Наций.*

1. Giriş

Devletler arası ilişkilerde güvensizliğin ve çıkarın hâkim olduğu söylenebilir. Bu tıpkı Hobbes'un (1994) ya da Machiavelli'nin (1992) doğası itibarıyla kötü olan insanoğlundan dolayı toplumda kaosun etkili olduğunu vurgulaması gibidir. Nasıl ki Hobbes (1994), anarşik ortamın son bulması için bir toplumsal sözleşmenin gereği üzerinde durur. Benzer biçimde uluslararası ilişkilerdeki anarşik ortamın ortadan kaldırılması için devletler arasında yapılan uluslararası toplum tesisinin de buna hizmet edeceği düşünülür. Burada uluslararası toplum, düzenin sağlanması için zorunlu olarak başvurulmuş bir araç olarak karşımıza çıkar. İnşa edilen uluslararası toplumun kurumlarıyla, ilkeleriyle, yasalarıyla, devletler arasındaki ortak çıkarları, güvenliği, düzeni ve mutluluğu tesis etmesi beklenir. Uluslararası teorilerin araştırma konusunu oluşturan uluslararası toplum kavramı ve bununla ideal bir toplumsal düzenin inşasını oluşturma çabası geçmişte olduğu gibi günümüzde de önemini korumaktadır. Haliyle bu durum konunun üzerine düşünmemizi, tartışmamızı önemli kılmakta ve konunun araştırılmasının önemini arttırmaktadır.

Böylece ilk dünya savaşından sonra barışın ve nizamın tesisini sağlayacak bir sistem olarak kurulmuş Milletler Cemiyeti'nin ve bu cemiyetin yerine ikinci dünya savaşı sonrasında dünyada güveni ve barışı tesis etmek için büyük devletler öncülüğünde kurulmuş olan bir dünya sistemi olarak Birleşmiş Milletler'in, uluslararası bir toplum olup olmadığı tartışması çalışmamızın amacını oluşturmuştur. Bu perspektifle çalışmada, tartışmanın daha anlaşılır olması için ilk olarak, Millet Cemiyeti'nin ve Birleşmiş Milletler'in kuruluş sürecine değinilmiştir. İkinci olarak, İngiliz Okulu ve inşacılık teorisi irdelenmiştir. Son olarak ise, İngiliz Okulu üzerinden Millet Cemiyeti ve İnşacılık teorisinin anahtar kavramları ile de Birleşmiş Milletler uluslararası toplum bağlamında tartışılmaya çalışılmıştır.

Çalışmada birden fazla yöntem tercih edilmiştir. Bir taraftan, Milletler Cemiyeti'yle tarihin belirli noktalarına odaklanıp sosyolojik ve politik bir analizde bulunarak tarihsel sosyoloji yöntemine (Yalvaç, 2013: 5-7) başvurulmuştur. Diğer taraftan, nitel araştırmalarından içerik analizi yönetime uygun olarak konuyu açıklamaya yardımcı olacak kavramlar belirlenmiş, kategorize edilmiş ve

İnşacılık Ve İngiliz Okulu Perspektifiyle Uluslararası Toplum Tartışması: Birleşmiş...

ilişkilendirilmiştir (Özdemir, 2010: 334-336). Son olarak ise, Milletler Cemiyeti ile Birleşmiş Milletler karşılaştırmalı analiz yöntemiyle incelenmiştir.

2. Başarısız Bir Uluslararası Düzenden Yeni Düzene: Milletler Cemiyetinden Birleşmiş Milletlere

Birinci Dünya Savaşı sonrasında uluslararası barışı, düzeni ve güvenliği yeniden tesis etme ihtiyacı duyulmuştur. İnşa edilmesi düşünülen yeni düzen Birinci Dünya Savaşı'nda galip olan devletlerin uluslararası işbirliğine dayanmıştır. Yapılmış olan işbirliğinin Milletler Cemiyeti adı altında gerçekleşmesi amacıyla kollar sıvanmıştır (Kıran, 2008: 20).

Herkesin barışa özlem duyduğu atmosfer içinde Amerika Başkanı Woodrow Wilson, Ocak 1917'de ABD senatosunda barış cemiyetinin kurulması ihtiyacını dile getirmiştir. Bir yıl sonra yani 1918'de Wilson, Amerika kongresinde barışın temel ilkelerini on dört nokta içerisinde açıklamıştır. Bunlardan bir kısmı şunlardır (Denk, 2019: 103-118); ilki, ülkeler arasında yapılacak diplomatik görüşmelerin neticesi artık gizli tutulmamalı taraflar hak ve sorumluluklarını kamuoyuna açık bir şekilde bildirmelidir. İkincisi, devlet müdahalesi sınırlandırılarak serbest ticaret benimsenmelidir. Üçüncüsü, denizler serbest dolaşım alanı haline getirilmelidir. Dördüncüsü, uluslara kendi kaderlerini belirleme hakkının tanınmalıdır. Beşincisi, kolonilerin düzenlenmesine ilişkindir. On dördüncüsü ise, ulusların hukuki işbirliğine, siyasal bağımsızlığına ve toprak bütünlüğüne güvence vermek için milletler Cemiyeti'nin kurulmasına dairdir (Armaoğlu, 1985:138, Kıran, 2008: 21).

Birinci Dünya Savaşı'ndan bir yıl sonra yani 1919 yılında Versailles sarayında Wilson'un başkanlığında barış müzakereleri başlamıştır (Altın, 2014: 1-2; Gürbüz, 2002: 89). Bu konferansa katılan devletleri dört grupta toplamak mümkündür. İlk olarak, merkezi güçlere karşı savaştan beş büyük devlettir: ABD, İngiltere, Fransa, İtalya ve Japonya. Bu devletler, kendilerini oluşacak düzenlemeler ile ilgili her konuda yetkili görmüşlerdir. İkinci olarak, savaşa bu beş büyük devletin yanında katılmış olan yirmi üç devlettir. Bunlardan bazıları; Belçika, Brezilya, Çin, Küba, Yunanistan, Portekiz, Panama, Polonya Romanya, Siyam, Avustralya'dır. Üçüncü olarak, merkezi güçlerle yalnızca diplomatik ilişkilerini kesmekle yetinerek savaş açmamış olan devletlerdir: Bolivya, Ekvador, Peru ve Uruguay. Son olarak, savaşta tarafsız kalan devletlerdir. Bu konferansa mağlup devletlerin hiçbiri davet edilmemiştir. Onların yokluğunda hazırlanan barış anlaşmaları daha sonra onlara dikte ettirilmiştir (Hasgüler & Uludağ, 2012: 72-73).

Konferansta yapılan görüşmeler neticesinde Milletler Cemiyeti anayasal çerçevesi şekillenmiş ve Konferansa iştirak edenlerce kabul edilmiştir. Cemiyet, I. Dünya savaşı ardından İsviçre'de 10 Ocak 1920'de kurulmuştur (Sürmeli, 2000: 183-184). Milletler Cemiyeti, tüzüğü yirmi altı maddeden oluşturulmuştur. Uzlaşılan bu maddelere karşın üye ülkeler, pratikte bunları gerçekleştirememiştir. Üye ülkelerin aykırı davrandıkları maddelerden biri de onuncu madde olmuştur. Onuncu maddeye göre, Milletler Cemiyeti'ne üye devletlerin politik hürriyeti ve toprak bütünlüğü tehdit edilemezdi. Burada önemli olan diğer bir nokta ise,

Wilson'un Paris'te Avrupa liderlerine kabul ettirdiği Milletler Cemiyeti'ni kendi ülkesine kabul ettirememesi beklenmedik bir gelişme olarak dünya kamuoyunu şaşırtmıştır (Gürbüz, 2002: 93-98).

Milletler Cemiyeti, iki savaş arası dönemde yaşanan barış ve güvenlik karşısı gelişmelere müdahalede etkisiz kalması ve eskisinden çok daha büyük olan ikinci dünya savaşını önleyememesi nedeniyle 1946'da dağılmıştır. Dağılmış olan bu cemiyetin yerine Birleşmiş Milletler, evrensel, barış ve düzen kurmada çok daha etkili bir örgüt olarak ortaya çıkarmıştır (Hart, 2019: 129-131; Hasgüler & Uludağ, 2012: 90). Politik, sosyal, iktisadi ve güvenlik gibi çok amaçlı evresel bir örgüt olarak 1945 yılında kurulmuş olan Birleşmiş Milletler, bağımsız ülkelerden oluşan bir niteliğine sahiptir (Arı, 2012: 115; Hardt & Negri, 2015: 29-31). Bu örgütün ilk evresini oluşturan süreç ise, Atlantik Bildirisi'dir (Altınar, 2014: 2-3).

Amerika Başkanı Delano Roosevelt ve İngiliz Başkanı Winston Churchill savaş sonu düzenine ilişkin sekiz maddelik "Atlantik Bildirisini" yayınlamıştır. Bu bildiri, Wilson ilkelerine benzemekle birlikte önceki ilkeler ABD'nin Birinci Dünya Savaşı'na girmesinden 10 ay sonra bizzat başkan tarafından okunmuştur (Birdişli, 2010: 173). Atlantik Bildirisi ise, ABD'nin henüz savaşa girmediği bir tarihte savaşın tarafı olan İngiltere ile birlikte yayınlamıştır. Bu bildirinin çalışma konusuyla ilişkili olarak önem arz eden bazı maddeleri şunlardır: 1) Savaş sonunda toprak kazanımı olmayacaktır. 2) İlgili devlet ve ulusların onayı olmadan sınır değişikliği yapılmayacaktır. 3) Uluslar kendi geleceklerini kendi belirleyeceklerdir. 4) Uluslararası işbirliği kurulacaktır. 5) Doğal kaynak ve hammaddelerden tüm uluslar eşit şekilde yararlanacaktır. 6) Dünya halkları güvensizlik ve açlık tehlikesinden kurtarılacaktır. 7) Açık denizlerde ticaret ve seyrüsefer serbestliği sağlanacak 8) Mihver devletleri (Almanya, Japonya ve İtalya) silahsızlandırılacak ayrıca savaştan sonra tüm devletleri içeren bir silahsızlanma projesi başlatılacaktır. Buna bağlı olarak genel güvenliği sağlayacak geniş ve sürekli bir sistemin kurulmasına çalışılacaktır (Hasgüler & Uludağ, 2012: 91-92).

Atlantik bildirgesinden sonra 1 Ocak 1942 tarihinde İngiltere, ABD, Çin ve SSCB tarafından "Birleşmiş Milletler Bildirgesi" ilan edilmiştir. Hemen ertesi gün yirmi iki devlet daha bu bildiriye imza atmış. Ancak ittifaka katılan Belçika, Hollanda, Yugoslavya, Norveç ve Polonya gibi bazı devletlerin hükümetleri Londra'da mülteci durumundaydılar. Dolayısıyla ittifaka girmeleri yalnızca bir formaliteydi. Daha sonra ise, Mart 1945'te Türkiye'nin de içinde bulunduğu 22 devlet daha bildiriye kabul etmiştir (Hasgüler & Uludağ, 2012: 92; Sander, 2007: 169). Bildiriye verilen destekle zaman içerisinde Birleşmiş Milletler; Güvenlik Konseyi, Genel Kurul, Genel Sekreterlik, Uluslararası Adalet Divanı, Ekonomik ve Sosyal Konsey, Uluslararası Hukuk Komisyonu ve Uluslararası İnsan Hakları Konseyi gibi ana organlarıyla uluslararası bir örgüt niteliğine sahip olmuştur (Arı, 2012: 116; Denk, 2019: 160-213).

3. Uluslararası Toplum Bağlamında İngiliz Okulu ve Milletler Cemiyeti

Çalışmanın amacına uygun olarak bu başlık altında, İngiliz Okulu'nun uluslararası toplumu nasıl ele aldığı irdelenmiş ve Milletler Cemiyeti üzerinden analiz edilemeye çalışılmıştır.

3.1. İngiliz Okulu ve Uluslararası Toplum

İngiliz Okulu, uluslararası toplum ve sistem analizini üç yaklaşım üzerinden izah eder. Bunlar; realizm, rasyonalizm ve devrimcilik (revolutionism)'tir (Devlen & Özdamar, 2010: 63). İlk yaklaşım olarak realizm, Makyavelist (1992) ve Hobbesçu (1994) felsefeden beslenerek devletler arasındaki münasebeti bir kaos olarak değerlendirir. Dolayısıyla realizme göre, anarşizm hâkim olduğu bir ortamda uluslararası toplumdan söz etmek mümkün değildir. Uluslararası toplum iddiasıyla ortaya çıkan yasal ve kurumsal organizasyonlar tamamen hayalidir. Esasen devletlerin temel gayesi çıkar elde etmek ya da çıkarlarını korumaktır. Bu sebeple devletler, herhangi bir organizasyonun kendi çıkarlarına halel getirmesine ya da çıkarlarını sınırlamasına mukavemet gösterirler (Aydın, 2004; Kolasi, 2018). İkinci olarak rasyonalizm ise, Grotiusçu felsefeden etkilenir (Roberts, vd., 2016). Bu yaklaşım, devletler arasında anarşinin hâkim olduğunu kabul eder. Fakat bu durum rasyonalizme göre, devletler arasında ilişki olmadığı anlamına gelmez. Aksine doğal hukuk, evrensel bir nitelik arz ettiği için uluslararası ilişkileri de sağlar. Yani rasyonalizm, düzensizlik içerisinde bir düzen vurgusu yapar (Ertoktaş, 2019: 11-14). İngiliz Okulu üçüncü olarak devrimcilik yaklaşımı üzerinden uluslararası toplum analizinde bulunur. Bu yaklaşım da diğer iki yaklaşım gibi devletler arasında kaosu hâkim olduğunu düşünür. Ancak bu kaosu ortadan kalması için her devletin uyması zorunlu olan uluslararası etik-kültür önermesini yapar. Bu açıdan uluslararası etiği, düzenin inşası için devrimin gereği olarak görür (Şeyşane, 2013: 19-20).

İngiliz Okulu bilhassa uluslararası ilişkilerin çıkış sürecini anarşi üzerinden izah etmiş olması "güç dengesi" kavramının önemini ortaya koyar. Nitekim güç dengesinin, uluslararası siyasi düzenin oluşmasında belirleyici bir etkiye sahip olduğu söylenebilir. John Ikenbery'nin (2001: 25-29) dediği gibi güç dengesi, anarşik bir sistemde devletlerin kendi güvenliklerini sağlama arayışlarının zorunlu ve kaçınılmaz bir sonucudur. Bu yaklaşıma göre, devletlerarası ilişkilerin temel olarak çatışma içerdiğini, devler arasında güç ve çıkar mücadelesi olduğunu bu yüzden tasavvur edilecek olan siyasi düzen ancak güçle gerçekleştirilebilecektir (Aydın, 2004: 35-44). Tahayyül edilen sistem, adaletten yoksun da olsa bir düzen içermesidir. Tıpkı Goethe'nin adalet ve düzensizlik yerine adaletsizlik ve düzen yeğlerim demesi gibidir (Sander, 2008: 181). Dolayısıyla güç dengesi perspektifiyle küresel savaşlar, küresel siyasi sistemin yapısını belirleyen çatışmalardır (Modelski, 2005: 7) demek yanlış bir teşhis olmayacaktır. Bu sistem içerisinde her bir devletin temel işlevi ise, güç dengesi bağlamında ulusal çıkarlarını korumaktır (Aydın, 2004: 38). Haliyle tahayyül edilen böylesi bir yapının uluslararası toplum olarak izah edilmesinin güç olduğu söylenebilir.

İngiliz Okulu'nda ehemmiyet arz eden yaklaşımlar dikkate alındığında, devletler arasında inşa edilen sistemin, uluslararası bir toplum olarak tahvilinin gerçekleştirilip gerçekleştirilemeyeceği hususudur. Diğer bir ifadeyle bu yaklaşımlar, devletler arasında anarşik düzenin ve devletlerin daha ziyade çıkara endeksli olduğu bir ortamda nasıl olurda uluslararası toplum yaratılabileceği suali üzerinde dururlar (Devlen & Özdamar, 2010: 47). Realistler açısından devletlerin doğası gereği böyle bir toplumun inşası imkânsızdır. Öte taraftan devletler arasındaki anarşik düzene karşı rasyonalistler, dinin ötesinde doğal hukukla gerçekleştirilecek bir uluslararası toplum öngörüsünde bulunurlar (Ağkaya, 2016). Fakat dini yok sayan bir hukukla ya da çıkarlarla değil uluslararası ilişkilerde önemli bir araç olan dinin önemine değinen Martin Wight (1992) ile Herbert Butterfield (1969) ise, uluslararası toplumun ortak etik-kültürle gerçekleştirilebileceğini savunurlar.

Hedley Bull (2012) ile Adam Watson (1989) ise, ortak etik-kültür yaklaşımına karşı ortak çıkar ile uluslararası toplum tasavvurunun yapılabileceğini iddia ederler. Onlara göre; ortak etik-kültür, aynı dine mensup olan ulusların dâhil olduğu bir sitemden öteye geçmemek anlamını taşır. Dolayısıyla böylesi bir durumda uluslararası toplum inşası imkânsızdır. Yalnızca kurum ve kurumlarıyla devletlerin ortak çıkar etrafında bir araya geldiği düzen daha evrensel bir nitelik taşır (Devlen&Özdamar, 53). Burada Bul'un (2012) dikkat çektiği husus, sadece devletler arası çıkarın hâkim kılındığı düzenin, uluslararası adaleti getireceğidir. Yani uluslararası adaletin bağımlı olduğu yapı uluslararası düzendir. Ona göre, evrensel bir adalet üzerine tesis edilmesi düşünülen sistem tamamıyla bir hülyadır. Bu yüzden devrimci yaklaşımın, ortak etik-kültür ile evrensel bir adalet tasavvuru uluslararası yeni bir sistem ve uluslararası düzensizlik anlamını taşır. Bu yeni sistem gelecek için düzen yıkıcıdır (Palabıyık, 2019: 229-241).

3.2. Milletler Cemiyeti ve Uluslararası Toplum

İngiliz Okulu'nun yaklaşımı irdelediğinde belirli aktörlerin çıkarına, gücüne hizmet eden ve bu aktörlerin gücünü, çıkarını koruyan ilkelere dayanan örgütlerin, düzeni-adaleti sağlayamayacağından uluslararası toplum tahayyülünden bahsetmenin zor olduğu vurgulanabilir. İşte bu perspektifle, Birinci Dünya Savaşı'nın getirmiş olduğu yıkımdan çıkarak barışı ve düzeni tesis etmek için oluşturulmak istenen ulus üstü ya da Avrupa üstü sistem olarak Milletler Cemiyeti, amacına ulaşmadığı görülmüştür. Tarihsel olarak bu amaç için evirilmek istenen cemiyet, birçok sebepten dolayı başarısız olmuştur.

Her şeyden önce Milletler Cemiyeti tasavvuru, daha çok Avrupa ülkelerinin etkin olduğu bir sistemi ifade ettiği söylenebilir. Zira barışı ve düzeni bozan ülkelerin Avrupa'da olduğu düşünüldüğünde, yeniden düzenin tesisi ve barışın sağlanmasında aynı ülkelerin öncülük etmesi gayet anlaşılır bir durumdur. Ancak bu düzen, evrensel bir nitelik taşımamakla beraber güçlü devletlerin çıkarı üzerine inşa edilmeye çalışılmıştır. Keza İngiltere Milletler Cemiyeti'ni desteklemiş olmakla hem savaşları engelleyeceği uluslararası bir mekanizmayı amaçlamış hem de yükselen bir güç olarak ABD'ye yakın durarak politik bir çıkar

İnşacılık Ve İngiliz Okulu Perspektifiyle Uluslararası Toplum Tartışması: Birleşmiş...

elde etmeyi hedeflemiştir. (Gürbüz, 2002: 93). Lakin Wilson, Milletler Cemiyeti'ni bir dünya örgütü olarak düşünmüş olmasına karşın Wilson'un seçim yenilgisi ve Cumhuriyetçi Parti'den Harding'in başkan seçilmesi, ABD'nin Avrupa politikasından uzak durmasını beraberinde getirmiştir. Bu ise, Milletler Cemiyeti'nin Amerikan boyutundan yoksun bırakmıştır. Diğer merkezi güç olan Sovyetler Birliği, zaten cemiyetin dışında bırakılmış olduğundan, Milletler Cemiyeti, Avrupa devletlerinin bilhassa iki güçlü aktör olarak İngiltere ile Fransa'nın elinde kalmıştır. Kısacası, Milletler Cemiyeti, amacının aksine bir Avrupa örgütü olmaktan kurtulamamıştır. Avrupa kıtasının dünya politikasındaki düşüşüne bağlı olarak, Milletler Cemiyeti de gelişme olanağı bulamamış ve bir dünya kuruluşu olamamıştır (Sander, 2007: 35).

Uluslararası sistemlerde, gücün mü sözü etkilediği/etkileyeceği yoksa sözün mü gücü etkilediği/etkileyeceği önem arz etmektedir. Bu noktada Milletler Cemiyeti bağlamında denilebilir ki, söz ya da ilke, çıkar söz konusu olduğunda yok sayılmıştır. Keza Milletler Cemiyeti, ihtilafa düşen ülkelerin gerekçelerinin dinlendiği ve anlaşmazlıkların çözülmesine yönelik rapor düzenleyen mütalaa kurumu şeklinde planlanmıştır. Burada taraflar arasında uzlaşmayı sağlayacak, suçlu olana ve suçluya nasıl bir cezai müeyyide uygulanacağına karar verecek olan cemiyete mensup egemen devletler olmuştur. Haliyle denilebilir ki Milletler Cemiyeti, uyulması gereken ve yaptırım içerecek kararların alınmasında devletler arasında uzlaşılan bir teşkilatlanma tasavvuru değil; daha ziyade cemiyete mensup egemen devletlerin düşüncelerine dayanan bir teşkilat şeklinde tasarlanmıştır (Şeyşane, 2013: 26).

İnşa edilmiş örgütsel bir sistemin, uluslararası toplum niteliğine sahip olabilmesinin belki de en önemli koşullarından biride devletler arasında eşitlik ilkesinin sağlanmasıdır. Ancak böylesi bir betimlemenin Milletler Cemiyeti için yapılması pek de mümkün değildir. Mesela, Japonya'nın Milletler Cemiyeti anlaşma metnine ırklar arasında eşitlik prensibine yer verilmesine dair talebi Amerika ve Avustralya tarafından itiraz edilerek reddedilmiştir. Bu önerinin kabul edilmemesi Milletler Cemiyeti'nin evrensel olmaktan ziyade batının üstünlüğü ve egemen batılı ülkelerin eşitliği üzerine inşa edilen bir örgüt olarak tarihte yer edinmesine neden olmuştur (Birinci, 2017: 55-56).

Monroe doktrini, Milletler Cemiyeti'nin uluslararası toplum değerlendirilmesini önleyen diğer bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü uluslararası bir organizasyon iddiasıyla kurulmuş olan Milletler Cemiyeti, bölgesel bir nitelik taşıyan Monroe Doktrini üzerinde etkili olamamıştır. Nitekim Milletler Cemiyeti, doktrinin uluslararası ortak çıkarlardan ziyade sadece ABD çıkarları dikkate alınarak hazırlanmış olmasına karşı etkili olamamıştır. Mesela ABD, İspanya'daki gibi kolonizasyon sürecine hanel getirecek müdahalelere izin vermemiştir. Ayrıca doktrin, Avrupa merkezli cemiyete kayıtsız kalacağını bildirmiştir (Akçay&Akbal, 2013: 9-10; Sümer, 2008: 123).

Cemiyetin, uluslararası toplum olamamasındaki diğer bir durum ise, her şeyden önce uluslararası bir kuruluşun başarısı, ona yaşam veren antlaşmanın içeriğinden çok üyelerin onu benimsemelerine, desteklemelerine ve amacı

konusunda görüş birliğine varmalarına bağlıdır. Ancak Milletler Cemiyeti'nin özellikle büyük üyeleri tarafından mutabık kalınan ilkeler dahi çiğnenmiştir. Örneğin, Milletler Cemiyeti'ne mensup olan devletlerin politik hürriyetine ve toprağına karşı tehdit oluşturulamayacağı belirtilmiş olmasına karşın Almanya Ren bölgesini işgal etmiştir. Ayrıca Almanya hiçbir sınırlama tanımadan silahlanmaya başlamıştır. Bu eylemleriyle savaştan sonra kurulan güvenlik sisteminin sonunu getirmiştir. Benzer şekilde elli iki üye saldırıya karşı direnmek için birleşmiş olmasına rağmen İtalya, Habeşistan'ı İşgal etmiştir (Barlas, 2017: 97; Sander, 2007: 36). Yine Japonya, Çin'in Güney Mançurya Demiryolunu işgal etmiştir (Kıran, 2008: 27). Yani Bull'un (2012) dediğı gibi uluslararası bir toplum inşası için dekolonizasyon sürecinin sağlanması gerekir. Fakat bunu Milletler Cemiyeti'nin uygulamasında görmek mümkün olmamıştır. Bu durumda ulus üstü bir sistemden ziyade Avrupa merkezli olan Milletler Cemiyeti, meşruluğunu yitirerek sistemsizleşmiş olduğu söylenebilir. Böylece Milletler Cemiyeti, uluslararası sorunları çözme kabiliyeti yetersiz bir sistem ve İkinci Dünya Savaşı'ndan önceki olayların başlangıç aşaması olarak değerlendirilebilir.

4. Birleşmiş Milletler ve İnşacılık

İnşacı yaklaşım, devletlerarası münasebetleri kurumsal açıdan analiz etmek üzere 1980'lerde varlığını göstermeye başlamış, 1990'larda ise rüştünü ispatlayarak karşımıza çıkmıştır (Tecer, 2020: 2-3; Tandoğan, 2015: 635). Bu yaklaşım, 1980'lerin sonlarında kuzey Amerika'da hâkim iki temel teorik çerçeve olan yeni-gerçekçilik (Neo-realizm) ve yeni-liberalizmin eleştirel değerlendirilmesi sürecinde ortaya çıkmıştır. Aynı zamanda bu iki düşünce arasında ortak olan şeylere işaret etmiştir. İnşacı yaklaşım, uluslararası ilişkiler disiplini içerisinde pozitivizm ve post pozitivizm arasında "üçüncü yol" olarak tanımlanmıştır. Zira inşacı yaklaşım, neo-realizmin ve neo-liberalizmin bağlı olduğu ontolojik ve epistemolojik kaynakları benimsemiştir (Griffiths, Roach & Salamon, 2011: 153-158). İnşacılık, uluslararası düzeni yapan (devletler)–yapı (sistemler), kimlik-çıkartıcı ve güvenlik-tehdit kavramlarını kullanarak izah etmiştir. İşte bu bölümde, inşacılığın ortaya koymuş olduğu kavramlardan yola çıkarak Birleşmiş Milletler'in uluslararası bir toplum niteliğı taşıyıp taşımadığını irdelenmeye çalışılmıştır.

4.1. Devlet ve Uluslararası Toplum

İnşacılık kuramına göre, aktör olarak devletler ile yapılar arasından sıkı bir diyalektik ilişkisi söz konusudur. Bu etkileşimde bir taraftan aktörlerin siyasal yapıları, kurumları ve kuralları belirlerken diğer taraftan siyasal yapılar, kurumlar ve kurallar aktörleri etkilemektedir. Varoluşlarını karşılıklı ilişkilerine borçlu oldukları söylenebilir. Wendt'in (2009) de dediğı gibi yapanlar (devlet aktörleri) çevresindeki yapılardan bağımsız var olamazlar; buna karşın yapılar da yapanlardan (üretilmelerinden ve olası dönüştürülmelerinden) bağımsız var olamazlar. Bu nedenle yapı ve yapılanlar birbirlerini karşılıklı inşa edeler (Griffiths, Roach & Salamon, 2011: 155).

İnşacılık Ve İngiliz Okulu Perspektifiyle Uluslararası Toplum Tartışması: Birleşmiş...

Yine Wendt (2009: 7), yapan-yapı ilişkisini iki gerçeklik temelinde ele alır: İlk olarak; insanlar ve kurumlar, içinde yaşadıkları toplumu dönüştürmeye veya yeniden üretmeye yardımcı olan maksatlı aktörlerdir. İkinci olarak ise; toplum, bu maksatlı aktörlerin arasındaki etkileşimi yapılandıran sosyal ilişkilerden oluşmaktadır. Bu iki gerçeklik, kuramsal olarak bağımlı veya karşılıklı olarak birbirini etkileyen varlıklar olduğu sonucuna varılır. Yapan ve yapının birbirlerini etkilemelerine, inşa etmelerine neden olan, gerek önde gelen realistlerden Waltz (1979) gerekse inşacılık yaklaşımıyla öne çıkan Wendt'in (2013) vurguladığı gibi anarşik bir ortamdır.

Birleşmiş Milletler'in alt yapısını oluşturan bildiriler anarşik ortamların bir neticesi olduğunu söylemek mümkündür. 14 Ağustos 1941'de ABD Başkanı Roosevelt ve İngiltere Başkanı Churchill tarafından "Atlantik Bildirisi" yayınlanmıştır. Bu bildiri de iki hükümet, dünya için daha iyi bir gelecekle ilgili ümitlerini istinat ettikleri bazı müşterek politika ilkelerini dünyaya ilan etmişlerdir. 1 Ocak 1942 tarihinde İngiltere, SSCB, ABD ve Çin Cumhuriyeti tarafından "Birleşik Milletler Bildirgesi" ilan edilmiştir. 30 Ekim 1943'te ise, Moskova'da yine dört büyük devlet tarafından, Moskova bildirgesinin ilan edilmesi ve bu bildiri ile uluslararası bir birlik oluşturma sorumluluğu kabul edilmiştir. Bu birlikle dünyada hukuk ve düzenin yeniden kurulması ve genel bir güvenlik sistemi oluşturulması kararlaştırılmıştır. Aynı zamanda savaş sonrası silahsızlanma çabalarına ilişkin görüş birliği sağlanmıştır. Benzer şekilde 1 Aralık 1943'te üç büyük müttefik lider (Roosevelt, Churchill, Stalin), Tahran konferansında savaş sonrası örgütlenmeye ilişkin bildiri yayınlamışlardır. Bu bildiriye göre baskı, esaret, zorbalık ve hoşgörüsüzlükle mücadele noktasında işbirliği sağlanması gerektiği ifade edilmiştir (Hasgüler & Uludağ, 2012: 91-93, Gündüz, 1994: 19). Kısacası tüm bu bildirilerde aktörler arasındaki birliktelik anarşik bir ortamdan doğar.

Waltz'ın sisteminde, kurallar ve iş birliği bir anomali olarak görülür. Ancak amaçsal bir davranış şekli, anarşik yapıda iş birliğini sağlayabilir. Waltz'a (1979) göre, hem çatışma hem de işbirliği aynı mantıksal çerçevede açıklanabilir ve anarşik bir alanda da iş birliği gerçekleşebilir. Wendt'e (2013) göre ise, anarşik bir sistem içerisinde devletlerin kendi güvenliklerini kendilerinin sağlamaları ilkesi bile anarşik sisteme özgü bir kural ya da bir kurumdur. Zira kendi kendine yardım mantığına uymayan devletler sistemden atılır. Bu nedenle de kuralların varlığını tanımasa da Waltz'ın kuramı anarşi altında nasıl varolacağına ilişkin kuralların varlığını kabul eder (Yalvaç, 2010: 160-161).

Anarşik bir sistemde devletler kendi güvenliklerini sağlayamadıkları takdirde sistemden atılacağı düşüncesi, uluslararası toplum bağlamında tartışılması gereken bir durum olarak karşımıza çıkar. Çünkü böyle bir sistemin uluslararası bir toplum oluşturmaya ve güven telkin etmesi kuşkuludur. Mesela, İkinci Dünya Savaşı'nın bitmesiyle anlaşma gereği İran topraklarından İngiltere'nin çekilmesine karşın Sovyetler, İran topraklarını kontrol etmek istemiş ve Basra körfezine inme kararı almıştır. İran, bunu Birleşmiş Milletler güvenlik konseyine götürmüştür. Lakin ABD ve İngiltere yeni kurulmuş olan Birleşmiş Milletler'in böyle bir mesele

ile prestijinin sarsılmasını istemediklerinden İran'ı desteklememişlerdir. Bunun üzerine İran, meselesini Sovyetlerle görüşerek halletmiştir. Bu görüşme neticesinde İran ile Sovyet Rusya arasında 1946'da anlaşma yapılmış ve bu anlaşmaya göre Sovyetler, İran'dan askerlerini çekmiştir. İran ise, Sovyetler ile beraber petrolünü işletip %51 pay vermiştir (Armaoğlu, 1985: 425). Bu olaydan da anlaşılacağı üzere Birleşmiş Milletler, Wendt'in oluşacak bir toplum analizi ile kısmen paralellik göstermiş olsa da uluslararası bir toplum inşasında Birleşmiş Milletler'in zayıf kaldığı görülür. Çünkü Wendt (2009) toplumu ve insanları birbirine bağlayan şeyin kurallar olduğunu aynı zamanda, hem yapanların (devlet aktörlerin) yapılardan bağımsız olmadığı hem de yapı ile yapanların birbirlerini inşa ettiğini söylemesi uluslararası bir topluluk iddiası ile ortaya çıkan Birleşmiş Milletler'i zor durumda bırakmıştır.

4.2. Kimlik ve Çıkar

Kimlik, kendisini diğerlerinden farklı kılan din, gelenek, görenek ve kültür gibi unsurlarla ortaya koyar. Kendisini ötekinden ayıran nitelikler aynı zamanda kimliğin, çıkarlarını ve politik tutumunu belirler. Tam da bu noktada inşacı yaklaşım, uluslararası ilişkiler bağlamında da kimlik çıkar diyalektiğinin ehemmiyet arz ettiğini belirtir. Diğer bir ifadeyle devletin sahip olduğu kimlik, uluslararası arenada diğer aktörlere karşı tutumunu, çıkarlarını ve politikasını belirler (Büyüktanır, 2015: 2-13; Wendt, 2009: 35).

Wendt'in (2013: 10) de dediği gibi sahip olunan kimlik, çıkarın esasını teşkil eder. Dolayısıyla devletlerin toplumsal bağlarından, siyasi ilişkilerinden, sahip olduğu uluslararası konumundan veya askeri gücünden müstakil taşıdıkları bir çıkar durumundan söz etmek pek de mümkün görünmemektedir. Nitekim Birleşmiş Milletler'in kuruluş aşamasının ilk evrelerinde kimlik-çıkâr ilişkisini, dönemin iki egemen gücü olan ABD ve İngiltere arasındaki ilişkide görmek mümkündür. Öyle ki, 1942 yılının ocak ayında İngiliz Başkan Churchill'ın Amerika'ya gitmesi görünüşte her ne kadar Birleşmiş Milletler ittifakının kurulması gibi görünmüş olsa da aslında amaç savaşın bitmesinin hayal olduğu bir ortamda ABD Başkanı Roosevelt ile savaş stratejisi konusunda görüş alış verişinde bulunarak kendi çıkarlarının temellerini oluşturmaktı (Sander, 2007: 169). Wendt'in (2013: 12) dediği gibi kaos, kimlik ile çıkar diyalektiğini besleyen bir süreçtir. Anarşinin hâkim olduğu süreçte kimlik, ötekine karşı kendi güvelliğini sağlamaya, çıkarlarını korumaya ve çıkarlar elde etmeye çalışır. Sahip olunan güvenlik ve çıkarlar aynı zamanda kimliğinde inşasını sağlar. Tabi unutmamak gerekir ki; sahip olunan kimlik kadar, çıkar ve güvenlik elde edilir. Yani anarşinin ve güç dağılımının anlamı, kimlik ve çıkar diyalektiği arasındaki değişkenliğe bağlıdır.

Burada İnşacı yaklaşım, kimlik ve çıkar arasındaki karşılıklı ilişkiyi vurgularken iki hususa da dikkat çeker. İlki; kimlik ile çıkar diyalektiği, ayrıcalıklı kimliklerin oluşmasını sağlar. İkinci; ayrıcalıklı kimlikler, ötekilerin varoluşuna sebep olur. Çünkü böylesi bir vetirede aktörler arasındaki olumlu veyahut olumsuz etkileşimler sonucunda bir taraftan ortak ve/veya ayrıcalıklı kimliklerin diğer

İnşacılık Ve İngiliz Okulu Perspektifiyle Uluslararası Toplum Tartışması: Birleşmiş...

tarafından ortak ve/veya öteki kimliklerin ortaya çıkmasına neden olacaktır (Wendt, 1999; Rumeli, 2015). İşte bu durum, evrensel bir toplumsal sistemin inşasını engellediği söylenebilir. Öyle ki, beş büyük devlet tarafından düzeni ve barışı tesis etmek için oluşturulmuş olan Birleşmiş Milletler içinde çıkar ilişkisine dayalı olan bu beş ayrıcalıklı kimlik aynı zamanda ön görülen dünya sistemine de zarar vermiştir. Haliyle burada sorulması gereken soru, bugün dünyanın siyasal, ekonomik ve askeri dengelerini etkileyecek, uluslararası güvenliğe sorun oluşturacak denli güçlü/ayrıcalıklı Birleşmiş Milletler'in beş daimi üyesinin varlığına karşın uluslararası bir toplum tasavvuru ne ölçüde yapılabildiğidir (Hasgüler & Uludağ, 2012: 98-99).

Birleşmiş Milletler'de ABD, Rusya, Çin, Birleşik Krallık ve Fransa olarak beş büyük devletin hâkimiyeti düşünüldüğünde sorunun kaynağını kendi bünyesinde taşıdığı da söylenebilir. Kimlik çıkar ilişkisi bağlamında düşünüldüğünde bu devletlerin ortak özelliğinin dini olarak ekseriyetten Hıristiyan kimliğine sahip olması ve bu devletler arasında Müslüman bir ülkenin olmaması Birleşmiş Milletler'i daha çok Hıristiyan toplumların çıkarlarına dayalı bir örgüt nitelendirilmesine neden olur. Bundan dolayı Birleşmiş Milletler sistemi, Milletler Cemiyeti gibi uluslararası bir toplum tasavvurunu gerçekleştirmede etkisiz kalacağı iddia edilebilir.

4.3. Güvenlik ve Tehdit

Devletler, kendi kimliğini öteki karşısında güçlü kılmak hatta ötekini kendi çıkarları doğrultusunda yönlendirmek için tehdit kavramından beslenir. Tehdit, devletlere yapacaklarının meşruiyetini sağlar. Tehdit olgusundan yararlanarak çıkarlarını güvenlik üzerine temellendirir. Dolayısıyla tehdit ile güvenlik arasındaki diyalektik ilişki, devletlerin çıkarıyla sonuçlanır. Burada tehdit olgusu, gerçekte olması gerekmez. Onu devletler, kendisi de bellekte inşa edebilir. Böylece güvenlik adı altında yaptıklarının ya da yapacaklarının meşruluğunu sağlamış olurlar. Stephen Walt'ın (1990) dediği gibi ekseriyetten inşa edilen tehditler, devletlerin politik tutumlarını belirler.

Toplumsal olarak inşası sağlanan veya gerçekte var olan tehdit algısını, devletler güvenlik adı altında kendi çıkarlarını korumak için kullandıkları söylenebilir (Wendt, 2013: 9-13). Keza Birleşmiş Milletler bu konuda, dikkate değer bir örnek olarak karşımıza çıkar. Birleşmiş Milletler'in güvenlik ve tehdit anlayışının da esasen çıkar üzerine temellendiği ancak bu güvenlik anlayışının yalnızca beş büyük ülkenin yetkisi altında şekillendiği görülür. Nitekim Birleşmiş Milletler'de güvenlik konseyinin toplam on beş üyesinin beşi daimidir. On üyesi ise, geçici olarak iki yıl için görevlidir. Kararlar toplam üyenin dokuzunun olumlu oyu ile alınır. Fakat temel mevzularda dair meselelerde ABD, Rusya, Çin, İngiltere ve Fransa olarak beş daimi üye ülkeden herhangi biri menfi oy vermesi veto anlamı taşır. Diğer üyelerin tamamı müsbet manada oy verse dahi karar kabul edilmemiş sayılır. Bunların yanı sıra daimi üye ülkelerden birinin dahi karar alma sürecine katılmaması ya da oy vermektен kaçınarak çekimser durması veto manasını taşır (Arı, 2012: 116-118).

Böylece güvenlik ve tehdit diyalektiği, ülkelerin güvenlik ve çıkar tanımlamalarına, hasım ve tehdit algısı oluşturmalarına hatta iç ve dış politikalarında seçkinler/ayrıcalıklı kimlikler arasında bulunarak belirleyici olmalarına imkân sağlar (Ertem, 2012). Yeri gelmişken vurgulanması gereken bir diğer husus, güvenlik-tehdit olgularının devletler arasında birinin güvenliğini ve çıkarını sağlarken diğerini bundan mahrum bırakır ya da güvenliğini sağlayan ve çıkarını koruyan ülkelerin hegemonyası altına girer. Haliyle inşacı yaklaşımının güvenlik ve tehdit ilişkisini, Birleşmiş Milletler’de tam karşılığını görmenin mümkün olduğu söylenebilir. Keza yukarıda da değinildiği üzere güvenliğe esas teşkil eden mevzularda Birleşmiş Milletler, bütün üyeleri yerine yalnızca beş ülkenin kendi tehdit algısı, güvenliği ve çıkarlarıyla sınırlandırılması bu durumun en bariz göstergesidir.

5. Sonuç

İngiliz Okulu’na göre, uluslararası toplum inşasına ortak çıkar, ortak değerlerin hâkim kılınması, düzen ve adaletin tesisi katkıda bulunur. İngiliz Okulu perspektifiyle Milletler Cemiyeti’nin uluslararası bir toplum olarak değerlendirilmesinin güç olduğu söylenebilir. Keza Birinci Dünya Savaşı sonucunda barışı ve düzeni sağlama amacıyla ve uluslararası bir toplum iddiası ile Wilson ilkeleri ışığında Milletler Cemiyeti kurulmuştur. Ancak uluslararası toplum olma özelliklerini taşıyarak çıkmasına karşın ilerleyen süreçte bu niteliklerini kaybetmiştir. Bunu birkaç gerekçe ile izah etmek mümkündür. İlk olarak, Cemiyetin, Rusya ve ABD gibi güçlü devletleri dışarıda bırakmasıyla kapsama alanını oldukça daraltmış olmasından kaynaklandığı söylenebilir. İkinci olarak, evrensel bir değer üretmemiş olmasına dayandırılabilir. Örneğin İngiltere, Fransa ve İtalya gibi cemiyete üye olan ülkeler ortak değerler yerine yalnızca kendi çıkarlarına ve güvenliğine göre değerler oluşturmuştur. Üçüncü olarak, inşa edilen uluslararası sistem tarafından belirlenen ilkelerin çiğnenmesine göz yumulmuş olmasıyla açıklanabilir. Mesela, İtalya’nın Habeşistan’ı, Almanya’nın Ren bölgesini işgali ya da Mançurya krizi gibi. Dördüncü olarak, evrensel kabul görececek ilkelerin reddedilmiş olmasıyla izah edilebilir. Japonya’nın Milletler Cemiyeti’nde yer almasını tavsiye ettiği ırkların eşitliği ilkesinin ABD ve Avustralya tarafından reddedilmiş olması bu duruma verilecek en bariz örnektir. Tüm bu etkenler Milletler Cemiyeti’nin uluslararası toplum olmasını engellemiştir.

Öte yandan inşacı yaklaşım, uluslar arasındaki ilişkileri anarşi, tehdit, güvenlik, güç, kimlik ve çıkar kavramları üzerinden anlatmaya çalışır. Bu yaklaşımda anarşi ile anlatılmak istenen, uluslararası sistemin bir kaos ortamı olduğudur. Güç kavramı, Machiavellist yaklaşımla güçlü olmayan devlet, diğerlerinin avı olmaya davet edildiği anlamını taşır. Güvenlik ve tehdit, realist bir bakış açısıyla barışın temeli olarak silahsızlanma yerine, savaşa hazır olmaya tekabül eder (Aydın, 2004: 37-44). Çıkar kavramıyla, insanın doğasında olan bütün çatışmaların temelinde çıkar ilişkileri yattığı kabul edilir (Erkan, 2010: 94). İnşacılık yaklaşımının uluslararası sistemi bu kavramlar üzerinden izah etmesi aynı zamanda uluslar arası toplum düşüncesinin de beyhude bir tasavvur olduğu

İnşacılık Ve İngiliz Okulu Perspektifiyle Uluslararası Toplum Tartışması: Birleşmiş...

gerçeğini göstermeye çalışır. Bundan dolayı Birleşmiş Milletler'in uluslararası bir toplum olmadığı söylenebilir. Çünkü uluslararası bir sitem olarak Birleşmiş Milletler inşacılığın ortaya koyduğu niteliklerle benzeştiği görülür.

Birleşmiş Milletler'de söz konusu çıkar ve güvenlik oldu mu, özellikle daimi üyeler için kendi bildirimleri ile çeliştiğini gözlemek mümkündür. Nitekim Atlantik Bildirisinde doğal kaynakların eşit dağıtılması, dünya halkının güvenliği ve refahı, silahsızlanma gibi maddeleri içinde barındırmasına karşın bunları çığneyenlerin de Birleşmiş Milletler daimi üyelerin olduğu görülür. Bu durum, Wendt'in çıkar, kimlik ve güvenlik temelinde inşacılık teorisiyle uyuştugu söylenebilir. Bundan dolayıdır ki, Birleşmiş Milletler'in bir dünya sistemi ya da uluslararası bir toplum olma noktasında kuşkuları içinde barındırmaktadır. Nitekim Birleşmiş Milletler'de ayrıcalıklı büyük devletler (Rusya, ABD, Çin, Fransa ve İngiltere) ile ayrıcalıksız devletler arasında büyük bir uçurum söz konusudur. Her şeyden önce askeri ve ekonomik bir güç olarak ortaya çıkan büyük devletlerin veto hakkını ellerinde bulundurmaları onları, diğer devletlere nazaran imtiyazlı hale gelmelerini sağlıyordu. Böylece veto hakkına sahip olan daimi üyeler, hangi ölçütlere göre belirlenirse belirlensin uluslar arası toplum açısından bu sistemi çelişkili bir duruma sokmuştur. Bu örgütün bir dünya örgütü olmasını tereddütlü kılmıştır.

Çalışmanın sonuçlarını kısaca beş noktada toplamak mümkündür.

- ✓ Gerek İngiliz Okulu'ndan gerek ise inşacılık teorisinden yola çıkarak, Milletler Cemiyeti'nin ve Birleşmiş Milletler'in uluslararası bir toplum olmadığı görülür.
- ✓ Uluslararası örgütlere (Milletler Cemiyeti ve Birleşmiş Milletler) üye olan ülkelerin, uluslararası sorunlara yaklaşımları farklı olmuş olsa da belirleyici olanlar ayrıcalıklı kimlikler olmuştur. Bu ülkelere ayrıcalık sağlayan durum, gücün ve çıkarın aynı kimliklerde bir arada bulundurulması ile açıklanabilir. Ayrıcalıklı kimlik ise, kendisine muhalif ya da pasif öteki kimlikler yaratmış olur. Dolayısıyla böylesi bir sisteme uluslararası toplum nitelmesi yapılması pek de mümkün değildir.
- ✓ Uluslararası sistemlerde (Milletler Cemiyeti ve Birleşmiş Milletler), gücün mü ya da çıkarın mı sözü (ilkeyi, hukuku) etkilediği/etkileyeceği yoksa sözün mü gücü ya da çıkarı etkilediği/etkileyeceği tartışmasında söz ya da ilke, çıkar söz konusu olduğunda yok sayılmıştır.
- ✓ Gerek İngiliz Okulu'nda gerek ise, inşacılık teorisi açısından, uluslararası örgütlerde esas olarak; iktidarın ya da iktidarların (güçlünün) egemenliğinin/egemenliklerinin ilanının sağlanması amaçlanmıştır.
- ✓ İnşacılık yaklaşımı perspektifiyle Milletler Cemiyeti ve Birleşmiş Milletler, anarşik bir ortamda, yapan ile yapının birbirlerini etkileyerek, yapanın kimliğini koruma ve çıkarlarını sağlama gayesine dayanarak inşa edilmiştir.

KAYNAKÇA

- Ağkaya, O. (2016). “İngiliz Okulu ve Uluslararası Toplum Düşüncesi”, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 71(4): 1059-1089.
- Akçay, E. & Akbal, Ö. (2013). “ABD Güvenlik Politikasında Söylem ve Pratik”, Yönetim Bilimleri Dergisi, 11(22): 7-29.
- Altın, B. (2014). “Birleşmiş Milletler: Amacı, Gelişimi, Etkinliği, Uluslararası Güvenliğe Katkısı ve Geleceği”, Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, 1(1): 1-9.
- Arı, T. (2012). Uluslararası İlişkilere Giriş, MKM Yayınları, Bursa.
- Armaoğlu, F. (1985). 20.Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1980), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara.
- Aydın, M. (2004). “Uluslararası İlişkilerin “Gerçekçi” Teorisi: Kökeni, Kapsamı, Kritiği”, Uluslararası İlişkiler, 1(1): 33-60.
- Barlas, D. (2017). “Milletler Cemiyeti’nde Türkiye: İyimserlik ve Kuşku Arasında”, Uluslararası İlişkiler, 14(55): 93-111.
- Birdişli, F. (2010). “Birleşmiş Milletler (BM)’in Uluslararası Sorunları Önleyebilme Yeteneği”, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 3(11): 172-182.
- Birinci, G. (2017). “İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi’nin Kısa Tarihi I: Milletler Cemiyeti’nden Birleşmiş Milletler’e”, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi, 7(2): 50-81.
- Bull, H. (2012). The Anarchical Society: A Study of Order in World Politics, Macmillan International Higher Education, New York.
- Bull, H. & Watson, A. (1989). The Expansion of International Society, Butler & Tanner, New York.
- Butterfield, H. & Wight, M. (1969). Diplomatic Investigations–Essays in The Theory of International Politics, George Allen & Unwin, London.
- Büyüktanır, D. (2015). “Toplumsal İnşacı Yaklaşım ve Avrupa Bütünleşmesinin Açıklanmasına Katkıları”, Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi 14(2): 1-24.
- Denk, E. (2019). Uluslararası Örgütler Hukuku Birleşmiş Milletler Sistemi, Siyasal Kitabevi, Ankara.
- Devlen, B. & Özdamar, Ö. (2010). “Uluslararası İlişkilerde İngiliz Okulu Kuramı: Kökenleri, Kavramları ve Tartışmaları”, Uluslararası İlişkiler, 7(25): 43-68.
- Erkan, S. (2010). “Savaş ve Barış Bağlamında XIX. Yüzyıl Uluslararası İlişkileri’nin Özellikleri”, SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 6(22): 93-115.
- Ertem, H. S. (2012). “Kimlik ve güvenlik ilişkisine konstrüktivist bir yaklaşım: “Kimliğin güvenliği” ve “güvenliğin kimliği””, Güvenlik Stratejileri Dergisi, 8(16): 177-236.
- Ertoktaş, E.N.K. (2019). “Hedley Bull’un Ortak Çıkar Ve Ortak Değer Kavramları İle Martın Wight’ın Ortak Kültür Kavramının Karşılaştırılması: İngiliz Okulu Perspektifinden Kırım Savaşı ve Paris Antlaşması Analizi”, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

İnşacılık Ve İngiliz Okulu Perspektifiyle Uluslararası Toplum Tartışması: Birleşmiş...

- Griffiths, M.; Roach, S. & Salamon, M.S. (2011). Fifty Key Thinkers in International Relations/Uluslararası İlişkilerde Temel Düşünürler ve Teoriler, (Çev.) Cesran, Nobel Yayınevi, Ankara.
- Gündüz, A. (1994). Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Teşkilatlar Hakkında Temel Metinler, Beta Yayınları, İstanbul.
- Gürbüz, M. V. (2002). “Bir İdeal, Bir Amerikan Başkanı ve Onun Başarısızlığı: Başkan Wilson ve Milletler Cemiyeti”, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, 7(29-30): 87-99.
- Hardt, M. & Negri, A. (2015). İmparatorluk, (Çev.) Abdullah Y., Ayrintı Yayınları, İstanbul.
- Hart, B.L. (2019). II. Dünya Savaşı Tarihi, (Çev.) Kerim B., Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Hasgüler, M. & Uludağ, M. (2012). Devletler Arası ve Hükümetler Dışı Uluslararası Örgütler –Tarihçe-Organlar-Belgeler-Politikalar-, Alfa Yayınları, İstanbul.
- Hobbes, T. (1994), Leviathan, Everyman, London.
- Ikenberry, J. (2001). After Victory, Princeton University Press, New Jersey.
- Kıran, A. (2008). “Milletler Cemiyeti ve Önlenemeyen Savaş”, GAU J. Soc. & Appl. Sci., 3(6): 19-36.
- Kolasi, K. (2018). “Uluslararası İlişkiler Teorisinde Bilimsel Realizm ve Yapı Kavramı”, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 73(40): 931-958.
- Machiavelli (1992). Hükümdar, (Çev.) H. Kemal K., Sosyal Yayınlar, İstanbul.
- Modelski, G. (2005). “Küresel Politikanın Uzun Döngüsü ve Ulus Devlet”, Uluslararası İlişkiler, 2(7): 3-30.
- Özdemir, M. (2010). “Nitel veri analizi: Sosyal Bilimlerde Yöntembilim Sorunsalı Üzerine Bir Çalışma”, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 11(1): 323-343.
- Palabıyık, M. S. (2019). “İngiliz Okulu”, (Der.) Ramazan G., Uluslararası İlişkiler Teorileri, ss.217-256, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Roberts, A.; Bull, H. & Kingsbury, B. (2016). Hugo Grotius ve Uluslararası İlişkiler, (Çev.) Burç B., Uluslararası İlişkiler Kütüphanesi Yayınevi, İstanbul.
- Rumelili, B. (2015). “Bölgeselcilik ve İnşacılık: Kazanımlar ve Vaatler”, Uluslararası İlişkiler Dergisi, 12(46): 168-185.
- Sander, O. (2007). Siyasi Tarih-1918-1994, İmge Kitabevi, Ankara.
- Sander, O. (2008). Siyasi Tarih-İlkçağlardan 1918’e, İmge Kitabevi, İstanbul.
- Sümer, G. (2008). “Amerikan Dış Politikasının Kökenleri ve Amerikan Dış Politik Kültürü”, Uluslararası İlişkiler, 5(19): 119-144.
- Sürmeli, S. (2000). “Cemiyet-i Akvam'a Müzaheret Cemiyeti-Türkiye'de Kuruluşu ve Prag Konferansı”, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi 7(25-26): 181-200.
- Şeyşane, V. (2013). “İki Savaş Arası Dönemde Uluslararası Toplum ve Çatışma: İngiliz Okulu Perspektifinden Mançurya Krizini Anlamak” Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi, 1(1): 16-31.

- Tandoğan, M. (2015). “Konstrüktivizm (Sosyal İnşacılık) Kuramı Bağlamında Afrika Birliği”, İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 4(3): 634-650.
- Tecer, Ö. Ç. (2020). “Putin Rusya’sının İnşacı Perspektiften Analizi”, http://www.academia.edu/1449828/putin_rusyas%C4%B1n%C4%B1n_in%C5%9Fac%C4%B1_perspektiften_analizi, Erişim Tarihi: 04.01.2020.
- Walt, S. M. (1990). *Origins of Alliances*, Cornell University Press, New York.
- Waltz, K. N. (1979). *Theory of International Politics*, Addison-Wesley Publishing, California.
- Wendt, A. E. (1999). *Social Theory of International Politics*, Published by Cambridge University Press, United Kingdom.
- Wendt, A. E. (2009). “Uluslararası İlişkiler Kuramında Yapan-Yapı Sorunu”, *Uluslararası İlişkiler*, 6(23): 3-44.
- Wendt, A. E. (2013). “Anarşi Devletler Ne Anlıyorsa Odur: Güç Politikalarının Sosyal İnşası”, *Uluslararası İlişkiler*, 10(39): 3-43.
- Wight, M. (1992). *International Theory The Three Traditions*, Holmes & Meler, New York.
- Yalvaç, F. (2010). “Uluslararası İlişkiler Kuramında Yapısalcı Yaklaşımlar”, (Der.) Dağı İ.D., Eralp A., Keyman E. F., Polat N. vd., *Devlet, Sistem ve Kimlik, İletişim Yayınları*, İstanbul.
- Yalvaç, F. (2013). “Tarihsel Sosyoloji ve Uluslararası İlişkiler: Jeopolitik, Kapitalizm ve Devletler Sistemi”, *Uluslararası İlişkiler*, 10(38): 3-28.

TEKNOLOJİK İLERLEMENİN İSTİHDAM YARATMADAKİ ROLÜ VE ÖNEMİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

IMPORTANCE AND ROLE OF TECHNOLOGICAL PROGRESS ON JOB CREATION: AN EVIDENCE FOR TURKEY

ЗНАЧЕНИЕ И РОЛЬ ТЕХНОЛОГИЧЕСКОГО ПРОГРЕССА В СОЗДАНИИ РАБОЧИХ МЕСТ: ПРИМЕР ТУРЦИИ

Sibel CENGİZ*
Afşin ŞAHİN**

ÖZ

Sanayi Devrimi'nden bu yana hızla ilerleyen teknolojinin toplumsal yaşamda ve ekonomide büyük değişimlere yol açtığı izlenip görülebilir. Sanayi devrimiyle birlikte üretimdeki makineleşmenin sosyo-ekonomik bir sorun olan işsizliği artırıp artırmadığı da hep bir tartışma konusu olmuştur. Günümüzde ise robotların, yapay zekâların giderek daha fazla toplumsal hayatta varlık göstermesi ve işsizliğin dünya genelinde giderek artması bu tartışmaları daha da derinleştirmektedir. Klasik İktisat Okulu temsilcileri teknolojik işsizliğin uzun süreli olamayacağını ve telafi edici mekanizmalar yoluyla iş kaybının dengeleneceğini de vurgulamışlardır. Yapılan çalışmaların çoğunda, teknolojik ilerlemenin ve yeniliğin istihdam üzerine etkisi kısa dönemde olumsuzken, uzun dönemde mal ve hizmetlerin kalitesini artırması, maliyetleri düşürmesi gibi etkiler nedeniyle olumlu olarak bulunmuştur. Çalışmada teknolojik ilerlemenin istihdam üzerine etkileri Türkiye ekonomisi için 1990-2018 yılları için analiz edilmekte ve bu gelişmelerin işgücü tasarruf ederek işsizliği mi artıracakı yoksa telafi mekanizmasının devreye girerek mi işsizliği azaltacakı Quantile Regresyon yöntemleriyle tespit edilmeye çalışılmıştır. İşsizlik oranı bağımlı değişken olarak alınmış, AR-GE harcamaları ve ekonomik büyüme bağımlı değişken olarak alınmıştır. İşsizlik ve AR-GE harcamaları arasında negatif yönlü bir gelişme bulunmuştur. AR-GE harcamalarındaki %1'lik bir artışın, işsizliği %5,73 oranında azalttığı görülmüştür. Buna karşın, ekonomik büyüme ile işsizlik arasında anlamlı ilişki bulunmamıştır ve istihdam yaratmayan büyümeye işaret edebilir. Bu duruma neden olanın ekonomik büyümeyle birlikte işgücü tasarruf eden üretim yöntemlerinin kullanılması olduğu düşünülmektedir. Dolayısıyla Türkiye ekonomisinde, AR-GE harcamaları beklenildiği gibi işsizliği azaltırken, ekonomik

* ORCID: [0000-0002-3582-5454](https://orcid.org/0000-0002-3582-5454), Prof. Dr. Ardahan Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, sibeltengiz@ardahan.edu.tr

** ORCID: [0000-0001-7389-5923](https://orcid.org/0000-0001-7389-5923), Prof. Dr. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Bankacılık ve Sigortacılık Yüksekokulu, Bankacılık Bölümü, afsinsahin@hbv.edu.tr

Teknolojik İlerlemenin İstihdam Yaratmadaki Rolü Ve Önemi: Türkiye Örneği

büyümenin işsizlik üzerinde herhangi bir etkisinin olmadığı görülmektedir. Türkiye ekonomisinde görülen teknolojik ilerlemenin işgücü üretkenliğini artırdığı söylenebilir ancak işgücü tasarruf eden üretim yöntemlerinin artışı takiben ortaya çıkabilecek işsizlik sorunsalı yapısal önlemlerle dengelenebilecektir.

Anahtar Kelimeler: *Teknolojik değişme, İşsizlik, İstihdam, İnovasyon. Quantile Regresyon.*

Jel Kodlar: *J64, 033*

ABSTRACT

It can be seen since the Industrial Revolution that the advancing technology has caused big changes in the society and economics. Following the Industrial Revolution, it is always debated among scholars whether the mechanization in production increases the unemployment or not which is a socio-economic problem. Today robots and artificial intelligence show themselves in the society more and unemployment increases in the worldwide deepen these debates. Classical Economics School representatives emphasized that the technological unemployment would not be long-termed and job losses would be balanced by compensatory mechanisms. In most of the studies, the effects of technological progress and innovation on employment is found to be negative but in the long-term because of the increasing quality of the goods and services and decreasing costs their effects turn to be positive. In this study, the effects of technological progress on the employment for Turkey during the period 1990-2018 is analyzed using Quantile Regression method and it is tried to be determined whether it will increase the unemployment rate through labour saving or decrease the unemployment through compensatory mechanisms. Unemployment rate is taken as a dependent variable and change in the Research-Development expenditures and economic growth are taken as independent variables. There is found to be a negative relationship between unemployment and Research-Development expenditures. 1% increase in the Research and Development expenditures decrease the unemployment rate by 5.73%. However, there is no significant relationship between economic growth and unemployment and may point out a jobless growth case. This may be because of the economic growth with labour saving production methods. Consequently, in the Turkish economy, Research and Development expenditures as expected increases labour productivity but the unemployment problem following labour saving production methods would be balanced by structural measures.

Key Words: *Technological change, Unemployment, Employment, Innovation, Quantile Regression.*

Jel Codes: *J64, 033.*

АННОТАЦИЯ

Быстро развивающаяся технология после промышленной революции, вызвала большие изменения в социальной жизни и экономике. Влияние механизации на производство и безработица, которая является острой социально-экономической проблемой, всегда было предметом споров с промышленной революцией. По сей день, растущее число роботов и искусственного интеллекта в социальной жизни и растущая безработица во всем мире, углубляет дискуссии по поводу вышеуказанной проблемы. Представители классической школы экономики также подчёркивают, что технологическая безработица не может быть долговременной, а потеря рабочих мест будет компенсироваться с помощью компенсационных механизмов. Хотя, в большинстве исследований, влияние технического прогресса и инноваций на занятость в краткосрочной перспективе было отрицательным, но в долгосрочной перспективе оно было признано положительным из-за таких эффектов, как повышение качества

товаров, услуги и снижение затрат. В исследовании анализируются технологические достижения в области изучения влияния на занятость в Турции 1990-2018 годах. Наряду с этим, методами квантильной регрессии определяется приведет ли это к увеличению безработицы или уменьшит ли механизм компенсации безработицы путем сохранения рабочей силы. Уровень безработицы измеряется методом “зависимости и переменности”. Наряду с этим. Расходы на AR-GE и экономический рост рассматриваются тоже вышеуказанным методом. Было обнаружено негативное соотношение между безработицей и расходами на AR-GE. Было установлено, что увеличение расходов на исследования и разработки на 1% привело к сокращению безработицы на 5,73%. Тем не менее, не было значительной связи между экономическим ростом и безработицей и это показало, что такого вида рост не создает рабочие места. Считается, что причиной такой ситуации является использование трудосберегающих методов производства наряду с экономическим ростом. Таким образом, в экономике Турции, как ожидалось расходы AR-GE стали снижать уровень безработицы. Однако, экономический рост не повлияло на безработицу. Можно сказать, что технический прогресс повысил производительность труда в экономике Турции. Тем не менее, проблема безработицы, которая может возникнуть после увеличения трудоемких методов производства, можно сбалансировать разными структурными мерами.

Ключевые слова: технологические изменения, безработица, занятость, инновации. квантильная регрессия.

Жел Коды : J64, 033

1. Giriş

Teknolojik ilerleme¹ ve değişim² ile yenilik³ ve istihdam arasındaki ilişkiler hem teorik hem de uygulama düzeyinde istihdam ve büyüme araştırmalarının merkezinde yer almaktadır. 18. yy.’da Klasik İktisat okulunun önemli isimleri arasında yer alan David Ricardo’nun ortaya attığı teknolojik işsizlik kavramı, 20. yy. iktisadi düşüncesine damgasını vuran John Maynard Keynes tarafından da benimsenmiş ve birtakım çalışmalarla bu görüş günümüze dek desteklenmiştir (Campa, 2018). Çoğu çalışmada teknolojik ilerlemenin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi pozitif bulunurken, istihdam üzerindeki etkisinin azaltıcı yönde olduğu belirtilmiştir. Bu görüşü savunanlar, teknolojik ilerlemenin işgücü verimliliğini artırarak işgücü talebinin azalmasına⁴ yol açtığını ve istihdam düzeyini azalttığını iddia etmektedirler (Kapeliushnikov, 2019: 91-92).

Robotik teknolojilerin, dijitalleşmenin ve yapay zekâ uygulamalarının geliştirildiği günümüzde, bireylerin yıkıcı bir işsizlik tehlikesiyle karşı karşıya kalmaları beklenmektedir. İşgücü tasarruf eden bu teknolojik ilerleme, insan ve

¹ Teknolojik ilerleme; yeni teknik ve bilimsel bilginin uygulanması nedeniyle sermaye ya da işgücünün verimliliğindeki artıştır.

² Teknik değişim, teorik ve pratik bilginin birleştirilmesi ile ilgili tüm değişiklikler veya iyileştirmeler olarak tanımlanır, mevcut tekniklerin yer değiştirmesine yol açar ve verimlilik artışında ve yeni ürün ve süreçlerde ortaya çıkabilir.

³ Yenilik; yeni fikir, yaratıcı düşünce ile yeni araç ve yöntemler olarak tanımlanabilir.

⁴ Teknolojik değişimle birlikte işgücünün yerini makinelerin alması dolayısıyla işgücü tasarruf eden üretim tarzının benimsenmesi ve bunun sonucunda görülen teknolojik işsizlik.

Teknolojik İlerlemenin İstihdam Yaratmadaki Rolü Ve Önemi: Türkiye Örneği

makine arasındaki rekabetin makineler lehine gelişmesine yol açmış ve dünyada eşî görülmemiş teknolojik işsizlik çağına girilmiştir.

İktisat çalışmaları gelecekte şu an var olan işlerin önemli bir kısmının ortadan kalkacağına işaret etmektedir. Teknolojik değişimin çok hızlı olacağı, işçilerin bu değişime uyum sağlamak için eğitilmesine yeterli zamanın olmayacağı, böylece işsizler ordusunun sürekli büyüyeceği yönünde kanaatler mevcuttur. Diğer bir grup çalışma ise konuyu telafi edici mekanizmalar⁵ çerçevesinde ele almakta, teknolojik değişimin istihdam üzerindeki olumlu etkilerine vurgu yaparak, işgücü verimliliği ile istihdam artışı arasında bir bağlantının olmadığını öne sürmektedirler.

Klasik İktisat Okulu temsilcileri (Marx hariç), teknolojik değişmeden kaynaklı işgücü piyasasındaki dengesizliğin geçici olduğunu, uzun vadede işgücü piyasasındaki dengesizliğin bazı telafi edici mekanizmalar yoluyla ortadan kalkabileceğini vurgulamışlardır. Bazı sektörlerde teknolojik gelişme ve değişimin sonucunda işgücünün yerini makineler alırken (işgücünden tasarruf eden teknolojik ilerleme) diğerlerinde yeni işler yaratılmıştır (telafi edici mekanizmalar kanalıyla). Dolayısıyla teknolojik gelişmenin istihdam yaratmadaki net etkisinin hiçbir zaman negatif olmayacağı ve işsizliğin de geçici olacağı vurgulanmıştır.

Teknolojik ilerlemenin istihdam yaratmayla ilgili öncelikli telafi mekanizması, işgücü verimliliğindeki artışın mallar için fiyatlarda orantılı bir azalmaya yol açması bunun da mallar için ek talep uyandıracacağı gerçeğiyle ilgilidir. Üstelik tüketiciler hem doğrudan (teknolojik yeniliği kapsayan mallar) hem de dolaylı olarak (diğer sektörlerde üretilen mallar) mal taleplerini artırır. Ek mal talebini karşılamak için üreticiler çıktıyı artırır ve bunun için de işgücü taleplerini artırır (Piva ve Vivarelli,2017b:4). Bu sektörlerde üretilen malların talebinin fiyat esnekliği de yükseğe ve teknolojik donanım artmışsa, sektördeki istihdam azalmaz aksine artar. İkinci telafi mekanizması yatırım konusundadır. Teknolojik ilerlemeyle artan verimlilik firmanın karlılığını ve rekabetini olumlu yönde etkiler. Bu durumda firma yeni yatırımlar yapar dolayısıyla yeni işler otomatik olarak yaratılır (Pettinger, 2017). Üçüncü mekanizma Wicksell (1961) tarafından tanımlanmıştır. Wicksell, yeni teknolojilerin ilk işgücü tasarruf edici etkisinin işgücü piyasası çerçevesinde telafi edilebileceğini vurgulamıştır. Buna göre, işsizliğin artması ücretler üzerinde aşağı yönlü bir baskı yaratacak ve bu durum iş gücü talebini artıracaktır. İşgücünün yerini makineleşmenin alması, sermaye-emek oranının artması ve bunun sonucunda emeğin marjinal verimliliğinin artması dördüncü telafi edici mekanizması kapsamındadır. Neoklasik büyüme teorisine göre, işgücü başına düşen sermayenin artması işgücünün marjinal verimliliğini artırır. Dolayısıyla işçilerin ücretlerinin artmasıyla birlikte mal ve hizmetler için ek talep yaratılmış olur ve bunu karşılamak için de ek işler yaratılır.

Çalışmanın ikinci kısmında literatür taraması yer almaktadır. Üçüncü kısımda veri seti ve yöntem sunulmakta ve teknolojik ilerlemenin ve değişimin istihdam üzerine etkileri Türkiye ekonomisi için araştırılmakta, bu gelişmelerin

⁵ İşgücü piyasasında, teknolojik değişme nedeniyle meydana gelen dengesizliğin (işsizliğin) ortadan kaldırılmasını sağlayan mekanizmalar yoluyla yeni işler yaratılmasıdır.

işgücü tasarruf ederek işsizliği mi artıracığı yoksa telafi mekanizmasının devreye girerek mi işsizliği azaltacağı konuları Quantile Regresyon yöntemiyle tespit edilmeye çalışılmaktadır.

2. Literatür Taraması

Yeniliğin, teknolojik ilerleme ile teknolojik değişimin istihdam üzerine etkilerini gösteren çok sayıda ampirik çalışma mevcuttur. Teknolojik ilerlemenin ve değişimin nasıl ölçüleceği önemli bir sorun olarak görülse de literatürde çok sayıda gösterge teknolojinin değişim hızını ölçmek için temsili değişken olarak kullanılmaktadır. Bunların; araştırma ve geliştirmeye dönük harcamalar, yeni donanım için yapılan yatırımlar, patent başvuru sayısı, patent sayısı olduğu görülmektedir.

1990'lı yıllarda teknolojik değişim ve istihdam arasındaki ilişkiyi anlamaya çalışan ekonometrik çalışmaların büyük kısmının mikro düzeydeki (firma) çalışmalardan oluştuğu dikkat çekmektedir. Bu çalışmaların çoğunda teknolojik değişim ve istihdam arasında pozitif bir ilişki bulunmuştur. Örneğin, Vivarelli, Evengalista ve Pianta (1996) yaptıkları çalışmada yeniliğin istihdam üzerine etkilerini İtalyan imalat sanayi için araştırmışlardır. İtalyan imalat sanayinde teknolojinin istihdam üzerine negatif etkisinin olduğunu ve bunun da yenilik sürecinin baskın rolü ve firmaların yenilikçi faaliyetlerindeki somut teknik değişikliklerden kaynaklandığını ortaya koymuşlardır. Sunulan ampirik kanıtlar, yeniliğin istihdam üzerindeki etkisinin şirketler tarafından takip edilen yenilik stratejisi türüne, endüstriler arasında ve işgücünün nitelik seviyesine göre büyük ölçüde değiştiğini göstermektedir. Küçük ölçekli sanayilerde yeniliğin istihdam üzerine etkisi pozitif olmakla birlikte, büyük ölçekli firmalarda ve bankacılık ve finans sektöründe yeniliğin istihdam üzerine etkisinin negatif olduğu bulunmuştur.

Blanchflower ve Burgess'in (1998) yaptığı çalışmada 1980'li yılların sonundan itibaren yeni teknolojilerle tanışan firmalarda istihdamın artışı İngiltere'de %2,5 ve Avusturya'da da %1.5 düzeyinde bulunmuştur.

Evengalista ve Savano'nun 2002 yılında yaptığı çalışmada, yeniliğin türdeş olmayan hizmet dünyasında istihdam üzerindeki etkisi, 1993-95 İtalyan yenilik anketi yoluyla toplanan ampirik kanıtlar kullanılarak incelenmiştir. Yeniliğin, emek tasarruf eden etkisi bilgi ve iletişimin yaygın kullanıldığı sanayilerde görülmektedir.

Piva ve Vivarelli (2004a) İtalya için yaptıkları çalışmada, ürün yeniliğinin istihdam üzerinde pozitif etkisinin olduğunu ortaya koymuşlardır.

Piva ve Vivarelli (2018c) 1998-2011 yıllarını kapsayan 11 AB ülkesi için yaptıkları çalışmalarında araştırma ve geliştirme harcamalarının istihdam üzerindeki etkilerini benzer biçimde pozitif bulmaktadırlar.

Andres, Gabriela ve Barrera (2016) Latin Amerika Ülkeleri (Arjantin, Brezilya, Kolombiya, Costa Rica, Meksika, Panama ve Uruguay) için 1996-2011 yılları arası panel verisi analizi ile tutarlıdır. Onlara göre de araştırma ve geliştirmeye yapılan harcamalar işsizliği azaltmaktadır. Ancak çalışmalarında reel üretimdeki artışın istatistikî olarak anlamlı biçimde işsizliği azalttığı bulguları yer almaktadır.

Teknolojik İlerlemenin İstihdam Yaratmadaki Rolü Ve Önemi: Türkiye Örneği

Bogliacino ve arkadaşları uzun dönemli bir seri kullanılarak Avrupa'da 677 adet imalat ve hizmet sanayi firması için AR-GE faaliyetlerinin istihdam üzerine etkileri incelemişler, istihdam artışının hizmetler ve ileri teknoloji üretim firmaları arasında ürün yeniliğine yönelik AR-GE çalışmalarındaki firma harcamaları ile pozitif ilişkili içinde olduğunu bulmuşlardır. Fukao (2017) benzer sonuçlara ulaşmış, mikro verilerle yaptığı çalışmada ürün yeniliğini temsil eden değişken olarak AR-GE harcamaları alınmıştır.

Feldmann (2013) 1985 ile 2009 yılları arasında pek çok sanayi ülkesine ilişkin panel veriyi kullanarak teknolojik değişme olarak tanımladığı kişi başına düşen patent sayısındaki artışın işsizliği artırdığını bulmaktadır.

Ampirik ve teorik çalışmaların bu konudaki bulgularının homojenlik gösterdiği söylenemez ve konunun tartışmasının özellikle gelişmekte olan ülkeler açısından devam ettiği söylenebilir. Bu çalışmada tartışmalara katkıda bulunmak amacıyla Türkiye verisi analiz edilerek bulgular yorumlanmaya çalışılmaktadır.

3. Veri Seti ve Yöntem

Bu çalışmada 1990 ile 2018 yıllarına ilişkin yıllık frekansta veri seti kullanılmıştır. Tablo 1'de değişkenlerin kısaltılmış halleri, açıklamaları ve alınan kaynaklar yer almaktadır.

Tablo 1. Değişkenlerin Açıklaması

Değişken	Açıklama	Zaman Aralığı	Kaynak
<i>UNPR</i>	İşsizlik Oranı	1990-2018	TÜİK, Hanehalkı İşgücü Göstergeleri
<i>DLOGARGE</i>	AR-GE Harcamaları Logaritmik Birinci Fark	1990-2018	Dünya Bankası
<i>DLOGGDP</i>	GSYİH Logaritmik Birinci Farkı	1990-2018	TCMB

Tablo 2'de yer alan değişkenlere ilişkin açıklayıcı istatistikler sunulmaktadır. Serilerde işsizlik oranı (*UNPR*) yüzde değişim iken, AR-GE harcamaları (*DLOGARGE*) ve ekonomik büyüme (*DLOGGDP*) serileri logaritmik birinci farktır. Jarque-Bera istatistiğine göre *UNPR*, *DLOGARGE* ve *DLOGGDP* serilerinin normal dağıldığı görülmektedir. *UNPR* serisinin çarpıklık değerinin sıfıra yaklaşık olduğu, yaklaşık yatay simetriklikten bahsedilebileceği söylenebilir. *DLOGARGE* ve *DLOGGDP* serileri de orta derecede simetrik. Kurtosis de benzer biçimde serinin normalliği konusunda bize bilgi vermektedir ancak her üç serinin de üç değerinden uzak olması normal dağılımdan uzaklaşabildiğini göstermektedir.

Tablo 2. Tanımlayıcı İstatistikler

	<i>UNPR</i>	<i>DLOGARGE</i>	<i>DLOGRGDP</i>
Ortalama	9.5321	35.813	4.4685
Medyan	9.9500	26.003	5.8967
Maksimum	14.000	96.827	14.742
Minimum	6.5000	-4.2521	-10.910
Standart Sapma	1.7956	27.695	5.6407
Çarpıklık (Skewness)	0.0851	0.5939	-0.8752
Basıklık (Kurtosis)	2.7913	2.2097	3.5702
Jarque-Bera	0.0846	2.3748	3.9540
	[0.9585]	[0.3050]	[0.1384]
Sum	266.90	1002.7	125.11
Sum Sq. Dev.	87.061	20709	859.09
Gözlem Sayısı	28	28	28

Not: Köşeli parantez içindekiler olasılıkları göstermektedir.

Quantil aralıkları $0 < \tau < 1$ ile gösterilmek üzere (1) eşitliğindeki parametreler Quantile Regresyon (QR) yöntemi ile tahmin edilmiştir. Bağımlı değişken ile bağımsız değişken arasındaki olası iktisadi ilişkiler; Alagidede ve Panagiotidis (2012), Ferrando, Ferrer ve Jareno (2017), Lee ve Cho (2017), Nusair, Al-Khasawneh (2018), Şahin (2014) ve Batjargal ve Şahin (2019)'dan yararlanılarak üç ayrı quantil için parametreler (1) eşitliği ile tahmin edilmeye çalışılmıştır. β_A^τ parametresi τ 'nci quantilde; AR-GE harcamalarındaki %1'lik bir artışın işsizlik üzerinde % kaç etki yapacağını göstermektedir. β_G^τ parametresi, τ 'nci quantilde; benzer biçimde işsizliğin ekonomik büyümeye duyarlılık katsayını ölçmektedir. Parametreler gözetilirken bağımlı değişkenin koşullu dağılımı gözetilmektedir. En Küçük Kareler Yöntemi (EKKY) ya da En Küçük Mutlak Sapma (LAD) tahmincileri ise ortalama ve medyan tahminine odaklanmaktadır. QR ayrıca ihmal edilmiş değişken yanlılığında daha sağlam bulgular vermektedir (Swamy Dharant ve Takeda, 2019, s. 3).

$$\theta_\tau(UNPR|DLOGARGE, DLOGGDP) = \beta_0^\tau + \beta_A^\tau DLOGARGE + \beta_G^\tau DLOGGDP + \varepsilon_t^\tau \quad (1)$$

Quantiller yüksek, orta ve düşük işsizlik düzeylerinde açıklayıcı değişkenlerin etkilerinin analiz edilmesine imkan tanımaktadır. Çalışmada parametreler Eviews 10 programı ile elde edilmiştir. EKKY hata terimlerinin sıfır ortalamalı, sıfır ortalamalı, sabit varyanslı olmasını içerir. Tahmin ediciler sapmasız, etkin, tutarlı olması gerekir (Gujarati ve Porter, 2012:100). QR yöntemi veri setinin tamamını kullanarak hata terimlerinin tamamını kullanarak, hata terimlerinde gözlenmeyen tekil heterojenlik durumlarını ve veri setindeki homojen olmamadan kaynaklı istatistiksel sorunlarda daha tutarlı sonuçlar vermektedir (Wang, Song ve Chen, 2020:336).

Teknolojik İlerlemenin İstihdam Yaratmadaki Rolü Ve Önemi: Türkiye Örneği

4. Bulgular

Tablo 3’de birim kök testi bulguları sunulmaktadır. Testlerde optimal gecikme derecesi Schwarz Bilgi Kriterine göre belirlenmiştir. ADF ve Phillips Perron birim kök testi bulgularına göre *UNPR* serisi birim kök içermektedir ancak *DLOGARGE* ve *DLOGGDP* serileri serviyede durağandır. KPSS Testi bulgularına göre durağanlık sıfır hipotezi ile ilgili karışık sonuçlar vermektedir ve *UNPR* serisi için reddedilmektedir. Serilerin en az bir test ile durağanlık özelliği sergilediği söylenebilir.

Tablo 3. Augmented Dickey Fuller Testi

		Augmented Dickey Fuller Testi					
		UNPR		<i>DLOGARG</i> <i>E</i>		<i>DLOGRGD</i> <i>P</i>	
Sabitli	Seviye	- 1.5624		-2.8129	*	-6.5198	** *
	Birinci Fark	- 4.4727	** *	-8.0086	** *	-7.2227	** *
Trendli ve Sabitli	Seviye	- 2.2527		-3.2973	*	-6.5759	** *
	Birinci Fark	- 4.3841	** *	-7.8025	**	-7.0486	** *
Trendsiz ve Sabitsiz	Seviye	0.2730		-1.3528		-3.8962	** *
	Birinci Fark	- 4.5185	** *	-8.1058	** *	-7.3907	** *
		Phillips Perron Testi					
Sabitli	Seviye	- 1.4959		-2.7800	*	-6.6225	** *
	Birinci Fark	- 4.4484	** *	-8.5754	** *	-25.0265	** *
Trendli ve Sabitli	Seviye	- 2.1819		-3.3898	*	-6.8571	** *
	Birinci Fark	- 4.3330	**	-8.3381	** *	-27.4877	** *
Trendsiz ve Sabitsiz	Seviye	0.9214		-2.2890	**	-3.9219	** *
	Birinci Fark	- 4.4996	** *	-8.5325	** *	-24.9935	** *
		KPSS Testi					
Sabitli	Seviye	0.4768	*	0.4919	**	0.1445	
	Birinci Fark	0.3100		0.2140		0.3483	*

Trendli ve Sabitli	Seviye	0.0861		0.1387	*	0.0763	
	Birinci Fark	0.3039	** *	0.1246	*	0.2966	** *
Not: ***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeyinde anlamlılıkları göstermektedir.							

Tablo 4'te Türkiye ekonomisinde teknolojik ilerleme ile teknolojik değişimin ve yeniliğin istihdam üzerine etkileri için bu çalışmada yapılan ekonometrik analizlerin bulguları özetlenmiştir. Buna göre, işsizlik ve araştırma ve geliştirme harcamaları arasında negatif yönlü bir gelişme mevcuttur. AR-GE harcamalarındaki %1'lik bir artış, işsizliği %5,73 oranında azaltmıştır. Buna karşın, Tablo 4'e göre ekonomik büyüme ile işsizlik oranı arasında ilişkinin anlamlı olmadığı görülmektedir. Ekonomik büyüme ve işsizlik arasındaki ilişkinin istatistiki açıdan anlamlı olmaması istihdam yaratmayan büyümeye işaret edebilir. Bu duruma neden olanın ekonomik büyümeyle birlikte işgücü tasarruf eden üretim yöntemlerinin kullanılması olduğu düşünülmektedir. Dolayısıyla Türkiye ekonomisinde, AR-GE harcamaları beklenildiği gibi işsizliği azaltırken, ekonomik büyümenin işsizlik üzerinde herhangi bir etkisinin olmadığı görülmektedir.

Tablo 5'de eğim eşitlik (Koenker ve Bassett, 1982) ve simetri istatistikleri (Newey ve Powell, 1987) yer almaktadır. Wald eğim eşitliği testine göre dört quantilde katsayılar aynı sonucu çıkmaktadır. Swamy, Dharani, Takeda (2019: 12) bu testin aynı zamanda koşullu quantillerin heterojenlik sınaması olduğunu vurgulamaktadır. Ayrıca quantillerde katsayıların birbirinden farklı olmaması simetrik bir yapıya işaret etmektedir. Buna göre eğimler birbirine eşittir. Simetrik quantil testinin sıfır hipotezine iki quantilde katsayıların ortalamasının medyan quantile eşit olup olmadığıdır ve bulgulara quantiller arasında simetrik katsayılar söz konusudur. Parametre kestirimlerinin de birbirine yakın bulgular vermesi işsizlik ile AR-GE harcamaları ve büyüme arasındaki simetrik ilişkiyi güçlendirmektedir.

Tablo 4. EKKY ve QR Bulguları, 3 Quantil

			Düşük		Orta		Yüksek		Düşük		Orta		Yüksek	
	OLS		Q(0.25)		Q(0.50)		Q(0.75)		Q(0.33)		Q(0.50)		Q(0.66)	
<i>Sabit</i>	12.0536	* * *	10.9636	* * *	11.8624	* * *	12.6850	* * *	11.0490	* * *	11.8624	* * *	12.6150	* * *
	0.0000		0.0000		0.0000		0.0000		0.0000		0.0000		0.0000	
<i>DLOGARGE_t</i>	-0.0573	* * *	-0.0501	* * *	-0.0577	* * *	-0.0636	* * *	-0.0513	* * *	-0.0577	* * *	-0.0631	* * *

Teknolojik İlerlemenin İstihdam Yaratmadaki Rolü Ve Önemi: Türkiye Örneği

	0.00 00	0.00 01	0.00 02	0.00 02	0.00 03	0.00 02	0.00 04
<i>DLOGRGDP</i> <i>t</i>	- 0.10 48	* * 0.03 93	- 0.06 98	- 0.08 84	- 0.03 78	- 0.06 98	- 0.09 47
	0.02 14	0.49 09	0.25 62	0.16 37	0.53 91	0.25 62	0.17 91
Pseudo R-squared ⁽¹⁾	0.63 63	0.47 84	0.46 12	0.37 42	0.48 31	0.46 12	0.39 99
Adjusted R-squared	0.60 72	0.43 67	0.41 81	0.32 41	0.44 18	0.41 81	0.35 18
S.E. of regression	1.12 55	1.30 81	1.14 61	1.25 74	1.28 80	1.14 61	1.21 85
Quantile dependent var ⁽²⁾	31.6 681	8.20 00	9.80 00	10.6 000	8.50 00	9.80 00	10.5 000
Sparsity ⁽³⁾	- 41.4 537	3.41 04	3.21 00	3.61 98	3.35 51	3.21 00	3.66 25
Prob(Quasi-LR stat) ⁽⁴⁾	21.8 647	0.00 00	0.00 00	0.00 04	0.00 00	0.00 00	0.00 03
Mean dependent var	9.53 21	9.53 21	9.53 21	9.53 21	9.53 21	9.53 21	9.53 21
S.D. dependent var	1.79 57	1.79 57	1.79 57	1.79 57	1.79 57	1.79 57	1.79 57
Objective ⁽⁵⁾	3.31 80	8.56 65	10.8 573	8.99 62	9.73 61	10.8 573	10.1 508
Restr. Objective ⁽⁶⁾	3.21 89	16.4 250	20.1 500	14.3 750	18.8 370	20.1 500	16.9 140
Quasi-LR statistic ⁽⁷⁾	1.68 65	24.5 792	23.1 591	15.8 500	24.5 372	23.1 591	16.4 583

Notlar: (1) EKKY için R2 alınmıştır. (2) OLS için Sum of Squared Residuals. (3) OLS için Log likelihood. (4) EKKY için Prob (F-istatistiği). (5) Schwarz Bilgi Kriteri (6) EKKY için Hannan-Quinn kriteri (7) OLS için Durbin-Watson istatistiği. ***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 istatistiki düzeylerinde anlamlılıkları göstermektedir.

Tablo 5. Eğitim Eşitliği ve Simerti Testleri

Değişkenler	Quantil Eğitim Eşitlik Testi	Quantil Eğitim Eşitlik Testi	Simetrik Quantil Testi	Simetrik Quantil Testi
	0.25-0.50	0.66-0.75	0.25-0.75	0.34-0.66
	Sınırlı Değer	Sınırlı Değer	Sınırlı Değer	Sınırlı Değer
DLOGARGE	0.0076	0.0005	0.0017	0.0012
	[0.5062]	[0.9589]	[0.9280]	[0.9395]
DLOGRGDP	0.0305	-0.0062	0.0119	0.0103
	[0.5693]	[0.8800]	[0.8904]	[0.8820]

5. Değerlendirme ve Sonuç

Sanayi devrimiyle birlikte üretimde insanın yerini makinelerin alması, işsizlik gibi sosyo-ekonomik bir sorunla karşı karşıya kalınmasına neden olmuştur. Teknolojik ilerleme ve değişim ile yeniliğin günümüzde hızlandığı, bu durumda bazı işler ortadan kalkarken, bazı işlerin de ortaya çıkmasına yol açtığı görülmektedir. Teknolojik ilerleme işgücü tasarruf edici olduğunda işsizliği artırırken bu durumu telafi edecek mekanizmaların devreye girdiği ve işsizliğin artmadığı bir sosyo-ekonomik yapıyla karşılaşıldığı görülmektedir.

1990-2018 yıllarını kapsayan ve yıllık verilerin alındığı bu çalışmada Türkiye ekonomisinde teknolojik ilerlemeyi temsilen alınan AR-GE harcamaları işsizliği azaltmıştır. Özellikle yüksek işsizlik düzeylerinde bu etkinin de yükselmesi işgücü tasarruf eden üretim yöntemleri telafi mekanizmaları dengelenmiş ve ekonomide istihdamı artırmıştır. Buna karşılık, ekonomide üretimin artması ve işsizlik arasında ilişkinin farklı quantillerdeki analizlerde istatistiki olarak anlamlı olmadığı görülmektedir. Bu durum, ekonomideki üretim yöntemlerinin işgücü tasarruf edici yöntemler olduğunu düşündürmektedir. Türkiye ekonomisinde görülen teknolojik ilerlemenin işgücü üretkenliğini artırdığı söylenebilir ancak işgücü tasarruf eden üretim yöntemlerinin artışını takiben ortaya çıkabilecek işsizlik sorunsalı yapısal önlemlerle dengelenebilecektir.

KAYNAKÇA

Alagidede, P. ve Panagiotidis, T. (2012). Stock Returns and Inflation: Evidence From Quantile Regressions. *Economics Letters*, 117, s. 283-286.

Andres, A., Gabriela, M. ve Barrera, R. (2016). Technological Unemployment: An Approximation To The Latin American Case. *Administer*, Vol. 29, s. 59-78.

Teknolojik İlerlemenin İstihdam Yaratmadaki Rolü Ve Önemi: Türkiye Örneği

- Batjargal, B. ve Şahin, A. (2019). Takipteki Kredilerin Makroekonomik Belirleyicileri: Moğolistan Bankacılık Sektörü Üzerine Bir Uygulama. *Uluslararası Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Sempozyumu*, 18-20 Nisan 2019, Alanya, Türkiye.
- Blanchflower, D.G., and Burgess, S.M. (1998). New Technology and Jobs: Comparative Evidence From A Two Country Study. *Economic of Innovation and New Technology*, 5 (2-4), s.109-138.
- Bogliacino, F., & Pianta, M. (2010). Innovation And Employment. A Reinvestigation Using Revised Pavitt Classes. *Research Policy*, 39 (6). s.799–809.
- Campa, R. (2018). Technological Employment, A Brief History of An Idea, https://www.researchgate.net/publication/314187966_Technological_Unemployment_A_Brief_History_of_an_Idea, 03.10.2018.
- Evangelista, R., & Savona, M. (2002). The Impact Of Innovation On Employment In Services: Evidence From Italy. *International Review of Applied Economics*, 16 (3), s.309–318.
- Feldmann, H. (2013). Technological Unemployment In Industrial Countries, *Journal Of Evolutionary Economics*, 23(5), s. 1099-1126.
- Ferrando, L., Ferrer, R. ve Jareno, F. (2017). Interest Rate Sensitivity of Spanish Industries: A Quantile Regression Approach. *The Manchester School*, Vol. 85, No. 2, s.212-242.
- Fukao, K, Ikeuchi, K., Kim, Y.G., and K., H, U. (2017). Innovation and Employment Growth in Japan: Analysis Based on Microdata from the Basic Survey of Japanese Business Structure and Activities. *The Japanese Economic Review*. 68(2), 200-216.
- Gujarati, D. N., Porter, D.C. (2012). *Temel Ekonometri*, Çev. Ümit Şensen, Gülay Günlük Şensesen, İstanbul: Literatür Yayınları.
- Harrison, G.J. (2012).The Commercial Space Industry and Launch Market
- Kapeliushnikov, R. (2019). The Phantom of Technological Unemployment, *Russian Journal of Economics*, 5 (2019), s. 8-116.
- Koenker, R. ve Bassett, G. (1982). Robust Tests For Heteroscedasticity Based on Regression Quantiles, *Econometrica*, Vol. 50, No. 1, s. 43-61.
- Lee, H. ve Cho, M. S. (2017). What Drives Dynamic Comovements of Stock Markets In The Pacific Basin Region? A Quantile Regression Approach. *International Review of Economics and Finance*, Vol. 51, s. 314-327.
- Newey, W. ve Powell J. L. (1987). Asymmetric Least Squares Estimation, *Econometrica*, 55, s. 819-847.
- Nusair, S. A. ve Al-khassawneh, J. A. (2018). Oil Price Shocks And Stock Market Returns Of The GCC Countries: Empirical Evidence From Quantile Regression, *Econ Change Restrict*, Vol. 51, s. 339-372.
- Pettinger, T. (2017) Investment And Economic Growth. *Economics Help*, 6 May 2017, www.economicshelp.org/blog/495/economics/investment-and-economic-growth/.
- Piva, M. ve Vivarelli, M. (2004a). Technological Change and Employment: Some Micro Evidence From Italy. *Applied Economics Letters*, No:11, s.373–376.
- Piva, M. ve Vivarelli, M. (2017b). Technological Change and Employment: Were Ricardo And Marx Right?, *IZA Institute of Labor Economics*, January 2017, s. 1-36.

Piva, M. ve Vivarelli, M. (2018c). Technological Change And Employment: Is Europe Ready For The Challenge?. *Eurasian Business Review*, Vol. 8, No. 1, s.13-32.

Swamy, V. Dharant, M. ve Takeda, F. (2019). Investor Attention Ve Google Search Volume Index: Evidence From and Emerging Market Using Quantile Regression Analysis. *Research in International Bussines and Finance*, Vol: 50, s. 1-17.

Şahin, A. (2014). Stock Market Returns and Oil Prices Relationship Revisited. *Quo Vadis Social Sciences: Artvin Coruh University International Congress on Social Sciences*, Ekim, 15-17, 2014, Artvin, Türkiye.

Vivarelli, M., Evangelista, R.ve Pianta, M. (1996). Innovation and Employment In Italian Manufacturing Industry. *Research Policy*, 25(7), s. 1013–1026.

Wang, J. Song, X. ve Chen, K. (2020). Which Influencing Factor Cause CO₂ Emissions Differences In China's Provincial Construction Industry: Emprical Analysis From A Quantile Regression Model, *Pol. J. Enviromental Studies*, Vol. 29. No: 1, s..331-347.

Wicksell, K. (1961). *Lectures on Political Economy*. London: Routledge & Kegan.

**PAZARI ŞEKİLLENDİREN DAVRANIŞLARA GÖRE REKLAMA
YÖNELİK ŞÜPHE: AKTİVİST TÜKETİCİLERE YÖNELİK ÖLÇEK
UYARLAMA**

**AD SKEPTICISM DEPENDING ON MARKETPLACE SHAPING
BEHAVIOURS: SCALE ADAPTATION FOR ACTIVIST CONSUMERS**

**РЕКЛАМНЫЙ СКЕПТИЦИЗМ ЗАВИСИМЫЙ ОТ РЫНКА И
ФОРМИРОВАНИЯ ПОВЕДЕНИЙ: РЕКОМЕНДАЦИИ АКТИВНЫМ
ПОТРЕБИТЕЛЯМ**

Çağla P. BOZOKLU*
Erkan YILDIZ**

ÖZET

Bu araştırmanın amacı, genç tüketicilerin pazarı şekillendiren davranışlar gösterip göstermemesine göre reklama yönelik şüphe eğilimlerinde anlamlı bir fark olup olmadığının, varsa farklılıkların analiz edilmesidir. Buna göre 1157 kişilik bir tüketici grubuna kolayda ve amaçlı örnekleme yöntemi ile ulaşılarak hazırlanan anketin cevaplandırılması istenmiştir. Örnekleme pazarı şekillendiren davranış gösterip göstermeme durumuna göre aktivistler, ılımlılar ve hareketsizler olarak üç gruba ayrılmıştır. Yapılan tek yönlü varyans analizi sonucunda, aktivistler ile hareketsizler arasında anlamlı fark tespit edilmiş ve bunun üzerine aktivistler için Reklama Yönelik Şüphe Ölçeği'nin doğrulayıcı faktör analizi gerçekleştirilmiştir. Analize göre, aktivistler için ölçek sadece 6 ifadeden oluşmaktadır. Ayrıca, "Aktivistler için Reklama Yönelik Şüphe Ölçeği"nin nomolojik geçerlilik testinde ise, literatüre uygun olarak, reklama yönelik şüphe eğiliminin kurumsal sosyal ve çevresel sorumluluk imajını pozitif yönlü etkilediği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *reklama yönelik şüphe, pazarı şekillendiren davranış, genç tüketiciler, bankacılık hizmetleri*

ABSTRACT

The purpose of this study is to analyze the differences of consumers' ad skepticism tendencies depending on whether they show marketplace shaping behaviors. According to that, 1157 consumers were reached by purposive and convenient sampling methods and they were asked to complete questionnaire. The sample was divided into three groups as activists, moderates,

*ORCID: [0000-0002-4147-9519](https://orcid.org/0000-0002-4147-9519) Dr. Öğr. Üyesi Başkent Üniversitesi eyildiz@baskent.edu.tr

**ORCID: [0000-0002-4398-5378](https://orcid.org/0000-0002-4398-5378) Dr. Öğr. Üyesi Başkent Üniversitesi cpbozoklu@baskent.edu.tr

Pazarı Şekillendiren Davranışlara Göre Reklama Yönelik Şüphe: Aktivist ...

and sleepers depending on whether they show marketplace shaping behaviors. The results of Anova test revealed that there is meaningful difference between activists and sleepers. Therefore, confirmatory factor analysis was conducted to the activists for the adaptation of Ad Skepticism Scale. According to the analyze, the new scale for activists consist of six items. Moreover, the findings related to nomological validity test of “Ad Skepticism Scale for Activists” showed that activists’ ad skepticism positively effects the corporate social and environmental responsibility image, as the literature assumes.

Keywords: *ad skepticism, marketplace shaping behaviors, young consumers, banking services*

АННОТАЦИЯ

Подозрение к рекламе является общей тенденцией, где не доверяется к элементам коммуникации и это называется т.н. “рыночным убеждением” (marketplace belief). Сегодня некоторые потребители могут продемонстрировать поведение, которое формирует рынок, организовав протест или бойкот в результате их растущей неуверенности в отношении определенных предприятий или всей торговли. В то время когда диспозиционные скептики подозревают общую тенденцию предприятий, ситуативные скептики подозревают цели конкретного бизнеса. Считается, что подобная тенденция будет действительна и для рекламы. Соответственно, целью этого исследования является анализ существенной разницы в тенденциях подозрительности к рекламе в зависимости от того, демонстрируют ли молодые потребители поведение, формирующее рынок и существуют ли различия между тенденциями. Соответственно, было предложено ответить на вопросник, подготовленный для целевой группы потребителей из 1157 человек с помощью простого и целенаправленного метода отбора. В зависимости от того, сформирован ли какой то образец рынка или нет, активисты были разделены на три группы: активные, умеренные и пассивные. В результате одностороннего дисперсионного анализа была обнаружена значительная разница между активными и пассивными. После чего был проведен фактический анализ анкеты по рекламной шкале. Согласно анализу, шкала для активистов состоит всего из 6 выражений. Кроме того, в номинальном тесте “анкеты рекламной шкалы для активистов”, в соответствии с специальной литературой, установлено, что тенденция сомневаться в рекламе, положительно влияет на имидж корпоративно-социальную и экологическую ответственность. Поэтому рекомендуется, что дальнейшие исследования, проводимые с целью анализа подозрений по поводу рекламы или различных подходов к нему, оценивались в соответствии с т.н. “рыночным убеждением” или пониманием требований потребителей.

Ключевые слова: *сомнения в рекламе, поведение, формирование рынка, активность, молодые потребители, банковские услуги.*

1. Giriş

İşletmeler reklamlar üzerinden tüketici ile iletişim kurmakta ve bu sayede hedef kitlelerini ikna ederek satışlarını arttırmayı hedeflemektedir. Reklamlar her ne kadar doğrudan para ödeme isteği uyandırmasa da, tüketiciler reklamı yapılmış ürünleri reklamı yapılmamış ürünlere kıyasla daha çok satın almaya meyillidir (Haan ve Moraga-González, 2011). Özellikle küresel markaların devasa reklam harcamalarına katlanarak bu süreci etkili olarak yürütmeye çabalaması sonucunda (Arens, Weigold ve Arens, 2007), tüketiciler her geçen gün geçmişe kıyasla daha yoğun ikna edici reklam kampanyaları ile karşı karşıya kalmaktadır (Neuner, Raab

ve Reisch, 2005). Ancak tüketiciler reklamları her zaman olumlu şekilde algılamamaktadır (Mikołajczak-Degrauwe ve Brengman, 2013). Alwitt ve Prabhaker (1992), Mittal (1994) ve Shavitt, Lowrey ve Haefner (1998) gibi araştırmacılar, tüketicilerin reklamlara yönelik güvensizlik tutumu geliştirdiklerini tespit etmiştir. Reklamlardaki hatalı yönlendiren bilgiler tüketicilerin reklamlara yönelik güvenini zedeleyen en önemli nedenlerden biri olarak tespit edilmiştir (Darke ve Ritchie, 2007) ve bu tür aldatıcı reklam iddialarının reklama yönelik şüpheleri tetiklediği iddia edilmiştir (Obermiller ve Spangenberg, 1998).

Sosyal güven üzerine yapılan araştırmalar ise, son 30 yıl içerisinde yaşlılara kıyasla daha genç nesillerde bu olgunun hızlı bir düşüş gösterdiğini tespit etmiştir (Pew Research Center, 2007; Rahn ve Transue, 1998). Aldatıcı reklamlara maruz kalmanın çok daha kapsamlı negatif sonuçlar doğurabileceğini ilk olarak ifade eden araştırmacılarından biri olan Pollay (1986:29), yanlış reklam iddialarının toplumdaki sinisizmi körükleyeceğini belirtmiştir. Günümüzde ikna edici kitlesel iletişim çabalarının yoğunlaşması (Choi, 2011) ve sosyal güvenin azalması tüketim karşıtlığı hareketleri tetiklemiştir. Ünlü markalar tercihlerimizi, modayı ve yaşam tarzımızı belirlerken, bazı tüketiciler bu durumu protesto ya da boykot etmeyi tercih etmektedir. Helm (2006), genel olarak tüketim karşıtı olarak görülen bu grubun davranışları ise pazarı şekillendiren davranışlar olarak adlandırılmaktadır. Yazar araştırmasında benzer tüketici gruplarının davranışlarını “geri çekilme” ve “pazarı şekillendiren” davranışlar olarak iki grupta ele almıştır.

Bu araştırmanın amacı, genç tüketicilerin genel anlamda pazarı şekillendiren davranışlar gösterip göstermemesine göre, reklam şüpheliği eğilimlerinin nasıl değiştiğini belirlemektir. Bu amaç doğrultusunda, öncelikli olarak reklama yönelik şüphe kavramı açıklandıktan sonra, Obermiller ve Spangenberg (1998) tarafından geliştirilmiş Reklama Yönelik Şüphelik Ölçeği'nin geçerlilik ve güvenilirlik testleri yapılarak, pazarı şekillendiren davranışlar göstermesine bağlı olarak tüketicilerin reklama yönelik şüphe eğilimleri analiz edilmiştir.

2. Reklama Yönelik Şüphe Eğilimi

Dyer'e göre (2009), reklamlar bir çeşit iletişim türüdür ve tüketicilerin kararlarını, fikirlerini ve hislerini etkilemektedir. İkna, reklam mesajına maruz kalan kişilerin mesajda önerilen iddiaları satın alması ile gerçekleşmiş olur. Şüphe ise mesaj içeriğine karşı bireyde oluşan inanmama durumu olarak tanımlanabilir. Şüphe bireyin mesaj değerlendirmesinde engel yaratan bir durumdur (Obermiller ve Spangenberg 2000: 311-322).

Literatüre göre reklama yönelik şüphe tutum, durum, yaklaşım, eğilim ya da karakter özelliği olarak tanımlanabilmektedir. Örneğin, Boush, Friestad, ve Wright (2009), Mangleburg ve Bristol (1998) şüphe kavramını reklam mesajının değerlendirilmesinde bireyde oluşan tutum olarak ele almıştır. Obermiller (1998: 159-186) ise reklama yönelik şüpheyi tutumdan ziyade eğilim olarak tanımlamıştır. Yazara göre şüphe bireyin mesaj içeriğine karşı direnç oluşturmasını sağlayan bir eğilimdir.

Pazarı Şekillendiren Davranışlara Göre Reklama Yönelik Şüphe: Aktivist ...

Forehand ve Grier (2000) ise şüphe kavramını karakter özelliği olarak ele almış, şüpheyi etkileyen durumsal değişkenlere odaklanarak, birden fazla boyutu olduğunu tespit etmiştir. Yazarlara göre birey reklam mesajına, mesajda yer alan ikna öğelerine karşı durumsal bir şüphecilik yaklaşım oluşturmaktadır (Forehand ve Grier, 2003).

Obermiller ve Spangenberg (1998: 59-186) araştırmalarında reklama yönelik şüphe ölçeği geliştirmiştir. Şüphe seviyesinin artırılmasında bilgi kaynağının önemini savunmaktadır. Araştırmanın sonucunda reklama duyulan şüphenin bireyin şüphe eğilimi ile ilgili olduğu saptanmıştır. Kısaca, reklam şüpheciliği kavramı, tüketicilerin reklamın bilgi sunma faaliyetine güvenmeme eğilimidir. Genel bir tutum ya da reklam araçlarının tamamına güvenmeme eğilimi olarak tanımlanmamalıdır (Obermiller ve Spangenberg, 1998, Elving, 2013).

2.1. U-O-T (Stimuli-Organism-Response, S-O-R) Modeli Kapsamında Reklama Yönelik Şüphe Eğilimi

Uyaran-Organizma-Tepki (U-O-T) modeli (Stimulus-Organizm-Response Model) çevresel işaretlerin (uyaran), kişinin davranışlarını (tepki) belirleyen, bilişsel ve duygulanım tepkilerini (organizma) etkilediğini varsaymaktadır (Mehrabian ve Russell, 1974). U-O-T modelinde uyaran bağımsız değişken, tepki bağımlı değişken ve organizma ise aracı değişken olarak ortaya çıkmaktadır (Goi, Kalidas ve Zeeshan, 2014; Spies, Hesse ve Loesch, 1997; Turley ve Milliman, 2000; Yoo, Park ve MacInnis, 1998; Vieira, 2013). Dış çevreden gelen ve pazarlama karmaşıklık uyaranlarından biri olan reklam (Bagozzi, 1986), izleyenleri içsel süreçler olan bilişsel ve duygulanım tepkileri yaratarak etkilemektedir. Bu değerlendirmeler sonucunda tüketiciler, genel anlamda şüphecilik tutum geliştirdiklerinde ürün/ marka boykotu gibi pazarı şekillendiren davranışlar gösterebilmektedir. U-O-T modeli perakendecilik araştırmalarında sıklıkla kullanılsa da, reklama yönelik şüphe açısından tek bir araştırmada kullanılmıştır (Goi vd, 2014).

Reklam iddialarına inanma ya da şüphe duyma eğilimi, zihinsel olarak gerçekleşen duygulanım süreçleri kapsamında psikolojik bir öncül olarak tanımlanabilir. Dolayısıyla, benzer demografik özelliklere sahip tüketicilerin hayatları boyunca aynı reklamlara maruz kalmasına rağmen farklı psikolojik öncüller nedeniyle farklı davranışlar göstermesi beklenmektedir. Şüphe eğilimi düşük olan tüketicilerin boykot ve eleştiri gibi pazarı şekillendiren davranışları minimum düzeyde gösterecekleri; şüphe eğilimi yüksek olan tüketicilerin ise pazarı şekillendiren davranışları maksimum düzeyde gösterecekleri varsayılabilir.

2.2. Reklama Yönelik Şüphe ve Pazarı Şekillendiren Tüketici Davranışları

Obermiller ve Spangenberg (1998), reklama yönelik şüphenin hiçbir iletişim öğesine inanmayan genel bir eğilim, bir pazar inancı (marketplace belief) olduğunu belirtmiştir. Tüketicilerin reklamlara güvensizlik eğilimini genel bir eğilim olarak geliştirmeleri, özellikle kurumsal markaları bu güvensizliğin üstesinden gelmenin yollarını aramaya teşvik etmektedir (Calfée ve Ringold, 1994). Çünkü

şüphe, tüketme eylemi öncesinde karar alma mekanizmalarını etkileyen en önemli unsurlar arasında olabilmektedir. Reklam şüpheciliği, tüketim karşıtlığı tutumunun başlangıç ve gelişim sürecini besleyen bir kavramdır. Helm (2006) reklama yönelik şüphe ile tüketici sinizmi arasında güçlü ve pozitif yönlü korelasyon tespit etmiştir. Huh, DeLorme ve Reid'in (2012) belirttiği gibi, kültürel ve alt-kültürel değerler reklamlara yönelik genel algımızı ve tepkilerimizi etkileyebilmektedir.

Güvensizlik ve şüphe hissi, satın alma davranışlarımızı etkileyerek; tüketim karşıtlığının oluşmasına değişime neden olabilmektedir. Bazı tüketiciler belirli işletmelere ya da ticaretin geneline dair artan güvensizlikleri sonucunda, protesto ya da boykot düzenleyerek, pazarı şekillendiren davranışlar gösterebilmektedir. Genel olarak tüketim karşıtı olarak görülen bu grubun davranışları ise pazarı şekillendiren davranışlar olarak adlandırılmaktadır (Helm, 2006) Pazarı şekillendiren davranışlar, “iyi şirketleri ödüllendirip kötü şirketleri cezalandırarak, genel olarak pazarlamacılığın ikiyüzlülüğü ve fırsatçılığı hakkında tüketici bilincini artırarak pazar sistemini etkilemeye yönelik kasıtlı girişimler” olarak adlandırılmıştır. Ayrıca, Forehand ve Grier (2003) eğilimsel şüphecilik (predispositional skepticism) ve durumsal şüphecilik (situational skepticism) olmak üzere iki tür tüketici şüpheciliği olduğunu belirtmiştir. Eğilimsel şüpheciler, tüm işletmelerin amaçlarına karşı genel bir eğilim olarak şüphe duyarken; durumsal şüpheciler belirli bir işletmenin amaçlarından şüphe etmektedir (Kim ve Lee, 2009). Benzer eğilimin reklamlar için de geçerli olacağı düşünülmektedir. Buna bağlı olarak:

H1: Reklama yönelik şüphe ölçeği tüketicilerin pazarı şekillendiren davranışlar gösterip göstermemesine göre farklılık gösterir.

3. Yöntem

3.1. Araştırma Amacı

Bu araştırmanın amacı, genç tüketicilerin pazarı şekillendiren davranışlar gösterip göstermemesine göre reklama yönelik şüphe eğilimlerinde anlamlı bir farkın olup olmadığının, varsa farklılıkların analiz edilmesidir.

3.2. Ölçekler

Araştırma amacına uygun olarak, Obbermiller ve Spagenberg (1998) tarafından geliştirilmiş Reklama Yönelik Şüphecilik Ölçeği kullanılmıştır. Bu ölçek dokuz maddeden (beşli likert tipi) oluşan tek boyutlu bir ölçektir. Bu ölçeğin tüm maddeleri öncelikli olarak Türkçe'ye çevrilmiş, Dil Bilim ve İngiliz Dili ve Edebiyatı bilim dallarında uzman akademisyenler ile görüşülerek kontrol edilmiştir. Ayrıca ölçeği Türkçe'ye uyarlayan Şahin, Yönet ve Suher'in (2016) ifadeleri ile de karşılaştırılmıştır.

Pazarı şekillendiren davranışların belirlenmesine yönelik ise, Helm (2006) tarafından geliştirilmiş beş maddelik soru formu kullanılmıştır. Bu maddelerin özelliği, tüketiciler arasındaki etkileşim sırasında piyasa ve diğer tüketicileri etkileme arzusuyla yapılan davranışları temel almasıdır.

3.3. Araştırma Örneklemi

Yatırım bankalarının tüketiciler ile birebir ilişki kurmaması nedeniyle araştırma kapsamının dışında tutulmuştur. Türkiye pazarı içerisinde bireysel bankacılık hizmetleri sunan 10 bankanın 2018 yılı net kâr tutarları tespit edildikten sonra, her bir bankanın yaklaşık pazar payı hesaplanmıştır. Albaraka Türk Katılım Bankası'nın (% 1,23) ve Şekerbank'ın (% 0,36) pazar paylarının çok düşük olduğu tespit edilmiştir. Bunun sonucunda, bu bankaların araştırma dışına çıkartılmasının örneklemin evreni temsil yeteneğini zayıflatmayacağı kanaatine varılmıştır.

Araştırma örneklemi, 18-25 yaş aralığında en düşük lise eğitimi olan genç yetişkinler olarak belirlenmiştir. Çünkü bankacılık hizmetleri üzerine literatür incelendiğinde, genç tüketicilerin nüfus içindeki yoğunluğu ve farklı tüketim davranışlarına sahip olmaları nedeniyle örneklemlerin buna göre yapılandırılması önerilmiştir (Foscht, Schloffler, Maloles ve Chia, 2009). Bu öneriye bağlı olarak yapılandırılan, kolayda ve amaçlı örnekleme yöntemi ile ulaşılan araştırma örnekleminin demografik özellikleri Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1. Demografik Özellikler

Demografik Özellikler	Frekans	Yüzde	Demografik Özellikler	Frekans	Yüzde		
Cinsiyet	Kadın	587	50,7	2.020 ve altı	87	7,5	
	Erkek	570	49,3	2.021-5.000	526	45,5	
	Toplam	1.157	100	5.001-7.500	199	17,2	
				7.501-10.000	215	18,6	
Yaş	18-25	777	67,2	Gelir	10.001-12.500	43	3,7
	26-32	131	11,3		12.501-15.000	37	3,2
	33-42	87	7,5		15.000 ve üzeri	50	4,3
	43-50	73	6,3		Toplam	1.157	100
	51-65	82	7,1		T.C. Ziraat Bankası	179	15,5
	66 ve üzeri	7	0,6	İş Bankası	173	15,0	
	Toplam	1.157	100	Vakıfbank	169	14,6	
				Akbank	137	11,8	
Eğitim Düzeyi	Lise	217	18,8	Hizmet Alınan Banka	Garanti Bankası	130	11,2
	Ön Lisans	58	5,0		BBVA	130	11,2
	Lisans	819	70,8		Yapı Kredi Bankası	88	7,6
	Yüksek Lisans	53	4,6		Halkbank	86	7,4
	Doktora	10	0,9		Denizbank	63	5,4
	Toplam	1.157	100		QNB Finansbank	2	0,2
					TEB	2	0,2
					Toplam	1.157	100

3.4. Ölçeklerin Geçerlik ve Güvenirlik Analizleri

Araştırmada kullanılan ölçeklerin yapı geçerliğini test etmek üzere öncelikle keşfedici faktör analizi yapılmıştır. Faktör analizi, aralarında ilişki bulunduğu değerlendirilen çok sayıdaki değişken arasındaki ilişkilerin anlaşılmasını ve yorumlanmasını kolaylaştırmak için değişkenleri daha az sayıdaki temel boyuta indirmek amacıyla yapılan analiz tekniğidir. Araştırmacılar faktör analiziyle ortaya çıkan yapı sayesinde veri setinde yer alan kavramlar arasındaki ilişkileri daha kolay yorumlayabilmektedir (Altunışık vd., 2012: 264). Hair vd.'ne (1998) göre, faktör analizinin altında yatan mantık, karmaşık bir olgunun daha az sayıda faktörler yardımıyla açıklanabileceğidir.

Faktör analizi öncesi, söz konusu verilerin faktör analizine uygunluğunu değerlendirmek amacıyla KMO (Kaiser-Meyer-Olkin) ve Barlett Testi yapılmıştır. Faktör analizinin uygunluğunu gösteren bir indis olan KMO değerinin 0,5-1,0 arası değerler alması kabul edilebilir olarak değerlendirilirken, 0,5'in altındaki değerler faktör analizinin söz konusu veri seti için uygun olmadığını göstergesidir. Araştırmacılar için tatminkâr olarak düşünülen asgari KMO değeri ise 0,7'dir (Altunışık, Coşkun, Bayraktaroğlu ve Yıldırım, 2012: 268). Barlett testi ise analize tabi tutulacak değişkenler arasındaki ilişkilerin anlamlı ve 0'dan farklı olup olmadığını testidir. Bu test sonucunda $p < 0,05$ olması verilere faktör analizi uygulanabilirliğini göstermektedir (Hair, Black, Babin ve Anderson, 1998: 99). Yapılan test sonucunda KMO değeri 0,930, yaklaşık Ki-Kare değeri ise $p = 0,000$ güven seviyesinde 10541,232 olarak hesaplanmıştır. Dolayısıyla verilerin faktör analizine uygun olduğu tespit edilmiştir.

İkinci aşamada, ölçekteki ifadelerin toplanacağı boyutların ve söz konusu boyutların sayılarının görülebilmesi amacıyla faktör analizi yapılmıştır. Keşfedici faktör analizi, temel bileşenler yöntemi (principal components) ve varimaks dönüştürmesi (varimax rotation) ile gerçekleştirilmiştir. Analiz sonucunda ifadelerin 2 faktör altında toplandığı tespit edilmiştir. Ortaya çıkan faktörlerin, öz değerleri, faktörlerin varyansı açıklama yüzdeleri Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2. Keşfedici Faktör Analizi Sonuçları

Faktörler	Özdeğerler	Açıklama Yüzdesi	Varimaks Döndürmesi		
			Özdeğerler	Açıklanan Varyans	Birikimli Yüzde
RŞ1	6,439	49,527	5,821	44,780	44,780
RŞ2	2,627	20,204	3,244	24,952	69,731
RŞ3	0,644	4,956			
RŞ4	0,542	4,167			
RŞ5	0,449	3,453			
RŞ6	0,375	2,886			
RŞ7	0,346	2,664			
RŞ8	0,328	2,523			

Pazarı Şekillendiren Davranışlara Göre Reklama Yönelik Şüphe: Aktivist ...

RŞ9	0,308	2,368
SS10	0,260	1,999
SS11	0,248	1,906
SS12	0,235	1,809
SS13	0,200	1,538

Tablo 2'deki bulgulara göre, iki faktörlü model tarafından toplam varyansın % 70'ini, birinci faktör toplam varyansın % 45'ini, ikinci faktör ise % 25'ini açıklamaktadır. Faktör analizi sonucu ortaya çıkan faktör grupları, faktör gruplarına karşılık gelen ifadeler, faktör yükleri, faktörlerin açıklanan varyansları ve Cronbach Alfa katsayıları Tablo 3'te gösterilmektedir.

Tablo 3. Varimaks Döndürmesi ile Bulunan Faktör Yükleri

İfadeler	Faktör Yükleri	Açıklanan Varyans (%)	Cronbach Alfa
Reklam Şüpheliği (RŞ)		44,780	0,93
1. Birçok reklamdan gerçeği öğrenebileceğimize inanabiliriz.	0,786		
2. Reklamın amacı tüketiciye bilgi vermektir.	0,716		
3. Reklamın bilgi verici olduğuna inanıyorum.	0,781		
4. Reklamlar genellikle gerçekleri dile getirir.	0,842		
5. Reklam ürünlerin performansı ve kalitesi hakkında bilgi veren güvenilir bir kaynaktır.	0,844		
6. Reklamcılık iyi anlatılmış doğrulardır.	0,780		
7. Genellikle reklamcılık reklamı yapılan ürünün gerçek bir resmini ortaya koyar.	0,796		
8. Çoğu reklamı izledikten sonra doğru bilgilendirilmiş olduğumu hissediyorum.	0,852		
9. Birçok reklam tüketiciye bilmesi gereken temel bilgiyi verir.	0,784		
Sosyal Sorumluluk (SS)		24,952	0,91
1. X bankası yeni istihdam olanakları yaratmak için çaba göstermektedir.	0,837		
2. X bankası çevresel konularda sorumluluk alan bir işletmedir.	0,902		
3. X bankası daha temiz bir doğal çevre yaratmak için kârından fedakârlıkta bulunabilecek bir işletmedir.	0,903		
4. X bankası hayırsever işler yapmaktadır.	0,872		

Tablo 3'teki faktör yükleri incelendiğinde 2 faktörün de, sosyal bilimlerde eşik değer olarak kabul edilen 0,50'den büyük oldukları görülmektedir. Belirtilen faktör yüklerinde minimum değer 0,716; maksimum değer de 0,903'dür. Bir değişkenin, ilgili faktördeki yükü ile diğer faktörlerdeki yükleri arasında büyük farklar vardır. Elde edilen bu değerlerle 2 faktörlü ölçeğin yapı geçerliğinin sağlandığı görülmektedir.

Araştırmalarda güvenilirlik, bir ölçme aracındaki tüm maddelerin aynı amaca hizmet edip etmediğini belirlemek ve maddelerin bir bütün oluşturup oluşturmadığını görmek olarak ifade edilebilir (Akbulut, 2010: 79). Güvenirlik, bir

ölçüm aracının ölçmek istediği şeyi tutarlı ve istikrarlı bir biçimde ölçme derecesidir. Bir ölçek ne derecede güvenilir ise ondan elde edilen veriler de o derecede güvenilir olarak değerlendirilir (Altunışık ve diğerleri, 2012: 124). Ölçüm araçlarının güvenilirliğini tespit amacıyla en yaygın kullanılan yöntem Cronbach Alfa katsayısıdır. Alfa katsayısı 0 ile 1 arasında değerler alır ve kabul edilebilir bir değer en az 0,70 olması arzu edilir (Altunışık vd., 2012: 126; Durmuş, Yurtkuru ve Çinko, 2013: 89). Ölçeğin güvenilirliği için Cronbach Alfa katsayıları SPSS programıyla hesaplanmıştır. Buna göre bütün faktörlerin 0,70'in üstünde olduğu görülmektedir. Elde edilen bu bulgular ölçeklerin güvenilir olduğunu göstermektedir.

4. Bulgular

Araştırma hipotezinin testi için öncelikle IBM SPSS 25 programı ile tek yönlü varyans analizi, sonrasında ise AMOS programı ile doğrulayıcı faktör analizi gerçekleştirilmiştir. Doğrulayıcı faktör analizi, genellikle ölçek geliştirme ve geçerlilik analizlerinde kullanılmaktadır ancak, özellikle ölçeğin yeni bir grup üzerinde kullanılması durumunda daha önceki çalışmalarda varolan yapının ortaya çıkıp çıkmadığının test edilmesi için de uygulanmaktadır (Yaşlıoğlu, 2017).

Buna bağlı olarak bu başlık altında öncelikle tanımlayıcı istatistikler verilmektedir. Daha sonrasında ise hipotez testine uygun olarak tek yönlü varyans analizi ve doğrulayıcı faktör analizi sonuçları sunulmaktadır.

4.1. Tanımlayıcı İstatistikler

Araştırma kapsamında ulaşılan 1157 tüketici pazarı şekillendiren davranış gösterip göstermemesine göre “hareketsizler” (N=341), “ılımlılar” (N=489) ve “aktivistler” (N=327) olarak üç gruba ayrılmıştır. Tüm tüketici gruplarının reklama yönelik şüphe eğilimleri ortalamasının üstünde ortaya çıkmıştır ($X_{Hareketsiz} = 2.43$, $X_{Ilımlı} = 2.35$, $X_{Aktivist} = 2.26$). Burada dikkat edilmesi gereken önemli bir husus vardır. Reklama yönelik şüphe ölçeğindeki ifadeler aslında genel anlamda reklama yönelik güveni değerlendirmektedir. Dolayısıyla, düşük çıkan ortalama değerleri aslında şüphe eğiliminin yüksekliğini temsil etmektedir.

4.2. Tek Yönlü Varyans Analizi

Öncelikle, reklam şüphesine yönelik tüketici eğiliminin pazarı şekillendiren davranış gösterilip gösterilmemesine (aktivist, ılımlı ve hareketsiz tüketici grupları) göre farklılaşp farklılaşmadığı tek yönlü varyans analizi ve Tukey posthoc ile test edilmiştir. Bunun sonucunda, hareketsizler ile aktivistler arasında reklama yönelik şüphe eğilimlerinin farklılaştığını ortaya çıkarmıştır ($F(2,1154)=3,094$; $p<0,05$). Ortalama değerlerine göre ise, aktivistlerin ($X_{Aktivist}=2,26$) reklama yönelik şüphe eğilimi hareketsizlerden ($X_{Hareketsiz}=2,43$) daha yüksek olarak gözlemlenmiştir.

4.3. Doğrulayıcı Faktör Analizi

Tüketici grupları arasındaki gözlemlenen farklar nedeniyle doğrulayıcı faktör analiziyle farklı tüketici grupları için ölçeğin uyumluluğu incelenmiştir.

Pazarı Şekillendiren Davranışlara Göre Reklama Yönelik Şüphe: Aktivist ...

Aktivist tüketiciler için sonuçları Tablo 4’te, hareketsiz tüketiciler için ise Tablo 5’te sunulmuştur.

Tablo 4. Doğrulamalı Faktör Analizi Sonuçları (Aktivist Tüketiciler)

Ölçek	X ²	df	X ² /df	GFI	CFI	RMSEA
Modifikasyon Öncesi	159,420	27	5,904	0,89	0,94	0,123
Modifikasyon Sonrası	19,881	9	2,209	0,98	0,99	0,061
İyi Uyum Değerleri*			≤3	≥0,90	≥0,97	≤0,05
Kabul Edilebilir Uyum Değerleri*			≤4-5	0,89-0,85	≥0,95	0,06-0,08

p>.05, X²=Chi-Square (Ki-Kare); df=Degree of Freedom (Serbestlik Derecesi); GFI=Goodness Of Fit Index (İyilik Uyum İndeksi); CFI=Comparative Fit Index (Karşılaştırmalı Uyum İndeksi); RMSEA=Root Mean Square Error of Approximation (Yaklaşık Hataların Ortalama Karekökü).

*Kaynak: Meydan ve Şeşen, 2011:37

Tablo 4’e göre, aktivist tüketiciler için oluşturulan ölçüm modelinin ürettiği uyum değerleri istenen sınırlarda gerçekleşmemiştir. Programın önerdiği modifikasyonlarda ölçeğin 6 numaralı “Reklamcılık iyi anlatılmış doğrulardır”, 7 numaralı “Genellikle reklamcılık reklamı yapılan ürünün gerçek bir resmini ortaya koyar” ve 9 numaralı “Birçok reklam tüketicisi bilmesi gereken temel bilgiyi verir” ifadeleri ölçüm modelinden çıkartılmıştır. Yapılan modifikasyonlar sonucunda ölçüm modelinin istenen uyum değerlerine sahip olduğu (Tablo 5) anlaşılmıştır.

Tablo 5. Doğrulamalı Faktör Analizi Sonuçları (Hareketsiz Tüketiciler)

Ölçek	X ²	df	X ² /df	GFI	CFI	RMSEA
Modifikasyon Öncesi	125,091	27	4,633	0,93	0,95	0,103
Modifikasyon Sonrası	56,925	20	2,846	0,96	0,98	0,074
İyi Uyum Değerleri*			≤3	≥0,90	≥0,97	≤0,05
Kabul Edilebilir Uyum Değerleri*			≤4-5	0,89-0,85	≥0,95	0,06-0,08

p>.05, X²=Chi-Square (Ki-Kare); df=Degree of Freedom (Serbestlik Derecesi); GFI=Goodness Of Fit Index (İyilik Uyum İndeksi); CFI=Comparative Fit Index (Karşılaştırmalı Uyum İndeksi); RMSEA=Root Mean Square Error of Approximation (Yaklaşık Hataların Ortalama Karekökü).

*Kaynak: Meydan ve Şeşen, 2011:37

Tablo 5’e göre, hareketsiz tüketiciler için oluşturulan ölçüm modelinin ürettiği uyum değerleri de istenen sınırlarda gerçekleşmemiş, dolayısıyla AMOS programının önerdiği modifikasyonlar yapılmıştır. Modifikasyonlarda ölçeğin 2 numaralı “Reklamın amacı tüketicisi bilgi vermektir” ifadesi ölçüm modelinden çıkartılmıştır. Yapılan modifikasyon sonucunda ölçüm modelinin istenen uyum değerlerine sahip olduğu gözlemlenmiştir.

Aktivist tüketiciler için ölçek maddeleri tespit edildikten sonra ölçeğin geçerlik ve güvenilirlik analizleri yapılmıştır. Geçerlik ve güvenilirlik çalışmaları kapsamında; iç tutarlılık güvenirliliği, birleşme geçerliliği ve ayırma geçerliliği değerlendirilmiştir. İç tutarlılık güvenirliliği için Cronbach Alfa ve birleşik güvenirlilik (CR=Composite Reliability) katsayıları incelenmiştir. Birleşme geçerliliğinin tespitinde, faktör yükleri ile açıklanan ortalama varyans (AVE=Average Variance Extracted) değerleri kullanılmıştır. Literatüre göre, faktör yüklerinin $\geq 0,70$; Cronbach Alpha ve birleşik güvenirlilik katsayılarının $\geq 0,70$; açıklanan ortalama varyans değerinin de $\geq 0,50$ olarak gerçekleşmesi gerekmektedir (Hair, Black, Babin, Anderson ve Tatham, 2006; Hair, Tomas, Hult, Ringle ve Sarstedt, 2014; Fornell ve Larcker, 1981). Ölçeğin, Cronbach Alfa ve CR katsayılarının 0,91 olarak gerçekleşmiş olması nedeniyle iç tutarlılık güvenirliliğinin; faktör yüklerinin, 0,70 ile 0,86 arasında ve AVE değerinin de 0,63 olması nedeniyle birleşme geçerliliğinin sağlandığı görülmüştür.

Ayırma geçerliliğinin tespitinde, Fornell ve Larcker (1981) tarafından önerilen kriter kullanılmıştır. Fornell ve Larcker (1981) kriterine göre, araştırmada yer alan yapıların açıklanan ortalama varyans (AVE) değerlerinin karekökü, araştırmada yer alan yapılar arasındaki korelasyonlardan yüksek olmalıdır. Reklama yönelik şüphe ölçeğinin AVE değerinin karekökü 0,79 olarak hesaplanmıştır. Araştırmanın diğer değişkeni olan sosyal sorumluluk ile reklam şüphesi arasındaki korelasyon katsayısı da 0,38 olarak gerçekleşmiştir. Bu bulgular ışığında ayırma geçerliliğinin sağlandığı anlaşılmıştır.

Bunlara ek olarak, aktivist tüketiciler kapsamında ölçeğin nomolojik geçerliliği de araştırılmıştır. Nomolojik geçerlilik ölçülen bir yapının başka yapılarla olan ilişkisinin geçmiş araştırmalardaki bulgularla benzer olma (Turan, 2018), teoriyi destekleme düzeyinin göstergesidir. Yapının nomolojik olarak geçerli olduğunu söyleyebilmek için bu çalışmada Walsh ve Beatty'nin (2007) geliştirdiği Müşteri Odaklı Kurumsal İtibar ölçeğinin "Sosyal ve Çevresel Sorumluluk" alt ölçeği kullanılmıştır. Literatüre göre, şüphe eğilimi yüksek olan tüketici gruplarının markaların yürüttüğü kurumsal sosyal ve çevresel sorumluluk kampanyalarını (CSR) diğer tüketicilere kıyasla daha zayıf olsa da pozitif değerlendirdiği görülmektedir (Kim ve Lee, 2009). Buna göre, reklama yönelik şüphe eğiliminin kurumsal markaların çevresel ve sosyal sorumluluk imajına etkisini ölçen yapısal eşitlik modeli aktivist ve hareketsiz tüketiciler için Şekil 1'de gösterilmiştir.

yaklaşmasına neden olmaktadır. Örneğin Helm'in (2006) çalışması tüketicilerin farklı pazar inançlarının olması durumunda, pazarı şekillendiren davranışlar gösterebildiğini ortaya koymuştur. Genel olarak tüketim karşıtı olarak görülen bu grubun davranışları “iyi şirketleri ödüllendirip kötü şirketleri cezalandırarak, genel olarak pazarlamacılığın ikiyüzlülüğü ve fırsatçılığı hakkında tüketici bilincini artırarak pazar sistemini etkilemeye yönelik kasıtlı girişimler” olarak sınıflandırılır. Genel pazar inancı bu yönde olan tüketicilerin, pazarlama uyarıcılarını diğer tüketici gruplarından farklı tanımlayacağı ve farklı tepkiler göstereceği beklenmektedir.

Bu araştırma sonuçlarına bağlı olarak öncelikle belirtmek isteriz ki, reklama yönelik şüphe ölçeğindeki ifadeler aslında genel anlamda reklama yönelik güveni değerlendirmektedir. Dolayısıyla, ortalama değerlerine göre yapılacak değerlendirmelerin ve yorumların ters yönlü düşünülerek yapılması gerekmektedir. Kısaca, Düşük çıkan ortalama değerleri aslında şüphe eğiliminin yüksekliğini temsil etmektedir. Bir diğer yandan, bu araştırmanın sonuçları beklenildiği gibi, yüksek seviyede pazarı şekillendiren davranış gösteren aktivist tüketicilerin reklama yönelik şüphe eğilimlerinin ölçülmesinde 9 ifadeden oluşan orijinal ölçeğin geçerliliği olmadığını göstermektedir. Bu grup için, üç ifadenin gerekli eşik değerleri sağlayamaması ve ölçeğin geçerliliğini ve güvenilirliğini düşürmesi nedeniyle yapıdan çıkartılması gerekmiştir. Oysaki tüketicilerin reklama yönelik şüphe eğilimi kapsamında dar ya da geniş kapsamlı örneklem üzerinde yapılmış olan araştırmalar, demografik değişkenler dışında, tüketicinin genel anlamda pazar inancı ya da pazar meta-bilişi (marketplace meta-cognition) gibi değişkenleri göz ardı etmiştir (ör. Ergeç, 2009). Bu araştırma sonucunda elde edilen bilgiler, geçmiş araştırma sonuçlarının genellenabilirliğini düşürmüştür. Dolayısıyla gelecekte reklama yönelik şüphe eğilimi ya da farklı eğilimleri analiz etmek amacıyla yapılacak olan araştırmaların, tüketicilerin pazar inancına ya da bilişine uygun olarak değerlendirilmesi önerilmektedir.

KAYNAKÇA

- Akbulut, Y. (2010). *Sosyal bilimlerde SPSS uygulamaları: Sık kullanılan istatistiksel analizler ve açıklanmalı SPSS çözümleri*. İdeal Kültür Yayıncılık.
- Altunışık, R., Coşkun, R., Bayraktaroğlu, S. ve Yıldırım, E. (2012). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*. (7.Baskı). Adapazarı: Sakarya Yayıncılık.
- Alwitt, L.F. ve Prabhaker, P. R. (1992). Functional and belief dimensions of attitudes to television advertising: Implications for copytesting. *Journal of Advertising Research*, 32(5), 30–42.
- Arens, W.F., Weigold, M. ve Arens, C. (2007). *Contemporary advertising* (11th ed.). New York: McGraw-Hill/Irwin.
- Bagozzi, R. P. (1986). *Principles of marketing management*. Science Research Associates.
- Boush, D.M., Friestad, M., ve Wright, P., (2009). *Deception in the Marketplace*. New York: Routledge, Taylor & Francis Group.
- Calfee, J. E. ve Ringold, D. J. (1994). The 70% majority: Enduring consumer beliefs about advertising. *Journal of Public Policy & Marketing*, 13(2), 228-238.

Pazarı Şekillendiren Davranışlara Göre Reklama Yönelik Şüphe: Aktivist ...

- Choi, S.H. (2011). Anti-consumption becomes a trend. *SERI Quarterly*, 4(3), 117.
- Darke, P.R. ve Ritchie, R.J.B. (2007). The defensive consumer: Advertising deception, defensive processing, and distrust. *Journal of Marketing Research*, 44(1), 114-127.
- Durmuş, B., Yurtkoru, E.S. ve Çinko, M. (2013). *Sosyal Bilimlerde SPSS'le Veri Analizi*. (5.Baskı). İstanbul: Beta Yayınları.
- Dyer, G., 2009. *Advertising as communication*. New York: Routledge, Taylor & Francis Group.
- Elving, W.J. (2013). Scepticism and corporate social responsibility communications: the influence of fit and reputation. *Journal of Marketing Communications*, 19(4), 277-292.
- Ergeç, E.N., (2009). Reklama Şüpheli Yaklaşımın İncelenmesi. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 18 (2), 172-193.
- Forehand, M.R ve Grier, S. (2000). *Paying attention to intention: Inoculating the firm against consumer skepticism*. Graduate School of Business, Stanford University.
- Forehand, M.R. ve Grier, S. (2003). When is honesty the best policy? The effect of stated company intent on consumer skepticism. *Journal of Consumer Psychology*, 13(3), 349-356.
- Fornell, C., ve Larcker, D.F. (1981), Evaluating Structural Equation Models With Unobservable Variables And Measurement Error, *Journal of Marketing Research*, 18 (1), s.39-50.
- Foscht, T., Schloffer, J., Maloles III, C., ve Chia, S. L. (2009). Assessing the outcomes of Generation-Y customers' loyalty. *International Journal of Bank Marketing*, 27(3), 218-241.
- Goi, M. T., Kalidas, V. ve Zeeshan, M. (2014). Comparison of stimulus-organism-response framework between international and local retailer. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 130, 461-468.
- Haan, M. A., ve Moraga-González, J. L. (2011). Advertising for attention in a consumer search model. *The Economic Journal*, 121(552), 552-579.
- Hair, J.F., Black, W.C., Babin, B.J. ve Anderson, R.E. (1998). *Multivariate Data Analysis*. Fifth Edition. New Jersey: Prentice-Hall, International, Upper Saddle River.
- Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J., Anderson, R. E. ve Tatham, R. L. (2006). *Multivariate Data Analysis*. Upper Saddle River, NJ: Pearson Prentice Hall.
- Hair, J.F., Tomas, G., Hult, M., Ringle, C.M. ve Sarstedt, M. (2014). *A Primer on Partial Least Square Structural Equations Modeling (PLS-SEM)*. Los Angeles: Sage.
- Helm, A.E. (2006). *Cynical consumers: dangerous enemies, loyal friends*. (Doktora tezi, University of Missouri, Columbia).
- Huh, J., DeLorme, D. E. ve Reid, L. N. (2012). Scepticism towards DTC advertising: A comparative study of Korean and Caucasian Americans. *International Journal of Advertising*, 31(1), 147-168.

- Kim, Y. J. ve Lee, W.N. (2009). Overcoming consumer skepticism in cause-related marketing: The effects of corporate social responsibility and donation size claim objectivity. *Journal of Promotion Management*, 15(4), 465-483.
- Mangleburg, T. F. ve Bristol, T. (1998). Socialization and Adolescents' Skepticism toward Advertising. *Journal of Advertising*, 27(3), 11-21.
- Mehrabian, A., ve Russell, J. A. (1974). *An approach to environmental psychology*. the MIT Press.
- Meydan, C.H. ve Şeşen, H. (2011). *Yapısal Eşitlik Modellemesi AMOS Uygulamaları*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Mikołajczak-Degrauwe, K., ve Brengman, M. (2013). The influence of advertising on compulsive buying—the role of persuasion knowledge. *Journal of Behavioral Addictions*, 3(1), 65-73.
- Mittal, B. (1994). Public assesment of TV advertising: Faint praise and harsh criticism. *Journal of Advertising Research*, 34(1), 35-53.
- Neuner, M., Raab, G. ve Reisch, L. A. (2005). Compulsive buying in maturing consumer societies: An empirical re-inquiry. *Journal of Economic Psychology*, 26(4), 509-522.
- Obermiller, C. (1998). Development of a Scale to Measure Consumer Skepticism toward Advertising. *Journal of Consumer Psychology*, 7(2), 159-186.
- Obermiller, C. ve Spangenberg, E. R. (1998). Development of a scale to measure consumer skepticism toward advertising. *Journal of Consumer Psychology*, 7(2), 159-186.
- Obermiller, C., ve Spangenberg, E. R. (2000). On the origin and distinctness of skepticism toward advertising. *Marketing Letters*, 11(4), 311-322.
- Pew Research Center (2007). *Changing faiths: Latinos and the transformation of American religion*. Washington, DC: Pew Research Center.
- Pollay, R. W. (1986). The distorted mirror: Reflections on the unintended consequences of advertising. *Journal of Marketing*, 50(2), 18-36.
- Rahn, W.M. ve Transue, J. (1998). Social trust and value change: The decline of social capital in American youth, 1976-1995. *Political Psychology*, 19, 545-565.
- Ritchie, R. J. B. ve Darke, P.R., (2000). *In the Shadow of Doubt: Advertiser Deception and the Defensive Consumer*. Poster Session Presented at the Association for Consumer Research Conference, Salt Lake City, UT.
- Shavitt, S., Lowrey, P. ve Haefner, J. (1998). Public attitudes toward advertising: More favorable than you might think. *Journal of Advertising Research*, 38(4), 7-22.
- Spies, K., Hesse, F., ve Loesch, K. (1997). Store atmosphere, mood and purchasing behavior. *International Journal of Research in Marketing*, 14(1), 1-17.
- Şahin, Ş., Yönet, Ö., ve Suher, H. K. (2016). Reklama Yönelik Şüphecilik: Anne-Baba Ve Çocukları Arasındaki Farklar Üzerine Bir İnceleme. *Ekurgu*, 24(2), 55-73.
- Turan, S. B. (2018). Yapısal Güçlendirme: Bir Ölçek Geliştirme Çalışması. *Journal of Yaşar University*, 13(49), 101-111.
- Turley, L.W., ve Milliman, R.E. (2000). Atmospheric effects on shopping behavior: a review of experimental evidence. *Journal of Business Research*, 49, 193-211.

Pazarı Şekillendiren Davranışlara Göre Reklama Yönelik Şüphe: Aktivist ...

Vieira, V.A. (2013). Stimuli–organism–response framework: A meta-analytic review in the store environment. *Journal of Business Research*, 66(9), 1420-1426.

Walsh, G., ve Beatty, S. E. (2007). Customer-based corporate reputation of a service firm: scale development and validation. *Journal of The Academy of Marketing Science*, 35(1), 127-143.

Yaşlıoğlu, M. M. (2017). Sosyal bilimlerde faktör analizi ve geçerlilik: Keşfedici ve doğrulayıcı faktör analizlerinin kullanılması. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 46, 74-85.

Yoo, C., Park, J., ve MacInnis, D.J. (1998). Effects of store characteristics and in-store emotional experiences on store attitude. *Journal of Business Research*, 42(3), 253-263.

EK 1 Aktivistler için Reklama Yönelik Şüphe Ölçeği

Reklam Şüpheliği (RŞ)
1. Birçok reklamdaki gerçeği öğrenebileceğimize inanabiliriz.
2. Reklamın amacı tüketiciye bilgi vermektir.
3. Reklamın bilgi verici olduğuna inanıyorum.
4. Reklam genellikle gerçekleri dile getirir.
5. Reklam ürünlerin performansı ve kalitesi hakkında bilgi veren güvenilir bir kaynaktır.
6. Çoğu reklamı izledikten sonra doğru bilgilendirilmiş olduğumu hissediyorum.

**JUSTINO DA LIVORNO'S LETTER DATED BACK TO 1687 YEAR AS THE
SOURCE FOR THE HISTORY OF GEORGIA**

ПИСЬМО ДЖУСТИНО ДА ЛИВОРНО ОТ 1687 ГОДА КАК ИСТОЧНИК

**GÜRCİSTAN TARİHİ AÇISINDAN BİR KAYNAK OLARAK 1687'DE
CUSTINO DA LIVORNO TARAFINDAN YAZILAN MEKTUP**

Eldar MAMISTVALISHVILI*

ABSTRACT

The paper deals with the letter sent to Rome in 1687 by Justino Da Livornos - a missionary of the Capuchin Order (Rtsihivio, vol.31).

Justino arrived in Georgia in the second half of the 60s of the 17th century (1666-1667). He gained a great authority among the locals because of his good knowledge of the Georgian language. The Capuchins' Mission was founded in 1667 in Gori and was led for 7 years. He became Vice-prefect in 1675 after death of Tbilisi Mission Prefect Seraphino da Melikoka and he led it till October 29, 1687. A new Prefect of the Mission, Brother Bartolomeo da Milano arrived in Tbilisi that day. Although Justino was aware of the Roman chiefs' desire about his returning back to Rome, he decided to obey neither their desire nor the order and remain under the new Prefect's leadership. His decision might have been supported by a close relationship with King of Kartli, Giorgi XI who is characterized in his letter.

After reading the letter, it appears that Justino was a heavy-handed, ambitious person, he had difficulty in finding common language with colleagues. When dealing with them he felt his superiority not only in matters of religion, he didn't hide it. This must have been the reason why a group of missionaries sent letters of complaint to Rome (Justino particularly picked out Father Dionizio da Piachentsa) and this letter also shows that he was not liked in Rome as well.

According to its theme the article is divided into the following parts: 1. "Your Excellence and Dear Patrons" (The translation of Justino's letter); 2. Inevitability of the knowledge of the Georgian language for the missionaries activity in Georgia; 3. On the Ethnicity of Catholics; 4. About King Giorgi XI Catholicism.

Key words: *Georgia, missionary, catholic, orthodox, Armenian, Giorgi XI, Justino, Capuchin Order.*

* ORCID: [0000-0002-5978-7624](https://orcid.org/0000-0002-5978-7624), MAMISTVALISHVILI, E., Prof. Dr. Gori State Teaching University, Gori, Georgia, eldarmamistvalishvili@rambler.ru

АННОТАЦИЯ

Предметом рассмотрения является отправленное в 1687 году в Рим письмо миссионера ордена капуцинов Джустино ди Ливерно.

Джустино прибыл в Грузию во II половине 60-ых годов XVII века (1666 или 1667 г.). Благодаря хорошему знанию грузинского языка он снискал большой авторитет среди местного населения. В 1667 году он основал миссию капуцинов в Гори, которой руководил в течении 7 лет. В 1675 году, после кончины префекта Тбилисской миссии Серафимо да Меликока он стал вице префектом Тбилисского миссиона, которым руководил до 29 октября 1687 года. В этот день в Тбилиси прибыл новый префект миссии брат Бартоломео да Милано. Несмотря на то, что для Джустино было известно желание римского руководства об его возвращение в Рим, им было принято решение не подчиниться ни желанию и не приказу и остаться под руководством нового префекта. Быть может его решение было подкреплено с близостью царем Картли Георгием XI-ым, характеристику которого он приводит в своем письме.

После знакомства с письмом создается впечатление, что он был амбициозной личностью с тяжелым характером, с трудом находил общий язык с коллегами, в отношениях с ними чувствовал свое превосходство не только в вопросах религии да и не скрывал этого. Все это и должно было стать причиной того, что одна группа миссионеров отправляла в Рим жалобные письма (Джустино особо выделял отца Дионизио да Пьяченца) и представленном письме отчетливо просматривается и то, что и в Риме смотрели на него недоброжелательно.

Статья разделена на следующие темы: 1. “Ваше превосходство и дорогие покровители” (перевод письма Джустино); 2. Необходимость знания грузинского языка для миссионеров, активированных в Грузии; 3. Об этнической принадлежности католиков в Грузии; 4. Царь Георгий XI и католицизм.

Ключевые слова: *Грузия, миссионеры, католики, ортодоксальность, армяне, Георги XI, Джустино, орден капуцинов.*

ÖZ

Makalede 1687'de Kapuçin misyonu üyesi Custino Di Livorno tarafından Roma'ya gönderilen bir mektup irdelemekte ve bildirilmektedir.

Custino Gürcistan'a XVII. yüzyılın ikinci yarısında gelmiştir (1666 veya 1667). Kendisi Gürcüce iyi bildiği için yerli halk arasında geniş bir sempati ve şöhet kazanmıştı. 1667'de Gori'de bir Kapuçin Misyonu Merkezi'ni kurmuş ve 7 yıl boyunca bu öerkezi yönetmiştir. 1675'de Kapuçinlerin Tiflis Merkezi'nin yöneticisi (Prefekt) Serafimo da Melikok vefat ettikten sonra adı geçen merkeze yardımcı olarak görevlendirilmiş ve burayı 29 Ekim 1687'e kadar yönetmiştir.

Bu tarihte Tiflis'e, Kapuçin merkezini yönetmek için rahip Bartlomeo da Milano adında yeni bir yönetici gelir. Custino, Roma niyetini, yani onun Roma'ya geri çağırılması kararını bilmesine rağmen gelen emre ilgi göstermemiş ve yeni yönetici ile çalışmaya karar vermiştir. Belki de bu kararında Custino'nun kendi mektubunda da ifade ettiği gibi Kartli Kralı XI. Giorgi ile yakın arkadaş olması etkiliydi.

Mektuptan, onun zorlu bir karaktere sahip hırslı bir insan olduğu, meslektaşları ile nadiren ortak bir dil bulan, onlarla ilişkilerde üstünlüğünü sadece din meselelerinde değil de diğer konularda da belli edip gizlemediği anlaşılıyor. Bütün bunlar, bir grup misyonerin Roma'ya şikayet mektuplarının gönderilmesine sebep olur (Bu hususta Custino kendi mektubunda, en fazla rahip Dionizio da Piaçentsa'dan şikayet eder). Bunun dışında aynı Custino'nun mektubundan Roma'da ona karşı düşmanca niyetlerin var olduğu da açıkça bellidir.

Makale aşağıdaki başlıklara göre ele alınmıştır: 1. ‘‘Ekselansları ve Sevgili İdareciler’’ (Custino’nun mektubunun evirisi); 2. Gürcistan’da faaliyet gösteren misyonerler için Gürcüce dil bilgisi ihtiyaı; 3. Gürcistan’daki Katoliklerin etnik kökeni hakkında; 4. Kal XI. Giorgi ve Katoliklik.

Anahtar Kelimeler: *Gürcistan, misyonerler, katolikler, ortodoksluk, Ermeniler, XI. Giorgi Cusyino, Kapuçin Misyonu.*

Preface

A new dynamic process started in the traditional two-sided religious-diplomatic relationship of Georgia and the Holy throne in the 60s of the 17th century which lasted with more or less intensity till the middle of the 19th century. Among the characteristics of this relationship process, we must first identify the missionaries’ attempt to convert Georgia’s political and religious leaders to Catholicism which practical result might have been the unification of churches. In all cases, the Holy throne’s relations with Georgia were focused on this. It is obvious that the Catholic community of Georgia was gaining its role in this matter and naturally, the primary concern of the missionaries was expending of Catholicism among the population of Georgia.

Initially, Capuchin padres were established in Tbilisi. They continued Theatine Fathers’ activities which were ceased in 1638 year in the East of Georgia. Now, Capuchin missionaries turned into a diplomatic channel with the West like the Theatine Fathers, as they except the Holy throne, could help Georgian politicians to have diplomatic relations with the other European countries. This was of vital importance for Georgian kingdoms which were separated from the west European countries and had very limited links with western states. It was possible only with the missionaries’ help to destroy the political isolation and to establish advanced western scientific-technical ideas in the country.

Despite the great financial hardship, with the help of the afore- mentioned facts, the first steps of the Capuchins were impressive.

Father Capuchins’ ten year activity in Georgia was a kind of reporting period for the Holy Congregation ‘‘De Propaganda’’. According to written sources, they were rather active for that period of time and achieved some results. The Catholic fathers had two houses and one church in Tbilisi which they built in 1670 year. They also had a house and a church in Gori. They learned the Georgian language, they compiled a book on seven secrets in Georgian, opened a school near the Catholic church in Tbilisi and trained children in religion and obedience. The Latin and Italian languages were taught there, they were engaged in unselfish healing activities and had a rather large parish.

Method

Empirical and pure theoretical methodologies such as comparative, critical and systematic methodologies are used while working on the article.

Outcomes

1. As the result of studying the missionary Justino de Lavorno’s letter, we almost received a complete view of activities of the Capuchin missionaries during King Giorgi XI’s rule in Kartli in the 80s of the 17th century.

Justino Da Livorno's Letter Dated Back To 1687 Year As The Source For The History ...

2. It appeared that the effective missionary activities required knowledge of the Georgian language.

3. It appears that the great majority of the parish converted to Catholicism by missionaries were ethnic Armenians.

4. Justino da Livorno's relation assures us of King Giorgi XI's religious tolerance.

Discussion

1. Your superior clergy and dear protectors

Gracious Signors, I feel how my heart squeezes because I lost your kind attitude and nothing calms me down as I bear a heavy crown of a person who lost trust. May Lord reward father Dionisio da Piacenza for criticism of my behaviour, whatever they say, my mission, its worthy success will be rewarded by peacefulness and unfairness and this mission will be show worth. If I ever received even one warning, condemning or threat from your highness clergy and from its lordship [bishop] of from Heads of my order what I was observing towards other missionaries when condolence power of saint congregation was revealed. I would never abuse myself in your large-heartedness for 20 years tireless service for welfare and protection of the mission. Neither my knowledge of languages nor my service in devotion of spreading religion defend me from humiliation and neither does the mission as they abase me. I know gracious sirs how bitterly you were disappointed concerning connected with me hopes; as I supposed over-fulfilled kindness in some missionaries, I did not mean to send a short response about their norms of life, though I knew doubtlessly that your highness clergy appreciate a missionary who knows languages, who actively preaches kindness[†]. I always had disposition to oriental languages but I never had any inclination to compose lies about people. I do not regret on this account. May Lord defends me from this and may he gratifies, with your great kindness, everybody who described and represented in his own way my actions and persuaded [others]. I overthrow the most devotedly at the feet of your Highness priesthood and address to your tender-heartedness towards me as I know that the worst my actions will be presented the more your Highness clergy's sympathy to me will be revealed on which I will always be depended in every way, in which [is not read] I wish to find calm, for which [is not read] I want to live and die. I have learnt your Highness priesthood's desire concerning my leaving the mission. If I even see that this desire became an order, I prefer to stay under the direction of father Prefect who arrived four days ago together with Fra Bartolomeo da Milano. He is for the first time in this country and does not know the language at all. Father Silvestre also is not able to [is not read], provide with spiritual nutritive local pitiful souls now. I am very afraid if I leave our church's child desolately, I will deserve disfavour of Georgian king Giorgi XI. I know that a great attention will be paid to [is not read] the criticism of my behaviour. That is why it will be my last big consolation. When a plot was organized in order to humiliate me before your Highness clergy, before all-merciful sirs' large-heartedness. Father of all kind of condolences brought and ascended me to your saint throne, he made me worthy to offer you a precious, divine present, he made me able to

[†] Giustino's addressee is not known neither here nor in his other letters.

convert to our faith [is not read] as father Angelo da Filine will tell you about this. Having known about my great misfortune I will find calmness in Lord, more over, I will find it in your Highness priesthood's kind attitude with whose lips Lord himself speaks. I hope to get forgiveness from God and the Holy mission. After father Angelo's setting off, I steadily [is not read] carried out my duty. I am sending a letter with the list of surnames and families who were converted into Catholic religion, people who lead a Catholic way of life; the name of missionary who rebaptize them into our faith in order each of them to be venerated for spreading religion and for personal merits. Besides [is not read] I have renewed a new asylum, I have arranged several well-equipped rooms there, a workshop. It is obvious that here will live a noble signor and a monk-missionary. Later [letter].

I add a trustworthy list: lady Laline, niece of Giorgi XI tablecompanion, Armenian [was baptized] on June 1, 1687 year; Iakundina - Lord Shitandari's niece, Armenian, on July 6 of the same year; Giorgi – son of Bagdina and Shavibana was publicly baptized in our church by me on June 22 of the same year, Armenian, godfather was Naskida – Georgian; Lady Tinatin – niece of Petre Vaktabikti [was baptized] on June 28 of the same year; Sir Khoja Mhirtiki – from Jupla [was baptized] on July 1, 1687; Sir Tamaza, military leader and the chief's uncle, of noble origin, Georgian from the Kapelaniarty[‡] family [was baptized] on July 25 of the same year; Shasada – daughter of Sir Shain on July 27 of the same year. I baptized in our church Maria – daughter of Catholics Estate and Alamsultani on August 1 of the same year, Armenian, godmother Nadia, Georgian; Hanum – daughter of Shain, Armenian [was baptized], on August 4 of the same year; Sir Sul Khan – son of great chancellor, cousin of the chief from Kapelianiari[§] family, the noblest Georgian family: He showed his good knowledge concerning Christian faith, according to composed by me questionnaire, was baptized on August 25 of the same year (compare Tamarashvili 1902: 262-263); father Khachatura, Armenian priest from Ganja [was baptized], on September 23 of the same year; Armenian priest Arakel from Shamakha [was baptized] on September 22 of the same year; I blessed publicly [Giorgi] and with ceremonial mass connected with a saint knot, a servant of our mission who complies a Catholic rule and Shasada – Shain's daughter [was baptized] with witnesses presence and comply with a Catholic rule; Khoja Safara – son of Nadzuale Keriuta, Armenian [was baptized] on October 29 of the same year; on November 2 father Giulio da Cremona arrived happily, as well as a new prefect of this mission Fra Bartolomeo da Milano; Simone Khoja – Armenian from Julpa [was baptized] on November 2 of the same year.

Houses and families of Catholic confession who are in the guardianship of our mission:

1. Baianduri's sons, the first ones of our mission who were anew converted: Stefano, Giuseppe, Francesco and Nino [their] are under care of father Serafino and father Giuseppe, soul --

[‡] Probably Kaplaniant

[§] Kaplaniant

Justino Da Livorno's Letter Dated Back To 1687 Year As The Source For The History ...

2. David, son of Adamo, Pole by origin, Catholic, with his mother Maria, soul ---

3. Mateo with wife Khansad and son Paolo, Armenians, under father Serafino's care -----
4. Sir Estate, the chief's copyist, his wife Gulkhan, with mother and brother Gaspak**, his servants Titia and Vartan, father Giuseppe's [care of] house, Armenians, soul -----
5. Naskida with his mother Daujan, brother Martiros, sister-in-law Daujan, house of father Justino [care of], Armenians, soul -----
6. Asatura, with wife Khansad, with children: Papua, Giuseppe, Nerses, Gabriel, Maria and Anna, Armenians, father Giustino's house [care of], soul -----
7. Zalina with wife Maia, mother Astandar, son Andrea, brother Mamajan, Armenians, house of father Giuseppe and father Giustino [care of]; soul ----- Don Giovanni is in Rome now; after his wife's death 3 years ago a house was returned to the Armenian rule; I think it is not Don Giovanni's fault as he has not seen any his letter there.
8. Sir Elya with wife Khadunsad and son Iremia, Armenians, father Giustino's house [care of], soul -----
9. Giorgi Didebashvili with wife Eteri and mother Minguli, Georgians, father Justino's house [care of], soul -----
10. Khustes with mother Tamar, sisters – Ana, Khanum, Shanuban and Maria, Georgians, father Giustino's house [care of], soul -----
11. Giorgi Madlishivali with wife and wife's sister, Armenians, father Giustino's house [care of], soul -----
12. Pirvas, Armenian, father Giustino's house [care of], soul -----

The mission was in such a dignified, flourished state hitherto under my guardianship. I will give it, with great pleasure, to a worthy father Giulio da Cremona – a new prefect. As to me, during all the time till I am here, at worst till receiving the answer from your Highness clergy through a local ruler's envoy father Angelo. I will try not to detain loungingly ability which was given to me by all-merciful God and which was used thanks to your mercifulness. I will send a letter via Moscow; my beloved son Giorgi, king of Georgia, purposely sends his brother Archil, king of Kakheti, who lived at the court of Moscow duke. I should also let you know about the death of a dignified Father Jesuit, missionary in Shamaha. He was killed treacherously at night by Turks and Persian Armenians in order to take possession of his property; the crime investigation is undergoing and I wrote about this to Persia to king's counselor Parsadan Beg and to his brother Alef Beg, a minter of a big sum of [money] in the kingdom, my great friends; I also wrote to his Highness clergy bishop. I will continue my efforts persistently for establishing the mission in Shamakha. By the way I bend on my knees before your Highness clergy feet pejoratively and I beg for mercy as a divine virtue for a dignified Apostolic brotherhood.

From Tbilisi, Georgia, on November 1 (by old style) 1687 year.

** Gaspara

The most devoted servant brother of your Highness clergy Giustino da Livorno Capuchinian monk of Apostolic faith and a missionary.

2. It was Inevitable for the missionaries who activated in Georgia to know the Georgian language

Knowledge of languages had a great importance in the missionaries' activities. They couldn't do anything with the population of the country without knowing their native language. Naturally, this requirement also existed in Georgia. The missionaries who arrived in our country often knew Turkish or Persian, but they were not fluent in the Georgian language which area of extension was limited. That's why the knowledge of Georgian was considered a great luxury among the missionaries and it was greatly valued. Justino da Livorno knew some languages, among them the Georgian language as well. He always focuses on his priority in relation to senior or junior colleagues.

Justino demanded to pay great attention to the knowledge of the Georgian language in selecting the candidates to be sent to Georgia. It is shown in the letter how he assessed the negative results of the lack of the Georgian language. He wrote: *Among the missionaries who activate in Georgia, 'the Prefects father Seraphino and father Juzepe couldn't learn [Georgian] the language and they didn't do any benefits for the mission; Of those who have been with me and are after me, it is only father Bernardo who knows the [Georgian] language but he was too confused ; I can't say that father Rafael and father Bonaventura knew the [Georgian] language as they only know what was necessary for being a doctor; They are there, next to you and you can ask them if they got a confession even from one person; Others didn't even think of learning the Georgian language, they don't love the mission and are wandering in the mountains now'* (Papashvili, 2016: 234).

Attention must be drawn to the fact that in 80s of the 17th century for 50 years the Armenian language changed into Georgian for the missionaries' relations. We have to remember the letter sent to Rome in 1635 by Don Pietro Avitabile who was the Head of Gori Teatinian mission, where he asked for: *'Those people who are going to arrive in Georgia (for their missionary activities-E.M.), must stay in Rome for a short time after finishing their studying in order to master either Armenian or Turkish. They will be able to do it easily, as there are a lot of Armenians in that part (Italy-E.M.)... If they don't want to wait and will start studying (the languages) after arriving in the mentioned mission (in Gori-E.M.), it will be harmful for me personally and they will not be able to serve these people's (Armenians'-E.M.) requirements as well.'* (Avitabile, 1974: 41)

It is worthy noting that the majority of the people who were converted to Catholics and their families who are named in Justino's letters, as he mentioned himself, were Armenians. The question arises here: Why did he prefer the Georgian language for relations with Armenians? Why didn't he demand Armenian or Armenian and Georgian at the same time?

I'd like to respond to the both questions carefully: the Armenians whom Avitabile talks about might be emigrants from the neighbouring countries who arrived in Georgia as already Catholics and relations with them was possible through the

Justino Da Livorno's Letter Dated Back To 1687 Year As The Source For The History ...

Armenian language. But they needed the Armenian language not only at churches and for relations with the missionaries, it was important to have relations with the Georgian Orthodox locals and the government representatives. That's why they had suffered so much from the linguistic assimilation for 50 years, the arrival of the Armenian-language missionaries in Georgia was no longer needed. My point of view is enhanced with lots of written sources of the first half of the 18th-19th cc centuries which will be analyzed in the other paper.

3. On the Ethnicity of Catholics

In his letters Justino talks much about baptizing of non-catholics according to the catholic rules. He had baptized Armenian priests Minas Vastabieto Kisistanelo and Avetikh Erzerumeli since September 6th-October 7th in 1686. Georgian Catholics-a priest father Abram and Mr Estate, -King Giorgi XI's rewriter attended their baptizing. They all received Eucharist from father Abram and after that Justino introduced the truth of catholic church and sacred secrets to them. It is particularly important what Justino says after that: 'the newly-baptized people intend to go to Europe in order to avoid a terrible pursuing from the local enemies, who, it's difficult for me to say that they are vaktana vakt (it can't be read) disciples'. Justino da Livorno's remarks about the newly-Catholics were followed by those who were converted to Catholicism in XVII-XVIII centuries.

Justino da Livorno kept the list of the people or their families who were converted to the Catholic faith, which he calls "a trustworthy list":

1. Mrs Lalinati, Giorgi XI's tablecompanion's nephew/niece, Armenian, was baptized on the 1st of June, 1687;
2. Iakundina, Mr Shitandar's nephew/niece, Armenian, baptized on the 6th of July, the same year; Justino publicly baptized Giorgi, -the son of Bagdina and Shavibana at the Catholic church on the 22nd of June, the same year, whose godfather was Georgian Naskida;
3. Mrs Tinatin, Peter Vaktabikti's nephew.miece, [was baptized] on the 8th of June, the same year;
4. Mr Khoja Mkhirtiki from Julpha, was baptized on the 1st of July, the same year;
5. Mr Tamaza, military chief and the Head's uncle, Georgian of noble origin, from the Kapelaniarti's¹ family, was baptized on the 25th July, the same year;
6. Shasada, Mr Sphain's daughter, was baptized on the 27th of July, the same year;
7. Justino baptized Maria, the daughter of the Catholics Mr Estate and Alamsultam at the Catholic church on the 1st of August, the same year, Armenian, godmother Nadia, Georgian;
8. Hanum, Mr Shain's daughter, Armenian, was baptized on the 4th of August the same year;

9. `Mr Sul Khan (comp.Tamarashvili 1902: 262-263), the famous great Canceledor's son, the Head's cousin, from the noblest family of Kapelianiar ¹: HHe showed himself worthy of his knowledge of the Christian faith according to my questionnaire, was baptized on the 25th of August, the same year““;

10. Father Khachatura, an Armenian priest from Ganja, was baptized on the 23rd of September, the same year;

11. Arakeli, an Armenian priest from Shamakhi, was baptized on the 22nd of September, the same year;

12. On the 22nd of October, the same year, Justino blessed Giorgi, an inferior of the mission, who kept the Catholic rules and Shasada and made them one publicly and at the solemn mess, with the attendance of witnesses and protection of the Catholic rule;

13. Mr Khoja Saphara, the son of Nadzual Keriuata, Armenian, [was baptized] on the 29th of October, the same year;

14. Mr Simone Khoja, an Armenian from Julpha, was baptized on the 2nd of November, the same year.

Then Justino enumerates those Catholics and their families (the number of persons is not shown) who had been under the care of Tbilisi mission missionaries:

1. Baindura's sons, the first ones who were newly-converted to Catholicism: Stephano, Juzepe, Phranchesko and Nini. Their family was under the care of Father Juzepe.

2. Davit, Mr Adamo's son, Polish, catholic, with his mother Maria;

3. Mateo with his wife Khansad and son Paolo, Armenians, house-under Father Seraphino's care;

4. Mr Estate, the Head's rewriter, his wife Gulkhana, with her mother and brother Gaspaka¹, a servant Titiat and a servant Vartana; the house under Father Juzepe's care, Armenians;

5. Naskida with his mother Daujana, brother Martirosi, daughter-in-law Daujana, Armenians, Father Justino cared the house;

6. Asatura with his wife Khasand and kids: Papua, Juzepe, Nerses, Gabriel, Maria and Ana, Armenians, Father Justino cared the house;

7. Zalina with his wife Maria, mother Astandara, son Andrea, brother Mamajana, Armenians: Father Juzepe and Father Justino cared the house; Among them Don Jiovani is in Rome nowadays. This family returned to the Armenian rule after his wife's death three years ago, but they converted to Catholicism again in 1687;

8. Mr Elia with his wife Khandusadi and son Ieremia, Armenians, the house was under Father Justino's care;

9. Giorgi Didebashvili with his wife Eteri and mother Minguli, Georgians. Their house was under Father Justino's care;

10. Khustesi (Khutsesi?) with his mother Tamar, sisters-Ana, Khanum, Shanuban and Maria, Georgians, the house was under Father Justino's care;

11. Giorgi Madlishivali with his wife and sister-in-law, Armenians, the house was under Father Justino's care;

12. Pirvas, one person, Armenian, the house was under Father Justino's care.

Justino Da Livorno's Letter Dated Back To 1687 Year As The Source For The History ...

Ethnicity of the people who were converted to Catholics in 1686-1687 attracts attention. Among 79 people 11 were Georgians, Armenians-68. There is a great chance that those who adopted Catholicism within the jurisdiction of the state of Georgia, both themselves and the Catholic Padres kept the identities of proselytes in secret.

4. About Giorgi XI's Catholicism

We have abundant information from the 17th century in letters sent from Georgia to Rome concerning converting of Georgian kings, princes, senior clerics, etc. into Catholicism. But observation of letters sent to Rome by missionaries convinces me that they are not true. The information about king Giorgi XI's interrelation with Rome is especially much. It is stated that in the time when he corresponded with Pope of Rome, he officially confessed Islam from 1677 year.

The mentioned letters inform that king Giorgi got acquainted with Catholicism through Giustino da Livorno and he "immediately wished to join it by means of Hamadan Bishop Pike. This bishop often wrote this about your (Pope of Rome Innocent XI – E.M.) kindheartedness." King Giorgi sent a man twice to Hamadan and invited Pike to Tbilisi but it was not realized. Pike intended arriving for the second time but he passed away. According to the letter written on December 7, 1686 year "the king delivered a religious confession and swore an oath to subordinate his kingdom to your Holiness" – writes padre Justino da Livorno. According to the same padre king Giorgi admitted Islam during more than nine years, but only outwardly, falsely, in order to preserve his kingship. Catholic religion was recognized by king's brother Levan on December 19 of the same year and archbishop Ekvtime Ratisvili on December 20. It is noteworthy that as Justino informed Rome, king Giorgi's principal counselor was his brother Levan (Tamarashvili, 1902: 264).

Giorgi XI had great wish to fight against Muslims but he was waiting for Pope's order. Giustino requests Pope: "Let this order be such that it will not offend king of Iran as during several years (Giorgi XI – E.M.) he is not in good relations with him". Padre Angelo, whom the king sent as his ambassador, had to take Giustino's letter to Rome. He had to inform Pope spaciosly about the king's all wishes. The king especially wanted Pope to announce him, like other Christian sovereigns and kings, a child of Rome's church (Tamarashvili, 1902: 264-265).

Padre Angelo took one of the best pupils of Giustino da Livorno, 19 years old Tbilisi nobleman's son Solomon Tumanishvili to Rome. The youth had to continue studying at Propaganda's collegium "as his origin comes from the tribe whose mission was defined by blissful respectable Cardinal Onoprios". It is known that Solomon after finishing studying became Capuchinian monk. There does not exist any information concerning his returning to Georgia (Tamarashvili, 1902: 266, 274).

Padre Angelo took king Giorgi's letter, which was written on April 29 of the same year to Pope Innocent XI. The king wanted to send his man to Rome "but we could not send on account of distance and innumerable troubles" – wrote he to Pope. Besides the information mentioned in Giustino da Livorno's letter, king Giorgi, from his side, let Pope know that he had a son Bagrat whom he wished to be a subject of the blessed from Lord Pope of Rome's throne. At the same time, he expressed readiness to fight

against unbelievers with his army at once at Pope's call when needed, in spite of the fact that "we and our kingdom are subordinated to Iranian king" – writes Giorgi XI, - "we are not able to do anything without his order but like your favourite children, crowned kings who always fight against unbelievers and win over them, we also will defeat them with your blessing... May God and the Virgin give us ability to harm your enemies, to serve you and to arm together with your submissive kings. You should know that our kingdom, the army which is under our command and the whole Georgia's army is ready and is waiting for your order. We are ready to fulfill whatever you order us with your blessings" (Tamarashvili, 1902: 267-268).

Archbishop Ekvtime Patishvili sent the letter to Pope (Tamarashvili, 1902: 268-270). King Giorgi setn a letter to grand duke of Toscana too. Padre Angelo handed the letter to the addressee in Florence. M.Tamarashvili was not able to find this letter (Tamarashvili, 1902: 207). Thus, its content is unknown.

Pope and Propaganda de Fide sent letters to the king and archbishop through padre Angelo. They praised the efforts which were expressed for strengthening Catholic faith and gave instructions about working in this direction.

It is visible that Giorgi XI continued the 17th century Kartli kings politics in point of Rome. His and Giusto da Livorno's letters to Pope or to his court have almost the same content. The aim is also the only one: to know Pope's position towards Kartli, Iran and Ottoman Turkey; if there was any possibility to get any help for restoration of independence. King Giorgi's diplomatic attempt to have ties with Rome and West European countries, by the help of Catholic missionaries, looks like other kings tries.

In order to be sure in king Giorgi's sincerity, that he really intended to become a true Catholic, he for this purpose, as the king desired to acknowledge the new faith (for the third time: first Orthodoxy, then Islam, now Catholicism) with blessing of the person who mediated between Pope and king of Kartli. Apparently, the king took into account bishop Pike's health condition and was sure that he would not be able to arrive in Tbilisi. That is why he demanded (or did he?) on converting into Catholicism with his blessings. As the bishop could not visit the king and Giorgi XI would not be able to accomplish his "intention" for irrespective from his reason, he would always have possibility for self-justification before those who impatiently were waiting for that action from the king. The main religion of Giorgi XI became evident during a mourning ceremony on account of queen Mariam's decease when the king went to a church. His that behaviour displeased Kizilbashs (16th – 18th cc Iranian invaders). Iranian shah sent his vizier Aji Alikhan as if for expressing the condolence. In reality he was entrusted with the task to clear up why Muslim Giorgi XI dared enter a Christian church. When that question was asked, the king answered: "As he was born as Georgian and lived in Georgia, it was improper to abandon his country's traditional customs. Becoming Iranian did not, at all, forbid him entering a church for bemoaning a wife". (Dionijo Karli, 1971: 171)^{††}

^{††} Dionijo Karli kept in view queen Mariam's death in 1682 year. The missionary was mistaken as he considered

Justino Da Livorno's Letter Dated Back To 1687 Year As The Source For The History ...

The motive of king Giorgi's converting into Islam, with its accompanying political results, was clear for Orthodox population. The fact of existing tradition of Moslem king governance was significant too. In that situation king Giorgi XI would not dare neglect Islam candidly as receiving Moslem religion was connected with gaining relations with Iranian shah. It should be also noted that the shah's court, though later, sometimes was Catholics defender, from political point of view, but Iran would never adjust a Catholic king on the throne of Kartli (see Papashvili's different consideration 2016: 220). Shah Suleiman I (1666-1694) had a tense relations with king of Kartli, he would never permit king Giorgi to subordinate his kingdom to Pope of Rome. Hence, it might be said convincingly that king of Kartli Giorgi XI did not intend seriously taking such steps. His promises, which were expressed in his letters, did not leave the king's court. They were kept in Vatican Archives without any result together with promises and letters sent by former Georgian kings.

King Giorgi XI's labour on behalf of Georgian Orthodox church is well-known not only in Georgia but in existing in Jerusalem Georgian temples too (Mamistvalishvili, 2019: 195-200).

REFERENCES

1. Dionijo Karli (1951). *tbilisis agtsera// masalebi saqartvelos da kavkasiis istoriisatvis*, nakv.29, „saqartvelos ssr metsnierebata akademiis gamomtsemloba“, Tbilisi.
2. Don Pietro Avitable, (1977). *tsnobebi saqartvelos shesakheb (XVII), gamomcemloba „metsniereba“*, Tbilisi.
3. Mamistvalisvili E., (2019), *sakartvelos sagareo politika da diplomatia*, III, Tbilisi.
4. Papasvili, MM., (2016). *Justino Livornoelis erti dgemde utsnobi tserili//Goris sakhelmtsipho-satsavlo universitetis istoriisa da arqeologiis centris shromebi*, 10, gamomcemloba , „jeoprinti“, Tbilisi..
5. Tamarashvili, M. (1902). *istoria katolikobisa kartvelta shoris*, *electronuli sabechdi stamba*, „kartuli tsignis gamomcemlobis amkhanagoba“, Tiflisi.

queen Mariam to be Giorgi XI's wife. In reality queen Mariam was king Giorgi's step-mother.

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA TÜRKİYE'NİN SAVAŞ DIŞI KALMA POLİTİKALARI VE SONUÇLARI

POLICIES TURKEY PURSUED TO STAY OUT OF THE WAR AND CONSEQUENCES IN WORLD WAR II

ПОЛИТИКА ТУРЦИИ ОСТОВАТСЯ ВНЕ ВОЙНЫ ВО ВРЕМЯ ВТОРОЙ МИРОВОЙ И ЕГО ПОСЛЕДСТВИЯ

F. Rezzan ÜNALP*

ÖZ

İkinci Dünya Savaşı Almanya'nın 1 Eylül 1939 günü Polonya'ya saldırıya geçmesiyle birlikte başlamıştı. Bu savaş başladığında Türkiye'yi en çok kaygılandıran husus, savaşa dâhil olmak zorunda kalması ve dolayısıyla toprak bütünlüğünün zarar görmesiydi. Bu yüzden Türkiye savaşan tarafların ağır baskılarına rağmen altı yıl süren savaş boyunca bu savaşın dışında kalmayı mümkün kılacak bir denge siyaseti izlemiş ve ayrıca kendi topraklarına olabilecek herhangi bir saldırıya karşı gerekli tedbirleri almaya büyük bir özen ve dikkat göstermiştir. Almanya ile Sovyetler Birliği'nin 1940 yılının sonlarına doğru ortak bir tutum izlemekte anlaşmaya varamamaları, savaşın seyrini önemli bir şekilde etkilemiştir. Bu süreçte Almanya'nın ve Sovyetler Birliği'nin tutum ve niyetlerinden aynı derecede endişe duymakta olan Türkiye, topraklarına yönelebilecek olası bir saldırıya karşı bir taraftan Trakya'da, diğer taraftan doğu sınırında savunma tedbirleri aldı. Ordunun ihtiyaçlarını temin etmeye çalışırken aynı zamanda savaşa kendisini doğrudan çekebilecek düzenlemelerden kaçınmaya özen gösterdi. Türkiye bu nedenle savaş süresince bloklar arasındaki gelişmelere bağlı olarak karşılıklı dostluk ve saldırmazlık antlaşmaları imzalayarak sınırlarının güvenliğini garanti altına almaya çalışmıştır. Nitekim Almanya ve Japonya'nın kayıtsız şartsız teslim antlaşmalarını imzalamasıyla birlikte, Türkiye savaşan taraflarda büyük bir yıkıma ve kayıplara neden olan savaşa dâhil olmadan bu ağır badireden kurtulmuş oluyordu. Ancak Almanya'nın savaştan mağlup olarak ayrılması Doğu Avrupa'daki dengeyi değiştirecek, bölgenin Sovyet nüfuzu altına girmesi neticesinde beliren tehlike, bundan sonra başka bir biçimde Türkiye'nin karşısında yer alacaktır. Bu makalede, İkinci Dünya Savaşı süresince Türkiye'nin savaşa girme konusunda iki taraftan maruz kaldığı yoğun baskılar ve bu baskılara karşı gösterdiği direnç, takip ettiği dış

*ORCID: [0000-0003-1728-046X](https://orcid.org/0000-0003-1728-046X), Dr. Öğretim Üyesi, Ufuk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, rezzanunalp@gmail.com

İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Savaş Dışı Kalma Politikaları Ve Sonuçları

politikalar çerçevesinde açıklanmaya çalışılacak, ayrıca bu politikaların savaşın seyrine etki eden yönleri ve Türkiye açısından sonuçları değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: *İkinci Dünya Savaşı, Türkiye, Dış Politika, İsmet İnönü.*

ABSTRACT

World War II began upon Germany's incursion of Poland on 1 September 1939. When this war started, Turkey's basic concern was to successfully manage this difficult situation without any threat to its national sovereignty and territorial integrity. Therefore during this tempestuous six-year war the Turkish government have made great efforts to follow the politics of balance that would exclude her out of this war and also took great care and attention to take the necessary precautions against any possible attack on his own land despite the intense pressure of the warring parties. The failure of the Nazi-Soviet bargain in November 1940 was one of the incidents that severely affected the pace of war. Turkey, likewise, being extremely concerned about both the German and Soviet intentions, took defensive measures against any invasive attempt to be directed at its territories under priority threat—Thrace and the eastern territories bordering the USSR: began procuring the needs of the army: and tried hard to avoid any agreement that would lure her directly into the waging war. To this end, she signed agreements and treaties of nonaggression and of security commitments depending on the developments between the blocks throughout the war, in order to secure its borders. When World War II ended upon conclusion of unconditional surrender agreements by Germany and Japan, Turkey saved herself from the destructive effects of the war by staying out of the war. However, as the balance of powers in Europe changed in favor of the USSR upon the defeat of Germany, Turkey faced an even greater danger evolving in a different manner.

This article aims at redefining the intensive pressures the Axis and the Allied Powers exerted on Turkey for her entry into the war and the resistance Turkey displayed against these pressures, within the framework of Turkish foreign policy. Furthermore, the impacts of these policies on the course of war, and the consequences for Turkey will be assessed.

Key Words: *Second World War, Turkey, Foreign Policy, İsmet İnönü.*

АННОТАЦИЯ

Вторая мировая война началась 1 сентября 1939 года, когда Германия напала на Польшу. В начале войны, для Турции наиболее серьезной проблемой стало его вовлечение в войну и следовательно, сохранение территориальной целостности. По этой причине, несмотря на сильное давление воюющих сторон, турецкое правительство предприняло большие усилия для проведения политики, которая исключила бы его из этой шестилетней войны. Тот факт, что Германия и Советский Союз не пришли к общему мнению к концу 1940 года, существенно повлиял на ход войны. При таком раскладе сил, Турция одинаково стала беспокоится политикой Германии и Советского Союза. С его стороны были приняты меры защиты от возможного нападения на её территорию во Фракии, с одной стороны и на восточной границе, с другой. Пытаясь обеспечить потребности армии, она также старалась избегать договоренностей, которые могли бы непосредственно привлечь к войне. В связи с этим, Турция попыталась гарантировать безопасность своих границ, подписав “взаимный договор о ненападении и дружбе”, зависимо от событий во время войны между блоками. Собственно говоря, после того, как Германия и Япония подписали

соглашения о безоговорочной капитуляции, Турция не участвуя в войне, которая вызвала большие разрушения и потери, спасся от этого тяжелого бедствия. Однако, поражение Германии от войны изменил баланс в Восточной Европе и опасность, возникшая в результате советского влияния в этом регионе, в другом формате начала угрожать Турцию.

В нижеследующей статье, оценивается сильное давление со стороны обеих воюющих сторон на Турцию с целью вовлечения его в войну, устойчивость Турции к этим давлениям, проводимая Турцией внешняя политика; аспекты этой политики, влияющие на ход войны и его результаты.

Ключевые слова: *Вторая мировая война, Турция, Внешняя политика, Исмет Иненю.*

Giriş

Paris Barış Konferansı, Birinci Dünya Savaşı'nın neden olduğu sorunları ortadan kaldırmak, toprak taleplerini çözüme kavuşturmak için 32 devletin temsilcilerinin katılımı ile 18 Ocak 1919 tarihinde toplanmıştı. (Gürbüz, 1996: 48) Barış antlaşmalarını hazırlamak için toplanan konferansa egemen olan devletler İngiltere, Amerika Birleşik Devletleri, Fransa, Japonya ve İtalya idi. Nitekim başta İngiltere ve Fransa olmak üzere bu devletlerin temsilcileri kararların alınmasında esas rolü oynadılar. (Uçarol, 2000: 511-512)

Konferans Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Woodrow Wilson ile Fransa Başbakanı Georges Clemenceau arasında üstü örtülü bir çekişme içinde geçti. Wilson'un gündemi, kuruluşuna çok emek vermiş olduğu Milletler Cemiyeti himayesinde yeni bir dünya düzeni kurmaktı. Clemenceau'nun gündemi ise Fransa'nın Almanya tarafından bir daha asla tehdit edilemeyecek bir biçimde Avrupa'yı yeniden inşa etmekte. O sırada nüfusu 40 milyonu bulan Fransa, 65 milyon nüfusa ve büyük bir endüstri gücüne sahip bir Almanya ile karşı karşıya bulunuyordu. Dolayısıyla Almanya'yı zayıflatmak için mümkün olan her şey yapılmalıydı. Doğu Avrupa'da gelişen Bolşevizm etkisine karşı korunmak ve de Alman gücünü zapt edebilmek gerekiyordu. Bunun için Fransız nüfuzu altında bir karantina kuşağı (tampon bölge/cordon sanitaire) oluşturmalı ve bu kuşak üzerinde yeni devletler yaratmak üzere Almanya'dan azami toprak alınmalıydı. Batı'da değerli madenleriyle Alsace ve Lorraine'in Fransa'ya iadesiyle kalınmamalı, kömür zengini Saar Havzası da bunlara ilave edilmeliydi. Ren Nehri'nin sol yakasındaki Alman toprakları tümüyle Almanya'dan kopartılarak Fransa sınırını koruyacak bir satıh olarak Fransız koruması altında özerk bir devlet ya da devletler grubu oluşturulmalıydı. (Howard, 2014:161)

Paris Barış Konferansı'nda söz konusu talepler ve müzakereler neticesinde İtilaf Devletleri tarafından hazırlanan, 28 Haziran 1919'da Versailles Sarayı'nın Aynalı Salonu'nda İtilaf Devletleri ile Almanya arasında imzalanan Versailles Anlaşması, Avrupa'da sorunları çözmekten çok onları sadece bir süre erteleyen, hatta yeni sorunlara yol açan bir antlaşma oldu. 440 maddeden oluşan bu antlaşma ile Almanya; Avrupa'daki topraklarının bir kısmını, bütün sömürgelerini

İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Savaş Dışı Kalma Politikaları Ve Sonuçları

kaybetmiş, çeşitli siyasi, ekonomik, mali ve askeri yükümlülükler altına sokulmuştur.(Uçarol,2000:513)

1930'lara gelindiğinde galipler de dâhil olmak üzere pek çok devletin Versailles hükümlerini içlerine sindiremedikleri görüldü. Özellikle savaşın galiplerinin yenilen devletlere yüklediği ağır savaş tazminatları sürekli bir tartışma ve kızgınlık nedeni oldu. Avrupa'da diktatörlerin iktidara yükselmeleri sürecinin, 1919-1934 arasında dünyayı etkisi altına alan ekonomik bunalıma denk düşmesi de bir rastlantı değildi. Nitekim 20 yıl sonra patlak veren İkinci Dünya Savaşı, ilk savaştan daha büyük ölçekte bir savaş olacaktı. Bu çerçevede İkinci Dünya Savaşı büyük ölçüde Birinci Dünya Savaşı'nın devamı niteliğindedir.

İki dünya savaşı arası dönemde Türkiye'nin pozisyonu genelde kalkınma çabalarına odaklanmış, uluslararası ilişkilerde karşı karşıya geldiği başlıca devletler olan Sovyetler Birliği (SSCB), İngiltere, Fransa, İtalya ve Almanya'nın yanı sıra küçük ve komşu devletlerle de ilişkileri hep barışçı olmuştur. Ancak İtalyan lider Mussolini 1935'te Habeşistan'a saldırınca ve hemen ertesi yıl Hitler ile bir Roma-Berlin mihverini kurunca Avrupa'da dengeler değişmeye başlamış, Akdeniz'de bir güvensizlik havası oluşmaya başlamıştı.(Soysal, 1999:293-295)

1. Türkiye'nin Savaş Süresince Dış Politika Hedefi ve Yaşanan Gelişmeler (1939-1943)

İkinci Dünya Savaşı, Alman ordularının 1 Eylül 1939 günü Polonya'ya girmesiyle başladı. 3 Eylül de İngiliz hükümeti, daha önceden Polonya'ya verilen garanti yükümlülüğünü yerine getirmek amacıyla Almanya'ya savaş ilan etti ve aynı gün Fransa biraz tereddütlü bir şekilde İngilizleri savaş ilanı ile takip etti. (Hart, 2016: 21) Savaş başladığında ve devamı süresince Cumhurbaşkanı İnönü'nün temel amacı, savaşa katılmadan Türkiye'nin toprak bütünlüğünü korumak ve büyük devletler arasında bir denge politikası yürüterek muhtemel saldırılardan korunmaktı. İnönü bu politikanın mimarı olmakla birlikte dönemin önemli bir bölümünde dışişleri bakanlığı yapan Numan Menemencioğlu, bu politikanın yürütülmesinde İnönü'nün en yakın yardımcısı olmuştur.(Deringil, 2003: 42-49)

Savaş süresince Türk dış politikasının temel hedefi, Sovyet karşıtı gözükmeden Türkiye'nin güvenliğini sağlayacak müttefik garantilerini sağlamak olmuştur. Bu garantileri sağlamak adına Türk dış politikası, savaşın başından sonuna kadar değişiklikler göstermiş, savaşın başında Türkiye İngiliz dostluğu ile Sovyet dostluğunu bir arada sürdürmek istemiştir. Aynı zamanda Almanya ile de ilişkilerini mümkün olduğunca dengede tutmaya çabalamıştır. (Şimşir, 2010: 45-46)

Cumhurbaşkanı İnönü ve arkadaşları, Osmanlı İmparatorluğunun Birinci Dünya Savaşına sürüklenerek nasıl ortadan kalktığını, Türk milletinin nasıl yok olma tehlikesiyle karşı karşıya geldiğini çok iyi hatırlıyorlardı. Ne var ki Türkiye'nin durum gereği şimdi de bazı uluslararası ittifaklara girmesi gerekiyordu.

İtalyan tehdidi karşısında 1930'larda İngiltere ile ilişkiler düzelmiş, hatta Akdeniz'de yatıyla bir gezintiye çıkmış olan Kral VIII.Edward İstanbul'a gelmiş (4-5 Eylül 1936), İnönü de VI.George'un 12 Mayıs 1937'de gerçekleşen taç giyme törenine katılmak üzere Londra'ya gitmişti. Bunu yeni kredi anlaşmaları izlemiş, iki ülke 12 Mayıs 1939'da bir karşılıklı güvence antlaşması imzalamışlardı. Bunu Hatay sorununun çözümlenmesi üzerine bir Fransız-Türk antlaşması izlemişti (23 Haziran 1939). Türkiye'nin bu anlaşmaları yapmasında Almanya ve İtalya'nın yayılmacı ve saldırgan politikaları etkili olurken Sovyetler Birliğinin yapılan anlaşmalara karşısında bir güçlük çıkarmayacağını düşünüyorlardı. Ancak savaşın başlamasından bir hafta önce gerçekleşen Nazi-Sovyet ittifakı (23 Ağustos 1939) ve ardından iki ülkenin Polonya'yı işgalleri Türkiye'nin de muhtemel bir tehdit karşısında bulunduğunu gösteriyordu.(Shaw, 1982:469)

İtalya'nın 7 Nisan 1939'da 30 tümenle Arnavutluk'u işgale girişmesi, tehlikeyi Türkiye'nin güvenlik sahasına taşıdı. On İki Ada dolayısıyla zaten komşu olduğu İtalya'nın bu kez Balkanlara doğru ilerlemesi, Türk tarafında endişelerin uyanmasına neden oldu. Mussolini bizzat 19 Mart 1934'te İkinci Faşist Kongresinde yaptığı konuşmada İtalya'nın tarihsel emel ve çıkarlarının "*Asya ve Afrika'da*" olduğunu söylemiş ve bunun tabii bir yayılma olarak kabul edilmesi gerektiğini belirtmişti. Bu konuşmanın ardından Roma'daki Türk Büyükelçisi devreye girmiş ve yapılan görüşmede Mussolini, bir Avrupa ülkesi olarak kabul ettiği Türkiye'yi kastetmediğini her ne kadar söylemiş olsa da, bu durum topraklarının yüzde doksan beşi Asya'da olan Türkiye'yi rahatlatmaktan uzak kaldı.(Ataöv, 1965:135-136)

Savaş süresince Türkiye, çok sayıda gizli örgütün ve ajanların faaliyet alanı haline gelmişti. Türk Milli Emniyet Hizmeti Riyaseti (MAH), yabancı istihbarat birimlerinin faaliyetlerine direkt müdahale etmek yerine, onları Türkiye'nin milli çıkarları doğrultusunda yönlendirecek girişimlerde bulunmayı yeğledi. Ancak Türkiye'yi doğrudan ilgilendiren konularda ajanlık yapanlar hemen sınır dışı edildi, Müttefikler ve Mihver'in birbirlerini izlemelerine ise ses çıkarılmadı.(Ortaylı, 2010: 89; Atlas Tarih, 2014: 98)

Savaşın üzerinden bir yıl geçtikten sonra Almanya tarafından Sovyetler Birliği'nin İngiltere karşısında oluşturulacak ittifaka razı edilememesi, pazarlık girişimlerinin boşa çıkması, savaşın seyrini büyük ölçüde değiştirmiştir.(Tekeli-İlkin,2013:200) 12 Kasım 1940 tarihinde Hitler ile Sovyet Dışişleri Bakanı Molotov Berlin'de bir araya gelmişler, üç gün devam eden bu görüşmelerde Türkiye'nin durumu da müzakere edilmiştir. Stratejik açıdan son derece önemli olan Boğazları başka bir devletle paylaşmak istemeyen ve Rusların bu konudaki taleplerinden rahatsız olan Hitler, Berlin görüşmelerinden sonra Sovyetler Birliği ile ortak hareket edemeyeceğini anlamış ve işbirliğini bitirme kararı almıştır. Nitekim 18 Aralık 1940 günü Alman ordularına Rusya'ya karşı saldırıya hazırlanmaları emrini vermiştir. (Ertem, 2013:165)

İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Savaş Dışı Kalma Politikaları Ve Sonuçları

Bölgedeki çıkarlarını korumak adına 1941 yılı başında harekete geçen Alman ordularının Balkanlara doğru ilerlemesi doğal olarak Sovyetler Birliği'ni Boğazlar konusunda endişelendirecektir. Şöyle ki Rusya için Boğazlar önemli bir stratejik konum teşkil etmekteydi. Diğer yandan, İngiltere de, Balkanlarda ilerleyen Almanlar karşısında Türkiye'nin de baskılara direnemeyerek Alman ordularının Türkiye üzerinden Ortadoğu'ya geçmesine izin verebileceğinden endişeleniyordu. Bu nedenle olası tehlikeyi daha önceden bertaraf edebilmek maksadıyla İngiltere Başbakanı Churchill, İnönü'ye bir mektup göndermişti. 31 Ocak 1941 tarihli bu mektupta Churchill, Almanya'nın Balkanlara, özellikle Bulgaristan'a yerleşmesinin Türkiye için doğuracağı tehlikelere dikkat çekiyor ve Türkiye'nin müttefiklerin yanında savaşa katılmasını istiyordu. (Aydın, 2014: 435) Churchill Bulgaristan üzerinden gelecek muhtemel bir hava saldırısına karşı Türkiye'de hava ve topçu birliklerinin konuşlanmasını öneriyordu. Ancak İnönü bu öneriyi Türkiye'nin fiilen harbe girmesi olarak değerlendirdiğinden kabul etmemiştir. (Demirer, 2015: 49)

Bu süreçte Almanya Ankara'da Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı İmparatorluğu'nda Von Falkenhayn'ın yaveri olarak görev yapan Franz Von Papen tarafından temsil edilmekteydi. Von Papen'in görevi müttefikler savaşta üstün oldukları sürece Türkiye'nin onların yanında yer almasını önlemektir. (Shaw,1982:470) Nitekim Almanlar İngilizlerden daha önce harekete geçerek 7 Ocak'ta Von Papen vasıtasıyla Alman Dışişleri Bakanı Ribbentrop'un teminatlarını Türk yetkililere iletmışler (Aydın, 2014:436), ayrıca Von Papen 28 Ocak'ta Hitler'e İnönü'ye bir mektup yazmasını önermiştir. (Demirer, 2015: 49)

Savaş başladığında Türkiye için ilk sırada yer alan tehdit Avrupa'dan Balkanlara ve Trakya'ya yöneldiği için, Türk ordusunun esas yığınağı bu bölgede yapılmıştır. Çakmak Müdafaa Hattı denilen bu hat, Karadeniz'de İğneada'dan başlayıp, Mahya Dağı-Demirköy-Kırklareli-Edirne ve Meriç'te son buluyordu. (Türsan, 2009: 57) Alman orduları Balkanlar istikametinde doğuya doğru ilerleyince Türkiye vakit kaybetmeden Trakya sınırı boyunca güvenlik tedbirlerini arttırdı. Bulgaristan, Türkiye'nin aldığı bu savunma tedbirlerinin kendilerine karşı alınmakta olduğunu düşündü. Bu nedenle Türkiye'ye yapmış oldukları talep üzerine iki ülke arasında görüşmelere başlandı ve bu görüşmeler 17 Şubat 1941 tarihinde bir saldırmazlık bildiriyle sonuçlandı. (Karakuş, 2004:171) Türkiye ile Bulgaristan'ın birbirlerine saldırmamayı taahhüt etmesi, özellikle İngilizler üzerinde endişe yarattı. Çünkü İngiltere'ye göre Bulgaristan'ın artık Türkiye'den korkusu kalmayacak ve Almanya'ya kapılarını rahatlıkla açabilecekti. (Esmer-Sander,1993: s.152)

Hitler 1941 yazında Rusya'ya savaş açmadan önce Balkanları emniyet altına almak istedi. 12 Kasım 1940 tarihinde Berlin'de yapılan Hitler-Molotov görüşmesi Sovyetlerin Balkanlara göz koyduğunu göstermişti. Bunun için 20 Kasım 1940'da Macaristan ve 23 Kasım 1940'da Romanya Üçlü Pakta (Mihver) alındı. Aralık 1940 ve Ocak 1941'de Romanya'ya büyük kuvvetler sevk edildi. Bulgaristan önce mukavemet ettiyse de 1 Mart 1941'de Üçlü Pakta katılmak

zorunda kaldı. Hitler bundan sonra yüzünü Yugoslavya'ya döndü ve Yugoslavya da 25 Mart 1941'de Üçlü Pakta katıldı. Fakat Yugoslavya da General Simoviç 27 Mart 1941 de Almanya aleyhtarı bir hükümet darbesi yapınca durum değişti ve yönetimi eline geçiren General Simoviç 6 Nisan 1941'de Sovyetler Birliği ile bir Dostluk ve Saldırmazlık Paktı imzaladı. Bu gelişme Hitler'i Balkan seferini yapmaya sevk etti. Alman Hava Kuvvetleri'nin Belgrad'ı ağır bombardımana tuttuğu saldırı sonunda bir yıldırım harekâtıyla Yugoslavya teslim alındı ve paylaşıldı. (Armaoğlu-Soysal, 1999: 302-33)

Bu gelişmeler karşısında Türkiye halen tarafsızlığını korumaktaydı. Birinci Dünya Savaşı'na göre daha gelişmiş, motorize zırhlı birliklerin kullanıldığı bu savaşta herhangi bir saldırı olduğu takdirde Türkiye'nin ağır bir darbe alması kaçınılmazdı. Savaşın Türkiye sınırlarına bu derce yakınlaşmış olması doğal olarak savunma harcamalarının artmasına neden olmuştu. (Akin, 2015:328)

Adolf Hitler'in bu dönemde İnönü'ye gönderdiği 1 Mart tarihli mektupta, *"Almanya'nın amacının Avrupa kıtasındaki İngiliz nüfusunu yok etmek olduğu, alınan tedbirlerin hiçbir şekilde Türkiye'nin toprak ve politik bütünlüğüne yönelik olmadığı, aksine birlikte yürütülen büyük kader savaşının (burada Birinci Dünya Savaşı kastedilmektedir) ve bununla bağlantılı yıllarca süren kederli yılların hatırasıyla Almanya ile Türkiye arasında dostluğa dayanan işbirliği ortamının oluştuğundan emin olduğu"* yazıyordu. Ayrıca mektubun devamında, söz konusu tehlike yok edildikten sonra Alman birliklerinin Bulgaristan ve Romanya'yı boşaltacağı, Bulgaristan'a giren Alman birliklerinin Türk sınırından uzak durmaları için gerekli tedbirlerin alındığı belirtiliyordu. (Kılıç, 2012: 354-355)

Hitler'in mesajı 4 Mart'ta İnönü'ye ulaşmıştı, cevap ise 12 Mart'ta verildi. Cumhurbaşkanı İnönü, bu mektuba verdiği cevapta:

"Omuz omuza yaptığımız ve şanını ve ızdıraplarını birlikte paylaştığımız son büyük savaştan sonra genç Türkiye'nin milli mücadelenin başından itibaren belirlediği yeni politikası daima ikeli olmuştur. Bu ilke Türk bağımsızlığının sağlanması ve başkalarının hakkına tecavüz etmeden barışçı gelişmedir...1939 senesi baharının başından beri Türkiye tarafından ittihaz olunan siyasetin esasında yine bu aynı direktifin bulunduğu Zatı devletleri pekâlâ bilirler." diyordu.

Türkiye'nin bu kararı doğal olarak Almanya'nın hoşuna gitmedi ve Alman basınında o zaman şiddetle eleştirildi. (Kuneralp,1982:57-60, Kılıç,2012:365) Bu gelişmeler yaşanırken SSCB, 3 Mart günü Bulgaristan'ın tutumunun kabul edilemez olduğunu açıklamıştı. Bu durum, o zamana kadar Türkiye'yi yalnız bırakmak adına Bulgaristan ile yakın işbirliği içinde olan Sovyetler Birliği'nin yürüttüğü politikaları bırakmasına neden oldu ve müteakiben Sovyetler Birliği Türkiye ile işbirliği kurmaya yöneldi. Neticede Sovyetler Birliği bu dönemde Türkiye herhangi bir saldırıya uğrar ve savaşa girmek zorunda kalırsa 1925 yılında Türkiye-Sovyetler Birliği arasında imzalanmış olan Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nın geçerli olacağını, Sovyetler Birliği'nin tarafsız kalacağına güvenebileceğini bildirdi. (Armaoğlu,1994:410) Türkiye'nin de Sovyetler

İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Savaş Dışı Kalma Politikaları Ve Sonuçları

Birliği'ne aynı garantileri vermesinden sonra bu karşılıklı taahhütler 25 Mart 1941'de bir saldırmazlık bildirgesi şeklinde kamuoyuna duyuruldu. (Soysal, 1989:636)

1941 Mart ayı sonunda Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki ilişkiler iyileşmeye doğru giderken yeni bir olay Almanya'nın Türkiye üzerinde baskı uygulamasına ve dolayısıyla Türkiye için bir Alman tehlikesinin doğmasına sebep oldu. Nisan 1941 de Irak'ta Mihver taraftarı olan Raşid Ali Geylani bir hükümet darbesi ile iktidarı ele geçirmiş, bunun üzerine İngilizler de Raşid Ali'ye karşı harekete geçmişlerdi. Raşid Ali bunun üzerine İngilizlere karşı mukavemet edebilmek ve iktidarını koruyabilmek için Almanya'dan acele olarak yardım istemek zorunda kaldı.(Armaoğlu-Soysal, 1999: 304) Geylani Savunma Bakanını yardım talebiyle Ankara'ya von Papen'in yanına gönderirken 2 Mayıs'ta Basra'ya asker çıkaran İngilizler, Irak'taki durumu kendi lehlerine çevirmek için uğraşıyorlardı.(Koçak, 1991:389) Almanlar ise Raşid Ali'ye gereken yardımı hemen yapmak istediler, çünkü bu durum Almanya'ya; Fransa'nın savaşta mağlup edilmesinden sonra Nazi işgali dışındaki bölgede kendisine bağımlı olan kurulan Fransız Vichy hükümetinin Suriye'de Almanya'ya devrettiği üsleri, bütün Ortadoğu petrolerini ele geçirmek imkânı sağlayacaktı. Hatta Basra Körfezi üzerinden Hint Denizi'ndeki Japon güçleriyle direkt temas mümkün olabilirdi. (Belge, 1970: 458) Bu nedenle Almanya Türkiye üzerinden Irak'a asker ve malzeme göndermek için Türk Hükümeti'ne yoğun baskıda bulundu. Almanya bu durumu Türkiye'ye kabul ettirebilmek için Batı Trakya ve Ege Adaları'ndan toprak vermeyi dahi teklif etti. Ancak Türkiye tüm bu baskılara karşı direndi ve Almanya'nın tekliflerini kabul etmedi. Türkiye'yi Alman baskısından kurtaran ise İngilizlerin Irak'taki durumu kontrol altına alarak Geylani'yi saf dışı bırakmaları oldu. (Esmer-Sander,1993:155-156)

Hitler bu safhada Sovyetler Birliği'ne karşı saldırıya hazırlanmakta ve hatta acele etmekteydi. Türkiye'nin mukavemetini kıramayacağını ise anlamıştı. (Armaoğlu-Soysal, 1999:304) Almanlar daha önce Hitler'in İnönü'ye gönderdiği mektupta da ifade edildiği gibi Yunanistan'da ilerleyen Alman birliklerine Türk sınırından uzakta kalmaları emrinin verildiğini Türkiye'ye bildirdiler. Diğer taraftan Alman dışişleri yetkilileri, Alman ordularının Ege ve Karadeniz istikametinde ilerlemesinin Almanya'ya karşı bir Türk-Sovyet işbirliği doğuracağından endişe duyuyorlardı. Bu nedenle Almanlar, Türkiye ile bir saldırmazlık paktı yapılmasının bu endişeyi ortadan kaldıracığını düşünerek Türk mahfillerinde zemin yoklamaya başladılar. 9 Nisan'da Berlin'de Türk Büyükelçisi Hüsrev Gerede ile görüşen Alman Dışişleri Bakanı Ribbentrop, Hitler'in Almanya'nın eski dostlarını kendi tarafında görmekten memnuniyet duyacağını belirtti. Bu tarihe kadar Türkiye'yi Sovyet tehdidini kullanarak etkilemeye çalışan Almanya, artık mevcut politikasından vazgeçerek Türkiye'yi savaş sonrası sunulacak toprak vaatleriyle kontrol altında tutmaya çalışıyordu. Sonunda 18 Haziran 1941'de Türk-Alman Saldırmazlık Paktı imzalandı. (Ayдын, 2014:440-441)

Bu pakt ile Almanya ve Türkiye, topraklarının korunmasına ve bütünlüğüne karşılıklı uyulmasına ve doğrudan doğruya ya da dolaylı olarak birbirleri aleyhine yönelik her türlü harekattan sakınılmasına ilişkin karşılıklı söz vermişlerdir.(Çiftçi, 2020: 244) Böylece güneyini garanti altına alan Alman ordularının 1941 yılının 22 Haziran günü Sovyet sınırını geçerek Barbarossa Harekâtını başlatmalarıyla (Çınar, 2007: 43) savaş yepyeni ve dramatik bir döneme girdi. Bir süre önce Polonya'yı paylaşmış olan iki gücün birbiriyle tutuşması, Türkiye'nin rahat bırakılması yönünden olumlu bir gelişme niteliğindedir. Bu yüzden olacak ki o gün Yalova'da bulunan Cumhurbaşkanı İnönü, yataktan uyandırılıp kendisine Alman-Rus savaşının başladığı haberi verildiğinde bir gülme krizine tutulmuştu. (Turan, 2003: 252) İtalya ve Japonya hariç savaşan diğer devletlerle ayrı ayrı dostluk ve saldırmazlık antlaşmaları imzalamış olan Türkiye, Polonya gibi iki taraftan saldırıya uğrama ihtimalinin ortadan kalkması dolayısıyla rahatlamıştı. (Aydemir, 167: 185)

Alman kuvvetleri 22 Haziran günü sabaha karşı Karpatlardan Baltık'a kadar uzanan 1500 kilometrelik çok geniş bir cephede saldırıya geçtiğinde, Kuzey Ordular Grubu Leningrad'a, Merkez Ordu Grubu Moskova'ya, Güney Ordular Grubu Dinyeper ve Kiev üzerine yönelecekti. Temmuz ayına gelindiğinde Hitler Merkez Grubundan Moskova'ya ilerlemeleri yerine Kırım'ın ve Donetz kömür madenlerinin ele geçirilmesine, Rus Ordusuna Kafkasya petrolerinden yapılan petrol ikmalinin kesilmesine öncelik verdi. Kırım ve Donetz kolayca ele geçirildi, Don ve Rostof'a ulaşıldı (Hart, 2016: 206, 231-232) ve Ekim ayı sonlarında Alman birlikleri Kırım'a girmeye başladılar. Kırım'ın Almanlar tarafından ele geçirilmesi, Stalin rejimi altında ezilmiş bütün halklar için olduğu gibi Kırım'daki Müslüman-Türk ahali için de bir kurtuluş gibi görülmüşse de, bu tahminlerinde ne kadar yanlış oldukları kısa zamanda anlaşıldı. Sosyal hayatta oldukça küçük çapta verilen birtakım hakların dışında Almanların Kırım Tatarlarına bağımsızlık vermeye hiç niyetli olmadıklarının görülmesi, bütün beklentileri boşa çıkarmıştı. Kırım'da oldukça sert bir yönetim sergileyen Almanlar, yerli iş sahalarının kurulmasına meydan vermediği gibi, Alman savaş sanayinde çalıştırılmak üzere binlerce Kırım Tatarı, zor kullanılarak Almanya'ya götürüldü. (Kırımlı, 2014)

1941 sonbaharında Almanlar Rusya topraklarında hızla ilerlerken, Türkiye'den Almanya'yı resmi davet yoluyla ziyaret eden ve bu savaşın Sovyet Rusya'da yaşayan Türklerin kurtuluşu olacağı yönünde değerlendirmeler yapan kişiler de vardı. Nitekim 15 Ekim-5 Kasım 1941 tarihleri arasında bir Türk heyeti Alman-Rus cephesini ziyaret etmişti. Bu heyette o dönemin Harp Akademileri Komutanı Ali Fuad Erden Paşa ve Emekli General Hüsnü Emir Erkilet bulunuyordu. Ziyaretin gerçekleştirilmesinde Almanya tarafında von Papen, Türkiye tarafında ise İstanbul Valisi Lütfi Kırdar aracılık etmişlerdi. Berlin Büyükelçisi Hüsnü Gerede de bu seyahate ve heyete Türk hükümeti adına refakat etmişti. Alman-Rus cephesini ziyaret eden Ali Fuad Erden ve Hüsnü Emir Erkilet

İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Savaş Dışı Kalma Politikaları Ve Sonuçları

Paşalar, Türkiye'ye döndükten sonra Cumhurbaşkanı İnönü'ye yapmış oldukları ziyaret ile ilgili bilgi vermişler, cephe izlenimlerini aktarmışlardı. Her iki komutana göre yakın bir süre içinde Alman zaferi gerçekleşecekti. Altı saat süren bu görüşmede İnönü'ye, savaşı Almanya'nın kesin olarak kazanacağı söylenirse de, İnönü kendisine anlatılanlardan ikna olmadı. (Tüzün, 2005: 197-198)

Almanya'nın Rusya için savaş hazırlığı aslında aceleye getirilmişti. Savaşın kısa sürede sona ereceği düşünülüyordu uzun vadeli planlar yapılmamıştı. Alman Genelkurmayı, Sovyet askeri gücü hakkında yeterli bilgiye sahip değildi ve Rusların Finlandiya harekâtındaki yetersiz manevra kabiliyetine bakarak Sovyet Ordusu'nu hafife almışlardı. Ayrıca Almanlar Rusya'nın da Fransa gibi yiyecek ve malzeme bakımından iyi imkânlarla, zırhlı birliklerin geçişine müsait yollara sahip olabileceğini düşündüler, ancak bu konuda yanlış olduklarını kısa sürede anladılar. Yıl sonuna kadar Alman orduları üç koldan saldırılarını sürdürdü, buna mukabil Sovyet orduları geniş coğrafyadan yararlanarak geri çekildiler ve Alman ordularını ikmal noktalarından uzaklaştırarak zor durumda bıraktılar. Dolayısıyla Alman orduları Rusya'nın derinliğine ilerlerken gittikçe merkezden uzaklaşarak lojistik destek merkezleriyle olan bağlantılarını da koparmış oldular. Almanlar her ne kadar Moskova önlerine gelmiş olsalar da Rusya'nın ağır kış şartları için hazırlıksız olan Alman orduları önce çamura ve bataklığa saplandılar, sonra da soğuk ve kar yağışı yüzünden durakladılar.(Sander, 2001:156-157)

Almanların Rusya'ya saldırısı, Sovyetler Birliği ile İngiltere'yi birbirine yaklaştırmıştı. Bunun üzerine müttefik gemilerine Türk Boğazları'nı kapatma yolundaki Alman-Sovyet baskısı, bu kez yerini Boğazları müttefiklere açma yolundaki İngiliz-Sovyet baskısına bıraktı. Bu baskıya ilaveten Türkiye'nin Almanya ile kısa bir süre önce 18 Haziran 1941'de imzalamış olduğu Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması ile ortaya çıkan gerginlik, Türk-Amerikan ilişkilerini etkilemeye devam ediyordu.(Aydın, 2014:446) 9 Ekim 1941'de Türkiye'nin Almanya ile yeni bir krom anlaşması yapması,(Karakaş, 2010:470) ilişkileri daha da gerginleştirdi. Amerika Birleşik Devletlerinin bu tutumu ancak Japonların 7 Aralık 1941'de Hawai'deki Pearl Harbor deniz üssüne hava bombardımanında bulunmasından sonra değişti ve hatta Amerika Birleşik Devletleri Japonya'nın Almanya'nın yanında savaşa katılmasının Türkiye üzerinde olabilecek etkisinden çekindi.

Almanya bu dönemde Türkiye'yi kendi tarafına çekebilmek için birtakım politik girişimlerde bulundu. Bunlardan ilki, muhtemel bir Türk-Sovyet yakınlaşmasının önünü kesmek amacıyla Kasım 1940'da Hitler-Molotov görüşmelerinde Sovyetlerin Almanya ile anlaşma yapmak için Boğazlar hakkında sundukları önerileri açıklamak oldu. İkinci olarak Almanlar yaptıkları büyük ve gizli mali destekle Türkiye'de bir Turancı hareketi geliştirmeye çalıştılar, nitekim bu amaçla Alman Büyükelçi Von Papen'e beş milyon altın mark yollanmıştır. Bu konudan Dışişleri Bakanı Ribbentrop'un da bilgisi vardı.(Gizli Belgeler,1968: 47) Diğer bir girişim ise Almanlar ellerinde bulundurdukları Ege Adaları'ndan

bazılarını Türkiye'ye vermeyi teklif ettiler. Ancak Türk Başbakanı Şükrü Saraçoğlu, Von Papen ile 27 Ağustos 1942'de yaptığı görüşmede, Türkiye'nin tarafsızlık kararından vazgeçmeyeceğini söyledi. Bu karar karşısında öfkelenen Dışişleri Bakanı Ribbentrop, görüşmenin üzerinden fazla zaman geçmeden Eylül 1942'de Von Papen'e, Rusya'daki Türk halklar konusunda Ankara hükümetiyle yaptığı görüşmeleri durdurmasını bir talimatla bildirdi. Ancak Türkiye'nin savaşa girmesi konusunda Almanya'nın yapmış olduğu bu baskı, kendileri adına istedikleri sonucu vermedi. (Armaoğlu, 1994:411).Türkiye bu sırada Karadeniz sahillerine yapılabilecek muhtemel bir alman çıkarmasına karşı Trabzon ve Hopa civarında askeri önlemler almış, 1942 yılının Eylül ayında Trakya'dan alınan 10 tümen asker Karadeniz sahillerine ve Kafkas sınırına yerleştirilmişti. Molotov, Türkiye'nin aldığı bu askeri önlemlerin, Rusya'ya karşı bir saldırı hazırlığı şeklinde yorumlanabileceğine de dikkat çekmişti. Çünkü Sovyetler Birliği, Türkiye'nin askeri birliklerini Karadeniz sahillerine ve doğu sınırına yağmasının ardında, Berlin'in baskısı sonucunda kendisine karşı olası bir saldırı planı olduğuna inanıyordu. Türkiye ise Sovyetler Birliği'nin İngiltere ile gizlice anlaşarak Boğazlar'a inmeyi planladığından endişe ediyordu.(Koçak, 2018:707)

Karşılıklı güvensizliğin bu denli arttığı bir ortamda 19 Kasım 1942'den 2 Şubat 1943 başına kadar devam eden Stalingrad Savaşı'nda Ocak 1943 itibariyle Kızıl Ordu birlikleri Alman 6 ncı Ordusunu çembere alıp kuşatınca, 6 ncı Ordu 22 generali, aç ve donmak üzere olan 91 bin askeriyle teslim oldu. Stalingrad Savaşı Almanya'ya çok ağır kayıplara mal olmuş, toplam 500 bin asker hayatını kaybetmiştir. Bu durum Ruslar için de geçerlidir. Alman uçaklarının Stalingrad'ı bombalaması sonucunda halktan 40 bin kişi hayatını kaybetmişti. Bununla birlikte Stalin sivil halkın şehirden tahliyesini reddetmiş, onlardan yerlerinde kalıp direnmelerini, şehri savunmalarını istemişti. Nitekim Stalingrad direnişinden sadece 10 bin kişi sağ kurtulabilmiştir. Bu 10 bin kişi arasında anne ve babası hayatta kalmış sadece 9 çocuk bulunuyordu. (Neilberg,2011:124-125)

2. 1943 Yılı Gelişmeleri ve Müttefiklerin Türkiye'yi Savaşa Sokma Çabaları

Almanların Stalingrad'daki hezimetini savaşın önemli bir kırılma noktası olmakla birlikte Amerika Birleşik Devletleri'nin savaşa girişi ile birlikte artık bir Alman zaferi beklemek çok zordu.(Çiftçi, 2010: 247) İngiltere ve Sovyetler Birliği Almanya'yı yorduktan sonra Amerika Birleşik Devletleri'nin savaşa girişi dengeyi Almanya aleyhine bozmuş oldu. Ancak Almanya'ya karşı Fransa'da bir ikinci cephe açılması yönündeki tartışmalar, Amerika Birleşik Devletleri daha savaşa girmeden önce Stalin'in talepleri doğrultusunda başlamıştı. Ne var ki batılı müttefiklerin Sovyetler Birliği'ni rahatlatmak maksadıyla Avrupa'da ikinci bir cepheyi açabilmesi için Kuzey Afrika'daki harekât sonuca ulaşmalıydı. (Çınar, 2014: 179)

İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Savaş Dışı Kalma Politikaları Ve Sonuçları

Savaşın bu döneminde Türkiye'yi kilit ülke olarak değerlendiren Churchill, Türkiye'nin 1943 baharında müttefiklerin yanında savaşa girebilmesi için silah ve malzeme yönünden güçlendirilmesi gerektiğine, aynı zamanda müttefiklerin toprak bütünlüğü konusunda Türkiye'ye teminat vermeleri gerektiğine inanıyordu. Churchill bu konuda ABD Başkanı Roosevelt'in onayını aldıktan sonra konuyu Stalin ile görüştü.(Aydın, 2014:451) Churchill, 24 Kasım'da Stalin'e yazdığı bir mektupta, Türkiye'nin İngiliz-Sovyet ittifakına ve işbirliğine yönelik kuşkularının ortadan kaldırılarak, 1943 yılının ilkbahar aylarında, müttefiklerin yanında savaşa katılması için gayret sarf edilmesi gerektiğini bildirmiş, Stalin de 27 Kasım'da verdiği cevapta, Türkiye'nin savaşa katılması gerektiği konusunda Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere ile aynı görüşte olduğunu söylemiştir. Bu karara varılmış olmasında Rusya topraklarındaki savaşın Almanya aleyhine gelişme göstermesi olduğu kadar Kuzey Afrika cephesinde General Rommel komutasındaki Alman Ordusu'nun müttefikler karşısında yenilgiye uğraması ve İngiliz-Amerikan Ordularının Kuzey Afrika sahillerine çıkararak Alman ve İtalyan Ordularını yenilgiye uğratmış olmalarının büyük etkisi olmuştur. (Koçak, 2018:710-711)

Roosevelt ve Churchill'in Fransız generaller De Gaulle ve Giraud ile Fas'ın Kazablanka kentinde 14-24 Ocak 1943 tarihleri arasında bir araya geldiği, Sovyetler Birliği üzerindeki baskıyı hafifletmek için Sicilya'ya çıkartma yapılması, Balkanlar'da ikinci bir cephe açılması ve bunun için de Türkiye'nin savaşa katılmasını sağlamak üzere gerekli hazırlıkların yapılması kararlarının alındığı Kasablanka Konferansı'nı (Doğan,2016:127), İnönü-Churchill görüşmesinin yapıldığı Adana Konferansı (30 Ocak-1 Şubat 1943) izledi. Bu konferans, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ile Churchill arasında Adana-Yenice istasyonunda Cumhurbaşkanının özel vagonunda yapıldı. Adana görüşmelerinde İnönü'den başka Başbakan Şükrü Saraçoğlu, Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu, Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak da bulunuyordu.

Churchill bu görüşmede Türkiye'ye yönelebilecek Alman tehditlerinin Stalingrad ve Kahire'de müttefikler tarafından elde edilen başarılarla ortadan kaldırdığını, fakat Almanya'nın harp sanayisi için büyük önem taşıyan petrol ihtiyacı nedeniyle Ortadoğu'ya yönelik bir harekâta kalkışabileceğini öne sürdü ve Türkiye'nin 1943 yılı sona ermeden müttefikler safında savaşa girmesini istedi. İnönü ise bu teklife karşılık öncelikle Türk Ordusu'nun savaşa katılabilecek düzeyde teçhiz edilmesi gerektiğini, ayrıca kendilerinin Sovyetler Birliği'ne güvenemediklerini, özellikle Barbarossa Harekâtı'nın Almanya aleyhine sona ermesinden sonra Rusya'nın Doğu Avrupa'da hâkim güç olmasından endişe ettiklerini bildirdi. Bunun üzerine İnönü'ye Türkiye'nin savaşa katılabilmesi için askeri malzeme olarak nelere ihtiyaç duyulduğunu sordu. (Öztoprak, 1998:184-186) Kendisine bu konuda "Adana Listesi" olarak bilinen bir liste verildi.(Demirer, 2015: 61)

Quebec, Moskova, Kahire, Tahran Konferanslarından sonra 4-8 Aralık 1943 tarihleri arasında gerçekleşen İkinci Kahire Konferansı, müttefiklerin Türkiye'yi savaşa sokma gayretlerinin doruğa ulaştığı konferans oldu. İnönü burada prensip olarak savaşa katılmayı kabul etmiş, fakat Türkiye'ye yapılan askeri teçhizat ve malzeme yardımlarının tamamlanmasını ve ortak harekât planının yapılmasını koşul olarak öne sürmüştür. İngiltere ise Türkiye'ye askeri uçakların gönderilmesi ve hava alanlarının hazır olmasını Türkiye'nin savunması için yeterli görmekteydi. (Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl,1973:205) Churchill, Rusya'yı öne sürerek Türkiye'ye karşı tehdit dolu bir siyaset sürdürürken, ABD Başkanı Roosevelt ise Türk tarafının görüşlerine biraz daha hak verir bir çizgi izlemiştir. Türk tarafı prensip olarak müttefiklerin yanında savaşa girmeye taraftar olduklarını, fakat muhtemel bir Alman saldırısına karşı koyacak askeri güce kavuşturulmalarını ısrarla istemiştir. Alman Ordusu her ne kadar geri çekilmeye başlamış ve savunma pozisyonuna geçmiş ise de Balkanlar ve Ege Denizi'nde Alman Hava Kuvvetleri hala güçlüydü. Eğer Türkiye yeterli ve etkili tedbir almazsa, İngiliz uçaklarının desteği gelene kadar Alman uçakları 24 saat içinde Türkiye'ye çok ciddi zarar verebilirdi. Neticede, Cumhurbaşkanı İnönü ve beraberindeki heyet kesin bir savaşa katılma kararına varmadan Kahire'den dönmüştür. (Bakar, 2016: 93-94)

Kahire Konferansı dönüşü İngiltere'nin önerileri Ankara'da Bakanlar Kurulunda görüşülmüş ve İngiliz planı reddedilerek karar 12 Aralık tarihli bir notayla İngiltere Büyükelçiliğine iletilmiştir. Bu notada, Türk hükümetinin prensip olarak Kahire tekliflerini kabul ettiği bildirilse de, İngiltere'nin yapacağı malzeme yardımlarının yanı sıra gelecekteki harekâtlar için yapılacak planlara Türkiye'nin de dâhil edilmesi talebi yer alıyordu. Ancak bu konuda bir anlaşmaya varıldıktan sonra siyasi konuların halledilmesi gerektiği anlatılıyordu.(Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl,1973:205)

3. Türkiye İle İlişkilerin Kesilmesi ve Krom Meselesi

İkinci Kahire Konferansı kararları gereğince 1944 yılı Ocak ayında Ankara'ya gelen İngiliz askeri heyeti ile Türk yetkililer arasında yardım konusu görüşülmeye başlandı, ancak yaklaşık bir ay süren bu görüşmelerden bir sonuç alınamadı. Gelen heyet, 3 Şubat günü aniden Türkiye'den ayrıldı. (Uçarol, 2010:650) Bundan bir gün sonra İngiltere, ABD Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği telgrafla Türkiye ile ilişkilerini dondurduğunu bildirerek Amerika Birleşik Devletleri'nden de aynı şekilde dondurmasını istedi. Nitekim İngilizlerin bu talebi Amerika Birleşik Devletleri tarafından onaylanmış olacak ki 7 Şubat 1944'te Amerika Birleşik Devletleri'nin Ankara Büyükelçisi Steinhardt'a bu yönde bir talimat gönderildi. Müteakiben 2 Mart'ta İngiltere, 1 Nisan'da da Amerika Birleşik Devletleri Türkiye'ye yaptıkları askeri yardımlarını durdurdular.(Aydın, 2014: 465) Bu dönemde İngiliz basını Türkiye'nin savaşa katılmamak için sürekli bahane arayış bulduğunu ve ittifak antlaşmasının yükümlüklerini yerine getirmediğini,

İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Savaş Dışı Kalma Politikaları Ve Sonuçları

bunun sonucunda da gelecek süreçte yalnız kalacağını ileri sürmüştür.(Koçak, 2018: 234)

Bu sırada gündeme gelen "Krom Meselesi", Türk-Müttefik ilişkilerini daha da gerginleştirdi. (Karakaş,2010:475) Aslında müttefikler, Türkiye'nin Almanya'ya krom sevkiyatına daha başından itibaren şiddetli tepki göstermişlerdi. Büyükelçi Steihardt, Türkiye'nin Almanya'ya krom sevkiyatı ile ilgili olarak, 18 Şubat 1944 tarihli raporunda Ankara'nın sevkiyatı krom miktarında büyük artış görülürken, Londra'ya sevkiyatın azaldığını bildiriyordu. Steihardt, Almanya'ya krom sevkiyatını durdurabilmek maksadıyla, Meriç Nehri üzerindeki köprülerin havaya uçurulmasını da öneriyordu. İngiliz Dışişleri Bakanlığı da Türkiye'den Almanya'ya yapılan krom sevkiyatının durmaması halinde, İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri'nin Türkiye'ye ambargo uygulamasını kararlaştırdı. (Koçak, 2018: 238-239) Nihayet 14 Nisan 1944'te İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri Türkiye'ye birer nota vererek, Almanya'ya krom satışına devam ettiği takdirde, diğer tarafsız devletlere uygulanan abluka tedbirlerinin Türkiye'ye de uygulanacağını belirttiler. (Aydın, 2014: 466)

Türk Hükümeti, durumun nazik bir hal alması ve savaşın müttefiklerin lehine gelişmesini dikkate alarak bu ülkelerle yakınlaşacak bir adım atmış ve 21 Nisan 1944 akşamı itibarıyla Almanya'ya krom ihracatını durdurmuştur. Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu Türkiye'nin politikası için şu ifadeleri kullanmıştı: "*Harici siyasetimizin umdesi ve esası İngilizlerle olan ittifak muahedesi olduğuna göre, biz bitaraf değiliz.*" Türkiye, 21 Nisan akşamı işe yarar tüm vagonları kullanarak 218 krom yüklü vagonu, Almanya'ya gönderilmek üzere Bulgaristan'a geçirmiştir. Alman Büyükelçi Papen ise anılarında Almanya'ya krom sevkiyatının Türk yetkililerin yardımıyla 1 Mayıs'a kadar devam ettiğinden bahsetmektedir.(Bakar, 2016, 96)

Krom meselesini müteakip bu kez Türk Boğazları'ndan geçen Alman gemileri mesele oldu. 5 Haziran 1944'te bazı Alman gemilerinin Çanakkale ve İstanbul Boğazı'ndan geçerek Karadeniz'e çıkmaları Türkiye ile müttefiklerin arasının daha da açılmasına sebep oldu. İngilizler bu gemilerin ticarî gemi görüntüsünde savaş gemileri olduğunu, dolayısıyla Montrö Antlaşması'nın ihlal edildiğini iddia etmekteydiler. Bu iddialar Türkiye üzerinde baskı oluştururken, Kassel adındaki Alman gemisinde yapılan aramada bir takım savaş araç ve malzemelerinin bulunması Türkiye'yi zor durumda bıraktı. İngiliz Hükümeti, Türkiye'yi Montrö Sözleşmesini çiğnemek ve denetim yükümlülüğünü hafife almakla suçladı. Bu durum üzerine sorumluluğu üstlenen Numan Menemencioğlu, 15 Haziran 1944'te Dışişleri Bakanlığı görevinden istifa etti. Menemencioğlu'nun istifası Türk-İngiliz ilişkilerinin daha çok bozulmaması için gerçekleşmişti.(Bakar, 2016: 96)

4. Türkiye'yi Mihver Devletlere Karşı Savaş İlanına Sürükleyen Sebepler.

6 Haziran 1944'te müttefiklerin İngiltere'de toplanan büyük çaptaki kuvvetleri tarafından Fransa'nın Normandiya bölgesine yapılan çıkarma harekâtı sırasında Almanlar gerekli başarıyı sağlayamamışlardı. Çıkarmadan evvel Hitler'in sezgisi generallerinin müttefiklerin nereye çıkacağına ilişkin tahminlerinden daha başarılı çıktı. Ne var ki, çıkarmadan sonra Hitler'in sürekli olarak müdahalesi ve katı kontrolü onları durumu şansından yoksun bıraktı ve nihayetinde felakete yol açtı.(Hart, 2016:751-752) 20 Haziran'da İngiltere'nin Washington Büyükelçisi Lord Halifax artık Türkiye'nin Almanya ile diplomatik ve ekonomik ilişkilerini kesmesi gerektiğini Amerikan hükümetine bildirdi. Ancak bu sırada Türkiye'nin Almanya ile diplomatik ilişkilerini kesmesi konusunda Batılı Devletlerle Sovyetler Birliği arasında anlaşmazlık çıktı.(Esmer-Sander,1993:182) Churchill'in 11 Temmuz tarihli mektubuna karşılık Stalin yazdığı 15 Temmuz tarihli cevabi mektubunda, *"Türk hükümetinin Almanya'ya karşı takındığı kaçamak ve muğlak tavırlar dikkate alındığında, Türkiye'yi kendi haline bırakmak daha iyidir. Bu elbette Türkiye için savaş sonrası meselelerde özel haklara sahip olma iddialarının da yok olması demektir."* diyordu.(Uçarol,1998:537) Bundan sonra Sovyet Rusya, 27 Temmuz'da Amerikan hükümetine, Türkiye'nin Almanya ile ilişkilerini kesmesi tedbirinin çok geç olduğunu ve bunun Sovyetler Birliği'ni tatmin etmediğini bildirdi. Türk Hükümeti ise 2 Ağustos 1944'te Almanya ile ilişkilerini keseceğini müttefiklere bildirdi. (Esmer-Sander, 1993:182-183)

Normandiya çıkarması ile başlayan harekât sonucunda müttefik orduları 1944 Ağustos ayı sonunda Paris'e girmişler ve Eylül ayında da Belçika, Lüksemburg ve Fransa'nın büyük bölümünü Alman işgalinden kurtarmışlardı. Alman topraklarında ilerleyen birlikler Ren nehrine ulaşmışlardı. Bu sırada Kızıl Ordu birlikleri ise bir yandan Polonya, diğer yandan da Romanya, Yugoslavya ve Bulgaristan topraklarında ilerlemekteydiler. Almanlar 1944 Eylül ayına gelindiğinde Ege Adaları'ndan çekilirken Ruslar sırasıyla Romanya, Bulgaristan ve Yugoslavya'yı Almanlardan temizlemişlerdi. İngiliz ve Amerikan orduları da Yunanistan'a girmişlerdi. Bu gelişmelere bakıldığında, Türkiye'nin savaş sırasındaki Balkanlar ve Doğu Avrupa'nın geleceği konusundaki Sovyet yayılması tahminleri doğru çıkmıştı. (Çiftçi, 2010: 249-250)

Kızıl Ordu birliklerinin Romanya ve Bulgaristan'a girmesi Türkiye'de endişe uyandırırken, İngiltere'nin Yunanistan'a asker çıkarması memnurlukla karşılanmıştı. Öte yandan Almanlar, müttefiklerin Ekim 1944'ten itibaren Ege Denizi'nde giriştikleri harekât üzerine Ege Adalarını terk etmek zorunda kalınca, Türkiye'yi On İki Ada'yı (Menteşe Adaları, Güney Sporatlar) almaya davet ettiler. Türkiye bu daveti İngilizlere bildirdiğinde, *"...Adalar savaş gerekleri dolayısıyla bize lazımdır. Onları biz işgal edeceğiz."* cevabını aldı. Bu suretle İngiltere, Ankara'dan gelen bir istek olmamasına rağmen Türkiye'nin On İki Ada ile ilgilenmesine şiddetle karşı çıktı. Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Roosevelt

İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Savaş Dışı Kalma Politikaları Ve Sonuçları

de daha Tahran Konferansı (28 Kasım-1 Aralık 1943) sırasında, Türklerin On İki Ada'ya karşı bir harekete geçmesini uygun bulmadığını kesinlikle belirtmişti. Sonuç olarak İngiliz donanması, Türk Hükümeti'nin Kasım 1944'te üzerinde bir isteği olmadığını belirttiği On İki Ada'yı bir süre sonra ele geçirdi. (Altuğ, 1998: 522-523)

İngiliz Hükümeti, Türkiye'nin İngiliz-Sovyet ilişkilerinde pürüz çıkarmasını istemezken Türkiye'de Kızıl Ordu'nun Balkanlardan hızla Türkiye'ye girmesinden endişeleniyordu. 1944 yılında Sovyet Genelkurmayı, Türkiye sınırları boyunca İran, Irak ve Ermenistan'da Kürt aşiretlerinin yerleştirilmesini öngören özel bir harita hazırlamıştı. Bu haritanın sol köşesinde 42 Kürt aşiretinin adı, aşiret reisleri ve sayısı gösterilmişti. Kürt aşiretlerine ilişkin bilgilerin ve haritanın Sovyet Genelkurmayında hazırlanması ve Türkiye'nin doğu illerinin Kürt aşiretlerince çevrelenmesi, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye karşı hazırladığı gizli planların habercisiydi.(Aydoğmuş, 2019:132-133) Bu durumda Türkiye'nin savaş sonrası düzenini, müttefikler arasında yapılacak olan müteakip konferanslarda Stalin'in ortaya koyacağı talepler ile bu talepler karşısında İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri'nin takınacağı tavır belirleyecekti.

5 Şubat 1945'te toplanan Yalta Konferansı'nda bir araya gelen Roosevelt, Stalin ve Churchill, (Köse,2015:249-250) savaş sonrasındaki düzenin kurulması konusunda kendi çıkarlarını gözetmişler, Almanya'ya karşı yapılan savaşın son aşamasındaki ortak harekât hakkında düşünce birliğine varmışlardı. Yalta'da üç lider, Sovyetler Birliği'nin Japonya'ya savaş açmasını ve buna karşılık Kuril Adaları'nı almasını, Boğazlar statüsünün Sovyetler Birliği lehine değiştirilmesini ve durumun Türkiye'ye bildirilmesine karar verdiler. Yalta'da alınan kararlar çerçevesinde, Birleşmiş Milletler Örgütü hakkında alınan kararlardan dolayı Roosevelt hoşnut kalmış, Churchill ise Sovyetler Birliği'ne fazla ödün verildiğinden dolayı sonuçtan memnun kalmamıştır. (Uçarol, 2000: 624)

Yalta Konferansı'nda, 25 Nisan'da San Fransisco'da toplanacak Birleşmiş Milletler Konferansı'na sadece 1 Mart 1945 tarihine kadar Almanya ve Japonya'ya savaş ilan eden devletlerin katılma hakkının olacağı ve Birleşmiş Milletler'in kurucu üyeleri arasında yer alabilecekleri karar altına alınmıştı. Bunun üzerine Türkiye, 23 Şubat 1945'te Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etti ve kâğıt üzerinde olsa da savaşa katılmış oldu. Türkiye'nin bu kararı hiç şüphesiz Birleşmiş Milletler Beyannamesini imzalamak için gerekli olan şartların yerine getirilmesinden başka bir şey değildi. (Ertem, 2010: 265)

Savaş dışında kalmayı başarmış olan Türkiye'yi bundan sonra toprak talepleri ile karşısına dikilen Sovyetler Birliği ile baş başa kalmak gibi yeni bir tehlike bekliyordu. (Aydın, 2014: 474-475) Nitekim savaşın sonuna geldiği bir dönemde Sovyet Dışişleri Bakanı Molotov, 19 Mart 1945'te Türkiye Büyükelçisi Selim Sarper'i makamına davet ederek Sovyetler Birliği'nin yirmi yıldır Türk-Sovyet ilişkilerine esas teşkil etmiş olan 17 Aralık 1925 Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nın süresini uzatmayacağını ve özellikle İkinci Dünya Savaşı sırasında

meydana gelen köklü değişiklikler nedeniyle 7 Kasım 1935 tarihli protokol hükümlerine uygun olarak bu anlaşmanın feshini isteğini bildiren bir nota vermiştir. (Esmer-Sander,1993:183-185)

Almanya'nın 7 Mayıs 1945'te müttefiklere teslim olmasından sonra (Erendil,1944:11), Potsdam Konferansı'nda (17 Temmuz-2 Ağustos 1945) bir araya gelen ABD, İngiltere ve SSCB devlet başkanları, burada savaş sonu gelişmeleri görüşmüşler ve Avrupa'ya müttefiklerin istekleri doğrultusunda bir şekil vermeye çalışmışlardır. Ancak bu konferansta müttefikler arasındaki anlaşmazlığın giderek şiddetlendiği ve dünyanın iki nüfuz alanına ya da iki bloka ayrıldığı gözler önüne serilmiştir.(Uçarol, 2010:628-630)

Potsdam Konferansı'nda Sovyetler Birliği'nin Boğazlar statüsünde istediği değişiklikleri kabul etmeyen, ancak Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin değiştirilmesine karşı olmadığını söyleyen Amerika Birleşik Devletleri, 1945 yılı sonlarında bu tutumunu değiştirecek ve Türkiye'nin toprak bütünlüğüyle yakından ilgilenecektir. (Ülman, 1961:62)

Sonuç

Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Lozan Barış Antlaşması sonrası dış politikasının temel amacı topraklarına yönelebilecek muhtemel bir askeri müdahaleye ya da saldırıya karşı Türkiye'nin etrafında ortak bir güvenlik çemberi oluşturmak, diğer yandan uluslararası ilişkilerde yaşanan sorunlu barışçı yollardan çözmek olmuştur. Komşu devletler ile imzalan "Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşmaları"nın yanı sıra Balkan Paketi ve Sadabad Paketi bu çerçevede yapılmış sözleşmeler olmuştur.

1933 yılında Almanya'da iktidara gelen Hitler yönetimindeki Nazi Partisi'nin Versay Antlaşması'nın getirdiği düzeni değiştirmek ve Almanya'nın sınırlarını yeni baştan tespit etmek amacı ile yayılmacı bir siyaset izlemesi Avrupa'daki dengeleri değiştirmiştir. Almanya'nın bu yayılma ve genişleme politikası başlangıçta Türkiye'yi rahatsız etmeyecektir. Türkiye kendi güvenliği açısından öncelikle İtalyan yayılmasını bir tehdit olarak görmüştür. Bu durum Türkiye'yi ister istemez İngiltere ile ilişkilerinde bir yakınlaşmaya ve işbirliğine sevk etmiştir.

Savaşın başında Almanya'nın başını çektiği Mihver Devletler Türkiye'nin kendi saflarında savaşa katılmalarını isterken, bu durum Almanya'nın çeşitli cephelerde uğradığı hezimetle bağlı olarak 1943 yılı başından itibaren değişmiş, bu kez İngiltere, Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyetler Birliği başta olmak üzere Müttefik Devletler Türkiye'nin kendi saflarında savaşa katılmasını sağlamak için çaba sarf etmişler, Mihver güçleri de Türkiye'nin tarafsız tutumunu sürdürmesini istemişlerdir.

Savaş boyunca Müttefik ya da Mihver Devletler Türkiye'yi kendi yanlarına çekme gayreti içinde bulunmuşlar, Türkiye'nin savaşa katılması konusunda baskı yapmışlar, tehdit dolu uyarılarda bulunmuşlardır. Bununla birlikte Türkiye her iki

İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Savaş Dışı Kalma Politikaları Ve Sonuçları

taraf arasındaki çatışmaları kullanmak suretiyle savaşın dışında kalmayı başarmış, savaşın askeri safahatı içerisinde değişen güç dengelerine göre bir savaş politikasının takipçisi olmuştur.

Türk Hükümetinin ülkeyi savaşın dışında tutabilmek konusunda ısrar etmesinin önemli bir sebebi, ordunun o dönemde savaşan taraflara karşı koyabilecek yeterli askeri malzeme, teçhizatla donatılmış olmaması ve gelişmiş silahlara sahip durumda bulunmamasıydı. Bu durum özellikle müttefik devletlerden savaşa girme konusunda gelen baskılara karşı Türk Hükümeti tarafından bir gerekçe olarak kullanılmıştır. Bununla birlikte devleti yönetenler bu olumsuz şartlara rağmen savaşın başından itibaren gelişmeleri yakından dikkatle takip etmişler, Türkiye'ye yönelik yapılacak herhangi bir saldırıya karşı saldırıyla cevap verileceğini beyan etmişler ve bu konuda gösterdikleri soğukkanlılıkla inandırıcı olabilmeyi başarmışlardır. Her an tetikte olmak durumunda kalan ülkede bir milyon kişi silah altına alınmak zorunda kalmış, kritik dönemlerde bu sayının 1,5 milyona çıktığı rapor edilmiş, doğal olarak savunma harcamaları da artmıştır.

Savaş süresince Türkiye'nin savaşın dışında kalmak adına takip ettiği politikalar her ne kadar ülkeyi ağır bir yıkımdan kurtarmış olsa da; savaşın sonuna doğru galip devletler arasında dünyanın geleceğine, siyasi düzenine yönelik alınan kararlarda Türkiye bu kararların dışında tutulmuş, adeta yalnız bırakılmıştır. Özellikle Doğu Avrupa'daki dengenin Sovyet Rusya lehine değişmiş olması ve Stalin'in saldırgan politikaları, bu durumda doğal olarak Türkiye'yi endişelendirmiştir. Nitekim bu ortam, Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı sonrası "Soğuk Savaş Dönemi" olarak adlandırılan yıllar içindeki iç ve dış politikalarının en önemli belirleyicilerinden biri olacaktır. Dünya güçler dengesi yeni baştan tesis edilirken ortaya çıkan Sovyet baskı ve isteklerine karşı, toprak bütünlüğü ile bağımsızlığını güven altına almak Türk dış politikasının esasını oluşturacaktır.

KAYNAKÇA

AKIN, Rıdvan, *Türk Siyasal Tarihi 1908-2000*, On İki Levha Yayınları, 3.Baskı, İstanbul, 2015.

ALTUĞ, Yılmaz, "İkinci Dünya Savaşı'ndan Sonra Yunanistan'a Verilen Adalar Meselesi", *Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri*, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1998.

ARMAOĞLU, Fahir, *20.Yüzyıl Siyasal Tarihi*, Cilt I: 1914-1980, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1994.

ARMAOĞLU, Fahir-İsmail SOYSAL, "Türkiye'nin Hitler Almanyası İle İlişkileri (1933-1941)", *Çağdaş Türk Diplomasisi 200 Yıllık Süreç*, TTK Yayınları, 1999.

ATAÖV, Türkkaya, *Türk Dış Politikası (1939-1945)*, Ankara Üniversitesi SBF Yayınları, Ankara, 1965.

Atlas Tarih, "Beyoğlu'nda Casuslar Kol Geziyordu", Doğan Yayıncılık, Sayı:27, Haziran/Temmuz 2014.

- AYDEMİR, Şevket Süreyya, *İkinci Adam: İsmet İnönü*, Cilt:2, Yükselen Matbaası, İstanbul, 1967.
- AYDIN, Mustafa, "1939-45'de İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye", *Türk Dış Politikası*, Cilt:I (1919-1980), Editör:Baskın Oran, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014.
- AYDOĞMUŞ, Fatih, *İkinci Dünya Savaşı Sürecinde Propaganda ve Türkiye*, Kriter Yayınları, İstanbul, 2019.
- BAKAR, Bülent, "Reel Politğin Türk-Alman İlişkilerine Yansıması: Almanların Ülkelerine Dönmesi ve Türkiye'de Kalanların Enterne Edilmesi (1944-1945)", *Tarih Dergisi*, S.63, C.1, İstanbul, 2016.
- Burhan Belge'nin Sesiyle İkinci Dünya Savaşı (Radyo Konferansları)*, Ankara, 1970.
- ÇINAR, Burak, *İkinci Dünya Savaşı'nda Doğu Cephesi ve Türkiye*, Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilişimler Enstitüsü, Ankara, 2007.
-, "İkinci Dünya Savaşı'nda Almanya'nın İki Cepheli Savaş Sorunu", *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, S.20, C.10, 2014.
- ÇİFTÇİ, Kemal, *Tarih, Kimlik ve Eleştirel Kuram Bağlamında Türk Dış Politikası*, Siyasal Kitapevi, Ankara, 2010.
- DEMİNER, Mehmet Arif, *2.Dünya Savaşı ve Türkiye*, Türkiye Barolar Birliği Yayınları, Ankara, 2015.
- DERİNGİL, Selim, *Denge Oyunu (İkinci Dünya Savaşında Türkiye'nin Dış Politikası)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003.
- DOĞAN, Zekeriya, *İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye'nin Savaş Stratejisi*, Cinius Yayınları, İstanbul, 2016.
- ERENDİL, Muzaffer, *İkinci Dünya Harbi'nden Sonra Oluşan Silah Sistemlerinin Taktik ve Stratejiye Etkileri*, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1944.
- ERTEM, Barış, "Türkiye Üzerindeki Sovyet Talepleri ve Türk-Sovyet İlişkileri (1939-1947)" *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi-The Journal of International Social Research*, Volume 3 / 11 Spring 2010.
-, "İkinci Dünya Savaşı Sırasında Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri ve Türkiye'nin Amerika Birleşik Devletleri İle Yakınlaşmasına Etkileri", *Turkish Studies*, Volume 8/7, 2013.
- ESMER, Ahmet Şükrü-Oral SANDER, "1939-1945 Dönemi", *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1990)*, Armağan Yayınevi, Ankara, 1993.
- ESMER, Ahmet Şükrü, "Savaş İçinde Türk Diplomasisi (1939-1945)", *Çağdaş Türk Diplomasisi 200 Yıllık Süreç*, TTK Yayınları, 1999.
- Gizli Belgeler, Almanya Dışişleri Arşivinden Almanya'nın Türkiye Politikası, 1941-1943*, çev. Muammer Sencer, May Yayınları, İstanbul, 1968.
- GÜRBÜZ, Musa, "Paris Barış Konferansı ve Sadri Maksudi'nin Türkiye'yi Savunma Mücadelesine Bir Örnek", *Ankara Üniversitesi TİTE Atatürk Yolu Dergisi*, S.17, 1996.

İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Savaş Dışı Kalma Politikaları Ve Sonuçları

- HART, Basil Liddell, *İkinci Dünya Savaşı Tarihi*, çev.Kerim Bağrıaçık, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2.Baskı, İstanbul, 2016.
- HOWARD, Michael, *Birinci Dünya Savaşı*, Dost Kitapevi Yayınları, çev.Sinem Gül, Ankara, 2014.
- KARAKAŞ, Nuri, “İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'nin Krom Satışı ve Müttefik Politikaları”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C.XXV, S.2, Aralık 2010.
- KARAKUŞ, Erdoğan, *İngiliz Belgelerinde İkinci Dünya Savaşı Öncesi Türk-İngiliz İlişkileri 1938- 1939*, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayını, Ankara, 2004.
- KILIÇ, Sezen, *Hitler'in Gizli Dosyalarında Türkiye*, İlgı Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2012.
- KIRIMLI, Hakan, “Kırım Tatarları Kimdir?”, *Kırım Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği*, 19.12.2014/www.kirimderneği.org.tr
....., *Kırım Tatarlarında Milli Kimlik ve Milli Hareketler*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2010.
- KOÇAK, Cemil, *Türk-Alman İlişkileri (1923-1939), İki Dünya Savaşı Arasındaki Dönemde Siyasal, Kültürel, Askeri ve Ekonomik İlişkiler*, Ankara, 1991.
....., *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, İletişim Yayınları, C.2, 8.Baskı, İstanbul, 2018.
- KÖSE, İsmail, "Yalta ve Potsdam Konferansları: Sovyetler Birliği'nin Türk Boğazlarında Egemenlik Paylaşım Talepleri", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, C:10, S.19, 2015.
- KUNERALP, Zeki, *İkinci Dünya Harbinde Türk Dış Siyaseti*, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1982.
- NEILBERG, Michael S., *Dünya Tarihinde Savaş*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2011.
- ORTAYLI, İlber, *Türkiye'nin Yakın Tarihi*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010.
- ÖZTOPRAK, İzzet, “İkinci Dünya Savaşı Döneminde Adana Görüşmelerinin Askeri Yönü”, *Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri*, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1998.
- SANDER, Oral, *Siyasi Tarih*, İmge Kitapevi, 27.Baskı, Ankara, 2001.
- SHAW, Stanford J.-Ezel Kural Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, çev.Mehmet Harmancı, E Yayınları, İkinci Cilt, 1982.
- SOYSAL, İsmail, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları*, I.Cilt (1920-1945), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989.
- ŞİMŞİR, Bilal, *Türk Yahudileri II*, Bilgi Yayınevi, Ankara, Kasım 2010.
- TEKELİ, İlhan -Selim İLKİN, *İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si*, Birinci Cilt, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013.
- TURAN, Şerafettin, *İsmet İnönü*, Bilgi Yayınları, Ankara, 2003.
- TÜRSAN, Nurettin, *Anılar*, Arma Yayınları, İstanbul, 2009.
- TÜZÜN, Süleyman, *İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'de Dış Türkler Tartışmaları (1939-1945)*, Fakülte Kitapevi, Isparta, 2005.

UÇAROL, Rifat, “İkinci Dünya Savaşı, Misak-ı Milli ve Türkiye'nin Savaşa Girmemek İçin Direnişi”, *Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri*, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1998.

ÜLMAN, A.Haluk, *Türk-Amerikan Diplomatik Münasebetleri (1939-1947)*, 1961, Ankara.

Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl: İkinci Dünya Savaşı Yılları, 1939-1945, Dışişleri Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1973.

ЕСТЕСТВЕННЫЕ И ИСКУССТВЕННЫЕ ФАКТОРЫ КАВКАЗСКИХ ЭТНОКОНФЛИКТОВ

KAFKASYA'DAKİ ETNİK ÇATIŞMALARININ DOĞAL VE YAPAY FAKTÖRLERİ

NATURAL AND ARTIFICIAL FACTORS OF CAUCASIAN ETHNO- CONFLICTS

Ioseb ALIMBARASHVILI*

АННОТАЦИЯ

Современная русская историография старается доказать, якобы этноконфликты между кавказскими народами (В Абхазии, Южной Осетии (Цхинвальский регион); Карабахский конфликт между армянами и азербайджанцами; так называемый Назраньский конфликт между осетинами и ингушами, В Чечне) имеют исторические корни.

В реальности, на Кавказе и, вообще, в разжигании этноконфликтов и в дальнейшей “попытке” их урегулирования, главное слово принадлежит России, которая пыталась и пытается сохранить контроль в регионе по принципу “разделяй и властвуй”.

После августовской войны 2008 года, Россия признала независимость “Южной Осетии” и Абхазии. В то же время, т.н. “Северная Осетия” входит в состав России как автономная республика.

Ещё в 60-70 гг. XIX века царская Россия абхазскому и северокавказским народам устроила фактический геноцид в виде “мухаджирства”, абхазов объявили “виновным народом”, а на их место были заселены русские или лояльно настроенное к власти другое население.

До 2008 года конфликты в Абхазии и Цхинвальском регионе представляли собой внутрисоюзные конфликты, в которых друг другу противостояли, с одной стороны, центральная власть и, с другой стороны, “де факто” власть сепаратистских регионов. После августа 2008 года, когда Россия провела широкомасштабную военную агрессию и оккупировала 20% Грузинской территории, абхазский и Юго-Осетинский конфликты трансформировались в российско-грузинский конфликт.

Что касается конфликта Нагорного Карабаха, это спорная территория между Арменией и Азербайджаном. То же самое можно сказать о конфликте между осетинами и

*ORCID: [0000-0002-0347-1816](https://orcid.org/0000-0002-0347-1816), assoc. Prof. Dr. Gori State Teaching University, Gori, Georgia, sosoalimbarashvili@gmail.com

Естественные И Искусственные Факторы Кавказских Этноконфликтов

ингушами, где Россия официально играет роль посредника, в действительности же представляет собой заинтересованную сторону и реальное урегулирование конфликта не входит в его стратегические интересы. По поводу Чечни, это открытая агрессия против воюющей за свободу страны, которой до этого несколько раз (XIX в. 70-ые гг., 1944 г) устроил геноцид.

Ключевые слова: *Кавказ, Абхазия, Нагорный Карабах, Южная Осетия, Чечня, Ингушетия, этноконфликты.*

ÖZET

Günümüz Rus tarihçileri, Kafkas halkları (Abhazya; “GüneyOsetya” (Tskhinvali bölgesi); Ermeniler ve Azerbaycanlılar arasındaki Karabağ çatışması; sözde Nazran çatışması denen Osetyalılar ve İnguş, Çeçen) arasındaki etnik çatışmaların çok eskiye dayandığını kanıtlamaya çalışıyor. Gerçekte, Kafkasya’da ve genelde önce etnik çatışmaları körükleyen ve daha sonra bunları sözde “çözmeye” çalışan Rusya’nın kendisidir. Rusya "böl ve hükmet" ilkesi ile bölgede kontrolünü kaybetmemek için her türlü gayrete başvurmaktadır.

Ağustos 2008 savaşıdan sonra Rusya, Güney Osetya ve Abhazya'nın bağımsızlığını tanıdı. Aynı zamanda, sözde "Kuzey Osetya" özerk bir cumhuriyet olarak Rusya'nın bir parçası oldu.

1860-70’li yıllarında çarlık Rusya’sı, Abhaz ve Kuzey Kafkas halklarına soykırı uygulamayı ve kendilerini öz vatanından muhacirliğe zorladı. Abhazlar “suçlu insanlar” olarak ilan edildi ve onların yerine Ruslar ve ya kendini sadakatle iktidara adanmış başka nüfuslar yerleştirildi.

2008 yılına kadar Abhazya ve Tskhinvali bölgesindeki çatışmalar, merkezi hükümetin ve diğer yandan ayrılıkçı bölgelerin “fili” gücünün birbirine karşı çıktığı iç çatışmalardı. Ağustos 2008’de, Rusya büyük çapta askeri harekate giriştiğinde ve Gürcistan topraklarının % 20’sini işgal ettiğinde, Abhaz ve Güney Osetya çatışmaları Gürcü-Rus çatışmasına dönüştü.

Dağlık Karabağ anlaşmazlığına gelince, burası Ermenistan ve Azerbaycan arasında tartışmalı bir bölgedir. Aynı şey Rusya’nın resmen arabulucu rolünü üstlendiği Osetyalılar ve İnguşların arasındaki anlaşmazlıklar için de söylenebilir. Fakat, kendisi çözümsüzlük ve karmaşa taraftardır çünkü çatışmanın gerçekten çözümü stratejik çıkarlarına uygun değildir. Çeçenistan’a gelince, bu özgürlük için savaşan bir ülkeye karşı açık bir saldırganlıktır. Ondan önce ise bu ülkeye Rusya tarafından bir kaç kez (1870’ler, 1944 ve SSCB’nin dağılımdan sonra) soykırım uygulandı.

Anahtar kelimeler: *Kafkasya, Abhazya, DağlıkKarabağ, GüneyOsetya, Çeçenistan, İnguşetya, etnikçatışmalar.*

ABSTRACT

The modern Russian historiography tries to prove the fact as if the ethno-conflicts among Caucasian people (Abkhazian conflict, South Ossetian (Tskhinvali Region), Karabakh conflict between Armenia and Azerbaijan; the so-called Nazran conflict between Ossetians and the Ingush, and Chechen conflict) have historical roots.

Actually, Russia generally had the final word in breaking out ethno-conflicts in Caucasus, and later had “an attempt” to settle them, it always tried and even now tries to keep control in the regions, following the principle “Divide and Rule”.

The Abkhazia and Tskhinvali Region Conflicts represented intrastate conflicts until 2008, where two sides confronted each other, on the one hand – the central government, and on the other hand, the de facto government of breakaway regions. Since the August war 2008, after the Russia’s widespread military aggression and the occupation of 20% of Georgian territories,

Abkhazian and South-Ossetian conflicts underwent transformation and became a Georgian-Russian conflict.

As far as it concerns the Nagorno-Karabakh conflict, it is a disputable territory between Armenia and Azerbaijan. The same can be said about the Ossetian and Ingush conflict, where Russia officially plays the role of a mediator, but in reality it is the interested party, and the settlement of conflicts is not in its strategic interests. Regarding Chechnya, it is an open aggression against the country fighting for its independence, which had undergone several genocides before (70s of the XIX century, 1944).

Key Words: *Caucasus, Abkhazia, Nagorno-Karabakh, South Ossetia, Chechnya and Ingushetia, ethno-conflicts*

Введение:

В статье на основе множества архивных, документальных источников, нормативной литературы, современной прессы и размышления известных политологов, изучены и проанализированы естественные и искусственные причины происхождения кавказских этноконфликтов (Абхазский, “Юго-Осетинский” (Цхинвальский регион); Карабахский конфликт между армянами и азербайджанцами; так называемый Назраньский конфликт между осетинами и ингушами; Чеченский). Роль России в этих конфликтах. это её целенаправленная политика “разделяй и властвуй” для сохранения гегемонии над малочисленными кавказскими народами.

Методы:

При работе над статьёй пользовались эмпирической и чисто теоретической методологией, такими как: сравнительная, критическая и системного анализа. На основе анализа и оценки каждой части мы получили окончательный результат.

Итоги:

1. В статье изучены естественные и искусственные причины возникновения кавказских этноконфликтов (Абхазский, так называемый “Юго-Осетинский» (Цхинвальский регион); Карабахский конфликт между армянами и азербайджанцами; так называемый Назраньский конфликт между осетинами и ингушами; Чеченский конфликт).

2. Выяснена роль России и цель его власти в возникновении конфликта с целью его “урегулирования”.

3. Проанализирована хронология возникновения и развития этноконфликтов.

4. Уточнены ряд фактических и статистических данных вокруг данного вопроса.

5. Отвергнута устоявшаяся в современной русской историографии точка зрения, якобы у кавказских этноконфликтов есть исторические корни, наоборот, выявлено, что после обоснования России на Кавказе начались эти конфликты и были развиты подстрекательством.

Естественные И Искусственные Факторы Кавказских Этноконфликтов

Дискуссия

Для Российской власти, преемника Советского Союза, этноконфликты в регионах эта та тема, которой всегда можно манипулировать в нужное время. После образования Советского Союза, созданием автономий в союзных республиках, были подложены “бомбы замедленного действия”, чтобы власть в нужное время и в нужном месте могла использовать их. Созданием автономий, Советская власть нарушила не один законодательный акт, и его целью не была защита прав малочисленных народов. Напр., после августовской войны 2008 года, Россия признала независимость “Южной Осетии” и Абхазии. В то же время, т.н. “Северная Осетия” входит в состав России как автономная республика.

Ещё 60-70 гг. XIX века царская Россия абхазскому и северокавказским народам устроила фактический геноцид в виде “мухаджирства”, абхазов объявили “виновным народом”, а на их место были заселены русские или лояльно настроенное к власти другое население. Позднее, Советская власть во время Второй Мировой войны (1944г), фактически устроила геноцид т.н. “туркам – месхетинцам”, проживающим на территории Южной Грузии, а также северо-восточным кавказцам (адыгейцам, черкесам, карачаевцам, кабардинцам и т. д.). На собственной территории они оказались в меньшинстве, а убыхи совсем исчезли. Чеченскому народу пришлось пережить не одну войну и геноцид из-за того, что проявляли стремление к свободе.

Советская власть, при создании автономных республик и округов, не учитывала интересы и ценности тех народов, на чей территории создавались эти автономии, что создавала много вопросов.

Нужно отметить роль советской военной техники в разжигании этнических конфликтов на Кавказе и, в общем, в постсоветском пространстве. После распада Советского Союза, дислоцированных в союзных республиках и деморализованных частях Советской Армии участились случаи недисциплинированности. В это же время большая часть служащих солдат и офицеров кавказского происхождения отказались служить в Советской Армии и оставили части. Руководители военных частей начали заключать сомнительные сделки и продавать военную технику местным неформальным и сепаратистским организациям, участились случаи налётов на военные части и т. д.

этноконфликты на Кавказе полагается называть:

- а) Абхазский конфликт;
- б) “Юго-Осетинский” (Цхинвальский регион) конфликт;
- в) Карабахский конфликт между армянами и азербайджанцами;
- г) т.н. Назраньский конфликт между осетинами и ингушами;
- д) Чеченский конфликт на Северном Кавказе

Корень всех выше перечисленных конфликтов лежит в Ленино-сталинском плане автономизации при создании Советского Союза (также как позднее в Приднестровье, на территории восточной Молдавии, в Крыму, в юго-восточной Украине и т.д., но в отличии от кавказских конфликтов, в

Приднестровье и в Крыму провоцирование происходило между местным и заселённым туда позднее русским населением).

При создании автономий не были учтены национальные интересы кавказских стран и народов. Границы были проведены искусственно, не учитывая исторические данные. Также искусственно было разделено население одного этнического состава, постоянно происходило подстрекательство заселённых против местного населения и т.д.

Советская власть не является “автором идеи ”этноконфликтов, она имеет более глубокие корни. После того, как Россия в 1864 году закончила войну на Кавказе, она обратила внимание на Абхазию. Сначала упразднила княжество и его последнего князя Михаила Шарвашидзе переселила в Россию (где он и умер), а в 1867-1878 гг. устроила “мухаджирство” и объявило абхазов “виновным народом” (Gamakharía, 1991:12).

Россия начала целеустремлённую политику с целью отделения Абхазии от Грузии и присоединения к Кубанскому округу. Они внушали абхазам, что они никогда не были частью Грузии, что “их главным врагом являются грузины, которые приходят и присваивают абхазские земли” (Tsnobis purtseli, №2786:9), пытались вызвать столкновения между абхазами и живущими там грузинами и т.д.

В 1918 году, после объявления Грузией независимости, опасность отделения Абхазии от Грузии и присоединения её к Кубанскому округу стала вновь реальностью. Особенно активным по этому вопросу был генерал Деникин, который перешёл в наступление и даже занял Гагру. Хотя, к тому времени Грузинская Демократическая Республика смогла сохранить территориальное единство и в Конституции, принятой 21 февраля 1921 года, было записано: “Абхазия – от реки Мехидыр до реки Ингури, от берегов Чёрного моря до Кавказского хребта- представляет неотъемлемую часть Грузии и в этих границах автономно правит своими внутренними делами” (Papasqiri, 2007:59).

По договору 16 декабря 1921 года Абхазия вошла в состав Грузинской ССР со статусом автономной республики (Papasqiri, 2007:94), но в годы советской власти антигрузинским силам была предоставлена реальная свобода для сепаратизма. В этом отношении активно работала центральная власть, среди них выделялся секретарь ЦК Михаил Суслов. Ещё в 1961 году в одном из своих выступлений Суслов отмечал: „Сегодня или завтра грузины начнут борьбу против коммунизма. Борьбу с ними нужно начать с Абхазии, Мегрелии и Сванетии. Нужно предоставить автономии, должным образом разбудить национальную и территориальную вражду. Надо убедить всех, что грузины поселились в Абхазии. Западную Грузию надо противопоставить Восточной, в результате этого мы должны выполнить роль посредника“ (Paqtebi,04.01.2020).

Позднее план Суслова в точности осуществился и явственно проявился негативный аспект социально - экономических мероприятий (Даушвили, 2008:460).

Естественные И Искусственные Факторы Кавказских Этноконфликтов

В 80-ых гг. XX века в Советском Союзе начался всесторонний кризис, в некоторых союзных и автономных республиках (в Прибалтике, Украине, Грузии, на Северном Кавказе) это привело к пробуждению национальных движений и, несмотря на сопротивление власти, они встали на путь независимости. Кремль против национального движения воздействовал именно вышеназванные “бомбы замедленного действия”. Например, Грузинскому правительству недвусмысленно было указано: “Если вы решите выйти из Советского Союза, будут проблемы в Абхазии и Цхинвали”. И действительно, в Сухуми и Цхинвали были созданы сепаратистские организации “Аидгилара” и “Адамон-ныхас”, которые начали грязную кампанию против всего грузинского.

В 1989 году была создана Ассамблея горских народов, которая позднее была названа Конфедерацией народов Кавказа и столицей была объявлена Сухуми. Целью создания Конфедерации было объявлено деколонизация народов Кавказа и объединение этих стран в конфедеративное содружество (Ancabadze, 2012:29-30), председателем которого был избран чеченец Муса Темушев. Некоторые из основателей Конфедерации руководствовались благородными и патриотическими целями, но в Конфедерации было также много внедрённых агентов Советского КГБ (Arkhazetis siskhliani qronikebi, 1993:185).

При подстрекательстве Москвы, ситуация в Абхазии постепенно напрягалась. С целью разрядки обстановки, абхазскому народу обращался Католикос-Патриарх вся Грузии Илия II, в котором было подчёркнуто многовековое сосуществование и совместная борьба против захватчиков грузинского и абхазского народов (Arkhazetis siskhliani qronikebi, 1993:186).

К сожалению, к тому времени, не только рядовым грузином, но и руководителями страны до конца не было осознано в какого уровня вооружённый конфликт в Абхазии была вовлечена пока ещё находящаяся на пути к независимости слабая Грузия. Они думали, что противостояние скоро закончится и надеялись на миротворческую роль России. Например, руководитель страны Эдуард Шеварднадзе в одном из интервью отмечал: „Война в Абхазии не должна быть продолжительной, так как верю, что скоро мы найдём общий язык с абхазами, и в этом деле мы надеемся на Российский фактор, Совет безопасности, который скоро рассмотрит вопросы, связанные с этой проблемой“ (Sakartvelos respublika, 1993:№6(555)).

Вскоре абхазы из дислоцированного в Гудаута военной части получили военную технику, среди которого были танки и бронетранспортёры. В августе конфликт перерос в кровавое противостояние, урегулировать который местными силами было уже невозможно.

3 сентября 1992 года в Москве была организована встреча Эдуарда Шеварднадзе, Бориса Ельцина и Владислава Ардзинба. Было решено, что к 5 сентября огонь должен был быть прекращён, хотя абхазы и наёмные силы 1 октября начали широкомасштабную атаку на Гагры и 2 октября заняли город.

Жестоко расправились с оставшимся местным населением, загнали на стадион и безжалостно уничтожили (Apkhazetis siskhliani qronikebi, 1993:202).

3 октября Грузинский Государственный Совет обратился заявлением к генеральному секретарю ООН – Бутрос Бутрос Гали, в котором было отмечено, что грузинские войска, которые соблюдали Московское соглашение, оказались объектом неприкрытой агрессии, были вынуждены отступить назад в результате атаки противника, который превосходил и численностью, и техникой. “Вполне очевиден сговор абхазских сепаратистов с реакционными силами России, что нашло отражение в принятии решения большинством голосов парламентом Российской Федерации, парламентом, который объявляет солидарность наемным бандам в открытой вооружённой интервенции, целью которой является отделить Абхазию от основной части Грузии” (Sakartvelos respublika, 1992:№179), но Грузия ответа не получила.

Русские, вместо того, чтобы выполнить миротворческую роль, помогали абхазам авиацией. В результате неравной борьбы, 27 сентября Сухуми пал. Абхазы взяли в плен председателя Совета Министров автономной республики Жиули Шартава и расстреляли.

28 сентября 1993 г. В газете „Сакартвелос Республика“ Эдуард Шеварднадзе заявлял: „27 сентября 13 часов дня на Сухуми напали вооружённые до зубов русские, чеченские и абхазские боевики, которые заняли Сухуми. Захватчики унесли жизни сотни людей, разрушили и сожгли дома, жилые районы, не получилось эвакуировать всё население города, их жизнь в опасности. Многострадальная Грузия стала объектом ещё одной трагедии. Грузия проиграла в неравной войне. Спасти Сухуми можно было ещё вчера. Это могла только Россия. Обращаясь с такой просьбой к Москве, послал Российскому руководству телеграмму согласия о вступлении Грузии в СНГ, против которого был до последнего времени. Высказал согласие на предложение Министра Обороны России, о вводе в Грузию дополнительных вооружённых сил в связи с конфликтом в Абхазии... Я всё делал во избежание этого страшного дня. Не смог, пусть простят меня современники и потомки” (Sakartvelos respublika, 1993:№213).

Эдуард Шеварднадзе заявлял, что Грузия не раз объявляла готовность Российскому правительству к урегулированию конфликта мирным путём, но Россия, несмотря на внешнее согласие, практически ничего не делала.

До падения Сухуми глава Грузинского государства вновь обратился к Генеральному секретарю ООН с просьбой о помощи, чтобы не оставили в беде государство-члена организации. Шеварднадзе „напоминал“ Бутрос Бутрос Гали: „Когда ракетами советских военно-воздушных сил был уничтожен пассажирский самолёт авиакомпании „Кораин Эрлайнзис“, возмущённое общество и мировое сообщество начали бить в колокола. Именно тогда впервые прозвучало „Империя зла“. В Сухуми только за два дня было уничтожено 3 самолёта гражданской авиации с 126 пассажирами, среди которых был и трёхмесячный ребёнок. В этот же день перед нашими глазами разбомбили родильный дом, в развалинах которого погибли роженицы и

Естественные И Искусственные Факторы Кавказских Этноконфликтов

новорождённые. Та же судьба постигла и больницу – находящихся там раненных- братскую могилу мирного населения и защитников города... До нас не дошло ни одного слова протеста, крика возмущения и гнева. Господин генеральный секретарь, почему Совет Безопасности не спрашивает, откуда у малочисленных отрядов гудаутцев такое сильное современное оружие и пули, и снаряды, которое хватит для разрушения всего Кавказа? Обращаюсь с просьбой: используйте весь Ваш авторитет, все Ваши возможности, чтобы остановить эту войну и восстановить там мир” (Sakartvelos respublika, 1993: №213), но и это обращение осталось на уровне слов.

Абхазский конфликт унёс 8100 человеческих жизней, более 250 тысяч людей были вынуждены покинуть свой дома и стали вынужденными переселенцами (Matsaberidze, 2014:3-4).

Что касается термина “Южная Осетия”, он искусственный и географически охватывает исторические территории Самачабло, Рача, Ксанские Саериставо и Саамилахвро (Княжество в внутреннем Картли) (Alimbarashvili, 2016:140-147).

В XIII-XIV вв. у живущих на Северном Кавказе у осетин возникли серьёзные проблемы, в результате опустошающих набегов сначала монголов, затем Тамерлана. Осетины постепенно были изгнаны из равнинной полосы Северного Кавказа Кабардинцами и оказались загнаны в бесплодные горы. Осетины заселились в Дигорское, Алагирское, Куртатинское и Тагаурское ущелья, на те земли, которые принадлежали до этого вайнахам и, частично, двальцам.

Впервые осетины переходят на территорию Труссо со стороны Куртатинского ущелья (Topchishvili, 1997:138). К концу XVIII в. у осетин компактные поселения были в горной части Большой и Малой Лиахвы, в Труссо и Кударо. В средней части ущелий Ксани, Лехура, Меджуда их поселения к этому времени были редки.

Нужно отметить, что переселение осетин происходило не только по собственной инициативе, но и грузинскими царями, с целью их вовлечения в оборонные и налоговые структуры, по желанию местных феодалов с целью увеличения числа крепостных. В грузинских документальных источниках много удостоверяющих примеров (Alimbarashvili, 2014:179-182).

В Восточной Грузии после установления Российской власти, уже в начале XIX века начинается массовая миграция осетин во Фронское, Меджудское, Лехурское, Ксанское ущелья и другие населённые пункты. Они воспользовались последствиями набегов лезгин и стали занимать опустевшие от населения Триалетское, Боржом-Бакурианское, Дзамское, Тедзамское ущелья.

О том, что осетины в эмиграции были недавно, свидетельствует и тот факт, что в списках переписи населения (1804, 1818 гг.), они, в основном, описаны в категории “пришлые”, которые не имеют собственного движимого и недвижимого имущества, работают на посуточную оплату, освобождены государством от налогов и т.д. (Alimbarashvili, 2020:23-35).

Большая часть переселенцев сразу же включились в экономическую и политическую жизнь, например, их активно использовали Иракийи, Георгий XII при строительстве оборонительных сооружений, в дежурной армии и т.д.

В Восточной Грузии после установления Российской власти этот процесс стал более ошутим. Для северокавказских осетин взаимоотношения с Грузией были очень важны, так как обязательные продукты и вещи, оплачиваемую работу они получали именно здесь. Часть возвращалась обратно, большая часть оставалась тут же на постоянное жительство.

На занятых территориях осетины вскоре начали переименовать грузинские топонимы, или менять, что очень часто имело целенаправленный характер. так стало: “Брут-сабдзелом”- “Бур-саджелом”, “Багини-Багиатой”, “Дудети-Додотой”. “Хцве – Хвцем”, “Бжисхеви–Сбайдоном”, “Гиоргцминда–Исаккаудом”, “Цунари–“Хетагуровым” (Alimbarashvili, 2020:13; Kharadze, 1996:166-171) и др.

Переселение осетин в равнины особенно интенсивным стало при правлении генерала Ермолова. Условием их переселения было преданность России и защита военной дороги от грабителей. А в ответ на это, власть обещала осетинам защиту от притеснений других народов и освобождения от налога на кабардинские земли (Anchabadze, 1978:27).

1829-1830 гг. в равнинах возникло всего 23 осетинских села с численностью 1400-1450 домов. Нужно отметить, что если Россия в 10-20 гг. XIX в. переселение осетин проводила добровольно, то в 30-ые гг. это приняло характер вынуждения (Anchabadze, 1978:27-28).

До 30-ых гг. XIX века Российский официоз не использовал термин “Южная Осетия” (Lekishvili, 1996:258). Этот термин в официальных источниках постепенно начал упоминаться со второй половины столетия. В 1843 году возник “округ Осетия”, который хоть и входил в Тбилисскую губернию, но сформировался на исторической территории Двалети т.н. “район Нары”, который в 1858 году был передан Терскому округу и от Грузии было отделено приблизительно 500 км².

К 1838 году в Горийском уезде проживало 1573 осетина (Сборник, 1870:62), что составляло 5,03% от всего населения уезда. К 1886 году численность осетин в Горийском уезде, в районе Меджврисхеви (села Хурвалети, Коди, Орчосани, Чареби, Цинагара, Снеквиит.) уже составляло 7483 души (Свод, 1893:62), что составляло 37% всего населения, а на Хидиставском участке (сёла ущелья Тана: Бобневи, Бошури, Гведрети, Дре, Оквневи, Ипнара, Ормоци, Церети, Гвареби, Тусреби и др.) – 7377 душ (33% грузин) (Свод, 1893:49-50).

20 апреля 1922 года в составе Грузинской ССР был создан Юго-Осетинский автономный округ. На территории округа оказались 40 грузинских сёл и один город Цхинвали, где к тому времени жили до 20 тысяч грузин и только 1100 осетин (Toidze, 1996:345).

Особенно возросло число жителей осетинской национальности после установления в Грузии Советской власти. Только с 1926 года-до 1939 года

Естественные И Искусственные Факторы Кавказских Этноконфликтов

периодом между переписью численность возросла на 35382 души и с 113298 достигло до 148680 (Jaoshvili, 1996:145). Это в то время, когда численность грузин уменьшалась в результате репрессивной политики власти по отношению к неприемлемым слоям общества: из-за физической ликвидации, переселения и переезда в эмиграцию дворянства, азнауров, церковнослужителей, интеллигенции.

Инициатива власти, связанная с миграцией осетин, касалась не только переселения с территории Северного Кавказа, т.н. Северной Осетии, но и из ущелья Большой и Малой Лиахвы в глубь Шидкартли. Например, 8 мая 1932 года Совет Наркома Грузинской ССР принимает решение о переселении из Юго-Осетии на Тирифонскую долину малоземельных крестьян и обеспечении их землёй и строительными материалами (Архив, 1932:104).

Некоторые осетинские авторы фальсифицировали и фальсифицируют документы и пытаются искусственно увеличить реальное число осетин, проживающих на территории Грузии. Например, авторами проф. Г. Тогошвили, М. Джиевым, К. Пухаевым, Л. Чибировым и под редакторством последнего в 1990 году в изданном Цхинвали учебнике “История южных осетин”, в Цхинвали зафиксировано 1015 домов, среди которых 44 осетинских. Источником указана перепись 1804 года (Чибиров, Тогошвили, 1990:60).

Реально в переписи 1804 года в Цхинвали указано 182 дома. Из них 41 – грузины, армяне – 116, осетины – 12. Отдельно указаны «жид» - 6 домов и «католик» - 7 домов (Гиэм, 7486:16).

Часть советских и современных историков (напр., Теймураз Тадтаев, Людвиг Чибиров, Константин Пухаев и др.) пытаются подчеркнуть только политическую цель власти в процессе переселения осетин в Грузию, с точки зрения деэтнизации малого народа (в данном случае осетин) и ассимиляции с грузинами, что носило насильственный, грубый и дискриминационный характер, и ничего не говорят о целях, желаниях и инициативах самих осетин. А также, об осмысленной и целеустремлённой политике с целью неразвитости, отсталости экономики и стагнации региона (Тадтаев, 2005:206).

Если до 2008 года данный процесс имел завуалированный характер, то после войны Россия начала целенаправленно, открыто и насильственно стирать следы всего грузинского в Цхинвальском регионе. В результате вышесказанного грузинское население было полностью изгнано с этих территорий, а осетинское значительно уменьшилось в связи переселением в Северный Кавказ.

В 2015 году по итогам переписи, проведенной т.н. Южной Осетией, в селе Дадиянети осталось 36 душ, в Махиарети - 10 душ, в Тохта – 2. Павлианткари – стало Павлита, Карчохи – Карцухи, Чичианткари – Цихтикау и т. д. (Итоги, 2015:15-16).

Искусственность и цель термина “Южная Осетия” хорошо понимали здравомыслящие осетинские политики и учёные. Ещё в 1987 году АхсарбегГалазов отмечал: “Царизм не хотел, чтоб южные осетины полностью ассимилировались с грузинами, так как эта территория ему нужна была как

плацдарм для непослушных грузин” (Галазов, 1987:65). И правда, в 1918-20 гг. после восстановления независимости Грузии в Шида Картли произошло три крупных восстания. Восстания начинались в критической для Грузии обстановке: восстание в апреле 1918 года совпало на юге Кавказа с осложнённой ситуацией с Турцией из-за Брестского мира, осень 1918 года совпадает с вторжением с севера Деникина, особенно сильным было в 1920 году восстание в “Южной Осетии” с требованием установления советской власти и воссоединения с Россией (Mentesashvili, 1996:276).

Правительство Грузинской Демократической Республики смогло подавить восстание в Цхинвали и Джаве в мае-июне 1920 года. Осетинские вооружённые формирования подались на Северный Кавказ, но в феврале-марте 1921 года вновь вернулись с частями Красной Армии и сыграли важную роль в борьбе за советизацию Грузии.

В конце 80-ых гг XX века параллельно абхазским событиям активизировалось действующее на Цхинвальской территории неформальное объединение “Адамонныхас” и его лидер Алан Чочиев.

На месте, в осетинской и русской прессе началась антигрузинская пропаганда, зато в грузинской прессе участились публикации, пафосом которых было: “Осетин-гость в Грузии” (ghia sazogadoeba-saqartvelo, 2005, №1). Вместо того, чтоб начать диалог, действия против друг друга становились более масштабными (увольнения с работы по национальному принципу, ущемления прав и выселение с места жительства – изгнания, разбойные грабежи и т.д.).

23 марта 1991 года Звиад Гамсахурдия в Казбеги встретился с председателем Верховного совета Российской Федерации Борисом Ельциным и договорились с целью стабилизации обстановки в Шида Картли о совместных действиях, но обстановка всё больше напрягалась. На месте массовый характер приняла случаи нападения на мирное население, грабежи, убийства и взятия в плен (Sakartvelos respublika, 1991:№216 (236)); 1992:№67; 1992:№233(253).

24 июня 1992 года в Сочи (Дагомысь) между Ельциным и Шеварднадзе было подписано соглашение, по которому огонь должен был быть прекращён. Создавался четырёхсторонний орган (смешанная контрольная комиссия) с участием Грузии, Южной и Северной Осетии, России и ОБСЕ. В зоне конфликта миротворческую функцию взяли на себя Российские военные подразделения, хотя вместо нейтралитета часто представляли заинтересованную сторону (Parasqiri, 2007:350).

Аналогичная ситуация возникла летом 2008 года. 3 июля, на контролируемой Грузией территории, на дороге, ведущей в Лиахвское ущелье, взорвали автоколонну президента Южной Осетии – Санакоева, который был сторонником либеральных подходов и диалога с грузинской стороной. Грузинская сторона приняла решение занять гору Сарабуки, которая связывала через гору Цвериахо с грузинскими сёлами в ущелье Лиахви. 4 июля осетины открыли интенсивный огонь по грузинским позициям, что 28 июля привело к обстрелу и жертвам со стороны мирного населения. Обращение и инициатива

Естественные И Искусственные Факторы Кавказских Этноконфликтов

президента Грузии, об урегулировании конфликта за столом переговоров, не имела успеха. 6 августа грузинские подразделения двинулись к Цхинвали. 8 августа в Цхинвальском регионе, а 9 августа в Абхазии и Кодорском ущелье Россия ввела тяжёлую технику и военные подразделения. В результате пятидневной борьбы грузинские вооружённые силы были вытеснены из Цхинвальского региона и Кодорского ущелья.

13 августа усилиями президента Франции Николя Саркози огонь удалось прекратить, но 26 августа Россия признала независимость Абхазии и Южной Осетии, и оставила на этих территориях вооружённые силы. Грузинское правительство объявило Россию оккупантом абхазский и осетинский конфликты приняли характер российско-грузинского конфликта.

Самым “молодым” среди этноконфликтов на Кавказе является конфликт между осетинами и ингушами.

По окончании советско-германской войны северокавказским народам: карачаевцам, кабардинцам, балкарам, чеченцам и ингушам Советская власть предъявила вину в сотрудничестве с фашистской Германией и предательстве Родины. В 1943 году чекисты арестовали немецкого эмиссара Османа Губе, который “признался” в сотрудничестве с известным чеченским абреком Хасаном Исраиловым. Ещё 28 января 1942 года на нелегальном собрании учреждает “Особую партию кавказских братьев”. Разработана программа и устав партии, девизом которого было “Кавказ для кавказцев”, а целью – объединение всего Кавказа и создание свободной братской Федеративной республики (Khangoshvili, Pankeli, 2004:53-55).

В феврале 1944 года 100 тысяч советских солдат и 20 тысяч офицеров сняли с северной линии фронта и расселили в семьях в чеченских и ингушских селах. Официальной причиной был назван данный им отпуск. Местным коммунистам было приказано сотрудничать с властью, что повергло в шок некоторых партийных чеченцев, но по заданию Берии, был отдан приказ собрать исламских религиозных лидеров и им угрожали мстостью, чтоб население подчинилось приказу и не сопротивлялось (Баберовский, 2004:08).

23 февраля, в день Советской Армии, солдаты неожиданно вошли в дома и начали массовый арест местных. Чеченцы попытались противостоять, но, увы. Им дали двухчасовой срок, дабы они смогли собрать продукты на три дня и подготовиться к переселению. Из-за зимних морозов и большого снега, было трудно перевозить переселенцев, поэтому многих из них уничтожили на месте, например, в озере Галанчез было утоплено 6000 человек (Chukhua, 2010:11). Население хайбахского аула загнали в хлев и 700 человек сожгли заживо (Баберовский, 2004:09).

352647 человек посадили в грузовые поезда и отправили в необжитые места далёкого Казахстана и сибирских степей.

Переселили не только чеченцев, ингушей, но и кистинцев и вайнахов, которые были переселены в Панкийское ущелье после установления Советской власти. Их на грузовых автомобилях привезли в Телави, а затем оттуда по

железной дороге отправили в казахстанские степи (Khangoshvili, Pankeli, 2004:80).

Уже в начале депортации погибло три тысячи человек, а в дороге от голода, холода и болезней более десяти тысяч. После прибытия на место — это число увеличилось на десятки тысяч человек, так как власть не давала им ни жилья, ни пищи.

Переселение происходило по этническому признаку и, в целом, коснулось более 3 миллиона человек, не только простого населения, но духовенства и советских служащих.

В оставленных местах заселяли русских, украинцев и оставшихся после войны без дома беженцев, меняли названия сёлам и улицам и др.

По постановлению 7 марта 1944 года Чечено-Ингушская автономная республика была упразднена, а территорию распределили между Северной Осетией, Дагестаном и Грузией. В состав Грузии полностью вошёл район Итум-кали, западная часть Шаройского района, южная часть Галанчёжского, Галашского и Пригородного районов. В состав Грузии также вошла южно-восточная часть Гизельдонского района Северо-Осетинской АССР, на основании этого в составе Грузии возник Ахалхевский район, площадь которого составляла 2000 км² (Лукьянович, 2015:56).

12 октября 1944 года советское правительство издало документ, по которому, земли в верховьях рек Аргун и Асса (часть сегодняшней Ингушетии) и район Итум-кали были переданы Грузинской ССР, городу этого центра Микоян-Шахарс поменяли название на Клухор. Во вновь созданный район переселили более 5 тысяч грузин, в основном, из Сванетии и Рача. Для того, чтобы создать нормальные условия для вновь заселённых, власть планировала для них передать безвозмездно 1100 лошадей, 2577 коров, 29652 коз и овец, 1343 пчелиных улей (Vardosanidze., Guruli, 2015:241).

В результате упразднения бывшей Чечено-Ингушской автономной республики и на присоединённой к Грузии территории основали Ахалхевский район, который в начале 50-ых гг. упразднили и присоединили южную часть к Душетскому району, а Гизельдонский район Северной Осетии и Пригородный район Чечено-Ингушетии к Казбекскому району (Kiladze, 2007: 40; Sakartvelos respublika:04.12.2007).

В результате депортации карачаевцев, черкесов, чеченцев и ингушей территория Грузии увеличилась на 74,4 тысяч кв. км., а население возросло на 26 тысяч (Nachkebia, 2007:55; Spekali, 2011: №5).

Каждой семье, вновь заселённой на “освобождённых” чечено-ингушских территориях, власть передала быка, корову и повозку, построила дома и раздала бесплатно до сбора урожая 1 пуд муки и другие продукты. Это обусловило, что во вновь созданных грузинских сёлах и городах неуклонно возрастало население.

Позднее, в связи с восстановлением Чеченской и Ингушской автономий, была создана Государственная комиссия, куда входили: Микоян, Ворошилов, Маленков и др. В комиссию также вошли представители Грузии, Дагестана,

Естественные И Искусственные Факторы Кавказских Этноконфликтов

Северной Осетии, то есть, представители тех народов, которым было распределено земли переселенцев. Представители Грузии и Дагестана высказали согласие на возврат земель, принадлежащих Чечено-Ингушетии, зато Северная Осетия отказалась возвращать западную часть Джейрахского ущелья (Kiladze, 2007: 45; Sakartvelos respublika: 04.12.2007), что в конце 1980-х годов привело к кровавому конфликту между осетинами и ингушами.

Конечно, при передаче территорий руководство совершенно не думало о грузинском народе и не заботилась об его будущем. Все чувствовали, что этот шаг был временным. И правда, после смерти Сталина, началась реабилитация чечено-ингушей и карачаево-черкесов и они вернулись к родным очагам. В 1955 году территория Клухорского района была передана Российской Федерации. 9 января 1957 года была восстановлена Чечено-Ингушская автономная республика и Российско-грузинская граница вернулась к состоянию 7 марта 1944 года. Россия без достижения соглашения с Грузией упразднила Ахалхевский административный район и вновь присоединила к своей территории несколько сёл, подчиняющихся Казбекскому району (Лукьянович, 2015:56-57), соответственно, постепенно пропала и грузинская топонимия.

Как уже было сказано, в домах, переселённых ингушей Пригородного района, заселились осетины. 24 февраля 1956 года после реабилитации чечено-ингушей и восстановлении Чечено-Ингушской Автономной Республики, часть старой территории ингушей: Пригородный район, 5-7 километровая полоса, связывающая с Моздокским районом, и часть Дарьяльского ущелья осталась в составе Северной Осетии.

После депортации осетины не позволили ингушам вернуться в свои дома, что усугубило ситуацию между ними. В 1989 году возникло ингушское движение “Ниисхо”, которое требовало возвращения Пригородного района в состав Ингушетии.

При правлении Ельцина, президент России и специальная комиссия признали, что требования ингушей были справедливы. И правда, к 1989 году многие ингуши легально или нелегально смогли вернуться в Пригородный район и в некоторых частях даже составили большинство (Matsaberidze, 2014:34).

В марте 1991 года ингушские вооружённые силы попытались силой вернуть свои дома, в апреле между осетинами и ингушами произошло столкновение, которое закончилось кровью (Matsaberidze, 2014:35).

24 октября 1992 года в столице Ингушетии Назрани собрались депутаты трёх районов Ингушетии и Пригородного района Северной Осетии, которые приняли решение, с целью защиты родственников, проживающих в Северной Осетии, сформировать добровольческие отряды и осуществить патрулирование в Пригородном районе.

Вооружённые силы Северной Осетии выдвинули ультиматум Ингушскому правительству; разоружить ингушские отряды и снять патрулирование, в противном случае, угрожали начать военную операцию

Осетинской республиканской гвардией (Осетино-Ингушский конфликт, хроника событий 1992).

По данным прокуратуры Российской Федерации с 31 октября – 5 ноября 1992 года в результате конфликта погибло 583 человека, среди которых 350 ингушей и 192 осетина, было ранено 939 человек, пропало без вести 261 человек (Осетино-Ингушский конфликт, хроника событий 1992).

1 ноября 1992 года по приказу президента России в Пригородном районе было объявлено чрезвычайное положение. В этот раз русские приняли сторону осетин, и ингуши были вновь выселены из Пригородного района, из-за чего конфликт с новой силой вновь вспыхнул в 1996 году и до сих пор считается неразрешённым.

В 1991-1992 гг. в конфликте между ингушами и осетинами погибло 650 человек, 34 – 70 тысяч стали вынуждены покинуть свои дома (Matsaberidze, 2014:3-4).

Конфедерация горских народов Кавказа пыталась помирить осетин и ингушей. По инициативе руководителя Конфедерации Муса Темушева устроили встречу осетинских и ингушских старейшин, но в Конфедерации также было много внедрённых агентов Государственной безопасности. И правда, в событиях 1994 года вмешалась КГБ и военной операцией, в основном, руководили русские генералы, в интересах которых не входило прекращение конфликта.

Карабахское ханство в XVIII в. представляло собой независимое политическое образование. Россия покорила Карабах в войне 1804-13 гг. в войне с Ираном, а с 1822 ханское правление было заменено Российской администрацией.

Территориальный вопрос Нагорного Карабаха вновь стал спорным между Азербайджаном и Арменией в 1918-20 гг. наряду с Зангезури и Нахичеванью, при получении независимости странами Южного Кавказа.

В 1923 году сформировался автономный округ Нагорного Карабаха, которому было присвоена автономия под юрисдикцией Азербайджана. Армения несколько раз посылала петицию Москве о передаче округа Армении и даже провела референдум. Москва была согласна на этот шаг, но из-за твёрдой позиции Азербайджана вопрос был “заморожен” (Востриков, 1999:78).

В 80-ых гг. XX века после того, как в Советском Союзе начался кризис, часть азербайджанцев, живущих на территории Нагорного Карабаха, была вынуждена оставить родные места под давлением армян. 22 февраля 1988 года в Сумгаите и Ашкеране произошло столкновение между армянами и азербайджанцами, которое повлекло жертвы с обеих сторон (Востриков, 1999:79).

НКАО, при поддержке армянской властей принял решения о самоопределении и конституционном выходе из-под контроля Баку. Подобный шаг вызвал чрезвычайно эмоциональную и бурную реакцию у

Естественные И Искусственные Факторы Кавказских Этноконфликтов

азербайджанской стороны, которая рассматривала это как посягательство на суверенитет и территориальную целостность государства (Востриков, 1999:78)..

1 декабря 1989 года правительство Армении и региональный совет Нагорного Карабаха приняли единую резолюцию “О присоединении Нагорного Карабаха Армении”. 2 сентября 1991 года в Степанакерте было объявлено о независимости Нагорного Карабаха, 26 ноября Азербайджан объявил об упразднении автономного статуса Нагорного Карабаха (Gogava, Kobakhia, 2011:2).

10 декабря армянская сторона провела в Нагорном Карабахе референдум, где 99,6% поддержали независимость, но в референдуме не приняло участие азербайджанское население Карабаха, поэтому Азербайджан не признал результаты референдума (Gogava, Kobakhia, 2011:3).

1992 начало 1993 года армяне взяли Шуша и пропались на Лачинского направлении, вследствие чего около 20% собственно азербайджанских земель перешло на армянской стороны (Востриков, 1999:79), это позволило Карабаху установить прямые связи с Арменией.

Азербайджан не смирился с нарушением территориальной целостности и началось кровавое противостояние, которое продолжилось до 1994 года.

Роль “миротворцев” взяла на себя Россия. 20-23 сентября 1991 года Российский президент Борис Ельцин и президент Казахстана Нурсултан Назарбаев взяли на себя миротворческую миссию и отправились в Баку, Степанакерт и Ереван. 23 сентября был подписан т.н. “Железноводское мирное коммюнике”, хотя, на второй же день, после подписания, были возобновлены военные действия (Мелик-Шахназаров, 2009:356-357). Прекращение огня стало возможным только 12 мая 1994 года.

Согласно армянским источникам, их сторона в войне потеряла 5866 бойцов, 1264 мирных жителя были убиты и 596 без вести пропавших. Тот же источник приписывает азербайджанской стороне относительно больше потерь – до 25-30 тысяч человек (Мелик-Шахназаров, 2009:382).

Конфликт в Нагорном Карабахе был самым кровопролитным на Кавказе, в результате чего, приблизительно до 200 тысяч человек были вынуждены покинуть свои дома (Matsaberidze, 2014:3).

4-5 мая 1994 года в столице Кыргызстана Бишкеке был подписан протокол руководителями Азербайджана, Армении и признанного на международном уровне Нагорного Карабаха. Н встрече также присутствовали официальные лица России и Кыргызстана. По протоколу, Нагорному Карабаху был присвоен статус автономного округа без нарушения суверенитета Азербайджана (Gogava, Kobakhia, 2011:4).

Несмотря на официальное соглашение, Нагорно-карабахский конфликт не потухал и время от времени “просыпался”, например, противостояние между Арменией и Азербайджаном возобновилось в феврале 2013 года, в августе 2014 года и так далее.

Чечня для России никогда не была лёгким для правления регионом. Ещё в 1784 году в Чечне началось движение под руководством шейха

Мансура и восстание, которое вышло за пределы Чечни и охватило весь северо-западный Кавказ. За этим последовала 25-летняя война Шамиля, в которой Россия победила с большими трудом и пожертвовала многими солдатами, поэтому империя всегда считала чеченцев ненадежными.

Осенью 1991 года Чечня воспользовалась обстановкой, созданной в Советском Союзе, и провозгласила независимость (Орлов, Черкасов, 1998:7), что, естественно, для России было неприемлемым.

Боевая операция началась 30 октября 1994 года, когда российская авиация начала бомбить Грозный. 29 ноября Ельцин предъявил чеченцам ультиматум и потребовал сдать оружие, но Джохар Дудаев не принял ультиматум. Вторая широкомасштабная атака на столицу Чечни осуществилась 26-27 декабря, но бойцы Дудаева оба раза смогли отбить атаку (Орлов, Черкасов, 1998:12-13).

11 декабря Российские вооружённые силы вторглись в Чечню. Официальной причиной была названа “Установление конституционного порядка и сохранение территориальной целостности”. В декабре-январе в результате артиллерийских обстрелов в Грозном погибли тысячи мирных жителей и детей, но также большие потери были и в российских боевых частях. Только в “новогоднюю ночь” в 60-часовой боевой операции погибло и без вести пропало до 1500 солдат (Лукин, 2005 : 25).

19 января 1995 года Российские военные части смогли занять Грозный, По данным российских военных, в результате упомянутого штурма погибло 27-35 тысяч мирного населения, среди которых было до 5 тысяч детей, хотя, в южных частях города битвы продолжались до 6 марта (Лукин, 2005:38).

12 мая 1997 года вновь избранный президент Масхадов в Москве с Борисом Ельциным подписал мирный договор (Орлов, Черкасов, 1998:69), но летом 1999 года чеченские боевики под предводительством Шамиля Басаева и араба Мохаммеда Ибн Аль-Хаттаба вторглись в Дагестан, что дало повод новому российскому президенту Владимиру Путину начать широкомасштабную операцию. Это сопровождалось взрывом жилого корпуса в Буйнакске, Москве и Волгодонске, в котором обвинили чеченских террористов (Лукин, 2008:44) .

В 2003 году президентом Чечни выбрали Ахмада Кадырова, но через год его убили и власть перешла к его сыну Рамзану Кадырову, который радикально изменил взятый предшественниками курс и встал на путь сближения с Россией.

По данным статистики, в военных операциях в Чечне в 1994-1996 гг. погибло 50-100 тысяч человек, а до 600 тысяч человек стали вынужденными переселенцами, а 1999-2003 гг. к этому числу добавилось от 40 до 50 тысяч погибших (Matsaberidze, 2014:3-4).

Москва неоднократно обвиняла правительство Грузии в покровительстве и пособничестве чеченским террористам, якобы они свободно передвигаются в Панкийском ущелье, что на территории Грузии происходила подготовка их банд и др.

Естественные И Искусственные Факторы Кавказских Этноконфликтов

У этноконфликтов на Южном Кавказе есть общие и различные черты. Общее в том, что каждый из них связан, с одной стороны, с территориальной целостностью суверенных государств и принципами нерушимости международно признанных границ, а, с другой стороны, с неправильной интерпретацией принципа самоопределения наций. Примечательно, что все три конфликта характеризуются признаками сепаратизма (Matsaberidze, 2014:11).

Сепаратизм карабахских армян, абхазов и осетин основывается на тезисе, якобы в историческом прошлом Нагорный Карабах никогда не принадлежал Азербайджану, также, как Абхазия и Южная Осетия – Грузии. Сепаратисты не отрицают, что в какой-то момент истории (особенно советский период) Нагорный Карабах входил в состав Азербайджана, а Абхазия и Южная Осетия – в состав Грузии, но, по их утверждению, это носило насильственный характер (Matsaberidze, 2014:11).

Конфликты в Абхазии и Цхинвальском регионе до конфликта 2008 года представляли собой внутригосударственный конфликт, где друг другу противостояли, с одной стороны, центральная власть и, с другой стороны, де-факто руководство сепаратистских регионов. После августа 2008 года, когда Россия осуществила широкомасштабную военную агрессию и оккупировала 20% территории Грузии, конфликты в Абхазии и Южной Осетии трансформировались и приняли вид российско-грузинского конфликта.

Что касается конфликта Нагорного Карабаха, то это спорная территория между Арменией и Азербайджаном. То же самое можно сказать о конфликте между осетинами и ингушами, где Россия официально играет посредническую роль, в действительности же представляет заинтересованную сторону, и в его стратегические интересы не входит реальное урегулирование конфликта. Что касается Чечни, это открытая агрессия против борющейся за независимость страны, которой до этого неоднократно (70-ые гг. XIX века. 1944 г.) устраивали геноцид.

И так, главное слово в возникновении и в последующей “попытке” урегулирования конфликтов на Кавказе и, в общем, в возникновении этноконфликтов, принадлежит России, которая пыталась и пытается сохранить контроль над регионом по принципу “разделяй и властвуй”.

БИБЛИОГРАФИЯ

а) Монографии

Alimbarashvili, I., (2014), Saqartvelos teritoriaze chrdilokavkasielta camosaxlebis sakirxisatvis, wignsi: „Saqartvelo-kavkasiis xalxta urtiertobis istoriidan (udzv. droidan – XIX s. 60-ian wlebamde), Tbilisi.

Alimbarashvili, I., (2016), Osebis gansakhleba sida qartlshi (goris mazrasi), 1804 da 1818 tslebis rusuli kameraluri agtserebis mixedvit. Kutaisi.

Alimbarashvili, I., (2020), Sida qartlis (goris mazris) mosakhleoba XIX saukunis pirveli octsleulis rusuli kameraluri agtserebis mikhedvit, Tbilisi.

Ancabadze, G., (2012), Chrdilo Kavkasia da Saqartvelo, Tbilisi.

- Anchabadze, Z.**, (1972), Chrdilo Kavkasiis khalkhta istoriis narkvevebi, Z. Anchabadzis redaktorobit, t. II, Tbilisi.
- Arkhetis siskhlani qronikebi**, (1993), Akhazetisazetis siskhlani qronikebi, Tbilisi.
- Баберовский, Й.**, (2004), Преступление века: Рождение чеченской войны из духа Сталинского террора, Москва.
- Vardosanidze, S., Guruli, V.**, (2015), Vardosanidze Sergo, Saqartvelos sakhelmtsipos istoriuli sazgvrebi (1917-1957), Tbilisi.
- Востриков, С.**, (1999), Карабахский кризис и политика России на Кавказе, в Журн. „Общественные науки и современность”, Москва, № 3.
- Галазов, А.**, (1987), Народы братья. Языки братья, Орджоникидзе.
- Gamakharia**, (1991), Gamakharia Jemal, Qartul-apkhazur urtiertobata istoriidan, Tbilisi.
- Gogava, I., Kobakhia, M.**, (2011), mtiani qarabakhis konflikti – kompromisebis dziebasi, ВТКК kvlevis jgufi, Tbilisi.
- Daushvili, A.**, (2008), brdzola rusuli kolonializmis tsinaagmdeg XX saukunis meore nakhevarsi, tsignsi: „rusuli kolonializmi saqartvelosi”, Tbilisi.
- Jaoshvili, V.**, (1996), saqartvelos mosakhleoba, Tbilisi.
- Информационно-идеологические аспекты**, (2009) - Информационно-идеологические аспекты нагорно-карабахского конфликта, Ереван.
- Итоги**, (2015), Итоги всеобщей переписи населения республики Южная Осетия 2015 года, Цхинвал.
- Kiladze, S.**, (2007), saqartvelo chrdilokavkasiasi, qlukhorisa da akkalkhevis raionebi, Tbilisi.
- Lekishvili, S.**, (1996), rodis gachnda termini „samxret oseti”?. „osta sakitkhi”, Akaki Baqradzis da Omar Chubinidzis redaqtobit, Tbilisi-Gori.
- Лукин, О.**, (2005), Новейшая история: Российско-Чеченские войны. Битва за Грозный, Информационно-публицистический вестник, № 5, Москва.
- Лукин, О.**, (2008), Вторая чеченская война: Победа, которой не было (февраль 2000-октябрь 2002, Информационно-публицистический вестник № 3, Москва.
- Лукьянович, К.**, (2015). Стратегические переходы северной границы Грузии и их роль в безопасности страны (геополитический и исторический анализ). Работа выполнена на соискание учёной (академической) степени доктора, Тбилиси. 2015.
- Matsaberidze, M.**, (2014), ravkasiis konfliktetebis shedarebiti analizi, Tbilisi.
- Мелик-Шахназаров, А.**, (2009), Нагорный Карабах: Факты против лжи, Москва.
- Mentesashvili, A.**, (1996), osuri separatizmi 1918-20 ts.ts., tsignsi „Osta sakitkhi”, Tbilisi..
- Nachkebia, M.**, (2007), qartuli toponimebi chrdilo kavkasiasi (1944-1957 ts.ts.), Tbilisi.
- Орлов, О., Черкасов, А.**, (1998), Россия-Чечня: цепь ошибок и преступлений, Москва.

Естественные И Искусственные Факторы Кавказских Этноконфликтов

Papasqiri, Z., (2007), *narkvevebi tanamedrove apkhazetis istoriuli tsarsulidan*, II, Tbilisi.

Сборник, (1870), Сборник материалов для описания Тифлисской губернии, под ред. К. Л. Зиссермана, т. I, ч. I, Тифлиси.

Свод, (1893), Свод статистических данных о населении Закавказского края извлечённых из посемейных списков 1886 г. Тифлиси.

Тадтаев, Т., (2005), Демографические процессы в пореформенный период в Южной Осетии (1861-1900 гг.), Владикавказ.

Toidze, L., (1996), *osuri avtonomiis seqmna saqartvelosi*, tsignsi: „osuri sakitkhi”, Tbilisi-Gori.

Торчашвили, Р., (1997), *saqartvelosi osta chamosakhlebisa da sida qartlis etnoistoriis sakitkhebi*, Тб., 1997.

„ghia sazogadoeba-saqartvelo”, (2005), *qartul-osuri konfliktების მიზეზების, დინამიკის, გადამწყვეტი გზების ძიებისა და სავარაუდო მიმართულებების შესახებ, ფონდი „ghia sazogadoeba-saqartvelo”*, №1, Tbilisi.

Khangoshvili, Kh., Pankeli, D., (2004), *abragebi*, Tbilisi.

Kharadze, K., (1996), *shida qartli toponimebis gakalbebis tsinaagmdog*, tsignsi: „osuri sakitkhi”, Tbilisi-Gori.

Чибиров, Л., Тогошвили, Г., (1990), История южных осетин, под ред. проф. Л. Чибирова, учебное пособие, Цхинвали.

Chukhua, M., (2010), *kavkasiis qeds mighma*, Tbilisi.

б) Пресса

Sakartvelos respublika, (1991), 05.11, № 216 (236), Tbilisi.

Sakartvelos respublika, (1992), 23.04, № 67, Tbilisi.

Sakartvelos respublika, (1992), 27.11, № 233 (253), Tbilisi.

Sakartvelos respublika, (1992), 03.10, № 201-202 (481), Tbilisi.

Sakartvelos respublika, (1993), 12. 01, № 6 (550), Tbilisi.

Sakartvelos respublika, (1993), 28.10, №213 (741), Tbilisi.

Sakartvelos respublika, (2007), 04. 12, Tbilisi.

Tsnobis purceli, (1905), 01.04. №2786, Tbilisi.

Spekali, (2011), № 5, Tbilisi.

в) Архивные материалы

Гйэм, 7486–Горийский историко-этнографический музей, 7486, перепись, стр. 16.

Архив, 1932:104–Территориальный орган Национального архива Грузии, Горийский районный архив, фонд 4, перепись 1, дело 104, стр. 7, 1932 г.

г) Электронные ресурсы

<https://cyberleninka.ru/article/v/demograficheskie-protsessy-v-poreformennyy-period-v-yuzhnoy-osetii-1861-1900-gg>;

<http://ugosstat.ru/wp-content/uploads/2017/06/Itogi-perepisi-RYUO.pdf>

<http://old.memo.ru/hr/hotpoints/caucas1/msg/2004/09/m26242.htm>.
www.diaspora.gov.ge/index.php?lang_id=geo&sec_id=124&info_id=1657.
<https://www.warandpeace.ru/ru/commentaries/view/29276/>
http://www2.bigpi.biysk.ru/vkr/file/ipisgd_09_06_2018_04_30_23.pdf
<https://inosmi.ru/inrussia/20040911/212867.html>
<https://paqtebi.ge/?p=38828>
<https://www.droni.ge/?m=1&AID=515>
[http://www.vestnikmostok.ru/index.php?categoryid=19&view=arhiv&view_num=18
&id_item=106&action=view](http://www.vestnikmostok.ru/index.php?categoryid=19&view=arhiv&view_num=18&id_item=106&action=view)

AZERBAIJAN'DA TİYATRO SANATININ GELİŞMESİNDE ÖNCÜ BİR İSİM: ABDURRAHİM BEY HAKVERDİYEV*

A LEADING NAME ON THE DEVELOPMENT OF DRAMATURGY IN AZERBAIJAN: ABDURRAHİM BEY HAKVERDİYEV

ВЕДУЩИЕ НАИМЕНОВАНИЕ ПО РАЗВИТИЮ ДРАМАТУРГИИ В АЗЕРБАЙДЖАНЕ: АБДУРРАХИМ БЕЙ ХАКВЕРДИЕВ

Huseyn AHMADOV**

ÖZ

Abdurrahim Bey Hakverdiyev, Çağdaş Azerbaycan tiyatrosunun kurucusu sayılan Mirza Fethali Ahundzâde'nin etkisinde kalmış ve XX. Yüzyıl Azerbaycan tiyatrosunun gelişmesinde oldukça etkili olmuş bir yazardır. Yazdığı piyesler yanında hikâyeleriyle de tanınan yazar, edebî çalışmalarına XIX. Yüzyılın sonunda başlamıştır. “Yiyersen Kaz Etini Göfersen Lezzetini” isimli eseri, onun ilk piyesi olarak bilinmektedir. Bu tiyatro eserinin yanı sıra Hakverdiyev; “Ağa Mehmed Şah Kaçar”, “Peri Cadu”, “Dağılan Tifak”, “Aç Herifler”, “Kırmızı Karı”, “Heyalet”, “Köhne Dudman”, “Ağaç Gölgesinde” gibi tiyatro eserleri kaleme almıştır. Kırk yıllık sanat hayatı boyunca yirmi beş tiyatro eseri kaleme alan Hakverdiyev, yazdığı piyeslerle bu sahada kendisinden sonraki kuşaklara öncülük etmiştir. Eğitimini Rusya'da tamamlayan Hakverdiyev, XX. Yüzyılın başlarında Bakü'ye gelmiş ve buradaki tiyatro oyuncularını bir araya getirerek “Müslüman Tiyatro Kumpanyası”nı oluşturmuştur. Ahundzâde'nin ve yabancı tiyatro yazarlarının ilk oyunları, Azerbaycan'da ilk defa onun yönetmenliğinde sahnelenmiştir. Hakverdiyev, bu süreçte birçok tiyatro oyuncusunun yetişmesinde de önemli rol oynamıştır. Azerbaycan'da Sovyet hâkimiyeti kurulduktan sonra, kendisine tiyatro sahasında önemli görevler de verilmiştir. Bu dönemin başlarında Halk Maarif Komissarlığı Kültür Şubesinin müdürlüğüne getirilen Hakverdiyev, devlet tiyatrolarında müfettişlik görevini de üstlenmiştir. Bu nedenle Azerbaycan tiyatrosunun canlanmasına bürokratik kimliğiyle de katkıda bulunmuştur. Hakverdiyev edebî eserleri dışında, “Müselmanlarda Teatr”, “Peri Cadu Hakkında Geydler”, “Artistik Seneti Hakkında” ve “Azerbaycan Teatr” gibi bilimsel çalışmalar yapmıştır.

* Bu makale, I. Uluslararası Öğrenciler Sosyal Bilimler Kongresinde (16-17 Mayıs 2015) sunulan, “Azerbaycan Tiyatro Sanatının Gelişmesinde Öncü Bir İsim: Abdurrahim Bey Hakverdiyev” başlıklı bildirinin genişletilmiş halidir.

** ORCID. [0000-0002-2676-9964](https://orcid.org/0000-0002-2676-9964), Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Doktora Öğrencisi, h-ahmedov1989@yandex.com.

Azərbaycan'da Tiyatro Sanatının Gelişmesinde Öncü Bir İsim: Abdurrahim Bey...

Anahtar Kelimeler: *tiyatro sanati, Azərbaycan tiyatrosu, Mirza Fethali Ahundzâde, Azərbaycan tiyatrosunun gelişiimi, Abdurrahim Bey Hakverdiyev.*

ABSTRACT

Abdurrahim Bey Hakverdiyev who was mentored by Mirza Fethali Ahundzâde, the founder of the Modern Azerbaijan theatre of 20th century, had a very important role on development of Azerbaijan Theatre. Hakverdiyev who wrote many stories in addition to his dramas, started his literary creation at the end of 19th century. The work named “Yeyersen Kaz Etini Görersen Lezzetini” is known as his first drama. Beside this drama, Hakverdiyev wrote like “Ağa Mehmed Şah Kaçar”, “Peri Cadu”, “Dağılan Tifak”, “Aç Herifler”, “Kırmızı Karı”, “Heyalet”, “Köhne Dudman”, “Ağaç Gölgesinde”. Hakverdiyev who wrote 25 dramas during his art life about 40 year-old has been taken as a model by next generations in the art of theater. After completing his education in Russia he came to Baku in the early part of 20th century and he created “The Theatre Company of Muslims” by gathering disorganized actors there. The first plays of Ahundzâde and other foreign dramatists were, for the first time, staged by his directing. Within that particular period, he played a crucial role on training of new actors. Established Soviet Union in Azerbaijan, he was given important missions in the field of theatre. Hakverdiyev, who was appointed as the management to the department of culture in the Commissariat of Public Enlightenment, also worked as an inspector in state theatres. Therefore he made some bureaucratic contributions to reviving of Azerbaijan theatre. In addition to his literary works, he wrote many articles entitled “Müselmanlarda Teatr”, “Peri Cadu Haqqında Qeydler”, “Artistilik Seneti Hakkında” and “Azərbaycanda Teatr”.

Key Words: *Dramaturgy, Azerbaijan Theatre, Mirza Fethali Ahundzade, The development of Dramaturgy in Azerbaijan, Abdurrahim Bey Hakverdiyev*

АННОТАЦИЯ

Абдурахим Бей Хаквердиев, воспитанный Мирзой Фетали Ахундзаде, основателем театра «Современный Азербайджан» 20-го века, сыграл очень важную роль в развитии Азербайджанского театра. Хаквердиев, который в дополнение к многим драматическим сюжетам связывал много истории, начал свое литературное творчество в конце 19 века. Произведение под названием «Еерсен Каз Этини, Гөрерсен Лэззэтини» известно как его первая драма. Помимо этой драмы Хаквердиев написал такие произведения, как «Ага Мехеммед Са Качар», «Пери Каду», «Дажилан Тифак», «Ач Херифлер», «Кырмызы Кари», «Хейалет», «Кёне Дудман», «Агач Гельгесинде». В течение своей художественной жизни около 40 лет Хаквердиев написал 25 драм, был взят за образец следующими поколениями в театральном искусстве. Получив образование в России, он приехал в Баку в начале 20-го века и создал «Театральную компанию мусульман», собирая там неорганизованных актеров. Первые пьесы Ахундзаде и других зарубежных драматургов были впервые поставлены под его руководством. В этом конкретном периоде он сыграл решающую роль в подготовке новых актеров. Созданный Советским Союзом в Азербайджане, он получил важные миссии в области театра. Хаквердиев, который был назначен руководителем отдела культуры в Комиссариате общественного просвещения, также работал инспектором в государственных театрах. Поэтому он внес определенный бюрократический вклад в возрождение азербайджанского театра. Кроме в своих литературных произведениях он написал несколько статей под названием «Театр Мюсельманларда», «Пери Каду Хаккинда Кейдлер», «Артистилик Сенти Хаккинда» и «Театр Азербайчанда»

Ключевые Слова: *Драматургия, Азербайджанский Театр, Мирза Фетали Ахундзаде, Развитие Драматургии в Азербайджане, Абдуллах Бей Хаквердиев*

0. Giriş

Toplumların gelişmesinde ve aydınlanmasında tiyatro önemli rol oynamaktadır. Diğer halklarda olduğu gibi Azerbaycan Türklerinin hayatında da tiyatro sanatı önemli yer tutmaktadır. Azerbaycan'a batılı tarzda tiyatro gelmeden önce halk tiyatrosu mevcut olmuştur. Bu oyunlar arasında "Karavelli", "Kosa Kosa", "Kilim Arası", "Şebah Oyunu" ve başkaları örnek gösterilebilir.

Batılı tarzda tiyatro ise Azerbaycan'a XIX. yüzyılın ikinci yarısında Rusya vasıtasıyla gelir. Batı kültürünü yakından öğrenen Mirza Fethali Ahundzâde 1850'li yıllarda yazdığı oyunlarla Azerbaycan modern tiyatrosunun temellerini atar (Uygur, 2003: 148). Fakat yazarın oyunları yaklaşık yirmi yıl sonra sahnelenmeye başlanır. Dolayısıyla 1873 yılında "Hekayet-i Vezir-i Han-ı Lenkeran" adlı eserin sahneden oynanmasıyla millî Azerbaycan tiyatrosu faaliyete başlar. Mirza Fethali Ahundzâde'den sonra Azerbaycan tiyatrosunda Necef Bey Vezirov, Celil Memmetkuluzâde, Neriman Nerimanov ve Abdurrahim Bey Hakverdiyev onun ekolünü devam ettiren yazarlar arasında görülür.

Mirza Fethali Ahundzâde tarafından temeli atılan Azerbaycan tiyatrosu XX. Yüzyılın başlarında dönemin aydınlarının sayesinde gelişmeye devam eder. Özellikle 1905 manifestosu diğer alanları olumlu etkilediği gibi tiyatroyu da etkiler. Bu yıllarda Azerbaycan'da çeşitli tiyatro dernekleri kurulur. Bunlar arasında "Sefa" ve "Nicat" dernekleri örnek gösterilebilir (Rehimli, 2018: 4).

Çar döneminde olduğu gibi Sovyet döneminde de Azerbaycan aydınları tiyatro faaliyetlerini devam ettirmişler. Azerbaycan'da ayrı ayrı faaliyet gösteren tiyatrolar, 1922 yılında devlet tarafından birleştirilmiş ve yeni kurum "Birleşmiş Devlet Tiyatrosu" adı altında faaliyetlere devam etmiştir (Rehimli, 2003: 13).

1. Hayatı

Mirza Fethali Ahundzâde'nin ardından Azerbaycan'da tiyatronun gelişmesinde önemli hizmetleri olan aydınlardan biri de Abdurrahim Bey Hakverdiyev'dir. 4 Mayıs 1870 yılında Şuşa yakınlarındaki Akbulak köyünde doğan yazar daha çocukken babasını kaybeder. Annesi Hüsü Cahan Hanım üç sene sonra köy memuru Hasanali Bey Sadıkov'la evlenir. Abdurrahim Bey'i himayesine alan Hasanali Bey onun eğitimiyle bizzat kendisi ilgilenir ve onu önce Tiflis'e ardından da Petersbur'da eğitim almaya gitmesine yardımcı olur.

Eğitim sürecinde, özellikle Petersburg muhiti yazarın yetişmesinde önemli rol oynar. Hakverdiyev, burada hem klasik Rus edebiyatı hem de Batı edebiyatıyla tanışır. Böylece, Petersburg'daki eğitimini tamamlayan yazar, Şuşa'ya dönerek burada halk masallarını ve efsanelerini derlemekle meşgul olmuştur. Ayrıca bu yıllarda Şuşa'da birçok tiyatronun sahnelenmesinde önemli rol oynamıştır.

Yazarın hayatında ve edebî faaliyetinde Bakü şehri önemli rol oynamıştır. XX. yüzyılın başlarında Bakü'de yaşanan siyasi ve edebî hareketlilik yazarın Bakü'ye taşınmasına neden olmuştur. Hakverdiyev, burada hem öğretmenlik yapmış hem de birçok kültürel faaliyetlerde bulunmuştur.

Azerbaycan'da Tiyatro Sanatının Gelişmesinde Öncü Bir İsim: Abdurrahim Bey...

1905 devriminin ardından birkaç Azerbaycan aydınıyla birlikte Duma'ya milletvekili seçilen Hakverdiyev, Petersburg'a taşınmıştır. Fakat, Duma kısa faaliyetten sonra çar tarafından kapatılmıştır. Böylece yazar, buradaki faaliyetlerine son vererek yeniden Azerbaycan'a dönmüş ve burada çeşitli görevlerde çalışmıştır.

Yazar, 1918 yılında kurulan Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nde de kısa dönem diplomatik faaliyetlerde bulunmuştur. Fakat hükümetteki yetkililerle arasındaki fikir ayrılığından dolayı görevinden ayrılmıştır. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin Bolşevikler tarafından istilasından sonra Abdurrahim Bey Hakverdiyev yeni Sovyet hükümetinde çeşitli bürokratik görevlerde bulunmuştur. Ömrünün son yıllarında sık sık sağlık sorunları yaşayan yazar, 12 Aralık 1933 yılında kalp rahatsızlığından vefat etmiştir.

2. Tiyatro Faaliyetleri

Azerbaycan tiyatro tarihinde önemli rol oynayan şahıslardan biri olan Hakverdiyev, Mirza Fethali Ahundzâde'nin etkisinde yetişmiştir. Yazar, kendi dram eserlerini XIX. yüzyılın sonlarından itibaren oluşturmaya başlar. Aynı zamanda hikâye yazarı olan Hakverdiyev'in kırk yıllık sanat faaliyeti boyunca kaleme aldığı dram eserlerinden yirmi beşi basılmıştır.

Hatıralarında anlattığına göre yazar tiyatroyla, doğduğu ve eğitime başladığı Şuşa şehrinde tanışmıştır. Hakverdiyev, burada Mirza Fethali Ahundzâde'nin yazdığı ve okul öğretmeni Yusuf Bey Meliknazarov'un sahneye koyduğu "Hırs Kuldurbasan" adlı oyunu izler ve bu oyundan çok etkilenir (Haqverdiyev, 1945: 3).

Hakverdiyev, eğitimini devam ettirmek için gittiği Tiflis'te tiyatro sanatıyla daha yakından tanışır ve Petersburg'da yaşadığı dokuz yıl içinde ise kendini profesyonel tiyatro yazarı olarak geliştirir. Yazar burada bulunduğu yıllarda sık sık "Aleksandrinski Tiyatrosu"na giderek tiyatro sanatını daha yakından öğrenmeye çalışır. O, ilk hocası olarak Yusuf Bey'i, yetiştiği ilk tiyatro okulu olarak da "Aleksandrinski Tiyatrosu"nu kabul eder. "Aleksandrinski Tiyatrosu"nda o dönemlerde Rus klasiklerinden Fonviz, Griboyedov, Ostrovski, Gogol, Puşkin, Saltıkov, Şerdin, Çehov ve diğer yazarların oyunları oynanmaktadır (Sultanlı vd. 1960: 686). Hakverdiyev, "Yeyersen Kaz Etini, Görersen Lezzetini" (1892) ve "Dağılan Tifak" (1896) adlı ilk tiyatro eserlerini de Petersburg'da bulunduğu dönemlerde kaleme alır (Haqverdiyev, 1971: 6).

1899 yılında yazar, eğitimini Petersburg'da tamamlayarak Azerbaycan'a döner. Burada o, ilk önce "Behtsiz Cavan" daha sonra ise "Peri Cadu" piyeslerini kaleme alır. Yazar, Bakü'de öğretmenlik yapmakla beraber buranın tiyatro muhitiyle yakından ilgilenir. 1901-1904 yılları arasında buradaki birçok sahne eserinin yönetmenliğini yapar (Şerifov, 1930: 17). Petersburg'da edindiği deneyimi burada uygulamaya çalışır. Onun Bakü'ye geldiği zamanlarda tiyatrodaki ciddi buhran yaşanmakta, kumpanyalar perakende şekilde faaliyet göstermektedir. Fakat onun çabaları sayesinde tiyatrodaki yeniden yükselme başlar. Örneğin Hakverdiyev'in "Bakü Müslüman Kumpanyası"nı kurması bu konuda atılan önemli bir adımdır.

Hakverdiyev gayretleriyle kumpanyada önceki yıllarda sahnelenen eserlere yenilerini de ekler. Yeni eserler arasında Necef Bey Vezirov'un "Müsibəti-

Fəxrəddin” trajedisi, Jean-Baptiste Molière’in “Cimri”si; kendi eserleri olan “Peri Cadu” ve “Behtsiz Cavan” dramları önemli bir yere sahiptir. Hakverdiyev’in bu dönemdeki diğer bir başarısı ise, kumpanyaya yeni sanatçılar kazandırması olur. Tiyatrocu olmayan, fakat amatör bir şekilde tiyatroyla meşgul olan pek çok sanatçı, Abdurahim Bey Hakverdiyev’in gayretleriyle çalışmalarını tiyatro üzerine yönlendirir (Rehimli, 2005: 53).

Yazar 1905 yılında Gence’den milletvekili seçilerek Petersburg’a gider. Lakin Hakverdiyev burada siyasî faaliyetlerden çok edebî çalışmalarla meşgul olur. Burada bulunduğu yıllarda “Ağa Mehemed Şah Kaçar” tarihî trajedisini yazmaya başlar. Bunu için yazar Petersburg’da bulunduğu sırada, arşivleri inceleyerek dramla ilgili birçok tarihî kaynağa ulaşır ve iki yıllık çalışmasının ardından bu tiyatro eserini bitirmeyi başarır (Ahmadov, 2016: 34).

Hakverdiyev, Petersburg’dan döndükten sonra bir müddet Bakü’de “Nicat” cemiyetinde çalışır. Burada çalıştığı sırada 1908 yılında Üzeyir Hacıbeyov tarafından yazılan Müslüman toplumun ilk operası olan “Leyli ve Mecnun”da orkestra şefliğini yapar (Məmmədov, 1979: 158-159). Böylece Hakverdiyev Azerbaycan opera tarihinde ilk orkestra şefi olarak kabul edilir.

Hakverdiyev, yalnız Bakü’de değil diğer şehirlerde de tiyatro çalışmalarında bulunur. Yazar, Gence’de olduğu sırada (1910) tiyatro kumpanyası oluşturur. Bu kumpanyaya Azerbaycan Türklerinden başka Tatar, Rus ve diğer halklardan olan tiyatro oyuncularını da katılır. Repertuarda ise “Ağa Mehemed Şah Kaçar”, “Dağılan Tifak”, “Yağışdan Çıktık Yağmura Düştük” gibi oyunlar yer alır (Kərimov, 1975: 71).

Gence’deki faaliyetlerinin ardından yazar Ağdam’a taşınır ve burada da tiyatro çalışmalarına devam eder. Gence’de olduğu gibi burada da yazar tiyatro kumpanyası oluşturur. Kumpanyanın repertuarında kendi yönetmenliğinde birkaç oyun sahnelenir. Yazarın kumpanyadaki faaliyetleri yalnız oyun hazırlamak ve yönetmenlik yapmakla sınıtlı kalmaz; yazar aynı zamanda kumpanyanın konser programlarının da organize edilmesine yakından iştirak eder (Kerimov, 1975: 73).

Azerbaycan’da Çar hükümetinin son yıllarında tiyatro sahasında ciddi sorunlar yaşanmaya başlanır. “Nicat” ve “Səfa” gibi ünlü tiyatro kumpanyaları faaliyetlerine son verirler. Hakverdiyev ve diğer tiyatro alanında yetişen aydınlar, tiyatroyu yeniden canlandırmak için birçok çalışma yaparlar. Bu çalışmaların sonucu olarak 1918 yılında “Azerbaycan Aktörleri İttifakı” kurulur (Dağıstanlı, 1960: 12). Bu kurum sayesinde tiyatro aydınları ve oyuncularını yeniden birlikte çalışmaya başlar. Böylece tiyatrodaki oluşan sorunların bir kısmının üstesinden gelinir.

1920 yılında Azerbaycan’da Sovyet hâkimiyeti kurulduktan sonra Abdurrahim Bey tiyatro sahasında birçok görevde bulunur. O, Azerbaycan Sovyet hâkimiyetinin ilk yıllarında Halk Maarif Komissarlığı’nın Kültür şubesinin müdürü olmakla beraber, aynı zamanda devlet tiyatrolarında müfettişlik de yapar (Haqverdiyev, 1971: 473). Müfettişliği sırasında tiyatronun gelişmesinde yakından iştirak eder ve repertuarın zenginleşmesi için elinden gelen hiçbir yardımı esirgemez.

3. Tiyatro Eserleri

Edebî faaliyetleri birçok araştırmacı tarafından üç dönemde incelenen yazarın ilk dönem çalışmalarında yalnız tiyatro eserleri yer alır. Yazar, 1892-1905 yılları arasında “Yeyersen Kaz Etini, Görersen Lezzetini”, “Dağılan Tifak”, “Bahtsız Cavan” ve “Peri Cadu” piyeslerini kaleme alır. Bu dönemde yazdığı tiyatroların genel konusu XIX. yüzyılın sonlarından itibaren beylerin ve zenginlerin ailelerinde yaşadıkları buhranlardır. Yazarın “Yeyersen Kaz Etini, Görersen Lezzetini” adlı ilk piyesinde tüccarın zenginliğine güvenerek eşinin üzerine kuma getirmesi, fakat daha sonra pişman olması anlatılır. Bu piyesin ardından yazar, Azerbaycan tiyatrosunun klasik örneklerinden biri olan “Dağılan Tifak”ı kaleme alır. O, piyeste Necef Bey ve sofrta arkadaşlarının nüfuzlarının azaldığını ve hiçbir işe yaramadıklarını gösterir. Eserin başkahramanı olan Necef Bey’in hayata bakış açısı şöyledir: “...*Atalar meselidir: ‘Dünya beş günlükdür, beşi de qara’*. *Bədbəxt mən o kəslərə deyirəm ki, bu beş qara günü lezzeti-damaq ile keçirib baş gora aparmaya... Mənim barəmdə, pulun var – xərcələ, bağışla, ye, iç, ver kefə, ləzzətə, eşv-u işrətə, beş gün qara dünyanın ləzzətini apar, öləndə də bir təmənnan qalmasın...*” (Haqverdiyev, 1936: 38).

Bu sözləri söyleyen Necef Bey’in hayatı trajik bir hal alır. Ailesini kaybeden Necef Bey iflas eder ve ekonomik anlamda son derece zor günler geçirir.

“Dağılan Tifak” Azerbaycan sahnesinde başarıyla oynan piyeslerden biridir. Bunun başlıca nedeni, onun geniş bir devre ait olmasıdır. Bununla beraber eserin sanatsal bakımından başarılı olması da bunda önemli bir yere sahiptir.

Abdurrahim Bey Hakverdiyev’in bir sonraki piyesi olan “Behtsiz Cavan”da ise “Dağılan Tifak”dan farklı olarak yalnız beylerin hayatı ve yaşam tarzı değil; Ferhat gibi maarifçi karakterler de görülmektedir. Yazarın birinci dönem belirlenen edebî faaliyetlerinde yer alan sonuncu eseri “Peri Cadu”dur. Bu piyeste yazar batı edebiyatından etkilenecek sembolizmden istifade eder (Haqverdiyev, 2005: 332). Eserde Azerbaycan halk masallarında yer alan karakterlere yer verilmiştir. Yazar, “Peri Cadu” piyesinde sembolizmle realizmi vahdet şeklinde kullanır.

Yazarın edebî faaliyetinin ikinci dönemi 1905-1920 yıllarını kapsar. Bu yıllarda yazar “Ağa Mehemed Şah Kaçar”, “Millet Dostları”, “Ac Herifler” ve “Heyalet” gibi piyesleri kaleme alır (Haqverdiyev, 1956: 8). 1905 yılında Molla Nasrettin dergisinin faaliyete başlaması, Hakverdiyev’in edebî çalışmalarına da etki eder. Artık bu dönemden itibaren eserlerinde mizaha daha çok yer verir. Bunu “Millet Dostları” ve “Ac Herifler” komedilerinde de kullanarak dönemin kendini “aydın” olarak göstermeye çalışan insanlarını hedef alır. Yazar seyirciyi güldürmekle beraber dönemin sorunlarını da ortaya atarak onları düşündürmeye çalışır.

Hakverdiyev, 1907 yılında bitirdiği “Ağa Mehemed Şah Kaçar” trajedisini tarihî kaynaklardan faydalanarak kaleme alır. Azerbaycan edebiyatında Ağa Muhammed Şah Kaçar karakterini ilk kez Hakverdiyev eserinde ele alır. Daha sonraki yıllarda Yusuf Vezir Çemenzeminli’nin “İki Od Arasında” (Kan İçinde), Samet Vurgun’un “Vagif” eserlerinde Kaçar karakteri yeniden işlenir. Hakverdiyev bu dramında tarihî olaylara gerçekçi şekilde bakmaya çalışmıştır. Fakat diğer edebî

eserlerde olduğu gibi burada yazarın kendi hayal gücü ve duyguları eserde daha çok ön plana çıkmıştır (Çıkla, 2002: 115). Trajedide İran'ın acımasız padişahı Ağa Muhammed Şah Kaçar'ın Güney Kafkasya'ya yaptığı işgalci seferi anlatılmıştır.

Trajedinin başkahramanı Kaçar, son derece zalim bir İran hükümdarıdır. Kaçar eserin başından sonuna kadar akıllı bir devlet adamı, başarılı bir ordu komutanı ve kurnaz bir diplomattır. O, bütün işlerinde tedbirli davranır (Zamanov, 1953: 126). Yazar, onun bu özellikleriyle beraber nasıl bir cellât, kana doyamayan biri olduğunu şöyle dile getirir:

“Deyirler, Kirmanda Lütfullah xan baş qovzayır. Ona tenbih lazımdır. (Aliqulu xan daxil olur). Aliqulu! Gerek güçlü qoşun götürüb gedesen Kirmana. Lütfullah xanın qoşununu terk edersen. Eger qaçıb gizlense, Kirmanda daşı daş üstünde qoymazsan. Qoca kişilere, övretlere, südeme rüşaqlara, heç birisine rehm etmezsen. Gerek Kirman ehline bir divan tutasan ki, cemi İran titresin. Lütfullah xanı ve onun qövm-eqrebasını ele getirib hamısı ya qırasan, ya gözlerini çıxardasan. Xatircem oluram ki, tapşırdığım dürüst emel edeceksen.” (Haqverdiyev, 2005: 169).

Kaçar, işgal ettiği yerleri yakıp harabeye çevirir ve çoluk çocuk demeden herkesi kılıçtan geçirir. Eserin sonunda Kaçar kendi hizmetçileri tarafından öldürülür.

Modern Azerbaycan tiyatrosunun kurucu sayılan Mirza Fethali Ahundzâde'nin sanatı her zaman Hakverdiyev'in edebî faaliyetinde önemli yere sahiptir. Ahundzâde ile ilgili birkaç makale yazan Hakverdiyev, onun doğumun 100. yılına “Heyalet” piyesini ithaf eder (Bağırov, 1960: 3). Piyeste Ahundzâde'nin yaşadığı zorlu hayat dramı anlatılır. Yazar eserinde Ahundzâde'yi onun kendi oyunlarında yarattığı karakterlerle karşı karşıya getirir. Bunlar arasında en çok dikkat çeken karakterlerden biri olan Hacı Gara Ahundzâde'ye olan kırgınlığını şöyle dile getirir:

“Mirze, bizim qedim haqq-salamımız var ve özümüz de çoxdanın müştərisiyik. Neçe defe gelib menden mal alıbsan. Heç bir defe seni aldatmışam? Getdiyim Beyte and olsun, hemişe malın arşınıni özgelerden yarım qepik aşağı vermişem. Axır benim taqsırım nedir ki, sen meni bele mesxereye qoyursan? Pulu batan men, malı tutulan men, evi yıxılan men, bes mesxerede olan da men?..” (Haqverdiyev, 2005: 229).

Hakverdiyev'in edebî faaliyetinde üçüncü dönem 1920'li yıllardan itibaren başlar. Bu yıllar Azerbaycan'da komünizm rejiminin yeni kurulduğu dönemlerdir. Rejimin etkisi bütün sanat dallarında olduğu gibi edebiyat ve tiyatrodaki kendisini gösterir. Artık o dönem hükümeti sanatçılara bazı sınırlandırmalar getirerek onlardan eserlerinde komünizm ve sosyalizmin galibiyetinden bahsetmelerini talep eder. Talebe karşı çıkanlar ağır şekilde cezalandırılırlar. Hakverdiyev, eserlerinde - özellikle de oyunlarında- yeni hükümetin birçok başarısını dile getirir. Bu dönemde yazdığı oyunlarda insanları cehaletten uzaklaşmaya ve eğitime önem vermeye çağırır. Yazar, “Ağaç Gölgesinde”, “Köhne Dudman” ve “Adalet Kapıları” piyeslerinde ihtilal öncesinde halkın yaşadığı zorlukları ele alır (Uygur, 2005: 4).

Yazarın bu yıllarda yazdığı önemli tiyatro eserlerinde biri de “Yoldaş

Azerbaycan'da Tiyatro Sanatının Gelişmesinde Öncü Bir İsim: Abdurrahim Bey...

Koroğlu”dur. Bu piyeste halkın sosyalizme inanması ve onun yolunda mücadelesi anlatılır. Eserin başkahramanı Salman (Köroğlu) etrafına gençleri toplayarak beylere karşı mücadeleye başlar ve sosyalizmin köylerine gelmesiyle beraber mücadeleyi kazanırlar.

Bu dönemde yazar “Kadınlar Bayramı”, “Kamran”, “Saksağan” ve “Çok Gözel” gibi tiyatro eserlerinde de dönemin sorunlarını ele alır. Yazarın oyunlarının birçoğu bugün de Azerbaycan tiyatro sahnesinde gösterilmektedir.

Sonuç

XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren oluşan Modern Azerbaycan tiyatrosunun gelişme dönemleri yüzyılın sonlarına rast gelir. Necef Bey Vezirov, Celil Memmetkuluzâde, Neriman Nerimanov ile berber tiyatro yazarlığı yapan Abdurrahim Bey Hakverdiyev tiyatronun gelişmesinde önemli işler yapar. Petersburg’da “Aleksandrinski Tiyatrosu”nda edindiği eserlerin sahnelenmesi tekniği konusundaki tecrübeyi Azerbaycan tiyatrosuna da yansıtır. Aynı zamanda Mirza Fethali Ahundzâde’nin tiyatro ekolünü de devam ettirmiştir.

Azerbaycan tiyatrosunda Hakverdiyev’in büyük hizmetlerinden biri de parçalanmış şekilde faaliyet gösteren tiyatro kumpanyalarını bir araya getirmek olur. Kumpanyaları birleştirmekle beraber tiyatroya birçok oyuncuyu da kazandırmayı başarır. Bundan başka Batılı yazarların ve Rus yazarların oyunlarını çevirerek yerli seyirciye kendi yönetmenliğinde sunar.

Hakverdiyev’in Petersburg’da yazmaya başladığı tiyatro eserleri ömrünün son yıllarına kadar devam eder. Yazarın ilk oyunları daha çok trajedi şeklinde olsa da daha sonraki eserleri içinde komediler de yer alır.

Kaleme aldığı tiyatro eserlerinde okuyucunun ve seyircinin dikkatini çekmeyi başaran Hakverdiyev, aynı zamanda oluşturduğu tarihî karakterlerle de kendisinden sonra gelen sanatçılar için önemli katkıda bulunmuştur.

Yazarın 1920’li yıllardan sonra yazdığı tiyatroları daha çok sosyalist-realizm etkisinde kaldığı için, özgürce kaleme aldığı daha önceki eserlerinin gerisinde kalır. Tüm bunlara rağmen Hakverdiyev’in Sovyet döneminde kaleme aldığı birçok oyun şuan bile seyircinin dikkatini çekmektedir.

KAYNAKÇA

Ahmadov, H. (2016), *Abdurrahim Bey Hakverdiyev Hayatı-Sanatı ve Tiyatro Eserleri*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi, İzmir.

Bağirov, E. (1960). “E. Haqverdiyev ve Teatr”, *Edebiyat ve İnceneset gazetesi*, 17 Dekabr.

Çıkla, S. (2002, Mayıs/Haziran/ Temmuz). “Romanda Kurmaca ve Gerçeklik”, *Hece*, Aylık Edebiyat Dergisi Yıl: 6 Sayı: 65/66/67.

Dağıstanlı, İ. (1960). *Böyük Senetkar*, Bakı: Azerbaycan Dövlət Neşriyyatı.

Haqverdiyev, E. (1936). *Seçilmiş Eserleri*, (haz: Mir Celal), Bakı: Azərneşr

Haqverdiyev, E. (1945). “Tercüme-yi-Halım”, *Komünist gazetesi*, 18 Mayıs.

Haqverdiyev, E. (1956). *Seçilmiş Eserleri*, Birinci Cild (haz: Abbas Zamanov), Bakı: Azerbaycan Dövlət Neşriyyatı.

- Haqverdiyev, E. (1971). *Seçilmiş Eserleri, C 1-2, (Bedii nesr ve meqaleler), Tercümeyi-Halım*, (haz: Kamran Memmedov) Bakı: Azərbaycan Dövlət Neşriyyatı.
- Haqverdiyev, E. (2005). *Seçilmiş Eserleri, C1-2*, (haz: Kamran Memmedov), Bakı: Lider Neşriyyatı.
- Kerimov, İ. (1975). *Ə. Haqverdiyev və Teatr*, Bakı: Elm Neşr.
- Memmedov, K. (1979). *Azərbaycan Yazıçılarının Heyatından Deqiqeler*, Bakı: Genclik.
- Rehimli, İ. (2003). *Üç Esrin Yüz Otuz İli (Akademik Milli Dram Teatrı Bu Gün)*, Bakı: Qapp-Poliqraf.
- Rehimli, İ. (2018). *Sehne Fedaileri*, Bakı: Şerq Qerb.
- Rehimli, İ. (2005). *Azərbaycan Teatr Tarixi*, Bakı: Çarşıoğlu.
- Sultanlı E, Mır Ehmedov E, Talıbzade K. (Red.). (1960), *Azərbaycan Edebiyatı Tarixi, c.II*, Bakı: Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyası Neşr.
- Şerifov, A. Q. (1930). *Azərbaycan Türk Teatrı Tarixi Materialları*, Bakı: Azərneşr.
- Uygur, E. (2003). "Molière ve Ahundof Tiyatrosunda 'Cimri' Karakterleri Harpagon ve Hacı Kara", *Türkoloji Dergisi, c. XVI, S.2*, Ankara.
- Uygur, E. (2005, 14-17 Haziran). "Toplumların Yeniden Yapılmasında Edebiyat Adamlarının Rolü ve Sovyetler Döneminde Azərbaycan Örneği", *III. Kültür ve Kimlik Araştırmaları Sempozyumu*, İstanbul.
- Zamanov, A. (1953). "Realist Senetkar", *Azərbaycan jurnalı*, S. 12

İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ VE KENTSEL ALANDA SELLER: BEŞİKDÜZÜ SELİ (2016) ÖRNEĞİ

CLIMATE CHANGE AND URBAN FLOODS: THE CASE OF BEŞİKDÜZÜ FLOOD (2016)

ИЗМЕНЕНИЕ КЛИМАТА И НАВОДНЕНИЯ В ГОРОДСКИХ РАЙОНАХ: ПРИМЕР НАВОДНЕНИЕ БЕШИКДУЗУ (2016)

Levent MEMİŞ*
Sönmez DÜZGÜN**

ÖZ

İklim değişikliğiyle etkisini artıran çevre sorunları, sıcaklık artışları ve ani yağışlarla kentlilerin günlük yaşamında daha yoğun şekilde karşılık bulmaya başlamıştır. Ortaya çıkan bu durumlara yönelik riskleri azaltacak, uyumu sağlayacak çalışmalar yapılmadığında can ve mal kayıpları söz konusu olmaktadır. Kentlerin barındırdığı nüfus ve değerleri dikkate alındığında, oluşabilecek kayıpların da düzeyi artış göstermektedir. Dolayısıyla kentsel açıdan iklim değişikliği aynı zamanda etkin bir su yönetimini gündeme getirmektedir. İfade edilenler bağlamında çalışmanın temel konusunu iklim değişikliğiyle bağlı kent selleri oluşturmaktadır. Kentsel alanda meydana gelen seller, kentleşme üzerinden ele alınmakta, Beşikdüzü İlçe merkezi yerleşimi örneğinde incelenmektedir. Araştırma nitel araştırma yöntemlerinden örnek olay incelemesi kapsamında gerçekleşmekte ve farkı araçlarla veriler elde edilmektedir. Elde edilen genel bulgulara göre ilçe, sekiz adet derenin denizle bulunduğu yere konumlanmıştır. İlçe zaman içinde yatay olarak genişlemiş, bu durum beraberinde derelere müdahaleyi getirmiştir. Sel risklerini azaltmak amacıyla bazı çalışmalar yapılmakla birlikte, derelerin yerleşim yeri içinde üzerlerinin kapatılması, tersip bendi gibi önlemlerin zamanında alınmaması, kırsaldaki tarımsal atıkların ve ağaçların sel sularıyla sürüklenmesi ve kanaldaki geçişe engel olması, 2016 yılında yaşanan selin temel nedenleri arasında yer almaktadır. Sel, özellikle Doğu Karadeniz Bölgesi'nin önemli bir gündemini oluşturmakta ve gelecekte de oluşturacağı öngörülmektedir. Bu durum göz önünde bulundurularak konuyla ilgili farklı disiplinlerin bir araya gelerek çalışmaların gerçekleştirilmesi, Bölge için önem taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: iklim değişikliği, dere, kent seli, belediye, Beşikdüzü

* ORCID: [0000-0002-5438-691X](https://orcid.org/0000-0002-5438-691X), Dr. Öğr. Üyesi, Giresun Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, levent_memis@hotmail.com

** ORCID: [0000-0001-9554-0621](https://orcid.org/0000-0001-9554-0621), Yüksek Lisans Öğrencisi, Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, sonmez_duzgun@windowslive.com

İklim Değişikliği Ve Kentsel Alanda Seller: Beşikdüzü Seli (2016) Örneği

ABSTRACT

The environmental problems that increase the impact of climate change, temperature increases and sudden rainfall began to respond more intensely in the daily life of the citizens. When there are no studies to reduce the risks and adaptation to these situations, loss of life and property is in question. When the population and values of the cities are taken into consideration, the level of losses that may occur increases. Therefore, urban climate change also raises effective water management. In the context of this statement, the main subject of the study is urban floods due to climate change. Floods occurring in the urban area are handled through urbanization and examined in the example of the settlement of Beşikdüzü District. The research is carried out within the scope of case study, which is one of the qualitative research methods, and the data are obtained with different tools. According to the general findings, the district is located where eight streams meet the sea. The district expanded horizontally over time, which brought intervention to the creeks. Although some studies have been carried out in order to reduce flood risks, the main reasons for floods in 2016 are the closure of streams within the settlement area, failure to take measures such as upside down, the drifting of rural agricultural wastes and trees with flood waters and preventing the passage in the channel. Flood constitutes an important agenda of the Eastern Black Sea Region and is expected to be in the future. Considering this situation, it is important for the region to carry out studies by gathering different disciplines on the subject.

Keywords: *climate change, stream, urban flood, municipality, Beşikdüzü*

АННОТАЦИЯ

Экологические проблемы, которые увеличивают влияние изменения климата, с повышением температуры и внезапными осадками стали более интенсивно реагировать в повседневной жизни горожан. Это приводит к потере жизни и имущества, когда соответствующие меры не проводились, чтобы снизить риски и обеспечения соответствия для этих возникающих ситуаций.

Учитывая население и ценности городов, уровень возникающих потерь, также увеличивается. Таким образом, с городской точки зрения изменение климата также вызывает эффективное управление водными ресурсами. Основная тема исследования выраженных ситуаций в контексте это городских наводнений, связанных с изменением климата. Наводнения, происходящие в городских районах, рассматриваются через урбанизацию и изучаются на примере центр округа Бешикдюю. Исследование проводится в рамках выборочного исследования событий из качественных методов исследования, и данные получаются с помощью различных инструментов. Согласно общим выводам, округ расположен там, где восемь ручьев встречаются с морем. Округ с течением времени расширился горизонтально, что привело к вмешательству ручьев. Несмотря на то, что в целях снижения рисков наводнения были проведены некоторые работы, такие меры, как закрытие ручьев в населенных пунктах, не принимаются своевременно набережные меры, затопление сельских сельскохозяйственных отходов и деревьев и это препятствует прохода в канале являются одними из основных причин наводнения в 2016 году. Наводнение является важной темой особенно Восточно-Черноморского региона и будет являться важным в будущем. Учитывая эту ситуацию, важно для региона проводить исследований путем сбора различных дисциплин по этому вопросу.

Ключевые слова: *изменение климата, ручей, городское наводнение, муниципалитет, Бешикдюю.*

1.Giriş

Kentler, sahip olduğu özellikler itibariyle daha iyi bir yaşam gerekçesi sunarken, aynı zamanda birçok çevre sorunlarının yaşandığı bir alana karşılık gelmektedir. Dolayısıyla kentler, oluşan çevresel sorunlardan (atıklar, gürültü, iklim değişikliği gibi) öncelikle etkilenmektedir. Karşılaşılan sorunlara, kısa, orta ve uzun vadeli yaklaşımlarla çözüm üretildiği sürece kentlerin sürdürülebilirliği mümkün olmaktadır. Aksi takdirde kentlerin kırılabilirliği derinleşerek varlığını koruyacaktır. Bu bağlamda Türkiye’de, kentsel alanda depremde sonra meteorolojik afetler arasında ilk sırada gelen en önemli çevresel sorun alanlarından biri de sellerdir (Kadioğlu, 2019: 29; EM-DAT, 2019; AFAD, 2018: 13). Özellikle son yıllarda çeşitli sebeplerle (yağışlardaki düzensizlikler, bitki örtüsünün tahribatı, çarpık yapılaşma, yeterli altyapının olmayışı, doğal yapının dikkate alınmaması gibi) can ve mal kaybına, kentsel tahribata sebep olan kent selleri, kamusal gündemin önemli başlığı haline gelmektedir. Sellerin niceliğinin ve niteliğinin artışıyla karbon salınımının etkisi altında gerçekleşen küresel ısınmanın bir sonucu olarak ortaya çıkan iklim değişikliğinin varlığı gösterilmektedir. Giddens (2013) iklim değişikliğinin gündelik hayatta somut bir karşılığının olmamasından dolayı insanların ilgisizliğinden söz etmektedir. Hatta bu gösterilen ilgisizliğin çöküşü hızlandıracağına altı çizilmektedir. Benzer şekilde Wedding (1968: 194) de, iklimin olağan bir durum olduğunu ve bu nedenle genellikle yaşamdaki rolünün düşünülmediğine dikkat çekmektedir. Fakat özellikle yağış ve sıcaklıklardaki gerçekleşen değişimin etkisi altında ortaya çıkan; sel, kuraklık, dolu, hortum gibi iklime bağlı olayların sayılarının artış göstermesiyle, zaman içinde iklim değişikliğine yönelik ilginin arttığı anlaşılmaktadır. Bu noktada farklı ölçeklerde (ulusal, bölgesel ve uluslararası), farklı nitelikleriyle karşılık bulan oluşumların çabaları görülmektedir. Ayrıca yaşanan gelişmelerin etkisi altında birinci derecede etkilenen kentsel alanlar açısından; sürdürülebilir kent, dayanıklı kent, dirençli kent, iklim dostu kent, ekolojik kent gibi çeşitli yeni kavramlar gündeme gelmektedir.

Çalışmada kentleşme ve sel¹ oluşumu arasındaki ilişkiye odaklanılmaktadır. Bu bağlamda araştırmanın temel amacı, Trabzon’un Beşikdüzü İlçesi’nde 2016 yılında gerçekleşen seli, öncesi ve sonrasıyla (uyum sağlama açısından) kentleşme bağlamında incelemektir. Araştırma kapsamının Doğu Karadeniz Bölgesi’nde bulunan bir yerleşim yeri olarak belirlenmesinde, son yıllarda bölgede yaşanan sel vakaları belirleyici olmuştur. Bu kapsamda IPCC (Intergovernmental Panel on Climate Change / Hükümetler Arası İklim Değişikliği Paneli)’nin 2013 yılında yayınladığı AR5 Raporu’na göre iklim değişikliğinin etkisi altında Türkiye’nin Güney ve Doğu Anadolu Bölgelerinde yıllık ortalama sıcaklığın 4 °C’yi bulacağı tahmin edilirken, Karadeniz Bölgesi’nde yağışların %10-20 aralığında artacağı, Güney bölgelerinde ise %30'lara varan düşüşlerin olacağı, yağışlara bağlı olarak ülkenin kuzey kısmında ise sel risklerinin artacağı öngörülmektedir (Talu, 2015: 310). IPCC’nin yanında farklı bilim insanlarının ve

¹ Bu çalışma boyunca sel kavramı, yer yer taşkınları da kapsayacak biçimde kullanılmaktadır.

İklim Değişikliği Ve Kentsel Alanda Seller: Beşikdüzü Seli (2016) Örneği

kurumların [Kentsel İklim Değişikliği Araştırma Ağı (UCCRN - Urban Climate Change Research Network) İkinci Değerlendirme Raporu, Peker ve Aydın, 2019: 5; ECHAM5, Max Planck Institute for Meteorology, Türkiye'nin İklim Değişikliği Uyum Stratejisi ve Eylem Planı, 2012: 20-21; Efe ve diğ., 2015: 795] da benzer öngörülerinin olduğu bilinmektedir. Ayrıca 2012 yılında hazırlanan Türkiye'nin İklim Değişikliği Uyum Stratejisi ve Eylem Planı'nda, iklim değişikliğinin farklı alanlardaki etkileri bağlamında yapılan değerlendirmede, Karadeniz ve Güneydoğu Bölgeleri'nde, sellerin "orta" şiddetinde gerçekleşeceği belirtilmektedir (2012: 27). Meteoroloji Genel Müdürlüğü'nün 1970-2018 yılları arasını baz alarak hazırladığı haritada da, Türkiye'de en fazla yağış alan bölgenin Doğu Karadeniz Bölgesi olduğu görülmektedir (bkz. MGM, 2019). Yine meteorolojik olaylar bağlamında Türkiye özelinde, 1940-2017 yılları baz alınarak hazırlanan diğer bir grafikte de, 2000'li yılların başından itibaren meteorolojik olaylarda dikkat çekici bir artışın olduğu görülmektedir (MGM, 2018).

Karadeniz Bölgesi'nde, yağışlara bağlı suların artış göstereceği öngörüsü, kentsel alanda sel yönetimini Bölge için çok daha önemli hale getirmektedir. Belirtmek gerekir ki, kentsel alanda yaşanan seller, üst ölçekte iklim değişikliğine bağlı düzensiz yağışların sonucu olmanın yanında, yerel düzeyde insan kaynaklı birtakım tetikleyicileri bulunmaktadır. Adı geçen tetikleyiciler, büyük oranda yerel yönetim birimlerinin, kentlerin altyapısına yönelik aldıkları karar ve uygulamalardan oluşmaktadır. Özellikle yağmur sularının kentin doğal yapısı içinde döngüsünü gerçekleştirmesini engelleyecek müdahaleler veya oluşan yağmur sularına karşılık gelebilecek altyapının olmayışı, kentsel alanda ortaya çıkan selleri birinci derecede etkilemektedir. İfade edilen bu bağlam araştırmanın temel kabulünü oluşturmaktadır. Bu kabulden hareketle, oluşan yeni duruma göre kent planlarının yapılması ve planlardan hareketle altyapı için uygun yöntemlerin kullanılması, sellerden oluşan tahribatları minimum seviyelere düşürecektir. Bu noktada, kentsel alanın amir kurumu olarak özellikle belediye yönetimlerine önemli görevler düşmektedir. Araştırmada kentsel altyapı bağlamında ortaya çıkan selin nedenlerine odaklanılmakta ve temelde şu sorunun cevabı aranmaktadır: Kentsel alanda sellerin ortaya çıkmasında, kentleşmenin ve altyapı yetersizliğinin ne derece rolü bulunmaktadır?.

Araştırma, örnek olay/durum yöntemi tasarımı çerçevesinde gerçekleştirilmektedir. Örnek olay yöntemi, farklı nitel veri toplama yöntemleri aracılığıyla, bir durumu etraflıca inceleme fırsatı veren bir araştırma aracıdır. Verilerin elde edilmesinde; haberlerden, meteorolojik verilerden, ilgili raporlarından (DSİ'nin ve ilgili kurumların), mülakat ve doğrudan gözlem yöntemlerinden yararlanılmaktadır. Araştırmanın genel sonuçlarına göre ilçede, yağış miktarının aynı aydaki (Eylül) yıllık ortalamanın iki katı üzerine çıkması, dere yataklarının daraltılması ve yerleşim merkezi içinde üzerinin kapatılması, kırsal alandaki tarımsal atıkların sularla sürüklenmesi ve kanalların tıkanmasına yol açması, öncesinde planlanan tersip bendi gibi çalışmaların yapılmaması, selin ortaya çıkmasına yol açtığı anlaşılmaktadır.

2. İklim Değişikliği ve Çevre Üzerindeki Etkileri

İklim değişikliği, başta karbondioksit olmak üzere sera gazlarının etkisiyle küresel ortalama sıcaklıkların artması ve bu durumun iklim üzerinde kalıcı değişikliklere yol açması durumudur (Şahin, 2017: 68). Çevre sorunlarının üst ölçekte konumlandığı bir duruma karşılık gelen iklim değişikliği, dünyanın varlığıyla birlikte söz konusu olmakla birlikte, özellikle sanayi devrimi sonrasında ortalama sıcaklıklarda yaşanan artışın etkisiyle oluşan daha hızlı değişikliklerle dikkat çekmeye başlamıştır. Hızlı değişimin temel kaynağını ise sanayileşmeyle birlikte oluşan enerji ihtiyacı oluşturmuştur. Sanayi dönemi öncesinde iklim değişikliğinin, daha uzun zaman dilimlerinde ve dünyanın doğal yapısı içinde gerçekleştiği bilinmektedir (Talu, 015: 58). İklim değişikliğinin bir sorun olarak sanayi devrimine dayandırılmasının nedeni, sanayileşen toplumlarla birlikte atmosfere saçılan gazların dünyanın ortalama sıcaklığının artışına sebep olmasıdır. 19. yüzyılda başlayan bu süreç özellikle 1980'li yıllarla birlikte daha hissedilir bir hal almış, sıcaklıklar her yıl önceki yıla nazaran artmaya devam etmiş ve sıcaklık rekorları kırılmaya başlanmıştır (Türkeş, 2008: 33). Bu noktada, yeryüzünün 1880'den itibaren küresel bir şekilde ısındığı tespit edilmekle birlikte ısınmanın büyük kısmı son 35 yılda gerçekleşmiştir. Bu süreçte kaydedilen en sıcak 16 yılın 15'i, 2001 yılı sonrasında kaydedilmiştir. 2015 yılında küresel sıcaklık ortalaması ilk defa 1°C yükselmiştir. Bu sıcaklık ise 1880-1899 ortalamasının çok üzerinde bir değere karşılık gelmektedir. 2000'li yılların başından itibaren güneş enerjisinin azalmasına tanıklık edilmesine rağmen, hatta 2007- 2009 yılları arasında olağandışı bir şekilde minimum güneş enerjisi ortaya çıkmış, yüzey sıcaklıkları artmaya devam etmiştir (King ve Harrington, 2018: 34). Bu bağlamda son yüzyılda yeryüzü sıcaklığının yaklaşık 0,7 derece artış gösterdiği ve bu artışın beklenmedik bir hızla gerçekleştiğini saptanmıştır (Talu, 2015: 58).

Ortalama sıcaklıkların yükselmesi ve iklimlerin doğal dengesinin bozulması, beraberinde farklı alanlarda çeşitli sorunları gündeme gelmesine yol açmıştır (UN-HABITAT, 2012: 11; EEA, 2012: 13). Bu noktada iklim değişikliğiyle; çevre (ozon tabakasının incilmesi, hava kirlilikleri, toprak kalitesinin bozulması ve üretimdeki azalma, biyolojik çeşitlilikte azalma, ormanların azalması, su kaynakların kalite ve miktarında azalma), sosyo-ekonomik (yoksulluğun artması, kalkınmanın sekteye uğraması, sağlık sorunların artması, güvenlik sorunlarının artması) ve insan sağlığı (sıcak hava dalgalarının yaygınlaşmasına bağlı ölümler, hava kirliliğinin etkileri, alerjenlerin artması, bulaşıcı hastalıkların yaygınlaşması, doğal afet sonucu yaralanma ve ölümler) alanlardaki gündeme gelen çeşitli sorunlar arasında ilişki kurulmaktadır (Türker ve Ecevit, 2017: 185-187). İklim değişikliğinin farklı alanlardaki yansımalarının bulunması, bütüncül yaklaşımları önemli kılmaktadır (Erk, 2017: 132-134; 146). Burada öne çıkan etki alanları üzerinde durmak yerinde olacaktır.

İklim değişikliği öncelikle bitkileri etkilemektedir. Bitkiler açısından istenilen düzeyde sıcaklık değerleri yakalanılmadığında yetiştirme, büyüme gibi sorunlar ortaya çıkmaktadır. Bitkiler açısından bir sonraki aşama ise meydana gelen kuraklıktır (Cangir ve Boyraz, 2008; Türkeş, 2012; Şahin ve Kurnaz, 2014).

İklim Değişikliği Ve Kentsel Alanda Seller: Beşikdüzü Seli (2016) Örneği

Özellikle Akdeniz ikliminin egemen olduğu alanlarda, akut ve kronik su kıtlıklarından dolayı belirgin bir kuraklaşmanın olduğu ifade edilmektedir (Talu,2015:307). Bu bağlamda Dikici (2019)'nin Asi Havzası'nda yapmış olduğu kuraklık analizine göre, bölgede yağışların arttığı fakat yeraltı sularının azaldığı tespit edilmektedir. Aşırı yağış ve kuraklıklar, tarımsal üretimde kayıpları artıracaktır. Tarım ürünlerinde görülecek bu değişiklikler verimi azaltacak, işlenmiş gıda fiyatlarında enflasyona neden olabilecektir. İklim değişikliğinin en çok etkileyeceği alan bu alt başlıkta toplanmaktadır (Başoğlu, 2014: 179-182). İklim değişikliğinin insan üzerindeki etkileri gerçekleştirilen çeşitli araştırmalarda ortaya çıkarılmaktadır (Şahin, 2007; Erdoğan ve diğ., 2008; Akman ve Gümüşova, 2016; Polat ve diğ., 2017). İklim değişikliğinin insan ile bağlantılı diğer bir sorunu ise göçlerdir. Bu zorunlu nüfus hareketliliğinin birinci sebebi, deniz seviyesi yükselmesi, su kıtlığı, gıda güvensizliği gibi durumların ortaya çıkmasıdır. İkinci sebebi ise sel, fırtına, kasırga gibi felaketlerin oluşmasıdır (Bilben, 2018).

Hayvanlar açısından özellikle ekonomik boyutta etkilerin yüksek olacağı öngörülmektedir. Bu bağlamda mera hayvancılığı yapılan sistemlerde dış etkiler (kuraklık, su kıtlığı, artan sıcaklığa adapte olmak, hayvanların sıcak stresi yaşamaması vs.) alınan verimi gitgide düşürecektir (Koyuncu, 2017: 102). Tarım hayvanlarının dışında özellikle küçük ve narin kuşlarda kitlesel yok oluşlar ortaya çıkabilecektir. Ekonomi üzerindeki etkilerine bakacak olursak; sektörel bazda tarım, turizm ve enerji sektörlerinin de olumsuz etkilerinin ortaya çıkacağını söyleyebiliriz. Özellikle turizm sektörü iklime bağlı bir sektördür. Bu sektör de artan sıcaklıklarla temiz su sıkıntısı, bulaşıcı hastalık riski, orman yangınları, denizlerin ve doğanın zararlılarla dolup taşması gibi nedenlerle büyük oranda olumsuz etkilenebilecektir. Değişen iklim sonucunda oluşan doğal afetlerin ortaya çıkardığı ağır sonuçlar da ekonomik kaybın artmasına neden olabilecektir (Başoğlu, 2014: 179-186).

Diğer taraftan kıyıları hem kentlerin sular altında kalması hem de var olan yaşamının da son bulması açısından tehdit altındadır. 3 derecelik bir sıcaklık artışı ile mercanlara ciddi zararlar verilecek ve habitatın yaklaşık %30 unun yok olmasına neden olacaktır (Kadıoğlu ve diğ., 2017a: 35). Deniz seviyesinin gitgide yükselerek kıyı kentlerini tehdit eder hale gelecek, birçok kent sular altında kalma tehdidiyle karşı karşıya kalacaktır.

3.Paradoksal Bir İlişki Alanı Olarak İklim Değişikliği ve Kent: Kent Selleri

İklim değişikliğiyle birlikte ele alınan önemli bir husus da kentlerdir. Kentler ile iklim arasında paradoksal, çift yönlü bir ilişki bulunmaktadır (Uğur ve Aliagaoglu, 2018: 107). Şöyle ki bireysel ve örgütsel düzeyde birinci derecede fosil yakıtların tüketilmesine aracı olan kentler² (UN-HABITAT, 2011: 11), küresel ısınmayla birlikte iklim değişikliğini birinci derecede etkilemekte, diğer taraftan iklim değişikliği altında ortaya çıkan çevresel sorunlardan da birinci derece muzdarip olmaktadır. Yani kentler, iklim değişikliğinin hem faili hem de mağdurdur. Failidir, çünkü yeryüzünün sadece %2'sini kapsayan kentler, karbon

² Talu (2015: 490) "fosil kent" kavramını kullanmaktadır.

salınımının %75'ine kaynaklık etmektedir. Fakat aynı zamanda kentler, en önemli çözüm alanlarından biri olmaktadır. Mağdurudur, çünkü kentlerde aşırılık içeren hava ve iklim olaylarında artış görülmekte, deniz seviyesinin yükselmesiyle kentli nüfusun bir kısmının yerinden olması, yağışların düzensizleşmesi, yangınlar, su kıtlığı gibi durumlar kendini göstermektedir (Uncu, 2019: 4; 17-18; 22-23). Bu noktada Bursa örneğinde kentsel büyüme ve iklim değişikliği bağlamında gerçekleştirilen araştırmada, 1984-2014 yılları arasında kent nüfusu 2,5 kat arttığı ve kent yerleşim alanının ise altı kat büyüdüğü tespit edilmiştir. Bu gelişmelere bağlı olarak da aylık minimum sıcaklığın 1,36 derece arttığı tespit edilmiştir (Moradi ve Tamer, 2017: 35). Dolayısıyla iklim değişikliğiyle mücadelenin ve uyumun yolu kentlerden geçmekte ve kentler, iklim değişikliğiyle mücadele ettiği/uyum sağladığı sürece yaşamını devam ettirebilecektir. Bu çerçevede iklim değişikliğine karşı dirençli kentler oluşturabilmek için, her kentin kendine özgü (fiziksel, ekonomik, demografik, sosyal, çevresel ve kurumsal faktörler açısından) kırılmalıklarının belirlenmesi (Mardin'de kuraklık, Rize'de seller) ve her kente aynı önemin verilmesi, buradan hareketle çözüm/uyum önerilerinin geliştirilmesi, uzun vadeli risklerin dikkate alınması (Kaya, 2018: 228; Peker ve Aydın, 2019: 4), bütünsel bir planlama yaklaşımının benimsenmesi ve fosil yakıt temelli kentleşmeden uzak durulması öne sürülmektedir (Talu, 2015: 491). Diğer taraftan iklim değişikliğiyle mücadelenin bir aracı olarak yer verilen karbon siyasetini kent ölçeğinde yürütmek, bir ulusal siyaset olarak yürütmekten daha kolay ve bu siyasetin ekonomik açıdan uygulanabilirliği de daha yüksek olabilmektedir (Talu, 2015: 486-487). Bu yüzden karbon ekonomisi için en elverişli alanlar kentlerdir.

Seller, kentler açısından iklim değişikliğiyle ilişkili olarak gündeme gelen önemli bir çevresel sorundur (SYGM, 2017: 2). Doğal bir olay olarak sel, suların bulunduğu yerde yükselerek (taşkın) veya başka bir yerden gelip genellikle kuru olan yüzeyleri geçici biçimde kaplaması olarak ifade edilmektedir (Kadioğlu, 2019: 25). Meteorolojik, hidrolojik, jeolojik yapı ve toprak özellikleri (Trabzonhaber24, 10.12.2019), bitki örtüsü ve insan faktörlerinin (yanlış arazi kullanımı, kentleşme, dere ve yataklarına müdahale gibi³) etkisi altında (EEA, 2012: 37; SYGM, 2017: 4; Yukarı Havza Sel Kontrolü Eylem Planı (2013-2017), 14-17; Özmen, 2015: 26-27; Kirmencioğlu, 2015: 4; Özcan, 2006) şekillenen seller; yüksek hacimli yağışlar, deniz seviyesinin ve nehirlerin yükselmesiyle ortaya çıkmaktadır (UN-HABITAT, 2012: 12). Fakat sellerin etkisi mevcut doğal yapıya insan müdahalesiyle artmaktadır. Bazı açılardan fayda sağladığı vurgulanmakla birlikte (Kirmencioğlu, 2015: 5) seller, kentsel alanda farklı boyutlarıyla gerekli çabalar gösterilmediğinde bir afete dönüşmekte; fiziksel, sosyal ve ekonomik kayıplara yol açmaktadır (Kadioğlu, 2019: 25). Meteoroloji Genel Müdürlüğü'nün yıllık bazda, 1970-2018 yılları arası yağışları dikkate alarak hazırladığı grafikte 1990'lı yılların başından itibaren ortalama miktarda bir artışın olduğu ve en yüksek yağış miktarının ise 2009 yılında (793, 8 mm) gerçekleştiği görülmektedir (Meteoroloji Genel Müdürlüğü, 01.09.2019a). Yağış miktarındaki artışla paralel, Türkiye özelinde 1975-2015 yılları arası baz alınarak yapılan incelemede de, dengeli bir durum söz

³ Sebepleri konusunda detaylı bilgi için bkz. SYGM, 2017: 5.

İklim Değişikliği Ve Kentsel Alanda Seller: Beşikdüzü Seli (2016) Örneği

konusu olmamakla birlikte, 2000’li yılların başından itibaren taşkınlarda niceliksel olarak bir artışın olduğu, hatta 2014 (118) ve 2015 (122) yıllarında anormal düzeyde bir artışın olduğu tespit edilmektedir (SYGM, 2017: 24).

Sellerin sebepleri biraz daha detaylandırıldığında sellerin ortaya çıkmasında doğal ve yapay nedenlerin etkili olduğu görülmektedir. Doğal nedenler arasında; iklim, topoğrafya, jeolojik yapı, dere yataklarında büyüyen ağaç ve çalıların yatak kapasitesini daraltması gibi unsurlara yer verilmektedir. Yapay nedenler arasında ise dere ve sel yatağının; yapılaşma ile daraltılması, uygun olmayan menfez/köprü, bent/dolgu yapımı, atıkların atılması, kanalizasyon şebekesine yer verilmesi, üstünün kapatılarak kullanılması, yol açılması, kum-çakıl çıkarılması gibi nedenler gösterilmektedir (Kadioğlu, 2019: 82-83). Akdeniz bölgesinin iklimsel bir özelliği olarak yağışlı dönem ile kurak dönemler arasındaki farkların fazla olması ve şiddetli yağışların gerçekleşmesi, sellere neden olabilmektedir (Kadioğlu, 2019: 22). Seller, oluşum yerlerine göre; dere ve nehir selleri, dağlık alan-kuru vadi selleri, kent selleri, kıyı selleri, baraj selleri gibi farklılık gösterdiği bilinmektedir (Kadioğlu, 2019: 26-27). Öncelikli yaşam alanları olarak öne çıkan kentlerde seller daha fazla etkisini göstermektedir. Kentsel alanda sellerin ortaya çıkmasında; ani yağışlar, düzensiz kentleşme, dere yataklarının daraltılması, üzerinin kapatılması, su geçirmeyen yüzey alanlarının (geçirimsiz / sızdırmaz) genişlemesi gibi unsurlar etkili olmaktadır. Kentleşmenin nasıl gerçekleştirildiği özellikle sel gibi bir afette önemli olmaktadır (Şahin, 2015: 338). Mersin özelinde gerçekleştirilen bir araştırmada, kentleşme ile sel ve taşkın olaylarının artışı arasında ilişki tespit edilmektedir (Karabulut ve diğ., 2007). 2018 yılı itibarıyla Dünya nüfusunun %55’i kentlerde yaşamını sürdürmektedir. BM’nin tahminlerine göre 2050’de ortaya çıkan nüfus artışıyla (10 milyar) birlikte kent nüfusunun %68’e yükselecektir (UN, 15.12.2019). Anlaşıldığı gibi kentler bugün önemini koruduğu gibi gelecekte de artarak devam edecektir. Bu nedenle, diğer unsurların yanında seller, kentsel alanda önemli bir başlık olarak önem kazanmaktadır.

Ayrıca burada belirtmek gerekir ki Türkiye’de sellerle ilgili olarak, farklı düzenlemelerle farklı kurumlara çeşitli yetki ve sorumluluklar verilmiştir. Bu kurumlar; Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, Devlet Su İşleri (DSİ), Su Yönetimi Genel Müdürlüğü, Meteoroloji Genel Müdürlüğü, AFAD, Koordinasyon Kurulları ve belediyeler şeklinde ele alınmaktadır (Kadioğlu, 2019: 41; 56). Bu kurumların arasında özellikle su kaynakları bağlamında gerekli hazırlıkları ve önlemleri alarak sel riskini azaltmaya yönelik çabalarıyla DSİ öne çıkmaktadır. DSİ, bölge temelli örgütlenmektedir. Taşkın ve selleri kapsayan ayrı bir iç örgütlenmeye gidilmemiştir. Taşkınlarla ilgili gerçekleştirilen temel faaliyet “Taşkın, erozyon ve rüsubat kontrolü tesislerinin planlanması, projelendirilmesi ve inşa edilmesi/ettirilmesidir.” Bu bağlamda; tehlike alanlarının belirlenmesi, taşkın tehlike haritalarının hazırlanması, sel kapanlarının yapılması, ihbar/uyarı sistemlerinin geliştirilmesi gibi çalışmalar yürütüldüğü anlaşılmaktadır. Hidrolojik devir durumunun takip edilmesi için de meteorolojik istasyonları ile hidrometrik gözlem ve su kalitesi gözlem istasyonları bulunmaktadır (DSİ, Haritalı İstatistik

Bülteni, 2017; DSİ Faaliyet Raporu, 2018). Diğer taraftan vurgulamak gerekir ki, ifade edilen kurumların yanında sel gibi geniş çaplı durumları etkin şekilde yönetmek için yerel toplumun ve yereldeki kurumların süreç içinde yer alması önemli bulunmaktadır (Kadioğlu, 2019: 150).

4.Araştırmanın Kapsamı

Seller, Türkiye'nin bütün bölgelerinde karşılık bulmaktadır. 1950-2018 yılları dikkate alınarak hazırlanan raporda, sellerin en fazla gerçekleştiği ilk üç il; Erzurum (425), Sivas (315) ve Van (265) olarak görülmektedir (AFAD, 2018: 53). Fakat Doğu Karadeniz Bölgesi'nde yer alan kentler, son yıllarda daha fazla sellerle (2009, 2013, 2014, 2016, 2018, 2019, Giresun; 2013, 2016, Beşikdüzü; 2015, Hopa; 2016, Fındıklı; 2018, Artvin; 2018, Fatsa; 2019, Rize; 2015, 2019, Artvin vb.) gündeme gelmeye başlamıştır (Ayrıca bkz. Süme, Tansel ve Güner, 2016). Bu noktada Doğu Karadeniz Bölgesi'nde 1929-2019 yılları arasında farklı etki düzeylerinde 59 sel olayının yaşandığı ve bu sellerde 644 kişinin hayatını kaybettiği bilinmektedir (w/habergazetesi, 15.12.2019). Trabzon özelinde ise 1998-2018 yılları arasında maddi zararlı ve ölümlü 17 sel olayı gerçekleşmiştir (Odabaşı, Erkan ve Oğuz, 2019). Gerçekleşen sellerde, yağış rejiminin ani değişiminin yanında ormanların kesilerek tarım arazilerinin genişletilmesinin de etkili olduğunun altı çizilmektedir (Kadioğlu ve diğ., 2017b: 233). Bu bağlamda araştırmanın kapsamını Trabzon'un Beşikdüzü İlçesi oluşturmaktadır. Beşikdüzü, Doğu Karadeniz Dağları'nın batı ucu olan ve Harşit Çayı ile Değirmendere derin vadilerinin şekillendirdiği dağlık bölgenin sahil kesimindedir (Kılıç, 2016: 10). Beşikdüzü ilçesinin denizden yüksekliği 10 metre olarak ifade edilmektedir (Beşikdüzü belediyesi, 7.12.2019c). Tipik Karadeniz ikliminin hüküm sürdüğü ilçede, yazlar serin ve kışları ılıktır. Her mevsimde yağış görülür. En sıcak ay ortalaması 22 derece, en soğuk ay ortalaması ise 6 derecedir. Nem oranı %60 – %70 civarındadır. Önemli akarsuları Ağasar Deresi, Çamlık (Kumyatak) ve Kurbağalı Dere'dir. Önemli yükseltileri ise Beşikdağ, İzmis, Kabalak ve Yumru Tepeleri'dir (Beşikdüzü Belediyesi, 7.12.2019c).

Beşikdüzü şehrinin iki önemli dere (Ağasar ve Kurbağalı) arasında kurulduğu görülmektedir. İlçenin batısında yer alan Ağasar deresi kaynağını Sisağdı ve Şihkıranı Tepesi'nden almaktadır. Uzunluğu 42 km olup havza alanı yaklaşık 119 km² dir. Yıllık ortalama debisi ise 28,907m³/sn'dir. Ağasar deresinin Beşikdüzü İlçe sınırları içinde kalan bölümünün eğim değeri ve taşıma kapasitesi oldukça azalmıştır. Beşikdüzü'nün doğu sınırını ise bir başka önemli dere olan ve yerleşim merkezine gelene kadar Kumyatak adını alan, sahil kısmında ise Çamlık olarak adlandırılan dere oluşturmaktadır. Dere, Beşikdüzü ve Vakfikebir sınırını oluşturmaktadır. İlçe merkezinde bir başka önemli dere ise Kurbağalı Dere'dir. Dere, Çamlık Deresi'nin batısında konumlanmaktadır. Kurbağalı Dere, 10 km uzunluğa ve ortalama %10 luk bir eğime sahiptir. Bu akarsuların dışında kaynağını kıynın hemen gerisindeki ilk sırada bulunan tepelik alanlardan alan, kısa boylu 5 adet dere (Hudela, Çavuşlu, Tümen, Takazlı ve Nefişarlı) konumlanmaktadır⁴.

⁴ Derelerin detaylı bilgisi için bkz. Trabzon Beşikdüzü İlçe Merkezi Dereleri Islahı Projesi Ön Raporu, 2011: 5.

İklim Değişikliği Ve Kentsel Alanda Seller: Beşikdüzü Seli (2016) Örneği

Eğim değeri yüksek olan bu akarsular şiddetli yağış dönemlerinde taşkınların oluşmasına neden olmaktadır. (Birinci, 2018: 46-49; DSİ İlçe Merkezi Dereleri Teknik Raporu, 2016: 2). İlçe merkezi, Takazlı ve Tümen derelerinin etrafında yoğunlaşmış bir şehir görünümü çizmektedir. Kentleşmeyle birlikte yerleşim yeri içinde kalan bu derelerin, zaman içinde yatağı daraltılmış ve üzerleri kapatılmıştır. İfade edilen bu nitelikler, yerleşim yerinin topografik özellikleriyle birlikte öne çıkan kırılmalıklarını göstermektedir. Bu durum farklı zaman diliminde (1998, 2012, 2013) (Haberler, 01.12.2019; w/kutlucakoyu,01.12.2019) farklı etki düzeylerinde ilçe merkezinde taşkınlara ve sele sebep olmuş, bunların arasında 2016 yılında yaşanan sel, can kaybına ve daha fazla maddi zararlara yol açmıştır (Karadenizmanset,01.12.2019). Bu araştırma en son (2016) yaşanan sel bağlamında yerleşim yerine odaklanmaktadır.

5.Araştırmanın Önemi

Genel olarak ele alındığında çevre sorunlarının, barındırdığı özelliklerden dolayı farklı bilim dallarının kesişiminde yer aldığı bilinmektedir. Çevre sorunlarının bir alt başlığını oluşturan seller de, benzer şekilde farklı bilim dallarının konusunu teşkil etmektedir. Bu bağlamda Türkiye’de gerçekleşen seller, farklı açılardan; coğrafya (Tonbul ve Sunkar, 2011; Raja ve Aydın, 2016; Sönmez ve Kesici, 2012; Avcı ve Sunkar, 2017 ve 2018; Turoğlu, 2011; Köle ve Ataol, 2015 vb), şehir ve bölge planlama (Erdem, 2013), meteoroloji (Ulupınar ve diğ., 2015; Kadioğlu, 2019), yer bilimi (Özcan, 2017), geomatik mühendisliği (Uslu, Sesli ve Uzun, 2018), bitki bilimi (Yavaş ve Ünay, 2016), jeofizik mühendisliği (Uzuntaş ve Öztürk, 2019), sosyoloji (Eryılmaz ve Kayış, 2017), siyaset bilimi ve kamu yönetimi (Kaynar, 2017; Şendeniz, 2018) gibi alanlarda araştırma konusu edilmiştir. Ayrıca 2016 yılında gerçekleşen Beşikdüzü seli özelinde iki araştırmanın (Kadioğlu ve diğ., 2017b; Uzuntaş ve diğ., 2018⁵) varlığı tespit edilmekte, bu araştırmaların da coğrafya ve mühendislik temelli gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır. Ele aldığımız bu çalışma da ise Beşikdüzü seli, kentleşme bağlamında konu edilmektedir. Detayda ise yerleşim yerindeki derelere odaklanılmaktadır. Çünkü kentsel alanda selin meydana gelmesinde en önemli insan faktörü dereler üzerinden gerçekleşmektedir (Kirmencioğlu, 2015: 4; Kadioğlu, 2019: 64). Kentleşmenin nasıl oluşturulduğu özellikle sel gibi bir afette önemlidir. Bir kentin iklim yapısı sel olmasına neden olacak düzeyde olmasa bile kentleşme yapısı buna müsaade edebilmektedir (Şahin, 2015: 338).

Kent selleri kent yaşamını anlık ve etkili bir şekilde kesen doğal afettir. Bu nedenle iklim değişikliği etkisi altında yağmur rejiminde yaşanan değişime göre kentlerin yerleşim durumunun gözden geçirilmesi ve gerekli uyum faaliyetlerinin gerçekleştirilmesi, kentlerin dirençliliğini artırmak için önemli olarak görülmektedir. Bu durum çalışmanın önemine vurgu yapmakta ve ilgili literatüre katkı sağlaması beklenmektedir.

⁵ Bu çalışmaya doğrudan erişim sağlanamamıştır. Uzuntaş ve Öztürk (2019:158)’ün aktardığına göre afetleri önlemeye yönelik mühendislik uygulamaları üzerinden 2016 yılında gerçekleşen Beşikdüzü seline odaklandığı anlaşılmaktadır.

6.Yöntem

Araştırma, nitel araştırma desenlerinden biri olan örnek olay incelemesi (durum çalışması) kapsamında gerçekleştirilmektedir. Örnek olay araştırmalarında nicel ve nitel çoklu kanıt kaynakları önemsenmektedir. Bu bağlamda; doğrudan gözlemler, görüşmeler, arşiv kayıtları, dokümanlar, katılımcı gözlem ve fiziksel artefaklar, durum çalışmalarında yaygın olarak kullanılmaktadır (Yin, 2017: 10). Bu bağlamda araştırmada, kapsamlı ilgili raporlardan (DSİ faaliyetleri), meteorolojik verilerden ve haberlerden yararlanılmakta, görüşmeler ve doğrudan gözlem gerçekleştirilmektedir. Görüşme, yarı yapılandırılmış biçimiyle Beşikdüzü Belediye Başkanı ile 29. 11. 2019 tarihinde gerçekleştirilmiştir. Ayrıca alanla ilgili bilgiler ve belgeler elde edilmek amacıyla 22. DSİ Bölge Müdürlüğü'nden ilgili yöneticilerle görüşme gerçekleştirilmiştir.

7.Bulgular

7.1.Genel Bulgular

İlçe merkezi genel olarak ele alındığında, yıllar itibariyle yapılaşmasının arttığı kabaca anlaşılabilir bir şekilde (son 16 yıllık uydu görüntülerine bağlı olarak), yoğun bir yerleşme ve nüfusa sahip olmadığı görülmektedir. Fakat sel açısından yerleşim alanını özel kılan durum, içinden beş adet derenin geçmesidir. Yerleşimin bulunduğu coğrafyanın özellikleri de dikkate alındığında, dere yataklarının niteliği önem kazanmaktadır.

Tablo 1: Trabzon İline Ait Meteorolojik Veriler

Trabzon (1927-2018)	Ocak	Şubat	Mart	Nisan	Mayıs	Haziran	Temmuz	Ağustos	Eylül	Ekim	Kasım	Aralık	Yıllık
Ort. Sic. (°C)	7.3	7.3	8.4	11.7	16.0	20.3	23.1	23.5	20.3	16.6	12.8	9.5	14.7
Ort. En Yüksek Sıcaklık(°C)	10.7	10.8	11.9	15.5	19.1	23.1	25.9	26.5	23.7	20.0	16.5	12.9	18.1
Ort. En Düşük Sıcaklık(°C)	4.6	4.3	5.4	8.7	12.9	17.0	19.9	20.4	17.3	13.6	10.0	6.7	11.7
Aylık Toplam Yağış Miktarı Ort. (mm)	82.4	63.7	58.7	56.8	51.8	50.1	35.4	44.9	79.5	115.0	98.9	83.5	820.7
En Yüksek Sıcaklık(°C)	25.9	30.1	35.2	37.6	38.2	36.7	37.0	38.2	37.9	33.6	32.8	27.0	38.2
En Düşük Sıcaklık(°C)	-7.0	-7.4	-5.8	-2.0	4.2	9.2	11.0	13.5	7.3	3.4	-1.6	-3.3	-7.4

Kaynak: Meteoroloji Genel Müdürlüğü (01. 09. 2019b).

Meteoroloji Genel Müdürlüğü'nden edindiğimiz verilere göre Beşikdüzü verileri çok eski değerleri içermemesinden dolayı Trabzon verileriyle birlikte değerlendirilmeye alınmaktadır. 2016 yılı Eylül ayında düşen toplam yağış 446,2

İklim Değişikliği Ve Kentsel Alanda Seller: Beşikdüzü Seli (2016) Örneği

(mm=kg/m²)'dir. Trabzon bölge için Beşikdüzü ilçesinde selin gerçekleştiği ay toplam yağış 126,4 (mm=kg/m²)'dir. Bir önceki ay olan Ağustos ayında ise Trabzon için 13,4 (mm=kg/ m²) Beşikdüzü için ise 33,1(mm=kg/m²) gibi bir toplam yağış verisi gözlenmiştir. Bu verilere göre selin yaşandığı 2016 yılı en çok yağışın düştüğü yıl olarak görülmektedir. Trabzon bölge verileriyle karşılaştırma yapıldığında, Trabzon merkezin daha az yağış aldığı görülmektedir.

Trabzon bölge verilerine baktığımızda yıllık ortalama sıcaklıkların 13 ile 16 derece arasında bir değer aldığını görmekteyiz. Bu skalada yer yer 1966 yılında olduğu üzere 15 derecenin üstünde bir seyir izlediğini fakat ardından bir soğuma yaşayıp 14 derece bandına düştüğünü ve trendin böyle devam ettiğini izlemekteyiz. Aynı zamanda 1994 yılından bu zamana ise sıcaklıkların hiçbir yıl ortalamasında 14 derecenin altına düşmediğini, hatta 2018 yılı itibariyle neredeyse 17 derece seviyelerine ulaştığını görmekteyiz. Selin yaşandığı 2016 yılı Eylül ayında ise Trabzon bölgesinin ortalama sıcaklığı 21,1 derece olarak ölçülmüştür. Beşikdüzü yıllık sıcaklık ortalaması ile Trabzon bölge verilerini kıyasladığımızda ise 2015 yılından günümüze yaklaşık bir buçuk derecelik bir fark görmekteyiz.

7.2.Sel Öncesinde Yerleşim Alanının Durumu

Beşikdüzü, denize sıfır kodlu rakım değeri 10 metre olan ve 121 m² alana sahip bir ilçedir. Araştırmada edinilen bilgiyi göre, 14. yüzyılda Beşikdüzü İlçesi'nin güney kesimlerinde Türkmenlerin yaşadığı bilinmektedir. Sahil kesimi ise çatışma alanıdır ve kayıtlara göre herhangi bir yerleşim yeri yoktur. Osmanlı egemenliğinin başlamasıyla, vadi içlerinden sahile inilmiş ve sahilde birçok yerleşme belirmiştir (Kılıç, 2016: 37). Cumhuriyet dönemine geldiğimizde ise idari açıdan çeşitli değişiklikler meydana gelmiştir. Beşikdüzü İlçesi'nde 1949 yılında belediye, 1953 yılında bucak, 1987 yılı itibariyle de ilçe teşkilatı kurulmuştur (Akt. Birinci, 2018: 107). İlçe sınırları içinde idari bakımdan 34 mahalle bulunmakta ve bu mahallelerin sadece 7 tanesi kentsel mekânda yer almaktadır (Birinci,2018: 108).

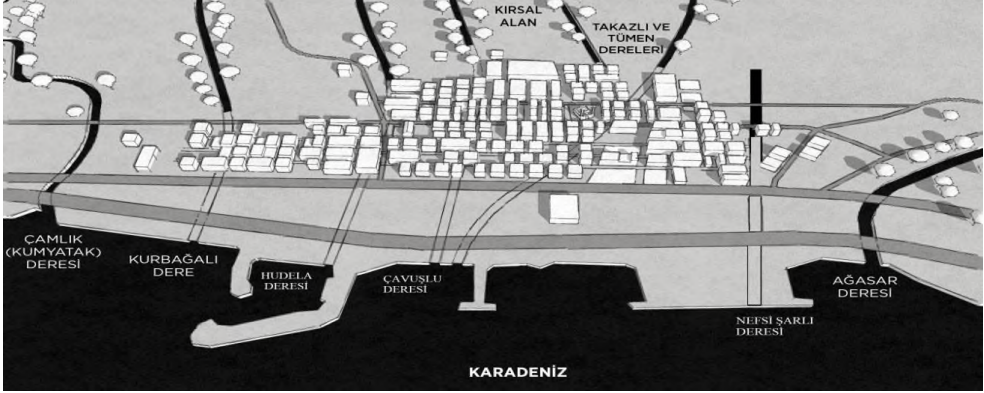
Beşikdüzü'nün yerleşme merkezini Şarlı mahallesi oluşturmaktadır. 1939 yılında ise adı Beşikdüzü olarak değişmiştir. Kıyı boyunca kurulan yerleşme, 1949 yılında belediye teşkilatının kurulmasıyla yatay yönde genişlemeye başlamıştır. Bu tarihte köy olan Nefişarlı, mahalle olarak belediyeye bağlanmıştır. Yerleşme uzun yıllar gelişimini Ağasar ve Kurbağalı dere arasında yatay bir şekilde sürdürmüştür. 1987 yılında ilçe teşkilatı kurulmasıyla ekonomik, sosyal ve kamu hizmeti açısından oluşan imkanlar, yatay yönde genişlemeyi hızlandırmıştır. 1992 yılında daha önce köy olan Adacık, Vardallı ve Çeşmeönü yerleşmelerinin mahalle statüsüne dönüştürülerek bağlanmasıyla, Beşikdüzü bugünkü sınırlarına ulaşmıştır. Yerleşme, Trabzon-Samsun karayolu boyunca doğu-batı doğrultusunda gelişmiş ve doğuda başta eğitim kurumları, batıya doğru ise konut, ticaret ve sanayi alanları görülür (Birinci, 2018: 129-130; Zaman ve Birinci, 2009: 157).

Cumhuriyet öncesi dönemde ilçe yerleşiminin bulunduğu yerde 1486 yılında 92 hane bulunmakta ve yaklaşık 270 ile 280 arasında bir nüfusa karşılık

gelmektedir. Bu sayı 1515 yıllarında 780 ile 800 arasında, 1554 yılında 750 ile 800 arasında, 1583 yılında 1450 ile 1550 arasında ve son olarak 1682 yılında ise toplamda 115 hane ve 370-380 civarında bir nüfusa sahiptir (Emecen, 2010: 291). Osmanlı nüfus sayımlarında ise Şarlı nahiyesi ve Şu anki Beşikdüzü ilçe sınırlarında kalan yerlerde yapılan 1835,1845 ve 1847 tarihli verilere ulaşmak mümkündür. İlk ikisi sadece erkek nüfusunu göstermektedir. 1835 yılında 1698, 1845 yılında ise 1595 erkek vardır. 1847 yılındaki nüfus sayımında ise toplamda 3197 kişinin yaşadığına ulaşılmıştır (Emecen, 2010: 292-293). Cumhuriyet döneminde 1935 yılında yapılan nüfus sayımında İlçe 13034 kişi olarak belirlenmiştir. Bu nüfus, yıllık süreçte binde 5,84'lük bir artışla 2017 yılı itibariyle 21041'e ulaşmıştır. 1935-1940 aralığında 527 kişi artarak 13561'e yükselmiştir. Bu tarihlerde Şarlı (Beşikdüzü) kasabasında 1031 kişi yaşamakta olup geri kalan nüfus kırsalda yaşamaktadır. Nüfus, 1940-1945 yılları aralığında ise birçok yerleşim merkezinin aksine nüfusu artarak 14269'a yükselmiştir. Bu dönemde yıllık nüfus artış hızı binde 10,2 iken, kasaba binde 81,2'dir. Bu rakam genel nüfus artışının bir hayli üzerindedir. Bu dönemde nüfusun bu denli artmasının nedeni 1939 yılında eğitim kursunun açılması ve bir yıl sonra Köy Enstitüsü'ne dönüşmesi gösterilmektedir. 1950 yılında ise 14665 kişi yaşamakta, yıllık nüfus artış hızı ise binde 5,5 olarak hesaplanmaktadır. Nüfus artış eğilimi 1965 ile 1970 yıllarında devam ederek 23137'ye yükselmiştir. 1970 ile 1975 yılına gelindiğinde ise 27191'e ulaşmıştır. Bu dönemde dikkat çeken ise kasaba nüfusunun binde 186,5 gibi bir artış, kırsal nüfusun ise binde -44,1 gibi bir azalışı göstermesidir. Bu artışın temel nedeni ilçe statüsü kazanmak ve belediye gelirlerini artırma isteğinden dolayı yerleşim dışında yaşayan insanların kasabada yaşıyormuş gibi gösterilmesindedir. 1980 yılında bu kişiler çıkarıldığında kasaba nüfusu 5056 kişi azalmıştır. 1980-1985 yıllarında tekrar artış trendi oluşmuş ve 1990 yılında merkez nüfusu 14047 gibi bir sayıya ulaşmıştır. 1990-2000 yılları arasındaki 10 yıllık süreçte, 18537 kişi artarak 47331 kişiye ulaşmıştır. Şehir nüfusu ise 29776'ya yükselmiştir. Bunun nedeni de ilçede ikamet etmeyenlerin, yaşamayanların yaşıyormuş gibi gösterilmesidir. 2005 yılında Adrese Dayalı Nüfus Sayımının başlamasıyla ilk sayım 2007 yılında yapılmış ve ilçe nüfusu 21149 olarak tespit edilmiştir. 2000'den sonraki 7 yıllık süreçte 26182 kişi azalmıştır. Bundan sonraki süreçte nüfusta böyle büyük farklılıklar görülmemektedir. 2013-2016 yıllarında "şehir" nüfusunda artışlar olmuştur. Genel nüfus ise 2015 sonunda 21692, 2016'da 21666, 2017 sonunda ise 21041 kişiye kadar gerilemiştir (Birinci, 2018: 62-72; Zaman ve Birinci, 2009: 153).

İklim Değişikliği Ve Kentsel Alanda Seller: Beşikdüzü Seli (2016) Örneği

Çizim I: Beşikdüzü İlçe Merkezinde Yer Alan Derelerin Temsili Gösterimi (Krokisi)

Kaynak: Yazarlar tarafından geliştirilmiştir.

İfade edilen nüfus hareketliliği yerleşim yeri merkezinde bulunan derelerin mevcut doğal yapısına müdahaleyi beraberinde getirmiştir (Bkz. Çizim 1). Müdahalelerle birlikte dere yatakları daraltılmış ve kanal içine alınmış, özellikle yerleşim yeri içinde kalan kısımların üzerleri kapatılmıştır (bkz. kapatılmasında genel olarak çeşitli gerekçeler öne sürülmektedir bkz. Kirmencioğlu, 2015: 62). Bu durum ani yağışlarda yüzey sularına yönelik altyapının yetersizliği ile birlikte çeşitli zaman dilimlerinde taşkınlara ve sellere yol açmaya başlamıştır. Yaşanan bu gelişmelerin etkisi altında 2009 yılında dönemin Belediye Başkanı'nın girişimiyle DSİ tarafından ıslah çalışmalarının başlatıldığı ifade edilmektedir (B.B. ile yapılan görüşme, 29. 11. 2019). Bu kapsamda DSİ tarafından 2011 yılında bir Rapor (Trabzon Beşikdüzü İlçe Merkezi Dereleri Islahı Projesi Ön Raporu) hazırlanmıştır. Bu raporda 1999 yılında gerçekleştirilen bir etüt çalışmasıyla 3 adet tersip bendinin yapılması önerildiği bilgisine yer verilmektedir. Yapılan hazırlık çalışmaları sonrasında derelerin kanala alınması ve üzerlerinin açılması, tersip bentlerinin ve sel kazıklarının yapılmasından oluşan üç aşamalı bir ıslah çalışması, 2012 yılında DSİ tarafından başlatılmış, belirlenen program kapsamında ilk etap çalışmaları (derelerin kanala alınması ve bazı alanlarının üzerlerinin açılması) bitirilmiştir. Ayrıca bu çalışmalar kapsamında taşkın kontrol tesislerinin de yapıldığı anlaşılmaktadır (DSİ İlçe Merkezi Dereleri Teknik Raporu, 2016: 2). Bu çalışmalarda özellikle merkezi yerleşimin dışındaki alanlarda, yatak genişletilmesi yapılmadan derelerin üzerleri açılmıştır. 2013 yılında meydana gelen selde, öncesine kıyasla yağın yağmurun miktarının fazla olmasına rağmen zararın az olduğu ve bu durumun da gerçekleştirilen ıslah çalışmalarına bağlı olduğu ifade edilmektedir. Ayrıca yağmur suyu ve kanalizasyon kanallarının ayrılarak altyapıda da iyileştirmelerin yapılacağı belirtilmektedir (B.B. ile yapılan görüşme, 29. 11. 2019; w/kutlucakoyu, 01. 12. 2019). Diğer taraftan DSİ'den elde edilen bilgilere göre, 2011 yılında gerçekleştirilen çalışmalar kapsamında yerleşim yeri içinde kalan derelerin 50, 100 ve 150 yıllık taşkın alanı hesaplamalarının da yapıldığı anlaşılmaktadır.

Fotoğraflar 1: Yerleşim Merkezinde Derelerin Kanala Alınması Ve Üzerlerinin Kapatılması

Kaynak: Yazarlar tarafından çekilmiştir.

7.3.Sel Gerçekleştiğinde Meydana Gelen Durum

21 Eylül - 22 Eylül 2016 tarihleri arasında m^2 'ye 269.4 kg yağış düşmüştür. Tespit edilen miktar, aynı aydaki yıllık yağış ortalamasının (125.2 kg) çok üzerinde değere sahiptir. Bu durum ani yağışlar olarak nitelendirilmektedir. 21 Eylül, Saat 15.00 civarında başlayan sağanak yağış, etkisini yaklaşık dört saat sürdürmüş, meydana gelen yağışla birlikte Takazlı ve Tümen derelerinin taşmalarına sebep olmuştur. Beşikdüzü'nde derelerin akması için yapılan kanal ve menfez sistemi çatlamış, bu yağmur baskısını kaldıramamıştır. Sel gerçekleştiğinde, fotoğraflardan (bkz Fotoğraflar 1) da görüldüğü üzere, derelerden gelen malzemelerin çokluğu ve sistemi tıkayan ana nedenlerden biri oldukları gözükmemektedir. Bunu tetikleyen temel neden ise derenin betona hapsedilmesidir. Sele neden olan Takazlı ve Tümen dereleri İlçe merkezine gelene kadar doğal yataklarında akmaktadırlar. Dereler, İlçe merkezine ulaştığında ise yatakları bozulup kanal içerisine alınmıştır. Mevcut kanallar maksimum akım düzeyini taşıyacak kapasitede değildirler. Kanallar suların taşıdığı malzemelerle kolayca tıkanabilmektedir (bkz. Fotoğraflar 2). Burada problemin temel kaynağını dal, ağaç vb. orman kalıntıları ve tarımsal atıkların oluşturduğu tespit edilmektedir (DSİ, 2011: 10). Diğer taraftan yerleşim yerinin kuzeyinden gelen yüzey sularının etkisiyle menfez ve drenaj kanalları yetersiz kalmıştır. Aynı selde kentin batı yakasında bulunan Ağasar Deresi'nin debisi yükselmekle birlikte geniş bir vadi içinde bulunduğu için taşkın meydana gelmemiştir (Kadioğlu ve diğ., 2017b: 233-235; 239). Gerçekleşen selde, kırsal alanla birlikte; 3 kişinin hayatını kaybettiği, 5 kişinin yaralandığı, 18 konutun hafif, 28 konutun ağır hasar gördüğü, 6 konutun yıkıldığı, 550 işyeri ile 73 aracın zarar gördüğü tespit edilmiştir (Akt. Kadioğlu ve diğ., 2017b: 239-240).

İklim Değişikliği Ve Kentsel Alanda Seller: Beşikdüzü Seli (2016) Örneği

Fotoğraflar 2: Sel Sonrası Derelerin Durumu

Kaynak: DSİ, Trabzon-Beşikdüzü, İlçe Merkezi Dereleri Teknik Raporu ve w/haber61.net (25. 11. 2019).

Selin gerçekleşmesinde dere yataklarının doğal düzeni içinde olmaması en büyük etken olarak görülmekte ve diğer araştırmalarda da vurgulanmaktadır (Kadioğlu ve diğ., 2017b: 239). Kanalların, kırsal alandan gelen tarımsal atıklar ve ağaçlarla dolması, özellikle merkezi konumda bulunan Cumhuriyet, Fatih ve Vardallı mahallelerinde önemli maddi zararlara yol açmıştır.

7.4.Sel Sonrasında Gerçekleştirilen Çabalar

Sel sonrası DSİ tarafından hazırlanan teknik raporda (2016: 12-13): *“Taşkının asıl sebebi; kapalı kesit ile menfezlerin yetersiz olması ayrıca ağaç, kök, rusubatla dolması nedeniyle yukarı havza da klasik ve geçirgen tersip bentlerinin yapılması gerekmektedir. Bu bentler ve ulaşım yollarının yapılabilmesi ve Hudela Deresi güzergahın değiştirilmesi gerekmektedir”* ifadesine yer verilmektedir. Ayrıca yine aynı raporda: *“yetersiz kapasitede olduğu belirlenen ve taşkına neden olabilecek Beşikdüzü ilçe merkezinde yer alan kapalı kesit ve menfezlerin uygun kesitlerde yeniden yapılması ve dere yatağına yapılan müdahalelerin kaldırılması gerekmektedir”* vurgusu yapılmaktadır. Bu doğrultuda Belediye Meclisi, Cumhuriyet ve Fatih Mahallelerini kapsayan alanda *“Takazlı ve Tümenli Derelerinin ‘Açık ve Kapalı Kanal’ olarak ve dere aksının uygun olan sahillerinin yapılaşmadan arındırılıp su kanalları koruma kuşağı içine alınarak ‘Yeşil Alan’ fonksiyonun”* kazandırılması bağlamında plan değişikliği kararı almış ve Büyükşehir Belediye Meclisi tarafından da uygun görülmüştür (14. 04. 2017 / Karar No 160). Gerçekleştirilen plan revizyonu çerçevesinde sel sonrasında DSİ, öncesinde planlanan ıslah çalışmaları kapsamında tersip bentlerinin yapımını gerçekleştirmiştir. Bu noktada Takazlı, Çavuşlu, Tümen ve Ağasar derelerine tersip bentlerinin yapımının gerçekleştiği, Nefişarlı deresi için de yapımının devam ettiği bilinmektedir. Bu bentler DSİ’ye göre ince-iri rusubatu yukarı havzada tuzaklayacak klasik bentlerin dışında, özellikle yağışlarla mansaba taşınarak kesit tıkanmasına yol açan maddele ile kaya ve blokların tuzaklanması amacıyla geçirgen tersip bentleri inşa etmiştir (Berber ve diğ., 2016: 109-110).

Fotoğraflar 3: Tersip Bentleri Örnekleri

Kaynak: Yazarlar tarafından çekilmiştir.

Burada değinilmesi gereken önemli bir durum da gerçekleşen sel öncesinde çalışmaların başlatıldığı (2014), İlçe merkezinde 211.480 metrekare alanı kapsayan kentsel dönüşüm ve iyileştirme projesidir. Projeye ilgili planlananlar (w/besikduzu.bel.tr, 15. 12. 2019b) incelendiğinde, çarpık kentleşmeyi ve geleneksel mimariyi önceleyen bir odağının olduğu anlaşılmakta, derelerin mevcut durumunun iyileştirilmesine yönelik doğrudan bir vurgu görülmemektedir. Yine sel sonrası açıklamada bulunan dönemin Başbakan yardımcısının "*İlçe merkezinin kotunun kaldırılması gerekiyor. Ana cadde ile birlikte ilçe merkezinin Karadeniz Sahil Yolu kotuna getirilmesi lazım. Bu en az 4-5 metre. Bunun için de çok ciddi anlamda bir dönüşüm gerekiyor. Belki de şehrin yarısının yıkılması gerekiyor. Şehrin kotunu kaldıramadığınız sürece buna benzer büyük afetlerle karşı karşıya kalabiliriz. Bununla ilgili çalışmalar başladı ancak bu uzun zaman alacak bir proje*" şeklinde ifadesi yer almaktadır (Trabzon Valiliği, 15. 12. 2019). Bu ifadeden de Karadeniz sahil yoluyla oluşan olumsuzluğun giderilmesine yönelik kentsel dönüşüme vurgu yapıldığı anlaşılmaktadır. Bu gerekçelerden hareketle proje kapsamında 4 etap belirlenmiş olup, birinci etap çalışmalarının başlandığı ve devam ettiği anlaşılmaktadır (Gazete Belediye, 2019: 8). Fakat vatandaşlardan gelen itirazların da etkisi altında, Belediye Meclisi'nin aldığı karardan hareketle projenin diğer 3 etabı iptal edilmiştir (w/61saat, 15.12.2019; w/besikduzu.bel.tr, 15. 12. 2019a). Diğer taraftan Belediye Başkanı, yerleşimin yağışlı bir bölgede alması dolayısıyla kanallarda biriken taş, toprak gibi malzemeleri belli aralıklarla temizlettiklerini ifade etmektedir.

8. Tartışma ve Öneriler

Su, insan yaşamında hayati bir öneme sahiptir. İklim değişikliği beraberinde kullanılabilir tatlı su kaynaklarının miktarında da azalmaya yol açmaktadır. Diğer taraftan su, iyi yönetilmediğinde, insan yaşamına zarar verecek bir güce dönüşebilmektedir. Bu noktada sel, suyun kontrol dışına çıkarak insan yaşamına zarar veren bir olguya karşılık gelmektedir. Selin meydana gelmesinde, genel düzeyde iklim değişikliğine bağlı yağış rejimindeki düzensizlikler ve ani

İklim Değişikliği Ve Kentsel Alanda Seller: Beşikdüzü Seli (2016) Örneği

durumlar gösterilmekte ve bu konuda bir uzlaşının varlığı bilinmektedir. Dolayısıyla kentsel açıdan iklim değişikliği aynı zamanda etkin bir su yönetimi demektir. Fakat sellerin zararı dere ve sel yataklarına yapılan yerleşimler, müdahaleler ve yanlış arazi kullanımıyla daha çok etkili olmaktadır (Kadioğlu, 2019: 66; Kadioğlu ve diğ., 2017b: 234). Ayrıca yerleşmeyle birlikte derelerin güzergahlarının değiştirilmesi veya üzerinin kapatılması söz konusu olmaktadır. Dere yataklarının daraltılması ve üzerinin kapatılması Beşikdüzü özelinde yapılan araştırmada tespit edilen en önemli durumdur. Benzer şekilde bu durumun en belirgin örnekleri Mersin, Ankara ve İstanbul'da ortaya çıkmaktadır. Mersin'de 2017'de yaşanan sel, kent içinden geçen derelerin kapatılmasına dayandırılmaktadır (Eroğlu, 2017). Aynı şekilde sadece Ankara çanağı olarak nitelendirilen yerleşim alanında 70'i aşkın derenin olduğu ve bunların da önemli bir kısmının kentleşmeyle birlikte üzeri kapatıldı ifade edilmektedir (Akyar, 2016). Diğer taraftan İstanbul'da da, kentleşmeyle birlikte derelere müdahale edildiği ve kapalı sisteme alındığı belirtilmektedir (Dinç, 2015: 73-75). 2016 Beşikdüzü'nde yaşanan sel sonrasında yapılan inceleme ziyaretinde dönemin DSİ Genel Müdürü "*Kötü şehirleşmeden dolayı bu konuda maalesef başarılı olamıyoruz*" ifadelerinde bulunmuştur. Ortaya çıkan ani yağış artışlarına karşı yapılacak işlerin başında derelerin eski yapısına dönüştürülmesi gelmektedir. Diğer yerleşim örneklerinde yaşanan gelişmeler, bu yönde bazı çalışmaları (Rize merkez, paşakuyu deresi genişletme (Rize Belediyesi, 15. 12. 2019) Trabzon, Ortahisar, Zağnos Deresi (Yeni şafak, 15.12.2019), başlatılmıştır. Hatta 2016 yılında dönemin Orman ve Su İşleri Bakanı'nın verdiği talimat sonrası DSİ Bölge Müdürlüğü tarafından Doğu Karadeniz özelinde, kapalı derelerin üzerinin açılmasına yönelik çalışmaların başlatıldığı anlaşılmaktadır (Takagazete, 06.12.2019b).

İklim değişikliği ile ilgili çalışmalar ve çözümler, aktörler açısından farklı bakış açılarıyla değerlendirilebilmektedir. Bu noktada Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, Karadeniz Bölgesi için İklim Değişikliği Eylem Planı'nı yayınlamıştır. Bu planın genel çerçevesi 15 maddeden oluşmaktadır. Plan, taşkınlar ve seller açısından ele alındığında; dere yataklarında yer alan binalar tespit edilecek ve uygun alanlar için kamulaştırma ve taşıma sürecinin işletileceği, Karadeniz Sahil Yolu'nun yağış sularının denize ulaşmasına engel olan bölümlerinde menfez kapasitelerinin artırılacağı, risk altındaki karayollarının altyapısının ani taşkınlar sonucu oluşan suyun denize iletilmesini sağlayacak şekilde su tünellerinin oluşturulacağı, dere yataklarının doğal yapısının bozulmaması için denetimlerin sıklaştırılacağı, yağış suları ve kanalizasyon sularının ayrık sistem haline dönüştürüleceği, yol yapımında geçirgen materyaller kullanılmasının teşvik edileceği ve atıkların dere yataklarına yük oluşturmaması için sıfır atık uygulamalarının destekleneceği ifade edilmektedir (Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 03. 12. 2019).

Beşikdüzü şehir merkezinden geçen Takazlı ve Tümen derelerinin sele neden olmalarının birkaç nedeni olduğu görülmektedir. Derelerin öncesinde bulunan arazilerin ormandan arındırılarak fındık bahçesine dönüşmesi, hem yüzey sularını artırmakta hem de budama işlemleri yapıldıktan sonra malzemelerin bu

arazilerde bırakılması, bir başka etkeni oluşturmaktadır. Bu malzemeler gelen ani yağışla birlikte taşınmakta ve şehir merkezinde yer yer üstü kapalı olan menfez ve kanalların taşıma kapasitesini aşmasına ve tıkanmasına ve dolayısıyla taşmasına sebep olmaktadır (Kadioğlu ve diğ., 2017b: 239). Bu malzemelerin hem bahçelerden hem de kanallardan periyodik olarak temizlenmesi önem kazanmaktadır. Ayrıca kanal ve menfezlerin olabildiğince geniş tutulması gerekliliği öne çıkarılmaktadır (Kadioğlu ve diğ., 2017b: 241-242). Burada değinilmesi gereken bir başka husus ise, bölgedeki diğer yerleşim yerlerinde de görülen, Karadeniz sahil yolu yapımı sonrası oluşan kot farkıdır. Oluşan kot farkından dolayı su akışının engellenmesi söz konusu olabilmektedir. Fakat bu noktada dönemin Trabzon Kent Konseyi Başkanı ve aynı zamanda Trabzon İnşaat Mühendisleri Odası Başkanı Mustafa Yaylı: “*Sahil yolunun sorun teşkil ettiği yerler yok mu? Var. Ama her doğal afette sahil yolunu ileri sürmek kolaycılık biraz. Sahil yolunun kentle deniz arasında bent oluşturduğu yerler var ama bütün suçu sahil yoluna bulmak doğru değil. Bunun sorumlusu sahil yoludur demek ben bu sorunu çözmeyeceğim demektir. Dere yataklarının mutlaka ve mutlaka akışını sağlamak lazım. 25 yıllık verilerle dere yatağının genişliğini hesaplayamayız*” ve “*İlçenin merkezinin kotunun kaldırılması yönündeki bir çözüm olmaz. Derelerin üzerlerinin hızla ve acilen açılması gerekiyor. Şehrin kotunun kaldırılması çözümü daha çok seller getirir*” ifadelerinde bulunmaktadır (Takagazete, 06. 12. 2019a).

Gerçekleşen diğer sel olaylarında da benzer durumların yaşandığı görülmektedir. Bu noktada Atakum’da, sellerin oluşmasında; doğu batı yönlü yollar, dere yataklarının kentleşme alanı haline gelmesi gibi nedenlerin etkili olduğu görülmektedir. Yağışların mevsim normallerinin üzerinde seyretmesi ve ani bir yağışın gerçekleşmesiyle su tahliye sistemlerinin tıkanıp tespit edilmektedir (Yılmaz ve Kaya, 2018). Kirmencioğlu (2015: 70-72)’nin yaptığı çalışmada da yerleşim alanı yoğunluğunun yıllar itibariyle artmasıyla taşkın sayıları arasında paralel bir ilişkinin varlığı tespit edilmiştir. Buradaki bulgularda kentleşmeyle dere yataklarına baskı oluştuğunu göstermektedir. Diğer incelemelerde de kırsalla bağlantılı olarak kentsel yerleşimden kaynaklı sellerin yaşandığına dair bir yoğunlaşma anlaşılmaktadır. Bu kapsamda Dölek (2013) tarafından gerçekleştirilen çalışmada Muş’ta yaşanan sel felaketinin, Muş ovasında yapılan kontrolsüz kentleşme, kentleşmenin ve tarım alanlarının alçak ve düz alanlarda yapılması gibi nedenlerden kaynaklandığı ortaya koyulmuştur. Mersin özelinde 2001 yılında yaşanan sel olayı üzerinden gerçekleştirilen bir araştırmada da (Karabulut ve diğ., 2007), kentin çevresinden taşınan malzemelerin, ani yağışla birlikte tahliye sistemini tıkadığı ve sele neden olduğu tespit edilmektedir. Benzer şekilde 2015 yılında Hopa’da yaşanan selde de; kentleşmeyle birlikte dere yataklarının daraltılması ve yapılaşmanın oluşması (Eryılmaz ve Kayış, 2017: 217), yukarı havzada yapılan insan faaliyetleri ve derenin bu yükü şehir merkezine getirdikten sonra şehrin tahliye sistemlerinin kırılabilirliğinin bu yüke dayanamamasının etkili olduğu belirtilmektedir (Türkiye Ormancılar Derneği Raporu, https://www.ormancilardernegi.org/dosyalar/files/TOD_Hopa_Sel_inceleme_raporu.pdf, 03. 12. 2019). Yine benzer şekilde Kilis’te dere yatağının yol ile doldurulup

İklim Değişikliği Ve Kentsel Alanda Seller: Beşikdüzü Seli (2016) Örneği

üstüne ise yurt binası yapıldığı, şehirleşme gerçekleştirilirken altyapının ihmal edildiği ve bu nedenle ani yağışla selin meydana geldiği tespit edilmektedir (Sönmez ve Kesici, 2012). Diğer taraftan Karakuyu (2002)'da sel gibi risklere karşı kentin nasıl konumlanması gerekliliği üzerinde durmaktadır. Bu bağlamda kısa, orta ve uzun süreler göz önünde bulundurularak derenin çevresindeki taşkın alanında kentleşmeye izin verilmemesi, akarsu etrafında tampon bölgelerin oluşturulması, akarsuların akış kesitinin kısılmaması gerekliliği öne çıkarılmaktadır.

Beşikdüzü örneğinde ve yukarıda bahsedilen tüm çalışmalarda temel sorunun iklim değişikliğinin yanında kentleşmeyle ilişkili olduğu açıkça görülmektedir. Yapılan bu çalışmalarda:

-Geçmişten ders çıkarılmayan ve ileriye dönük yapılmayan plansız kentleşmenin,

-Dere yataklarındaki yapılaşmanın ve dere yataklarına müdahalenin,

-Dere yataklarına dökülen malzemeler, tarım faaliyetlerinden kalan artıklar, çöp ve benzeri malzemelerin kanallara atılması, altyapı sistemlerinin yetersizliğini daha da artırması,

-Dere yatakları için kısa, orta ve uzun vadeli taşkın planlarının yapılmamış olması, kentleşmenin düz alanlarda ve dere yatakları içinde yapılmış olması gibi nedenlerin sele zemin hazırladığı anlaşılmaktadır.

DSİ, akarsuların yönetiminde temel aktör olarak konumlanmaktadır. Bu noktada DSİ'nin özellikle büyük nehirler özelinde taşkınların azaltılması amacıyla önemli çabalar gösterdiği fakat dere ve sel yataklarına gerçekleştirilen yerleşim yoğunluğunun devam etmesi nedeniyle kayıpların artış gösterdiği ifade edilmektedir (Kadioğlu, 2019: 64). Bu noktada belediyelerin rolü önemli olmaktadır. Belediyeler, yapacakları çeşitli çalışmalarla dere yataklarını yerleşimlerden arındırmaları gerekecektir.

Derelerin ilçe merkezinde doğal akışlarını bitirdikleri noktaya yapılan tersip bentleri belli bir noktadan sonra suyu kanala yöneltme özelliğine sahip olmasına rağmen tamamıyla bir çözüm olarak değerlendirilmesi bir yandan düşündürücüdür. Derelerin taşkına neden olmasının en büyük kaynağının insan faaliyeti olduğu göz önüne bulduğunda doğal akışına ulaşamayan derelerin böylece taşkına neden olmayacağını garanti edebilir miyiz?

Taşkın ve sel risklerinin yönetilmesi bağlamında çeşitli kuruluşlara görevler verildiği ve çeşitli düzenlemelere gidildiği bilinmektedir. Bu bağlamda Ocak 2019'da Çevre ve Şehircilik Bakanlığı 81 il valiliklerine ve tüm belediyelere gönderilmek üzere ivedi olarak yapılması gerekenleri kapsayan "İklim Değişikliği ve Afet Önlemleri Genelgesi" yayınlamıştır. Elde edilen bulgular, ilgili araştırmalar (Uzuntaş ve Öztürk, 2019; Özcan, 2016; Kadioğlu ve diğ., 2017b) ve yayınlanan Genelge çerçevesinde, sel ve taşkın risklerinin azaltılması için şu hususların önem kazandığı anlaşılmaktadır;

- Öncelikle derelerin özgün doğal yapısına kavuşturulması için çaba sarf edilmesi ve bunun için kentsel dönüşümün gerçekleştirilmesi,

- İfade edilen bu durum gerçekleştirilene kadar, geçici olarak suyu ve suyun akışına engel olan malzemeleri tutan tersip bendi gibi çalışmaların gerçekleştirilmesi,
- Yeni yerleşime açılacak alanlarda iklim değişikliğiyle ortaya çıkan yeni şartların dikkate alınması ve bu şartlar kapsamında yerleşim alanlarının biçimlendirilmesi,
- Altyapı çalışmaları gerçekleştirilirken bölgede ortaya çıkan yeni su durumunun dikkate alınması, bu duruma göre drenaj ve ulaşım sistemlerinin oluşturulması,
- Kırsal alandaki tarımsal faaliyetten kaynaklı atıkların azaltılması için çiftçilere yönelik eğitim çalışmalarının gerçekleştirilmesi ve bu alandan ortaya çıkan atıkları tutabilecek sistemlerin geliştirilmesi,
- Eğimli yamaçlara teraslama çalışmalarının yapılması,
- Oluşabilecek zararın azaltılması amacıyla erken uyarı sistemlerinin uygulanması,
- İlgili mevzuatın bütüncül olarak tek bir çatı altında toplanması,
- Taşkın risklerine yönelik kısa, orta ve uzun vadeli planların yapılması,
- Dere yataklarına biriken moloz ve toprakların temizliğinin belirli aralıklarla yapılması,
- Kottan dolayı suyun akışını engelleyen alanlarda gerekli köprü ve menfez çalışmalarının yapılması,
- Topografyaya bağlı olarak yağmurla birlikte oluşan ve selin etkisini artıran (2019 Araklı selinde yaşandığı gibi) heyelanlara karşı gerekli önlemlerin alınması,
- Sel yönetim planlarının il bazlı veya ilçe bazlı hazırlanması (bu konuda yol gösterici bir rehber için bkz. Kadioğlu, 2019: 271-285).

9.Sonuç

Küresel ısınmanın etkisi altında hızını artıran iklim değişikliği, karşılaşılan çevre sorunlarını yerel olmaktan çıkarmakta, benzer sorunların (hortum, dolu, sel, tsunami gibi) dünyanın farklı noktalarında da meydana gelir kılmaktadır. Gerçekleşen bu hızlı iklimsel değişimler, canlıların yaşamını zorlaştırmakta ve çeşitli şekillerde zararlar ortaya çıkarmaktadır. Bu bağlamda bitkiler ve hayvanlar, suyun yetersizliğinden ve kuraklıktan birinci derece etkilenmekte, özellikle hassas niteliklere sahip canlı türleri, neslinin tükenmesiyle karşı karşıya gelmektedir. Yine su seviyesinin yükselmesine bağlı olarak kıyıları etkilenmekte ve yerleşim yerlerinin terk edilmesine yol açmaktadır. Diğer taraftan çalışmamamızın odağını oluşturan kentler, iklime bağlı olarak çeşitli şekillerde etkilenmektedir. İfade edilen önemli etki alanlarından biri de, ani yağışlarla birlikte meydana gelen sellerdir. Yani kentleşmenin yapısı, sellere ayrıca davetiye çıkarabilmektedir. Depremden sonra ikinci sırada yer alan seller, barındırdığı yoğun nüfus itibarıyla kentlerde daha fazla etki göstermekte, can kayıplarına ve maddi zararlara yol açmaktadır. Kısa vadede mevcut iklimsel durumu değiştirmek mümkün olmamaktadır. Fakat

İklim Değişikliği Ve Kentsel Alanda Seller: Beşikdüzü Seli (2016) Örneği

kentler açısından, oluşan yeni duruma uyum sağlayacak riskleri azaltmak olanaklıdır.

Bu araştırmada son yıllarda Türkiye’de yaşanan sellerin ağırlık merkezini oluşturan Doğu Karadeniz’de ilçe statüsünde yer alan Beşikdüzü merkez yerleşiminde, 2016 yılında yaşanan sel olayı inceleme konusu yapılmıştır. Yaşanan seller birçok açıdan ele alınabileceği gibi bu çalışmada kentleşme ve sel arasındaki ilişki üzerinde durulmuştur. Araştırmada, nitel veri elde etme yöntemlerinden; görüşme, doğrudan gözlem, ilgili raporlar, DSİ’nin faaliyetleri ve planları ile haberlerden yararlanılmıştır. Ayrıca durumla ilgili farklı açılardan gerçekleştirilmiş araştırmalardan da yararlanılmıştır. Elde edile bulgulara göre Beşikdüzü İlçesi’nin, topografya yapısına bağlı olarak kimi zaman yağmur suyuyla artış gösterebilen, farklı debilere sahip sekiz derenin denizle buluştuğu alana konumlandığı tespit edilmektedir. Yerleşim yeri olarak geçmiş 14. yüzyıla kadar geriye götürülen İlçe, Cumhuriyet’in ilanıyla birlikte yerleşim yoğunluğunu artırmaya başlamış ve yatay olarak genişlemiştir. Bu genişleme beraberinde dere yataklarına müdahaleyi de getirmiştir. 2009 yılında dönemin Belediye Başkanı’nın girişimiyle çalışmalara başladığı ifade edilen DSİ, 2011 yılında alanla ilgili teknik incelemelerini yapmış, üç etap olarak faaliyet planlaması ortaya koymuştur. Faaliyetlerin ilk etabı olarak, derelerin bazı bölümlerinin üzerinin açılması ve kanala alınması, 2012-2013 yıllarında gerçekleştirilmiştir. Fakat bu dönemde ikinci etap olarak belirlenen tersip bentleri yapılmamıştır. Bu gelişmeler yaşanırken 2016 yılının Eylül ayında gerçekleşen yağmurla metrekareye 269.4 kg yağış düşmüş, can ve mal kaybına yol açan sel yaşanmıştır. Selin ortaya çıkmasında, kırsaldan gelen tarımsal artıklar ve ağaçların etkisiyle, mevcut kanallar oluşan suyu taşıyamamış, can ve mal kaybına yol açmıştır.

Yaşanan sel sonrası öncesinde planlanan tersip bentlerinin yapımı hızlandırılmıştır. Suyun tutulmasını sağlayan ve farklı türleri olan tersip bentleri, oluşabilecek sel risklerini azaltmaktadır. Özellikle Karadeniz Bölgesi’nin tomografik yapısı dikkate alındığında önemli olabilmektedir. Fakat bu yapılar beraberinde başka risklere yol açan bir çözümdür. Burada olması gereken öncelikle yerleşim yeri içindeki üzeri kapalı olan kısımların tamamının açılmasıdır. Sonraki aşamada ise sel ve derelerin durumu dikkate alınarak kentsel dönüşüm çalışmasının yapılması önemli görülmektedir. Gerçekleştirilecek bu çalışmalarla dereler doğal taşıma kapasitesine getirilmiş olacaktır.

Özetle ani yağışlarla ortaya çıkan seller, kentlerin en önemli gündem maddesi olma özelliğini koruyacak öngörüler güçlüdür. Uyumun sağlanması adına hem uygulayıcılara hem de araştırmacılara önemli görevler düşmektedir. Bu noktada selin çok değişkenli bir duruma karşılık geldiği göz önünde bulundurularak, risklerin azaltılmasına yönelik uyum politikalarının geliştirilmesinde, konuyla ilgili farklı disiplinlerin bir araya geldiği araştırmalar önem kazanmaktadır.

KAYNAKÇA

- AFAD (2018). Türkiye’de Afet Yönetimi ve Doğa Kaynaklı Afet İstatistikleri. Erişim adresi: <https://www.afad.gov.tr/kitaplar>, 08. 10. 2019.
- Akman, A. ve Gümüşova, S. (2016). “Küresel İklim Değişiklikleri ve Viral Enfeksiyonlar”, Van Yüzüncü Yıl Veterinerlik Fakültesi Dergisi, 27 (3), 171-176.
- Akyar, H. (2016). Kayıp Derelerin Peşinde. Erişim adresi: <http://www.hurriyet.com.tr/kayip-derelerin-pesinde-40046462>, 15. 12. 2019.
- Avcı, V. ve Sunkar, M. (2018). “Bulancak’ta (Giresun) Sel ve Taşkın Olaylarına Neden Olan Pazarsuyu, İncüvez, Kara ve Bulancak Derelerinin Morfometrik Analizleri”, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 28 (2), 15-41.
- Avcı, V. ve Sunkar, M. (2017). “Ağrı’da Yaşanan Sel ve Taşkınlar İle Kentsel Gelişim Arasındaki İlişkiler”, Uluslararası Jeomorfoloji Sempozyumu Bildiriler Kitabı, 12-14 Ekim 2017, Elazığ.
- Aydın, O. ve Raja, B. N. (2016). “Yağışın Mekânsal Dağılışında Deterministik ve Stokastik Yöntemler: Mauritius Örneği, Doğu Afrika”, Coğrafî Bilimler Dergisi, 14 (1), 1-14.
- Başoğlu, A. (2014). “Küresel İklim Değişikliğinin Ekonomik Etkileri”, KTÜ Sosyal Bilimler Dergisi, 7, 175-196.
- Berber, M., Akçalı, E., Erdoğan, İ., Kuduban, H., Erdoğan, B. B. ve Kimençe, S. (2016). Doğu Karadeniz Bölgesinde Taşkın ve Rusubat Kontrolü İçin DSİ Tarafından Yapılan Öncü Çalışmalar, 4.Ulusal Taşkın Sempozyumu, Rize, 107-120.
- Beşikdüzü Belediyesi (15. 12. 2019a). <https://www.besikduzu.bel.tr/kentsel-donusum-cilesinde-onemli-adim.html>
- Beşikdüzü Belediyesi (15.12.2019b). <https://www.besikduzu.bel.tr/kentsel-donusum-ve-gelisim-projesi-onaylandi.html>
- Beşikdüzü Belediyesi (7.12. 2019c). [https://www.besikduzu](https://www.besikduzu.bel.tr/besikduzu)
- Bilben, M. S. (2018). “Antropojenik İklim Değişikliği Bağlamında Göç Tartışmaları”, Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi, 75, 237-268.
- Birinci, S. (2018). Beşikdüzü İlçesinin Coğrafyası, Kriter Yayınevi, (1. Baskı), İstanbul.
- Cangir, C. ve Boyraz, D. (2008). “İklim Değişikliği ve Çölleşme veya Toprak/Arazi Bozulmasının Türkiye’deki Boyutları ve Çölleşme ile Mücadele”, Tekirdağ Ziraat Fakültesi Dergisi, 5 (2), 169-186.
- Çevre ve Şehircilik Bakanlığı (03.12.2019). Erişim adresi:<https://csb.gov.tr/bakan-kurum-karadeniz-bolgesi-iklim-degisikligi-eylem-plani-ni-acikladi-bakanlik-faaliyetleri-26574>
- Çevre ve Şehircilik Bakanlığı (2012), Türkiye’nin İklim Değişikliği Uyum Stratejisi ve Eylem Planı. Erişim adresi: https://webdosya.csb.gov.tr/db/iklim/editordosya/uyum_stratejisi_eylem_plani_TR.pdf
- Dikici, M. (2019). “Asi Havzası’nda (Türkiye) Kuraklık Analizi”, Artvin Çoruh Üniversitesi, Doğal Afetler ve Çevre Dergisi, 5 (1), 22-40

İklim Değişikliği Ve Kentsel Alanda Seller: Beşikdüzü Seli (2016) Örneği

Dinç, H. (2015). İstanbul Derelerinin Fiziki Değişimi ve Arazi Kullanım İlişkisi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Dölek, İ. (2013). “Muş'ta Yaşanan Sel ve Taşkınlara Neden Olan Doğal Faktörlerin Analizi”, Marmara Coğrafya Dergisi, 25, 408-422.

DSİ (2011). Trabzon Beşikdüzü İlçe Merkezi Dereleri Islahı Projesi Ön Raporu.

DSİ (2016). Trabzon-Beşikdüzü İlçe Merkezi Dereleri Teknik Raporu.

DSİ, Faaliyet Raporu (2018). Erişim adresi: <http://www.dsi.gov.tr/stratejik-planlama/faaliyet-raporlari>, 10. 10. 2019.

DSİ, Haritalı İstatistik Bülteni (2017). Erişim adresi: <http://www.dsi.gov.tr/yayinlarimiz/haritali-istatistik-b%C3%BCitenleri>, 10. 10. 2019.

EEA (2012): Urban Adaptation to Climate Change in Europe: Challenges and Opportunities for Cities Together with Supportive National and European Policies. Erişim adresi: <https://www.eea.europa.eu/publications/urban-adaptation-to-climate-change>, 07. 10. 2019.

Efe, B., Toros, H. ve Deniz, A. (2015). Türkiye Geneli Yağış ve Sıcaklık Verilerinde Eğilimler ve Salınımlar, VII. Atmospheric Science Symposium, İstanbul, Erişim adresi: www.atmosfer.itu.edu.tr.

EM-DAT (2019): Natural Disasters, 2018, Erişim adresi: <https://www.emdat.be/publications>, 11. 10. 2019.

Emecen, F. M., (2010). Doğu Karadeniz’de Bir Vadi Boyu Yerleşmesi Ağasar Vadisi: Şalpazarı-Beşikdüzü, Serender Yayınları, Trabzon.

Erdem, U. (2013). “Yerleşimlerin Taşdığı Deniz Taşkını, Sel ve Deprem Afet Tehlikelerinin CBS Kullanılarak Yorumlanması: Balıkesir Örneği”, BAÜ Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi, 15 (2), 40-57.

Erdoğan, Z., Zeydan, Ö. ve Sert, H. (2008). “İklim Değişikliği ve Sağlık Üzerine Etkileri”, İstanbul Üniversitesi Florence Nightingale Hemşirelik Dergisi, 16 (61), 71-76.

Erk, N. (2017). İklim Değişikliği ve Tarımsal Üretim Üzerine Etkileri, (Edt.) H. Atik, Küresel Isınma, İklim Değişikliği ve Sosyo-Ekonomik Etkileri (S. 124-148), Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara.

Eroğlu, V. (2017). Mersin Milletvekili Baki Şimşek'in, Mersin'de yaşanan sel felaketi ve Mersin ilinin sorunlarına ilişkin gündem dışı konuşması dolayısıyla. Erişim adresi: https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/genel_kurul.cl_getir?pEid=56483, 28. 11. 2019.

Eryılmaz, Ç. ve Kayış, C. A. (2017). “Mağdurların Gözünden Hopa Sel Felaketi”, Karadeniz Araştırmaları, 56, 201-220.

Gazete Belediye (2019). Gazete Belediye, Beşikdüzü Belediyesi'nin Yayınıdır, Ekim 2019, Sayı 1.

Giddens, A. (2013). İklim Değişikliği Siyaseti, Phoenix Yayınevi, Ankara.

Haber61 (25.11.2019), Erişim adresi: <https://www.haber61.net/trabzon/besikduzu-n-de-egitime-sel-molasi-h275323.html>

- Habergazetesi (15.12.2019), Erişim adresi: <http://www.habergazetesi.com.tr/haber/5533427/dogu-karadenizin-kabusu-90-yilda-644-olu>
- Haberler (01.12.2019), Erişim adresi: <https://www.haberler.com/besikduzu-nde-selin-ardindan-temizlik-calismalari-4002662-haberi/>
- İklim Değişikliği Ulusal Eylem Planı 2011-2023 (2012): Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, Ankara.
- Kadioğlu, M. (2019). Kent Selleri ve Yönetim Kontrol Rehberi, Marmara Belediyeler Birliği Kültür Yayınlar, (1.baskı), İstanbul.
- Kadioğlu, M., Ünal, Y., İlhan, A. ve Yürük, C. (2017a). Türkiye’de İklim Değişikliği ve Tarımda Sürdürülebilirlik, Türkiye Gıda ve İçecek Sanayii Dernekleri Federasyonu. Erişim adresi: <https://www.tgdf.org.tr/wp-content/uploads/2017/10/iklim-degisikligi-rapor-elma.compressed.pdf>
- Kadioğlu, Y., Bağcı, R. H. ve Yılmaz, C. (2017b). “Doğu Karadeniz Kıyı Kuşağındaki Doğal Afetlere Bir Örnek: 21 Eylül 2016 tarihli Beşikdüzü Seli ve Heyelanları”, Marmara Coğrafya Dergisi, 36, 232-242.
- Karabulut, M., Sandal, K. E. ve Gürbüz, M. (2007). “20 Kasım – 9 Aralık 2001 Mersin Sel Felaketleri: Meteorolojik ve Hidrolojik Açından Bir İnceleme”, KSÜ Fen ve Mühendislik Dergisi, 10 (1), 13-23.
- Karadeniz Manşet (01.12.2019). Erişim adresi: <https://karadenizmanset.com/haber/2382/besikduzu-yardim-bekliyor.html>.
- Karakuyu, M. (2002). “Şehirleşmenin Küresel İklim Sapmaları ve Taşkınlar Üzerindeki Etkisi”, Marmara Coğrafya Dergisi, 6, 97-108.
- Kaya, Y. (2018). “İklim Değişikliğine Karşı Kentsel Kırılmalık: İstanbul İçin Bir Değerlendirme”, International Journal of Social Inquiry, 11 (2), 219-257.
- Kaynar, İ. S. (2017). “Ankara’nın 11 Eylül 1957 Sel Felaketi ve Siyasi Gündemi”, Ankara Araştırmaları Dergisi, 5 (2), 197-224.
- Kılıç, S. (2016). “Liviopolis’den Şarlı’ya Beşikdüzü’nün Tarihi Coğrafyası”, Karadeniz İncelemeleri Dergisi, 20, 9-44.
- King, A. D., ve Harrington, L. J. (2018). “1,5 ile 2 °C Arasındaki Küresel Isınmanın, İklim Değişikliğinde Yarattığı Eşitsizlik”, (Çev.) F. Can, Doğanın Sesi Dergisi, 1 (1), 29-35.
- Kirmencioğlu, B. (2015). Türkiye’de Dere Yataklarına Müdahalelerin Taşkınlar Üzerindeki Etkilerinin Değerlendirilmesi (Uzmanlık Tezi), Orman ve Su İşleri Bakanlığı.
- Koyuncu, M. (2017). “Küresel İklim değişikliği ve Hayvancılık”, Selçuk Tarım ve Gıda Bilimleri Dergisi, 32 (1), 92-106.
- Köle, M. M. ve Ataol, M. (2015). Çankırı İlinde Doğal Afetlerin Alansal Dağılımı Üzerine Bir Değerlendirme (1950- 2010), Erişim adresi: <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/49/1997/20864.pdf>, 13. 10. 2019.
- Kutluca Köyü (01.12.2019). Erişim adresi: <http://www.kutlucakoyu.biz/?Syf=18&Hbr=564972&/B%C4%B0LD%C4%B0K-G%C3%96R%C3%9CNT%C3%9C>

İklim Değişikliği Ve Kentsel Alanda Seller: Beşikdüzü Seli (2016) Örneği

Meteoroloji Genel Müdürlüğü (MGM) (2018). Türkiye’de 2017 yılında Kaydedilen Meteorolojik Karakterli Doğal Afetlerin kısa Değerlendirilmesi. Erişim adresi: [https://www.mgm.gov.tr/FILES/Haberler/2018/2017](https://www.mgm.gov.tr/FILES/Haberler/2018/2017AfetDeğerlendirme.pdf)

AfetDeğerlendirme.pdf

Meteoroloji Genel Müdürlüğü (MGM) (2019a). Türkiye Yağış. Erişim adresi: <https://www.mgm.gov.tr/FILES/resmi-istatistikler/parametreAnalizi/Turkiye-Yagis.pdf>, 01. 09. 2019.

Meteoroloji Genel Müdürlüğü (2019b). Erişim adresi: <https://mgm.gov.tr/verideğerlendirme/il-ve-ilceler-istatistik.aspx?k=A&m=TRABZON,01.09.2019>

Moradi, M. ve Tamer, N. G.(2017). “Bursa Örneğinde Kentsel Büyümenin Yerel İklim Değişikliği Üzerine Etkisi”, Planlama, 27 (1), 26-37.

Odabaşı, E., Erkan, M. A. ve Oğuz, K. (2019). Trabzon İli Araklı İlçesinde Meydana Gelen Sel Afetinin Analizi: 18 Haziran 2019. Erişim adresi: <http://uzalmet.mgm.gov.tr/tammetin/2019/64.pdf>, 12. 12. 2019.

Özcan, E. (2006). “Sel Olayı ve Türkiye”, GÜ, Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, 26 (1), 35-50.

Özcan, O. (2017). “Taşkın Tespitinin Farklı Yöntemlerle Değerlendirilmesi: Ayamama Deresi Örneği”, Artvin Çoruh Üniversitesi Doğal Afetler Uygulama ve Araştırma Merkezi Doğal Afetler ve Çevre Dergisi, 3 (1), 9-27.

Özcan, S. (2016). Taşkın ile İlgili Mevzuatın Değerlendirilmesi ve Yasal Boşluk Analizi Yapılması (Uzmanlık Tezi), Orman ve Su İşleri Bakanlığı.

Özmen, M. T. (2015). Sel-Taşkın Türkiye ve Antalya, Erişim adresi: http://antalya.imo.org.tr/resimler/dosya_ekler/97e314f2b9acbd2_ek.pdf, 01. 10. 2019.

Peker, E. ve Aydın, C. İ. (2019). Değişen İklimde Kentler: Yerel Yönetimler İçin Azaltım ve Uyum Politikaları, İPM-Mercator Politika Notu.

Polat, Y., Yanıkoğlu, A. ve Çetin, H. (2017). “İklim Değişikliğinin Sivrisinek Kaynaklı Hastalıklar Üzerine Etkisi”, Anadolu Üniversitesi Bilim ve Teknoloji Dergisi, 6 (2), 86-94.

Rize Belediyesi (15.12.2019), <http://www.rize.bel.tr/haber/pasakuyu-deresinin-uzeri-acilarak-dere-yatagi-genisletiliyor>

Sönmez, E. M. ve Kesici, Ö. (2012). “İklim Değişikliği ve Plansız Şehirleşmenin Kilis Şehrinde Yol Açtığı Sel Felaketleri”, Doğu Coğrafya Dergisi, 28, 57-78.

Su Yönetimi Genel Müdürlüğü (SYGM) (2017). Taşkın Yönetimi, Erişim adresi: http://taskinyonetimi.ormansu.gov.tr/_engine/_engine/file.axd?file=/Dokumanlar/Task%C4%B1n_Yonetimi.pdf, 12. 12. 2019.

Süme, V., Tansel, B. ve Güner, M. S. (2016). Doğu Karadeniz Bölgesinde Meydana Gelen Sellerin Etkilerini ve Zararlarını Azaltmak İçin Öneriler, Doğal Afet ve Afet Yönetimi Sempozyumu (DAAYS’16), Karabük, Türkiye.

Şahin, Ü. ve Kurnaz, L. (2014). İklim Değişikliği ve Kuraklık, Sabancı Üniversitesi İstanbul Politikalar Merkezi, İstanbul.

- Şahin, Ü. (2007). İklim Değişikliği Halk Sağlığı Perspektifiyle Nasıl Ele Alınmalı? , Küresel İklim Değişimi ve Su Sorunlarına Çözümünde Ormanlar 13-14 Aralık 2007 İstanbul, 79-82.
- Şahin, Ü. (2017). “Başlangıçtan Bugüne Uluslararası İklim Değişikliği Rejimi”, (Edt.) G. Orhan, S. C. Mazlum ve Y. Kaya, Uluslararası Çevre Rejimleri (S. 67-130), Dora Yayıncılık, Bursa.
- Şahin, Y. (2015). Kentleşme Politikası. Ekin Yayınları, Trabzon.
- Şendeniz, Ö. (2018). “Felaketin Normalliği, Anormalliği: 2015 Hopa Sel Felaketini Yerel Medyadan Okumak”, Kebikeç, 45, 193-226.
- Taka Gazete (06.12.2019a). Erişim adresi: <http://www.takagazete.com.tr/bolgemiz/dereleri-kendi-yataklarinda-birakmaliz-h156073.html>
- Taka Gazete (06.12.2019b), Erişim adresi: <http://www.takagazete.com.tr/bolgemiz/derelerin-ustu-acilacak-h159555.html>
- Talu, N. (2015). Türkiye’de İklim Değişikliği Siyaseti, Phoenix Yayınevi, Ankara.
- Tonbul, S. ve Sunkar, M. (2011). Batman’da Yaşanan Sel ve Taşkın Olaylarının (31 Ekim-1 Kasım 2006) Sebep ve Sonuçları, Fiziki Coğrafya Araştırmaları; Sistemik ve Bölgesel, Türk Coğrafya Kurumu Yayınları, No:5, 237-258, İstanbul.
- Trabzon Valiliği (15.12.2019). Erişim adresi: <http://www.trabzon.gov.tr/basbakan-yardimcisi-canikli-ve-icisleri-bakani-soylu-selden-zarar-goren-besikduzu-ilcesind-Trabzonhaber24> (01.12.2019). Erişim adresi: <http://www.trabzonhaber24.com/bolgesel/arakli-sel-felaketi-bakin-neden-olmus-h20037.html>
- Turoğlu, H. (2011). İstanbul’da Meydana Gelen Sel ve Taşkınlar, Fiziki Coğrafya Araştırmaları; Sistemik ve Bölgesel, Türk Coğrafya Kurumu Yayınları, No:5, 411-430, İstanbul.
- Türker, O. ve Eyyup E. (2017). “İklim Değişikliğinin Çocuk Sağlığı Üzerine Etkileri: tehditler ve Stratejiler” Küresel Isınma İklim Değişikliği ve Sosyo-Ekonomik Özellikleri (S. 181-203), (Edt.) H. Atik, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara.
- Türkeş, M. (2008). “Küresel İklim Değişikliği Nedir? Temel Kavramlar, Nedenleri, Gözlenen ve Öngörülen Değişiklikler”, İklim Değişikliği ve Çevre Dergisi, 1 (1), 26-37.
- Türkeş, M. (2012). “Türkiye’de Gözlenen ve Öngörülen İklim Değişikliği, Kuraklık ve Çölleşme”, Ankara Üniversitesi Çevre Bilimleri Dergisi, 1 (1), 1-32.
- Türkiye Ormancılar Derneği, Artvin İli, Hopa İlçesi ve Çevresinde 24 Ağustos 2015 Tarihinde Meydana Gelen Sel ve Heyelan Felaketi Hakkında Rapor, Erişim adresi: https://www.ormancilardernegi.org/dosyalar/files/TOD_Hopa_Sel_inceleme_raporu.pdf, Er: 03.12.2019.
- Uğur, A. ve Aliğaoğlu, A. (2018). Şehir Coğrafyası, Altıncı Basım, Nobel Yayıncılık, Ankara.
- Ulupınar, Y., Çelik, S., Gülsoy, E., Akbaş, A. İ. ve Köse, S. (2015). 24 Ağustos 2015 Tarihinde Hopa’da Meydana Gelen Şiddetli Yağışın Meteorolojik ve

İklim Değişikliği Ve Kentsel Alanda Seller: Beşikdüzü Seli (2016) Örneği

- Hidrometeorolojik Analizi, Erişim adresi:
<https://www.mgm.gov.tr/FILES/genel/makale/hopa-yagis.pdf>, 12. 10. 2019.
- UN (15. 12. 2019). Erişim adresi:
<https://www.un.org/development/desa/en/news/population/2018-revision-of-world-urbanization-prospects.html>
- Uncu, B. A. (2019). İklim İçin Kentler, Yerel Yönetimlerde İklim eylem Planı, Erişim adresi:
https://world.350.org/iklimicinkentler/files/2019/05/350_booklet_2.pdf, 07. 10. 2019.
- UN-HABITAT (2011). Cities and Climate Change: Policy Directions Global Report On Human Settlements, Erişim adresi: mirror.unhabitat.org, 07. 10. 2019.
- UN-HABITAT (2012). Developing Local Climate Change Plans A Guide For Cities in Developing Countries, Erişim adresi:
http://mirror.unhabitat.org/downloads/docs/11424_1_594548.pdf, 07. 10. 2019.
- Uslu, G., Sesli, F. A. ve Uzun, B. (2018). “Coğrafi Bilgi Sistemleri ile Taşkın Tehlike Haritalarının Belirlenmesi”, Coğrafi Bilgi Sistemleri ile Taşkın Tehlike Haritalarının Belirlenmesi Kent Akademisi, 11 (36), 545-558.
- Uzuntaş, Ö. ve Öztürk, S. (2019). “Türkiye’deki Sel ve Taşkın Yönetmelikleri Üzerine Bir Değerlendirme: Farklı Ülkeler ile Karşılaştırma ve Yasal Boşluk Analizi”, The Journal of International Scientific Researches, 4 (2), 146-161.
- Wedding, H. (1968). Dünya İklim Tarihi. Ankara Devlet Meteoroloji Enstitüsü Konferansı (konferans metni), 194-203, Ankara.
- Yavaş, İ. ve Ünay, A. (2016). “Su Taşkınına Maruz Kalan Bitkilerde Kök Gelişimi ve Hormonal Değişiklikler”, Türkiye Tarımsal Araştırmalar Dergisi - Turkish Journal of Agricultural Research, 3 (1), 89-95.
- Yeni şafak (15.12. 2019). Erişim adresi: <https://www.yenisafak.com/yerel/zagnos-deresinde-calismalar-suruyor-256553>
- Yılmaz, C. ve Kaya M. (2018). Oluşum Sebepleri, Verdiği Zararlar ve Alınan Önlemler Bağlamında Samsun-Atakum Sel ve Taşkınları, TÜCAUM 30. Yıl Uluslararası Coğrafya Sempozyumu, Ankara.
- Yin, R. K. (2017). Durum Çalışması Araştırması, Uygulamalar, 3. Basımdan Çeviri, (Çev.) İ. Günbay, Nobel Yayıncılık, Ankara.
- Yukarı Havza Sel Kontrolü ve Eylem Planı, 2013-2017, Erişim adresi:
<https://www.ogm.gov.tr/ekutuphane/Yayinlar/Yukar%C4%B1%20Havza%20Sel%20Kontrol%C3%BC%20Eylem%20Plan%C4%B1.pdf>, 10. 10. 2019.
- Zaman, M. ve Birinci, S. (2009). “İlçe Merkezi Statüsü Kazandıktan Sonra Şehirleşme Sürecine Giren Yerleşmelere Bir Örnek: Beşikdüzü”, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 9 (43), 147-166.
- 61saat (15.12.2019). <https://www.61saat.com/bolge/trabzon-besikduzu-nu-karistiran-proje-h603459.html>

İSLAM MEDENİYETİNİN TEMELLERİ VE TARİHİ GELİŞİM SÜRECİ

FOUNDATIONS OF ISLAMIC CIVILIZATION AND PROCESSES OF HISTORICAL DEVELOPMENT

ОСНОВЫ ИСЛАМСКОЙ ЦИВИЛИЗАЦИИ И ПРОЦЕССЫ ИСТОРИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ

Vesile ŞEMŞEK*

ÖZ

İslam Medeniyeti, bu dini kabul etmiş milletlerin, İslam'ın etkisi altında kalarak meydana getirdikleri medeniyetin ortak tanımıdır. Bu kavram, Müslümanlığı kabul etmiş milletlerin tarihinde ayrı ayrı incelenemeyeceği gibi başlı başına tek bir medeniyet olarak da incelenemez. Çünkü, bir İslam dini vardır, fakat bağımsız bir İslam medeniyeti yoktur. Bu da İslam'ın bir milletin dini olmaması, bütün insanlığa göğüs açan bir din olmasındandır. Bu sebeple İslam medeniyeti demek, Arap - Türk - İran medeniyetleri demektir. İslam medeniyeti içinde bulunan topluluklara ve devlet düzenine yeni kurallar getirerek, her sanat ve yönetim şekli, bu medeniyetin içinde genelleşmiş ve toplu olarak İslam medeniyetini ifade eder olmuştur. Bu arada çeşitli sanat kollarında ilerlemeler olmuş resim ve heykeltıraşlığın İslam'da yasak olmasına ve hiç bir gelişme kazanamamasına karşılık, mimarlık alanında çok büyük ilerlemeler kazanılmıştır. İslam medeniyeti, bilim alanında da, Türk, Arap ve Acem bilim adamlarının aracılığı ile büyük gelişmeler kazanmış, Ortaçağ boyunca Avrupa ve Asya ülkelerinde iz bırakan bilim adamlarının yetişmesine yol açmıştır. Bu güne kadar ve daha önceleri, İslam medeniyetini üzerine birçok çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmaların bir kısmı sadece belli bir alana yönelik olduğu gibi, bazıları genel olarak "İslam medeniyeti" ile ilgilidir. Konuların önemine göre ilk on sırada yer alan pozisyonlara rağmen, tüm bu çalışmaları ve sonuçlarını bu makale çerçevesinde ayrıntılı olarak inceleyemeyiz. Ancak bir anlayışa sahip olmak için, çalışmalardan birinin belirli bir alanda verdiği bilgilere kısaca bakacağız. Geniş bir coğrafyada yüzyıllar boyunca hakim olan İslam Medeniyeti, insanlık tarihine önemli katkılar sağladığı gibi, tecrübeleri ile klasik döneme ve sonraki çağlara da ışık tutmuştur.

Hazırladığımız bu ilmi araştırmanın nihai hedefi, İslam'ın, farklı medeniyetlere kattığı ilmi ve kültürel değerleri ortaya çıkarmaktır. Ayrıca, aynı zamanda bir ahlak medeniyeti olan İslam Medeniyetinin, tarihi gelişim sürecindeki faaliyetlere yönelik bilgileri, bütün İslam coğrafyasında yaşayan halklara ulaştırmak ve aktarmaktır.

* ORCID: [0000-0002-9800-4557](https://orcid.org/0000-0002-9800-4557) Dr. Öğretim Üyesi, Kastamonu Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi Bölümü, vsemsek@gmail.com

İslam Medeniyetinin Temelleri Ve Tarihi Gelişim Süreci

Anahtar Kelimeler: *medeniyet, tarih, Türk, İslam, sanat, temel, gelişim süreci.*

ABSTRACT

Islamic Civilization is the common definition of the civilization created by the nations who adopted this religion by being under the influence of Islam. This civilization cannot be examined separately in the history of the nations that accepted Islam, nor can it be examined as a civilization in its own right. Because there is an Islamic religion, but there is no independent Islamic Civilization. This is because Islam is not the religion of a nation, it is a religion that stands up to all humanity. For this reason, Islamic Civilization means Arab - Turkish - Iranian civilizations. This is the case in science, poetry, literature, architecture. Only in law, Islamic civilization has its own special characteristic. In the military and administrative system, the influence of the Turks is great.

The legal aspect of Islamic Civilization constitutes the most important aspect of this civilization. Islam, which is based on an absolute Brotherhood, removes the division of Muslims and introduces new and sound moral principles. At the same time, Islam can be described as a civilization of morality.

By introducing new rules to the communities and state order within the Islamic civilization, every form of art and administration has been generalized within this civilization and collectively refers to the Islamic Civilization. In the meantime, there have been advances in various branches of art, although painting and sculpting are forbidden in Islam and have not gained any development, great advances have been gained in the field of architecture. Islamic Civilization gained great progress in the field of science through Turkish, Arab and Persian scientists, and led to the growth of scientists who left their mark in European and Asian countries during the Middle Ages.

The ultimate goal of this scientific research we have prepared is to uncover the scientific and cultural values that Islam adds to different civilizations. In addition, the Islamic Civilization, which is also a moral civilization, is to convey the information about the activities in the historical development process to the peoples living in the whole Islamic geography.

Keywords: *civilization, history, Turkish, Islam, art, basic, development, process.*

РЕЗЮМЕ

Исламская цивилизация-это общее определение цивилизации, которую люди приняли и сформировали, оставаясь под её влиянием. Данная тема не должна рассматриваться отдельно в истории народов, которые приняли мусульманство, а также не должна изучаться отдельно как цивилизация сама по себе. Потому что исламская религия и исламская цивилизации является совокупностью этих терминов. Так как ислам-это не религия какой нибудь определённой нации, это религия, которая дана всему человечеству. По этой причине исламская цивилизация отражается в научных сферах, а именно в поэзии, в литературе а также в архитектуре. Только в области законодательства, военной службы и в порядке управления, где влияние турок очень велико, ислам имеет несколько исключений. Юридический аспект исламской цивилизации является наиболее важным аспектом этой цивилизации. Ислам, основанный на абсолютной равноправной братской основе, деконструирует разрыв между мусульманами, вводя новые и прочные моральные основы. В то же время Ислам также можно охарактеризовать как цивилизацию морали.

Вводя новые правила в общины и государственной структуры, присутствующие в исламской цивилизации, где каждая форма искусства управления была обобщена внутри этой цивилизации и относится к ней. В то же время были достигнуты успехи в различных областях искусства, несмотря что живопись и скульптуры были запрещены в исламе и не смогли развиваться, были достигнуты огромные успехи особенно в области архитектуры. Развитие исламской цивилизации, в области науки, достигла больших успехов благодаря турецким, арабским учёным, которые оставили свой яркий след в странах Европы и Азии в течение Средневековья.

Исламская цивилизация-это общее определение цивилизации, которую люди, приняли, сформировали, оставаясь под её влиянием. Это цивилизация не может быть изучена отдельно в истории народов, которые приняли мусульманство, а также не должно изучаться отдельно как цивилизация сама по себе. Потому что существует исламская религия, но нет независимой исламской цивилизации. Ведь ислам-это не религия нации, это религия, которая открывается всему человечеству. По этой причине исламская цивилизация. Это проявляется в науке, поэзии, литературе, архитектуре. Только в законе исламская цивилизация имеет свою особенность. А так же в военной службе и порядке управления где влияние турок очень велико.

Конечная цель этого научного исследования, которое мы подготовили, состоит в том, чтобы выявить научные и культурные ценности, которые Ислам добавляет к различным цивилизациям. Кроме того, Исламская цивилизация, которая также является моральной цивилизацией, представляет и передает информацию о деятельности в процессе исторического развития народам, живущим во всей исламской географии.

Ключевые слова: *цивилизация, история, турецкий, ислам, искусство, основы, процесс, развития.*

GİRİŞ

Medeniyet kavramı, Batı düşüncesinde “civilisation” teriminin ifade ettiği anlamı karşılamak üzere, Osmanlı'nın son dönemlerinde, XX. yüzyılın başlarından itibaren kullanılmaya başlandı. Türkçede, ilk yerleşik hayata geçen Uygurlara atfen türetilen “uygarlık” kavramı ile aynı anlamı ifade etmektedir. Arapçada ise, bu kavram, “umran” refah ve mutluluk, sosyo-politik bir durumu ve yapıyı imar etmek için kullanılan (mamura kılmak, şenlendirmek) kelimeler ile aynı kökten türemiştir. Diğer bir kelime, “hadare/hadarat” ise, şehirli olmak, medeni olmak anlamlarına gelmektedir. Batı literatüründe medeniyet kavramının karşılığı XVIII. yy.’ın ortalarından itibaren, (ilk defa Fransa’da 1757’de M. Mirebeau tarafından ve daha sonra da İngilizcede) kullanılan kelime “civilisation”dur. Batıda kültür ve medeniyet kavramlarının gelişimi şöyle olmuştur: Aslında tahıl ve hayvan yetiştiriciliği anlamına gelen kültür zamanla insan kabiliyetinin geliştirilmesi, inceltmesi ve iyileştirilmesi anlamında kullanılmaya başlamıştır. Kültürün karşısına XVIII. yy’da “civilization” kavramı rakip olarak çıkmıştır. XVIII. yy’da Aydınlanma Felsefesi civilisation kelimesine kaçınılmaz bir tarihî ilerleme anlamını yüklemiştir. Bu dönemde kültür ve medeniyet henüz birbirinin yerine kullanılan kavramlardı. Ama kültür kavramı inançları ve dini ihtiva ederken, medeniyet Aydınlanma düşüncesi doğrultusunda yalnızca din dışı ilerlemeyi ifade ediyordu.

İslam Medeniyetinin Temelleri Ve Tarihi Gelişim Süreci

Kültür ve medeniyet arasındaki farklılık ve giderek karşıtlık XVIII. yy'ın sonuna doğru ortaya çıkmıştır. Bu ayrışmaya göre kültür, insanın içsel olgunlaşmasını, medeniyet ise, dışsal gelişmesini, tabiat üzerindeki hâkimiyetini belirtmek için kullanılmaya başlandı. Daha ileri dönemlerde ise, uygarlığa karşı kültür, dış yerine iç zenginliği savunanların sloganı haline geldi. Mekanik uygarlığa karşı doğal kültür, bedenî hazlara karşı ruhî olgunlaşma, Avrupa saraylarının savurgan ve gösterişli hayatına karşı kırsal hayatın sadeliği, aristokrasinin çok milletliliğe ve kozmopolitliliğe karşı halkın milliyetçiliği öne çıktı. Aslında medeniyet ile kültür birbirinin karşıtı değil tamamlayıcısıdır. Ancak medeniyetin kültürden daha kapsamlı bir özelliği vardır. Çünkü onu kuşatır ve çerçevesini belirler. Değişen şartlarda kültürde eksik olan veya değişme zorunluluğu olan hususlar medeniyet dairesinde içinde tanımlanır ve değiştirilebilir.

1. İslam Medeniyetinin Temel Özellikleri

İslam medeniyetinin temelleri Kuran-ı Kerim ve Sünnete dayanmaktadır. Ayet ve hadis çerçevesinde oluşturulan İslam medeniyeti, Müslüman halklar tarafından ileri sürülen her türlü maddî ve manevî kültür unsurlarından oluşmaktadır. Tarihi süreç içerisinde diğer medeniyetlerin İslam medeniyetinin oluşumuna katkısı olmuştur. Müslümanlar, Mısır, Suriye, Anadolu, Mezopotamya, Mavereunehir ve Hindistan'ı fethetti. Müslümanlar bu medeniyetlerden yararlandı ve İslam medeniyetinin doğuşuna katkıda bulundu. (Sarıçam, 2011, 55).

Medeniyet, en genel anlamda insanların, bir nesilden diğerine aktardıkları maddî ve manevî kültür unsurlarının toplamıdır. Bu bağlamda, medeniyet kelimesi ile doğrudan ilgili olan kavram kültürdür. Kültür ise, toplumsal hayatın dil, din, düşünce, örf, adet ve gelenekleri ve sanat eserleri gibi maddî ve manevî unsurlardır. Kültür ve Medeniyet birbirlerinin rakibi değil, tamamlayıcısıdır. Daha geniş kapsam ifade eden Medeniyet kültürü kuşatır ve çerçevesini belirler. Ancak 18. Yüzyılın sonlarına doğru, Kültür ve Medeniyet kavramları arasında bir farklılık oluştu. Kültür, insanın içsel olgunlaşmasını, medeniyet ise dışsal gelişmesini, doğa üzerindeki egemenliğini belirtmek için kullanılmaya başlandı. (Sarıçam, 2011: 13). Bireyler ve toplumlar tarih ve kültürel geleneğin bir parçasına aittir. Bu nedenle, tarihsel olayları tarihsel ve kültürel çerçeveleri içinde değerlendirmek gerekir. Aksi takdirde, farklı bir tarih parçasında yaşayan ve kendi koşullarımıza dayanarak farklı sosyal yapılara sahip olan birini yargılamak doğru değildir ve bilimsel bir yöntem olarak kabul edilemez.(Azimli, 2018, 222).Özellikle Ortaçağ Arap uygarlığı VIII.- IX. bilim ve düşüncenin yüzyıllar boyunca zirveye ulaştığı Müslümanların bilimsel Rönesansı " olarak bilinir. (Bozkurt, 2018, 195). Dünya medeniyet tarihine bakıldığında, Yunan medeniyetinin akli ve felsefeyi, Hint medeniyetinin mistisizmi öne çıkardığı gibi, İslam medeniyetinin de kendine özgün temel özellikleri olduğu görülmektedir. İslam medeniyeti, vahiy merkezli olup, akıl ve duygunun uyumlu bir sentezi olarak ortaya çıkmıştır. Din medeniyetin bir unsuru değil, medeniyetin yönlendiricidir. Yani, Kuran'ın temel ilkeleri etrafında oluştuğu ve vahiy dayalı olduğu için Kuran medeniyeti de denilebilir. Diğer bir

tarafından, Kuran'ın esas konusu olan insan, İslam medeniyetinde merkeze alınarak önemli ve saygıdeğer bir varlık olarak nitelendirilmektedir. Aynı zamanda, İslam medeniyeti çerçevesinde gelişen bilim, ekonomi, sanat, edebiyat, kısaca her alandaki faaliyetler insan için yapılmaktadır. Nitekim, insanın, Kuran ilkeleri çerçevesinde hak ve sorumluluklarını bilerek yaşamasını, bu yolla bireyin ve toplumun mutluluğunu sağlaması öngörülmüştür. Ayrıca çocuk, kadın, köle, engelli gibi, kendi haklarını savunmakta zorlanan kesimlere de, fikhin çeşitli dallarında ve özellikle şahıs ve aile hukukunda, özel düzenlemelerle koruma altına aldığı için de bir hukuk medeniyeti olarak da tanımlanabilir. İslam medeniyetinin temel amacı, insanın inanç, can, mal, nesil ve akıl gibi temel değerlerini koruma altına alarak böylece, tüm insanların haklarını korumaktadır. Yine, tevhit inancını esas alarak manevi birliği, dayanışma ve paylaşma sorumluluğu üzerine kurulu bir toplum yapısı oluşturmuştur. Örneğin, zekatın farz kılınmasıyla zengin fakir arasındaki uçurum giderilmeye çalışılmıştır. İslam medeniyetinin hukuki açıdan da, bu medeniyetin en önemli yönünü meydana getirmektedir. Mutlak bir kardeşlik esasına dayanan İslamiyet, Müslümanlar arasındaki zümre farkını kaldırarak, ahlaki yönden yeni ve sağlam esaslar getirmektedir. Nitekim, bu nedenle bile, İslamiyet, bir ahlak medeniyeti olarak da tanımlanabilir. Yalnız hukukta, İslam medeniyeti, kendine has bir özellik taşımaktadır. Askerlik ve yönetim düzeninde ise, Türklerin etkisi çok büyüktür. Geniş bir coğrafyada yüzyıllar boyunca hakim olan İslam Medeniyeti, insanlık tarihine önemli katkılar sağladığı gibi, tecrübeleri ile klasik döneme ve sonraki çağlara da ışık tutmuştur. Kültür ve medeniyet birbiriyle etkileşime girdiği gibi, fetihler ve ticaret ilişkileri ve farklı medeniyetlerle etkileşim sağlar ve böylece, toplumlarda yeni dillerin ve kültürlerin oluşumuna yol açar.(Bozkurt, 2018. 219).

İslam medeniyetinin kendine özgü en önemli niteliği ilim'dir. Kuran'da, yaklaşık 750 yerde ilim ve ondan türeme kelimeler geçmektedir. Bundan dolayı İslamiyet, bir ilim dinidir. İslam'ın temel kaynağı olan Kuran, peygamberlerin bütün insanlık için birer ilim öncüleri ve insanlığı ilimle aydınlatmak gayesiyle gönderildiklerini belirtmektedir. Buhara'dan Kurtuba'ya kadar yayılan İslam medeniyeti, ilmi ve kültürel alanlarda özgün ürünler verdi. Bunun yanında Kuran insanları araştırma, inceleme ve tefekküre davet etmektedir. Abbasi döneminde, ilk yüksek öğretim kurumu, Selçuklu veziri Nizamulmuluk tarafından Bağdat'ta kurulan Nizamiye medresesidir. İslam tarihinde ilk üniversite olan Nizamiye medresesinde, öğrencilerin yiyecek ve barınak ihtiyaçları karşılandı ve hiçbir ücret talep edilmeden eğitim verilirdi. (Bozkurt, 2018, 226)

İslam medeniyeti, üzerine kurulduğu inanç, adalet, sevgi, hoşgörü gibi ahlaki, siyasi, sosyal ve ekonomik yönü olan temel değerlerle donatılmış bir ahlak medeniyeti olarak da tanımlanabilir. Bu medeniyeti merkezinde aldığı ve mutlu olması için çalıştığı insanın malını, canını, dinini ve soyunu korumayı amaç edindiğinden, insanın inançları, düşünceleri ve duyguları ile yaşatılmasına gayret etmiştir. Müslümanlar kendileri dışındaki toplumların, kültür ve medeniyetlerine, hatta eski Yunan gibi pagan öğretinin faydalı ürünlerine bile hoşgörü ile bakmışlar, onlardan aldıkları kimi unsurları daha da geliştirerek insanlığın hizmetine

İslam Medeniyetinin Temelleri Ve Tarihi Gelişim Süreci

sunmuşlardır. Aynı şekilde İslam medeniyetinin hakim olduğu bölge ve ülkelerdeki eski medeniyetlerin birikimlerine, kültür ve sanat eserlerine dostça yaklaşmışlardır. Müslümanlar tarih boyunca cami ile kilise ve havrayı yan yana getirmekten çekinmemişlerdir. Diğer bir taraftan, İslam medeniyeti çeşitli ırk ve kültürlerle mensup milletlerin ahenkli bir ürünü olarak da, Müslümanlar arasında, bölge, ırk, soy, sosyal ve kültürel farklılıkları geri plana iterek, Araplar, Türkler ve Farslar başta olmak üzere çeşitli etnik unsurlara mensup bütün Müslümanların katkısıyla "ümme bilincini oluşturarak" evrensel bir nitelik taşımaktadır. İnsanlık tarihi, Grek ve Roma Medeniyeti, İslam Medeniyeti ve Çağdaş Batı Medeniyeti dönemlerini yaşayarak, diğer medeniyetlerden farklı olarak evrenselliği ile önem arz etmektedir. İslam medeniyeti anti-sömürgeci bir karaktere sahip olduğunu vurgulanabilir. Hıristiyan olan Batılı ülkeler, son üç yy.da dinî, siyasi, ticarî, iktisadî ve diğer amaçlarla, yerel halkın ihtiyacını dikkate almadan, bir taraftan ham madde kaynağı, diğer taraftan tüketim pazarı olarak kullandıkları Afrika'nın tamamına yakınında, Asya'nın doğusunda, güneyinde ve dünyanın diğer bölgelerini sömürmüştür. Ortodoks olan Rusya ise Asya'nın batı, orta ve kuzey bölgelerinde sömürgecilik anlayışını uygulamışlardır. İslam medeniyeti tarihinde ise bu tarz istila ve sömürü görülmemektedir. Çünkü İslam medeniyetinin teolojik anlayışı insanları sömürmeyi öngörmemektedir. İslam medeniyetinin anti-sömürgeci olduğunu anlamak için üç yy. İngiliz sömürgesi olarak kalan Hindistan'la İngiltere'nin, Fransız sömürgesi olan Cezayir'le Fransa'nın, diğer yandan Osmanlı hâkimiyetindeki Balkanlarla Anadolu'nun, gelişmişlik ve götürülen hizmet açısından karşılaştırılması bize yeterli fikir vermektedir. İslam medeniyetinin özelliklerini, bu medeniyetin ürünleriyle, örneğin; kitap medeniyeti, vakıf medeniyeti, cami medeniyeti şeklinde de tanıtmak mümkündür.

2. İslam Medeniyetinin Gelişim Süreci

İslam medeniyetinin doğuşu ve ilk devresi, VII. Yüzyılın başlarından itibaren, Hz. Peygamberin ilk vahyi tebliğ etmesiyle başlamayan, VIII. yüzyılın ortalarına kadar Emevilerin yıkılışı ile sona eren bir süreç olarak kabul görülmektedir. İlk başta, Arabistan'da ortaya çıkan bu medeniyet, dört halife döneminde barış yoluyla yapılan fetihlerle birlikte, büyük bir coğrafyaya yayılmaya başladı. Kısa zamanda, genişleyen İslam dünyasının sınırları, birçok yabancı kültür merkezlerini de içerir olmuştur. Bu bölgelerdeki yerel kültürler, düşünce ve dinlerle temasta bulunan Müslümanlar, bu milletlerin kültürlerini tanımaya başladılar. (Bozkurt, 2018: 219).

İslam medeniyetinin ilk kurucuları Araplar olsa da, kısa sürede Farslar, Türkler ve diğer Müslüman halklar bu medeniyetin gelişimine büyük katkıda bulundular. Bir medeniyetin yaşaması ve ölmesi aynı zamanda onun temel öğretisinin niteliğine de bağlıdır. Şöyle ki, bu medeniyet kendine bağlananları dünyayı terk etmeye davet ederse, ruhi yönde büyük ilerlemeler kaydedecektir. Fakat bedeni, fikri yetenekleri vb. tabii görevlerini yapmadan filizlenmeden yok olup gidecektir. (Hamidullah, 2007: 61)

İslam Medeniyeti, VIII. -XI. yüzyıllar arasında gelişerek zirveye ulaştı. Araplarla birlikte Fars ve Türklerin katkılarıyla siyasi, askeri ve kültürel alanlarda büyük gelişmeler sağlandı. Konu ile ilgili, Rus müsteşrik Barthold'un görüşü dikkate değerdir. "Türklerin, İslam ümmeti camiasına girerek, İslam medeniyeti adını verdiğimiz büyük kültür dairesinin gelişmesine - Araplar, İranlılar ve sair Müslüman unsurlarla beraber-bin yıldan fazla çalışmışlar, muhtelif İslam sahalarında askeri aristokrasiye dayalı devlet kurmuşlar ve Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun kuruluşundan başlayarak son asra kadar, İslam dünyasının hegemonyasını ellerinde tutmuşlardır. İşte bu bakımdan, dünyanın ve bilhassa İslam dünyasının kaderi üzerine büyük ve devamlı tesir yapmış olan Türklerin tarihini bilmeden İslam Tarihi'ni anlamamanın mümkün olamayacağı nasıl tabii ise, İslam tarihi çerçevesi içine sokmadan Orta Zaman Türk Tarihi'ni anlamamanın mümkün olamayacağı da o kadar tabiidir."(Barthold, 2004: 32).

Müslümanlar dini-felsefi, bilim-sanat alanlarında olduğu kadar fenni ilimlerde de büyük nailiyetler elde ettiler. Böylece, her alanda diğer medeniyetlere de katkı sundular. Nitekim, bir ilim dini olan İslamiyet, aynı zamanda bir ilim medeniyetidir. Zira, İslam'a göre, ilim ve ibadet birbirinden ayrılmayan iki unsurdur. Bu sebeple, Müslümanlar, İslam'ın erken dönemlerinden itibaren, çeşitli ilimleri araştırmaya başladılar. Önceleri, kısmen tercüme şeklinde olan ilmi çalışmalar, daha sonra Müslümanların kendi eserleri olarak ortaya konuldu. Kuran, sünnet, fıkıh, kelim gibi tercümeye ihtiyaç duymayan dini ilimlerin yanı sıra, tarih, coğrafya, astronomi, tıp, felsefe, matematik, mimari, iktisat, sosyoloji vs. gibi ilimlerde tercüme edilirdi. Ali b. Rabban et-Taberi, Razi, İbn Cülcül, İbn Cezzar, İbn Sina, el-Mes'udi, el-Biruni, İbn Hazm, İbn Rüşd, el-Gazzali, Ebu'l-Fida, İbnu'n-Nefis, Abdülaziz es-Sivasi, Geredeli Murad, Hacı Paşa, Mukbilzade Mü'min, Sabuncuoğlu Şerafeddin Ali, Ak Şemseddin, Ali Kuşçu, Mirim Çelebi, İbn Kemal, Ebu Suud Efendi vs. gibi bir çok alim, çalışmaları ile bilim tarihine özgün eserler bırakarak bütün dünyaya ışık tutmuşlardır. Farabi, İbni Sina, Gazali gibi İslam filozoflarının eserleri ile Aristo'nun Arapça'ya tercüme edilmiş eserlerinin Latince'ye çevrilme faaliyetleri yanında, Batı dünyası diğer ilimlerle de meşgul olma mecburiyeti duymuştur. Hatta üniversitelerinde XII. yüzyılın sonlarından itibaren tıp dersleri konularını, İbni Sina'nın "Kanun" adlı eseri ile İbni Rüşd'ün tıbbi risaleleri üzerine teksif etmiş bulunuyorlardı.⁵ (Kazıcı, 1996: 185-186).

Müslüman alimlerin bu çalışmaları, yavaş yavaş günümüz Batı alemleri tarafından da anlaşılacaktır. Nitekim Montgomery Watt, hem bu durumu hem de Batı aleminin İslam dünyasına karşı beslediği kin ve garezine temas ettiği ifadesinde şunları söylemektedir:"Müslümanlarla Hıristiyanların, Araplarla Avrupalıların bir dünya içinde gittikçe kaynaştığı şu zamanda, İslam'ın Avrupa'ya yaptığı tesiri incelemek, son derece isabetli bir çalışmadır. Ortaçağ Hıristiyan yazarlarının, zihinlerinde tablosunu çizdikleri İslam'ın tamamen iftira mahsulü olduğu çoktandır bilinmektedir. Yalnız şimdi, geçen asır boyunca, araştırmacıların yaptıkları tetkikler sayesinde Batıların gözleri önünde daha objektif bir şekil belirlemektedir. Fakat biz Avrupalıların kör gözü, İslam kültürüne olan borcumuzu görmeye manidir. Geçmişten gelen mirasımıza İslam'ın yaptığı tesirin kıymet ve

İslam Medeniyetinin Temelleri Ve Tarihi Gelişim Süreci

kadrini bazen küçümsüyor, bazen de tamamen görmezlikten geliyoruz. Müslüman ve Araplarla daha iyi münasebetler kurabilmek için, borçlarımızın tamamını itirafa mecburuz. Onu saklamak ve inkar etmek. Sahte bir gurur alametidir."⁶ (Watt,1986: 11). Diğer bir taraftan, İslam medeniyetinin tarihi seyrine bakıldığında, kendine özgü üç aşamalı bir gelişim süreci geçirdiği görülmektedir. XVII. yüzyılın sonlarından itibaren, Batıda kabul edilen Avrupa tarihi merkezli, Ortaçağ, Yeniçağ ve Yakınçağ şeklindeki çağ taksimi, daha sonra yaygınlaşmış ve benimsendiği, ancak başta İslam ve Türk tarihi olmak üzere, Avrupa dışındaki milletlerin tarihlerine bu taksimatı uygulamak mümkün değildir. Çünkü bu çağ taksimatı başta, İslam medeniyeti olmak üzere diğer medeniyetleri tarihin dışına iterek tarihi yok saymaktadır. Genel olarak, medeniyet tarihinde yaşanan üç büyük kültür geçişine göze atılırsa, bunlardan ilki, milattan önce VI.-IV. yüzyıllarda Antik Mısır, Mezopotamya, Hint ve İran düşüncesinin Grekçeye ve Yunan düşüncesine, ikincisi, VIII.-X. yüzyıllarda Grek ve diğer antik düşüncelerin Arapçaya ve dolayısıyla İslam dünyasına, son olarak IX. yüzyıldan itibaren, İslam dünyasının birikiminin, Arapçadan Latince, İbranice ve diğer Batı dillerine intikali olarak sıralanabilir. İslam medeniyeti antik kültür eserleri, başta İskenderiye, Harran, Cündüşâpür olmak üzere buldukları merkezlerden temin edilerek, eski medeniyetlere ait birikimleri İslam dünyasına kazandırmıştır. Bilimde, şiirde, edebiyatta, mimarlıkta durum böyledir. Sadece bir buçuk asır içerisinde, Emeviler döneminde Sind, Maveraünnehir ve Endülüs fethi ile birlikte, İslam medeniyetinin sınırları Türkistan'dan Fransa'nın güneyine, Kafkaslardan Hindistan'a kadar genişlemiştir. Sarıçam, 2011: 65).

Son olarak, İslam Medeniyetinin duraklama ve çöküş sürecine bakıldığında, genel olarak medeniyetlerin yıkılışındaki genel faktörlerin aynı ölçüde İslam Medeniyetini de etkilediği söylenebilir. Nitekim, Medeniyetler canlı ve dinamiklerdir; yükselirler, düşerler, bölünürler, birleşirler ve yıkılabilirler. Bir medeniyetin gerilemesinde ve yıkılmasında etkili faktörler şunlardır:

1. Jeolojik/doğal afetler (sel, deprem, yangın vs.),
2. Ekolojik dengenin bozulması; ciddi iklim değişiklikleri,
3. Bulaşıcı ve salgın hastalıklar,
4. Enerji ve hammadde kaynaklarının tükenmesi,
5. Ticaret yollarının değişmesi sonucu bir ülkenin veya bölgenin ekonomik değerini/gücünü yitirmesi,
6. Fikrî ve ahlakî hayatın bozulması,
7. Toplum bünyesinin zayıflaması (güven duygusunun sarsılması, karamsarlık, yılgınlık, korkaklık, bezginlik ve eziklik gibi),
8. Gelir dağılımının bozulması, zenginliğin adil olmayan bir şekilde belli ellerde toplanması,
9. Yabancı istilası,
10. Yeni neslin kendi medeniyetine sahip çıkmaması, zenginleştirmemesi, ilerletmemesi, hatta koruyama olarak değerlendirebiliriz. (Sarıçam, 2011: 18).

3. Diğer Medeniyetler İle Etkileşimi

Tarih boyu İslam medeniyeti ile diğer medeniyeti birbirlerine yakın olmuşlardır. Dünya üzerinde etkisi halen çok kuvvetli bir şekilde gösteren bu iki medeniyet arasındaki farklılıklar, insanlığı olumlu ve olumsuz yönde etkilemektedir. Diğer bir taraftan kaynağını Kuran ve Sünnetten alan İslam dininin yayıldığı bölgelerde, üstün bir medeniyet kurmakla birlikte, farklı kültürlerle, özellikle, Hıristiyanlık, Yahudilik ve diğer inanç sistemlerine de önemli ölçüde etkisini göstermiştir. Kültür ve medeniyetin birbirleriyle en iyi şekilde etkileşim sağlaması fetihler ve ticaret ilişkileri ile meydana gelmiştir. Böylece bu sayede, farklı medeniyetlerin birbirleriyle etkileşimi, toplumlarda yeni dillerin ve kültürlerin oluşumuna da yol açmış olur. (Bozkurt, 2018. 219).

İslam medeniyeti bazı yönlerini farklı medeniyetlerden aldığı gibi, kendisi de birçok alanda diğer medeniyetleri etkilemiştir. Müslümanlar, eski kültürlerini İslami değerlerle birleştirip kendilerine özgün yerel kültürlerinin ortaya koymuşlardır. Böylece, ortak kültürlerle birlikte, zengin İslam medeniyetini kurmuşlardır. Asya Afrika, Avrupa İslamlaşma sürecine girdikten sonra İslam medeniyetinin ana unsuru haline gelmiştir. İslam medeniyetinin Batı'ya etkilerine gelince, Rönesans döneminden itibaren başlamıştır. Şöyle ki, Müslümanlar, ilmi ve kültürel akımların Avrupa'ya aktarılmasında aracı olmuşlardır. Özellikle, Sicilya ve İspanya'da İslam'ın yayılma süreciyle bu aktarım faaliyetleri daha artmıştır. Tercüme faaliyetleri başta olmak üzere her türlü ticari ve kültürel ilişkiler sayesinde , birbirlerini yakından tanıma fırsatı bulmuştur. Nitekim, Orta çağda kendisinin gerileme dönemini yaşayan Avrupa, siyasi, askeri, ekonomik etkileşimler İslam Medeniyetinin her alanından yararlanarak, farklı unsurları ülkelerine aktarmaya çalışmışlardır. Böylece, Avrupa'da bu günkü Batı medeniyetini doğuran, Reformlar ortaya çıkmıştır.(Erşahin, Sarıçam, 201: 309).

4. Sonuç Ve Değerlendirme

Son olarak, İslamiyet'in doğuşuyla birlikte temelleri atılmış olan İslam Medeniyeti, dört halife ve Emeviler ve sonraki dönemlerde daha da genişledi. Özellikle, Türklerin İslam'ı kabul etmesiyle birlikte, daha da yaygınlaştı. Böylece, Anadolu'nun fethi, İslam medeniyeti ile Batı arasında karşılıklı ilişkilerin artması en çok ilmi ve kültürel alanlarda gelişmelerde kendini gösterdi. Aynı zamanda, Galileo ve Aristoteles'in eserleri Arapçaya tercüme edildiği gibi, Farabi, İbn Sina, Gazali gibi İslam filozoflarının eserleri de Latinceye çevrildi. yanı sıra, eserleri de Latince'ye çevrildi ve bunun sonucunda Batı dünyası diğer bilimlerle uğraşmak zorunda kaldı. 12. yüzyılın sonlarından beri üniversitelerde bile, tıp derslerinin İbn Sina'nın, "Kanun fi' t-tıb" eseri okutulmaya başlandı.

Romalılar ve Bizanslılar, mirasçıları, Doğu ve Batı dünyasını Akdeniz çevresinde birleştirdiler ve Doğu kültürünün Batı'ya geçişinde aracılık eden bir "Akdeniz uygarlığı" yarattılar. İslam'ın gelişiyile birlikte, Batı dünyası İslam medeniyeti aracılığıyla Doğu kültürünü elde etmek ve iletmek zorunda kaldı. Müslümanlar, eski Doğu uygarlığının ve antik bilimlerin batıya aktarılmasında önemli bir rol oynamıştır. Doğu'nun bilimlerini inceleyen Müslümanlar, bu

İslam Medeniyetinin Temelleri Ve Tarihi Gelişim Süreci

bilimlere önemli katkılarda bulunmuş ve batıya aktarmışlardır. Gerçek şu ki, Orta çağın sonlarında ve Rönesans'ta, Yunan felsefesi, Batı'daki doğrudan çeviriler ve çevirilerden ziyade Arapların elinde olanlara dayanarak incelenmiştir. Aristoteles'in mantığı, Fiziği ve metafiziği, ya arapça'dan gelen ikinci el çevirilere ya da İbn Sin'in eserlerine dayanarak incelenmiştir.

İslam medeniyetinin doğuşu ve gelişmesi üç temel esas çerçevesinde özetlenebilir. Müslümanlar inanç, güven, doğruluk, çalışma, işini iyi yapma, ilim gibi değerlerin öncülüğünde ve bu değerlerin şekillendirdiği ruhla, tarihî süreçte diğer medeniyetlerden aldıklarını özümsemişler; ahlakî, ekonomik, siyasî, sosyal, felsefe, bilim ve sanat gibi alanlarda kendi ürünlerini meydana getirmişler, bu sayede yeni bir medeniyet ortaya çıkarmışlardır. Medeniyet maddi ve manevi olmak üzere iki yönlüdür. İnsanın maddi (makine imali gibi) ve manevi (şiiir gibi) olmak üzere iki türlü eylemi vardır. Her medeniyetin topluma ruh, canlılık veren, dinamiklik kazandıran kendine özgü tarihî şartlarda gelişmiş ve kök salmış temel değerleri mevcuttur. Medeniyetlerin doğuşunda, gelişmesinde, varlığını idame ettirmesinde ve dinamizm kazanmasında aynı zamanda medeniyetler arası ilişkilerde bu değerlerin dikkate alınması önemlidir. Medeniyetin her safhasında manevi yönün ihmal edilmemesi önemlidir. Maddi gelişmeler veya teknolojik, ahlakî ve manevi değerleri ön planda tutmayan kişi veya toplumun eline verildiği zaman, önlenmesi güç katliamlara, zulümlere yol açar. Medeni kişi, sadece medeniyetin ürettiği malzemelere sahip insan değildir. Maddi ve teknolojik hayat düzeyi alt seviyede de olsa, bir medeniyetin, teknolojik imkâna sahip olan bir medeniyetten aşağıda bulunduğu söylenemez.

KAYNAKÇA

- Adivar, A. (1969). Tarih Boyunca Bilim ve Din, İstanbul.
Ayvazoğlu, B. (1979). İslami Estetik ve İnsan, İstanbul.
Azimli, M. (2018). Siyer, Ankara.
Barthold, B. (1963). İslam Medeniyeti Tarihi, Ankara.
....., (1975). Orta Asya'da Türk Tarihi, Ankara.
..... (2004). İslam Tarihi, (çev, Fuat Köprülü), Ankara.
Bayraktar, M. (1985). İslam'da Bilim ve Teknoloji Tarihi, Ankara 1985.
Bozkurt, N. (2018). Abbasi, Ankara.
Hamidullah, M. (2007). İslam'a Giriş, Ankara.
Kazıcı, Z (1996). İslam Kültür ve Medeniyeti, İstanbul.
Köprülü, F.- Barthold, W. (1973)İslam Medeniyeti Tarihi, Ankara.
Klimovich L. (1936). Çarlık Rusya'sında İslam, Moskova.
Kulikova, A. (1986). Oryantalizm V. Rus yasama eylemleri XVII-1917 yüzyıl, Moskova.
Kuznetsova, N. A. (1971).Oryantalizm, Büyük Sovyet Ansiklopedisi, c. XIV, Moskova.
Manzur, P. (1990). İslam ve Batı, Denemeler, İstanbul.
Mavlutov, R. R. (1974). İslam, Moskova.
Taberi, M. (1326 / 1948). El-umam ve El-Muluk, Kahire.

Watt, W. M. (1986). Hz. Muhammed, Mekke'de, (çev. R. Ayas, A. Yüksel), Ankara.

....., (1986). İslam'ın Avrupa'ya Tesiri, (çev: Hulusi Yavuz,) İstanbul .

Heyet, (2014). Kuran Yolu (Türkçe Meal ve Tefsir), Ankara.

Sarıcam, İ, Ersahin S. (2011). İslam Medeniyetinin Tarihi, Ankara

Sezgin, F. (2010). Bilim Tarihi Üzerine Konuşmalar, İstanbul.

SOSYAL MEDYADA ADALET KAVRAMI: KADINA VE ÇOCUĞA YÖNELİK ŞİDDETİN SOSYAL MEDYADAKİ YANSIMALARI

THE CONCEPT OF JUSTICE IN SOCIAL MEDIA THE REFLECTIONS OF VIOLENCE AGAINST WOMEN AND CHILDREN ON SOCIAL MEDIA

КОНЦЕПЦИЯ ПРАВОСУДИЯ В СОЦИАЛЬНЫХ СМИ: ОТРАЖЕНИЯ НАСИЛИЯ ПРОТИВ ЖЕНЩИН И ДЕТЕЙ В СОЦИАЛЬНЫХ СМИ

Elif Başak SARIOĞLU*

ÖZET

Gün geçtikçe, ülkemizde kadına ve çocuğa yönelik şiddet ile ilgili haberler daha çok gündeme gelmektedir. Bu çalışmada ana akım medya kanallarında yer alan seçili haberler mercek altına yatırılmıştır. Araştırmada sosyal medyanın, özellikle kadınlara ve çocuklara yönelik şiddet içeren dava süreçlerinde, etkili olduğunu gösterebilmek adına seçili davalarda sanıkların salıverildikten sonra sosyal medyada aldıkları tepkiler sonrası tekrar tutuklandıklarına yönelik haberler incelenmiştir. Sosyal medya, iletişim anlayışımızı ve haberleşme biçimlerimizi değiştirmiş ve dönüştürmüştür. Çalışmada, kullanıcılarına hızlı, kısa ve pratik içerik üretimi fırsatı sunan ve sosyal ağlar arasında ilk sıralarda yer alan Twitter üzerinden paylaşılan mesajlar da kullanılmıştır. İnceleme, ele alınan şiddet olaylarına dönük farkındalık yaratmak amacıyla hazırlanan mesajlardan örnekler ile desteklenmiştir. Sosyal medyanın, ülke genelinde mücadele edilmesi gereken ve toplumsal bir sorun olan kadına ve çocuğa yönelik şiddetin önlenmesi ve işleyenlerin de en ağır cezaları almaları konusunda giderek artan bir oranda, itici bir güç olarak kullanıldığı, örnek vakalar üzerinden doğrulanmış ve buna yol açan sebepler tartışılmıştır. Paylaşılan mesajlar göstermiştir ki; sosyal medyanın belli bir gündem çerçevesinden kalabalıkları toplayabilme gücü, şiddetin önlenmesi ve adil yargılama süreçlerinin uygulanmasını talep etmek için de kullanılmaktadır. İleri çalışmalarda, şiddet suçlarında sanıkların salıverilmesinin önüne geçebilmek adına kanunda yapılabilecek değişiklikler konunun uzmanları tarafından tartışılarak, gerekli düzenlemelerin yapılması önerilebilir.

Anahtar Kelimeler: *Sosyal Medya, Kadına Şiddet, Çocuğa Yönelik Şiddet, Adalet, Türkiye*

* ORCID: [0000-0001-5558-6596](https://orcid.org/0000-0001-5558-6596), Dr. Öğretim Üyesi, Fenerbahçe Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü, elifsarpca@yahoo.com

ABSTRACT

Violence against women and children is a major problem in Turkey. The number of court cases which include violence against women and children has increased substantially in recent years. In the legal proceedings, particularly in the case of homicide of women, the release of the defendant, or good conduct abatement gathers a lot of criticism. In cases where the public feels that the justice mechanism fails to be fair, individuals respond through social media. After legislative, executive and judicial power, “media” is considered to be the fourth power. In addition, it is gaining more power in digitalization era. Twitter provides its users the opportunity to shared their messages fast and easy. The study was supported by examples of “Tweets” prepared to raise awareness of the violence.

Raising awareness through social media is becoming more popular among parts of society, with the hope that it will have an impact on the legal processes, favoring the defendant in terms of fairness and speed. This study focuses on several cases involving violence against women and children in which the reactions on social media has resulted in reversal of the courts’ decisions. The analysis confirms that social media is increasingly used as an outside force for proper functioning of the justice.

Keywords: *Social Media, Violence Against Women, Violence Against Children, Justice, Turkey*

АННОТАЦИЯ

С течением времени в нашей стране на повестке дня появляются новости о насилии в отношении женщин и детей. В нижеследующем исследовании рассматриваются избранные новости основных каналов СМИ. В ходе исследования были изучены новости распространённые в социальных сетях, особенно по поводу случаев насилия по отношению женщин и детей. А так же, информации по поводу обвиняемых, после их ореста в связи нажимом СМИ и освобождения из заключения. Социальные сети изменили наше понимание к общению и формы общения. В исследовании также использовались сообщения из Twitter, который предлагает своим пользователям возможность создавать быстрый, короткий и практичный контент и входит в число лучших социальных сетей. Обзор был подкреплён примерами из информации, подготовленных для повышения осведомлённости об инцидентах, связанных с применением насилия. Социальные сети всё чаще используются в качестве действующей силы для предотвращения насилия в отношении женщин и детей, с которым необходимо бороться по всей стране. Кроме этого, она должна использоваться для натиска над виновными с целью осуждения самыми суровыми наказаниям, а сами причины должны обсуждаться публично. Обмен информации показал, что, способность социальных сетей собирать толпы людей с определенной повестки дня также можно использовать с целью требования предотвращения насилия и осуществления процессов справедливого судебного разбирательства. В дальнейших исследованиях эксперты дела могут обсудить те изменения, которые могут быть внесены в закон с целью предотвращения освобождения обвиняемых в насильственных преступлениях и каковы могут быть приняты меры для предотвращения подобных случаев.

Ключевые слова: *социальная медиа, насилие против женщин, насилие в отношении детей, закон, Турция*

Giriş

Yeni iletişim teknolojileri, ekonomik, sosyolojik ve politik anlamda dünyayı değiştirmiş; sağlıktan, bankacılığa, eğitimden sanata kadar her alanda farklılaşmaya

sebepl olmuştur. Bireysel bazda düşündüğümüzde ise, kişilerin kendilerini ifade ediş veya sunuş biçimleri ve dış dünya ile iletişim kurma şekilleri sosyal medyanın yaygınlaşması sonrası değişime uğramıştır (Sarioğlu, Özgen, 2018: 1079-1080). Sosyal medya dediğimizde aklımıza ilk gelen kullanım alanı insanların birbirlerini izleme/takip etme amacıyla kullandıkları uygulamalar olmaktadır. Oysa ki, sosyal medyayı izleme alanı ile sınırlanmak onun fonksiyonlarını ve bugün geldiğimiz noktada sahip olduğu gücü küçümsemek olacaktır. Arap Baharı gibi olaylar göstermiştir ki; sosyal medya, sosyal eylemlerde kitleleri yönlendirmedeki büyük bir güçtür (Vardalier, Zafer, 2019: 380). Sosyal medya, belli bir gündem çerçevesinde kısa sürede kalabalıkları toplayabilme kapasitesine de sahiptir. Sosyal medyanın “siyasal iletişim” ve “propaganda” tarafındaki etkisini anlayan politikacılar ve iletişim uzmanları da sosyal medyayı günümüzün en etkili kitle iletişim aracı olarak tanımlamaktadırlar. Geçmişte insanları yalnızlığa sürüklediği için eleştirilere maruz kalan sosyal medya, günümüzde insanların birlik olabileceği, fikir alışverişinde bulunabileceği, ortak bir fikir geliştirebilecekleri interaktif bir ortam olarak konumlandırılmaktadır (Goodman Deane vd., 2016: 219-229; Biliciler 2018:6). Maxwell McCombs ve Donald L.Shaw’un gündem kurma modeline göre, medya insanların çoğunun ne hakkında konuşacağına ve gerçekleri ne olarak düşüneceğini, kuracağı gündemle etkiler. İnsanlar için en önemli enformasyon kaynağı medyadır (Yaylagül, 2006: 68-69). Ancak son dönemde hem yerelde hem de küreselde ana akım medyaya karşı giderek artan güvensizlik, kitlelerin sosyal medyaya daha çok yönelmesine yol açmaktadır. Bu bağlamda sosyal medya, kitlelerin bilgi edinme, ortak fikir geliştirme ve sosyal olaylarda birbirlerine destek olabilecekleri etkili bir medya aracı olarak hayatımızın merkezinde konumlanmıştır (Çımrın, 2010:196).

Türkiye’de, kadın cinayetleri ve çocuğa karşı şiddet davalarında sanıkların serbest bırakılması ya da çoğunlukla iyi hal indiriminden faydalanması halk arasında infial duygusu yaratmaktadır (Can, 2019). Bunun yanında ifade özgürlüğünün ya da farklı suçların işlendiği davalarda ağır cezaların verilmesi toplumda adalet anlamında bir tutarsızlık olduğu inancına sebep olabilmektedir. Adalet mekanizmasının yeterince hızlı olmaması ya da adil yargılamanın gerçekleşmediği duygusunun ağır basması sonucu, insanların hak arama mücadelesi sosyal medya eksenine doğru kaymaktadır. Hayvan haklarından, engelli sorunlarına; sağlıkta şiddetten, dolandırıcılığa kadar pek çok konu ile ilgili yaşanan şikayetler, sosyal medyada paylaşılarak adalet mekanizmasındaki süreçlerin hızlandırılması ya da etkilenmesi amaçlanmaktadır. Ancak, özellikle kadına ve çocuğa şiddet vakalarında sosyal medyadaki seslerin giderek çoğaldığı, gerek sivil toplum kuruluşları bazında olsun gerekse bireysel olsun, adalet arayışlarının sosyal medya ortamına taşındığı gözlemlenmektedir (Özdemir, 2019). İlgili dava süreçlerinde kimi zaman sosyal medyadan gelen tepkiler sonrası, öncesinde salıverilen sanıkların tekrar gözaltına alındığı yönünde bir izlenim oluşmaktadır.

Adalet Kavramı

“Doğruluk”, “hak” ve “hukuk”, adalet kavramını açıklamaya çalıştığımızda ilk akla gelen kelimelerdir. Felsefi açıdan yaklaştığımızda, Platon ve Aristoteles’ten

Sosyal Medyada Adalet Kavramı: Kadına Ve Çocuğa Yönelik Şiddetin Sosyal...

beri üzerinde düşünölen bir kavramdır. Herkese, hakkı olanın eşit ve adilce dağıtılması anlamını taşıyan eylemdir. Platon'un "Devlet" adlı eseriyle ön plana çıkmış ve sonrasında günümüze kadar sosyolojik ve siyasal ortamların tartışma olgusu halini almıştır. Yunan trajedilerinde adalet, gelenek ve alışkanlıkla, Platon'da, diğler bütün erdemleri kuşatan en yüksek erdem olarak, Stoa felsefesinde ve skolastik felsefede ise doğal hukukla irtibatlandırılmıştır. Aristoteles ise Platon'un adaletin en yüksek erdem olduğuna dair görüşlerini aynen alır ve bu görüşü genel (politik) yasal doğruluk kavramına dönüştürür (Topakkaya, 2008: 35). Farklı bir açıdan yaklaşan bir düşünür olan Thrasymakhos ise adaleti (doğruluk), "güçlünün işine gelendir" olarak tanımlar ve "her yönetim yasaları kendi işine geldiği gibi uygular" diyerek konu üzerinde döneminin en karamsar bakış açılarından birini yansıtır (Platon, 2010: 14-18; 336-339). Adalet günümüzde bütün canlıları ve doğayı kapsayacak şekilde çok yönlü olarak değerlendirilmektedir ancak araştırmamız gereği eğer kavramı sadece insana özgü konular tarafından değerlendirilecek olursak adalet, kişilerin temel haklarının korunması talebi ve mevcut koşullarda gereklerinin, sürekli olarak, ölkeler ve dünya düzeyinde gerçekleştirilmesi talebi olarak düşünülebilir (Güriz, 2013:45). Bir ölkedeki azınlıkların veya dezavantajlı kişilerin durumunu değerlendirmek, o ölkedeki hukuki sistem konusunda genel bir ön görüş sağlayabilmektedir. Aristoteles'e göre denkleştirici ve düzenleyici adalet hukuki ilişkide taraf olanların eşit muamele görmesini gerektirir. Ancak, adalet dağıtırken haksızlık yapmamak için farkları algılayan ve bu farkları eşitlemeye çalışan bir bakış açısına sahip olmamız gerekmektedir (Akdemir, 2014: 892). Dünyada bu fikri benimseyen pek çok gelişmiş ölkeler, kadın ve çocukların toplumda dezavantajlı gruplar olduğunu düşünerek, onların haklarını eşitleyecek bir sistemde ilerlemeye çabalamaktadırlar. Ölkemizde ise, kadın ve çocuklara yönelik şiddet ile ilgili davalarda sanıkların salıverilmesi ya da iyi, hal indirimi almaları, "doğruluk", "hak" ve "hukuk" kavramlarının vicdanlarda sorgulanmasına ve bu uygulamaların giderek daha çok tepki almasına sebep olmaktadır.

Türkiye'de Kadına ve Çocuğa Yönelik Şiddet Sorunsalı

Ölkemizde, adalet deyince ilk akla gelen konular arasında kadına ve çocuğa yönelik şiddet konusu yer almaktadır. Şiddet, karşılıklı ilişkiler ortamında, taraflardan birinin veya birkaçının doğrudan veya dolaylı/toplu veya dağınık olarak, diğlerlerinin bedensel bütünlüğüne veya törel (ahlaki, manevi) bütünlüğüne, mallarına veya simgesel ve kültürel değerlerine, oranı ne olursa olsun zarar verecek şekilde davranması olarak tanımlanmıştır (Micaud, 1991:11). Anlaşıldığı üzere, şiddetin pek çok türü bulunmaktadır. Kimi zaman psikolojik, kimi zaman fizyolojik olarak karşımıza çıkan şiddetin en çok toplumsal güç ilişkilerinde ikincil konumda olarak görünen, kadınlara ve çocuklara uygulandığına şahit olmaktadır. Giddens'in ifade ettiğeri gibi "bugün içinde yaşadığımız dünya çok gergin ve tehlikelidir" (Giddens 2018: 17). Ne yazık ki, içinde yaşadığımız dünya, özellikle kadın ve çocuklar için gittikçe daha tehlikeli bir hale gelmektedir. "Davranış bilimciler, Skinner ve Watson, insan davranışını biçimlendiren asıl şeyin toplumsal koşullanma

olduğunu söyler. Kişi yaşam boyu bir kültürel süreçten geçer. İçinde yaşadığı toplum onu belli bir davranış biçimlendirmesine götürür. Her toplumun kültürü kendine özgüdür” (Balcıoğlu: 2000: 28). Bazı toplumlarda vahşi ya da kaba bir durum diğerinde hoş görülen bir davranış biçimi olabilir. Örneğin birçok ülke için kabul edilemez olan kadın ve çocuğa şiddet olgusu, bizim toplumumuzda, “eti senin kemiği benim”, “kızını dövmezen dizini döver”, “karnından sıpayı, sırtından sopayı eksik etmeyeceksin” gibi deyimlerle kanıksanmıştır. Toplumsallaşma sürecinde erkek ve kız çocuklarının öğrendikleri, kültürün cinsiyetlerine “uygun” bulunduğu duygu, tutum, davranış ve roller arasındaki farklılıklar toplumsal cinsiyet farklılıkları olarak adlandırılır (Dökmen, 2010: 24). Şiddet sorunsalının çözümünde, çocukların yetiştirilmesinde kodlanan toplumsal cinsiyet normlarının doğru konumlandırılmasının fark yaratabileceği düşünülmektedir. Bir başka deyişle, diğer pek çok davranış biçiminde olduğu gibi “şiddet” ile ilintili konularda da kültürel aktarım, kişinin içinde sosyalleştiği aile ve toplumdaki öğrenmiş olduğu davranış örüntülerini gelecek nesillere aktarma olgusu, kritik rol oynamaktadır (Gök, 2016: 461, Görgün Baran, 2012:422).

Dünya Sağlık Örgütü’nün tanımına göre, ‘çocuk sağlığını, yaşamını devam ettirmesini, gelişimini, haysiyetini etkileyen ya da potansiyel olarak etkileyebilecek her türlü; fiziksel ve/veya duygusal kötü muamele, cinsel taciz, ihmalkâr davranış, ticari veya başka amaçlarla sömürü’ olarak tanımlanan çocuğa yönelik şiddet (WHO, 2017), ülkemizde çeşitli sözleşmelerle yasal olarak güvence altına alınmıştır. Çocuk Hakları Sözleşmesi ve diğer uluslararası insan hakları sözleşmeleri vasıtasıyla çocukların her türlü şiddetten korunması gerektiği ve bunun temel bir hak statüsünde olduğu belirtilmiştir. (United Nations International Children’s Emergency Fund-UNICEF, 2014: 6). Ülkemiz, 1990 yılında Çocuk Hakları Sözleşmesine imza atmıştır (UNICEF, 2013:20). Tam 20 sene sonra, 2010 yılında ise Avrupa Konseyi Çocukların Cinsel Sömürü ve İstismarına Karşı Korunması Sözleşmesi’ni imzalamıştır (T.C. Resmî Gazete; 2011/28050). Buna karşın, Türkiye’de çocuğa karşı şiddeti ile ilgili tablolara baktığımızda, durumun giderek daha vahim bir hal aldığı görülmektedir. Türkiye İstatistik Kurumunun verilerine göre cinsel açıdan mağdur edilen çocuk sayısı 2014’de 74.064 iken, 2016’da 83.552’ye yükselmiştir. Adli Sicil ve İstatistik Genel Müdürlüğüne göre çocuk cinsel istismar hükümlülerinin yüzdesi 2006 yılında %42,5 iken, 2016 yılında %58,8 yükselmiştir. Cinsel suç mağduru olan çocukların yüzdesi 2014’ten 2016’ya %33 artmıştır (Polat, 2018:1). Kadına yönelik şiddet konusunda da ülkemizdeki tablo giderek kötüleşmektedir. Rakamlara genel bir bakış attığımızda, konunun bu denli gündemde olmasının sebebi karşımıza çıkmaktadır. Kadına yönelik şiddeti uluslararası alanda ve kapsamlı şekilde ele alan ilk uluslararası belge, Aralık 1993’de Birleşmiş Milletler ’de sunulan Kadına Yönelik Şiddet Bildirgesi’dir. Bu bildirmede, kadına yönelik şiddet, ister kamusal, isterse özel yaşamda meydana gelsin, kadınlara fiziksel, cinsel veya psikolojik acı ve ıstırap veren ve verebilecek olan, cinsiyete dayanan her türlü eylem veya bu tür eylemlerle tehdit etme, zorlama veya keyfi olarak özgürlükten yoksun bırakma olarak tanımlanmıştır (Kadına Yönelik Şiddetle Mücadele-Ulusal Eylem Planı 2016: 3). İçişleri Bakanı Sayın Soylu’nun Kasım

Sosyal Medyada Adalet Kavramı: Kadına Ve Çocuğa Yönelik Şiddetin Sosyal...

ayında yaptığı açıklamaya göre 2019'da Türkiye'de öldürülen kadın sayısı 299 olarak kayda geçmiştir. Bu sayı yıl sonuna doğru daha da artmıştır. Cinayetlerin yüzde 72,8'inin evde işlendiğini, failerin yüzde 95'inin eş, partner ya da akraba olduğunu açıklanmıştır (www.dw.com, 2019).

Kadına şiddet sorunsalı penceresinden değerlendirdiğimizde, göçler ve yarattığı sosyo-ekonomik baskı, kentleşme, erkeğin egemenlik sorunsalı, cehalet gibi pek çok sebep şiddete temel oluşturmaktadır. Ekonomik durum, toplumsal cinsiyet normları gibi pek çok sebeple de şiddete karşı çıkamama durumu yaşanan ülkemizde tartışmayı bile hanımefendiliğe yakıştıramayan bir kültür ile büyüyen birey, yetişkinlikte bu cinsiyet rolünün etkisinden çıkmakta zorlanmaktadır. Kendisi çıkmak istese dahi, yakın çevresi ya da toplumun baskısı sebebiyle çıkamamaktadır. Bir toplumun kadına şiddet olgusuna nasıl yaklaştığını ve konuyu toplum içinde nasıl şekillendirmek istediğini anlamak için en iyi araçlardan bir tanesi, o ülkedeki ilgili haberlerin basındaki yansımalarını incelemek olmalıdır. Örneğin ülkemizde, şiddet haberleri genellikle içeriğin ağırlığına göre hazırlanmamış, klişe başlıklar kullanılarak, mağdurun fotoğrafı eşliğinde sunulmaktadır. Kadın kurbanların mağdur ve zayıf bireyler olarak gösterilmesi, kurbanların isimlerinin açıkça ortaya sunulması, şiddete maruz kalan kadınların fotoğraflarının ya da şiddet anının görüntülerinin de kullanılması, bunun yanısıra şiddet uygulayanın ya da sanığın isminin ve görüntülerinin kullanılmaması eril toplumsal yapının daha da yaygınlaşmasına yol açmaktadır (Sarioğlu ve Özgen, 2019: 1072). “*Kadına yönelik şiddetin önlenmesi için bireysel önlemler kadar toplumsal ve kurumsal çabalar da zorunludur*” (Peltekoğlu ve Tozlu, 2017: 3).

Çocuğa karşı şiddet, kadına yönelik şiddetten farklı olarak çok değişik kategorilere ayrılabilir. Ev içinde uygulanan bedensel cezalandırma uygulamalarından, ihmellere bağlı olarak gerçekleşen ev içi kazalarına, cinsel tacizlerden, erken yaşta zorla evlendirmelere kadar farklı şekillerde ortaya çıkabilmektedir. Çocuklara ilişkin TUIK verileri incelendiğinde çocuklara yönelik şiddet ile ilgili oldukça kısıtlı bir bilgi aktarımı olduğu görülmektedir. Ancak, gittikçe daha çok gündeme gelen çocuğa karşı cinsel taciz davalarında, rızanın aranması, rızanın ceza indiriminde dayanak olarak kullanılması, iyi hal indirimi, aile içinde gerçekleşen ve uzun yıllar devam eden istismar vakalarında durumu ağırlaştırıcı etkilerin göz önünde bulundurulmaması gibi durumlar çocuğun yüksek yararını gözetmemekte ve çocuğu yeniden mağdur etmektedir (Erdemli, 2017: 46).

Sosyal Medya'nın Gücü

Günümüzde, medya sektörü dışındaki bireyler de yurttaş gazeteciliği veya blog yazarlığı gibi faaliyetlerle bilginin hem üreticisi hem de tüketicisi haline gelmişlerdir. Her gün ilerletilen ve genişletilen uygulama alanları ile internet, medya dönüşüm çağı için mükemmel bir araçtır (Andrejevic, 2014: 64). Bugün sosyal medya dünya genelinde o kadar yoğun kullanılmaktadır ki çoğu zaman sosyal medyanın iletişim tarihinin gelişim sürecinde ne kadar yeni bir kavram olduğu unutulmaktadır. Oysa ki, 2005 yılında ilk defa tanıştığımız sosyal medyanın tabana yayılıp bu denli yaygın kullanımı son on yıl gibi kısa bir süre içerisinde olmuştur.

Bu kadar hızlı bir değişim, sosyolojik, psikolojik ve iletişimsel açıdan birçok toplumsal değişikliğe yol açmıştır. Bu değişiklikler birçok düşünürün çalışma konusu olmuş ve farklı teorilerin gelişmesine zemin oluşturmuştur. Manuel Castells, iletişimin iktidar yaratma konusundaki gücüne vurgu yaparken paralel olarak iktidarların da iletişimi biçimlendirmede rol aldıklarını savunmaktadır. İnternetin yaygınlaşması ile ağlar üzerinde oluşan ortak payda ve hedef birlikteliklerini ‘Ağ Toplumu’ olarak ifade edilmektedir (Castell, 2013: 621-632).

Sosyal medya, haber ve bilgiyi geniş kitlelere hızlı bir şekilde yayabilme kapasitesi, kullanıcılar tarafından oluşturulan ağlar yardımıyla hızlı ve toplu tepki verebilme fonksiyonları ile adalet arayışlarının ve haksızlığa uğrayıp sesini duyurmak isteyen kesimlerin tercih ettiği yeni mecra durumundadır. Sosyal medyada en çok kullanılan uygulamaların başında gelen Twitter’in etiketleme (hashtag) sistemi ile bilgilerin bir araya getirilmesini kolaylaştırması, tepki vererek toplumsal bir ses olmak isteyenlerin koordine olmalarına yardımcı olmaktadır. Kullanıcılar belirli tartışmalara katılmak istediklerinde paylaşımlarına ilgili etiketleri ekleyerek dahil olabilmektedirler (Bruns, 2011: 1323-1324). Ayrıca, etiket ile paylaşılmış tweetler, sayfa içerisinde sunulan arama özelliğiyle kronolojik olarak incelenebilmektedir (Potts, Seitzinger, Jones ve Harrison, 2011: 236). Sosyal medya, sesini duyuramayan kitlelerin sessiz çığlığı konumundadır. Kimi zaman sosyal medya üzerinde belli kampanyalar altında örgütlenen grupların, dijital aktivizm yoluyla seslerini duyurmaya çalıştıkları gözlemlenmektedir. Örneğin, change.org bunun başarılı bir temsili olarak ele alınabilir. Kimi zaman da belli bir konuda farkındalık yaratmak ya da belli bir konuyu savunmak isteyen kişi ya da gruplar, bireysel ya da gruba/derneği temsil eden, konu üzerine açılmış sosyal medya hesapları ile ses getirmeye ve destekçi toplamaya çalışmaktadırlar. “*Toplumda infial yaratan olayların hemen hemen hepsinde, sosyal medyanın gündemi belirleme ve değiştirme gücünün sınırlarının net bir biçimde arttığını görülmektedir*” (Alp, 2019: 59).

Araştırmanın Amacı

Sosyal medyanın yarattığı toplumsal değişikliklere farklı açılardan yaklaşan araştırmalar hem sosyolojik hem psikolojik hem de iletişimsel boyutta önemli çıktılar sağlamaktadır. Bu araştırmada, Türkiye’de adalet mekanizmasının hızlı ve adil işlemesi konusunda sosyal medyanın itici güç olarak kullanılması olgusu araştırılacaktır. Örnek olarak seçilmiş davalarda sosyal medyadan gelen tepkilerin pratikteki yansımaları mercek altına yatırılmıştır.

Araştırmanın Yöntemi

Çalışma, 06 Mayıs 2019- 06 Aralık 2019 tarihleri arasında yayınlanan, Türkiye’nin en çok okunan 6 gazetenin incelenmesi ile sınırlandırılmıştır. Bu tarihler arasında ülkemizde en çok ziyaret edilen online haber siteleri arasında da ilk 10’da yer alan, CnnTürk, Milliyet, Habertürk, Hürriyet, Sabah ve Cumhuriyet gazetelerinde kadına ve çocuğa yönelik şiddet haberleri incelenerek, sosyal medyada en çok ses getirenler arasından bir örneklem seçilmiş ve 14 haber mercek altına

Sosyal Medyada Adalet Kavramı: Kadına Ve Çocuğa Yönelik Şiddetin Sosyal...

yatırılmıştır. Araştırmada, sosyal medyanın özellikle kadına ve çocuğa karşı şiddet içeren dava süreçlerindeki rolünün bir boyutunun anlaşılması için sosyal medya da bu konularda çıkan seçili haberler incelenmiştir. Sosyal medya kanalları arasında en çok kullanıcı sayısı olarak ilk sıralarda yer alan Twitter'da araştırmanın odaklandığı davalarla ilgili yayınlanan paylaşımlar incelenmiştir. Sosyal medyadan gelen tepkiler sonrasında ilgili davaların seyri konusundaki gelişmeler incelenmiştir. Araştırmada içerik analizi yöntemi uygulanmıştır. Krippendorff, içerik analizini “iletişimin yazılı/açık özelliklerinden yazılı/açık olmayan içerik özelliklerine yönelik çıkarımlar yapmak” olarak tanımlamaktadır (Gökçe, 1995:24). Merten ise bu tanımlı geliştirerek, içerik analizini sosyal gerçeğin yazılı/açık içeriklerinin özelliklerinden içeriğin yazılı/açık olmayan özellikleri hakkında çıkarımlar yapmak yoluyla sosyal gerçeği araştıran bir yöntem” olarak tanımlamıştır (Gökçe, 1995:24). İçerik analizi, metin, kitap, belge vb. malzemenin belli özelliklerinin belirlenmesi amacı ile yapılan bir tür taramadır. Bahsi geçen malzemeyi belli beklentiler ışığında incelemektir (Karasar, 1995: 184)

Araştırmanın temel hipotezleri aşağıdaki gibidir;

H1: Sosyal medya kadına ve çocuğa şiddet olaylarında adalet arayışı amacıyla kullanılabilir.

H2: Kadına ve çocuğa şiddet olaylarında sanıklar salıverildikten sonra sosyal medyada aldıkları tepkiler sonrası tekrar gözaltına alınmaktadırlar.

Araştırma Bulguları

Araştırmamızda, 13 Mayıs 2019- 13 Aralık 2019 tarihleri arasında kadına ve çocuğa karşı şiddet içeren olayları aktaran seçili haberler incelenmiştir. Milliyet, Habertürk, Hürriyet, Sabah ve Cumhuriyet gazetelerinin online haber sitelerinden elde edilen haberler doğrultusunda, Türkiye’de adalet arayışının sosyal medyadaki yansımaları irdelenmiştir.

Örnek Olay 1: Emine Bulut Cinayeti

18 Ağustos 2019 Emine Bulut’un evladının yanı başında öldürüldüğü tarihtir. 4 Kasım 2019 tarihli Milliyet Gazetesinin haberinde “Emine Bulut cinayetinde karar belli oldu, duruşma salonunda kavga çıktı” başlığı ile olay aşağıdaki şekilde açıklanmıştır:

“Kırıkkale’de, 18 Ağustos’ta eski eşi Fedai Varan tarafından bir lokantada 10 yaşındaki kızının yanında boğazından bıçaklanan Emine Bulut, kaldırıldığı Yüksek İhtisas Hastanesinde yapılan müdahaleye rağmen kurtarılamamıştı. Kaçan Fedai Varan, Bahşılı ilçesi girişinde polis ekiplerince gözaltına alınmış ve ardından tutuklanmıştı. Daha sonra olay anına ilişkin görüntülerin sosyal medyada yayımlanması infial yaratmış, siyasetçiler, sanatçılar ve kadın sivil toplum örgütleri başta olmak üzere toplumun tüm kesimleri olaya tepki göstermiş, 81 ilde basın açıklamaları ve protestolar gerçekleştirilmişti” (<http://www.milliyet.com.tr/gundem/emine-bulut-cinayeti-davasinda-gerekecli-karar-aciklandi-6071971>).

Bu haber metninde ifade edildiği gibi Emine Bulut olayı sosyal medyada çok konuşulmuş ve sanığın en yüksek cezayı almaması halinde, bu olayın toplumsal vicdanda iz bırakacağıının altı çizilmiştir. Emine Bulut cinayeti ile ilgili Twitter üzerinden yapılan çok çeşitli paylaşım ve tepkilerden birkaç tanesi aşağıda paylaşılmıştır.

Resim 1: Emine Bulut Cinayeti
Kaynak: Milliyet Gazetesi- 4
Kasım 2019

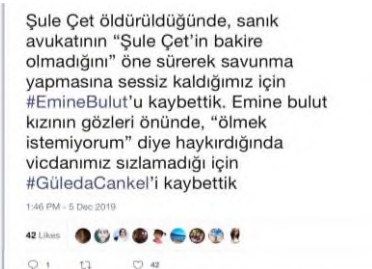
Resim 2: Tweet 1_Emine Bulut Cinayeti

Kaynak: <https://twitter.com/tugcecanpolatt/status/1202849673125519361>

Resim 3: Tweet 2_Emine Bulut Cinayeti

Kaynak: <https://twitter.com/kademorgtr/status/1205231641737736194>

Resim 3'de yer alan bir tweet, "Kadınların öldürülmediği bir dünya için hep beraber mücadeleye devam" ifadesini kullanmış, bir ay içinde 326 beğeni almış ve 101 kez "retweet" yapılmıştır.

Resim 4: Tweet 3_Emine Bulut Cinayeti

Kaynak: <https://twitter.com/gokhanakkayaa/status/1202705734959616002>

Örnek Olay 2: Baklavacı Saldırganlar

Sosyal Medyada Adalet Kavramı: Kadına Ve Çocuğa Yönelik Şiddetin Sosyal...

İstanbul'da 6 Temmuz tarihinde trafikte hamile kadının ve eşinin bulunduğu arabayı tekmeleyerek yumruklayan baklavacı kardeşler önce tutuklanmış, sonrasında ise tutuksuz yargılanmalarına karar verilmiştir. Olay sonrası, sosyal medyada tutuksuz yargılanmalarına yönelik yoğun tepki gösterilmiştir. Sosyal medya üzerinden haberdar olan ve örgütlenen kitlelerin çabası ile bu kişilere ait dükkanlar, talep azlığı sebebiyle kapanma noktasına gelmiştir. 13 Eylül 2019 Sabah Gazetesinin "Hamile kadına dehşeti yaşatan magandaların baklavacı dükkanları kapanmaya başladı" başlıklı haberi de bu durumu doğrular niteliktedir.

"Hasan ve Hüseyin Sel, trafikte kendilerine yol vermediğini iddia ettikleri araca, içerisinde hamile bir kadın olmasına rağmen saldırıda bulunmuştu. Görüntülerin yayınlanmasıyla iki zanlı başlatılan soruşturma kapsamında tutuklanmıştı. Mahkeme, olaya ilişkin delillerin güvence altına alındığı ve sanıkların kaçma ihtimalinin bulunmadığı gerekçesiyle, Hasan ve Hüseyin Sel'in tahliyelerine karar vermişti." (<https://www.sabah.com.tr/yasam/2019/09/13/hamile-kadina-dehseti-yasatan-magandalarin-baklavaci-dukkanklari-kapanmaya-basladi>)

Resim 5: Baklavacı Kardeşler
Kaynak: Sabah Gazetesi, 13 Eylül 2019

Yol verme kavgası sonrası gözaltına alınan zanlılar ifadelerinin alınması sonrasında salıverilmişlerdir. Sosyal medyadan gelen tepkiler üzerine tekrar gözaltına alındıkları anlaşılmıştır. Sosyal medyada ayrıca bu şahıslara ait işyerlerinin de boykot edilmesi yönünde bir kampanya başlatılmıştır. Zanlılar da verdikleri beyanatlar da kendilerine en büyük cezanın sosyal medyadaki kampanyalar vasıtası ile olduğuna vurgu yapmışlardır.

"1951 yılında kurulan bir firma olduklarını söyleyen Hüseyin Sel, "Bu olay yakışan bir olay değil. 1951 kuruluşlu bir firmayız. 2018 yılında 4 milyon 750 bin lira gelir vergisi ödedik. Şimdi iflas noktasına geldik. Yanımızda 150 kişi çalışıyor. Böyle bir şekilde olayın yaşanmasından dolayı hem burada müşterilerden hem de kamuoyundan özür diliyorum. Bu olay bize yakışmadı. Müşteki tarafın maddi hasarı neyse karşılamaya hazırız, manevi olarak gidermek açısından özür dilemekten başka bir şey elimizden gelmiyor. Sosyal medyadaki linç girişiminden çocuklarımız inanılmaz derecede etkilendi. Ben hala olayın bu şekilde nasıl geldiğine inanmıyorum. Biz edep, terbiyeli insanlarız. Şu anda mağdur duruma geldik. Bize verilen en büyük ceza sosyal medyada yapılan linç oldu" dedi.

http://www.cumhuriyet.com.tr/amp/haber/turkiye/1511380/Baklavaci_saldirganlar_icin_kurban_kesip_tatli_dagittilar.html

Bu ülkede öğretmenler, akademisyenler, bilim adamları, doktorlar fikirlerinden dolayı sabah baskını ile evlerine baskın yapıp gözaltına alınırken Trafikte hamile kadına ve eşine saldıran adamlar polis karakoluna davet edilip kapıda karşılanıp elleri sıkılıyor.
#SeydiogluBoykot

5:33 AM - 8 Jul 2019

63 Retweets 224 Likes

Resim 6: Tweet 4_Baklavacı SaldırganlarKaynak:

<https://twitter.com/kbrgibiii/status/1148226561545527296>

Resim 7: Tweet 5_Baklavacı Saldırganlar

Kaynak: https://twitter.com/adalet_bodur/status/1148208482857996293

Resim 7’de yer alan bir paylaşımına göre, olayda adı geçen zanlıların karakolda el sıkılarak karşılanması eleştirilmiş ve iki gün içerisinde 224 beğeni almıştır. 63 kez ise “retweet” yapılmıştır.

Örnek Olay 3: Güleda Cankel’in Öldürülmesi

“Türkiye’yi Sarsan Güleda Cankel Olayında Flaş Gelişme” başlığıyla verilen haberde *Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi (ISUBÜ) Fotoğrafçılık Bölümü öğrencisi Güleda Cankel, ayrılmak istediği erkek arkadaşı Zafer Pehlivan tarafından önce boğazı sıkılıp, kabloyla boğulduktan sonra kalbinden bıçaklanarak, öldürüldü. Genç yaşta sevgilisi tarafından katledilen Güleda Cankel, Türkiye’yi yasa boğdu. Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi (ISUBÜ) Fotoğrafçılık Bölümü öğrencisi Güleda Cankel’in ölümüyle ilgili ayrıntılar ortaya çıkarken; sosyal medyada olaya tepki yağmaya devam ediyor* (<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/turkiyeyi-yasa-bog-an-guleda-cankel-olayi-nedir-guleda-cankel-kimdir-41377754>) ifadeleri kullanılmıştır.

17 Kasım 2019 tarihinde vahşice işlenen cinayette 19 yaşında genç bir kadın daha hayatını kaybetmiştir. Sosyal medyada bu cinayette hayatını kaybeden Güleda Cankel’in, daha önce kadın cinayetlerine kurban gidenlerin için de tepki gösterdiği, buna karşın kadınların halen korunamadığının altı çizilmektedir.

Sosyal Medyada Adalet Kavramı: Kadına Ve Çocuğa Yönelik Şiddetin Sosyal...

Resim 8: Güleda Cankel Cinayeti
Kaynak: Hürriyet Gazetesi- 19 Kasım 2019

Resim 9: Tweet 6_ Güleda Cankel Cinayeti

Kaynak: <https://twitter.com/aysenecekavas/status/1204863591276519432>

Resim 10: Tweet 7_ Güleda Cankel Cinayeti

Kaynak: https://twitter.com/prof_karatay/status/1202488322876153856

Güleda Cankel'in öldürülmesinin ardından yapılan Tweeter paylaşımları arasında, onun doğumgününe gönderme yapan bir tweet 817 kere beğeni almış ve 74 kez retweet yapılmıştır.

Bu paylaşımında ayrıca daha 20 yaşına basamadan ölümüne sebep verenler ile ilgili mücadele edeceklerini belirten kadınların fotoğrafları yer almaktadır.

Örnek Olay 4: Eşini Öldürmeye Giderken Yakalanan Şahıs

Resim 11: Eşini Öldürmeye Giderken Yakalan Şahıs
Kaynak: CnnTürk, 6 Eylül 2019

Konya’da tartıştığı eşini öldürmek için Aksaray’a gittiğini öğrenen annesinin ihbarı üzerine yakalanan ve serbest bırakılan K.Ç., sosyal medyadan gelen tepkiler üzerine tutuklandı. “Konya’da tartıştığı eşini öldürmek için Aksaray’a gittiğini öğrenen annesinin ihbarı üzerine yakalandıktan sonra serbest bırakılan ve **itiraz üzerine yeniden gözaltına** alınan kişi, adli kontrol şartıyla serbest bırakıldı.” (<https://www.cnntrk.com/turkiye/esi-ni-oldurmeye-giderken-yakalanan-kisi-ikinci-kez-serbest-birakildi>)

Örnek Olay 5: Saldırgan Kayınbirader Tepkiler Sonrasında Tekrar Tutuklandı

Sosyal Medyada Adalet Kavramı: Kadına Ve Çocuğa Yönelik Şiddetin Sosyal...

18 Ağustos 2019'da Zonguldak'ta bir köyde meydana gelen olayda kayınbiraderi tarafından baltayla yaralanmıştır. Olay sonrası gözaltına alınan zanlı, ifadesinin ardından serbest bırakılınca sosyal medyada yine tepki oluşmuştur. Bunun üzerine tekrar gözaltına alınması süreci başlatılmıştır.

“Zonguldak'ta, yengesi Leyla Köse'yi(50) baltayla saldırarak ağır yaralayan, ifadesi alındıktan sonra da serbest bırakılan Savaş Orhan Köse, yeniden gözaltına alınıp, tutuklandı”

<https://www.sabah.com.tr/yasam/2019/08/28/o-kayinbirader-tutuklandi>

Resim 12: Saldırıda Yaralan Kadın
Kaynak: Sabah Gazetesi, 28 Ağustos 2019

Örnek Olay 6: Annem Ölsün İstemiyorum

Eski eşi **Merzuka Altunsöğüt**'ü, bıçakla yaraladığı için adli kontrol şartıyla serbest bırakılan **Soner Göztepe**, olayın sosyal medyada duyulup tepki gelmesinin ardından yeniden gözaltına alınan isimler arasındadır. *“Şiddet gördüğü eşinden boşanan Merzuka Altunsöğüt (43), daha önce bıçakla yaraladığı için adli kontrol ile serbest bırakılan eski eşi Soner Göztepe'nin bıçaklı saldırısına uğradı.”* <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/annem-olsun-istemiyorum-41326195>.

Resim 13: Cennet Göztepe Haberi
Kaynak: Hürriyet Gazetesi, 10 Eylül 2019

Cennet Göztepe Davasında annesinin, eşinden gördüğü şiddet yüzünden ölmemesi için sesini duymaya çalışan bir genç kızın çığlığı gazetelere yansımıştır. Bunun üzerine sosyal medyada kendisine destek mesajları gelmiştir. Kimi mesajlarda ana akım televizyon kanallarının da etiketlendiği ve onların da bu haberi gündeme taşınmaları için teşvik edilmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır.

#cennetgöztepe #sesçiksin #kimseölmessin
#FOXAnaHaber

Cennet Göztepe @CennetGoztepe
Ben Cennet Göztepe, 23 yaşındayım. 15 yaşında bir erkek kardeşim var. Annem 8 Eylül cuma akşamı 7 yıldır boğanmış olduğu babam tarafından yine bıcağı saldımına uğradı. Hem de bir hastanenin acilinde. Ne polis ne güvenlik vardı. Kimse müdahale etmedi.
Show this thread

1:26 AM - 10 Sep 2019

2 Likes

1 Retweet

Bu şiddeti susturun artık!

#cennetgöztepe #KadinaSiddeteHayir

Cennet Göztepe @CennetGoztepe
Ben Cennet Göztepe, 23 yaşındayım. 15 yaşında bir erkek kardeşim var. Annem 8 Eylül cuma akşamı 7 yıldır boğanmış olduğu babam tarafından yine bıcağı saldımına uğradı. Hem de bir hastanenin acilinde. Ne polis ne güvenlik vardı. Kimse müdahale etmedi.
Show this thread

7:59 PM - 8 Sep 2019

2 Likes

1 Retweet

Eğer bu kadını da koruyamazsak hepimiz helak olalım. Duyun yüzlerce binlerce kadının imdat çıçlıklarını, çıkın konfor alanlarınızdan artık yeter #CennetGöztepe

4:44 AM - 9 Sep 2019

1 Retweet 9 Likes

1 Retweet

Resim 14: Tweet 8_Cennet Göztepe'ye Destek Çağrısı

Kaynak: https://twitter.com/suat_askar/status/1171334201980796928

Resim 15: Tweet 9_Cennet Göztepe Davası

Kaynak: <https://twitter.com/nurorumcu/status/1171026553167392769>

Resim 16: Tweet 10_Cennet Göztepe Olayına Tepki

Kaynak: <https://twitter.com/kicidonukpanda/status/1170894419798700034>

Örnek Olay 7: “80 Yaşındaki Kadına İstismar”

Resim 17: 80 Yaşındaki Kadına İstismar

Kaynak: www.habertürk.com, 14 Eylül 2019

“Adana’da 80 yaşındaki Fatma Altunöz’e yalnız yaşadığı evinde cinsel saldırıya kalkışan, direnince de döven İ.M. evde içtiği sigara izmariti sayesinde yakalandı. Şüphelinin olayın hemen ardından yakalanıp serbest kalması sosyal medyada büyük tepki çekmişti. Ailenin girişimleri üzerine tekrar gözaltına alınan zanlı bu kez çıkarıldığı mahkemece tutuklanarak cezaevine gönderildi.” (Habertürk, 14 Eylül 2019).

Bu haber, hem kadına şiddeti içermesi hem de mağdurun yaşlı bir kişi olması sebebiyle oldukça tepki görmüştür. Bu olayda adı geçen zanlının da önce yakalanması sonra serbest bırakılması sosyal medyada oldukça konuşulmuştur.

Sosyal Medyada Adalet Kavramı: Kadına Ve Çocuğa Yönelik Şiddetin Sosyal...

Örnek Olay 8: “Benim eşimin de sonu Emine Bulut gibi olacak”

Hürriyet Gazetesinin 24 Ağustos 2019 tarihli haberinde “**Sosyal medya ayağa kalkmıştı! Tutuklandı**” başlığı kullanılmıştır. “Kırıkkale’de kafede 6 gün önce 10 yaşındaki çocuğunun gözü önünde eski eşi tarafından öldürülen **Emine Bulut’un sosyal medyada ortaya çıkan görüntüleri, tüm Türkiye’de büyük tepki topladı.**

Cinayetin gerçekleştiği kafedeki güvenlik kamerasının görüntülerinin sosyal medyaya düşmesinin ardından kadın cinayetleri ve kadına yönelik şiddet hakkında çoğu kullanıcı tepkilerini dile getirdi. **Sonar Ç.’nin “benim eşimin de sonu böyle olacak” yorumu, sosyal medyada özellikle Twitter’da büyük tepki**

topladı. Tepkilerin ardından jandarma ekipleri hareket geçti. Şüphelinin adresini belirleyen ekipler, düzenledikleri operasyonla Soner Ç.’yi yakalayıp gözaltına aldı” (Torbali, 2019).

Sosyal medya ayağa kalkmıştı! Tutuklandı

Resim 18: Sosyal Medya Ayağa Kalktı

Kaynak: Hürriyet Gazetesi- 24 Ağustos 2019

Örnek Olay 9: Erik Çekirdeği İçin Çocuğu Darp Eden Şahıs

“Tuzla’da otomobiline erik çekirdeği attığı gerekçesiyle 11 yaşındaki çocuğu darp eden ve gözaltına alındıktan sonra serbest bırakılan U.Ö., sosyal medyada yapılan itiraz üzerine yeniden gözaltına alındı”
(<https://t24.com.tr/haber/sosyal-medya-adaleti-hukukun-tikandigi-yerde-twitter-devreye-giriyor,839436>).

Olayda mağdur olarak adı geçen çocuk ile ilgili Tuzla Devlet Hastanesi tarafında düzenlenen raporda, çocuğun kafa, yüz, omuz ve sırt bölgesinde hiperemi mevcut olduğunun bilgisi aktarılmıştır.

Arabasına erik çekirdeği atıldığı için bir çocuğa ve arkadaşlarına bu şekilde eziyet ettiği iddia edilen bir şahsın yakalanıp serbet bırakılması da kafalarda soru işaretlerinin oluşmasına sebep olmuştur. Toplum vicdanının sızlamasına sebep olan ve etkilerinin sosyal medyaya yansımaları ile sonuçlanan olay, sanığın tekrar gözaltına alınıp tutuklanması ile devam etmiştir.

Resim 19: Erik Çekirdeği Attığı İçin Çocuğu Darp Eden Şahıs
Kaynak: Habertürk, 02.05.2019

Arabasına erik çekirdeği attığı için 11 yaşındaki çocuğu gözü dönmüşçesine darp edip ormana götürüp tecavüz etmek üzereyken orada yaşayan vicdanlı bir kadın tarafından yakalanan adam serbest bırakıldı. Ülkedeki adalet sistemi tam bir utanç tablosu.

12:46 AM - 1 May 2019

994 Retweets 8,058 Likes

17 994 8.1K

Bu adam kim ki serbest bıraktınız
[@adalet_bakanlik](#) ? #ErikÇekirdeği

mustafahos @mustafahos
erik çekirdeği yüzünden 12 yaşındaki çocuğu acimasızca döven ufuk ö. elektronik kelepçe takılarak serbest bırakıldı. mahkeme ormanlık alana götürmeye kalkışmasını dikkate almadı.
Show this thread

12:58 PM - 30 Apr 2019

1 Like

Resim20: Tweet 11_Erik Çekirdeği İçin Çocuğa Şiddet

Kaynak: <https://twitter.com/ilginchakaten/status/1123493764658552832>

Resim. 21: Tweet 12_Erik Çekirdeği için Çocuğa Şiddet

Kaynak: <https://twitter.com/dilekdilekge/status/1123315787358457863>

Yukarıdaki örneklerde görüldüğü gibi, Twitter üzerinden yapılan paylaşımlarda, Adalet Bakanlığı ya da ilgili makamlıklar etiketlenerek farkındalık yaratılmaya çalışılmaktadır. Resim 20 de yer alan paylaşım 994 kere retweet almıştır. Olaydaki vahamete dikkat çeken ve ülkedeki adalet sistemini eleştiren bu paylaşım 8100 adet beğeni almıştır.

Örnek Olay 10: Çocuğa Tokat Atan Şahıs

Hürriyet Gazetesinin 7 Ekim 2019 tarihli “Son dakika... Sosyal medyada büyük tepki çekmişti! Tutuklama kararı çıktı” başlıklı haberi sosyal medyanın etkilerine vurgu yapmaktadır.

Sosyal Medyada Adalet Kavramı: Kadına Ve Çocuğa Yönelik Şiddetin Sosyal...

Son dakika... Sosyal medyada büyük tepki çekmişti! Tutuklama kararı çıktı

Resim 22: Çocuğa Tokat Atan Şahıs
Kaynak: Hürriyet- 7.10.2019

Mersin'de geçtiğimiz Ekim ayında sokakta oynayan çocuklar arasında bir tartışma çıkmış ve Ürdün vatandaşı bir kişi 5 yaşındaki bir çocuğa tokat atmıştır. Olaya tepki veren çocuğun annesine de hakaretler yağdırmış ve üzerine yürümüştür. Yaşanan olay sonrası zanlı gözaltına alınmış ve ev hapsi cezası almıştır. Bu cezanın adil olmadığını düşünenler sosyal medyadan tepki vermişler ve bunun üzerine itiraz değerlendirilerek tutuklama kararı çıkartılmıştır.

“Çocuklar arasında çıkan bir tartışma sonrası Ürdünlü 5 yaşındaki

çocuğa tokat attığı ve babasını da darp ettiği iddiasıyla 'kasten yaralama' suçundan adliyeye sevk edilen şüpheli N.K.'ye 'ev hapsi' cezası verildi. N.K. hakkında Mersin Sulh Ceza Hakimliği tarafından verilen 'ev hapsi' kararına, bu tedbirin yeterli olmadığını belirterek Cumhuriyet Başsavcılığı tarafından itiraz edildi. İtirazı değerlendiren ilgili Sulh Ceza Hakimliği, şüpheli N.K. hakkında 'tutuklamaya yönelik yakalama' kararı çıkardı.

(<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/son-dakika-sosyal-medyada-buyuk-tepki-cekmisti-tutuklama-karari-cikti-41345508>)

Aşağıdaki paylaşımda çocuğa tokat atan ve annesine hakaret eden şahısın hemen bulunması ve ivedilikle cezalandırılması talebi dile getirilmiştir. Bu paylaşım kısa zamanda 321 kez retweet edilmiş, 788 beğeni almıştır.

Mersin'de bir sitede beş yaşındaki çocuğa tokat atan

N. K'ye önce ev hapsi verilmişti. Mersin Cumhuriyet Savcılığı'nca itiraz edilmiş şahıs tutuklanmış.

#AdaletYeriniBulmuş

9:24 AM - 9 Oct 2019

40 Retweets 162 Likes

7 40 162

Resim 23: Tweet 13 Çocuğa Tokat Atan Şahıs

Kaynak: <https://twitter.com/politikaloji/status/1180779883296940033/video/1>

Resim. 24: Tweet 14_Çocuğa Tokat Atan Şahıs

Kaynak: <https://twitter.com/guzinarsisoy/status/1181968570672173057>

Örnek Olay 11: Bulut Altuğ'nun Tutuklanması

Sabah Gazetesinin 15 Ekim 2018 tarihli haberinde “O sosyal medya fenomeni tutuklandı” başlığı kullanılmıştır. İzmir’de, sosyal medya fenomeni olarak bilinen 'Gagabulut' lakaplı Bulut Altuğ, iddiaya göre özellikle Kordon Boyu'ndaki çimlerde oturan erkek çocuklarına para verip birbirleriyle öpüştürdükten sonra kaydettiği bu anların görüntülerini de sosyal medya hesabından paylaşmıştır.

(<https://www.sabah.com.tr/yasam/2018/10/15/o-sosyal-medya-fenomeni-tutuklandi>).

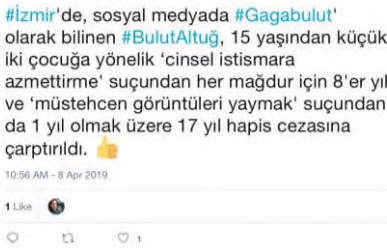
Gaga Bulut, İzmir Kordon Boyu'ndaki çimlerde oturan erkek çocuklarına para verip cinsel istismar uyguladığı anların görüntülerini de sosyal medya hesabından paylaştı.

Resim 25: Gaga Bulut Olayı

Kaynak: CnnTürk, 25 Ekim 2018

Paylaşılan bu görüntüleri izleyen çok sayıda sosyal medya kullanıcısı, duruma tepki gösterdi (<https://www.sabah.com.tr/gundem/2019/10/29/gaga-bulut-olduruldu-mu-intihar-mi-etti-gaga-bulut-kimdir>)

Resim : Tweet 15_ Bulut Altuğ'un Tutuklanması

Kaynak: <https://twitter.com/filizkayan1907/status/1115312481927401473>

Resim 27: Tweet 16_ Bulut Altuğ'un Tutuklanması

Kaynak: <https://twitter.com/cgnyzsmk/status/1187357633726029824>

Bu olay sonrası sosyal medyada farklı görüşlerin savunulduğu görülmüştür. Tepki verenlerin çoğu, ülkemizdeki cinsel taciz ve kadına şiddet vakaları ile kıyaslayarak,

Sosyal Medyada Adalet Kavramı: Kadına Ve Çocuğa Yönelik Şiddetin Sosyal...

bu şahısa verilen 17 yıllık cezanın adaletsiz olduğunu savunmuşlardır. Kimileri ise olayda çocuklara zorla yaptırılan bir eylem olmadığını ve çocukların bunu para karşılığı yaptıklarını ima etmişlerdir. Bu noktada, çocuk haklarının, çocuk haklarını savunmak isteyenlerin bir kısmı tarafından bile yeterince anlaşılmadığı görülmektedir. Çocukların her türlü manipülasyondan korunması gerektiği bilinci zihinlere yerleştirilmelidir. Çocuğa karşı işlenen suçlarda rıza unsurunun hafifletici neden olmaması gerekmekte ve bu durum uygulamalara da yansıtılmalıdır.

Örnek Olay 12: Çocukları İş Yerine Kilitleyip Taciz Eden Şahıs

Resim 28: Çocuk Tacizcisi M.F.
Kaynak:Hürriyet Gazetesi, 13 Mayıs 2019

“Antalya’da biri kız 2 çocuğu, iş yerine kilitleyip cinsel içerikli

fotoğraflar gösterip video izleterek istismarda bulunduğu iddiasıyla gözaltına alınan, çıkarıldığı hakimlik tarafından adli kontrolle serbest bırakılan M.F., bu sabah yeniden gözaltına alınmasının ardından tutuklandı.” (Hürriyet Gazetesi, 13 Mayıs 2019).

Tutuklanıp serbest bırakılan ve sonra tekrar gözaltına alınıp tutuklanan kişilerin olması, adalet mekanizmasının gelen tepkiler neticesinde farklı işleyebileceği algısına sebep olmaktadır.

Örnek Olay 13: Çorlu’da Cinsel İstismar

Çorlu’da henüz 26 yaşında iken intihar eden A.E.Y.’ye 9 yaşından 18 yaşına kadar cinsel istismarda bulunduğu iddiasıyla mahkemeye çıkarılan ve ilk duruşmada tahliye edilen sanık, sosyal medyadan gelen tepkiler üzerine tutuklandı.

“Tekirdağ’ın Çorlu ilçesinde intihar eden gence 9 yıl cinsel istismarda bulunduğu suçlamasıyla mahkemeye çıkarılan ve ilk duruşmada tahliye edilen sanık, mahkemenin kararı üzerine yeniden tutuklandı.” (<http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/turkiye/1541870/ilk-durusmada-tahliye-edilen-cinsel-istismar-sanigi-yeniden-tutuklandi.html>)

Sanığın tecavüz suçu işlediğini kabul ettiğine dair ses kayıtlarının mahkemeye sunulmuş olmasına karşın, mahkememenin sanığı tahliye etmesi mağduru intihara sürüklemiştir. Bunun üzerine sosyal

medyada “emre için adalet” kampanyaları başlatılmıştır.

Resim 29: Çocuk İstismarcısı Olduğu İddiası ile Yargılanan Sanık
Kaynak: Cumhuriyet Gazetesi, 20 Ağustos 2019

Tekirdağ'da 25 yaşındaki Emre, V.T isimli akrabalarının 9 yıldır cinsel istismarına uğradığını anlatıp intihar etti. Annesi oğlunun sık sık yıkandığını kendisine, "Bu pislikten kurtulamıyorum anne, sen beni dışarıda çok korudun ama içeride koruyamadın."
#emreicinünesdogsun

Tekirdağ Çorlu'da yaşayan 26 yaşındaki Emre, 9 yıl boyunca akrabası tarafından tacize uğruyor ve suç duyurusuna 51 gün işlem yapılmıyor. Gururuna yediremeyen Emre 15. Kattan atlayarak intihar ediyor
#EmreyeNasilKıydiniz
Adaletsiz adaletiniz batsın emi..
#emreicinadalet

Resim 30: Tweet 17_Çorlu'da İstismar Davası

Kaynak: <https://twitter.com/bahardemirrr2/status/1202269951576465408>

Resim 31: Tweet 18_İntihar Eden Genç

Kaynak: <https://twitter.com/soncahilbukucu/status/1162169313677185029>

Tekirdağ'da yaşanan ve basına yansdıktan sonra infiale yol bu olay sonrası “Emre’ye nasıl kıydınız” hastag’i altında yayılan paylaşım 250 beğeni alarak, 75 kez retweet edilmiştir. Bir başka kullanıcıya ait paylaşımında Emre’nin annesinin oğlum sık sık yıkanıyordu, “Bu pislikten kurtulamıyorum anne, sen beni dışarıda çok

Sosyal Medyada Adalet Kavramı: Kadına Ve Çocuğa Yönelik Şiddetin Sosyal...

korudun ama içeride koruyamadın anne” diyordu şeklinde veryansını yansıtılmıştır. Bu tweet 251 beğeni alarak ve 149 kez “retweet” yapılmıştır.

Örnek Olay 14: Babasının Darp Ettiği Kız Şikayetçi Oldu

16 Ekim 2019 tarihinde CnnTürk haber sitesinde “Türkiye’nin konuştuğu görüntülerdeki Tuğba’nın annesi: Videoyu ben çektim” başlıklı haber gündemi belirlemiştir.

Resim 32: Babası Tarafından Darp Edilen Kızın Haberi
Kaynak: CnnTürk, 16 Ekim 2019

“İstanbul Beyoğlu’nda 5 Ekim günü Beyoğlu İlçe Emniyet Müdürlüğü’ne giden 19 yaşındaki Tuğba A. Olay sonrası sosyal medyada özellikle de Twitter’da “Tuğbaya Yardım Edin” başlığı ile kampanyalar başlatılmıştır. Konu ile ilgili hükümette ilgili birimlerden, sivil toplum örgütlerinden ve zor da kişilere yardım eli uzattığı bilinen sanatçılardan yardım istenmiştir. Örneğin, aşağıda yer alan Tweet’de Tuğba’ya işkence eden babasının serbest bırakılması protesto edilmiş, Tuğba’nın çığlıklarının duyulması için yardım talebi belirtilmiştir.

babasının kendisini darp ettiğini ve iki dişini kırdığı iddiasıyla şikayetçi oldu. Aynı gün gözaltına alınan baba Muzaffer A. alınan ifadesinin ardından serbest bırakıldı. Muzaffer A.’nın serbest kalmasının ardından darp görüntüleri sosyal medyada yayılınca bu kez İstanbul Cumhuriyet Başsavcılığı tarafından soruşturma başlatıldı ve baba hakkında yakalama kararı çıkarıldı. Tekrar gözaltına alınan Muzaffer A. bu kez çıkarıldığı nöbetçi hakimlik tarafından, “kasten yaralama” suçundan tutuklandı.”

Resim 33: Babasının Darp Ettiği Tuğba
Kaynak:
https://twitter.com/tevhide_ulk/status/1208769524171976705

Bu çalışmada, 6 Mayıs 2019- 6 Aralık 2019 tarihleri arasında Türkiye’de gerçekleşen kadına ve çocuğa şiddet içeren olaylardan seçilen 14 vaka incelenmiştir. Bu olaylarla ilgili olarak sosyal medyada verilen tepkiler sonrası zanlıların tekrar gözaltına alındığı yönünde haberlerin basına yansımaları analiz edilmiştir. Haber başlıklarında ya da içeriğinde zanlıların serbest bırakılması ve gösterilen tepkiler sonrası oluşan karar değişikliğine vurgu yapılmaktadır. Bu haberler, sosyal medyada en çok kullanılan paylaşım ağları arasında yer alan Tweeter’den örnekler ile desteklenmiştir. Sosyal medyadaki paylaşımların içerikleri incelendiğinde örneklerin çoğunun ilgili makamlara seslendiği ve adaletin yerini bulması yönünde talepleri iletme amaçlı olduğu anlaşılmıştır. Kimi örneklerde bu talebin mesajın içeriğinde yazılı olarak ifade edildiği kimilerinde ise “hashtag” kullanarak yapıldığı gözlemlenmiştir.

SONUÇ

Kadına ve çocuğa karşı şiddet sorunu Türkiye’nin kanayan yarasıdır. Özellikle son yıllarda kadına ve çocuğa yönelik şiddet davalarındaki artış dikkat çekicidir. İlgili dava süreçlerinde, sanıkların serbest bırakılması veya iyi hal indiriminden faydalanması kamu vicdanını rahatsız etmekte ve eleştiri toplamaktadır. Adalet mekanizmasının doğru işlemediği duygusunun ağır bastığı durumlarda, bireyler seslerini sosyal medyadan duyurma yoluna başvurmaktadır. Bir yanda giderek yükselen şiddet rakamları diğer taraftan, uzun süre karara bağlanamayan çocuğa şiddet davaları ya da şiddete maruz kalan kadınların emniyet güçlerinden defalarca yardım istemelerine rağmen yeterli şekilde korunmaması giderek daha çok gündemi meşgul etmektedir. Yasama, yürütme ve yargıdan sonra bir toplumdaki dördüncü kuvvet kabul edilen medya, dijitalleşme sonrası gücünü daha da arttırmıştır. Sosyal medyada farkındalık yaratma eğilimi, hukuki süreçlerin hızlı ve mağduru koruyan bir şekilde işlemesine yönelik etki yaratması umudu ile toplumun tabanına yayılmaktadır.

Sosyal medyaya erişimi olmayan insanların dahi sosyal medyada tartışılan konulardan, gerek takip eden yakınları tarafından gerek ise ana akım medyaya yansımaları sebebiyle haberdar olması, sosyal medyanın doğru kullanıldığında çok etkin bir silah olabileceğinin kanıtıdır. Bu çalışmada da ülkemizde yakın zamanda yaşanmış 14 örnek üzerinden, sosyal medyanın adalet arayışlarındaki rolünü aydınlatmaya ve olası etkilerini araştırmayı hedefledik. Araştırmamızın sonucunda değerlendirilen haberlerde, zanlıların çoğunun olaydan sonra gözaltına alınıp salıverildiği, sonrasında yapılan itirazlar neticesinde tekrar gözaltına alındıkları anlaşılmıştır. Çalışma neticesinde, sosyal medya adaletin yerini bulması konusunda etkileyici güç olarak konumlandırıldığı anlaşılmıştır. Bunun sebeplerinden bir tanesi sosyal mecralardan paylaşılan haberlerin infiale yol açması ve adalet sisteminin hızlı ilerlemesi ve mağduru destekleyen kararlar çıkması için toplumsal bir baskı mekanizması oluşturmasıdır. Sosyal medyada yapılan paylaşımlar sonrasında serbest bırakılanın tekrar gözaltına alınması ya da tutuklanması söz konusu olabilmektedir. Bu durum bir yandan yargının kendi içindeki istikrarı konusunda

Sosyal Medyada Adalet Kavramı: Kadına Ve Çocuğa Yönelik Şiddetin Sosyal...

soru işaretleri doğururken bir yandan da adalet terazisinin rüzgârın yönüne göre işlediği izlenimine sebep olabilmektedir. Seslerini mahkeme salonlarında yeterince duyuramadıklarına inanan kadınlar ve bu durumun haksızlık olduğunu düşünerek onları destekleyen kesim, sosyal medyaya yönelerek farkındalık oluşturmaya çalışmaktadır. Çalışmamızda görüldüğü üzere, paylaşılan haberlerin çoğunda sosyal medyanın etkisi dile getirilmiştir. İlgili dava sanıklarının, önce tutuksuz yargılanmak üzere salıverildiği sonrasında sosyal medyadan gelen tepkiler üzerine tekrar gözaltına alındığı ifade edilmektedir. Diğer vakalarda ise, mağdurlarla ilgili sosyal medya paylaşımları incelenmiş ve mağdurların yanında olmak isteyen kimselerin sanıkların adil yargılanarak hak ettikleri cezaları almaları için ortak ses oldukları anlaşılmıştır.

Geleneksel basın kanallarında erkek egemen söylemlerin süregelmesi, kadın ve çocuklara karşı şiddet içeren haber içeriklerinin toplumsal cinsiyet kodlarından arındırılmaması ve bu haberlerin hassasiyetlere göre yansıtılmaması, toplumsal anlamda sesini duyurmak isteyenlerin sosyal medyaya yönelmelerine sebebiyet vermektedir. Geleneksel medyada sesini duyuramayan ve mağdur olduğuna inanan taraflar, sosyal medya ile dijital ortamlarda daha çok konuşmaya, paylaşmaya ve değişime katkı sağlamaya çalışmaktadırlar. Sosyal medya, ezilenlerin sesini duyurabilmeleri, karşılaşılan haksızlıkların dile getirilebildiği, ortak akıl ile ilerlenebilmesi için önerilerin paylaşılabilirdiği yepyeni bir mecra olarak ortaya çıkmıştır. Kalabalıklara maliyetsiz bir şekilde ve hızla ulaşabilmek, sosyal medyanın gücüne güç katmıştır. Sosyal mecralardan paylaşılan haberlerin geniş kitleler üzerinde etkili olması ve adalet sisteminin hızlı ilerlemesi için toplumsal bir baskı mekanizması oluşturması sonucu sosyal medya, adaletin yerini bulması konusunda etkileyici güç olarak konumlandırılmaktadır.

KAYNAKÇA

- Alp H., (2019). Algı İnşasında Sosyal Medyanın Gücü, Kriter Yayınevi, İstanbul
- Andrejevic M., (2014). Eleştirel medya çalışmaları 2:0 etkileşimli bir üst sürüm (L. Keskiner, Trans.). M. Çakır (Ed.), Yeni medyaya eleştirel yaklaşımlar, Doğu Kitabevi, İstanbul
- Akdemir D.Ş., (2014). Ayrımcılığın İnsan Hakları Boyutu ve Pozitif Ayrımcılık, İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, Cilt 3, Sayı 4, ISSN: 2147-1185
- Balcıoğlu İ., (2000). Biyolojik, Sosyolojik, Psikolojik Alandan Şiddet, Yüce Yayın, İstanbul.
- Biliciler G., (2018). Sosyal Medya Kullanımını Yönlendiren Motivasyonel Etkenler: Kullanımlar ve Doyumlar Yaklaşımı Çerçevesinden Sosyal Medya Kullanıcıları Üzerine Bir İnceleme, Sosyal Bilimler Enstitüsü İstanbul Üniversitesi.
- Bruns, A., (2011). How long is a tweet? Mapping dynamic conversation networks on Twitter using Gawk and Gephi. Information, Communication & Society, 15 (9).
- Castells M., (2013). Ağ Toplumunun Yükselişi, Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum, Kültür, 1.Cilt, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

- Çımrın, F. K., (2010). “Enformasyon Çağında Savaş Medyası ve Bağımsız/Alternatif Medya: Indymedia Örneği”, (Ed.: Barış Çoba), Medya, Barış ve Savaş, İstanbul, Kalkedon Yayınları.
- Dökmen Z. Y., (2010). Toplumsal Cinsiyet, Sosyal Psikolojik Açıklamalar, 2. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul
- Erdemli I. (2017). Türkiye’de Çocuğa Karşı Şiddet Durum Raporu, Çocuğa Karşı Şiddeti Önlemek İçin Ortaklı Ağı, Bilkent Üniversitesi, Ankara.
- Giddens A., (2018). Modernliğin Sonuçları, (Çev: E. Kuşdil), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Goodman-Deane J., Mieczakowski A., Johnson D., Goldhaber T., Clarkson J., (2016). The Impact of Communication Technologies on Life and Relationship Satisfaction, Computers in Human Behavior, Vol:57.
- Gök, M., (2016). Kadına Yönelik Şiddetin Kuramsal Temelleri ve Çözüm Önerileri, Turkish Studies, Issn:1208-2140, Ankara, Türkiye
- Gökçe, O., (1995). İçerik Çözümlemesi. Konya: Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları
- Görgün Baran A. (2012), Toplumsal Cinsiyet, Davranış Bilimleri, N.
- Güngör-Ergan vd. Ankara Siyasal Kitabevi.
- Güriz A., (2013). Adalet Kavramının Belirsizliği. Adalet Kavramı, TFK Yayınları, Ankara
- Kadına Yönelik Şiddetle Mücadele-Ulusal Eylem Planı (2016). 2016-2020, Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, TC. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, Aralık, Ankara
- Micaud Y., (1991). Şiddet, Cem Muhtaroglu (çev),İletişim Yayınları, İstanbul.
- Karasar, N. (1995). Bilimsel Araştırma Yöntemi. Ankara: 3A Araştırma Eğitimi Danışmanlık Ltd
- Peltekoğlu F.B., Tozlu E., (2017). Medya Yansımaları Ekseninde Kadına Şiddet Sorunsalı ve Halkla İlişkiler, Marmara İletişim Dergisi, Sayı 28.
- Platon, (2010). Devlet. (Çev. S. Eyüboğlu ve M.A. Cimcoz). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları
- Polat O., (2016). Türkiye’de Çocuk İstismarı Raporu 2, Basın Özeti, ASUMA-Acıbadem Mehmet Ali Aydınlar Suç ve Şiddetle Mücadele Uygulama ve Araştırma Merkezi, IMDAT-Şiddeti Önleme ve Rehabilitasyon Derneği
- Potts, L., Seitzinger, J., Jones, D. ve Harrison, A. (2011). “Tweeing disaster: hashtag constructions and collisions”. 29th ACM International Conference on Design of Communication, SIGDOC’11, October 3–5, Pisa, Italy.
- Sarioğlu E.B., Özgen E., (2018). Z Kuşağının Sosyal Medya Kullanım Alışkanlıkları Üzerine Bir Çalışma, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt:11, Sayı:60, ISSN:1307-9581.
- Sarioğlu E.B., Özgen E., (2019). Basında Kadına Şiddeti Olumluyan Dil Kullanımı, Bir İnternet Haberciliği Analiz, Turkish Studies Social Sciences, ISSN: 2667-5617, Cilt: 14, Sayı:3, Ankara, Turkey.

Sosyal Medyada Adalet Kavramı: Kadına Ve Çocuğa Yönelik Şiddetin Sosyal...

Topakkaya A., (2008). Adalet Kavramı Bağlamında Aristoteles-Platon Karşılaştırması, Flsf, SDÜ Felsefe Bl. Dergisi, sayı:6 Güz 2008. *FLSF*, vol.6, 27-49.

Unicef (2014) Hidden In Plain Sight: A Statistical Analysis of Violence Against Children, Newyork. USA.

T.C. Resmi Gazete, (2011). 28050 Sayılı Avrupa Konseyi Çocukların Cinsel Sömürü ve İstismara Karşı Korunması Sözleşmesi.

Vardalier, P., Zafer, C. (2019).Toplumsal Gürültüden Toplumsal Hareketlere Sosyal Medyanın Rolü: Arap Baharı ve Gezi Parkı Olayları Örneği. Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 21(2).

Yaylagül L., (2006). Kitle İletişim Kuramları, Dipnot Yayınları, 1. Baskı, Ankara.

İnternet Kaynakları

Akçal F., (2019) Hürriyet Gazetesi, Annem Ölsün İstemiyorum, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/annem-olsun-istemiyorum-41326195>, Erişim Tarihi: 11 Eylül 2019

Can S., (2019), Kadın Cinayetinde İndirime İtiraz Var, <http://www.milliyet.com.tr/gundem/kadin-cinayetinde-indirime-itaraz-var-6028796>, Erişim Tarihi: 1 Aralık 2019

Damış, İ. (2019), Hürriyet Gazetesi, Sosyal Medya Ayağa Kalkmıştı, Tutuklandı, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/emine-bulut-cinayetinden-sonra-bu-korkunc-paylasimi-yapan-gozaltinda-41310988>, Erişim Tarihi: 29 Ağustos 2019

Özdemir Ö., (2019), Sosyal Medya Neden Adalet Arayışının Adresi Oldu?, BBC News, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-48146815>, Erişim Tarihi: 30 Ekim 2019

Özonur N., Bayram M., Akyıldız H., (2019, Ekim), Hürriyet Gazetesi, Emine Bulut Cinayetinde Karar Belli Oldu, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/son-dakika-emine-bulut-cinayetinde-karar-belli-oldu-41355160>, Erişim Tarihi: 20 Aralık 2019

Tatoğulları B., (2019), Polis Kepenklere Bakınca Kız Çocuklarını Görmüştü, Yeniden Gözaltına alındı, Tutuklandı, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/polis-kepenklere-bakinca-kiz-cocugunu-gormustu-yeniden-gozaltinda-41212616>, Erişim Tarihi:19 Mayıs 2019

WHO (2017), World Health Organization “Child Maltreatment”, http://www.who.int/topics/child_abuse/en/, Erişim Tarihi: 30/08/2019

<https://www.dw.com/tr/bu-yil-turkiyede-299-kadin-cinayete-kurban-gitti/a-51272793>, Erişim tarihi: 15.11.2019

<https://www.sabah.com.tr/yasam/2019/09/13/hamile-kadina-dehseti-yasatan-magandalarin-baklavaci-dukkanlari-kapanmaya-basladi>, Erişim Tarihi: 13 Eylül 2019

<http://www.milliyet.com.tr/gundem/emine-bulut-cinayeti-davasinda-gerekceli-karar-aciklandi-6071971>, Erişim Tarihi: 4 Kasım 2019

<https://www.haberturk.com/son-dakika-erik-cekirdegi-icin-cocugu-darp-eden-sahis-tutuklandi-2449291>, Erişim Tarihi: 30 Haziran 2019

<https://t24.com.tr/haber/sosyal-medya-adaleti-hukukun-tikandigi-yerde-twitter-devreye-giriyor.839436>, Erişim Tarihi: 15 Eylöl 2019.

<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/son-dakika-sosyal-medyada-buyuk-tepki-cek-misti-tutuklama-karari-cikti-41345508>, Erişim Tarihi: 7 Kasım 2019

<http://www.milliyet.com.tr/galeri/turkiyeyi-sarsan-guleda-cankel-olayinda-flas-gelisme-6083365/1>, Erişim Tarihi: 25 Kasım 2019

<http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/turkiye/1541870/ilk-durusmada-tahliye-edilen-cinsel-istismar-sanigi-yeniden-tutuklandi.html>, Erişim Tarihi: 20 Ağustos 2019

<https://www.sabah.com.tr/yasam/2019/08/28/o-kayinbirader-tutuklandi?paging=3>, Erişim Tarihi: 30 Ağustos 2019

<https://www.haberturk.com/80-yasindaki-kadina-istismara-kalkisan-saldirgani-ictigi-sigara-yakalatti-2522122>, Erişim Tarihi: 20 Eylöl 2019

<https://www.cnnturk.com/turkiye/gaga-bulut-kimdir-kac-yasinda-gercek-ismi-ne>, Erişim Tarihi: 20 Aralık 2019

<https://www.sabah.com.tr/gundem/2019/10/29/gaga-bulut-olduruldu-mu-intihar-mi-etti-gaga-bulut-kimdir>, Erişim. Tarihi: 20 Aralık 2019

DIŞ TİCARET-EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİNDE BİR NEDENSELLİK ANALİZİ

FOREIGN TRADE-ECONOMIC GROWTH RELATIONSHIP: A CASUALITY ANALYSIS IN TURKEY CASE

ВЗАИМОСВЯЗЬ МЕЖДУ ВНЕШНЕТОРГОВО-ЭКОНОМИЧЕСКИМ РОСТОМ: НА ПРИМЕРЕ ТУРЦИИ

Celal KIZILDERE*

ÖZ

Çalışmanın amacı, Türkiye’de dış ticaret ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisini analiz etmektir. Çünkü bu konu, iktisatçılar arasında uzun süredir tartışılmaktadır. Nedeni ise, dış ticaret ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisinin önemi ve yönünün, yıllara ve ülkenin ekonomik yapısına bağlı olarak, farklılık göstermesidir. Bu bağlamda, Türkiye’deki durumu analiz etmek amacı ile 1970-2018 dönemine ait, yıllık veriler kullanılmıştır. Analizde kullanılan değişkenler, yıllık büyüme oranı ve dış ticareti oluşturan kalemlerdir. Yıllık büyüme oranını temsilen Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla (GSYİH), dış ticaret temsilen ise, ihracat (EXPRT) ve ithalat (IMP) değişkenleri ele alınmıştır. İhracat, ihracatın GSYİH’ye oranını ve ithalat ise, ithalatın GSYİH’ye oranını temsil etmektedir. Analizde kullanılan değişkenlere ait veriler, Dünya Bankası veri tabanından elde edilmiştir. Dönemin seçilmesinde, son yıllarda artan döviz oynaklığı ve 2007’nin sonlarında başlayıp, 2008’de ivme kazanan ve 2019’un başlarına kadar etkileri devam eden Amerika Bileşik Devletleri (ABD) kaynaklı, 2008 küresel finans krizi sonucunda ortaya çıkan ekonomik tablo etkili olmuştur. Böylelikle araştırmada, diğer çalışmalarından farklı olarak, literatürde güvenilirliklerinden dolayı yaygın olarak kullanılan geleneksel modeller, güncel fiyatlar ve uzun veri seti ile test edilmeye çalışılmıştır. Zaman serisi analizlerinde öncelikle, serilerin durağan olup olmadıkları test edilir. Bu nedenle araştırmada, serilerin durağanlığı Augmented Dickey Fuller (ADF) modeli ile test edilmiştir. Daha sonra ise, Granger nedensellik testi uygulanmıştır. Analiz sonucunda, ekonomik büyümeden ithalata, ihracattan ithalata ve ekonomik büyümeden ihracata doğru bir nedensellik ilişkisi tespit edilmişken, diğer değişkenler arasında herhangi bir nedensellik ilişkisine rastlanılmamıştır. Araştırmada elde edilen bulgulara göre Türkiye’de, büyümenin iç talebe bağlı olduğunu söylemek mümkündür. Bu sonuç, güncel ekonomik durum ile de örtüşmektedir.

* ORCID: [0000-0001-9904-0472](https://orcid.org/0000-0001-9904-0472), Dr. Öğr. Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Erciş İşletme Fakültesi, İktisat Bölümü, celalkizildere@gmail.com

Anahtar Kelimeler: *Dış Ticaret, Ekonomik Büyüme, Granger Nedensellik Testi, Birim Kök Testi, Analiz.*

ABSTRACT

This study has been designed to analyze the causality relationship between foreign trade and economic growth in Turkey. With this aim, annual data of 1970-2018 period have been used. The variables used in the analysis are the items that make up the annual growth rate and foreign trade. Gross Domestic Product (GDP), representing annual growth rate, export (EXPR) for foreign trade, and import (IMP) have been handled as variables. Export represents the ratio of import to GDP and import represents the ratio of export to GDP. Data related to variables used in the analysis have been received from World Bank database. The reason why this period has been selected is the recent foreign currency volatility and the economic outlook, arising out of the global financial crisis of 2008, caused by the United States of America (USD), which began in the late 2007, gaining impetus in 2008 and lasting until the beginning of 2019. Therefore, different from other studies, this study aims to meet the need to make analysis through up-to-date prices. In time series analysis, first stagnancy of the series is analyzed. For this reason, stagnancy of the series has been tested with Augmented Dickey Fuller (ADF) model. Next, Granger causality test has been conducted. As a result of the analysis, while a one-way causality relationship was determined from economic growth to import, export to import, and economic growth to export, no causality relationship was found among other variables. According to the data received in the research, it is possible to say that, in Turkey, economic growth depends on domestic demand. This result complies with the current economic situation.

Keywords: *Foreign Trade, Economic Growth, Granger Causality Test, Unit Root Test, Analysis.*

АННОТАЦИЯ

Целью данного исследования является анализ причинно-следственной связи между экономическим ростом и внешней торговлей в Турции. Так как, этот вопрос давно обсуждается среди экономистов. Причина заключается в том, что важность и направление причинно-следственных связей между внешней торговлей и экономическим ростом различаются в зависимости от периода и экономической структуры страны. В этом контексте, с целью анализа были использованы годовые данные Турции 1970-2018-годов. Изменения, используемые в анализе, представляют собой элементы, которые составляют годовой темп роста и внешнюю торговлю. Обсуждаются валовой внутренний продукт (ВВП), представляющий годовой темп роста и внешняя торговля в виде экспорта (EXPR) и импорта (IMP). Экспорт представляет собой отношение экспорта к ВВП, а импорт представляет собой отношение импорта к ВВП. Данные, использованные в анализе, были получены из базы данных Всемирного банка. При выборе периода, экономическая картина, возникшая в результате мирового финансового кризиса 2008 года, оказалась эффективной, Здесь наблюдается рост волатильности иностранной валюты в последние годы, начиная с конца 2007 года. Источником является Соединенные Штаты Америки (США). Рост валюты набрал обороты в 2008 году и продолжал оказывать влияние до начала 2019 года. Таким образом, в исследовании, в отличие от других исследований, традиционные модели, которые широко используются в литературе из-за их надежности, были проверены с применением текущих цен на товары и долгого наблюдения на данных. При анализе временной скринности

Dış Ticaret-Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneğinde Bir Nedensellik Analizi

сначала проверяется стационарность указанных серии. По этой причине стационарность серии была проверена с помощью модели Augmented Dickey Fuller (ADF). Затем был применен тест причинности Granger-а. В результате анализа, хотя причинно-следственная связь была определена от экономического роста до импорта, от экспорта до импорта и от экономического роста до экспорта, причинно-следственная связь среди других переменных не была обнаружена. Согласно результатам, полученным в данном исследовании в Турции, можно сказать, что рост связан с внутренним спросом. Этот результат также совпадает с текущей экономической ситуацией.

Ключевые слова: *внешняя торговля, экономический рост, тест причинности Granger-а, модульный корень, анализ.*

Giriş

Dış ticaret ve ekonomik büyüme konusu, merkantilist görüşten günümüze önemini, sürekli arttırmıştır. Çünkü merkantilist görüşe göre dış ticaret, hazinenin altın stokunu arttırmanın bir yoludur. Altın stokunun artması ile de ülkelerin, ekonomik büyümelerinin sağlanması ve refah seviyelerinin arttırılması amaçlanmıştır. Değişimin hızla yaşandığı günümüzde ise, büyümenin motoru olarak nitelendirilen dış ticaret, dünya ekonomisine yön veren önemli bir faaliyet olmuştur. Dış ticaretin artması istihdam, gelir düzeyi ve yaşam standartları üzerinde pozitif etkiler meydana getirmektedir. Ülkeler, dış ticaret yaparak, bir yandan temel ihtiyaçlarının daha etkili ve yeterli derecede karşılanmasını sağlayıp refah seviyelerini arttırmakta, diğer yandan ise uluslararası barışın ve ilerlemenin gelişmesine katkı sağlamaktadırlar. (Özkul ve Öztürk, 2019: 2). Ayrıca dış ticaretin ekonomik büyüme üzerindeki olumlu etkisi olduğuna dair çok geniş bir literatür bulunmaktadır (Şahin ve Durmuş, 2018: 1). Çünkü ülkeler, dış ticaret yaparak, ekonomik anlamda büyümelerini sağlamak için gerekli olan finansman kaynağı olan döviz geliri elde ederler. Bu nedenle de ekonomi literatüründe, dış ticaret ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisi, araştırmacılar arasında gittikçe artan bir önem kazanmıştır.

Bir ülke içinde üretilen sermayenin ve malların yurt dışına aktarılması anlamını taşıyan dış ticaret, küreselleşme ve dünya ticaretinin serbestleşmesi ile birlikte, ekonomik büyüme üzerinde son derece önemli bir etkiye sahip olmuştur. Ticari serbestleşmenin en önemli ayağı ise dış ticarettir. Özellikle dış ticarete konu olan mal ve hizmetlerin teknolojik yoğunlukları, bu önemi bir kat daha arttırmıştır. Bu nedenle de ekonomilerin, sürdürülebilir bir ekonomik büyüme sağlayabilmeleri için katma değeri yüksek olan teknolojik ürünler üretmesi gerekmektedir.

Bir ülkenin, başka bir ülkeyle ekonomik temas kurması için, ithalat ve ihracat gibi ekonomik faaliyetlerde bulunması önem arz etmektedir. Bu işlemlerden özellikle ihracat, gelişmekte olan ülkelerde, ekonomik büyümenin finansman kaynağı olduğu için, büyüme hipotezlerinin oluşmasında önemli rol oynamaktadır. Çünkü ekonomik büyüme ve dış ticaret arasındaki ilişki, iki yaklaşıma dayanmaktadır. Söz konusu yaklaşımlardan birincisi ithalata dayalı büyüme hipotezi ve ikincisi ise, ihracata dayalı büyüme hipotezidir. İthalata dayalı büyüme hipotezinin temelinde, ithalatın ekonomik büyümeyi, dolaylı olarak, olumlu bir

şekilde etkilediği düşüncesi yer almaktadır. Şöyle ki; özellikle gelişmekte olan ülkeler, üretim yapmak için ara mallarına ihtiyaç duyarlar. Ülkeler, bu şekilde elde ettikleri kaynakları, modern teknolojiler yardımıyla verimli kullanarak, hem üretimlerini arttırmakta ve hem de dolaylı olarak, ekonomik büyümelerine katkı sağlamış olmaktadır. İhracata dayalı büyüme hipotezinde ise; üretim artışından ötürü daha fazla sermaye ve ara mal ihraç edilmektedir (Kılıç ve Beşer, 2017: 1). Aslında, küreselleşmenin oldukça arttığı günümüzde, ülkelerin uluslararası ticaret yapmadan ekonomik faaliyetlerine devam etmeleri zordur. Çünkü bir ülkenin ihracatı, başka bir ülkenin ithalatı, aynı şekilde, bir ülkenin ithalatı, başka bir ülkenin ihracatı anlamına gelmektedir. Bu nedenle ülkeler, karşılıklı olarak birbirlerine bağımlıdırlar.

Ülkelerin temel makroekonomik amaçlarından birisi olan ekonomik büyüme, Gayri Safi Yurtiçi Hasıladaki (GSYİH) artış ile ölçülmektedir. GSYİH, bir ekonomide belli bir dönemde üretilen bütün nihai mal ve hizmetlerin piyasa değeri olarak tanımlanmaktadır (Şenkardeşler, 2018: 3). Harcama yöntemine göre GSYİH ise, tüketim harcamalarının, yatırım harcamalarının, kamu harcamalarının ve net dış dünya gelirlerinin toplamından oluşmaktadır. Bu bağlamda, söz konusu değişkenlerin herhangi birisinde meydana gelen bir artış, GSYİH’de arttıracaktır. Dolayısıyla, ihracatın yani dış dünya gelirlerinin artması büyümeyi olumlu yönde etkileyecektir. Bu da ihracata dayalı büyüme modelini destekler niteliktedir.

Özetle, dışa açılmak Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler için önem arz etmektedir. İşte bu çalışmada da dışa açıklığın bir göstergesi olan dış ticaret ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki analiz edilmeye çalışılmıştır. Türkiye ekonomisi için değişkenlere ait yıllık veriler kullanılarak, söz konusu ülke için hangi büyüme modelinin geçerli olduğu test edilmeye çalışılmıştır. Analiz sonucunda Türkiye’de, büyümenin iç talebe bağlı olduğu bulgusu elde edilmiştir.

1. Literatür

İktisatçılar arasında Merkantilizm döneminden beri devam eden dış ticaret ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiye olan ilgi, küreselleşme ile birlikte artmıştır. Literatürde, ekonomik büyüme ile dış ticaret arasındaki ilişkiye yönelik birçok çalışma olmasına rağmen, ilişkinin yönü ve etkisi konusunda tam bir uzlaşmaya varılmamıştır. Çünkü analiz edilen değişkenler, incelenen ekonomiler, ele alınan dönemler ve kullanılan yöntemler farklı sonuçların elde edilmesine sebep olmuştur. Literatüre bakıldığında çalışmaların, 2000’li yıllardan sonra artmaya başladığını ve özellikle 2008 küresel finans krizinden sonra 2017 ve 2018 yıllarında yoğunlaştığı görülmektedir. Konu ile ilgili bazı çalışmalara aşağıda değinilmeye çalışılmıştır.

Heller ve Porter, (1978). 1950-1973 dönemini ele alarak, 41 ülkeye ait ekonomik büyüme ve ihracat ilişkisini incelemişlerdir. İncelemede dış ticaretin ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediği sonucuna ulaşmışlardır.

Berg, (1997). Meksika ekonomisi için, ekonomik büyüme ile dış ticaret ilişkisini analiz etmiştir. Analizde 1960-1991 döneminin verilerini kullanan yazar,

Dış Ticaret-Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneğinde Bir Nedensellik Analizi

değişkenleri test etmek için Granger nedensellik testini uygulamış ve sonuçta değişkenler arasında pozitif yönlü bir ilişki tespit etmiştir.

Ramos, (2001). Portekiz ekonomisi için 1865-1998 dönemini ele alarak, dış ticaret ve ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisini analiz etmiştir. Dış ticareti temsilen, ihracat ve ithalat değişkenlerini kullanan yazar, Granger nedensellik analizi sonucunda, değişkenler arasında herhangi bir nedensellik ilişkisine rastlamamıştır.

Sezgin,(2009). Dış ticaret ve ekonomik büyüme ilişkisini, Türkiye ekonomisi için incelemiştir. 1990-2006 döneminin ele alındığı çalışmada, Gayri Safi Milli Hâsıla (GSMH) artış hızının, dış ticaret artış hızıyla paralellik gösterdiği bulgusunu elde etmiştir.

Aktaş, (2009). Türkiye ekonomisi için ihracat, ithalat ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi, 1996-2006 dönemini kapsayacak şekilde araştırmıştır. Yazar, serilerin analizi için öncelikle birim kök testleri uygulamış, ardından nedensellik testleri ile incelemeye devam etmiştir. İnceleme sonucunda, uzun dönemde ihracat ve ithalat arasında çift yönlü, büyüme ile ihracat ve ithalat arasında ise tek yönlü bir nedensellik ilişkisine rastlamıştır.

Li, Chen, ve San, (2010). Çin ekonomisi için dış ticaret ve ekonomik büyüme ilişkisini incelemiştirler. Dönem olarak 1981-2008 periyodunun seçildiği çalışmada, birim kök, nedensellik ve hata düzeltme modelleri kullanılmıştır. Analiz sonucunda, GSYİH ile ithalat ve ihracat arasında uzun dönemli bir nedensellik ilişkisine rastlamışlardır.

Gül ve Kamacı, (2012). İki farklı ülke grubu için analiz yapmışlardır. Birinci ülke grubu gelişmiş ülkeler (1980-2010), ikinci ülke grubu ise gelişmekte olan ülkelerdir (1993-2010). Analizde, dış ticaret ile büyüme değişkenlerini, panel veri analizi ile test etmişlerdir. Serilerin durağanlığı test edildikten sonra, Granger nedensellik testi uygulanmıştır. Uygulama sonucunda, büyümeden ihracat ve ithalata doğru nedensellik ilişkisine rastlanılmamıştır. Ancak, her iki ülke grubunda da, ithalat ve ihracattan büyümeye doğru bir nedensellik ilişkisi olduğu bulgusunu elde etmişlerdir.

Sandalcılar, (2012). BRIC Ülkeleri için ekonomik büyüme ile ihracat değişkenlerini kullanan yazar, birim kök testi ve nedensellik ilişkisinin analizi için panel testleri uygulamıştır. Uygulama sonucunda, nedensellik ilişkisinin, ihracattan büyümeye doğru olduğunu ve BRIC ülkeleri için, ihracata dayalı büyüme hipotezinin geçerli olduğunu tespit edilmiştir.

Yavuz, (2012). Türkiye’de ihracatın ekonomik büyüme üzerindeki etkisini analiz etmeye çalışmıştır. Analizde, 1949-2010 dönemini ele alan yazar, dönemi 1949-1979 ve 1980-2010 olmak üzere iki farklı periyotta ele almıştır. GSYİH ve ihracat değişkenlerinin analiz edildiği çalışmada, seriler ADF birim kök testleri ile sınanmıştır. Düzey değerde durağan oldukları görülen serilerde, tek yönlü bir ilişkiye rastlanılmıştır. Nedenselliğin yönünün ise ihracattan büyümeye doğru olduğu bulgusunu elde etmiştir.

Alavinasab, (2013). İran ekonomisi için, 1996-2011 döneminin ele alındığı çalışmada, yıllık veriler kullanılmıştır. Veriler, eşbütünleşme analizine tabi

tutulmuş ve analiz sonucunda, ihracatın büyüme üzerinde olumlu, ithalatın büyüme üzerinde ise olumsuz etkisi olduğu bulgusunu elde etmiştir.

Uçan ve Koçak, (2014). Türkiye’de ekonomik büyüme ve dış ticaret ilişkisini 1990-2011 dönemi için incelemişlerdir. Üçer aylık verilerin kullanıldığı çalışmada ihracat, ithalat ve ekonomik büyüme değişkenleri analize tabi tutulmuştur. Analiz sonucunda, değişkenler arasında herhangi bir ilişkiye rastlanılmamıştır.

Caleb, Mazanai, ve Natsai, (2014). Zimbabwe ekonomisi için ekonomik büyüme ve uluslararası ticaret değişkenlerini kullanmışlardır. 1975-2005 döneminin ele alındığı çalışmada yazarlar, büyüme ile uluslararası ticaret arasında uzun dönemli bir ilişki olduğu bulgusunu elde etmişlerdir.

Alaoui, (2015). Fas ekonomisi için dış ticaret ve ekonomik büyüme değişkenlerini, 1980-2013 dönemine ait verileri kullanarak, değişkenler arasındaki ilişkiyi test etmeye çalışmıştır. İncelemede, eşbütünleşme ve nedensellik analizlerini kullanan yazar, değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin varlığını doğrulamıştır. Ayrıca, ihracat ile ekonomik büyüme arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi bulunamazken, ithalat ile ekonomik büyüme arasında iki yönlü bir nedensellik ilişkisine rastlanılmıştır.

Akkaş ve Öztürk, (2016). 2001-2014 döneminin ele alındığı çalışmada ihracat, ithalat ve GSYH arasındaki nedensellik ilişkileri analiz edilmeye çalışılmıştır. Türkiye ekonomisi için yapılan incelemede, seriler için üçer aylık veriler kullanılmıştır. Analiz sonucunda, ithalata dayalı büyüme modelinin desteklendiği bulgusu elde edilmiştir.

Kılıç ve Beşer (2017). Avrasya Ekonomisi için dış ticaret ve ekonomik büyüme ilişkisini inceledikleri çalışmalarında, 1992-2015 dönemini ele almışlardır. Yazarlar, panel veri analizi yardımı ile kesitsel bağımlılığı dikkate alarak, birim kök ve nedensellik testi uygulamışlardır.

Tunçsiper ve Rençber, (2017). Türkiye ekonomisinde dış ticaret ve ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisini araştırmışlardır. 2002-2016 döneminin ele alındığı çalışmada, değişkenlere ait üçer aylık veriler kullanılmıştır. Yapılan Granger nedensellik analizi sonucuna göre, ithalattan ekonomik büyümeye ve ihracata doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu tespit edilmiştir.

Ata ve Eren, (2017). İran ekonomisi için dış ticaret ile ekonomik büyüme ilişkisini, Granger nedensellik analizi ile test etmeye çalışmışlardır. Test sonucunda, ithalat ve ihracatın büyüme üzerinde pozitif etkisi olduğu bulgusunu elde etmişlerdir.

Pata, (2017). Türkiye ekonomisi için dış ticaret ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisini, Toda-Yamamoto testi ile sınamaya çalışmıştır. 1971-2014 döneminin ele alındığı çalışmada, değişken olarak ekonomik büyüme, ithalat, ihracat ve ithalat ile ihracatın toplamı kullanılmıştır. Analiz sonucunda, değişkenler arasında tek yönlü bir nedensellik ilişkisine rastlanılmıştır.

Ogbokor ve Meyer, (2017). Güney Afrika ekonomisi için, dış ticaret ile ekonomik performans arasındaki ilişkiyi analiz etmeye çalışmışlardır. 1998-2015 döneminin ele alındığı çalışmada Reel GSYİH, ihracat, dışa açıklık ve döviz kuru

Dış Ticaret-Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneğinde Bir Nedensellik Analizi

değişkenlerine ait üçer aylık veriler, VAR yöntemi ile test edilmiştir. Test sonucunda, değişkenlerin eşbütünleşik olduğu ve aralarında çift yönlü nedensellik ilişkisinin bulunduğu tespit edilmiştir.

Ebrahimi, (2017). İran'da, ekonomik büyüme ve ithalat arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Kullanılan veriler, GSYİH ve İran İslam Cumhuriyeti'nin 1961-2010 yılları arasındaki toplam ithalatıdır. Bu çalışmada, ilgili zaman serileri birim kök testi ile test edilmiştir. Sonuçta, seriler arasında eşbütünleşme ilişkisinin desteklenmediği bulgusu elde edilmiştir.

Yurdakul ve Aydın, (2018). Ekonomik büyüme ve dış ticaret ilişkisini Türkiye ekonomisi için incelemişlerdir. 2003-2016 döneminin ele alındığı çalışmalarında, kurdukları modelleri tahmin etmek için Engle-Granger nedensellik testi ile Johansen eşbütünleşme analizi ve En Küçük Kareler (EKK) yöntemlerini uygulamışlardır. Sonuçta, Türkiye'de ithalata dayalı büyüme hipotezinin geçerli olduğunu tespit etmişlerdir. Ayrıca, 2008-2016 dönemi için yapılmış olan analize göre de, ihracata dayalı büyüme hipotezinin geçerli olduğu bulgusunu elde etmişlerdir.

Şenkardeşler, (2018). Türkiye'de Cumhuriyet'ten günümüze dış ticaret ve ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisini araştırmıştır. Analizlerinde, 1923-2016 dönemini ele almıştır. Veri olarak ithalat, ihracat ve GSYİH'yı kullanmıştır. Sonuçta, Türkiye'deki ekonomik büyüme modelinin, ithalata yönelik ekonomik büyüme modeline daha uygun olduğu bulgusunu elde etmiştir.

Özel, (2018). Türkiye ekonomisi için 2000-2017 dönemini kapsayacak şekilde ithalat, ihracat ve ekonomik büyüme verilerini kullanarak, ekonomik büyüme ile dış ticaret ilişkisini analiz etmeye çalışmıştır. Analiz sonucunda, Türkiye'deki ekonomik büyüme modelinin, ithalata yönelik ekonomik büyüme modeline daha uygun olduğu bulgusuna ulaşmıştır.

Egbetunde ve Obamuyi, (2018). Hindistan ve Nijerya ekonomileri için, dış ticaret ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisini araştırmışlardır. Araştırmada, VAR yöntemini ve nedensellik testini kullanmışlardır. Uygulama sonucunda, ekonomik büyümenin, ihracat ve ithalat üzerine olumlu etkisinin olduğunu tespit etmişlerdir.

Öztürk ve Özel, (2018). Dış ticaretin ekonomik büyümeye etkisini, E-7 ülkeleri için incelemişlerdir. Araştırmalarında panel birim kök testi, Hausman testi ve Phillips-Perron (PP) testi uygulamışlardır. Uygulama sonucuna göre, E-7 ülkelerinin, ithalat destekli büyüme modeline daha uygun oldukları tespit edilmiştir.

Akar ve Ay, (2018). Türkiye ekonomisi için ihracat çeşitlendirmesi ve ekonomik büyüme ilişkisini incelemişlerdir. Analizlerinde, Granger nedensellik testini kullanan yazarlar, ihracat çeşitlendirme seviyesi arttıkça, ihracat ve büyümenin de arttığı bulgusuna ulaşmışlardır.

Akcan ve Metin, (2018). Dış ticaretin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini, Türkiye ekonomisi için araştırmışlardır. Değişken olarak ithalat, ihracat ve ekonomik büyüme verilerini seçen yazarlar, 2000-2017 döneminin verilerini

kullanmışlardır. Modelleri sınamak için birim kök testlerinden sonra Granger nedensellik testini uygulamışlardır. Krizden önceyi temsilen 2000-2008 dönemini, krizden sonrayı test etmek için ise 2009-2017 dönemine ait verileri analize tabi tutmuşlardır. Analiz sonucunda kriz öncesi için, ithalat ve ihracat ekonomik büyümenin nedeni olduğu bulgusunu ve krizden sonra ise, ithalat ile büyüme arasındaki nedensellik ilişkisinin olmadığı bulgusunu elde etmişlerdir.

Dereli, (2018). 1969-2016 döneminin ele alındığı çalışmada, Türkiye ekonomisi için dış ticaret ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisini analiz etmiştir. İncelemede, önce birim kök testleri uygulanmış daha sonra ise nedensellik testi yapılmıştır. Yazar, değişkenler arasında nedensellik ilişkisi olduğunu tespit etmiştir.

Şahin ve Durmuş, (2018). Ekonomik büyüme ve dış ticaret ilişkisini, Türkiye ekonomisi için incelemiştir. 2002-2017 döneminin ele alındığı çalışmada ihracat, ithalat ve ekonomik büyüme değişkenlerine ait veriler kullanılmıştır. Analizde, ADF ve Philips-Perron (PP) birim kök testlerini uygulamışlardır. Ayrıca yapısal kırılmaya izin veren Lee-Strazcih birim kök testinin yapıldığı araştırmada, Fourier Standart Granger nedensellik testi uygulanmıştır. Test sonuçlarına göre, ithalat ve ekonomik büyüme arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisine rastlanılmıştır. Ekonomik büyümeden ihracata doğru ise, tek yönlü bir nedensellik ilişkisi elde edildiğinden dolayı Türkiye’de, ithalata dayalı bir büyüme hipotezinin geçerli olduğunu ifade etmişlerdir.

Silajdzic ve Mehic, (2018). Geçiş ekonomileri için ticari açıklık ve ekonomik büyüme ilişkisini incelemiştir. Araştırmalarında, Corrected Standarts Errors (PCSE) ve LSDVC yöntemlerini kullanan yazarlar sonuçta, değişkenler arasında anlamlı ilişkilerin olduğu bulgusunu elde etmişlerdir.

Erbay ve Aktuna, (2019). Türkiye ve Avrupa Birliği (AB) ülkeleri için ekonomik büyüme ve dış ticaret ilişkisinde ihracatın önemini ele aldıkları çalışmalarında, panel veri analizini kullanmışlardır. Analiz sonucunda, ekonomik büyüme ile ihracat arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu bulgusunu elde etmişlerdir.

Çütçü ve Yaşar, (2019). Türkiye ekonomisi için, serbest ticaret ile korumacı politikalar ilişkisi, yapısal kırılmalı zaman serisi analizleri ile test edilmiştir. Analizde, 1924-2015 dönemi için yıllık veriler ele alınmıştır. Birim kök testlerinin ve Granger nedensellik testinin uygulandığı çalışmada, bağımlı değişken olarak reel büyüme oranı (Y), bağımsız değişken olarak ise dış ticaret verileri kullanılmıştır. Dış ticaret verileri olarak da ihracat (X) ve ithalat (M) değerleri ele alınmıştır. Araştırma sonucunda, milli gelirden ithalata doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

Eren ve Ünal, (2019). Türkiye’de 1960-2016 döneminin ele alındığı çalışmada, dış ticaretin milli gelire oranı ile reel kişi başına düşen gelir değişkenleri kullanılmıştır. Değişkenlere ait yıllık verilerle yapılan analizlerde, eşbütünleşme ve Granger nedensellik testleri uygulanmıştır. Test sonuçlarına göre, değişkenler arasında nedensellik ilişkisi tespit edilirken, uzun dönemli bir ilişkiye rastlanılmamıştır.

Dış Ticaret-Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneğinde Bir Nedensellik Analizi

Literatür bu şekilde gözden geçirildikten sonra çalışmaya, ekonometrik analiz ile devam edilmiştir.

2. Ekonometrik Analiz

2.1. Veri Seti ve Metodoloji

Çalışmada, GSYİH ekonomik büyümeyi, EXPRT ihracatı ve IMP ithalatı temsil etmektedir. GSYİH yıllık büyüme oranını, EXPRT ihracatın GSYİH'ye oranını ve IMP ithalatın GSYİH'ye oranını göstermektedir. Analizde, kullanılan veriler 1970-2018 dönemini kapsayan yıllık verilerdir. Veriler Dünya Bankası veri tabanından alınmıştır.

Tablo 1: Analizde Kullanılan Değişkenler

Değişken	Kısaltma	Kaynak
İhracat	EXPRT	World Bank
İthalat	IMP	World Bank
Gayri Safi Yurt İçi Hâsıla	GSYİH	World Bank

2.2. Durağanlık Analizi

Çok değişkenli zaman serisi analizlerinde, öncelikli olarak durağanlık testlerinin (birim kök içerip içermedikleri) yapılması gerekmektedir. Bu çalışmada da, literatürle uyumlu olacak şekilde ADF testi kullanılmıştır. Bu test için de genelde üç denklem kullanılır (Yapraklı, 2007; Akcan ve Metin, 2018; Çütçü ve Yaşar, 2019).

$$\Delta Y_t = \delta Y_{t-1} + \sum_{i=2} \beta_i \Delta Y_{t-i} + \epsilon_t \quad (1)$$

$$\Delta Y_t = \alpha_0 + \delta Y_{t-1} + \sum_{i=2} \beta_i \Delta Y_{t-i} + \epsilon_t \quad (2)$$

$$\Delta Y_t = \alpha_0 + \phi \text{ trend} + \delta Y_{t-1} + \beta \sum_{i=2} \beta_i \Delta Y_{t-i} + \epsilon_t \quad (3)$$

Bu denklemlerde kullanılan δ değeri, sıfıra (0) eşit ise serilerin durağan olmadığı, sıfırdan küçük ise serilerin durağan olduğu sonucuna ulaşılır (Tarı, 2002: 375).

2.3 Nedensellik Analizi

Değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisini ve bu ilişkinin yönünü belirlemek için ise, gene literatürle uyumlu olacak şekilde, Granger nedensellik testi uygulanmıştır (Tarı, 2002; Akcan ve Metin, 2018). Bu test denklemleri (4), (5) ve (6)'da gösterilmiştir.

$$GSYİH_t = c + \sum_{i=1} \alpha_i GSYİH_{t-i} + \sum_{i=1} \beta_i EXPRT_{t-i} + \gamma IMP_{t-1} + \epsilon_{1t} \quad (4)$$

$$EXPRT_t = w + \sum_{i=1} \theta_i EXPRT_{t-i} + \sum_{i=1} \gamma_i GSYİH_{t-i} + y IMP_{t-1} + \epsilon_{2t} \quad (5)$$

$$IMP_t = q + \sum_{i=1} \theta_i EXPRT_{t-i} + \sum_{i=1} \gamma_i GSYİH_{t-i} + y IMP_{t-1} + \epsilon_{3t} \quad (6)$$

2.4. Ampirik Bulgular

Değişkenlere ilişkin birim kök testi sonuçları incelendiğinde (Tablo 2) GSYİH ve EXPRT değişkenlerinin durağan olduğu anlaşılmaktadır. IMP değişken ise birinci farkı alındığında durağan hale gelmiştir.

Tablo 2. ADF testi sonuçları

Değişken	ADF t istatistiği
GSYİH	-4.8087*[0.0018]
İTHALAT	-2.8072[0.2019]
İHRACAT	-4.1702*[0.0099]
İTHALAT (Birinci fark)	-5.9359*[0.000]

*,%10 anlamlılık düzeyini göstermektedir. Olasılık değerleri parantez içerisinde sunulmuştur. Birim kök testi trendli model ile tahmin edilmiştir.

Nedensellik testi sonuçları Tablo 3'te sunulmuştur. Sonuçlar ekonomik büyümeden ithalata, ihracattan ithalata ve ekonomik büyümeden ihracata doğru bir nedensellik ilişkisi olduğunu göstermektedir. Diğer değişkenler arasında herhangi bir nedensellik ilişkisine rastlanılmamıştır.

Tablo 3: Nedensellik Analizi Sonuçları

Ho hipotezi	F istatistiği
GSYİH İTHALATIN Granger nedeni değildir	5.91995*[0.0055]
İTHALAT GSYİH'nin Granger nedeni değildir	0.12554[0.8824]
İHRACAT İTHALATIN Granger nedeni değildir	5.38142*[0.0084]
İTHALAT İHRACATIN Granger nedeni değildir	0.36063[0.6994]
İHRACAT GSYİH'nin Granger nedeni değildir	0.48910[0.6166]
GSYİH İHRACATIN Granger nedeni değildir	3.44629*[0.0411]

*, %10 anlamlılık düzeyini göstermektedir. Olasılık değerleri parantez içerisinde sunulmuştur. Maksimum gecikme 3 olarak alınmıştır. Optimal gecikme AIC ile belirlenmiştir.

Analize tabi tutulan değişkenler arasındaki Granger nedensellik ilişkilerinin yönü ise, tablo 4'te gösterilmiştir. Okun yönü, nedenselliğin yönünü belirtmektedir.

Tablo 4: Değişkenler Arasındaki Granger Nedensellik İlişkileri

Nedenselliğin Yönü	Sonuç
GSYİH → IMP	Nedensellik var
EXPRT → IMP	Nedensellik var
GSYİH → EXPRT	Nedensellik Var

Dış Ticaret-Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneğinde Bir Nedensellik Analizi

Sonuç

Ülkelerin, temel ekonomik göstergelerinden olan ekonomik büyüme, aynı zamanda ilgili ülkenin, gelişmişlik seviyesini de yansıtan parametrelerdendir. Bu nedenle bir ülke, eğer gelişmiş ülkeler seviyesine çıkmak istiyorsa, ekonomik anlamda sürdürülebilir bir büyümeyi gerçekleştirmesi önem arz etmektedir. Ancak, gelişmekte olan ülkelerde, büyümenin finansman sorunu bulunmaktadır. Çünkü söz konusu ülkeler, üretim yapabilmek için ara mallarına ihtiyaç duyarlar. Dış ticaret ise, döviz kaynağı elde etmenin bir yoludur ve buradan elde edilen kaynaklar ile ekonomik büyümenin finansmanı sağlanmış olmaktadır. Bu nedenle, dış ticaret ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisi üzerine çok sayıda çalışma mevcuttur. Yapılan her çalışmada da uygulanan yöntem, ekonomik yapı ve zaman farklılığından kaynaklanan, farklı sonuçlar elde edilmiştir.

Bu çalışmada ise, Türkiye ekonomisi için, 1970-2018 dönemi ele alınmıştır. Analiz sonucunda, ekonomik büyümeden ithalata, ihracattan ithalata ve ekonomik büyümeden ihracata doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisine rastlanılmışken, diğer değişkenler arasında herhangi bir nedensellik ilişkisine rastlanılmamıştır.

Analiz sonucunda elde edilen bulgulara göre, Türkiye'deki ekonomik büyüme, iç talebe dayanmaktadır. Bu sonuç, güncel ekonomik durum ile de örtüşmektedir. Çünkü Türkiye, genel olarak yüz birimlik ihracat yapmak için yetmiş birimlik ithalat yapmak durumunda kalmaktadır. Bu nedenle Türkiye'nin, katma değeri yüksek ürünler üretilip, ihracatını arttırmasının daha uygun olacağı düşünülmektedir. Bunun için de yapısal anlamda reformların, özellikle dış ticareti arttırmaya yönelik politikaların, hayata geçirilmesi gerekmektedir. Bunun yanı sıra teşvik politikalarının uygulanması ve teşviklerin daha çok sektörel bazda ele alınması da oldukça önemlidir. Şöyle ki; teşviklerin, daha çok katma değeri yüksek olan ürünler üreten sektörlerle verilmesinin, denetimlerinin yakından takip edilmesinin ve makroekonomik politikalar ile ithalatı kısıp, ihracatı arttırmaya yönelik politikaların devreye sokulmasının doğru olacağı düşünülmektedir.

Elde edilen bu sonuçlar literatürde yer alan Çütçü ve Yaşar (2019), Erbay ve Aktuna (2019), Şahin ve Durmuş (2018), Egbetunde ve Obamuyi (2018) vb. çalışmalar ile örtüşmektedir. Daha sonra yapılacak olan farklı zamanlı, farklı değişkenli ve farklı modellenmiş çalışmalar, literatürün zenginleşmesine yol açacaktır.

Kaynakça

- Akar, G., ve Ay, A., (2018). "İhracat çeşitlendirmesi ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği", *Journal of Social And Humanities Sciences Research (JSHSR)*, Vol 5, Issue 21, ss. 809-820.
- Akcan, A.T., ve Metin, İ., (2018). "Dış Ticaretin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği", *Turkish Studies Volume 13, Issue 14*, s 1-14.
- Akkaş, İ., ve Öztürk, M., (2016). "Türkiye'de İhracat, İthalat ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkilerinin Analizi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 9, Sayı 42, ss. 1329-1337.

- Aktaş, C., (2009). “Türkiye’nin İhracat, İthalat ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik Analizi”, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 18, Sayı 2, ss. 35-47.
- Alaoui, A. E., (2015), “Casuality And Cointegration Between Export, Import And Economic Growth: Evidence From Morocco”, *Journal of World Economic Research*, Vol 3, No 4, ss.83-91.
- Alavinasab, S.M., (2013). “Foreign Trade and Economic Growth in Iran: An Empirical Study”, *International Journal of Acedemic Research in Business and Social Sciences*, Vol 3, No 11, ss.508-519.
- Ata, B., ve Eren, M., (2017). “Dış Ticaret-Ekonomik Büyüme İlişkisi: İran Örneğinde Bir Nedensellik Analizi”, *Bulletin of Economic Theory and Analysis*, Volume II, Issue 4, pp. 329-346.
- Berg, V.D.H., (1997). “The relationship between international trade and economic growth in Mexico”, *The North American Journal of Economics and Finance*, Volume 8, Issue 1, Pages 1-21.
- Caleb, G., Mazanai, M., and Natsai, D., (2014). “Relationship between International Trade and Economic Growth: A Cointegration Analysis for Zimbabwe”, *Mediterranean Journal of Social Sciences*, Vol 5, No 20, p.620-627.
- Çütçü, İ., ve Yaşar, M., (2019). “Ekonomik Büyüme ile Dış Ticaret Politikaları Arasındaki İlişki: Yapısal Kırılmalı Testlerle Ekonometrik Bir Analiz”, *Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt 33, Sayı 1, ss. 265-282.
- Dereli, D.D., (2018). “Türkiye’de Ekonomik Büyüme İle Dış Ticaret Arasındaki Nedensellik İlişkisi (1969-2016)”, *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, Cilt 16, Sayı 3, ss. 279-289.
- Ebrahimi, N., (2017). “An Analysis of the Relationship of Imports and Economic Growth in Iran (Comparison of Systematic and Unsystematic Cointegration Methods with Neural Network)”, *International Journal of Economics and Financial Issues*, Vol 7, Issue 2, p.338-347.
- Egbetunde, T., ve Obamuyi, T.M., (20018). “Foreign Trade and Economic Growth: A Study of Nigeria and India”, *Acta Universitatis Danubius*, Vol 14, no 7, pp. 72-87.
- Erbay, R., ve Aktuna, A., (2019). “Ekonomik Büyüme ve Dış Ticaret İlişkisinde İhracatın Önemi: Türkiye ve AB Ülkeleri Örneği”, *Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 5, Sayı 3, ss. 90-95.
- Eren, M.V., ve Ünal, A.E., (2019). “Ticari Dışa Açıklık ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin Analizi: Türkiye Örneği”, *Sosyoekonomi*, Cilt 27, Sayı 39, ss. 81-93.
- Gerni, C., Emsen, Ö. S. & Değer, M. K. (2006). “İthalata Dayalı İhracat ve Ekonomik Büyüme: 1980-2006 Türkiye Deneyimi”. 2. Ulusal İktisat Kongresi, 20-22 Şubat 2008, DEÜ İİBF İktisat Bölümü / İzmir –Türkiye.
- Gül, E., ve Kamacı, A., (2012). “Dış Ticaretin Büyüme Üzerine Etkileri: Bir Panel Veri Analizi”, *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, Cilt 4,Sayı 3, ss.81-91.

Dış Ticaret-Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneğinde Bir Nedensellik Analizi

- Heller, P. ve Porter, S. (1978). “Exports and Growth”, *Journal of Development Economics*, Vol 5, No 3, ss.150-165.
- Kılıç, N.Ö., Beşer, M., (2017). “Relationship of Foreign Trade and Economic Growth in Eurasian Economy: Panel Data Analysis”, *International Journal of Economics and Finance*, Vol. 9, No 9, ss. 1-7.
- Krugman, P.R., ve Obstfeld, M., (1997). “International Economic Relations, International Finance”, *Addison Wesley Publication, Boston*.
- Li, Y., Chen, Z., ve San, C., (2010). “Research on the Relationship between Foreign Trade and the GDP Growth of East China—Empirical Analysis Based on Causality”, *Modern Economy*, 1, p. 118-124.
- Ogbokor, CA ve Meyer, DF., (2017). “An Assessment Of The Relationship Between Foreign Trade And Economic Performance: Empirical Evidence From South Africa”, *International Journal Of Economics And Finance Studies*, Vol 9, No 1, ss. 161-176.
- Özel, H.A., (2018). “Ekonomik Büyüme ve Dış Ticaret İlişkisi: Türkiye Örneği”, *International Journal of Innovative Approaches in Social Sciences*, Vol. 2 Issue 1, pp. 73-82.
- Özkul, G., ve Öztürk, A., (2019). “Yapısal Kırımlar Eşliğinde Döviz Kuru Oynaklığı İle Türkiye'nin Sektörel Dış Ticareti Arasındaki Etkileşim”, *BAİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 19, Sayı: 4, ss. 1069-1095.
- Öztürk, E., ve Özel, H.A., (2018). “E-7 Ülkelerinde Dış Ticaretin Ekonomik Büyümeye Etkisi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 2, Sayı 31, ss. 358-369.
- Pata, U.K., (2017). “Türkiye’de Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme İlişkileri: Toda-Yamamoto Nedensellik Analizi (1971-2014)”, *Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt: 31, Sayı: 1, ss. 119-134.
- Ramos, F. F. R., (2001). “Export, Imports And Economic Growth In Portugal: Evidence From Causality And Cointegration Analysis”, *University of Porto, Faculty of Economics Review*, Vol 18, No 4, ss.613-623.
- Sandalcılar, A.R., (2012). “BRIC Ülkelerinde Ekonomik Büyüme ve İhracat Arasındaki İlişki: Panel Eş Bütünleşme ve Panel Nedensellik”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt, 17, Sayı 1, ss. 161-179.
- Seyidoğlu, H., (2003). “Uluslararası İktisat, Teori, Politika ve Uygulama”, *Geliştirilmiş 15.Baskı, Gizem Can Yayınları: İstanbul*.
- Sezgin, Ş., (2009). “Türkiye’de 1990-2006 Yılları Arasında Dış Ticaret - Ekonomik Büyüme İlişkisi”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 22, ss. 175-190.
- Sharer, R., (1999). “Trade: An engine of growth for Africa”, *Finance and Development*. Vol 36, Issue 4, ss. 26-29.
- Silajdzic, S., ve Mehic, E., (2018). “Trade Openness and Economic Growth: Empirical Evidence from Transition Economies”, *Trade and Global Market*, Edited by Vito Bobek.

- Şahin, D., ve Durmuş, S., (2018). “Türkiye’de Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme İlişkisinin Analizi”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 11 Sayı: 60, ss. 1114-1122.
- Şenkardeşler, R.A., (2018). “Cumhuriyetten Günümüze Türkiye’nin Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme İlişkisi Üzerine Nedensellik Analizi”, *Journal of Accounting, Finance and Auditing Studies*, Cilt 4, Sayı 1, ss. 108-129.
- Tarı, R., (2002). Ekonometri (2.Basım), *Alfa Yayınları, İstanbul*.
- Tunçsiper, B., ve Rençber, E.Z., (2017). “Dış ticaret ve ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisi: Türkiye örneği”, *International Journal of Social Sciences and Education Research*, Cilt 3, Sayı 2, ss. 619-630.
- Uçan, O., ve Koçak, E., (2014). “Türkiye’de Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki” *Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 2, ss. 51-60.
- Yapraklı, S., (2007). “Ticari ve Finansal Dışa Açıklık ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Türkiye Üzerine Bir Uygulama”, *İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi*, Sayı 5, ss. 67-89.
- Yavuz, M. (2012). “Türkiye’de ihracatın Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: Bir Zaman Serisi Analizi”, *Ege Üniversitesi, 15. İktisat Öğrencileri Kongresi*.
- Yurdakul, F., ve Aydın, M., (2018). “Ekonomik Büyüme ve Dış Ticaret Arasındaki İlişki: Türkiye Üzerine Bir Uygulama”, *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 18. EYİ Özel Sayısı, ss. 23-36.

KARADENİZ
BLACK SEA – ЧЁPHOE MOPE
Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi

❖YAZIM VE YAYIN İLKELERİ❖

Dergiye gönderilen makaleler özgün olmalıdır. Daha önce kısmen ya da tamamen yayınlanmış yazılar ve intihal içeren makaleler dergiye gönderilmemelidir.

Dergiye yayın gönderen yazar(lar), yayının telif ve yayın hakkı gibi tüm haklarını dergiye verdiğini kabul ve beyan eder.

Dergimizde kör hakemlik uygulandığından aşağıdaki kurallara azami ölçüde önem gösterilmelidir.

- Dergiye gönderilen metinler, Microsoft Word programında, Times New Roman karakterinde, **10 punto**, iki yana yaslı, 1.5 cm. paragraf başı girintisi ve tek satır aralığıyla yazılmış olmalıdır.
- Makale başlığı, büyük harflerle, ortalanmış ve koyu olarak yazılmalı ve **12** kelimeyi geçmemelidir. Türkçe, İngilizce ve Rusça başlıklar **en yukarı ve üst üste yazılmalıdır**;
- Varsa metin içindeki diğer bütün başlıklar numaralandırılmalı, başlık(lar) koyu ve her kelimenin ilk harfleri büyük olacak biçimde yazılmalıdır.
- Çalışmalarda Türk Dil Kurumunun Yazım (İmla) Kılavuzu esas alınmalı, yabancı sözcükler yerine olabildiğince Türkçe sözcükler kullanılmalıdır.
- Metinlerin kaynakça ile birlikte 25 sayfayı geçmemesi tercih edilir.
- Yazar adı/adları başlığın hemen altında sola yaslı yazılmalıdır. Yazar adı/adlarına (*) ile dipnot verilerek, yazarın ORCID numarası bilgileri (unvanı, çalıştığı kurum, yazışma adresi, e-posta) yer almalıdır. Örnek: **Araş. Gör, ORCID: 0000-0001-9160-4288, Ardahan Üniversitesi, İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, bunvamintetik@gmail.com**. Ana metnin öncesinde, 200-250 kelime arasında, Türkçe, İngilizce ve Rusça olarak yazılmış bir “Öz” yer almalıdır. Özde araştırmanın kapsamı ve amacı belirtilmeli, kullanılan yöntem tanımlanmalı ve ulaşılan sonuçlar kısaca ifade edilmelidir. Özün hemen altında en az beş en fazla sekiz anahtar kelime yer almalı ve bu anahtar kelimeler, özel adlar dışında, küçük harflerle yazılmalıdır. **Öz ve anahtar kelimeler 10 punto ile yazılmalı, paragraf girintisi bırakılmamalıdır.**
- Tablo, şekil, resim, grafik ve benzerlerinin bir numarası ve başlığı olmalıdır. Bu materyallerin derginin sayfa boyutları dışına taşmaması için 10x17 cm’lik alanı aşmaması, 10 punto ile ve tek aralık kullanılarak yazılmış olmaları gerekir. Resim, grafik ve benzerlerinin ayrı bir dosya hâlinde ve jpeg formatında kaydedilmesi baskı kalitesi açısından gereklidir. Bu materyaller metnin üçte birinden az olmalıdır.

ATIFLARIN VE KAYNAKÇANIN DÜZENLENMESİ

- Ana metindeki tüm göndermeler, APA standardında metin içi kaynak gösterme sistemi ile belirtilir. Düzenleme ve kontrol sırasında kolaylık sağlanması ve hataları minimuma indirmesi için MS Word programının otomatik kaynak gösterme sisteminin kullanılması önerilmektedir.
- Manuel girecek yazarlar için APA standartlarına ulaşmak için Türk Kütüphaneciler Dergisi'nin "Bilimsel Yayınlarda Kaynak Gösterme, Tablo ve Şekil Oluşturma Rehberi APA 6 Kuralları" eserine müracaat edilebilir; http://www.tk.org.tr/APA/apa_2.pdf

❖ WRITING AND PUBLICATION PRINCIPLES ❖

Articles submitted to the journal must be original. Articles containing plagiarism or published partially or fully before should not be submitted.

The author(s) who send articles to the journal accept and declare that they give full rights, such as copyright and broadcasting rights, to the journal.

Since blind review is applied in our journal, the following rules should be given maximum importance.

- The texts sent to the journal should be in Times New Roman, 10pt, 1.5 cm on the left and right margins, with single space in Microsoft Word program.
- Never use the space or tab key for formal corrections in the article.
- The title of the articles should be written in capital letters, centered and bold, and not exceed 12 words.
- The headings in Turkish, English and Russian should be written at the top, as in the example below;
- If present, all other headings in the text should be numbered, the title(s) should be bold, and the first letter of each word should be capital.
- The Turkish Language Institution's Spelling (Imprint) Guideline should be taken as a basis in studying, and as many Turkish words as possible should be used instead of foreign words.
- It is preferred that texts do not exceed 25 pages including bibliography.
- Author name(s) should be written on the left just under the heading. Authors' names/titles should be accompanied by an asterisk(*) and the author's information (title, institution, address, e-mail) should be included. An "Abstract" written in Turkish, English and Russian between 200 – 250 words should be placed before the main text. The scope and purpose of the study should be specified, the method used should be defined and the results achieved should be briefly stated. At least five and a maximum of eight keywords should be placed immediately below the abstract, and these keywords should be written in small letters except for private names. Abstract and keywords should be 10 points, and no paragraph indent should be left.
- The table should include the number and title of figures, figures, graphics, and the like. These materials must be 10 pt with a single spacing so that the journal does not exceed 10 x 17 cm. The recording of pictures, graphics and the like should be submitted in a separate file in JPEG format. These materials should be less than one third of the whole text.

CITATIONS AND BIBLIOGRAPHY

- All citations in the main text are specified by the in – text citation system in the APA6 standard. It is recommended to use the automatic citation system of MS Word program for ease of editing and control and to minimize mistakes.
- Authors preferring to do citation manually can refer to Turkish Librarians' Journals' APA6 Guidelines on Sourcing, Tables and Figures for Scientific Publications'. This link can be accessed at http://www.tk.org.tr/APA/apa_2.pdf

❖ ТРЕБОВАНИЯ К ОФОРМЛЕНИЮ СТАТЕЙ ❖

Статьи, отправленные в журнал, должны быть оригинальными. Статьи, опубликованные частично или полностью или же содержащие элементы плагиата не принимаются.

Автор (авторы), которые будут присылать статьи для публикации, автоматически заявляют, что отказываются от гонорара и передают право на гонорар журналу, а так же передают право журналу для публикаций высланной статьи в следующий раз.

В виду того, что в нашем журнале применяется “слепое” рецензирование, максимальное внимание уделяется следующим правилам.

- Тексты, отправленные в журнал, должны быть написаны шрифтом Times New Roman, 10 шрифта, начало абзаца 1,5 см. интервал одиночный. Отступы с левой и правой стороны одинаковые.
- Название статьи должно быть написано заглавными буквами, в середине, жирным шрифтом и не должно превышать 12 слов. **Название пишется сначала. На турецком, английском и русском языках, один за другим**
- Все остальные заголовки в тексте должны быть пронумерованы. Подзаголовков (ки) должны быть выделены жирным шрифтом. Первая буква каждого слова должна начинаться с большой буквы.
- Правописание должно быть основано на правилах “Института Турецкого Языка”. По возможности вместо иностранных слов, должна быть использована турецкая лексика.
- Предпочитается, что объем текста не превышал 25 страниц с библиографией.
- Имя автора/имена авторов должны быть написаны под заглавием ближе к левой стороне. Под именем (именами) авторов даётся информация, которая должна включать в себе следующие ORCID данные (должность, учреждение, адрес, адрес электронной почты). К примеру: **ORCID: 0000-0001-9160-4288, соискатель, Ардаганский университет, гуманитарный факультет, отделение турецкого языка и литературы, bunyamintetik@gmail.com**
- Перед текстом статьи необходима аннотация. Аннотация должна быть на турецком, английском и русском языках в пределах 200-250 слов. Необходимо указать объем и цель исследования, должен быть определён использованный метод и краткое изложение достигнутых результатов. По меньшей мере пять и максимум восемь ключевых слов должны быть помещены непосредственно после аннотации. Эти ключевые слова должны быть написаны строчными буквами, за исключением собственных имён. **Аннотация и ключевые слова должны быть написаны 10 шрифтом без абзаца.**
- Таблицы, схемы, рисунки, графика и т. п. должны иметь номер и заглавие. С целью соблюдения размеров страниц подобный материал не должен превышать размера в рамках 10 x 17 см. Они должны быть написаны 10 шрифтом, одинарным интервалом. Для достижения качества печати рисунки, изображения необходимо присылать в отдельном файле в формате jpeg. Эти материалы должны составлять менее одной трети текста.

Правописание цитат и библиографии

- Вся представленная в основном тексте библиография обозначается системой текстовых ресурсов по стандартам APA 6. Рекомендуются использовать

автоматическую систему отображения исходного текста программы MS Word для автоматического редактирования и минимизации ошибок.

- Для введения источников вручную по стандартам APA 6 авторы могут пользоваться “Правилами APA 6 журнала библиотек Турции” по эл. адресу http://www.tk.org.tr/APA/apa_2.pdf.

❖ Abone Şartları ❖

Abone olacaklar Erdoğan ALTINKAYNAK adına TR67 0001 2009 6780 0001 0179 88 numaralı Halkbank hesabına abone bedelini yatıracaklar ve dekontlarını adres bilgileri ile birlikte yazışma adresine posta veya faks yoluyla iletceklerdir.

❖ Payments ❖

Subscribers should deposit the subscription fee to Erdoğan ALTINKAYNAK’s Halkbank account number: TR67 0001 2009 6780 0001 0179 88 and send their receipts as well as their own contact addresses to the communication address via mail or fax mentioned above.

❖ Абонентное условие ❖

Для оформления подписки необходимо произвести оплату на имя Erdoğan ALTINKAYNAK, банковский счет № 05732013 Квитанцию об оплате вместе с информацией о Вашем адресе необходимо передать почтой или по факсу в редакцию журнала.

❖ Fiyatı / Стоимость / Price ❖

150 TL(Yurtiçi / для граждан Турции / Interior)
50 \$ / 40 Euro (Yurtdışı / для граждан других стран / Abroad)

❖ Abonelik Bedeli / Стоимость подписки / Subscription Price ❖

600 TL(Yurtiçi / для граждан Турции / Interior)

Certificate

This is to certify that **KARADENİZ BLACK SEA INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL** is indexed in International Scientific Indexing (ISI). The Journal has Impact Factor Value of **0.934** based on International Citation Report (ICR) for the year **2018-19**. The URL for journal on our server is <https://isindexing.com/isi/journaldetails.php?id=7901>

Editor ICR Team
(ISI)

International Scientific Indexing
(ISI)

ISI- Impact Factor: 0.635 (2017-2018)

ISI - Impact Factor: 0.934 (2018-2019)

ICV (Index Copernicus Value) 2018 = 81.27